

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK GENT

900

M. ANTONII MURETI

OPERA OMNIA,

*Ex MSS. aucta & emendata,
cum brevi annotatione*

DAVIDIS RUHNKENII.

TOMUS IV.

LUGDUNI BATAVORUM,
Apud SAMUEL. ET JOHANNEM LUCHTMANS,

M D C C L X X I X.

CONTINENTUR

VOLUME IV.

Commentarius in Taciti Annales. 1—152.

Notae in Tacitum. 155—170.

Scholia in Sallustium. 173—187.

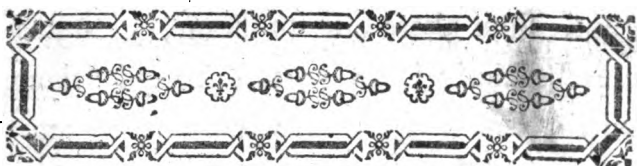
**Commentarius de Origine Juris, de Legibus, SCtis, &c.
& in Titt. de Jurisdict. 191—304.**

Notae in Justiniani Institutiones. 307—403.

Commentaires sur les Amours de P. de Ronsard. 407—514.

Auctarium Operum. 517—618.

ERUDITO LECTORI

S. P. D.

DAVID RUHNKENIUS.

UM, post depulsam seculo xv. barbariam, una cum bonis literis vera eloquentia revocari coepisset, quicunque bene dicendi scribendique laudem appeterent, de *Livii* praecepto, quod *Quintilianus* X. i. p. 493. ex ejus epistola ad filium scripta commemorat: *Legendi Demosthenes atque Cicero: tum ita, ut quisque est Demostheni & Ciceroni simillimus: unius Ciceronis imitandi studio & inter se contentione exar-*
Tom. IV. † *serunt*

ferunt. Tum altero, ut ita dicam, Latinitatis aureae seculo in Italia exorti sunt, qui primum honesto, mox ob servilem quorundam imitationem invidioso nomine, *Ciceroniani* vocarentur, Bembus, Sadoletus, Pogianus, Majoragius, Manutius, Palearius, Sigonius, alii, quorum hic locus non capit recensitionem. Sed horum omnium luminibus, dici vix potest, quantum offecerit *M. Antonius Muretus*, ea felicitate *Tullianam* exprimens eloquentiam, ut, nisi res, quas tractat, recentiorem scriptorem proderent, ipsum *Ciceronem* a te legi putares. Cujus facultatis praestantia, non ab una doctrina, aut a singulari quodam imitandi artificio, quod ceteros fefellerit, sed ab aliis causis, repetenda videtur. *Plinius Caecilianus*, ut hoc utar, & doctrina abundavit, & lingua Latina adhuc satis integra scripsit, &, ut ipse fatetur, nihil aliud, quam *Ciceronem* imitando effinxit. Nec tamen ulla vel in Epistolis, vel in Panegyrico periodus, quam *Cicero* pro sua vellet agnoscere, reperitur. Aliud exemplum aetas suppetat

ditat recentior. *Paulus Manutius* nec eruditione, nec Latinitatis scientia *Mureto* cedebat, *Ciceronis* imitandi studio fortasse vincebat, quippe tota vita id unum egit, aut optavit, ut *Ciceroni* quam simillimus videretur. Sed is quoque magis secutus *Ciceronem*, quam assecutus est, & in hoc imitationis genere jacet cum *Mureto* comparatus. Quid ita? Nempe *Mureto* naturae beneficio idem, quod *Ciceroni*, obtigerat ingenium: *Plinio* & *Manutio* diversa ingenii forma. Ab hac indolis similitudine fluxit illa *Mureti* in qualibet re exprimenda felicitas, venustas in narrando, lepos in jocando, aurium denique sensus in oratione numerosè struenda. Compar natura *Muretum* sponte in *Ciceronis* vestigia deducebat: at dispar *Manutium* invitum & reluctantem alio trahebat; ut non sit mirandum, nos *Muretinis* libris, semel in manus sumtis, ita teneri, ut eos vix deponamus; *Manutianis* autem, quamvis terse & polite scriptis, quod anxium imitandi studium produnt, cito fatiari. Quo minus dubitamus

Muretum cum ingenio, tum arte scribendi, vere *Ciceronianum* dicere; quamvis ipse, nominis invidiam veritus, sic se appellari noluerit. Quin etiam Var. Lect. x v. i. ut aetatis suae *Ciceronianos* ureret, profitetur, se interdum ab *Appulejo*, *Cassiodoro*, *Sidonio Apollinari*, & similibus, verba loquendique genera sumere. Quae professio non vera, sed simulata videtur *Caspari Scioppio* de Stil. Hist. p. 64. 75. ut sic *Muretus* latebram paratam haberet, si quid sibi, cujus nullum idoneum auctorem laudare posset, excidisset. *Scioppio* se non sine stomacho quodam opposuit *Jacobus Thomafius* Praefat. ad Oration. p. 8. Sed *Scioppianam* rationem frustra oppugnari, hoc argumento intelligitur. Nimirum, si verum est, quod *Muretus* ait, se ne labentis quidem Latinitatis voces & locutiones refugere, eas, necesse est, in ejus libris reperiri. Atqui, tantum abest, ut quicquam ab istius aetatis scriptoribus mutuatus sit, ut ne a *Seneca* quidem, haud paulo meliore scriptore, quo mi-

re

re eum delectatum fuisse scimus, multum traxisse videatur. Sed, age, *Mureto* callide loquenti, ut tempori serviret, opponamus *Muretum* sincere & ex animo loquentem, Praefat, ad *Terent.* T. II. p. 653. *Alterum vitium est, quo Transalpini multi (fatendum enim est) laboramus: quod cum in Latini sermonis elegantia excellere pulchrum putemus, non tamen fere callemus, quo ad eam itinere contendere oporteat: itaque de nostris pauciores haecenus, quam vellem, extiterunt, qui se ad Ciceronis, Terentii, Caesaris imitationem componerent. Pervolutabant sine ullo discrimine omnes omnium scriptorum libros, & ex omnium commistione varium quoddam & multiforme pro suo quisque ingenio dicendi genus effingebant. & paucis interjectis: Semper Latini sermonis puritatem magnum quoddam & praeclarum bonum esse duxi: semper eam ex illorum, quos supra nominavi, eisque finitimorum scriptis, velut e purissimis fontibus, hauriendam sum ratus. Vide quae diximus*

ad Var. Lect. l. c. Quod *Muretus* de Transalpinis hominibus dicit, etsi minus huic pertineat, tamen me admonet, ut, quod saepenumero miratus sum, hic expromam. Satis constat, laudem bene Latine scribendi jam inde a renatis literis penes Italos fuisse. Quo quidem in studio, ne alia praelidia commemorarem, multum adjuvabantur & patriae linguae similitudine, & vivendi sub coelo Latino conditione, & inde orta cum corporis, tum ingenii temperatura. Nec eam laudem aetate nostra consenuisse, documento sunt disertissimae Orationes *Jacobi Facciolati* & *Hieronymi Lagomarsini*, quibus apud alias nationes perraro similes reperiuntur. Quo mirabilius debet videri, ipsos Italos in hac bene scribendi arte a duobus Transalpinis superatos esse. Alter est *Muretus*, ortu Gallus, de quo jam dudum loquimur. Alter *Petrus Joannes Perpinianus*, natione Hispanus: qui, nisi in medio spatio corruisset, ipsi *Mureto* palmam eloquentiae dubiam fecisset. Quanquam fateor, utriusque

que doctorum Itatorum, tanquam *Corradi, Mas-
seji, Manutii*, consuetudinem profuisse.

Sed, his misis, causas, quae nos impule-
rint, ut *Mureti* Opera, in unum corpus con-
gesta, ederemus, age, breviter explicemus.
Et si nemo dubitat, quin juvenis, ad Latinam
eloquentiam informanda, in veterum scripto-
rum, maxime *Ciceronis*, lectione continenda
sit, utile tamen est, unum alterumve e diser-
tis recentioribus cognosci, ut ejus exemplo
via ratioque imitandi facilius intelligatur. Cui
consilio quis potest esse accommodatior,
quam *Muretus*? Nec tamen eundem in scho-
las recipi velim, & tanquam classicum scripto-
rem praelegi adolescentibus: ut in quibusdam
Germaniae scholis, me puero, fieri solebat. In-
primis autem in *Mureto* iterum edendo spectavi
id, quod jam dicam. Multi & hic, & alibi
produuntur libelli e critico genere, quibus ado-
lescentes ingeniosi Emendationes & Conjectu-
ras in Graecos Latinosque scriptores exponant.
In eorum plerisque eruditionem, acumen &

solertiam admiror. Sed iidem partim tam jejune, partim tam inquinatè scripti sunt, ut fastidium & nausea legentibus oboriatur. Hos igitur Critices studiosos *Mureti* exemplo docere volui, posse Emendationes non solum mundo exquisitoque orationis genere explicari, sed etiam, in summa tenuitate rerum, aliqua suavitate, quae lectores teneat, condiri; omninoque turpissimum esse iis, qui veterum elegantias aliis enarrent, ipsos uti sermone barbaro & lutulento. Non est inter recentiores, si Latinitas spectetur, *Mureto* scriptor emendatior. Vel sic tamen ei non sentienti quaedam minus Latina surrepserunt. Quae ne juvenes, quibus hanc Editionem comparavi, tanquam probe dicta arripiant, feci idem, quod vir in paucis Latine doctus, *Lagomarsinus* in *Julii Pogiani* Epistolis edendis fecit, ut in talibus locis, quid Latinitatis ratio postulare, breviter monerem. Et si vero nullum consilium erat, omnia ad vivum refecare, quaedam tamen manifeste vitiosa a me praeterita

rita esse, sero animadverti. Ita, quod legitur T. I. p. 145. *caussa discussa*, pro, *caussa cognita*, cadentis, vel potius jacentis Latinitatis est. Eodem Tomo I. p. 376. bis scribitur, *potuerit*, ubi Grammatices ratio postulat, *poterit*. T. IV. p. 609. *in sententia quid reprehendam*, non habeo. Qui error *Mureto* cum multis, etiam Latine doctissimis, communis est. Nunc, post *Ernesti* hac de re disputationem in Praefat. ad *Ciceronem*, nemini dubium esse potest, quin scribendum sit: *in sententia quod reprehendam*, &c. Dixi de prima causa *Mureti* formulis typographicis repetendi. Altera haec est. Complures *Mureti* libelli sic evanuerant, vix jam ut comparerent. Quorum omnium cum, post longam investigationem, copiam nactus essem, nihil antiquius habui, quam ut eos sempiternae oblivioni, in quam, verendum erat, ne caderent, hac nova Editione eriperem. Initium eorum colligendorum factum erat Ingolstadii, auctore *Mar-*

co Velfero, praestantis doctrinae viro, qui
Muretum Romae docentem audiverat, teste
Marco Antonio Bonciario, qui & ipse
Mureti disciplina usus est, Epistol. IX. 12.
Mureti autem Opuscula partim edita, par-
 tim inedita, per hanc occasionem ad
 Ingolstadtenses pervenerunt. *Andreas Schot-*
tus, vir non ille quidem exquisitissima doc-
 trina praeditus, sed literarum juvandarum
 studio nemini secundus, cum post *Mureti*
 mortem Romam venisset, *Muretina* Anecdo-
 ta, in his quatuor libros Variarum Lectio-
 num, de quibus mox dicemus, sibi vin-
 dicavit. Cujus rei notitiam debemus *Mu-*
reti discipulo, *Josepho Castalioni* Observ.
 Decade VI. Cap. 2. Reversus in patriam
Schottus, haec Anecdota *M. Velfero*, cujus
 summa in literis erat auctoritas, eden-
 da commendavit. Qui exquisitiorum eorum
 partem, Variarum Lectionum Libros IV.
 & Observationes Juris ipse in lucem emisit
 Augustae Vindellicorum a. 1600. 8. reli-
 quam

quam partem Ingolstadiensibus edendam concessit. Quibus ita licuit omnium plenissimam Orationum, Epistolarum, & Hymnorum Editionem prodere ex officina *Davidis Sartorii* a. 1592. quamvis homo obscurus, *Johannes Croeselius*, qui huic Editioni praefatus est, nec *Schotti*, nec *Velferi*, per quos Editio sic locupletata videtur, ullam fecerit mentionem. Hinc Ingolstadienses curam suam ad Opuscula edenda converterunt. Decennioque post, a. 1602. 8. duo volumina apud *Adamum Sartorium* prodierunt, quorum prius, editum 24. Aprilis, complectitur *Commentarios in Aristotelis X. Libros Ethicorum, & in Oeconomica, Topicorum libri septimi, & in eundem Alexandri Aphrodisiensis commentarii interpretationem, Commentarium in Lib. I. & II. Platonis de Repub. Notas in Cyropaediam & Ἀναβάσιν Xenophontis*; posterius, editum Kal. Octobribus, *Commentarium in I. & II. Librum Rhetorici*.

ricerum Aristotelis, & ejusdem interpretationem ex Graeco, Librum singularem in primam quaestionem Tusculanam Ciceronis, Notas in III. Libros de Officiis, & in V. de Finibus, in Orationem pro Dejotaro, Commentarium in Catilinaras. Biennio post a. 1604. accessit tertium volumen, continens Commentarios in V. libros Annalium Taciti, & Notas in Sallustium. Singulis voluminibus, bibliopolae nomine, praemisfa est dedicatio, disertam habens professionem, illa Opuscula Schotto & Velfero accepta referenda esse. Dedicazione prima: Haec ipsa elegantissima opuscula, quae hic typis excusa damus, perierant, nisi illa Andreas Schottus, Societatis Jesu, Mureti admirator, ex sparsis schediasmatis, quorum multa ipsius Mureti manu exarata erant, collegisset, thesaurique loco conservasset. — Quae bono publico literario hic damus, si non emendatissime, ut voluimus, causa est, quod sparsa folia Sibyllae fuerint, male habita,
lace-

lacera, exesa, uno verbo jamjam interitura, nisi, de quo dixi, Schottus, & nobilis amplissimusque dominus, Marcus Velferus, Duumvir Augustanus, illa ab interitu vindicassent. Dedicatione secunda: *Posthuma Mureti suppeditavit nobis Bibliotheca Marci Velferi, rei-publicae Augustanae Duumviri.* Denique dedicatione tertia: *Andreas Schottus, Antverpianus, Societatis Jesu sacerdos, qui pleraque opera Mureti, necdum in lucem edita, post excessum auctoris, ex ipsius adversariis eruit, & ut conservarentur, effecit.* Eas autem dedicationes scriptas esse suspicor a *Jacobo Gretsero*, tum Professore in Academia Ingolstadiensi, qui *Muretinis Opusculis* inepte adjecit *Notas & Varias Lectiones* in *Georgium Codinum Curopalatam de officiis Palatii Constantinopolitani*, item *Faculam* *Georgio Codino Curopalatae accensam*: quarum *Notarum* auctorem *Gretserum* esse, fatis constat.

Post Ingolstadienses a. 1727. ad *Mureti Opera* colligenda animum adjecit *Bibliopola*
Ve-

Veronensis, Jo. Albertus Tumermanus, nescio quo adjutore usus, quem & *Vita Mureti*, & *Disfertatio de ejus Operibus & Editionibus*, satis ostendunt, fatuum ineptumque hominem fuisse. Habuit tamen a viro doctissimo, Joanne Baptista Recanato exemplum *Aldinum* Orationum, in quo *Muretus* non solum Orationes, sed etiam additam Orationibus versionem Libri V. Ethicorum manu sua castigarat. Quas correctiones in Editionem nostram recepimus. Idem promisit, se similes *Mureti* emendationes in Carmina daturum. Sed res non apparet. Omnino tota ista Editio Veronensis, quinque Tomis in forma octava constans, & fordide excusa est, & negligenter curata, &, cum titulus *Mureti* Opera omnia promittat, vix dimidiam Operum partem exhibuit. Ex Opusculis tribus Ingolstadiensibus, quorum summa raritas est, ei non nisi unum volumen ad manum fuit. Cumque desperasset, sibi duorum reliquorum copiam futuram, Editionem inchoa-

choatam destituit, omniumque expectationem decepit. Multo diligentius partes Operum, id est, Orationes, Epistolas, Carmina, curarunt eruditissimi viri, *Jacobus Thomafius & Joannes Checcotius*, ille Lipsiae a. 1672. hic Patavii a. 1741. cujus etiam Editio commendationem habet ab ineditis quibusdam in lucem vocatis. Utriusque Praefationes, bonae frugis plenas, huic Editioni praemisimus.

Nunc de singulis partibus, quas Editio nostra comprehendit, proprie dicendum est. Primo loco positae sunt Orationes, ad Editiones *Aldinas*, & optimam illam Ingolstadiensem studiose a nobis exactae. Quibus, nostra demum aetate, luculenta facta est accessio. Namque *Checcotius* earum numerum auxit una integra, edita illa quidem, sed paucis cognita, & alterius ineditae fragmento. Utramque reperiēs T. I. p. 363. hujus Editionis. Brevi post *Petrus Laxerius* Tom. II. *Miscellaneorum ex*
MSS.

MSS. *Libris Bibl. Collegii Romani Societatis Jesu*, alia duo Fragmenta Orationum ex MSS. protulit. Quibus, quoniam *Lazerianus* liber serius ad nos pervenit, locum dedimus in Auctario Operum *Mureti*, T. IV. p. 598.

Epistolas locupletavimus undecim ad *Lambinum* scriptis, de quibus quod scire necesse est, diximus ad T. I. p. 377. novendecim a *Lazerio* l. c. editis, & sex per aliorum libros sparsis, quas in Auctarium Operum T. IV. p. 582. coniecimus. Earum indicium nobis fecit vir eximius, & de hac *Mureti* Editione praeclare meritis, *Jacobus Morelius*, quem ex literis ad nos datis & humanitatis studiis perpolitum, & vix credibili historiae literariae scientia praeditum cognovimus; ut Bibliothecae *D. Marci* talem tam omnibus numeris absolutum praefectum jure gratulemur. Removimus autem ex *Muretinis* epistolas *Pauli Sacratii*, quas addiderat *Thomasius*, correctas illas quidem,
ut

ut suspicari licet, a *Mureto*, sed rerum inanes, nec magnopere dignas, quae legantur, aut requirantur.

Epistolas T. I. p. 693. excipiunt Juvenilia ad Editionem Parisinam A. 1552. expressa, item Poëmata varia ex Editionibus *Aldinis*, p. 733. quibus quatuor ineditas Elegias, in his illam prope divinam ad *Jo. Bapt. Amalteum*, adjecit *Chescotius* T. I. p. 783. & jambicum carmen *Lazerius* T. IV. p. 618. Nos quoque duo Fragmenta Elegiarum T. I. p. 788. ex MS. protulimus, tum immemores, ea jam extare in Commentar. in *Aristotelis Ethica* T. III. p. 296. 454. *Thomafius* habuit Carminum Editionem *Aldinam* a. 1575. plures Elegias, quam in ceteris sunt, exhibentem. In quibus cum homo tristioris naturae versus quosdam molliculos & parum pudicos reperisset, ea carmina Editione sua nimis severe exclusit, & mihi, qui nihil, quod a *Mureti* manu profectum esset, praeter-

Tom. IV. †† mit

mittere statuissem, necessitatem imposuit illius Editionis diu & frustra quaerendae. Ex qua tandem inventa Cl. *Morellius* Elegias, quibus T. IV. p. 612. locus datus est, pro humanitate sua descripsit. Ceterum, si *Mureti* numeri non tam leniter cadunt, quam *Flamini*, aut *Molsae*, id Latini sermonis munditiae, qua plerosque recentiores Poëtas vicit, facile compensatur. In *Catulliano* quidem genere sic excellit, ut, *Joanne Cotta* excepto, parem habeat neminem. Si quando in metri ratione lapsus reperitur, culpam sustineant pravae veterum Poëtarum Editiones, a quibus in fraudem inductus est. Eos errores cum in exemplo suo notasset *L. Sanzenius*, legitimum sonum digitis & aure callens, facile ab ejus humanitate impetravi, ut illas Notas huic Praefationi subjici pateretur.

Sequitur, ut de *Phidiano* opere *Variarum Lectionum* dicamus. Earum libri VIII. primum prodierunt *Venetis 1559. 4.* deinde libri

libri xv. Antverpiae apud *Plantinum* 1586. 8.
 Reliqui iv. quomodo, post *Mureti* mortem,
 ad *Schottum*, inde ad *Velferum*, eorum Edi-
 torem, pervenerint, cum supra dictum sit,
 nihil attinet repetere. Illos iv. libros cum
 superioribus xv. deinceps *Janus Gruterus*
 intulit in *Lampadem Criticam* T. II. p. 1154.
 Hic si Criticum agere voluisssem, saepe mi-
 hi res ipsa copiosam materiem dedisset. Sed
 talis disputatio non congruebat hujus Editio-
 nis consilio.

Scholia in *Ciceronis* *Catilinarias*, & *Phi-
 lippicas*, *Terentium*, *Catullum*, *Tibullum*,
Propertium, *Horatium*, ex *Aldinis*, quoad
 ejus fieri potuit, Editionibus expressimus. *Te-
 rentium* antequam *Muretus* totum Venetiis
 ederet, Parisiis a. 1551. prodidit Scholia
 quaedam in *Andriam* & *Eunuchum*, ab ipso
 T. II. p. 662. commemorata. Quem
 libellum inventu rarissimum nunquam vidimus.
 At vidit *Morellius*, V. C. quem fugitivo-
 rum, ut vocantur, opusculorum nihil fugit.

Libellus a *Mureto* inscriptus est eidem *Joanni Costecando*, ad quem extat carmen in *Juvenilibus* T. I. p. 708. ubi operarum errore legitur *Costecando*. Brevis illa dedicatio haec est:

M. Antonius Muretus

Joanni Costecando suo

S. P. D.

Quae, cum tibi annum abhinc alterum Terentii fabulas privatim explicarem, codicis mei marginibus adscripseram, ea, quantum memoria repetere potui, rogatus in publicum emitto. Sive enim studiosis hujus auctoris aliquid mea opera fieri potest, denegandum id eis non puto: sive minus, at certe facilis chartarum aliquot futura jactura est. Hoc autem, quicquid est, tibi dicatum volo, ut intelligas amicorum etiam absentium memoriam a me studiosissime coli. Vale. Lutetiae 16. Sept. 1551.

Ipsa autem Scholia, quae Muretus ma-
tu-

turiore aetate castigavit, & in plenioram *Terentii* Editionem traduxit, non tanti putabamus hic repetere, aut, in quo a posterioribus differrent, indicare.

Scholia in *Senecam* non ex Editione Romana, *Mureto* mortuo, per *Franciscum Bencium* curata, quam in ipsa Italia rariorem esse, testis est *Cbeccotius* in Praefat. p. 102. sed ex Parisina a. 1607. sumimus. Romanae si facultas nobis fuisset, non neglexissemus ejusdem *Bencii* Praefationem addere; quae quin scite doctaeque scripta sit, dubitare non fuit reliqua hominis elegantia.

Notae in *Tacitum* duplicis generis sunt, aliae criticae, aliae tironibus dictatae. Criticas *Acidalius* descripsisse videtur ex eo exemplo, quod nunc est in Bibliotheca Collegii Romani, vel ex alio inde propagato: de quo *Lazarius de Vita* & *Script. Mureti* p. 561. Lectiones adolescentibus comparatas *Ingolstadienses* ediderunt. Quae tamen non multum eruditionis exquisitae continent, tamen a venustate quadam,

Mureto propria, commendationem habent.

Omnia mi. sine *Mureti* ingenio dignae sunt Annotationes in *Justiniani* Institutiones, ex ejus ore exceptae, quas, mendis contaminatas, nescio quis Lugduni 1602. vulgavit. Nos in iis repetendis emendatiorem Editionem Ultrajectinam fecuti sumus.

Juvenilis etiam *Mureti* Commentarius in *P. Ronsardi* Amores, Gallice, *Les Amours de P. de Ronsard, commentées par Marc Antoine de Muret, a Paris 1553. 8.* et si laudatus a *P. Burmanno Secundo* Praefat. ad *Lotich.* p. 21. sine magno lectorum damno omitti potuisset, nisi futuri essent, qui dicerent, non omnia *Mureti* Opera, quae titulus promittit, hac Editione contineri.

Haec sunt, quae sub *Mureti* nomine in lucem emisfa reperiuntur. *Joannes Lamius* in *Vita Richardi Romuli Richardii* Florentiae a. 1748. Epistolam & Elegiam, sine auctoris nomine in MS repertam, protulit, tribuitque *Mureto*. Utramque hic ponamus, ut penes lectores sit judicium:

Ric-

Riccardo Riccardio S. P.

Ain tu? vivit & valet Victorius noster? & magnus senex. pulcherrimis literarum monumentis patriam suam illustrare pergit? O gratum mihi, o jucundum nuncium! nam superioribus mensibus, quae volebamus, hic de illo sparsa erant. Nulla mihi cum homine familiaritas (nunquam enim inter nos vidimus) at singularis intercedit amicitia, quam ille munusculo non vulgari confirmaverat. Nam, praeter epistolam amanter & officiose scriptam, Aristotelis de R. P. libros summa cura castigatos dono Romam usque ad me misit; & parabam ego quidem, sed gravissimis negotiis impeditus parem gratiam referre non potui. Te vero illius discipulum, juvenem moribus suavissimis, & tanto praeceptore dignum, ni amem; non ego, quem omnes homines oderint, dignus videri debeam. Quod si vires suppetat, ut bujus meae erga te benevolentiae testimonia aliquando existent, dabo operam;

ram. Interea (quando te ita velle intellexi) carmen mitto paucis a me horis concinnatum, luctuoso & parum grato argumento, quo immaturum tuae Reginae obitum iustissimis quidem lacrimis deſſeo. Quid vero in eo carmine praeter novitatis gratiam laudari poſſit, non video; ſed ego imperitiae notam ſubire, quam honeſtiſſimo tuo deſiderio deeſſe, malui. Ibraciam iſtam legationem proſpere tibi evenire opto: tu fac, ut quam primum ſoſpes ſalvusque ad tuos Florentiam revertare. Bene vale. Domi, IIII. Idus Maji.

*In obitu Joannae Etruriae Reginae
Elegia.*

*Nonus adeſt menſis, fatalis & appetit hora;
Jam gravis Etruſca rumor in urbe ſonat.
Quid ſit in incerto eſt, at languet regia conjux,
At ſoror invidiſſi Caſaris aegra gemit.
Dicite, quis propius ſas eſt accedere Divos,
Filius, an nata eſt ſcitta puella domi?*

+ + +

Heu

Heu male! quod sparsis incedit Flora capillis;

Errat & hac illuc pallida turba metu.

Et Dux ille Ducum longe subspirat, & ora,

Ora prius lacrimis humida, pallor habet.

*Ergo nurus magni Cosmae cades? ergo sub
umbras*

Tot spes, tot curas, auferet una dies?

Et vos ignavi Medici cessastis, & artem

Non lapis, aut succis arguit herba potens?

Nec tu, Junoparens, nec opem, Lucina, tulisti?

Phillyrides ubi tunc, aut ubi Phoebus erat?

Pallet, & heu totos invasti frigidus artus

Sudor, & in media lumina morte natant.

Jam jacet Etruscas nuper Regina per urbes,

Jam cinis est, & quem tantula caelet humus.

*Nondum forma tamen, nec adhuc nitor ille
recessit;*

Spirat in augusta fronte serenus honos.

Sic matutinae violae, si decidat imber,

Molle caput riguo deposuere solo.

Immo, & ingentes populos, & Norica regna,

Castraque Germanis inclita Caesaribus;

† † †

Et

*Et Medicum titulos, & opes, & nomina,
gentis,*

*Et clarum Occiduis Regibus adde genus,
Cum suprema manu legerunt fila Sorores,*

*Nox manet una omnes, & Stygis atrapaletus;
Nec remeare licet: consurgit abeneus, alte*

*Murus, & infernas stat Canis ante fores.
Exsiliis illa tamen, vinculisque exsuta malignis*

Corporis, illustri legit in arce locum.

Qualis in aëria consedit turre columba;

Ignem rubet pectus, cetera labe carent.

Inde graves luctus, subspiraque aegra, mariti

Ridet, & hic mecum serius, inquit, eris:

Adspicit & natas, & qui jam regius infans

Surgit in imperium, claraque facta, patris.

*Curre, puer, magnumque animis imitare pa-
rentem,*

Haereat & toto pectore Cosmus avus.

Nec tibi Caesar avus, nec avunculus excidat

alter

Caesar, & Austriacae nomina tanta de-

mus.

Tu

Tu quoque jura dabis jam tum, cum pace salutus

Stet pater, & longum vixerit ille senex.

Tum te magnanimi Tusci mirentur in armis;

Adgnoscat veteres Itala terra duces.

Ibit, & effusis tum laetior Arnus in undis,

Et fluet Ausoniis aemulus Ister aquis.

Dixit, & a laeva micuere impensius ignes,

Et rutilam visa est spargere stella facem.

Bandinus in Vita Petri Victorii p. 69. negat, hanc epistolam esse Mureti, propterea quod non singularis amicitia, ut ab auctore epistolae dicitur, sed perpetua similtas inter Muretum & Victorium interceslit. Cui prorsus assentimur. Accedit, ut epistola, quamvis elegans & Latina, non ea facilitate, quam in Muretinis miramur, scripta esse videatur. Elegiae vix quicquam ad summam elegantiam deest, etsi non sit a Mureti ingenio profecta. Nollem ejus auctor ultimam in ergo corripuisset, & spargere stella, neglecta debi-

bili positione, durius scripsisset. Vox etiam tantula magis comica est, quam elegiaca, iudice Santenio nostro.

Erunt fortasse, qui *Mureti in Petronium* Notas a nobis praetermissas querantur. Certe in Catalogo Biblioth. Bodlejanae p. 475. *Mureti Annotationes in Petronii Arbitri Satyricon. Helenopoli 1610. 8.* memorantur: cujus catalogi fidem secutus videtur *Lagerius* in Vita *Mureti* T. IV. p. 564. Sed eas Annotationes non extare, certum est. Errorem peperit Index interpretum, illi Editioni a *Goldasto* praepositus, ubi *Mureti* annotationes referuntur, non ut editae, sed ut aliquando edendae. *Goldastus* autem haud dubie respexit verba *Petri Danielis* Praefat. ad *Petronium*: *M. A. Muretus, vir undecumque doctissimus, quem audio ex vetustissimo & integerrimo Codice Petronii editionem absolutissimam publice parare.*

Plura *Mureti* Anecdota Romae latent cum in Bibliotheca *Barberiniana*, tum imprimis in

P R A E F A T I O. XXIX

in illa Collegii Romani Soc. Jesu, in quam
major pars librorum *Mureti* migravit; de qui-
bus vide *Lazerium* l. c. Unde ut a doctis
Italis in lucem vocentur, bonarum litera-
rum causa optamus. Vale, erudite Lector,
& nobis fave.

LAU.

LAURENTII SANTENII NOTAE PROSODIACAE

I N

MURETI CARMINA.

- P. 666. *vero*. Ultima male corripitur, ut post in *quasi*
docunque antepenultima.
- P. 681. *confoveas*, verbum nihili.
- P. 682. *hem* Comiciis reliquerunt Elegiaci.
- — *tibi stirpe*, neglecta debili positione, ut p. 712.
prævia sternit. p. 732. *neque splendor*. & alibi.
Est tamen apud *Virgilium* semel; *Ponite: spes*
sibi quisque. & apud *Propertium* Sæpius.
- P. 683. *equidem eveniet* male pro *quidem*.
- — *temere*. Ultima non recte producitur.
- P. 686. *formosula* numeris tantum minus convenit.
- — *Edure*. Prava lectione *Ovidii* I. Art. 476. *de-*
ceptus, voce utitur non Latina.
- P. 688. *Justiniane*. Syllabam *sti* facit brevem, cum sit
longa in *Justinus*.
- P. 690. *exotici* Antepenultima fuerat producenda.
- P. 691. *quasi*. Nisi penultimam male porrexerit, audaci
exemplo elisionem neglexit. Satius fuisset &
ipsum *tanquam* a *Virgilio* sumere. *Tanquam*
haec sint nostri medicina doloris.

P. 196

- P. 692. *Quotidie*. Corruptus locus *Catulli* ad *Manl.* 139. etiam *Mureto* fraudi fuit. Ibi monui, *quotidie* prima brevi, secunda longa, dici; quod etiam firmat *Sidonius* l. viii. Ep. xi. 19. Vir doctus, libellum nostrum recensens, voce in trifylla. bam *quotidje* contrahenda difficultati occurrere tentabat. At non vidit, sic penultimam, quae naturâ etiam longa est, positione produci, antepenultimam autem non juvari. Scripturam *cott.* non nisi pronunciationi & imperitis scribis tribuo.
- P. 700. *Si tibi cura mei, sit tibi cura meri*. Ejusmodi lufum vix in epigrammate fero. Ceterum vide, quo vel optima ingenia pravis exemplis se auferri sinant. Est enim ille versus *Ovidio* suppositus a frigida manu xii. *Her.* ult. ut ad *Catull.* v. 85. dixi.
- P. 704. *tantopere*. Ultima, nisi ad caesuram confugas, nullo modo produci potest.
- P. 709. *Hoc — fusum*. Imo, *Hic — fusus*.
- P. 712. *Poë:aster*, & mox *calva:ster*, voces non usitatae Latinis.
- P. 713. *temeti*. Imo *temeti*, prima & secunda longa.
- P. 717. *adamantini*, Rectius scripsisset, *adamantei*.
- P. 720. *ergo* ultima brevi, ut & p. 721. & alibi, contra melioris aetatis consuetudinem. Idem a *Mureto* perperam tentatum esse in *Ennio*, monui ad *Catull.* *Manl.* v. 48.
- P. 723. *Nicolae* prima brevi, perperam; & p. 730.
- P. 725. *vetat mori*. Vereor, ne inter has voces usque vel ipsa exciderit.
- P. 727. *furtifica*, vox comica, non convenit Alcaico.
- P. 742. *mucronibus*. primam syllabam perperam corripit, ut p. 676.

P. 762. *duos inotiosyllabum facit, satis audacter.*

P. 769. *imo ultima brevi, male.*

— — *saporavit. Inauditum, puto, veteribus verbum.*

P. 774. *Nē quis. Ut senarium inveniam, conjicio, quis priorum Editorum negligentia irrepsisse.*

— — *ego nitido. Ultimam in ego produxit, ut p. 784.*

— — *& 7 5 Quae labes recentiorum carmina saepe deformat.*

P. 775. *adjiciunt. Ut metrum constet, scribendum adjiciunt; ut p. 667. reicit pro reficit.*

P. 781. *prorsus. Vox prosa, non usitata Elegiacis.*

P. 798. *ipse viam. Puto, Ipsa.*

P. 817. *temere. Quantitate lapsus. Ut, an caesura produxerit, dubium. Videtur tamen quantitatem tertiae & secundae declinationis adverbiorum confudisse.*

Ceterum ex Mureti carminibus apparet, eum aures magis Comicis & Tragicis, quam Elegiacis, tritas habuisse.

M . A . M U R E T I

I N

TACITI ANNALES

COMMENTARIUS.

In Cornelii Taciti annalibus explicandis hanc
 rationem tenere constitui: ut in iis quae
 quotidie interpretanda sumam, primum qui-
 dem ea quae ad historiam pertinebunt, ac-
 curatissime ac subtilissime persequar, effi-
 ciamque, quoad poterō, ne quid illorum intelligentiam
 vestram, si me attente audietis, effugiat: ea deinde,
 quae ad verborum elegantiam, quibus hic scriptor lectis-
 simis, & ad id quod vult exprimendum accommodatis-
 simis perpetuo utitur: quae ad structuram ac conformatio-
 nem orationis, in qua nemo unquam diligentior fuit:
 quae denique ad eloquentiam facere putabq; indicem;
 eorumque vos commonefaciam: postremo colligam; &
 excerptam ex eo praecepta ad prudentiam, praecipueque
 ad civilem prudentiam, pertinentia: quorum incredibilem
 quandam vim his libris contineri, omnes summo consen-
 su, etiam qui alioqui Tacito iniquiores sunt, consen-
 tur. Quodsi semper eundem ordinem tenere non po-
 tuero, certe tamen horum trium nunquam ullum sciens
 omittam. Ita nullus fere abibit dies, quo non ii qui

A

mihi

mihi operam dabunt, & veteris historiae scientiores, & Latinae linguae intelligentiores, & aliquo ad instituendam vitam praecepto auctiores instructioresque discedent. Cujus rei ut gustum jam nunc capere aliquem liceat, aedum, principium hoc; quo reddendam rationem consilii sui, viamque sibi ad id quod instituerat, praemuniendam censuit, mecum una considerate.

I N L I B R U M I.

Urbem Romam, & cet. usque ad illud, *Postquam Bruto*] Exponit, quae causa fuerit, cur Romanam historiam scripturus, extremis potissimum Augusti temporibus sibi exordium putaverit. Causa autem, haec est: quod res Romana ab urbe condita usque ad id tempus claros ac luculentos scriptores natae essent, a quibus memoriae proderentur: at ea quae subsequuta erant, satis cum fide nemo scripsisset: id autem a se facilius posse praestari, quod quae res aliis scriptoribus, ne veram & incorruptam historiae fidem retinerent, obliterant, earum sibi nulla impedimento esse posset.

Reges habuere] Ita quod antiquissimum in terris nomen imperii est, idem in urbe primum fuit. Regnum autem est in urbe annos CCXLIV. aut, ut alii, CCXLV.

Libertatem] Pulsis regibus, regioque nomine in perpetuum sublato, ob constupratam per vim a Sexto Tarquinio, Superbi filio, Lucretiam: quae animae quidem suae exitum, populo autem Rom. aditum ad libertatem eodem pugione patefecit.

Et consulatum] Duo autem Consules instituti, ut ne amplius summa rerum omnium potestas penes unum esset, tum, ut in altero perfugium foret, si quid alter moliretur injusti. Creati annui, ut modestius & innocentius imperarent, cum scirent se quoque, exacto anno, privatos fore, & a se administrati magistratus rationem postulatam iri. Ex illo igitur, quam diu viguit respublica, summum in urbe imperium Consulatum fuit. Quod quae inciderunt mutationes, breves tamen illae fuerunt, usque ad imperium Augusti: quodque his verbis exsequitur Tacitus:

Disa-

Dictaturae ad tempus sumebantur]. Obficere fortasse poterat aliquis: Quid Consules modo nominat? Nonne resp. & sub Dictatoribus interdum; & sub Decemviris, & sub Tribunis militum, fuit? Respondet; illa omnia brevia & extraordinaria fuisse. Quis, & quoto primuti anno ab urbe condita dictator creatus fuerit; inter attores ambigitur: & Livius ipse in tanta discrepantia negat id pro certo constitui posse. Plures tamen in hoc consentiunt; creatum esse anno nono post reges exactos: Primum alii M. Valerium Volusam; alii T. Lartium faciunt. Creabatur fere periculosis reip. temporibus: Regia plane dictatori potestas, aut etiam major. Inconsulto enim populo animadvertere in cuiusque civis Romae caput poterat. neque ab eo, antiquis temporibus provocatio erat: quam etiam a regibus fuisse, ex libris Ciceronis de rep. notat Seneca epistola CLX. Postea tamen etiam a dictatoribus provocari ad populum potuit. Antiquitus magister populi dicebatur. Creabatur e Consulibus, & ab altero consulum viva voce sine populi suffragiis. Interdum tamen Senatusconsulto permissa populo ejus creandi potestas: Equum ascendere non poterat, nisi prius rogato populo, ut id facere liceret: Id temperamentum quoddam immensae illius potestatis fuit. Creato eo, aliorum omnium magistratum cessabat auctoritas. Soli Tribuni plebis manebant: qui etiam aliquando dictatoribus intercessisse memorantur. Terminabatur sexto mense, nisi, ita postulatibus resp. necessitatibus; prorogaretur. Ideoque ait Tacitus, *dictaturas ad tempus fuisse solitas*. Duo soli dictatores perpetui creati, L. Cornelius Sulla, & C. Julius Caesar: quorum ille, cum amplius XL. millia civium occidisset, ausus est dictaturam deponere, seque publico sine ulla custodia credere: Caesar, qui ob id Sullam litteras nescisse dicebat, cum & eam retineret, & regium nomen, specie recusantis, flagrantissime ambiret, anno post oppressam remp. tertio, & dictatura simul, & anima spoliatus est. Quales Romae dictatores, tales propemodum in Graecia Aesymnetae.

Neque X. viralis potestas] Anno ab urbe condita, ut Livius numerat, CCCI. ut alii, CCCII. cum jam Consularis imperii, quo plerique superbius & immoderatus utebantur, plebem pertaesum esset, creati sunt ex Sex

natus consulto Decemviri legibus ferendis, consulari imperio sine provocatione, qui cum ex patris institutis ac legibus, tum ex moribus ac legibus Atheniensium, ceterarumque Graeciae civitatum, quas legati ob eam rem triennio ante in Graeciam missi, tum primum attulerant, iura describerent, quibus postea ini perpetuum Senatus Populusque Rom. uteretur. Editae tum ab iis decem tabulae, quibus eum duas adhuc deesse percrebuisset; creati in annum quoque sequentem Decemviri, qui illud quasi corpus juris absolverent. Grata, ut solet, ea mutatio plebi fuit: quam diu se Decemviri comitor modestaeque gesserunt. Sed ubi dulcedine dominationis abrepti, superbiam ac libidinem, prope perpetuas immodicae potentiae comites, non exercere tantum, sed & ostentare coeperunt: jamque eos in perpetuum sibi imperium continuare velle constabat, commota plebs non prius tumultuari desistit, quam, rejecto decemviratu, resp. in primum statum restitueretur. Praecipua tumultus causa, App. Claudii libido, quicum Virginiae, ingenuae ac pudicae virginis, infano amore correptus, nihil precibus, nihil pretio, nihil minis perficere potuisset: allegato M. Claudio, cliente suo, qui eam in servitutem postularet, ausus etiam adversus omne fas, contraque legem a se latam vindicias in servitutem dare, patrem, virum fortem, eo necessitatis adduxit, ut medio foro, in ipsius Claudii, & universi populi oculis, filiam unice caram jugulare ipse manibus suis maluerit, quam pati, ut ipsius pudicitia a quoquam minueretur. Ut igitur regibus Tarquinii, sic Decemviris Appii vaesana cupiditas e manibus imperium extorsit. Quod autem Tacitus negat decemviralem potestatem ultra biennium valuisse; cum decemviri, etiam ex tertio anno aliquid delibaverint, recte facit. Etenim cum illud tempus, in quod eis mandatus populi suffragiis erat decemviratus, abiisset: privati jam erant, etiamsi per vim magistratuum nomen & insignia retinebant. Livius quoque ait, eam primam evenisse in reip. Rom. forma mutationem: sed eo minus insignem, quod diuturna non fuerit.

Nec tribunor. militum] Ab anno urbis CCCVIII. usque ad annum CCCLXXXVI. summa inconstantia creati sunt modo consules, modo eorum loco ferri plerumque tribuni militum consulari potestate. Causa tu-

mul-

multuandi, quod plebs consulatum, ad quem usque ad id tempus soli nobilitati aditus patuerat, secum quoque communicari volebat. tribuni autem militum terni ex patriciis sive nobilibus, terni ex plebe creabantur. Neque quievit, donec quod volebat, obtinuit, creato primo plebejo consule, L. Sextio. Tribunorum igitur militarium consulare ius neque diu valuit, & saepe interruptum est.

Non Cinnae, non Sullae.] Anno urbis DCLXVI. Cinna & Cn. Octavius Cosl. civitatem in partes distraxerunt; cum Cinna Italicos, cives novos, in XXXV. veteres tribus distribuerent, Octavius veterum civium causam dignitatemque defenderet. Pulsus ab urbe per seditionem Cinna, & in ejus locum L. Merula, flamen dialis, consul suffectus. Cinna, magnis copiis collectis, ad urbem venit. Oppugnata turbs eodem tempore a quatuor exercitiis: quibus Marius, Cinna, Carbo, & Sertorius praesidebant. Qui tandem ingressi, hostilem quasi modum, rapinis omnia caedibusque vastarunt. Praevidati omnes prope principes civitatis. Cinna velut in turbe capta dominans, cum sibi consulatum in triennium continuasset; postremo in apparatu belli adversus Sullam a militibus suis interfectus est. Non igitur longa ejus dominatio fuit. Ne Sullae quidem multo longior: qui, cum profugatis Cinnanis Marianisque partibus, omnia civili sanguine cruentasset, civiumque quos proscripserat, bona haec subjiciens, praedam se suam vendere dixisset, Dictator perpetuus factus, quadrienio post, dictaturam sponte deposuit.

Et Pompeji Crasique.] Cum plurimum in civitate possent M. Crassus & Cn. Pompejus Magnus, sed infensis animis disiderente coelliavit eos inter se C. Caesar, seque cum eis ita conjunxit, ut jam ex eorum trium nutu tota respub. omniaque Romae ex ipsorum voluntate gererentur, ut recte cecinerit Lucanus:

Facta tribus dominis communis Roma.

Sed non ita multo post, trium potentia in unum Caesarem crevit: qua fretus remp. oppressit. Rursus, interfecto Caesare, cum spes quaedam libertatis affulsisse videretur, tres extiterunt, qui inter se imperium partirentur, M. Antonius, M. Lepidus, & C. Julius Octavianus, qui postea vocatus est Augustus. Is brevi, fuso

ac profligato Antonio, Lepido, Circejos amandato, omnia in potestatem suam redegit. Nota haec etiam vulgo, ideoque in eis non immoror.

Qui cuncta discordiis civilibus fassa] Ob idque ad domandum faciliora, frangique, ut ita dicam, patientiora.

Nomine Principis sub imperium accepit.] Principis nomen multo levius est ac mollius, quam aut regis, aut dictatoris, aut imperatoris. Nam si vim vocabuli spectes, nulla eo significatur potestas in alios. princeps enim nihil aliud est, quam primus. Lucretius:

Quod patrio princeps donarat nomine regem.

Et princeps senatus non plus potestatis habebat, quam ceteri senatores: sed tantum primus sententiam dicebat. Principio igitur Augustus non illo odiosiori & invidiosiori nomine imperatoris utebatur: quo cum summa omnium rerum potestas indicabatur: cum tamen ex Senatusconsulto, quod Caesare dictatore factum erat, eo tanquam Caesaris filius, uti posset. Sed illi immodicae, nullique circumscriptae finibus potestati, principis nomen obtendebat. Ita saepe quae aspera & intoleranda sunt, minoribus vocabulis molliuntur. Suetonius in Augusto: *Domini appellationem*, &c. Sic postea Tiberius eadem se dominum vocanti succensuit, vetuitque, ne se amplius contumeliae causa appellaret: cum diceret, se servorum tantum dominum, militum imperatorem, ceterorum civium principem esse. Tanta plerumque vulgi vaecordia est, ut, quae maxime averfari & horrere se dicit, ea sibi sub aliis nominibus patiatur obtrudi. Sed imperatorem Romanorum aures (tanta est vis consuetudinis) paulatim factae sunt talium contumeliarum patientiores: ut se iam non modo dominos, sed & deos vocari aequissimo animo sinerent. quid dixi, sinerent? nonnulli etiam iuberent.

Puto in iis quae hucusque ex Tacito recitata sunt, nihil superesse obscuritatis. Nunc, ut institutus, ea de novo relegentes, quae ad sermonis elegantiam pertineant, addocemus. Ac primum illud *urbem Romanam*, quod principio positum est, habet aliquid grandis, imitatumque fortassis est ex illo Sallustii: *Urbem Romanam*, *sciat ego accipi, cavillare, atque trahere initio Trosani*. Sed & illud *habuere*, ita proprie eleganterque positum est, ut

ut nihil supra. *Habere*, enim tenere, possidere dicebantur qui dominarentur: ut & apud juris conditores, is demum proprie possidere dicitur, qui animo domini possidet. Virgilius

— *gemitum Delus opimam*

Vastabat Cyprum, et victor ditioe tenebat.

Horatius:

O quae beatam diva tenes Cyprum.

Et *potentis* dicebantur rei, *regni*. Idem: *Sic te diva potens Cyprum*, id est, *regni*. *Regni* *potens*, *regni* *potens*, atque inde, ut opinor, non a pedibus, neque a sedibus, ductum est verbum *possidendi*, ut cujus quis rei potens est, eam possidere dicitur. Eodem igitur modo & hic accipitur verbum *habere*. Sic in illo dicto Aristippi: cui cum obiectum esset, quod haberet *Laidem*, *Habeo*, inquit, *sed non habeo*. Ita enim vertit Cicero in epistolis, *ἔχω, ἀλλ' οὐκ ἔχωμαι*. Sappho: *κίχνη Πύφου τ' ἔχωμαι*. Sic illi ubi *deneca*, *avaros*, ait, *non divitias habere, sed a divitiis haberi*, id est, non ipsos pecuniae, sed ipsi pecuniam imperare. *Habere* est regere: *habere*, regi. Sic vir *uxorem habere* dicitur, *uxor a viro haberi*. Nunc considerate mihi orationem singulari artificio conformatam. *Dictaturos*, inquit, *ad tempus* *sumebantur*. hoc seorsum: deinde, quia inter decemviros & tribunos militum consulari utrosque potestate magna similitudo erat, utrosque eodem verbo devinxit. *Neque decemviralis*, inquit, *postea v. b. n. Trib. m. c. jus diu valuit*. Eademque causa fuit, cur Cinnam Sullamque conjungeret. *Non Cinnas*, inquit, *non S. l. d.* Illa quoque plane gemina: triumviratus, ita enim vocari potest, Pompeji, Crassi, Caesaris, qui Caesari, & triumviratos Antonii, Lepidi, Augusti, qui Augusto gradus ad opprimendam Romam fuit. Convincenda igitur & haec fuerunt. Cumque illos plurimum donatus caesim memoratimque didiceret, simplicem & absolutam unius dominationem, simplici & absoluta verborum comprehensione conclusit: *Qua cuncta discordiis civilibus fessa, nomine Principis sub imperium accepit.*

Hic vero, auditores, licet mihi cum Virgilio dicere: *maior rerum mihi nascitur ordo, Majus opus moveo*. Sequitur enim, quod tertio loco me facturum esse dixi, ut ex his Taciti verbis, ea, quae ad civilem prudentiam

pertinent, colligam: qui maximus historiae fructus est.
 Hoc igitur dum facio, quaeso, diligenter utendū. In-
 primis diligenter animadvertendum censeo quicquidulentum ex-
 emplum eorum, quae de rerum conversionibus ac mu-
 tationibus, deque earum causis homines sapientissimi
 tradiderunt. Iustissimum enim est, maximeque naturae
 consentaneum imperium regum: ut quod plane simile rei
 geminum sit paterno. Itaque poetae *juvent eundem pa-*
trē ac regem hominū ac deorū vocant. Ex Homē-
 rus, Ulixem, ait, erga populos suos tanquam matrem quen-
 dam patrem fuisse. Sed humani animi vicio regnum in-
 tyrannidem facile degenerat. Magna enim potestas in-
 briat homines, eoque interdum eos perducit, ut unicuique
 potentiae argumentum, contumeliae licentiam putent.
 Irritantur ergo & exasperantur multitudinis animi, quae sit
 ducem nacta sit, non conquiescit, donec aut tyrannum
 cum stirpe extinxerit, aut, eo pulso, jugum servitutis
 excusserit. Ita Sex. Tarquinii libido, ut non regnum
 modo longa jam vetustate confirmatum ac corroboratum,
 sed ut nomen ipsum regum ex rep. Romana in perpe-
 tuum tolleretur, effecit. Debent igitur reges eo ipso
 putare sibi minimum licere, quia plurimum licet: neque
 posse se populos regere, nisi cupiditates suas rexerint &
 ac praecipue cavere, ne in se viros fortes ac magno ani-
 mo praeditos provocent. Humiles enim & abjecti, quos
 quam eis quoque abstinendum est, plerumque tamen ac-
 cepta injuria aut musant, aut, si quid moliri voluerint,
 non magno negotio comprimuntur: ac provocata virtus
 acres sub pectore stimulos subicit: neque facile restin-
 guitur ardor vindictae, quem in vincti fortis animo podi-
 gnitas contumeliae accenderit. Minore periculo in vili
 aliqua & abjecta muliercula peccasse Tarquinium, at quod
 in ea peccatum foret, cui pater Sp. Lucretius, vir Col-
 latinus esset, sola regni everfione poterat expiari. Si-
 mile quiddam & postea decemviris accidit: quorum po-
 testatem, quasi incendium aliquod, in civitate grasfan-
 tem, Virginiae sanguis extinxit. Regibus igitur
 tyrannis, servitutem consecuta libertas, eoque qui antea
 minimum poterat populus, plurimum posse coepit. Ne-
 que tamen ~~negro~~ illa libertas fuit, qualis Athenis erat,
 ubi Plato ait non hominibus modò, qua servis, qua li-
 beris, sed mulis etiam & asinis summam licentiam fuisse.
 immo

immo vero rudis ille, & expertus Graecarum artium, populus, qui usque ad id tempus nihil praeter ligones & arma tractaverat, ita rem suam temperavit, ut non Solon, non Lycurgus, melius id ac sapientius praestare potuisset videretur. Nam cum tria sint rectae rei genera, regnum, potestas optimatum, & potestas populi: eaque omnium optima ac firmissima sit, quae non simplex omnino, atque unius generis fuerit, sed e singulis quod in quaque optimum videtur excerpserit, qualis antiquitus Lacedaemoniorum fuit: summo consilio videntur veteres Romani suam ex tribus illis generibus permiscuisse ac temperasse. At regium quidem nomen aversabantur & odebant: regiam tamen potestatem multas ad res, praecipueque ac bellicas, necessariam, intelligebant. Multo enim melius administrantur bella, cum unus summae rerum praestit, quam cum multorum expectanda sententia est: & hoc vel praecipue Demosthenes superiorem Philippum Atheniensibus dicit. Ac videre est hodieque in eis civitatibus, quae a multis reguntur, cum bellum gerendum est, unum deligi, cui potestas in exercitu summa tribuatur. Ut igitur Lacedaemone bini reges erant, quorum unus domi iura civibus redderet, deque iis, quae tempus postulare videretur, ad senatum referret; alter, cum e finibus eduxisset exercitum, vitae necisque potestatem in eos, qui militabant obtineret: ita Romani binos consules potestate prope regia creaverunt, qui in urbe quidem civium controversias disceptarent, senatum consularent, haberent comitia, ad populum, quae ex usu erant referrent (*), milites conscriberent, exercitibus autem summo ac plane regio cum imperio praeesent: ita tamen ut scirent rationem se postea eorum, quae gessissent, exigendos. Hoc Romani sapientius, quod Lacedaemoniorum regnum & perpetuum erat, & hereditarium: Romani consules & creabantur suffragiis civium, & annui erant. Hoc igitur temperamento adhibito, quod in regibus odiosum erat, sustulerunt: quod salutare ac necessarium rei publicae retinuerunt. Jam ut apud Lacedaemonios

in
 (*) Latinis postulat *ferre ad populum, referre ad Senatum*. Nec
 roscor exemplis, quae pro *referre ad populum* attulit Ernestus Clav.
 Ocl. V. *Referre*. Mox etiam Muretus minus proprie scripsit, *populus*
legen ferrebat, pro *populus*.

in senum collegio, sic apud Romanos in senatu optimarum potestas perspicui poterat. Ut apud illos in omnibus vitae partibus probatum esse oportebat, qui se in collegium senum admitti postularet: sic apud hos non nisi spectatae virtutis & prudentiae viri in senatum a censoribus legebantur, & si qui non satis ex illius ordinis dignitate se gererent, movebantur. Senatus de gravioribus criminibus aut cognoscebat ipse, aut cognitionem mandabat, pecuniam publicam in potestate habebat, legationes mittebat, missas ab aliis audiebat, de publicis omnibus negotiis consulebatur, ac decernebat; sine senatus auctoritate non bellum suscipi, non pax fieri poterat. Summa in illo concilio gravitas, summa dignitas, summa majestas erat: ut non immerito Cyneas, Pyrrhi legatus, interrogatus, quae sibi Romani senatus visa faciles esset, totidem sibi regum confesum visum esse respondere. Ut igitur, si quis consultum modo potentiam spectasset, facile putasset, Romam regio adhuc imperio subesse, ita qui senatus tantum auctoritatem considerasset, optimatum eam gubernationem esse existimasset. Praecipua tamen potestas penes populum erat. Et hoc significat Tacitus, cum ait: *Libertatem & consulatum L. Brutus instituit*. Libertatem enim cum dicit, democratiam intelligit: cujus praecipuum finem esse Plato & Aristoteles docent, *ἰσότης, & ἰσότης, & ἰσότης*, id est, ut omnes in civitate libere vivant, libere loquantur, & aequo jure sint. Itaque antiquitus qui libertatem, aut potius licentiam amabant, & more ac modo suo vivere volebant, Athenas potissimum confluebant: quod illic maxime omnibus libera omnia essent. & eo respiciens ille ex Adelphis Sannio,

Hicne, inquit, ajunt libertatem aequam esse omnibus? Sed ne extra septa, quod ajunt, evages, plurimum Romanae, ut modo dicebam, populus poterat. Populus leges ferebat: quarum praecipuum in omni civitate robur est: & ex quibus maxime, qualis quaeque respub. sit, judicatur: populus honores & imperia mandabat: populus solus de capite civium judicabat. Ita quibus duabus rebus vitam hominum contineri dicebat Democritus, poena & praemio, earum utraque, populi potestate continebatur. Admirabili etiam consilio provisum ad prospectum erat, ne harum partium alla ceterarum utilitatibus carere: neve consules aut senatum, aut populum, non

scena.

senatus populum, aut populus senatum despiciere, suamque causam a causa communi sejungere ac separare posset: sed omnes mutuae indigentiae vinculo, quo nullum firmitus est, inter se adstringerentur. Vix itaque videbatur ulla res evenire posse tanta, quae perturbaret illam harmoniam, quae tam bene fundata labefactaret, tam sapienter colligata dissolveret: si rerum humanarum fragilitas & instabilitas quidquam in eis aeternum esse pateretur. Quidam consulum insolentius usi, rerum novarum studium in populi animis excitaverunt. Creati decemviri: quod sparsa in plures potestas & licentiae, & invidiae minus habitura videretur. Indignatur enim fere plebs, aut unam aut paucos posse omnia: plures dominos aequiori animo ferunt: cum sperent, obstitutores alios, si quid unus superbe aut improbe molitur. His quoque potestate abutentibus, ob idque dejectis, varie creati modo consules, modo tribuni militares: ut male affectis ac laborantibus juvanda, etiam interdum in deterius, crebra mutatio est. Sed res ipsa docuit, verissimum esse quod scripsit Plato, nihil tam cavendum esse civitatum fundatoribus, quam ne pro una duas faciant civitates. Sunt autem duae pro una civitates, quoties pars altera civium dominatur ac floret, alteri ad honores & imperia ita praecellens aditus est, ut eum recludere ne virtus quidem, quae sola veri honoris mater est, possit. Hoc inter cives perpetuo cujusdam odii atque invidiae seminarium est: neque potest quisquam ex animo eam rempublicam amare, in qua se laboris ac periculi participem, honoris ac dignitatis exsortem videat fore. Quo magis aranda & admiranda ecclesiastica resp. est, in qua, ut alia, sic hoc quoque divinitus institutum ac receptum est, ut neque paupertas, neque generis obscuritas alium ad summas dignitates culquam, qui modo virtute ac meritis nitatur, occludat. Huic incommodo Romani de principio non satis prospexerant, qui soli nobilitati, id est, patriciis: illi enim tunc soli nobiles erant: consulum & ordinem senatorum patere voluerant: plebejos, maximam, ut in omni civitate, multitudinem excluderant. Neque hoc satis. Inter patres & plebem ne connubii quidem jus erat. Ea seges ac materia tumultuum: is fons, haec origo seditionum fuit. Hinc illae veteres secessiones: hinc, etiam his rebus utcumque compositis, Gracchanae, Marianae, ac Sullanae tempestates extiterunt: quae,

que; suae utrisque partibus ambitioni aut plebem aut senatum praetendentibus, hunc urbi excidium prope ac vastitatem attulerunt. Nam hoc quoque non immerito aegre ferebat plebs; nobiles divitiis affluere, ne gestate se & aere alieno premi; agros suis periculis, suo sudore ac sanguine comparatos, ab aliis ignavia torpentibus, luxuria disfluentibus possideri. Magna hinc paupertas, magnae illae divitiae, periculosa res civitatibus: mediocritate servantur. Jam illa Pompeii primum, & Crassi, & Caesaris, deinde, Caesare extincto, Antonii, Lepidi, & Octaviae conjuratio aperte confirmat id, quod ab iisdem, quos ante nominavi, philosophis traditum est, non esse patiendum, ut in libera civitate privatorum potentia supra modum augeatur. Facile enim hoc modo popularis status in paucorum imperium vertitur, quorum qui primus alios aut vi opprimeret, aut dolo circumvenire, aut casu aliquo amovere potuit, is unus, neque jam adversari audente, dominatur. Nunc, si vobis volentibus est, cetera Taciti persequar. *Sed veteris populi res prospera.]* Ut Fabio Pictori, Coelio Antipatro, Q. Quadrigario, M. Catoni, Cornelio Nepoti, Sallustio, Livio, aliisque, ut eorum monumenta. *Temporibusque Augusti.]* Magnum enim Augusti aeras ingeniorum proventum extulit; & tamen hodie qui Augusti temporibus vixerit, & eorum temporum historiam scripserit, nemo reperitur. Suetonius quosdam nominat; Aquillum Nigrum, Julium Saturninum, C. Drusum, alios. Multa hic, quae ad Latini sermonis elegantiam pertinent, notanda sunt. Primum illud, *prospera & adversa dici.* *Adversitates* enim Latine dicere non poterat. Sic lib. 3. *inlustrum domum adversa* lib. 4. *paternis adversis*, & eod. lib. *adversis casum*, qui locus vulgo depravate legitur. Sic in libris parvis, *incertum conditionis, certum temporis*, quod barbari, *certitudinem & incertitudinem* dicunt. Tum illud, *claris scriptis sunt*, *quibus* dictum, quem si dixisset, a claris scriptoribus. Sic Cicero in divinatione, *michi elaboratum est*. Sic Horatius, *Dixeris Vario*. Propertius: *Dum tibi Cadmeae dicuntur Pontice Thebae*. Virgilius: *Cui non dictus Hylas puer*. Decora sunt pulchra, *Genetrix*. Virgibus in 1. namque ipsa decora Caesaris nato genitrix. Idem in quarta: *pectus percussa decorum*. Horatius: *Et Lycum nigris oculis*. Jam mihi illud

illud animadvertite, quæ arte varietatem, quæ suavis-
 mum orationis condimentum est, huius loco quaesierit,
 qui, cum alterum agendo extulisset, *sed veteris pop.*
Rom. prospera vel adversa et scilicet sunt: alterum
 negando subiecit; temporibusque Augusti dicendis non
 desuere ingenia. Neque non illud ad variandam oratio-
 nem pertinet, quod in priorè ipsam hylen ac materiam
 scribendi verba anteposuit, scriptores subiecit: in po-
 steriore contrarium ordinem tenuit. Mutate: ut eodem
 utramque modo efferatis. quantum, illa varietate detra-
 cta, de orationis venustate decedat, intelligetis. Minuta
 hæc & tenuia sunt, fateor. Sed tanto plurium oculos
 fallunt. Mihi autem propositum est, omnia in hoc scri-
 ptore, quam potèro *ἀπὸ τοῦ συγγραφέως*, excutere. Ait igitur
 non defuisse temporibus Augusti dicendis decora inge-
 nia, donec *glistente adul. de. Glistere* dicuntur quæ cre-
 scunt ac vegetiora fiunt: *deteri*, quæ paulatim, ut ita
 dicam, carpuntur, quibus aliquid quotidie decedit, quæ
 assidue se ipsis deteriora fiunt. nam inde & ipsum *deterio-
 ris* nomen ductum est. Ut igitur crescente liene, ajunt;
 cetera membra tabescere: ita crescente adulatione, inge-
 nia tabescunt, quæ nullare magis quam libertate alun-
 tur. Nihil autem tam adversum libertati, quam aut ta-
 cendi aut adulandi necessitas. Ajunt, puerorum infanti-
 um corpora nullis fasciis apud Germanos adstringi, ideoque
 proceriora fieri. Idem ingeniis evenit. Servire nolunt.
 Nisi impetus suos solutos ac liberos habeant, enecantur.
 Itaque certissima ingeniorum pestis est princeps, qui
 nullam vocem ferre populo liberius jactam potest. Sed
 ad Taciti verba redeamus. *[Tiberii, Cæsaris, & Claudii, &c.]* Et metus & odium
 impedimento sunt historiæ contexere volentibus. Metu
 fit, ut vera dicere non audeant, odio, ut interdum falsa
 consingant. Metu quæ reprehensione digna sunt, aut
 tacentur, aut extenuantur, aut etiam in contrarium verba
 laudantur. Odio quæ peccata sunt exaggerantur, & in
 majus attolluntur; quæ recte facta, aut supprimuntur,
 aut elevantur, aut depravantur. Itaque ubi illa sunt, inde
 exulat fides. Ergo neque qui sub Tiberio, sub Cæso,
 sub Claudio, sub Nerone scripserunt, neque qui paulo
 post, cum in locum timoris successisset odium, satis omnem
 fidem re ipsorum scribere potuerunt. Omniaque factum
 tem-

temporum historiam sub tyrannis scribere, sapientissimii homines semper periculosae plenum opus aliae judicarunt. Atque enim fidei, aut capitis discrimen adendum est. Aesopum Soloni olim dixisse ajunt, cum regibus loquendum esse *de rebus, et de iustis*. Id praeceptum etiam ad eos qui de rebus scribunt pertinet. Durum est enim scribere in eam, qui potest proscribere, & gladio *imponere*. Numquam tuti lusus cum leonibus fuerunt. Nunc illud, quasi praetereuntes notate: cum hi quatuor imperatores omnes e gente Claudia, ceteri orti ipso, Nero adoptione, fuerint; discriminis causa, duos priores praenominis, tertium gentilitio nomine, quartum cognomine indicari.

Inde consilium mihi pauca de Augusto,] Quoniam dicendis plerisque rebus ab eo gestis praeclara, ut dictum est, ingenia non defuerunt. *Et extrema:* quia tunc adulatio gliscens ingenia detraxerat: *Tradere: mox Tiberii principatum, et cetera,* usque ad excessum Neronis. Nam a Neronis excessu usque ad imperium Nervae, jam antea scripserat. *Sine ira & studio, quorum causas procul habeo.* Nam ab iis, de quibus scripturus sum, neque beneficium ullum, neque injuriam accepi. Eadem autem prope sententia est prooemii in libros annalium ab excessu Neronis, ubi ita scribit: *Post conditam urbem DCC. & XX. prioris aevi, &c.*

Hinc autem excerpere hoc quoque, quod ad prudentiam pertinet, possumus: & stulte & impudenter facere eos, qui quae a magnis ac luculentis scriptoribus splendide ad magnifice tractata sunt, quasi quodam contentationis studio, denuo sibi tractanda proponunt. Quo nomine graviter reprehendit Plutarchus in Nicia Timaeum, qui quae Thucydides & Philistus copiosissime ornatissimeque descripserant, ea denuo scribere aggressus, nihil aliud quam infantiam & incitiam suam patefecerit. Idemque in Artaxerxe pugnam divinitus a Xenophonte descriptam, negat sani hominis esse, iterum describendam suscipere: quare se ea tantum quae Xenophon omisisset, persecuturum.

Abolvimus Taciti prooemium. Cum autem *et cetera* tale fuerit, cogitate, qualem illum legitimum cantum putetis fore.

Postquam Bruto & Casio caesis &c. usque ad illum locum

locum, *ceter.* Aug.] Principium hoc narrationis est. Exponit autem paucissimis verbis, qui fuerit rerum status, quo tempore Augustus temp. invasit, quibusque artibus viam sibi ipse munierit ad eam facilius occupandam. Caesare occiso, non eadem omnium fuit super ea caede sententia. Quidam illius auctores ut tyrannicidas, ut libertatis publicae vindices, omnibus maximis honoribus: quidam ut patricidas qui patrem patriae, qui eum a quo plerique ipsorum vitam acceperant, per nefariam prodicionem interfecissent, acerbissimis suppliciis afficiendos esse censebant. Acerrimi ulciscendae caedis auctores ac duces, M. Antonius consul, & magister equitum, Lepidus. Augustus, qui tum, annos natus duodeviginti, Apolloniae studiorum causa versabatur, eum Romam venisset, primo se ad Antonium contulit, a quo neque ita, ut sperabat, exceptus, & magna hereditaria pecunia fraudatus, mutato consilio, conciliatis sibi veteranis patris sui, iustoque exercitu privatis sumptibus collecto, ad optimates se recepit, quibus invisum esse Antonium sentiebat. Commendatus est Senatui, Ciceronis praecipue opera, semper boni civis, sed non semper cauti. Missus igitur Proprætorē a senatu, una cum Hirtio & Pansa, consulibus, ad D. Brutum, quem Antonius hostis a senatu iudicatus, Mutinae obsidebat, liberandum; obsidionem solvit, fuso ac profligato Antonio. Cecidit in eo bello uterque consul. Victores exercitus occupavit Augustus. Creatus consul anno aetatis vicesimo, quaesita occasione, descendit a senatu, seque cum Antonio Lepidoque conjunxit. Hi se Triumviros reip. verbo constituturæ, re opprimendæ causa in quinquennium creaverunt. Secuta illa nunquam satis damnata proscripcio. Relicto in urbe Lepido, Antonius & Augustus adversus Brutum & Cassium profecti, in Philippis denique (quasi solum illud parum adhuc Romani sanguinis ebibisset,) ita eos devicerunt, ut minimum abfuerit, quin ipsi vincerentur. Prior Cassius, deinde, audita ejus morte, Brutus interficiendum se uni ex suis dedit.

Postquam igitur Brut.] Omnes enim quae S. P. Q. Romani fuerant copiae, in potestatem Triumvirorum venerant: deserta respub. sine ullo praesidio jacebat, non jam, an servitura esset, dubitans, sed cui servitura esset, expectans.

Pom.

[*Pompejus apud Siciliam opprēsus.*] Sex. Pompejus, Magnus F. cum ex Hispaniensi bello, in quo frater ipsius ceciderat, evasisset, Siciliam & Sardiniam occupaverat, obsessoque mari urbem frumento ac com metu interclusam tenebat. Is cum aliquot prospera praelia fecisset, adeo ut se Neptuni filium esse iactaret, & tanquam insigni ac velamento originis, veste caerniea uteretur, ad postremum fufus inter Naulochum & Mylas; Mileti tandem interfectus est.

[*Exutoque Lepido.*] Quem ex Africa ad opem ferendam evocatum, dein superbientem XX. legionum fiducia, Augustus, cum eum exercitu, pari audacia ac felicitate spoliasset, Circejos in perpetuum relegavit: verumque esse docuit, quod postea cecinit nobilis poeta: *Nulla fides regni sociis.*

[*Interfectio Antonio.*] Qui, cum Cleopatrae, cujus amore insaniebat, imperium R. polliceri ausus esset, ingenti praelio superatus ad Actium promontorium, Alexandriae, quo se, impudicam reginam sequens, fuga receperat, infelicem animam gladio eduxit. Postquam igitur, exuto Lepido, interfecto Antonio, non modo Pompejanis, quarum vix jam cinis ipse supererat, sed ne Julianis quidem partibus nisi Caesar, dux reliquus. C. Julius Caesar Octavianus D. F. cujus tunc potestate omnia tenebantur, posito Triumviri nomine. Quorsus enim se amplius triumvirum diceret, cum ex collegis alterum ad mortem compulisset, alterum, omni dignitate detracta, infra mortuos amandas se videretur? Non jam igitur amplius triumvirum, sed consulem se fereus, ut praetento legitimi & iustati imperii nomine, facilius quo volebat, perveniret. Fuit autem hic quintus Augusti Consulatus. Et, verbo quidem ad iuvandum plebem, re autem ipsa ad confirmandam potentiam suam, tribunatio iuxta contentum. Non poterat per leges eodem tempore, plures magistratus gerere: & tamen omnium magistratuum vim ac potestatem in se unum transferre cupiebat. Ergo, qui summus erat in urbe magistratus, consulatum dico, eum, cum visum est, & quam diu ac quoties visum est, occupavit. Cum autem tribunorum plebis maxima, etiam esset auctoritas, ut qui aliis omnibus magistratibus intercedere, eorumque conatus impedire possent: (nam si unus tribunus dixerat, veto, irritum erat, quicquid agebatur)

batur) cum ipsos quoque consules nonnunquam obtorto collo in carcerem traherent: cum senatusconsulta arbitratu suo rescinderent: cum, quod caput est, sacrosancti essent: ita ut eos violare, aut invitos attingere, piaculum haberetur: noluit quidem Augustus tribunus pl. esse, cum jam consul esset: praetereaque jam patricius effectus adoptione in gentem Juliam, tribunatum plebis capere non posse videretur: sed Tribuniciam potestatem a senatu petiit, obtinuitque. quid enim tunc petenti Augusto negari poterat? ut esset non una & consul & tribunus plebis, sed, inverso loquendi genere. *consul tribunitiae potestatis*. Hoc autem se facere simulabat; ut plebem tueretur; quoniam ea tribunorum creandi causa principio fuerat. Speciosa nomina: res capitales, & ad reipub. exitium pertinentes. Ac videte, quemadmodum posterior quisque tyrannus priore cautior esse soleat. Sulla dictaturam in perpetuum acceptam deposuerat: seque in apertum capitis discrimen objecerat. Caesar, quod ipse quoque Sulla jam privatus eventurum quandoque praedixerat, semel acceptam mordicus retinuit, secutus Dionysii dictum, qui non nisi pedibus tracto, tyrannidem relinquendam esse dicebat: sed dum vel lenitatis ac clementiae famam aucupatur, vel, quod magis credo, naturae suae in conservanda etiam inimicissimorum salute obsequitur, in custodienda sua parum cautus ac diligens fuit: ita ut ab iis perierit, quos ipse servarat. Exitus Caesaris Augustum docuit, quid facto opus foret. Itaque cum maxima pars fortissimorum civium in tanta longitudine bellorum civilium extincta esset: quod reliquum erat, sustulit proscriptio: ut ne Ciceroni quidem ipsi, qui Augustum ad illam potentiam magna ex parte perduxerat, quemque Augustus in omni sermone *patrem suum* vocare consueverat, parceretur. Quodsi hoc Caesari dictatori in mentem venire potuisset, ut potestatem tribunitiam assumeret, fortasse religio illa, qua tribunos violare nefas putabant, & nonnullorum animos ab ipso violando retardasset, & alios ad opem ferendam excitasset. Ea igitur se muniit & armavit Augustus, ne quid omitteret, quod aut ad constabiliendam potentiam, aut ad salutem in tuto collocandam utile videretur. Sed ut medici prius praeparant eos, quibus valentiora pharmaca praebituri sunt: sic Augustus mollibus quibusdam &

B

deni-

lenibus ~~οδυσσεύς~~ permulcendos esse homines duxit, quo facilius illud amarissimum poculum servitutis obli-neret. Consul igitur, & illa quasi lorica tribuniciae pote-statis armatus, non tamen confestim summam sibi rerum omnium potestatem aperte vindicavit.

Sed ubi militem donis &c.] Sic locutus est & lib. 11. *Nam cuncta legum & magistratum munia in se trahens princeps, materiam praedandi patefecerat.* Videte autem, quo artificio sibi Augustus omnium conciliarit animos, quamque callide intellexerit, quo maxime quisque ca-peretur. *Militem, inquit, donis.* Militares enim animi toti ad lucrum intenti sunt; neque ulla re magis, quam donis permoventur. Est quidem verum illud Homeri-cum: *ἄνθρωποι θεῶν κλέβουσι, δῖος ἀνδρὶνος βασιλῆος.* Sed multo verius in iis, qui exigua pecuniola adducti, vitam suam quotidie in omne discrimen exponunt. Quando enim pecuniam negligent, qui vitam ipsam prae pecunia ne-gligunt? Itaque quantum apud milites dona possint, magis etiam posterioribus saeculis intellectum est, cum, ut quisque amplissimum donativum obtulerat, ita ad eum imperium deferebant, non diutius imperare pas-su-ri, quam dum reperiretur, qui amplius polliceretur. Et erant, qui, tanquam in auctione, licitarentur, non quan-ti imperarent, sed quanti paulo post morerentur impera-tores. Pellexit igitur Augustus militem donis, *populum annona.* Nihil est enim quod populum magis torqueat, aut facilius ad seditionem lpopulares animos conceitet, quam annonae difficultas. Urget enim fames: qua, ut ait Homericus Ulixes, mori molestissimum est: neque sui oblivisci patitur: *venterque, ut proverbio dicunt, aures non habet.* Neque vulgo odiosiores ulli sunt, quam qui annonam incendunt, & excandefaciunt: neque ulli magis, quam qui eam sublevant, populum demeren-tur. Reditum Ciceronis ab exilio jucundiorum populo fuisse ajunt, quod summam, quae antea fuerat, annonae caritatem summa vilitas consecuta est. Sapienter, ut so-let, Tacitus noster libro quarto annalium ab excessu Neronis ait, vulgo alimenta in dies mercari solito unam esse ex repub. annonae curam. Auri, purpurae, hono-rum plus apud alios esse, plebs aequo animo fert: quie-scere esuriens non potest. Cum igitur Siculo adversus Sex. Pompejum bello caritas effecta esset, vilitatem

reda-

reduxit Augustus. Ita populum pellexit annona. Cum-
 dios dulcedine otii. Nihil enim fatigatis dulcius est
 quiete. & populum Rom. multorum annorum continen-
 tia bella ita lassaverant, ut otium qualibet mercede
 redimendum putaret.

His igitur illecebris cum sibi omnium voluntates devin-
 xisset Augustus: tum demum *insurgere*, non *iam*, ta-
 men, ut Hesiodi verbo utar, sed *paulatim*, seseque ul-
 tra civilem modum attollere. Munia senatus, magi-
 stratum, legum in se trahere, quasi ceteros labore ex-
 solveret: ipse omnem molestiam reipub. causa in se
 transferre ac suscipere vellet. Legationes antea in sena-
 tu audiri solebant. Hac molestia senatum liberavit Au-
 gustus. Audiri quidem eas voluit & in senatu nonnun-
 quam: ut senatus aliquid tamen agere videretur: sed
 plerasque domi, paucis adhibitis, ipse cum videbatur
 audiebat. Senatus de pace, de bello, de provinciis de-
 liberabat. Quid opus erat, tam multos senes tantum la-
 borem capere, tam mane convenire in curiam, tam mal-
 ta ibi audire, tam multa dicere, tam vesperi domum
 fessos & viribus exhaustos redire? Valetudini ac quieti
 eorum prospexit Augustus. Domi haec cum paucis tra-
 ctare coepit. Magistratum varia ac multiplex proci-
 ratio erat. Augustus consulatum quidem, qui praeci-
 puus erat magistratus, sumpsit sibi, cum voluit, quam-
 diu voluit, & quoties voluit. Nam ut nos vestem, sic ille
 consulatum, cum voluerat, capiebat, deponebat, resu-
 mebat; neu populus de dando ei collega sollicitus foret,
 ipse sibi collegam, quem libuerat, non qui una impera-
 ret, sed qui imperata faceret, cooptabat. Magnum in re-
 pub. onus tribuni plebis sustinebant. Ipse tribunatum
 quidem non cepit: sed, ut eos onere levaret, potesta-
 tem tribuniciam accepit. Conforium minus quam mole-
 stum, quam grave? locare publica, senatum legere,
 populum censere, anquirere in omnium mores, alios sena-
 tu movere, aliis equum publicum adimere, alios in Cae-
 ritum tabulas referre, multos notare, in multorum odio
 incurere. Odiosa res, & negotiis plena. Igitur censu-
 ram quidem non sumpsit Augustus: sed, alio vocabulo
morum regimen sumpsit. O hominem laboriosissimum &
 alienae quietis studiosissimum! Magno tumultu, magno
 molimine, magno concursu civitatis leges antea roga-

bantur. Tollatur illa quoque tumultuandi materia. Quod Augusto placuerit, pro lege habetor.

Sed, cum haec omnia in se traheret Augustus, nemo illius conatibus obviam ire ausus est? Immo: vero quicquid concupiverat, assecutus est, *nullo*, ait Tacitus, *adversante*. Quonam igitur Romana virtus prolapsa erat? Quo vetus ille vitae potius quam libertatis amittendae ardor abierat? Nullane scintilla virtutis antiquae reliqua erat, quae in posteriorum pectoribus viveret? Catonem ferunt, cum quatuordecim fere annos natus, crebro in aedes Sullae a paedagogo duceretur, videretque illic multos torqueri, multos duci, multorum nobilium civium oblita cruore capita adferri, quaesivisse ex magistro, cur, nemo reperiretur, qui Sullam interficeret: cumque is respondisset, eum ab omnibus metui: *Cur tu ergo, inquit, venienti huc mihi gladium non dedisti, ut patriam liberarem?* Nemone igitur vir erat, qui Catonis vix dum puberis animum indueret? Vere vetus ille Rhinthonis versus de Romanis tunc dici potuit:

Oi μὲν παρ' ἱδρὸς εἶσι, οἳ δ' ἰδρὸς μίλλῃ.

Alii quidem tanti non erant, ut quidquam magnum ac memorabile susciperent, alii autem negligebant. Cum *ferocissimi*, minimeque patientes servitutis, *per acies*, ubi Mars fortissimum quemque pignoratur, *aut proscriptione cecidissent*. Nam ii potissimum proscripti sunt, quos triumviri conatibus suis obstare posse credebant. Multos ignaviae simulatio texit. *Ceteri nobilium quanto quis servitio promptior*, & ad omnia aequa, iniqua accipienda ac perferenda paratior, *opibus & honoribus extollerentur*. ita & avaris & ambiciosus explebatur animus. maxima autem pars hominum, aut altero eorum vitiorum laborat, aut utroque. *novisque ex rebus*, id est, ex illa commutatione reip. *aucti*, & divitiis & dignitate cumulati, *tuta & praestantia quam vetera & periculosa mallerent*. Ita dum sibi consulerent, quomodo in publicum consuleretur, non laborabant: rebusque suis intentos, alienarum facile capiebat oblivio.

Ergo in Urbe quidem, *tuta & composita omnia*. nemo erat, qui adversus Augusti voluntatem hiscere auderet. Quid in provinciis? *Neque provinciae*, inquit, *illum rerum statum abnuebant*, &c. Admirabilem scriptorem & prudentiae plenam! Non *unde ac simpliciter*, *ei de* qui.

quibus agit, exponit: sed causam, cur ita fuerit, ubique opus est, subiecit. Neminem in urbe Augusti coeptis adversatum esse, & cur nemo adversatus sit, docuit: nunc ne provincias quidem illius imperium detrahasse, & cur non detraxerint, docet. Cur ne provinciae quidem illum rerum statum abnuebant? Quia suspectum eis erat senatus populique imperium. Cur suspectum? Duas ob causas, certamina potentium, & avaritiam magistratuum. Certamina potentium eo provincias adducebant, ut nullum salutare consilium capere possent. Dissidebant Sulla & Marius? Qui Sullae partes sequebantur, diripiebantur a Marianis: qui Marii, a Sullanis. Quid hic miserae provinciae consilii caperent? quomodo anceps & utrimque imminens exitum effugerent? Vix illa tam atrox tempestas sedata erat: cum alia multo atrocior exorta est, bello civili inter Pompejum & Caesarem excitato. Ab utris haec aut illa provincia diriperetur, incertum erat: ab alterutris quidem prope omnes diripi, necesse erat; & interdum plus incommodorum accipiebant ab iis, quorum partes fovebant, quam ab iis, a quibus abhorrebant. Ne quiescere quidem & expectare certaminis eventum licebat. Ut Solon, ita Pompejus, neminem in seditione civili otiosum esse patiebatur: qui quiescerent, eos se pro hostibus habiturum esse dicebat. O miseram illorum temporum conditionem: cum furiosae duorum hominum ambitioni tam multorum fortium virorum sanguini litabatur. Hem patria, quanto cum dolore hac in parte tui recordor? Quo, quo te miseram potentium certamina redegerunt? Omnia veteris crudelitatis exempla in calamitatibus tuis renovata sunt. Intestinae potentium dissensiones, te, cui prius, etiam qui non te oderant, invidebant, nunc etiam invidia & hostibus miserandam reddiderunt. Sed omittamus haec, quorum acerbissima cogitatio est, & animum ad vetera referamus.

Certamina igitur potentium suspectum provinciis senatus populique imperium fecerant. At illa certe contentia non erant: interquiescebant aliquando, & provincialibus reficiendi ac recreandi sui spatium dabant. Immo vero plerumque quamlibet atroci bello gravior & exitiosior pax erat. Mittebantur in provincias non pro

praedonibus, sed pro praedonibus homines exhausti, famelici, egesti, aut, quod pro eodem est, divites quidam & abundantes, sed avidi atque inexplebiles, quorum insatiabilem cupiditatem ipsa copia incenderet: qui sacra, profana, publica, privata omnia disiperent: qui tantum habere quemque in provincia fas putarent, quantum sibi superfuisset: qui non hostium aut latronum, sed harpyiarum in morem omnia depraedarentur: neque domos modo provincialium exinanirent, sed eorum ipsum sanguinem, ipsam medullam exforberant & exfugerent. Nulli enim sagiores latrones sunt, quam qui praetextu juris latrocinantur. Hoc vocabant purgare provincias. Et plane ita purgabant & abstergebant, ut post eorum abitum, nullis ad eas verrendas scolis, nullis spongiis aut peniculis opus foret. Pura omnia impuri homines relinquabant. At dicebat aliquis: erant reperundarum judicia, quae non in ipso modo magistratus, sed in ipsorum quoque heredes, in quantum locupletiores facti essent, redderentur. Ludibria illa, non judicia erant. Turbabantur vi: cum interdum minae intentarentur iudicibus, interdum etiam sicae. Turbabantur ambitu: qui saepe & accusatores praevanitari ac colludere, & iudices pejerare cogebat. Turbabantur ea, quae semper plurimum apud plurimos, prope dixi, omnia apud omnes, potuit, pecunia. His fiebat, ut omnis rerum commutatio provincialibus optabilis videretur. Quare Augusto ad se unum omnia trahenti, facile acquieverunt. Quod documento principibus esse debet, ne avaris hominibus gubernandas provincias mandent. Diu enim compressa populorum odia aliquando tamen erumpunt: ut aut rebellionem faciant ipsi, aut, aliis novas res molientibus, adjungant se potius ad illos, quam eorum conatibus obstare nitantur. Atque huius rei exempla quaedam fortasse etiam nostris quoque temporibus extiterunt.

Ceterum Augustus subsidia dominationi. &c. usque ad illa, ut Agrippa.] Augustus quaesitam sibi jam & constitutam dominationem fulcire ac corroborare & constabilire modis omnibus cupiens, cogitavit, periculosum esse principibus, iis praesertim, qui in civitate nondum servituti assueta recens imperium occuparunt, si ex se sibi paratos successores non habeant. Facilius enim & confidentius insurgit populus adversus eum principem, cujus

morte

· morte fore se liberum putat; & quem si occiderit, nullum paratum videt ultorem. At si videat, eo sublato, succesurum quempiam ex eadem stirpe, malo cavet, & futuri metu, praesentibus acquiescit. Atque hoc est, quod apud Iosephum libro 18. Tiberius morti proximus Caligulam sapienter monet, τὰς μεγάλαις τῆς ἀρχῆς ἐπιμενέουσιν αἱμῶνι. Augustus igitur, qui praeter unicam filiam Juliam, nihil liberorum haberet, ex cetera propinquitate sua providendos sibi, quoad longissime posset, successeurs, iudicavit. Quinam ii fuerint, exponit hoc loco Tacitus: & ut tandem, ceteris sublatis, imperium ad Tiberium pervenerit.

Subsidia dominationi] Paulo post pro eodem dicit, *munimenta*. *Subsidia*, ut essent, qui, si forte ipse deficeret, succurrerent, & pondus imperii sustinerent. Vocabulum militare. Accusativus autem est absolutus Graeco more elegantissime positus, ut in illo, Πατέρες αὐτοῦ. Nunc de singulis, qui hoc loco nominantur, paulo copiosius agendum est.

Claudius Marcellum] Hic Octaviae sororis Augusti filius fuit, summae spei adolescens, & populo mirabiliter carus. Adoptaverat eum Augustus: vixque pueritiam egresso Juliam, unicam filiam, uxorem dederat. Allegerat etiam eum in collegium Pontificum, ut qui ipse Pontifex maximus foret. Honestaverat eundem aedilitate curuli, cum ipse undecimum consulatum gereret: cumque aediles ludis, muneribus, venationibus, aliisque spectaculis populo gratificari, magnosque sumptus in ejusmodi res facere solerent: multa insignia in aedilitate Marcelli populo exhibuerat: totum etiam forum & Kalend. Augusti usque ad aestatis finem velis inumbraverat: ut litigantes salubrius consisterent: imperium denique ei relicturus putabatur. Sed cum eo ipso anno ita gravi morbo correptus esset, ut morti proximus haberetur, convocatis ad se principibus senatus, nonnullis etiam ex equestri ordine praecipuis, ita cum eis de rep. quasi postremus ille sermo futurus esset, collocutus, nullo successore nominato, Pisoni quidem Rationarium imperii, id est, libellum, quo rationes publicae continebantur, de quo alias plura dicemus, Agrippae autem annulum signatorium tradidit. penetravit ea res altius Marcelli animum. Cum igitur Augustum ita deferuissent vires, ut nihil hē eorum

quidem quae maxime necessaria sunt, per se obire posset, extitit medicus quidam, cui Antonio Musae nomen fuit, qui novo medendi genere, balneis frigidis & frigidae potu pristinam ei firmitatem restituit. Magnis ob id praemiis & honoribus affectus, tum ab Augusto, tum a senatu, disparem postea effectum artis suae in Marcello fortitus est. Qui cum alterum jam annum incommoda valetudine uteretur, ita tamen, ut non decumberet, tunc ingravescente morbo, ab eodem medico eadem ratione curatus, tandem in Bajano aedilis interiit. Doluit ejus morte non Princeps modo, sed Senatus populusque universus. Corpus in Urbem delatum, magnificentissima funeris pompa, in campo Martio crematum est. Deplo-ratur illius mors a Virgilio luculentis versibus ad finem libri sexti Aeneidos. Servius ait, eum incidisse in morbum anno aetatis XVI. mortuum decimo octavo. Ab hoc dictum est theatrum Marcelli.

M. Agrippam ignobilem loco] Duos praecipuos amicos habuit Augustus, M. Vipsanum Agrippam, de quo nunc dicendum est, & C. Cilnium Maecenatem, de quo alio loco dicetur. M. Vipsanius Agrippa ita obscuro loco natus erat, ut eum gentis suae puderet. Itaque nunquam ipse se M. Vipsanum Agrippam vocabat, sed omisso nomine M. Agrippam: & si a quoquam aliter vocaretur, aegre ferebat. sed ut semper reperiantur homines, qui facere ac dicere quod alijs aegre sit, etiam nulla mercede cupiant, fuit orator quidam, qui reum accusans, quem Agrippa defendebat, potentissimus tunc in civitate, & nulli nisi Augusto secundus, eum nominans, diceret, M. Agrippa, & id quod medium est, cum *Vipsanum*, vellet intelligi: majori acerbitate, quam si aperte elocutus esset, quod tegebat. Hic igitur ignobilis quidem erat loco, & *rusticitati*, ut ait Plinius, *quam deliciis propior*, sed bonus militia: neque Augustus in parandis victoriis, meliori cujusquam aut fortiori opera usus est. Nam & eam classem, qua Sex. Pompejus inter Mylas & Naulochum victus est, instruxerat, exercueratque Agrippa: & ipsius praecipue ductu pugnatum prospere est. Unde Augusto exprobrabat Antonius, stupentem eum adhuc, & semisomnum, non prius surrexisse, nec militibus in conspectum venisse, quam Agrippa hostium naves fugasset. Itaque coronam

nam navalem, qua nemo unquam Romanus donatus fuerat, nemo post eum donatus est, & caeruleum vexillum hoc bello singulari virtute meruit. Sed & in bello adversus Antonium, in ore atque oculis clasfis Antoniae Leucadem expugnaverat, Patras ceperat, Corinthum occupaverat, bis ante ultimum discrimen classem hostium superaverat. Et in illo ipso proelio, quo vires Antonii conciderunt, omne clarissimi certaminis arbitrium penes Agrippam fuit. Augustus igitur eum & *bonum militiae, & victoriae socium geminatis consulatibus extulit*. Primum consul fuerat Agrippa cum L. Caninio Gallo, & eo anno, quo Lepidus, Antonius, & Octavianus, cum jam abiisset quinquennium illud, in quod se ipsi III. viros creaverant, ipsi sibi eandem potestatem in alterum quinquennium prorogarunt. In secundo ac tertio consulatu, collega Augusti sextum & septimum consulis fuit: Tertium quidem consul illa tot in urbe maxima opera excitavit, quae, ut ait Seneca, & *priorem magnificentiam vincerent, & nulla postea vincerentur*: Neptuni porticum, sudatorium Laconicum, & illud nobilissimum Pantheon, in quo cum Augusti nomen vellet inscribere, eo recusante suum inscripsit. Hodieque in ejus vestibulo illa cubitalibus prope litteris scripta visuntur: *M. Agrippa Cos. tertium*. Sed cum ter Consul fuerit, cur eum extulisse Augustus *geminatis consulatibus* dicitur? Nimirum quia primum consulatum non ab Augusto acceperat, sed a populo: at duo posteriores, Augusti beneficia fuerunt. Evectus igitur ad illam potentiam, cum & populo unice carus esset, & apud milites auctoritate polleret, ut qui in castris simili atque Augustus tabernaculo uteretur, aequae atque Augustus militibus signum daret: jam ipsi, qui eum extulerat, Augusto formidolosus videri poterat: jam optandum erat, ut Agrippa secundo loco contentus foret. Putant autem, hoc observandum esse iis, quorum potentia non satis adhuc altas radices egit, ut fortes viros, & a quibus imminere potest aliquid periculi, aut e medio tollant, ne quid novarum rerum moliri possint, aut ita sibi devinciant, ne velint. Alterum honestius & humanius est, alterum tutius creditur. Itaque Maeconas, qui, ut dixi, in intimis Augusti erat, ausus est ei dicere, eam rem esse perductam, ut Agrippa aut interficiendus, aut gener faciendus esset. Et vidua

tunc erat Marcelli morte Julia, & non libenter vidua erat. Habebat cum Agrippa in matrimonio Marcellam, Octaviae sororis Augusti filiam: cum qua amanter concorditerque vivebat, & ex ea liberos susceperat. Sed Augustus, exorata sorore, ut sibi genero cederet, Agrippae, dimissa Marcella, Juliam uxorem dedit. cetera quae ad Agrippam pertinent, suo loco reddentur.

Tiberium Neronem & Claudium Drusum &c.] Livia Drusilla, de qua in sequentibus multa dicentur, quo tempore eam duxit Augustus, jam e Tiberio priore viro Tiberium susceperat, eum, qui post Augustum imperavit, eratque tum Tiberius septendecim annorum. Gravidam etiam erat. itaque tertio mense. D. Drusum, qui postea Nero Claudius Drusus, mutato praenomine, vocatus est, apud Augustum enixa est. unde vulgaris jocularis versus, *Tibi Druxum & peperit media.* Non defuerunt tamen, qui Drusum Augusti filium crederent, natum ex adulterio, quod Livia adhuc Tiberio nupta, cum Augusto fecisset. Ut ut est, Tiberii eum filium videri voluit: ideoque statim natum ad Tiberium misit: isque eum agnitum accepit: sed paulo post moriens, utrique filio Augustum testamento tutorem dedit. Hic Drusus pater est Germanici, fortissimi viri, ac cum quolibet veterum comparandi, & Claudii, qui post Caligulam imperium obtinuit. Hos igitur privignos imperatoris nominibus auxit, id est, imperatorum nomine ornavit Augustus. Ac ne quis putet, ea ornamenta iccirco privignis tributa, quod e suis neminem haberet, cui incumberet, atque inniteretur, ait Tacitus, id eum fecisse, *integra etiam tum domo sua. nam superstites adhuc habebat gentios Agrippa duos ex filia nepotes, Cajum & Lucium, quos quoniam alioqui avo materno heredes futuri non erant: patris enim, non matris familiam filii sequuntur: ut illud impedimentum tolleretur, a patre Agrippa per aes & libram emptos domi adoptaverat, & ex naturalis patris potestate in suam translatus, in familiam Caesarum induxerat: nec dum posita puerili praetexta, principes juventutis appellari, destinari consules, specie r. flagr. cupiverat.*

Cajus, Agrippae filius, natus est anno ab urbe condita DCCXXXIV. M. Apulejo & P. Silio Cosf. Lucius autem triennio post, consulibus Furnio & Silano. Horum uterque ab ipsa pueritia admodum insolens fuit. Itaque cum

cum Porcius Latro, declamator nobilis, controversiam quandam declamans, Augusto & Agrippa praesentibus, dixisset, *furere istos, qui adoptione nobilitati essent*, in utriusque offensionem incurrit, quasi Augusti nepotes oblique notare voluisset. Ad reprimendam eorum insolentiam, Tiberium Augustus, Agrippa mortuo, in confortium tribunitiae potestatis assumpsit, anno ab urbe condita DCCXLVIII. eumque ad pacandam Armeniam milit. Ait Tacitus, *nec dum posita puerili praetexta*. Lucius enim undecimum annum agebat. Cajum, qui quatuordecim annorum erat, consulem designandum curavit: cum jam uterque princeps juventutis appellatus esset. Puerilis autem praetexta ponebatur, ut notum est, anno aetatis XVII. Lucius quoque ipse quartum decimum annum agens, consul designatus est, ut ex antiquis scriptoribus constat, anno V. C. DCCLI. Neque tamen consulatum tam tenera aetate gesserunt. Nam Lucius quidem ante mortuus est, quam Cajus. Cajus autem consulatum gesit, cum esset annorum viginti.

Puerili praetexta] Ideo additum, *puerili*: quoniam praetexta utebantur & magistratus.

Principes juventutis appellari] Nulla potestas hac appellatione indicabatur: sed dignitas tantum quaedam, qua imperatorum filii usque ab adolescentia cohonestarentur, & a ceteris distinguerentur.

Designari consules] Ita legendum puto, ut & ante appellari. A populo enim eos designari, non designare eos ipse cupiverat.

Specie r. st. cupiverat.] Neque elegantius quidquam dici potuit, neque quo melius exprimeretur principum consuetudo, qui saepe ea nolle se simulant, quae impensissime cupiunt: & eum suos ad dignitatem aliquam promoveant, operam dant, ut id non tam voluntate sua, quam alienis precibus adducti ac prope coacti fecisse videantur. Sed ut urbane a poeta quodam de puellis dictum est, *Gaudet virginitas rapi*, sic ejusmodi vii eos, quibus adhibetur, oblectat. Cogi se gaudent.

Flagr. cup.] Scribit tamen Dio, illam immaturam ac praepropetam nepotum ambitionem displicuisse Augusto: precatumque eum, ne dii sinerent evenire, ut quod sibi contigerat, quisquam nondum viginti annos naevus, consul fieret. Sed non semper principes ex animi sui sen-

ten.

tentia loquuntur. Etiam qui ex illis rhetores non sunt, figurate tamen loqui sciunt.

Ut Agrippa vita concessit. &c. usque ad illum locum, at Hercule Germanicum.] Videte, quam saepe hominum consilia irrita evadant. Multis se, ut videbatur, Augustus dominationis subsidiis sepeferat. M. Agrippam, duos ex eo nepotes, quos jam fecerat suos, privignos totidem, circum se habebat. Parum abfuit, quin solus relinqueretur. Extinctis ceteris omnibus, unus Tiberius superites fuit. Nimirum imperare eum oportebat. Sed ea quae Tacitus perstringit, fufius explicanda sunt. Ac primum de Agrippae morte dicamus.

Agrippa e Pannonia rediens, quo eum cum summo imperio Augustus miserat, cum in Campaniam venisset, ibi morbo correptus interiit, Mésfala & Quirino Cosf. anno urbis DCCXLII. aetatis suae quinquagesimo primo. Summum ejus mors dolorem, & Augusto iausit, & populo. Carus enim omnibus vixerat. Vellejus eum fuisse ait virtutis nobilissimae, labore, vigilia, periculo invictum, parèndique scientissimum, sed uni tantum: nam aliis imperandi cupidum fuisse. Tribuit etiam ei laudem illam, quae se potissimum Alexander multa magnaque consecutum esse dicebat, nihil differentem ac procrastinantem, sed statim consultis facta jungentem. Praeclarum ei quoque reddit testimonium Seneca, cujus haec sunt ex epistola 94. *M. Agrippa, vir ingentis animi, qui solus ex his, quos civilia bella claros potentesque fecerunt, felix in publicum fuit.* Dionis autem verba e libro 54. ita honorifice de eo scripta sunt, ut recitare libeat: *Ἀγρίππης ὁπλῶν ἐν αὐτῷ μεγίστης, καὶ πάλιν ἀλλὰ ἀείρετο, &c. ὅτι αὐτὸς ποτὶ τῷ Αὐγούστῳ ἐπαρχῆς, ὅτι τοῖς ἀπὸ τοῦ ἐπὶ φθόνῳ ἐγένετο αἰὲν ἐκείνου πάλιν μεγίστην, αἷς ἢ δυνατοῖς ὄντως ἐπιδυνάμει (sic enim lego, ut opponatur ei quod sequitur, δημοκρατίῳ) αὐτοῦ, ἢ ἢ δῆμον διερχομένης, αἷς ἢ δημοκρατίῳ, αὐτοῦ ποτὶ τῷ Αὐγούστῳ.* Sed ut Simonides dicebat, *πᾶσι χρηδαλοῖσι λόφον ἔγγυλός,* Plinius aliquando eum vino indulgentiorem fuisse dicit. Suetonius impatientiorem fuisse significat, cum ait ab Augusto patientiam in eo aliquando desideratam. Sed quia Suetonius eo loco depravatus est, ignoratione vocis antiquae, verba ipsius recitabo, ut emendem. Sunt igitur haec: *Desideravit nonnunquam & M. Agrippae patientiam, & Maecenatis taciturnitatem: cum ille ex levi rigo-*

sis

ris suspicione, & quod Marcellus sibi anteferretur, Mytilenas se, relictis omnibus, contulisset: & hic secretum de comperta Murenæ conjuratione, uxori Terentiae prodidisset. Haec Suetonius, in quibus, quid sit levis illa rigoris suspicio, nunquam quisquam recte explicabit. Neque enim recte explicari depravata possunt. Legendum, addita una litterula, *frigoris*. *Frigere* enim dicuntur, qui apud alium minus valent, quam solebant, minusque ab eo magni fiunt, qui negliguntur. Terentius: *Nimum hicce homines frigent*. Cum Phaedria, qui Thaidi omnia fuerat, admisso Thrafone, excluderetur. Idem: *Ubi friget, huc evasit*. Hoc vocabant *frigus*. Horatius: *Majorum ne quis amicus Frigore te feriat*. Inepti enim plane sunt, qui eo quodque loco *frigoris* nomine mortem significari putant. Hoc igitur dicit Suetonius, Agrippam, qui semper apud Augustum primus fuerat, cum levi suspicione tactus esset Marcellum sibi anteferri, ejus rei impatientia, Mytilenas se contulisse. Redeamus ad Tacitum.

L. Caesarem euntem ad Hispanienses exercitus] Hic, ut dictum est, Agrippae filius natu minor fuit, una cum fratre, vivo adhuc patre, adoptatus ab Augusto. Is ad exercitus Hispanienses, ut eis tanquam imperii successor, commendaretur, proficiscens, morbo ex intemperantia contracto, Masiliae decessit, anno uno ante fratris mortem.

Cajum remeantem Armenia, &c.] De hujus morte ita Vellejus: *C. Caesar ante aliis provinciis ad sedandum obitis, in Syriam missus, &c.* Haec Vellejus. Ad Cajum euntem in Armeniam venit in Chiam Tiberius e Rhodo, quo secesserat, eumque omni honoris genere excepit. Cum Judaeam praeterveheretur Cajus, noluisse eum supplicare in templo Hierosolymitano, tradit Suetonius: eoque nomine ab Augusto laudatum. At Paulus Aquilegiensis ingentem famem, quae Romae consecuta est, evenisse ait, ulciscente Deo illum contemptum sui.

Mors f. pr. seu n. Liviae d. abstulit.] Zonaras ne Augustum quidem ipsum caruisse suspicione refert, quod Cajum parum sibi acceptum necasset. Et hoc est quod Plinius lib. 7. cap. 45. inter Augusti infortunia numerat, *incusatas liberorum mortes, luctusque non tantum orbitate tristes*.

Dryfoque pridem extincto] Multa bella in Germania
Dra-

Drusus fortissime ac felicissime gesserat, multas barbaras gentes domuerat, fines imperii protulerat. cum tandem ex fractura equo super crus ejus collapsus, trigesimo die, quam id acciderat, mortuus est. Corpus a Ti. Nerone fratre, qui nuntio valetudinis ejus evocatus, raptim accurrerat, Romam pervectum, cum Tiberius ipse, toto itinere pedibus praegrederetur, & in C. Julii tumultu conditum. Laudatus est ab Augusto: & supremis illius funeribus plures honores additi. Livius lib. 142. Suetonius. Inter Rhenum & Salam fluvios, mortuum esse eum, auctor est Strabo lib. 7. Ad eum aegrotantem tanta celeritate properavit Tiberius, ut una nocte ac die, tribus vehiculis emensus sit CC. M. passuum. vivum adhuc ab eo repertum fratrem ait Ovidius: alii, jam mortuo, venisse. Celebravit laudes Drusi Horatius lib. 4. Odarum, ode, cujus principium est, *Qualem ministrum*. Extat & elegantissimum poema ad Liviam de morte Drusi, quod Ovidio tribuitur, nec felicissimo illius ingenio indignum videtur. Consul erat Drusus, quo anno mortuus est, & tricesimum agebat aetatis annum. Auctor Paulus Aequilegensis diaconus.

Nero solus e privignis erat] Ad Tiberium, quem suo cognomine Neronem vocat.

Illuc cuncta vergere] Inclinare, ferri, *iterum*. Exponit autem hoc ita, ut causam una significet. Ideo enim ad Tiberium vergebant omnia, quia solus Tiberius superstes erat ex iis, ad quos perventurum imperium spes fuerat.

Filius, collega imperii, confors tribunitiæ potestatis adsumitur] L. Caesare mortuo, vivo adhuc Cajo, de adoptando Tiberio cogitaverat Augustus: neque tamen eum adoptavit, nisi utroque jam mortuo. Adoptavit autem eodem die Tiberium, & M. Agrippam M. F. Postumum, de quo statim dicturi sumus. In foro utrumque, non domi, ut Cajum & Lucium. Tiberius enim & Postumus patresfamilias erant. Utrumque lege curiata: quia mutanda erant sacra. Sed in adoptando Tiberio singulari verborum formula usus est: *Hoc resp. causa facio*. Vellejus.

C. i. c. t. p. adf.] Jam et tribunitiæ potestatem obtinuerat: sed in quinquennium tantum. tunc autem in alterum quinquennium postulavit. Quibus autem tribu-

bunicia potestas petebatur, ii successores imperii habebantur.

Omnisque per exercitus ostentatur] Ut milites ejus imperio asuescerent.

Non obscuris, ut antea, matris artibus] Jam enim, sine ulla simulatione, sublatis aemulis, filio imperium destinabat.

Nam senem Augustum devinxerat &c.] Natura comparatum est, ut cum corpore, senum animus quoque relanguescat ac molliatur. Itaque si senex improbam uxorem nactus est, facile se illius blanditiis irretiri & illaqueari finit. Vix enim est, ut resistere possit incautus & incustoditus attentae semper & subdolae, apertus ac simplex duplici & testae, inermis armatae. Senes autem etiam, propria ipsorum arma, consilium & prudentia saepe deficiunt: at ejusmodi mulier quando dolis armata non est? Hoc & in privatis domibus, quarum tamen damna minus late patent, periculosum est: & in principibus eo periculosius, quo majorem secum ruinam trahunt. Impotentes enim fere sunt, aut in magna potentia educatae, aut ad eam evectae mulieres, novarum rerum amantes, ambitiosae, imperandi cupidae: &, dum quod facere imbibebunt, efficiant, fas nefasque pro eodem putant: quo minus omnia turbentur ac ruant; quo minus caelum terrae misceatur, dum potantur eo, quod cupiunt, non recusant. Metum, pudorem, religionem, caritatem, etiam conjunctissimorum exuunt: ut ad honesta pavidae, sic ad illicita audaces. Cum autem per se feminae parere miserum est: tum longe infelicissima gens, cujus ipse princeps feminae paret. Minus interdum malorum efficiunt solae. Quanquam enim omnia prae sua libidine nihili faciunt, interdum tamen, si solae sint, naturali sexus sui timiditate refraenantur: non ut virtute vitium, sed ut vitium contrario vitio paulum reprimatur ac retundatur. At si cupiditatem suam virorum vel auctoritate velari, vel nomine ipso firmari posse videant, nihil tam periculosum, quod aggredi; nihil tam munitum, quod labefactare; nihil tam sanctum, quod violare non audeant. Magna populi calamitas est uxorius princeps. Ter quaterque, ut poetae loquuntur, miserae gentes, quarum principes uxoribus suis nubunt. Nam ut cicuta, si sola bibatur, acri potione, ne exisio sit,

fit, impediri potest: sin permista cum vino hausta sit, nullus jam superest remedio locus: ita muliebris impotentia, si sola batchetur, imperio viri fraenari ac coerceri potest: sin virili auctoritate vallata, & illo quasi vehiculo adjuncta, ad reipub. vitalia penetrarit, vix ab imminenti exitio populum Salus, ut ajunt, ipsa servaverit. Desperata & profligata res est, ubi se cum venenis remedia miscuerunt. Hoc malum populo R. in Augusto & Livia evenerat. Miti & placido erat ingenio Augustus, praesertim senex. Sed Livia, dum filio, qui jam ipsi unicus reliquus erat, quo jure quaque injuria imperium parare vult, senem per se lenissimum in eos, qui obstare posse videbantur, efferebat. Jam duos Agrippae filios pridem imperio destinatus mors sive naturalis, sive in altero Liviae venenis properata sustulerat: & vulgo nota Liviae improbitas ipsi Augusto aliquid sinistrae suspitionis aspersebat. Restabat unus M. Agrippa Postumus. Moriens enim, ut ante dixi, praegnantem uxorem reliquerat Agrippa. Tollendus erat hic quoque, praesertim cum eum eodem, quo Tiberium, die adoptasset Augustus, & juveni paternae virtutis memoriae multorum conciliatura animos videretur. Nunquid igitur hunc quoque venenis aggressa est? Eadem saepe tentare, suspectum est: & fortasse fraterna nex Postumum adversus tales insidias reddiderat cautiorem. Grassemur calumniis. Haec quoque non inusitata novercis tela sunt. Insimulatus est, quasi Liviam novercam, probis incesferet: ipsi Augusto parum aequus foret: de ipsius morte consilia inisset: neque tamen damnatus capitis: cum rei tam atrocis nulla satis firma indicia proferrentur. Sed relegatus, & amotus e conspectu, ut & deleteretur ex avi animo, &, cum commodum foret, minore negotio e medio tolleretur. Ita Augustus nepoti, ut in vita esset, ipsius innocentiae: ut in urbe ne esset, uxoris improbitati dedit.

Ac Postumum Tacitus fuisse ait *rudem sane bonarum artium*. Quod mirum non est. Nam neque patrem habuerat, a quo educaretur: & a matre nihil didicisse poterat, nisi quod non didicisse praestaret. & *robore corporis stolidè ferocem*. Quod Plato evenire ait omnibus generosis ingeniis, quoties non ita, ut oportet, educantur. Et alioqui patrem habuerat rusticanum ac militarem, & duritiae, non deliciis assuetum. Addit Tacitus:

nul-

Nullius tamen flagitii compertum. Hoc avo ad confer-
vandum ac fovendum nepotem satis esse debebat. Sed
videre, quam propriis & significantibus verbis utatur Ta-
citus, quem isti inepte fastidiosi, quia, quid bene loqui
sit, nesciunt, ut male locutum notant. Nam senem,
inquit, Augustum, ob idque languidiorem & captu faci-
liorem, devinxerat, & in potestatem suam redegerat,
sibi que obnoxium reddiderat adeo, ut non cetera modo
ex ejus arbitratu gereret, sed nepotem: & solent nepo-
tes avis cariores etiam esse, quam filii, quo se in eis diu-
tius victuros, ac memoriam sui propagaturos esse confi-
dunt. Neque tantum nepotem, sed nepotem unicum.
Quis autem nescit, quae unica sunt, quanto cariora esse
soleant? Oculum ipsum (& nihil est oculis carius) ma-
gis amant, qui unicum habent. Agrippam, ut vel ipsum
Agrippae nomen renovare deberet in Augusti animo me-
moriam illius Agrippae, quo potissimum, adiutore ad im-
perium pervenerat. Agrippam igitur Postumum, ob id
que $\pi\alpha\lambda\lambda\acute{o}\tau\eta\rho\upsilon$, quo caritas intendi solet: & ita natum, ut
spes nulla superesfet, fore, ut ex patre ipsius quisquam
amplius nasceretur: non blande ac leniter amandaret,
non secedere juberet, non honoris specie in provinciam
aliquam mitteret, sed projiceret: quo in verbo summa
ineff. odii & averfi animi significatio. Quas enim proji-
cimus, ab iis abhorremus: ea ne aspicere quidem volu-
mus. At quo projiceret? Tarentum forte, aut Minyle-
nen, aut Miletum, aut in aliquem ejusmodi locum, in
quo inglorius, praecisa Imperandi spe, delicate tamen ac
molliter, viveret. Immo vero in insulam Planasiam,
Corficae proximam, ob insalubre caelum propedesertam,
& quidem addito ad custodiam tribuno militum. Videte,
quantum in senum animis, adversus privignos, noverca-
les blanditiae possint.

Aut hercule Germanicum &c.] Unicum e tribus,
Agrippae filiis reliquum, in insulam abdicarat, ac rele-
gaverat. At non talis in Germanicum Drusi, qui, ut
diximus, in Germania interierat, filium fuit: sed eum
praefecit octo legionibus, quae ad ripam Rheni colloca-
tae erant ad prohibendas Germanorum incursiones. Erant
autem haec legiones in duos exercitus distributae, superio-
rem & inferiorem. In superiore erant legio, secunda,
tertiadecuma, quartadecuma, & sexadecuma, in infe-
C
riore,

riore prima, quinta, undevicesima & vicesima. His omnibus summo cum imperio praeerat Germanicus Drusus ortus, ex Antonia minore, adscirique per ad. a. Ti. iussit, antequam ipse Tiberium adoptaret: idque ut eadem opera & Tiberius filius & Germanicus nepos Augusti fieret, & uterque in potestate ejus esset. Meminit hujus adoptionis Justinianus lib. i. Institutionum juris civilis.

Quaerquam esset in domo Tiberii filius] Drusus, quem Tiberius ex Agrippina M. Agrippae filia, T. Pomponii Attici, ad quem Ciceronis epistolae sunt, nepote suscepit. Eam enim habuerat in matrimonio: sed, mortuo Agrippa, coactus erat ab Augusto eam dimittere, & Juliam, quae non quidem socrus, sed tamen soceri sui uxor fuerat, ducere. Hunc Drusum Tiberii filium oportet saltem jam viginti annorum fuisse, quo tempore Tiberius Germanicum adoptavit. Nam, vivis adhuc Caio, & Lucio Agrippis, cum pater in forum deduxerat, togamque ei puram dederat. Mortuum Augustum in foro, sub veteribus tabernis laudavit. Nunquam valde carus fuerat patri, quod vita esset fluxiore ac remissiore. Itaque cum in Urbe, imperante jam Tiberio, obiisset, tantum non a funere ad negotiorum consuetudinem rediit, longiore justitio inhibito. Quin & Illensium legatis paulo serius consolantibus, quasi obliterata jam doloris memoria, irridens, se quoque respondit, vicem eorum dolere, quod egregium civem Hectorem amisissent. Auctor Suetonius.

Munimenta] Vocat *legem*. quidam veterum pro eodem dixerunt *fulmina*, a fulciendo.

Bellum ea tempestate, &c.] *Ea tempestate*. Grandior oratio, quam si dixisset, *eo tempore*. Sic Cicero illud notat: *Qua tempestate Poenus in Italiam*. Sic Sallustius: *Avaritia multos mortales falsos fieri subegit*. grandius, quam si dixisset, *multos homines*.

Ab. m. inf.] Subaudi, *in m. & x. c.*. Sic saepe Sallustius, alique prisca locuti sunt, Graecorum exemplo.

Ob am. c. Q. V. exercitum] De clade Variana infra pluribus agendum erit. Potest & ut tertio casu dictum accipi. nam sic quoque frequenter loquuntur. Hic autem notandum, triumphaepraeipue rerum causa bella suscipi: aut ad injuriam vindicandam, abolendamque, si qua ex ea contracta est, infamiam: turpe enim habetur, acceptam inju-

Injuriam ulcisci non posse: & princeps, populusve, qui acceptam injuriam dissimulat, irascit novam: aut cupiditate imperii proferendi, aut ipso praemii. Cupiditas proferendi imperii in Augusto non erat: nam, ut videbimus, potius de magnitudine illius coercenda cogitabat. Belli adversus Germanos, nullum satis dignum esse praemium poterat. Regio enim est terris infornis, caelo aspera, tristis cultu, aspectuque, nisi patria sit: ut hic ipse ait in libro de situ, moribus, & populis Germaniae: aut silvis horrida, aut paludibus foeda. Una igitur belli causa erat, studium abolendae infamiliae contractae ob cladem Varianam.

Domi res tranquillae] Docuit, qui rerum status extra Urbem esset, nunc qui in Urbe. *Domi*, inquit, id est, in urbe omnia tranquilla & parata erant.

Eadem magistratum vocabula] Callide & sapienter scriptum. Non erant iidem magistratus. Neque enim eandem vim atque auctoritatem obtinebant: sed tamen iisdem nominibus vocabantur. Et hoc ad plebem fallendam plerumque satis est.

Juniores post Actiacam victoriam] Tota civitas dividebatur in centurias seniorum, & centurias juniorum. Juniores vocabantur usque ad annum XLVI. postea seniores Augustus autem rerum potitus est annos LVI. quatuor & quadraginta solus post Actiacam victoriam: duodecim cum collegis. Juniores igitur post Actiacam victoriam, senes plerique inter bella civium nati erant, neque fere quisquam superstes erat, qui rempub. vidisset. Sed hoc Tacitus figurate efferte maluit, hoc modo: *Quotusquisque reliquus, qui rempub. vidisset?* Hic autem notandum est, ad confirmandam novam tyrannidem, praeter cetera, vitae diuturnitatem requiri. Quam diu enim supersunt, qui libertatis dulcedinem experti sunt, nunquam desunt, qui alios ad eam recuperandam cohortentur. Atqui longinquitate temporis ad servitutem occalluerunt, ii itidem ut aves diu cavea inclusae, de libertate ne per somnium quidem cogitant: molliorem paulo & clementiorem servitutem omni libertate potiore putant.

Igitur verso civitatis statu] A vitae virtutis ac libertatis nemo meminerat. Qui imperare aliis solebant, ipsi iam omnes, exuta aequalitate, jussa principis aspecture,

ex illius unius nutu arbitrioque pendere, atque inter se, quis, ad imperata facienda promptissimus esset, contendere. Notate autem verbum *exuendi*, quo sapissime & elegantissime Tacitus utitur, ut, postea monbo.

Nulla in praesens formidine] Non timent homines, nisi propinqua: ne mortem quidem, nisi cum eam putant imminere: cum tamen omnibus momentis imminet. Itaque de principibus aetate validis, ita fere cogitat plebs, ac si nunquam morituri essent. Nihil igitur in praesens metuebant Romani, quam diu Augustum diu etiam victurum esse sperabant.

Postquam prope iam senectus.] Vixit enim Augustus annos LXXVI. Aegro etiam corpore fatigabatur. Nam praeterquam quod ipsa senectus morbus est: omnes alii morbi ad eam, tanquam servi nocentes ad aram, concurrunt ac confugiunt. *Aderatque finis.* Aderat, id est, jam pro certo imminabat. Qui enim diu cūcurrit, procul a meta abesse nequit. *Et spes novae.* *Id est, novae.* Semper enim mutatio principis novas spes in animis hominum concitat. *Pauci*, iique aut senes, aut rerum imperiti, aut utrumque, qui libertatis ne umbram quidem ullam superesse non viderent, neque cogitarent, eam jam pridem ita alte obrutam esse, ut resurgendi nulla spes esset. *Bona libertatis incasum disserere.* Quorsus enim ejus rei memoriam refricabant, quam nemo, nisi stultissimus, recuperari posse consideret? *Plures bellum pavescere.* divites nimirum, & novis ex rebus aucti: quibus quod amitterent, erat. *Alii cupere.* id videlicet, quorum res familiaris non optime constituta erat: ut ex omni bellico motu, damni quidem nihil metuere: lucri ex praeda, utcumque caderet res, sperare aliquid possent. *Pars multo maxima, imminentiis,* & impendentes certicibus suis dominos variis rumoribus differebant, varie de eis loquebantur, varie augurabantur, quid quisque incommodorum ac calamitatum & privatim & publice alaturus esset. *Trucem Agrippam,* rudem, ut ante dixit, bonarum artium, & robore corporis stolide ferocem, *ignominia accensum.* quod ab avo eodemque patre abdicatus & relegatus fuisset, *non aetate, neque rer. experientia.* Quae duo ad prudentiam necessaria sunt, virtutem ut Plato & Aristoteles ajunt, imperantium propriam.

Tan-

Tanta molit parem. Ti. Neronem maturum annis?
 jam enim quinquaginta quinque annos natus erat. *Spe-*
ctatum, in quo bellis. Multa enim bella in Dalma-
 tia, multa in Germania gesserat. *Sed recte atque in-*
ta Claudiae familiae superbis, quae usque ab ultimis
 temporibus superbissima & plebs infimicissima fuerat.
multaque indicia saevitiae, quinquam prementur, erumpe-
re. quinquam simulandi & dissimulandi peritissimus esset
 Tiberius, tegere tamen naturam suam non ita poterat,
 ut non interdum erumperet. Videte autem, ut omnia
 persequatur. *Ortus enim erat e gente Claudia.*
plur. Multa enim saevitiae indicia eminebant. *educa-*
tionem. & *prima ab infantiā educam in domo regnatri-*
ce. *in exilium.* Congestos juveni consulatus, triu-
 phos. Bis autem consul, vivo Augusto, fuerat Tibe-
 rius, bis triumphaverat. *Ne in quidem annis.* Octo
 autem fuerunt. *Quibus Rhodi, specie secus,* sae-
 egerit. Cesseras autem, ut Cajo & Lucio cederet, item-
 que pertaes uxoris Juliae impudicitiam. *Aliud quid*
quam iram. & *secretas libidines meditatum.* Libidines
 ipsius ex Suetonio notae sunt. *Accedere matrem multi-*
bri impotentia. eo superbiorē futuram, quod imperium
 filius ipsius beneficio obtinere videbitur. *Serviendum se-*
minae: duobusque insuper adolescentibus, Druso & Ger-
 manico. *Qui tempus interim prement, quandoque di-*
strahant. Locum hunc exposui, capite primo libri un-
 decimi variarum lectionum. Utinam autem, quid sit fe-
 minae & duobus adolescentibus servire, nunquam neque
 Romanus, neque ullus alius populus expertus esset.

Haec atque i. agit.] & in animo, & in sermonibus.
Grav. valit. Augusti. & quidam scelus uxoris suspe-
ctabant.] Dio hac de re apertius. Ficum esu oblecta-
 batur Augustus, easque saepe Livia decerptas manu sua
 ex arbore ipsi porrigere solebat; ipseque eas ita libentius
 escitabat. Partem igitur adhuc pendentium oblevit Livia.
 veneno, non quidem praesentaneo, sed quod paucis die-
 bus consumeret. Jam tum enim ars illa reperta erat &
 ne nostrorum temporum inventum putetis. Venenatas
 igitur marito dedit: ipsa sibi eas, quae tuto edi poterant.
 Ita effecit, ut vir suus in caelum, filius ad imperium ma-
 turus perveniret. Sed prudenter Tacitus, qui neque id
 quod satis exploratum non erat, apertius exponendum,

& tamen, propter suspicionem, quasi praetereundo, attingendum, putavit.

Quippe rum. incesf. paucos ante m. Aug. electis, consci-
i, &c. usque ad illud, utcumque.] Ne tam atrocem
suspicionem in Liviam sine causa concitasse videatur,
ostendit, quid maxime eam ad mortem celerandam viro
impulisse diceretur. Hoc autem ipsum narrat & Dio; &
tangit Plinius his verbis: *Abdicatio Postumi Agrippae,*
&c. Narrat & Plutarchus de *re aduocatus*: quem
locis aliquot corruptum esse, & quibusdam in rebus a
Tacito dissentire, ostendi capite secundo libri undecimi
variarum lectionum.

Neque satis comp. est.] Alii tamen, ut Suetonius & Dio,
pro certo tradunt, vivo adhuc Augusto venisse Tiberium;
longoque sermone commendatam ei esse remp. ipsum de-
nique Augustum in Tiberii complexibus expirassee. Ad-
dit alia Vellejus: qui mihi videtur in hoc historiam scri-
pisse, ut per occasionem Tiberio adularetur.

Primum facinus.] *Aexopirs. d' igy. aduocatus xxi. huius*
inducit. ait Pindarus. Sic Tiberius ab ipso imperii
principio, edito hoc egregio facinore, significare voluit,
qualis princeps futurus esset. Suetonius ait, *Augusti*
excesum non prius palam factum, quam Agrippa iuvena
interemptio.

Nihil de ea re.] Ne factum excusando agnoscere vide-
retur.

Multa sine dubio.] Duobus argumentis ostendit, credi-
bile non videri, Agrippam Augusti iussu interfectum:
ejusque rei culpam omnem in Liviam potius & Tiberium
conferendam.

Nunt. cent. ut mos est militiae.] Vide quae notavi cap.
3. lib. 11. var. lectionum.

Sallustius Crispus.] De hoc ita scriptum est tertio ho-
rum librorum: *Crispum, equestri ortum loco, C. Sallu-*
stius, &c.

Codicillos.] A Livia & a Tiberio, ut creditum est;
confictos, Augusti nomine.

Metuens, ne reus subderetur.] Supponeretur, metaphora
ducta a supposititiis liberis, qui & *subditi* vocantur. Te-
rentius: *Subditum se suspicatur.* Sic infra; hoc ipso li-
bro: *Utque mos vulgo quamvis falsis neum subdere.* &
lib. 15. *Er go addendo rumori Nera subdit reos.*

Juxta

Iuxta periculosum] Cum ex aequo periculosum esset, cum futurum videret, ut aequo in discrimen veniret, *utrumque in medium adducit*. Sallustianum.

Ficta seu vera promeret] Si ficta, a senatu, si vera, a Livio, & Tiberio. Ficta facile redargui poterant. Vera se dici quidem sine praesenti capitis periculo poterant. Et notandum loquendi genus, *ficta seu vera*. Usitatus enim erat, *seu ficta, seu vera*. Sed hoc quanto minus in vulgi consuetudine positum est, & prope poeticum quiddam olet, tanto majorem gratiam conciliat orationi. Neque desunt veterum exempla. Catullus: *Laeva sive dextra Vocaret aura*. Horatius: *Cantamus vacui, sive quid urimur*. Idem: *Quo non arbiter Hadriae Major, tollere, seu ponere vult freta*. Idem: & *Sthenelus sciens Pugnae, sive opus est imperitare equis*.

Monuit Liviam, & arcana domus, &c.] Prudentissimum praeceptum. Nihil est enim quod principum auctoritatem magis imminuat, quam si domestica ipsorum arcana vulgentur. Multa privatim faciunt, quae publice nescire interest. Non semper eadem est interius & exterius illorum facies. Non toti intus aequae ac foris nitent. Itaque plerosque eorum nemo minoris pendit, quam qui ad secretissima maxime admittitur. Pauci admodum sunt, qui nihil habeant, quod tegi satius sit. Ignotis major veneratio est: contrectata sordescunt. Vix effugere possunt, quibus quicquid libet, licet, quin libeat interdum aliquid, quod non licet. Eo pluribus venerabilis est princeps, quo paucioribus familiaris.

Ne consilia amicorum] Multa enim consilia clam dantur, quae in propatulo non darentur. quae publice dantur, ad honestatem omnia; quae secreto, ad utilitatem pleraque diriguntur. At si exigantur haec, ut par est, ad regulas philosophorum, nihil utile, nisi quod honestum.

Ministeria militum] Multa enim principes, ubi manu & ferro opus est, per milites exsequuntur. ad quae non tam promptos ac paratos eos invenirent, si reddenda singulorum ratio esset. Qui principi paruit, non sententia, sed silentio absolvendus est.

Neve Tiberius vim principatus] Principatum intelligit monarchiam, quae ut eo magis intenditur, quo ma-

gis ad unum omnia revocantur, ita eo mollior & laxior fit, quo pluribus datur iudicandi potestas.

Eam conditionem esse imperandi, ut non aliter ratio constet, quam si uni reddatur] Frustra tentatur a quibusdam vetus scriptura: qui putant, melius legi posse, *ut non aliter ratio constet*. Hoc enim dicit Tacitus, rationem cuiusque facti constare non posse, si pluribus, ut senatui, reddenda sit. Semper enim idem factum alios probaturos, alios improbaturos: unum esse oportere, cui reddatur ratio, & cuius iudicio stetur. Si aliter fiat, imperii vim resolvit, & pro monarchia aristocratiam quandam, aut oligarchiam constituit.

At Romae ruere in servitium consules] Vide, quam significanti verbo usus sit. Non enim flecti aut inclinare dixit, sed *ruere*, ac praecipites ferri. Simile quiddam notat Cicero libro tertio de Oratore, in versu Ennii: *Vive Ulixes, dum licet, Oculis postremum lumen radiantis rape*. Non dixit, *cape*, non *peie*: haberet enim moram sperantis, diutius se esse victurum: sed, *rape*. Hoc verbum est ad id aptatum, quod ante dixerat, *dum licet*. Sed in versu Ennii vulgo depravate legitur, *radiatum*, cum *ra diantes* legendum sit. ut in Phaenomenis: *Hoc motu radiantis Etesiae in vada ponti*. Docui hoc capite 9. lib. 11. variar. lectionum. Saepe enim epithetis utebantur propriorum loco. Sic *ferum* dixit Virgilius pro *equo*: *In latus inque feri curvam compagebus alvum*. Sic *Atticus cornutos* pro *hobus*: *Forse ante auroram radiorum ardentum indicem, Cum somno in segetem agrestes cornutos cient*.

Conf. Patres, eques] Bonus ordo. Primum enim dignitatis locum obtinebant consules, secundum senatores, tertium equites. Sed hic quoque novitatem numeri mutatione quaesivit: cum *equitem* pro *equitibus* dixit: ut Virgilius: *Uterumque armato milite complent*. Neque quisquam haec quae a me notentur indigna ducat. Notat tale quiddam Cicero in illo versu Eniano: *At Romanus homo, tamen etsi res bene gesta est, Corde suo trepidat*: interdum contra, ex pluribus intelligitur unus. *Nos sumus Romani, qui fuimus Rutuli*. Et hoc quoque Thucydideum est.

Quanto quis illustrior] Illustriorum enim facta magis notantur. obscuros suae tenebrae tegunt.

Falsi]

Falsi] Falsi interdum, quos fefellit alius. Terentius: Ut falsus est. At hic qui fallere cupiunt.

Ac festinantes] Dum metuit quisque, ne sibi alius anteverteret.

Vultuque composito] Temperato.

Ne laeti excessu principis] Augusti, cujus mortem ipsi dolori esse fingebat; Tiberius, & ejusdem doloris, aut potius simulationis comites sibi esse alios volebat.

Primordio] Novo Tiberii principatu.

Lacrimas, gaudium adulatione miscebant] Ut se neque plane moestos, neque laetos esse ostenderent. Locus autem hic aliis omnibus libris corrupte legitur.

Primi in verba Tiberii Caesaris jurare] Jurare in verba est obstringere se jurejurando ad facienda perpetuandaque omnia, quae is, cujus in verba juratur, jussurrit. Erat autem loquendi genus proprium gladiatorum, qui se addicebant magistris, id est, lanistis. Unde apud Horatium: Nullius addictus jurare in verba magistri. Hanc auctorationem vocabant, & pecuniam, quae pro eo numerabatur, auctoramentum. Jurabant autem, se non recusaturos, quo minus verberarentur usque ad necem, laminae candentibus urerentur, ferrum, si juberentur, jugulo reciperent. Horatius: Quid refert uri virgis, ferrove necari. Auctoratus eas. &c. Cicero: Est enim in illis ipsa merces auctoramentum servitutis. Jurabant & milites in verba imperatorum: unde & exauctorari dicuntur, qui militia solvuntur. Primus igitur Tiberius fuit ex imperatoribus Romanis, in cujus verba juratum est, quasi profitente senatu, populoque Romano voluntariam servitutem. Atque ipsi quidem consules primi jurarunt in verba Tiberii: a ceteris autem idem jussurandum exegerunt. Idem in ceteris imperatoribus continuatum est. Id supremum funus libertatis Romanae fuit.

Apud Cos.] Melius, quam in aliis, apud q. eos.

Sejus Strabo.] Pater Sejani, de quo in sequentibus tam multa dicuntur, & C. Turranius ille praetoriarum cohortium praefectus, in quo munere collegam postea habuit filium.

Hic annonae] Haec, & alia pleraque munera publica excogitavit Augustus, ut multos, quorum bona, ac forti opera usus erat, honoraret. Erant autem haec duo

longe honoratissima. Itaque statim post consules ante senatum nominantur. *Prætoriae cohortes* erant *πραιτωρικὴ*, id est, eorum, quibus imperatoriæ salutis custodia committebatur: flos ipse militiae, fortissimus, & fidissimus quisque. tales enim esse oportet, quibus custodiendus est is, qui plerumque ceteris omnibus invisus est. Neque temere dixit Aristoteles secundo Rhetoricorum, finem tyrannidis esse custodiam. Iis, qui praeerant, *Praefecti praetorio* dicebantur: quorum quae fuerit auctoritas, etiam e libro primo digestorum perspicere potest. Unde etiam didicimus, respondere eos pro portione iis, qui antiquitus Magistri equitum erant, sed multo magis ex formula, quae legitur apud Cassiodorum lib. 6. variarum.

Hic annonae] *Praefecti annonae* proxima dignitas erat. Triticum convehendum curabat praefectus praetorio. distributio illius ad praefectum annonae pertinebat. Itaque eodem carpento praefectus annonae, quo praefectus urbis, vehebatur. annonae praefectus fuerat Pompejus Magnus. Sed extra ordinem. primus ordinarius Augustus ipse: post cum hic, de quo agimus, Turranus. Repetenda ex eodem Cassiodori libro formula praefecti annonae.

Mox Senatus milesque & populus] Hic quoque notanda numerorum *ἑκατὼν*.

Tanquam vetere repub.] Pro *vetere*, libri veteres *vintere*, ut verear, ne illud *re* frustra geminatum sit, & pro *vintere*, fuerit, aut *vivente*, aut *vigente*.

Et ambiguus imperandi] Antiquè dictum, & nota artificium tyrannorum, qui imperium, quod vi, aut dolo occuparunt, videri volunt suscepisse eorum ipsorum rogatu, quos premunt. Parum est eorum superbiam ferre: ultro rogandi sunt.

Ne editum quidem, quo Patres in curiam vocabat, nisi tribunitiae potestatis praescriptione posuit] Non tanquam imperator edixit, ut patres adessent: sed praescriptione tribunitiae potestatis, quam aut in alterum quinquennium, aut, ut alii, in decennium sub Augusto acceperat. *Posuit*, puto legendum *proposuit*. non enim *pone-re*, sed *proponere* edictum dicimus. Sic *propositum* accipitur in L. eam in plures §. locator. Digest. locati.

Ne

Neque abscedere a corpore] Sic lib. 3. Ipsam quippe asperimus hiemis Picinum usque progressum, neque abscedentem a corpore, simul urbem intravisse. Videtur cura corporis Imperatorii publicum munus fuisse.

Signum prætoris cohortibus, ut imperator.] Signum autem Imperatoris est. Unde *omnes*, imperare. Homerus: *Αἰὲς ἀφ' αἰῶνος ἀνέκλιτος ἔστω ἄναξ Σφραγίδας*, imperatores.

Exsubiæ, armæ, cetera aulæ] Non domus privatae.

Miles in forum, miles in curiam comitabatur.] Quod non fiebat, nisi principi.

Tanquam adepto principatu] Adeptus, *inveniens*, ut & apud Ciceronem, & alios veteres sæpe.

Nunquam cunctabundus, nisi cum in senatu.] Illic autem sententiam suam omni artificio tegebat.

Causa præcipua exformidise] Ne Germanicus, in cuius manu tot legiones, immensa sociorum auxilia: mirus apud populum favor: (ob memoriam virtutis paternae, & quæ ipse nullo modo degeneraverat) habere imperium (præsens vivo adhuc Tiberio) quam expectare (post ejus obitum: erat enim ab eo adoptatus) mallet. Haec igitur una causa est, cur se Tiberius eo suscipiendo imperio dubitare simularet. Adde alteram:

Dabat & famæ, *ius vocatus electusque potius*] Illud enim multo erat honorificentius. Subjungit & tertiam: quæ postremo animadversa est ex eis, quæ consecuta fuit.

Postea cognitum est, inquit, ad intra usque ad vultus] Natus ipsos eorum, qui videbantur non aegre laturos, si ipse imperium deponeret.

In crimen detorquens recondebas.] Et coniebat in animo, ut suo tempore promeret, quod & fecit. Fuisse autem hunc morem Tiberii, odia recondendi, etiam ex alio hujus libri loco intelligemus.

Nihil primo Senatus die agi passus, nisi de supremis Augusti.] Ut ostenderet, eam sibi unam in animo haerere cogitationem. alia se omnia honoribus parentis posthabere. Suprema vocat testamentum, ut sæpissime in libris Juris civilis. Plena locutio est, *suprema judisia*, pro quo etiam *supremam voluntatem*, & *supremas tabulas* dicunt.

Cujus

Cujus test. illatum per virgines Vestae, Tiberium & Liviam heredes habuit] Num aequis partibus? eas enim accipimus, quoties nihil testator expressit. Minime. Didicimus enim e Suetonio, ex veste institutum Tiberium, ex triente Liviam. Atque hujus ipsius rei veniam a Senatu petierat, quod adversus legem Voconiam facturus esset, qua non licebat homini censo instituere mulierem ultra quadrantem. Deposuerat autem testamenti suas tabulas rite obsignatas apud Virgines Vestales, ut ab eis sancte, ac religiose custodirentur, neque nisi se mortuo apparerentur, idque in satis crebra consuetudine positum erat. Sic Caësar dictator testamentum suum deposuerat apud Virginem Vestalem maximam. Sic M. Antonius triumphator, ut Plutarchus in ipsius vita auctor est, apud aeduos quoque, aut apud tabularios deponi solita, ostendit Ulpianus libro tertio de tabulis exhibuit ad testamentum. *Livia in familiam Juliam, nomenque Augustae, adsumebatur.* Itaque ex illo non amplius Livia, sed Julia vocata est. Sic Augustus ipse in familiam, nomenque Caesaris testamento adoptatus fuerat, Sic Tiberius a M. Gallo, senatoris, testamento adoptatus, hereditate adita, mox nomine abstinerat: quod Gallus adversarium Augusti partium fuisset. Sic Galba Pisonem testamento in bona, & nomen adscivit. Sic apud Ciceronem 3. de officiis, mentio est Basilii cujusdam, qui M. Satrium, sororis filium, nomen ferre voluisset, eumque fecisset heredem. Tunc autem huic vere censebatur adoptio, cum eam populus quoque curiata lege firmarat, quod ab Augusto servatum esse Dio & Appianus tradiderunt. Julia igitur vocari coepit, quae prius Livia. At Augustae nomen, quanquam etiam matrimonio merita, tamen recusavit. Plinius libro decimo quinto capite ultimo. Suetonius in Claudio.

In spem secundam nepotes, pronepotesque] Id est, substituerat vulgariter nepotes, Drusum Ti. filium ex triente, ex partibus reliquis Germanicum Drusi, qui frater Tiberii fuerat, liberosque ejus filiae tres sexus virilis. Suetonius.

Tertio gradu primores] Suetonius: *Tertio gradu propinquos, amicosque complures.* videte, quantum possit ambitio. Non tantum verum est, quod ait Thucydides, eam nunquam senescere, ne morientes quidem relinquit,

Volebat Augustus post mortem suam videri amasse praestantes viros, quos tamen oderat. Eos ergo, quanquam invisos sibi, ambitione ductus, tertio gradu substituerat.

Legata non ultra civilem modum.] De testamento Augusti dixit, id est, de heredum institutione. Nunc de de accessionibus testamenti, id est, de legatis, & ait, *legata non fuisse ultra civilem modum.* Hoc quidam ita interpretantur, hereditatem Augusti non fuisse ab eo gravatam legatis ultra modum jure civili, id est, lege Falcidia praescriptum: id est, non tam multa fuisse legata, ut quarta pars hereditatis, penes heredes permanere non esset. Ponamus nunc quidem hoc verum esse. Nam postea spero me planum facturum esse, hanc interpretationem a vero abhorrere. Sed tamen quasi ea vera sit, cetera persequamur. Sequitur,

Nisi quod populo, & plebi, &c.] Illud nisi significat, hanc exceptionem quandam esse ab eo, quod antecedit. Servavit igitur modum legis Falcidiae, nisi in iis, quae sequuntur. Quenam autem illa sunt? Pauca videlicet quaedam, *Populo*, inquit, *& plebi*. Cur, cum populum dixisset, plebem addidit? Nonne *populi* nomine etiam plebs continetur? Conjungebantur haec interdum ad majorem quandam expressionem. Sic lib. 10. epistolarum Ciceronis: *M. Lepidus Imp. it. Pont. Max. Senatui Populo Plebique Rom.* & lib. 12. *P. Lentulus P. F. pro Quaest. pro Praet. S. D. Cos. Praet. Tribb. pl. Senatui, Populo, Plebique R.* Quantum igitur populo, & plebi legavit? In libris Taciti, praeterquam in iis, qui a me emendati sunt, legitur CCCCXXV. superducta linea transversa in iis, quorum editioni Beroaldus junior, homo eruditissimus, praefuit, ut significantur millia: quam qui postea detraxerunt, legatum fecerunt nongentis nonaginta novem partibus minus. sed illam scripturam depravatam esse constat e Suetonio, scribendumque, ut ego edendum curavi, *populi, & plebi quadringentis, tribus tricies quinquies.* error ex eo natus, quod quid interesset inter *decem*, & *decies*, *centum*, & *centies*, & similia ante Budaeum, non multi sciebant. Interest autem immane quantum: id est, quantum inter unum nummum, & inter centum millia nummum. Videamus igitur, quantula haec summa sit, quod, ne omnes facilius consequamini, paulatim, quasi per gradus

dus progrediar. Principio positum sit XXV. sestertia
 illorum temporum, si ad monetam nostram revocentur,
 efficere scutatium unum decem juliorum. Progrediamur
 per decem: quae multiplicandi ratio omnium facillima
 est. si 25. sestertii efficiunt scutatium unum, ergo 250.
 sestertii, scutatos decem: 2500. sestertii, scutatos cen-
 tum: 25000. sestertium scutatos mille. Centum millia
 H. S. quatuor millia scutatorum. 500. M. H. S. v. 20000.
 Mille millia sestertium, quadraginta millia scutatorum,
 sed non numerabant hoc modo, ut dicerent mille millia;
 dicebant, decies centena millia, aut decies centena. Ho-
 rati: — *Decies centena dedisset, &c.* Aut simpliciter,
Decies. Martialis: *Bis totum decies moneretum tabuit anno.*
Decies igitur efficit quadraginta millia scutatorum. Ergo
centies efficit quadringenta millia. Quantum igitur efficit
 monetae nostrae illud *quadringentes*, quod populo, & ple-
 bi legatum dicitur? Mille, sexcenta millia scutatorum,
 seu, ut planius dicam, unum milionem, & sexcenta mil-
 lia. Quid illud, *trices*, & *quinqies*, quod tribubus?
 centum quadraginta millia scutatorum. Summa milio unus,
 & septingenta quadraginta millia scutatorum. (1740000.)
 Exigua pecunia. nihilne amplius? Immo etiam.

*Praetorium cohortium militibus singula nummum mil-
 lia]* Id est, in singula capita quadragenos scutatos.
 Unaquaeque legio decem cohortes habebat, quarum in
 prima, quae & *milliaria* dicebatur, pedites erant mille
 centum quinque. Equites loricati triginta duo. In cete-
 ris; pedites in singulis quingenti quinquaginta quinque;
 equites loricati sexaginta sex. Auctor Vegetius lib. 2.
 Augustus autem assidue in urbe tres cohortes habebat
 ad custodiam urbis, & sui. Eae partim *praetoriae*, par-
 tim *urbanae* dicebantur. & Tacitus quidem hoc loco
urbanarum non meminit, tantum enim *praetorias*, &
legionarias nominat. at Suetonius aperte distinguit, cujus
 haec verba sunt: *Praetorianis militibus singula*, &c. Sed
 existimo, has cohortes inter se ita munia partiiri solitas,
 ut singulis noctibus una in palatio excubias ageret, duae
 obirent urbem, ductu praefecti vigilum, ad impediendos
 grasfatores, & ad prohibenda incendia. Cui rei argu-
 mento est, quod cum de excubitoribus palatinis agitur,
 una tantum cohors nominatur. Suetonius in Othone:

Quae

Quoties coena principem acciperet; aureos excedant cohorti viritum dividebat. Tacitus in eadem re explicanda, eo paulatim progressus est; ut per speciem convivii, &c. Suetonius in Othone: *Obstitit respectus cohortis, quae tunc excubabat.* Sequitur,

Legionariis autem cohortibus civium R. trecentos nummos viritum dedit.] Trecenti nummi efficiunt duodecim scutatos. Haec vero immensa quaedam, & infinita vis pecuniae est. Nam post exitum Lepidum quadraginta quatuor legiones habuit Augustus, quas ad tutamen orbis terrarum distribuit. Quanquam igitur rationem hujus pecuniae accurate iniri, ac subdudere non possumus, facile tamen intelligimus, hoc uno legato plus quam tribus superioribus contineri; ideo autem dixit *civium R.* quia erant & in exercitu cohortes auxiliarium, e populis sociis, & amicis, ac foederatis. Haec igitur legata ait fuisse Tacitus *ultra civilem modum.* sed *civilem modum* non accipio *modum* Falcidia lege praescriptum. Certe enim Falcidiae, ne in militari quidem testamento locus est: ut norunt, qui vel primoribus labris Jus civile attigerunt: nedum in testamento imperatoris locum habeat: quem hujusmodi legibus solutum esse constat. Hoc igitur ita intelligo, legata ab eo fuisse modica, & modesta, neque excedentia usitatum locupletibus, & copiosis civibus in condendis testamentis modum. Certe enim *civile* etiam in libris Juris saepe dicitur, quod moderatum est, & usitatum, & ordinarium. Et ita dixit Cicero *odium civile* in Miloniana, non ulla propria, ac privata de causa susceptum, sed usitatum bonis omnibus adversus improbos: *Quid enim odisset Clodium, &c.* Peccat enim Victorius, qui *commune* eo loco, non *civile*, adversus omnium librorum fidem, scribendum putat, sic Ovidius:

Exercet memores plus quam civiliter iras.

Augustus igitur legata non reliquit ultra civilem modum, nisi ea quae modo exposuimus. Nam haec quidem magna plane, & ampla sunt, ultra civilem modum, & imperatoria potius, quam civilia. Restat adhuc scrupulus unus, qui eximendus est. Quomodo enim dicitur Augustus legasse *populo & plebi quadringentis, tribus tricies quinquies?* Annon & populus, & plebs triginta quinque tribubus continebatur? Nonne igitur

idem prius est legare populo, plebique, & legare tribubus? Cicero quidem ita argumentatur lib. 6. Philipp. Num quisquam est vestrum, qui tribum non habeat? carae namque, atque illum quinque, & triginta tribus patronum adoptarunt. sed tamen intelligendum est, ejus, quod populo, plebique legatum erat, tantundem percipuisse ad unumquemque civium: ejus, quod singulis tribubus, non item. in alia enim tribu plures, in alia pauciores erant. legavit igitur universo populo quadringentes: ac praeterea in singulas tribus centena milia, id est, quaterna milia scutatorum.

[Gallus Asinius &c.] Horum uterque paulo post graviter offendit Tiberium, ut statim dicetur, & Tiberius utrique exitium machinatus est. C. igitur Asinius Gallus, oratoris nobilissimi F. (cujus pater etiam de principatu eloquentiae visus erat cum Cicerone contendere: cui Agrippina, dimissa a Tiberio, nupserat,) censuit, ut funus Augusti porta triumphali duceretur. Porta triumphalis erat trans Tiberim, in ea parte moenium, quae producebatur a Mole Hadriana, usque ad portam quae hodie S. Spiritus dicitur, per eam semper ducebantur triumphi. Hodie nulla est. Asinius igitur, honoris causa, triumphali efferendum Augusti corpus in campum Martium censuit, praecedente Victoria, quae in curia erat, canentibus naeniam principum liberis utriusque sexus. L. Aruntius unus & ipse ex principibus senatus legum ab Augusto latarum titulos, ut majestatis, de adulteriis, repetundarum, de peculatu, de judiciis, de sacerdotiis, alias: & gentium ab eo victarum vocabula, hastis praefixa, praeferenda. alia multa sunt, quae in Augusti honorem multos censuisse, Suetonius refert.

[Renovandum per annos sacramentum] Jurandum quottannis in Tiberii acta. Intercescit autem Tiberius ipse, quo minus id fieret.

[Num se mandante eam sententiam promississet] Illam enim suspicionem & facile in se cadere, & procul a se amotam volebat.

[Sponte dixisse respondit: neque in iis &c.] Thetis apud Homerum Achilli ob Patrocli mortem irato, & neganti se conquieturum, donec interfecisset Hectorem: *Ἄχιλλεῖοι δὲ μοι, inquit, ἔτι καὶ ἔστιν ὁ ἄριστος, ὃς ἀντιπάρει.* & eo versu Aristoteles reprimeri conabatur libertatem Callisthenis, apud Alexandrum liberius, quam par

par erat, loquentis. Eodem versu quispiam ad Messalam uti poterat. Valde metuendum erat, ne illa loquendi libertas ipsi periculum crearet. Notate autem callidissimum adulatorum genus, qui libertatis specie adulantur. Extat quiddam valde simile apud Plutarchum, in commentariolo, quo docet, *quomodo adulator ab amico internosci queat*. Senatorem narrat quendam fuisse, qui olim, cum Tiberius in senatu praesens adesset, surrexit ad dicendum, & composito ad severitatem vultu, *Enimvero*, inquit, *liberos homines libere loqui oportet, neque quidquam reticere eorum, quae ad rempublicam pertinere judicant, vel cum periculo offensionis*. Adstiteret erectis animis omnes, & taciti, quid hic tam libere loquax dicturus esset, expectabant. Desitum jam pridem orationis genus ipsum quoque Tiberium adverterat. Tum ille, *audi*, inquit, *Caesar, quid sit, quod omnes nos tibi succensemus: neque tamen quisquam libere dicere audeat*. Cohorruerant omnes dubitantes, quo tandem evasurus esset. At ille, *Negligis*, inquit, *temet ipsum, (dicendum enim libere est) neque corporis tui curam ullam geris: maceras te assidue curis, ac laboribus causa nostra susceptis, neque interdiu, neque noctu conquisces*. Talia multa continuante, ac contextente illo, Cassius Severus, ad eos, qui sibi adsidebant, conversus, *Quam metuo*, inquit, *ne illa libertas hunc homini extiosa sit*. Sed ego saepe notavi talem libertatem in multis principum virorum familiaribus, neque tamen, quae principum lenitas est, eam unquam cuiquam exitiosam fuisse cognovi. E multis autem adulationis generibus, nullum puto esse, quod aut facilius fallat, aut altius penetret. hic vero non unus, aut alter a patribus, sed quasi turpe esset relinqui, & quasi convenisset inter illos id quod ludentes pueri dicunt: *Occupat extrinsecum scabies: facto agmine, universi conclamant patres, corpus ad regum humeris senatorum ferendum; digniores ipsi, cum illa sua tam foeda, tamque servili, adulatione, qui omnes in idem plaustrum coniecti, ad eundem efferrentur rogam*. Conclamatio enim illa plane conclamatum esse senatus auctoritatem indicabat. Quid Tiberius? Non imperavit quidem, ut id facerent, quod faciendum esse clamabant, neque tamen vetuit. Utrumque arrogantiae videri poterat: neque eos monuit, ut reciperent dignitatem ordinis sui,

fui, neve vespillonibus, ac sandapilaris munus suum praeriperent: satis multa honorifice decerni posse in Augustum, quibus senatus majestas nihil imminueretur, ne ipsum quidem, si quis earum rerum sensus ad mortuos pertineret, velle honorem suum cum senatus contumelia conjungi: qua in oratione aliqua modestiae, ac moderationis significatio, sine ulla arrogantia, fulset: sed quasi medium secans remisit, id est, rem totam eorum arbitrio permisit, neque jussit, neque vetuit. Caesar lib. 7. de Bello Gall. *Quin etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere, quam ab se salutem accipere videantur. Arroganti, ait Tacitus, moderatione.* Nam si aut impetrasset, aut prohibuisset, mera arrogantia fuisset, sine ulla admissione, ac temperamento moderationis: si blande recusasset, ac dissuasisset, mera modestia; quod remisit, arrogantia fuit, sub moderationis velamento delitescens. Est autem remittere quippiam alii, non prohibere quidem, ne faciat, sed non imponere ei ejus faciendi necessitatem. Itaque senatores hac Tiberii remissione usi non sunt: sed magno animo subierunt feretrum, & corpus Augusti ad rogam humeris suis pertulerunt. Ex cubiculo, in quo mortuus erat, quadraginta illum praetoriani milites in publicum extulerant. Inde decuriones municipiorum, & coloniarum, Bovillas usque deportaverunt. Ibi eum equester ordo susceptum in urbem intulerat, & in vestibulo domus collocarat. Unde acceptum senatores in campum Martium intulerunt. Ita, qui vivus omnium libertatem oppreserat, mortuus omnium humeros presit. Sequitur apud Tacitum:

Populumque edicto monuit, &c.] Cum rogas cremando Caesari in campo Martis sede extructus esset, populus eum summo tumultu, direptis subsellis, cancellis, mensis argentariorum, in foro cremavit: ut e Suetonio, Plutarcho, & aliis notum est. Imperatorum, & nobiliorum civium corpora in campo Martio, qui tunc extra Urbem erat, cremabantur, cum aliqui in suis quisque praediis post mortem uri, ac condi soleret.

Milites velut praesidio fletere.] Quasi periculum esset, ne quis supremos illos honores impediret, neu populus corpus unco per vias tractum in scalas Gemonias, aut in Tiberim projiceret.

Mulum irrigentibus qui ipsi viderant.] Sed eos valde se-

senes, ac prope ipsi Augusto aequaevos esse oportebat.

Crudi adhuc servitii.] Cum populus R. servitutem, in quam paulo ante redactus fuerat, nondum bene concosisset, neque ad eam occalluisset.

Et libertatis improspere repaſitae] Ideo enim interfe- cerant Caesarem conjurati, ut populo libertatem restitue- rent. At conatus ille parum prosperos successus habuit.

Cum occisus dictator Caesar, aliis pestimum, ut M. Antonio, ut M. Lepido, aliis plurimis, aliis pulcher- rimum facinus videretur] His videlicet, qui morte illius revivisse libertatem putabant.

Nunc senem principem annorum LXXVI. longa poten- tia annorum LVI. provisus etiam heredum in remp. opti- mus] Nam heredes sibi, & instituerat, & substituerat se mortuo imperaturos.

Auxilio scilicet militari] Magnum enim periculum esse, ne quis eam turbare, seque eadem opera, & mili- tibus, & populo dilaniandum, ac disperpendum objicere vellent.

Multus hinc ipso de Augusto sermo] Ora populi cobi- bet principis vita, mors laxat. De vivo principe omnes dicentes audias. omnia illius dicta, facta, consilia uno ore laudantur: mors judicia hominum aperit. Quae pri- die tollebantur in caelum, ab illis ipsis hesternis laudato- ribus postridie vituperari videas. Atque ea res multis interdum exitio fuit, qui dum, quae nimis avide cupi- unt, nimis facile credunt, desperantibus adhuc principibus, cum falsus aliquis rumor, de eorum morte dissi- patus est, ea loqui properarunt, quae postea capite lue- rent. Neque defuerunt principes, qui composito tales rumores de se disseminandos curarent, ut quos morte sua laetatos esse cognoscerent, eorum ipsi morte fruerentur. Sed Tacitus mira prudentia, ut solet, primum exponit, quae vulgares, & imperiti, deinde quae periti, & intel- ligentes de Augusto post ejus mortem, varie dicerent. *Plurisque, inquit, vana mirantibus.* Merito admiratione sunt ea, quae aut facta non sunt, cum causa esset, cur verisimile esset factum iri, aut facta sunt, cum causa esset, cur fieri non deberet. Utrorumque enim, & causa aliqua est, & ignoratur. Causae autem ignoratio admirationem parit. At vulgus ea quoque miratur, quo-

rum causa in promptu est. qualia sunt, quae hic commemorat Tacitus.

[*Quod idem dies accepti, &c.*] Quasi causa ulla fuerit, cur eo die mori non deberet; aut mirandum sit, ullo die evenisse, quod nullo non potest. Eodem jure mirari poterant, quod Augustus Augusto mense mortuus foret: obiit enim XIV. Kal. Septembris: & quod non paulum etiam expectasset, ut mense Septembri natus, eodem mense moreretur: ut hoc quoque referretur inter miranda. Admirabilis videri poterat, quod cum Quirini templum dedicaret, septuaginta sex columnis illud ornaverit, quasi totidem se annos victurum esse divinans. Sed admiratio in aliis sapientiae initium, in aliis stultitiae indicium est. Sic mirati sunt olim quidam, quod qua nocte Alexander Magnus natus est, eadem templum Dianae Ephesiae conflagrasset, quasi haec quiddam inter se commune haberent. sic quosdam ipso natali die suo mortuos esse mirantur: quod olim Antipatro Sidonio, poetae: patrum memoria Raphaëli Urbinati, pictori eximio, contigit: quasi non quotidie nascantur homines, quotidie intereant. Sic Henrico II. Gallorum regi, idem dies, & vitae, & imperii princeps fuit. Natus enim pridie Kal. Aprilis, eodem die patri successit in regnum. Sic Karolus V. die natali suo coronatus est imperator: & die item natali suo nobilissimam de Francisco I. Gallorum rege, victoriam ad Ticinum consecutus. Qui talia mirantur, nunquam eis, quod mirentur, defuturum est. At mihi magis mirandum videtur reperiri, quibus haec miranda videantur: nisi scirem, stultum esse, si quis magnam Gallorum multitudinem esse miretur. sed quo modo idem dies accepti quondam imperii princeps, & vitae supremus Augusto fuit? Certe post Actiacam demum pugnam, qua profligatus est Antonius, summum orbis terrarum imperium accepit. At pugna illa pugnata est IV. Kal. Septembr. Augustus autem non IV. sed XIV. Kal. Septembr. inter homines esse desiit: sed hoc quod dicit Tacitus, referendum est ad primum consulatum Augusti, quem ipse in locum C. Vibii Pansae miit XIV. Kal. Septemb.

[*Quod Nolae in domo &c.*] Stulte mirabantur tempus: stultius locum. Quid enim habet admirationis, quo in cubiculo mortuus sit pater, in eodem filium mori? Idem quo-

quotidie multis evenit. Ubi enim quemque deprehendit mors, ibi ei manus injicit, neque expectat, dum in aliud cubiculum transferatur. Idem de Tito notant, in eadem villa mortuum, in qua excrescerat pater. Et fortassis hoc mirum sit, cogitanti, quod ait Juvenalis :

Ad generum Cereris sine caede, & sanguine pauci

Descendunt reges, & sicca morte tyranni.

E duodecim certe, quorum vitas Suetonius scripsit, septem violenta morte perierunt: ut taceam, quod & Augusto ipsi, & Tiberio, & Claudio accelerata esse mors dicitur.

Numerus etiam consulatum &c. Sexies Corvinus, septies Marius, Augustus ter, & decies consul fuit. Tertiū decimi consulatus memoria extat, & in veteri quadam inscriptione apud Fanestres. Hic quidam, qui scholia scripsit in Tacitum, inepte ait, hac in re Dionem a Tacito & a Suetonio dissentire. Tribui enim a Dione Augusto etiam quartum decimum consulatum, quem gesserit cum L. Aemilio Paulo, anno ab urbe condita 745. neque animadvertit, non Augustum ipsum senem, sed Gajum, Agrippae filium, quem adoptaverat Augustus, illo anno consulem fuisse. Hunc ei fortasse errorem objecit Xylander, qui Dionem vertens, primus ad illum lapidem impegit. Nam cum Graece esset *Αὐγούστου*, nisi quod leviter erraverat librarius, scripseratque *Αἰγυπτιῶν*, pro *Αἰγύπτου*, ipse *Caesarem Augustum* vertit, & de suo addidit XIV.

Continuata per VII. & XXX. annos Non integros quidem, sed triginta sex, sextam fere, & tricesimi septimi partem.

Nomen imperatoris semel atque vicies partum Duces exercituum, antiquitus re bene gesta, gaudio, & impetu victoris exercitus imperatores conclamabantur, ut est apud hunc nostrum tertio horum librorum: & hanc appellationem confirmare senatus solebat. At qui postea rerum potiti sunt, alio sensu *imperatores* vocati sunt, cum eo nomine summa rerum omnium potestas indicaretur. Praeponebant autem *imperatoris* nomen nominibus suis, non, ut olim, postponebant; exempli causa, non hoc modo, *C. Julius divi F. Imperator Augustus*, sed hoc, *Imperator C. Julius divi F. Caesar*.

Octavianus Augustus. Sed tunc quoque jam Imperium adepti, quoties, aut per se, aut per legatos insignem aliquam victoriam adepti erant, *imperatorum* nomen adsumebant. Et sic Augustus nomen imperatoris semel, ac vices pepererat: ut quo anno mortuus est vocaretur *Imp. Caesar divi F. Augustus cos. XIII. trib. pot. XXXVII. Imperator XXI. P. P.*

Aliaque honorum multiplicata, aut nova] *Multipli-*
cata, ut consulatus, ut nomen imperatoris, semel, ac
vices partum. *Nova*, ut tribunitia potestas, ut regimen
morum, quod sine censura habebat. Elegantissime au-
tem dixit, *alia honorum*, cum usitatus dicere posset
alios honores. Sic *tenuia rerum*, Lucretius: *abdit*
rerum, Horatius: sic, *omnia rerum*, Propertius. *Omnia*
non pariter rerum sunt omnibus apta.

At apud prudentes vita ejus varie extollebatur, argue-
baturve, antea dixerat, *plurisq; vana mirantibus*, hic,
at apud prudentes.] Nota hic, *plurisq;*, id est, *nō*
non, opponi prudentes, id est, rerum peritos & intelli-
gentes. Apud prudentes igitur, *vita ejus varie extolle-*
batur, arguebaturve. *Extollebatur* quidem, quia multa
callide fecerat: quia naturam suam texerat, & quocun-
que opus videbatur, varie flexerat: quia cum impe-
randi cupidissimus esset, viam, qua, quod volebat con-
sequi posset, & acute viderat, & constanter, ac firmi-
ter, usque ad extremum tenuerat. Solent autem ii, qui
a Graecis *σοφῶν & ἀνδρῶν* vocantur, pro prudentibus
haberi. *Arguebaturve.* Vidi, qui hoc loco Tacitum
reprehendere auderent, ut non satis concinne locutum.
Nam extolli, & deprimi contraria sunt: non extolli, &
argui. Melius itaque potuisse scribi, *extollebatur depri-*
nebaturve. Sed isti reprehenses aliud agant, censeo, &
ab iis, quae non intelligunt, reprehendendis abstineant.
Erant, qui Augusti prudentiam extollerent, multaque,
ut ab eo prudenter acta, commendarent. Erant, qui ea-
dem illa, non deprimerent quidem, & abjicerent, sed
arguerent, id est, certis argumentis convincerent, non
eo animo facta esse ab Augusto, quo dicerentur: longe
aliam ipsius mentem ac voluntatem fuisse. est autem
arguere, ἰσχυρίζεσθαι.

Hi pietate erga parentem.] Erga C. Caesarem, cujus
mortem inultam praeteriri nefas erat.

Et

Et necessitudine resp.] [Necessitate. Vide A. Gellium lib. 13. cap. 3.]

In qua nullus tunc legibus locus] Judicia enim, ut dictum est, turbabantur vi, ambitu, pecunia.

Ad arma civilia actum &c.] Itaque si quid secus, quam oporteret, actum esset; necessitati condonandum, non Augustum propterea accusandum videri.

Multa Antonio, &c.] Quae & ipsa necessitati adscribenda essent.

Postquam hic] Lepidus, si cordia tenuerit. ille, Antonius, per libidines pessumdatus sit, amore Cleopatrae, non aliud discordantis patriae remedium fuisse, quam, ut ab uno regeretur, id est, ut ipse loquitur libro primo Annalium ab excessu Neronis, omnem potestatem ad unum conferri, pacis interfuisse.

Non regno tamen, &c.] Poterat sibi per vim regnum vindicare: poterat dictaturam perpetuam, quam sibi ultro a Senatu oblatam constantissime recusavit; neutrum voluit. sciebat enim, nomen regium, expulso Tarquinio, nomen dictatoris, interfecto Caesare, in perpetuum e rep. sublatum esse. Principis igitur nomine, in quo nihil superbum, nihil tyrannicum esset, contentus fuit. Pulchrum remedium: si, nominum acerbitate sublata, rerum quoque ipsarum acerbitas tolleretur.

Constitutam remp.] Quae antea nutabat, ac fluctuabat.

Mari Oceano, aut annibus longinquis] ut Albi, ut Danubio septum imperium.

Legiones, provincias, classes, cuncta inter se connexa] Quae antea multis in locis multorum dierum itinere disjungebantur. Dici autem non potest, & in aedificiis, & in possessionibus, & in imperio, quanto majores fructus ferant, quantoque facilius regantur, ac conserventur, quae inter se conjuncta, ac connexa sunt. Si Philippi, Hispaniarum regis, provinciae connexae, ac continuatae essent, vix aliorum omnium principum vires in unum collatae obsistere illius unius viribus posset.

Urbem ipsam magnifico ornata] Unde gloriabatur, a se marmoream relinqui, quam lateritiam accepisset.

Pauca admodum vi tractata,] *ἄλλα ὅτι ἡ πόλις, ὡς αὐτὸς ἔλεγε, αἰτ* Aeschylus.

Dicebantur contra] Exponit nunc, quae ab aliis adversus Augustum dicerentur. Dividit autem ea bipertito, in publica, & in domestica. Publica haec sunt:

Pietatem erga parentes,] Quas ei fuisse causas veniendi ad arma civilia, laudatores ipsius dicebant.

Obtentui sumpta] Ut ea praetenderet, ac praetexeret cupiditati imperandi, qua flagrabat. Idque eo verissimilius est, quod Augustus principio adjunxit se ad causam Senatus, & ne dum ageret de ulciscenda paterna caede, arma sumpsit adversus Antonium, qui Caesaris mortem ulcisci studebat, obsesumque ab eo Mutinae D. Brutum, unum ex interfectorebus patris, liberavit. non igitur de ulciscenda morte patris cogitabat.

Concitos per largitionem veteranas] Adita Caesaris hereditate, cum se ab Antonio contemni videret, quem sibi praecipuum adiutorem fore speraverat, veteranos, quos Caesar Capuae collocarat, quasi & sibi, & reip. auxilio futuros evocavit, multa pollicitus, datis etiam in singula capita duobus millibus HS.

Paratum ab adolescente privato exercitum] Natus enim erat annos XVIII. atque hoc factum ipsius mirabiliter commendat Cicero in Philippicis.

Corruptas consulis legiones] Quartam, & Mariam dicit, quae donis, promissisque corruptae, M. Antonium consulem deseruerunt, seque cum Octavio junxerunt.

Simulatam Pompejanarum gratiam partium] Pompejanus enim erat Senatus, & ipse se ostendebat in potestate Senatus, & esse, & fore.

Et jus praetoris invaserit] Senatus enim, suadente maxime Cicerone, eum exercitui, quem comparaverat, pro praetore praeesse, ac Senatorem esse iussit, & jus ei dicendae in Senatu sententiae praetorio loco dedit, aliaque multa in eum honorifice decrevit: de quibus, praeter Suetonium, Dionem, alios, videndus Cicero lib. 5. Philippicarum. At M. Brutus semper suspectam habuit Octavii potentiam.

Caesis Hirtio, & Pansa] Hac de re ita Suetonius: *Hoc bello cum Hirtius in acie, &c.* De hoc Glycone extat ad Ciceronem epistola Bruti.

Extortum invito Senatui Consulatum] Suetonius: *Consulatum vigesimo, &c.* Factus est autem per vim Consul

in locum Panfæ, & ipse sibi in Hirtii locum, Q. Pedium subrogavit.

*Arma, quæ in Antonium acceperit, (in aliis, accep-
rat, quod melius puto) contra remp. versa]* Causatus
enim, quosdam sibi in Senatu invidere, & se puerum vo-
care, & quod Cicero ambigue dixisset, *hunc puerum or-
pandum, ac tellendum esse*, professus, se daturum ope-
ram, ne a quoquam tolli posset, descendit a Senatu, & se-
cum Antonio, Lepidoque conjunxit.

Proscriptionem civium] Hanc vero nemo unquam, qui
defendere possit, reperitur. Ludus, jocusque fuerat
Sullana proscriptio, praeut hæc trium tyrannorum fuit.
Videndus de ea Plutarchus in Antonio, & in Bruto.

*Divisiones agror. ne ipsis quidem, qui fecere, lauda-
tas]* Ita vulgo legitur. In antiquis *caepere*, ex quo na-
tum *fecere*: mutanda autem erat una littera, ut esset,
quo modo a me editum est, *cepere*. Hac autem de re
ita Suetonius: *Partitis post victoriam officiis, &c.*

Sane Casii & Brutorum] C. quidem Cassius, & M.
Brutus in Philippis, ut notum est, interficiendos se suis
præbuerunt. D. autem Brutus, cum se ad M. Brutum
conferret, qui se proscriptum esse rescivisset, in itinere
a suis desertus, jugulatus est. Dio lib. 46. Puto autem
quæ de turpi quodam metu mortis dicuntur a Seneca
epist. 83. quo correptus sit quidam e Brutis, cum mors
instaret, ad Decimum, non ad M. Brutum pertinere.
idque e Velleji libro secundo intelligi potest.

Privata odia publicis utilitatibus remittere] Ita ut lau-
dabilius facturus fuisse videatur Augustus, si, publicæ
utilitatis causa, privatarum inimicitiarum oblitus esset,
Laudatur meritissimo Aristides, qui, cum Themistocli ini-
micus esset, legatus cum eo electus, cum ad fines Atti-
cæ provenisset, *Vin' tu, inquit, Themistocle, inimici-
tias nostras hic deponamus: & interea inter nos amice
conjuncteque viventes, utilitatem publicam procuremus?*
nam inimicitias, cum volumus, denuo exercere poterimus.
*videamus modo, ne quid privata odia nostra reip. incom-
modent.*

Sed Pompejum imagine pacis] Augustus Muciam ma-
trem ad Sex. Pompejum miserat: sororem L. Scribonii
Libonis, qui Pompeji socer erat, uxorem duxerat: ut
Pompejum sibi, quem mari plurimum posse intelligebat,

D 5

ad

adjungeret. postea in Sexti navibus cum M. Antonio cœnaverat. Ipse cum convivio exceperat. M. Marcello sororis filio, Pompejam, Sex. filiam, desponderat. Sed ramentum eum postea e medio tollendum curavit. Vide Dionem lib. 48.

Sed Lepidum specie amicitiae deceptos] Huic enim ex Africa evocato, ut sibi adversus Pompejum auxilio esset, postea viginti legiones ademit.

Tarentino Brundisinoque foedere] Utriusque meminit Plutarchus in Antonio, & Vellejus lib. 2.

Et nuptiis sororis intestum] Octaviae, sororis Augusti, quae prius cum C. Marcello nupta fuerat, & ex eo M. Marcellum susceperat.

Subdolae affinitatis poenas, morte exolvisse] Cum Augustus sororem suam, propter amorem Cleopatrae ab Antonio deserui, & contemni, iniquo animo ferret.

Pactum sine dubio post haec] Janum enim clausit, ut alio loco dicitur.

Verum cruentam] Multorum enim civium sanguine induit.

Lollianas, Varianasque clades] De Lolliana clade, Dio lib. 54. Vellejus lib. 2. Suetonius, eam majoris infamiae, quam detrimenti fuisse ait. De Variana paulo post copiose agendum erit.

Interfectos Romae Vatrones, Egnatios, Julos] Augusti, etsi, a quo tempore solus imperare coepit, optimi ac micissimi principis, saepe petita insidiis vita est: idque Plinius commemorat inter ea, quae perturbarunt ac contaminarunt ipsius felicitatem. Conjuravit in eum Salvidienus Rufus, quem obscurissimo genere natum, Augustus ad summam amplitudinem produxerat. Qui in senatu, tanquam Caesaris & populi Romani hostis, jugulatus est. Conjuravit M. Lepidus, triumviri F. quem Maecenas, qui tunc urbis praefectus erat, opprescit. Conjuravit L. Licinius Varro Muraena una cum Fannio Caepione, qui auctoritate, ut ait Vellejus, publica oppressi, quod vi facere voluerant, jure passi sunt. Neque multo post Rufus Egnatius, per omnia gladiatori quam Senatori propior, cum facinoris conscis in carcere extinctus est. Conjuravit & L. Cinna, Cn. Pompeji nepos, cui deprehenso, & manifesto facinoris, maxima cum sua gloria Augustus ignovit. Conjurare ausi & alii ho-

homines ignobilissimi, quos hoc loco recensere non est necesse. De Iulo, quem Tacitus postremo loco nominat, libet paulo plura dicere. Filius hic M. Antonii, triumviri, ex Fulvia fuit, puer magni & excellentis animi, & ad multa largiendi propensum. Puer adhuc, Philotae medico, Antisesseni, ob sophisma quoddam super cenam allatum, dono dedit abacum multis ingentibus argenteis poculis onustum, quem cum ille accipere recusaret, veritus ne puero, iniussu patris, tam multa dandi potestas non esset, subiratus puer, *Accipe*, inquit, *nihil cunctatus. an aestes eum, qui haec tibi dat, filium esse M. Antonii illius, qui totidem vasa aurea donare nullo suo incommodo potest?* Visito Antonio, ita se in eum elementer gessit Augustus, ut Octaviae, sorori suae, optimae mulieri, educandum dederit, quae singularis exempli noverca, ita privignos suos, Antonii, a quo ipsa tam multas contumelias acceperat, liberos, non secus educavit, ac suos. Itaque procedente aetate cum principem amoris, ac dignitatis locum obtineret Agrippa, proximum privigni, Tiberius, & Drusus, tertius ab eis numerabatur Antonius. Quin etiam eam Octaviae filiam, quam Agrippa, Juliae ducendae causa, mortuo Marcello, dimiserat, huic Antonio in matrimonium collocavit Augustus. Fuisse ei opinor a principio idem praenomen, quod patri. Sed cum in odium M. Antonii triumviri senaticonsulatum factum esset, ne quis Antoniorum amplius Marci pronomine uteretur, novo praenomine Iulum Antonium vocatum esse. Extat ad eum pulcherrima Ode Horatii, de laudibus Pindari. Hic, & sacerdotio, & praetura, & adfinitate, & consulatu, quem cum Q. Fabio Africano gesserat, & provinciis ornatus ab Augusto, ausus temerare Juliam, Augusti filiam, mulierem impudicissimam, cum id non tam libidinis, quam capiendi nefarii alicujus adversus Augustum consilii, causa fecisse crederetur, aut morte affectus est, ut Dio ait: aut, ut Vellejus, *facinoris conscientia mortem sibi ipse conscivit.* Haec igitur erant, quae calumniarentur, accusarentque, ut ab Augusto crudeliter, & tyrannice facta.

Abducta Neroni uxor] Livia, quae etiam priori viro nupta adulterium fecisse cum Augusto, ut ante dixi, putabatur.

An

An concepto, nec dum edito partu, rite nuberet] Nam, ne mortuo quidem marito, licebat olim mulieri, ad secundas nuptias transire, nisi post decimum mensem, ne familiae turbarentur, & quae secus fecisset, infamia notabatur. Et inde illa in instituendis, exheredandisque postumis formula: *Si quis mihi filius, filiave, in decem proximis mensibus, nascetur: & inspicere, ac custodiri nonnunquam ab agnatis prioris viri solebant. Ovidius:*

Per totidem menses a funere conjugis, uxor

Sustinet in vidua tristitia signa domo.

Ergo idem servandum erat in divortio. Ratio enim utrobique eadem. Consulenti autem Augusto respondere Pontifices, si ambiguum esset, concepisset Livia, an minus, non posse eam a Tiberio relictam statim alteri nubere; si concepisse constaret, libere posse. Quam responsum, etsi quidam fuisse jocularem putant, ego tamen veram, ac seriam fuisse arbitror. Nam si res dubia fuisset, & ipsa postea ex Augusto peperisset mense septimo, filius videri potuisset ex priore viro susceptus, at cum ita constaret, eam gravidam esse, ut tertio mense, posteaquam cum Augusto esse coeperat, Drusum enixa sit, res dubitationem habere non poterat. Fortassis autem pro *nuberet*, legendum *enuberet*.

Q. Atedii, aut Vedii Pollionis luxus] Nominatur quidem Atedius inter amicos Augusti, nominatur & Vedius. Unde suspicari posset aliquis, duos esse. Verius tamen puto, erratum esse a librariis, eosque, ut saepe, scripsisse Q. Atedii, aut Vedii Pollionis, cum dubitarent, utro modo scriptum esset. De luxu autem Vedii Pollionis nota sunt, quae narrat Seneca lib. 3. de ira: et si ibi quoque legitur *Atedius*, & libro primo de Clementia, ubi eundem nominat *Vedium*, & Dio lib. 54.

Postremo Livia gravis in temp. mater] Ejus enim consilio omnia faciebat, & filiis ipsius omnia tribuebat Augustus.

Gravis domui Caesarum noverca] Neque enim conquivit, donec totam Caesarum progeniem extinxit.

Cum se templis, & effigie numinum per flamines, & sacerdotes coli vellet] Horatius:

Praesenti tibi maturos largimur honores,

Jurandasque tuum per nomen ponimus aras.

Idem

Idem:

Caelo tonantem credidimus Jovem

Regnare, praesens Divus habebitur Augustus.

Virgilius: *Ignarosque viae tandem miseratus agrestes, Ingredere, & votis jam nunc asuesce vocari.* Horatius: *Condit quisque diem &c.* Suetonius tamen, *Templa,* inquit, *quamvis sciret etiam proconsulibus &c.* Reperiuntur numi veteres, cum hac inscriptione (*Romae & Augusti*) lapides cum hac: *Sacerdos Romae & Augusti.* Apud Sex. Rufum, *templum Romae & Augusti.* templi *Pacis* (*Augusti solius*) in regione *Fori Rom.* Sed hoc *Livia Augusto* jam in *Deos* relato posuit. In *Asia,* in *Bithynia* vivo & consentienti *templa* posita sunt. Mortuo *Nolae* *Tiberius* dedicavit.

Ne Tiberium quidem caritate &c.] Dictum *Augusti* de *Tiberio* est: *miserum populum Romanum, qui sub tam lentis maxillis erit.* Hoc ipsum ita expressit *Dio* sub finem libri 56. *Τοῦτον δὲ τὸ σκληρὸν ἀκάλῳ* &c. *Suetonius,* tradidisse quosdam, *ambitione tractum Augustum,* ut, tali successore, *desiderabilior ipse quandoque fieret.* quod tamen ipse multis argumentis refutat.

Cum Tiberio tribunitiā potestatem] Primum postulaverat *tribunitiam potestatem* *Tiberii,* tantum in *quinquennium,* deinde aut in alterum *quinquennium,* aut, ut alii volunt, in *decennium* postulavit.

Velut excusando] Nullum malevolentius est obrectatorum genus.

Templum & caelestes religiones decernunt] Ita enim decernebant, quasi sententiis suis *Deos* facere possent. *Allogatus* etiam & corruptus a *Julia,* dato *vicies HS.* *Numerius Atticus,* vir *praetorius,* qui se *effigiem crematentem* in *caelum* vidisse juraret.

Versae inde ad Tiberium preces] Ut illud molestissimum imperii onus suscipere dignaretur. (*Et ille varie diserebat*) Non erat ita superbus, ut illas preces aspernaretur: non ita segnis, ut illum cuncta regendi laborem rejiceret. rogari volebat.

De magnitudine imperii, sua modestia] *Modestiam* dicit, non, ne quis sit error, virtutem animi nihil de se, nisi moderatum, sentientis: sed modicas & exiguas vires suas, opponiturque hoc sensu *modestia magnitudini.* Sic lib. 3. *Simul modestiae Neronis, & suae magnitudini*
fide-

fidebat. & lib. 4. *Rari per Italiam Caesaris agri, modesta servitia.* & lib. 12. *magna Deum benignitate & modestia hiemis rebus extremis subventum.* (*Solum divi Augusti mentem tantae molis capacem*). neque jam reperiri posse alium qui idem onus sustineret. (*Se in partem curarum ab illo vocatum*) quo tempore, ut diximus, confors imperii assumptus est (*experiendo*) quod certissimum discendi genus est. (*Didicisse quam arduum*) *καλὸν, δυσχερὲς, δυσφόρον.* (*quam subjectum fortunae regendi cuncta onus*) multa enim accidunt, quae nulla ratione, nullo humano consilio provideri queunt. (*Proinde in civitate tot illustribus viris subnixa, non ad unum omnia deferrent*) Sed publica munera in plures distribuerent. (*Plures facilius munia reipub. sociatis laboribus exsecuturas*) Quantum dolorum inusisset Senatus Tiberio, si ejus precibus paruisset. Quam multa contra vetus dictum, regant ea, quae impetrare nollent. (*Plus in oratione tali dignitatis quam fidei erat*) ut saepe speciosae orationis velo improbissima consilia obtendi solent.

[*Suspensa semper & obscura verba*]. Nullum unquam principem fuisse simulandi ac dissimulandi peritiorum, omnes summo consensu historiarum scriptores praedicant. & multi in ea sunt sententia, ut eam unam esse ex principibus regum ac principum laudibus putent. De quo tamen varie disputari potest. Nihil enim tam servile videtur, quam mentiri: unde & eos qui vere & aperte loquuntur, neque quicquam reticent, *libere loqui* dicimus. Achilles certe, qui ingenio vel maxime regio fuisse perhibetur, & apud Homerum, & apud Euripidem ait, eum sibi mortem odiosioresse, qui aliud sentiat, aliud loquatur, seque id negat ullo modo aut facere, sub alium facientem probare posse. Neque a patre degenerat Neoptolemus ille Sophocleus, qui cum Ulixis suavis, Philocteten fallere coepisset, redit statim ad ingenium, & cegere quae vera erant, non potest. Sed tamen negari non potest, quin simulatio & dissimulatio saepe principibus necessaria, & in eis summe commendanda sit. ut cum ejusmodi aliquid accidit, quale cum Aeneas Virgilianus *Spem vultu simulat, premit altum corde dolorem*, etenim si princeps apertus sit, & simulandi ac dissimulandi imperitus, omnia illius consilia patefcent: quo nihil perniciosius est, aut majori ad res gerendas impedimen-

10. Idcirco enim veteres Conso, quem faciebant consiliorum Deum, in locis subterraneis sacra faciebant, ut ostenderent, ea demum consilia utilia esse, quae latent. Et laudatur dictum Q. Metelli Pii, qui interrogatus quid postridie facturus esset, *Tunicam, inquit, meam comburerem, si putarem ab ea consilium meum detegi posse.* Et Francisco I. Galliarum regi, omnibus prope virtutibus regiis praedito, nihil magis obstitit, quam quod nimis aperte & libere, quid in animo haberet, eloquebatur: ita ut cogitationes ipsius prius interdum ad hostem, quam ad ipsius consiliarios, perferrentur. At alius quidam e regibus nostris, cum filios suos, qui in spem regni educabantur, nihil operae ad Latinas litteras perpiendas conferre voluisset, hanc unam sententiam ab eis disci voluit; *Qui nescit simulare, ac dissimulare, nescit regnare.* Summus Philosophorum Plato, cum aliqui mendacium ex omni bene instituta civitate exterminandum censeat, medicis tamen, & magistratibus ac principibus civitatis illud esse necessarium & salutare non diffiteretur: eisque permittit, ut eo, cum publice expedit, uti queant. At in Tiberio perpetua simulatio erat: nunquam ex illius aut vultu, aut sermone animum quisquam certo perspicere potuit. (*Seu natura sive adfuetudine*) quae, ut ait Euenus, in naturam vertitur (*suspensa semper & obscura verba.*) Itaque ut Apollo, sic Tiberius, *regis merito vocari poterat.* (*Tunc vero nitenti, ut sensus suus penitus abderet, in incertum & ambiguum magis implicabantur.*) Quid enim deesse poterat, cum ad naturam & ad consuetudinem & conatus accederet? (*At patres quibus unus metus, si intelligere viderentur*) id est, qui nihil tam male metuebant, quam ne intelligere viderentur simulationem Tiberii. Sic Virgilius, *non metus officio nec te certasse priorem,* id est, non metuimus. (*si intelligere viderentur*) nihil enim molestius Tiberio poterat accidere, quam si actum suum ab aliis agnosci videret. Dio lib. 56. *Nō 3 apertum, &c.*

Ad genua ipsius manus tendere] Indignos homines libertate: qui quod alij averfantur, & abominantur, id vocis ac precibus peterent, ne liberi essent. Quid eis peius optares, quam ut votorum compotes fierent? Haec igitur sic indigna faciebant, (*Cum Tiberius proferri iuberetur, recitare iussit*) Suetonius una cum testamento

Augu-

mortem adegit. (*Flexit*) αἰδῶν. Suetonius: *Principatum*, quamvis neque occupare &c.

Casu, an manibus] Seu casu, seu manibus ejus impeditus. Ita loquitur & Cicero aliquoties in epist. ad Atticum. (*alii parentem, alii matrem*) Dio: οἱ πατέρες αὐτοῦ καὶ πατερίδα, καὶ οἱ δὲ καὶ τὴν μητέρα. &c. eadem; quae Tacitus, sunt etiam apud Suetonium, quem vide cap. 50. & 51. (*ne lictorem quidem*) quem & cognati principis, & Virgines Vestales habebant. (*Aramque adoptionis*) Sic ara ultionis; cum Tiberius ultus esset Germanici mortem, lib. 3. Sic ob Poppaeam templum secunditatis lib. 15. Sic *Paci Aug. Sacrum*, quia pacem cum Parthis fecisset. (*Fortunae reduci Sacrum*) quod rediisset. (*Victoriae Aug. sacrum*) Sic ergo *aram adoptionis*; quia, procurante Augusta, Tiberius in familiam Caesaris adoptatus esset. *Juliae F.* Hoc eo pertinebat, ut matris opera ad imperium pervenisse videretur. Frustra alii, *Liviae*. (*candidatos*) Sic petis, tanquam Caesaris candidatus. Quintilianus lib. 6. cap. 3. *Commendo vobis hunc illum, ut suffragio vestro suam dignitatem teneant.*

Praetura] Fiebant autem tunc Praetores octo. l. 2. De origine juris. (*Tum primum e campo*) a populo; qui conveniebat in campum Martium. (*largitionibus, ac pr. for.*) cogebatur enim partim donis, partim precibus suffragia mendicare. (*sine repul. & amb.*) qui neque repelli possent, neque ambire cogerentur. (*Trib. plebei*) ita saepe & apud Ciceronem vocantur. (*Triumphali*) cum alioqui purpuram ferre non possent. (*Hic urber. st. erat*) Expositis rebus urbanis, transit ad externas.

Mutatus princeps] Propter iustitium, ut solet. (*Castris aestivis*) alia aestiva erant; alia hiberna. (*Tres simul leg.*) Octava, Nona, & Quintadecima. (*Junio Blaeso*) avunculo Sejani. Tacitus l. 3. (*Ob iustitium*) quod erat mortuo principe, aut aliquo etiam propinquo principis. In aliis additur, *aut gaudium*. Male, sic lib. xiv. l. 3. *natos vel reperto.* Sic apud Xenophont. 1. Anab. ἀλλοτρὶς ἢ ἀλφίτων, cum legendum sit tantum; ἀλφίτων. Sic apud Aristotelem lib. 1. rhetoric. οὐδὲν ἢ ἀπὸ τοῦ, cum & apud Halicarnas. legatur tantum, ἢ ἴσ. Apud Ciceronem in Academ. 3. *vel ut jam ante Socra-*
tem,

tem, cum legendum sit, & jam ante Socratem. Multa talia indicavi in variis lect. lib. 15. cap. 16. (*Theatrum oper.*) eorum qui operam suam locabant ad fabulas agendas. (*Miscere coetus*) efficere, ut alii inter se conjurerent, alii ab aliis secederent ac discordarent. (*Histrionali studio*) quoniam ibi quoque grex unus saepe dissociandus erat, & spargenda seditionum semina, ut alii histriones ab aliis secederent. (*Imperitos animos*) militares ac rusticanos. *Dilapsis*. vide quae notavi cap. 5. lib. 11. var. lect. *Cur paucis c. p. tr. ante duarum* plures sumus atque illi. (*Quando*) ab opportunitate temporis. Aut nunc aliquid agendum est, aut nunquam. (*Satis per tot annos*) Infelicitatis nostrae culpam, non in alios potius, quam in nosmet ipsos conferre debemus. (*Ne dimissis quidem*) etiam post missionem sub signis habemur. *alio vocabulo*. veteranorum, aut vexillariorum. statim infra, *ne ultra sub vexillis tenerentur*. & infra, *praesidium agitantes vexillarii*: & paulo post, *veteranisque nuper missi sub vexillo hiemabant*. Per nomen agrar. qui emeritis attribuebantur & adsignabantur.

In tantam rabiem, quemadmodum jam pridem audistis, Germanicarum legionum inferioris exercitus animi exarserant, ut legatus quoque ipse consternatus, furori militum cederet, neque obviam ire auderet. E centurionibus alii verberati, alii interfecti, unus esset ab ipso legato ad exitium deditus. in illo tanto tamque periculoso tumultu, & rerum omnium perturbatione, *non tribunus ultra*, ait Tacitus, *non castrorum praefectus*, quorum, post legatum, summa potestas erat, *jus obtinuit*, &c.

Id militares] Quae impetu fiunt, durare non solent: quae cunctabunde ac compositae, diuturniora sunt. sic flamma quae subito excrevit, subito extinguitur. Siccae febres medici maxime metuunt, non quae subito vehementissimae sunt, vagaeque & incertae, modo citius, modo serius aegrotum adoriuntur: sed eas quae quamvis remissiores, constanter, & statis vicibus quasi ad vadimonium accurrunt. Sic iram qui cito colligunt, cito deponunt. Qui subito incallescunt, & iram vultu, oculis, verbis, manibus produnt: nihil ab eis magnopere metuas: scias facile desituros. illi magis metuendi, qui etiam in media ira lenti sunt, qui nihil incompositae, nihil inordinate faciunt, qui
ita

ita se gerunt, ut, quod fieri posse negat Terentius, cum ratione insanire videantur. hoc igitur erat militares animos altius conjectantibus, &c.

Aciores, quia iniquae] Sapientissime dictum. Qui sine causa oderunt, eorum acrius odium est, quam eorum, qui iustas odii causas habent. Disputa hac de re in utramque partem. quae causam non habent, nullo quasi fundamento subnixae sunt. ergo citius evanescere ac concidere debent: at quae iustam causam habent, &c.

I. Nam quicquid aequum ac iustum est, certis finibus circumscriptum est: neque eos egreditur. At iniustum & iniquum, nullis certis terminis continetur:

II. Nemo vult se iniustum atque iniquum videri. Itaque, quanto quisque iniquius alterum odit, tanto maiore studio conatur efficere, ut eum iuste odisse videatur. alioqui enim iniustum se, & iniquum esse fateatur necesse est. Ea res odium intendit.

III. Praeterea, qui iustam odii causam habet, si odium aut deponat, aut remittat, lenitatis, ac clementiae laudem ex eo se adepturum videt: intelligit etiam eum, quem aut odisse desinit, aut mitius, ac moderatius odisse incipit, sibi eo nomine devinctum atque obstrictum fore. Nemo autem est, quin sibi, cum potest libenter alios obliget. Eis enim quisque superior est, quos sibi obligatos, & obnoxios habet. At, qui inique odit, si quid remittat ex odio, non ullam sibi laudem ex eo parit: sed potius ipsemet iniquum, & iniustum fuisse se confitetur. Neque sibi propterea obligat eum, cui minus iniquus est: sed ipse potius prioris illius odii ultro petere ab eo veniam debet.

IV. Atque haec cum in omni hominum genere vera sunt, tum in principibus verissima. Nunquam enim videri volunt errasse se. Itaque quos semel iniuste odisse coeperunt, urgent ad extremum, ne principio iniustum in eos odium suscepisse videantur. Qua de re dicam quidquam admirabile, sed longo usu, & multis exemplis confirmatum. Facilius impetrant veniam a multis principibus, & facilius cum eis in gratiam redeunt, qui iure eorum iram in se provocarunt, quam si quos ipsi principes sine ulla iusta causa odisse coeperunt. Nam si illis ignoscant, vident se mansuetos, ac misericordes visum iri. Hos si omittant, verentur, ne hoc ipso praeteriti temporis inju-

stítiam, & iniquitatem agnoscere videantur. Et veríssimum est, quod vulgari proverbio dicitur: *Qui injuria laesus sit, interdum agnoscere: qui injuria laeserit, nunquam.* recte igitur Tacitus, &c.

Quippe Drusi] Causae odii. Gratióssior erat apud populum Germanicus, quam Tiberius. Ejus rei causae duae. Memoria patris, & mores ipsius. Altera causa odii: Livia, ut noverca, oderat Agrippinam, & ipsa Agrippina paulo erat ferocior, sed castitate, &c.

Memínisse vos arbitror, quam gravi, & plena dignitatis oratione furentes militum animos Germanicus converterit, effeceritque, ut supplices, & vera sibi exprobari fatentes, orarent, puniret noxios, ignosceret lapsis, & duceret in hostem, illic se quae per furorem peccassent, per virtutem expiaturus: conjugem modo, & parvulum filium revocaret: neve eam militibus suis contumeliam imponeret, ut judicasse videretur, duo sibi carissima capita, satis tuto inter eos non posse versari.

Qua ex re cognoscere potuistis, quanta sit vis eloquentiae, quamque sit usus illius, non in concionibus modo, aut in senatu, sed etiam inter arma, necesarius. Quos enim Germanicus non vi, non minis, non imperio deterere potuisset, eorum dicendo impetum coërcuit, furorem represit, contumaciam flexit.

Itaque mihi locum illum tractanti veniebat in mentem illorum Virgilii versuum: *Ac veluti magno in populo,* &c.

Reliquum erat, ut de iis, qui praecipui seditionis auctores fuerant, supplicium sumeretur. Magna enim peccandi illecebra est impunitas: facileque adducuntur homines ad ea denuo audenda, quae semel patrata impune abiisse meminerunt. Sed hic quoque non levis Germanico obiciebatur difficultas. Primum enim, si per se ipse, aut etiam de concilii sententia in hunc, aut illum animadverti jussisset, periculum erat, ne denuo accenderentur militum animi, neve quererentur, praetermissis noxiis, infantes ad supplicium rapi. Deinde etiam, si in praesentia quievissent, ac compressissent dolorem suum, nullo tamen modo effugere poterat Germanicus, quin magnam in se hos facto invidiam, magnum militum odium concitaret. crudelem, atrocem, sanguinarium esse dixissent: ut saepe quamlibet justa severitas pro injustitia, &

in-

inhumanitate habetur: animosque nostros, eorum etiam, quos malo dignos esse novimus, cum tamen ad supplicium ducuntur, commiseratio quaedam capere consuevit. Rationem igitur iniit, qua & de fontibus supplicium sumeret, & nulla tamen ad se ex eo invidia perveniret. Milites enim ipsos, & accusatores, & testes, & iudices, & poenae exactores esse voluit. id his verbis exsequitur Tacitus:

Judicium & poenas] *Judicium exercere* usitate dicimus: *poenas exercere* non item. sed saepe primae notae scriptores, duobus nominibus positis, verbum subjiciunt, quod alteri tantum conveniat: ut ex ἀναλόγῃ alterum intelligatur. Homerus, οἷον καὶ οἷον ἰδὼντες, cum tamen vinum bibere, non comesse soleamus. Idem: ἵπποι αἰγροῖσιν καὶ ποικίλῃ τέρει ἔκεινται. Equi tamen non jacebant, sed stabant. Ergo etiam, si, *poenas exercere*, nemo dixisset, intelligeremus hoc modo: *Judicium & poenas exercuit*; *judicium exercuit*, poenasque sumpsit: & ex optimis vetustissimisque scriptoribus, talia quamlibet multa proferimus. sed nihil est necesse eo confugere. *Exercere poenas* rectissime dicitur, ut cognoscere est vel ex illo Virgilii loco: *Hac iter Elysium nobis: at laeva malorum Exercet poenas, & ad impia tartara mittit.*

Secuti exemplum, &c.] Suevos. Caesar lib. 4. de bello Gallico: *Suevorum gens, &c.* & in eod. lib. *sefe unis Suevis concedere, &c.* (*Centurionatum*) recensionem ac cognitionem de centurionibus. (*Donaria.*) *Donaria* vocat hastas puras, phaleras, torques, armillas, coronas civiles, murales, obsidionales, aliaque ejus generis. (*Edebat*) verbum Juris. (*Consensu*) non enim paucis habenda fides erat, praesertim cum totus centurionum ordo militibus invisus esset.

Plato lib. 8. de rep. narrat, Arcadas olim Jovi Lyceo statis temporibus sacra quaedam facere solitos esse, in quibus cum alia quaedam animalia, tum homines etiam immolabant, ejusque viscera, cum aliorum animalium visceribus permiscentes, promiscue omnibus vesciebantur. Opinionem autem fuisse, cui casu obtigisset, ut humanam carnem comeset, eum necessario in lupum conversi, & aliquot annos per silvas, ac deserta loca, cum ceteris lupis vagari. Quam fabulam ita ipse interpretatur, ut dicat, eos, qui se semel humano sanguine cruentarunt,

E 3

hu-

humanam quodammodo naturam exuere, ferosque, ac truculentos evadere, & caedis, ac sanguinis appetentes. Semel madefactus sanguine gladius sanguinem sitit. Semel incitata ad caedem manus non facile sistere, ac cohibere impetum suum potest. id & saepe alias, & tunc militibus contigit, quorum, ut ait Tacitus, *truces etiam tum animos*, ob editam commilitonum stragem, *cupido involat*. & videte, quam significantibus verbis utatur. Nam & ipsum *cupidinis* nomen, aviditatem quandam significat, & *involandi* verbo admirabilis quidam impetus indicatur. *Cupido* igitur *involat*, non jam arcendi, ac propulsandi hostem, non defendendi limitis, sed ultro *eundi in hostem*, cum contractas sociorum sanguine maculas, hostili tantum sanguine elui, ac deleri posse crederent; idque unum esse judicarent *piaculum furoris*. Impiatis enim esse se, & illa potissimum expiatione puros fieri posse. *Nec aliter posse placari commilitonum manes, quam si pectoribus impiis honesta vulnera accepissent*. Libri quidam veteres, *accepissent*. Rectum est *excepissent*. Hic primum notanda veterum opinio, intersectorum manes iis, a quibus interfecti sunt, insensos esse, quod & a Platone traditur lib. 9. de legibus. Sic Orestes in tragoediis persequitur mater, sic Virgilliana Dido Aeneae minatur, *omnibus umbra locis adero. dabis improbe poenas*. Sic Nero, interfecta matre, saepe exiliabat e somno, & matris imaginem se intueri putabat. Deinde illud quoque animadversione dignum est, collatione contrariorum quaesitum esse ornatum orationi, *pectoribus impiis honesta vulnera*. Tum illud quoque *honestas esse vulnera*, quae pectore excipiuntur; *inhonestas*, quae tergo. Itaque inter cetera, quae admirationi habitae sunt in L. Siccio Dentato, viro fortitudinis admirandae, illud non minimum est, quod 45. cicatricebus adverso corpore insignis esset; nulla in tergo. Auctor Plinius lib. 7. c. 28. Sed & huc pertinet, quod de sacra cohorte Tebanorum, quae ex amatoribus, & eis, qui amabantur, constabat, memoria proditum est, eam totam a Philippo Macedone in pugna Chaeroneensi esse concisam. qui cum eos victor inspexisset, omnes adversis vulneribus confoscos, *Male pereant*, inquit, *qui hos turpe quicquam, aut facere, aut pati arbitrantur*. Ex ea cohorte unus in proello cum protinus cecidisset, hosti, a quo se confossum iri videbat, *quae fotes*, inquit,

gla-

gladium mihi per pectus adigito, ne is, qui mihi in amoribus, ac deliciis est, si me averso vulnere confossum viderit, erubescat. Auctor Plutarchus in Pelopida. Lacedaemonii quoque insepultos abiciebant *τὰς ἀνδρογύναις*.

Ponte] Ad transeundum Rhenum *e legionih.* male alii distinxerunt.

Agmine propero] Concitato gradu. *silvam Caesiam.* Eam in ducatu Clivenſi esse ajunt. *Limitemque a. t. c. scindit.* Limites imperii erant, aut montes, aut fluminum ripae, aut alia ejusmodi, quibus imperium pop. Rom. a Barbaris dirimeretur. interdum etiam ducebantur muri, & in eis excitabantur castella, turres, propugnacula, & in eis legiones collocabantur, quae praesidio essent, & barbarorum incurſiones impedirent. Talem hunc limitem fuisse arbitror.

Concaedibus] Caesarum arborum fragminibus.

Inde saltus obscuros] Proprium loci nomen.

Incautum] Thycydeum.

Festam eam] Ita plerumque parum cauti deprehendi solent.

Sideribus illustris] Sic Luna capta est plenilunio. Itaque errat Politianus, & qui eum sequuntur.

Incesitque s. i. & proelio] Sic lib. 13. *Vine pariter, & pugnae composuerat exercitum.* Curtius: *itineri simul paratus, & proelio.* Xenophon 2. *paed.* sub finem: *οὐκ ἔστιν οὐρανὸς οὐδὲ γῆ, οὐδὲ πῦρ, οὐδὲ ἀέρα, οὐδὲ ὕδωρ, οὐδὲ τι ἄλλο, οὐδὲ τίς τις, οὐδὲ τίς τις, οὐδὲ τίς τις.*

Quaestor ipſius] In consuetudine positum fuisse, ut cum praetores repetundarum postularentur, quaestoribus potissimum ipſorum accusandi munus manderetur, constat e divinatione Ciceronis. Id autem eo fiebat, quod illis notissima esse praetorum furta, verisimile erat.

Subſcribente] *Subſcriptores* dicebantur, qui addebantur accusatoribus ad accusationem instituendam. Aſconius.

Rom. Hispano] Hujus frequentissima mentio apud Senecam in libris Declamationum.

Formam vitae] Calumniandi studium dicit. Et *caninam*, ut ipse sibi vocat, *facundiam.* Nam quia vera. Quae manifesta falsa sunt, facile contemnuntur: vera puniunt eum, in quem dicuntur: & quae quisque a se fieri

conscijs est, ea de se ab alijs dici, facile credit.

Tanto patientius] Male in alijs, *poenitentia patiens*.
Reciperatores] Ita vocabantur iudices dati.

Nec patrum cogn. sat.] Suetonius: *Magistratibus praetorali*, &c.

Sed dum veritati] Paulatim enim assuefiebant magistratus ad nihil decernendum, nisi quod imperatori placeret. Eo absente, liberiores fuissent.

Mole publicae viae] Ob ingentes illos filices, quibus tum viae omnes publice sternebantur.

Aerarii Praetorijs] Tunc enim a Praetoribus tractabatur aerarium. Tacitus lib. 4. *annalium*, ab excessu Neronis. Id instituerat Augustus. Suetonius in *Augusto* cap. 36.

Tentantis eadem alios] Suetonius: *paucorum Senatorum inopia* &c. De Orto dicitur libro secundo.

Eodem anno continujs inbris] Haec verissima causa est, cur Tiberis interdum inundet plana urbis. Et hac de re ita Dio lib. 57. Cum Tiberis multas urbis partes occupasset, ita ut navigarentur: alij quidem hoc in prodigij loco accipiebant; ut & magnitudinem terrae motuum, quibus etiam pars muri dejecta erat, & crebros fulminum jactatus, quibus etiam illaesis vasis, vinum consumptum erat, ipse autem existimans id fieri ex multitudine aquarum, quae in eum influerent, constituit, ut semper quinque Senatores sorte ducti curarent, ne flumen, aut aestate minueretur, aut hieme supra modum excreceret: sed semper, quoad ejus fieri posset, aequale ferretur.

De modo lucaris] Plutarch. *Διὰ τὴν τὴν πλείονος ἐν τῇ ἀγορῇ πάλιν*. &c. Sic & Festus, *Lucar*, *ἡγορεύειν*, *ἡγορεύω*, & Glosarii. Terrullianus adversus Gnosticos: Ipse (de S. Joanne Baptista loquitur) *contumeliosa caeda truncatur in puellae salticae lucar*.

Centessimam rer. ven.] Talis erat, *Vicesima hereditatum*, de qua Aemilius Mācer libros duos scripserat *de legibus*. haec erat ex L. Julia irrogata extranejs heredibus, nec inopijs. Dio lib. 55. Nervae, Trajani, Hadriani, Marci, aliorum constitutionibus accisa primum, deinde abolita est.

Id quoque motum] Josephus de eo lib. 18.

προσλοχῆς· μετὰ τῆς αἰ καὶ πρὶ ἐπὶ τῶν βασιλέων &c. Hoc se Tiberius cur facere diceret, statim exponit. In XXII. annis quibus imperavit, duos tantum praesides misit in Judaeam, Gratum & Pilatum,

I N L I B R U M I I.

Primo libro Tacitus res per biennium, post Augusti excessum, gestas complexus est. Hic secundus, ea quae proximo triennio consecuta sunt, continebit.

Sisenna. Sp. T. L. Lib. cos.] Eorum integra nomina haec sunt: *T. Statilius. T. F. Sisenna Taurus. L. Scribonius, L. F. Libo.* Utriusque pater consul fuerat triumviratus tempore. Statilius quidem cum Agrippa, suffectus in locum L. Caninii, Libo autem cum M. Antonio II. consule. Panvinus. Historia autem regnorum orientis paulo altius repetenda est: ut quae hic paucis perstringit Tacitus, commodius intelligantur. Phraates ejus nominis tertius, rex Parthorum duodecimus, cum a patre regni successor destinatus esset, ne quid sibi a competitoribus molestiae exhiberetur, triginta fratres interfecit: deinde patrem id indigne ferentem, prius veneno tentatum, cum id parum successisset, strangulavit. Hic inter ceteras uxores (quas Parthi multas habere solent, quasi in una parum incommodi esse soleat) habuit & Thermusam ancillam, Italici generis, ad se ab Augusto missam: cujus blanditiis delinquit, Phraatacen filium, quem ex ea susceperat, successor regni nominavit. Non degeneravit a paterna virtute filius: sed, communicato cum matre consilio, (quam officiosus adolescens, non pro matre tantum, sed pro pellice habebat) ne paternam mortem, quod improborum filiorum est, expectare diceretur, patrem interfecit. Ipse postea, concitato in se omnium odio, per tumultum occiditur. Successit ei Orodes: quo & ipso propter barbaram & ferinam crudelitatem inter epulas a suis occiso, missus est petentibus Parthis a Tiberio hic, de quo nunc acturi sumus, Vonones.

Mota] Turbata. Orientis regna. Parthorum, Armeniorum, Medorum.

Provinciaeque R.] Ut Cilicia, ut Cappadocia, ut Syria.

E 3

Par-

Parthos] Parthi Scythica lingua exules: inde genti nomen, quod tam Scytharum exules obtinuerunt. Confines sunt Mediae, Hyrcaniae, Carmaniae. Vidé Ptolemaeum lib. 5. cap. 5.

Quamvis gentis Arsacidar.] Quae regia apud illos familia erat: ab Arsace uno ex posteris Ammynāpis, regis Bactrianorum, qui Parmis, Daharum populis, auxiliariis usus, Parthiam, Seleuco Callinico ereptam, occuparat. Hic autem notandum est, natura quodāmodo comparatum esse, ut populi libentius pareant iis, qui nati sunt e vetusta regum duorum familia: qui tamen si alibi educati sint, & alienis moribus imbuti, pro externis habentur.

Is fuit Vonones] maximus natu filiorum Phraatis.

Nam Phraates] Phraates cum M. Antonio conflikerat, eumque Praasporum obsidionem solvere coegerat: sed tamen audita Augusti clementia & acquirate, reddiderat ei Armeniam, & signa militaria, quae Crasso & Antonio adempta fuerant, & filios, uxores, nepotes, ei obsides firmandae pacis causa dederat. Strabo ad finem libri sexti. Idem lib. 16. quatuor Phraatis filios nominat, qui Augusto obsides dati sunt, Saraspaden, alias Seraspardanen, Rhodaspem. sic in veteri lapide in hortis Mediceis Romae: *Ceropasden, Phraanē & Vononem*. Hac de re ita Horatius in epistolis: *Ius imperiumque Phraates Caesaris accepit genibus minor*. Et Suetonius: *Parthi quoque & Armeniam, &c.*

Haud perinde nostri metu]. Erant enim potentissimi Parthorum reges, & regum reges vocabantur; multisque regibus utebantur, quasi famulorum loco. Pompejus tamen ad Parthorum regem scribens, regem regum vocare noluit. at etiam posterioribus temporibus Sapor, rex Persarum, qui & Parthi intelliguntur, ad Constantium Imperatorem litteras dedit, quarum hoc principium fuit. *Rex regum Sapor, particeps siderum, frater Solis & Lunae, Constantio fratri meo salutem plurimam dico.*

Quum fidei popularium] Mirabilis eam & perfidia & inconstantia, notatur in Parthis.

Ob internus caedes] De quibus in superioribus dictum est.

A primoribus Parthis] Quos *megistanas* vocant, qui ad epulas regias adhiberi solebant.

U:

Ut ferme] Barbarorum ingenia rerum novitate capitantur.

Ex alio orbe] Universus enim terrarum orbis in Romanos, & in Parthos divisus videbatur.

Solium] Sedem regiam.

Arfacidarum] Quorum praecipua apud Parthos, ut ait Strabo, veneratio erat.

Trucidantium Crasum] Crasus iterum Consul, spei plenus, adversis ominibus, in bellum Parthicum profectus, a Dejotaro in itinere irrisus, principio tamen satis prospere rem gessisse visus: tandem a Surena, Orodis duce, cum Publio filio, & universo exercitu concisus est. Caput ipsius ad Orodem cenantem perlatum. Aurum colliquefactum in os infusum, addito eclogio: *Expletur auro mortuus, quo vivus nunquam potuisset expleri.*

Exturbantium Antonium] Phraates, Orode patre interfecto, etiam in megistanas saevire coepit. E quibus Monaeses, ad Antonium confugiens, incitavit eum ad bellum Parthis inferendum: offerente auxilium Artabazo, ut Plutarchus, sive, ut Tacitus eum vocat, Artavasde, Armeniae rege. Sed partim intemperantia, & amore Cleopatrae, qua cum diutius carere non posset, multa in belli gerendi ratione peccabat, partim Artavasdae fraudibus eo denique perductus est, ut praeclare secum agi putarit, quod incolumem exercitum reduxit: saepe eo redactus, ut putaret idem sibi, quod Crasso, fatum imminere.

Si mancipium] *Τὸν ἀμνηστὸν ἀπὸ δουλείας ἀναμύζοντες.* Josephus.

Accedebat] Notandum hic, Principes, qui se populis suis caros esse cupiunt, debere se ad eorum mores, & ingenia accommodare. Nam & qui equis, elephantis, camelis, aliisque animalibus praesunt, observant diligenter, quibus illa rebus oblectentur ac mulceantur, quibus terreantur, summoque studio illa persequuntur, haec vitant. Quo magis idem faciendum est iis, qui homines regunt.

Raro venatu] Cum Parthi prope assidui in venatione esse soleant, neque aliis fere carnibus vescantur, quam ferarum, quas venando ceperunt. Suetonius in Caligula narrat, ob mortem Germanici regem regum & exercitatio-

ne venandi, & convictu megistanum abstinuisse: idque apud Parthos iustitii instar esse.

Segni equorum cura] Cum ipsi plurimum equitatu valent, & in equis curandis studium omne consumant. *ἐν τοῖς ἵπποις ὅντων μὴ ἐγγὺς πλεονεκτοῦσιν.* Xenophon lib. 8. Cyripaedias.

Lecticae] Quod ipsis molle & muliebre, ut est, videbatur. Graeci comites ut otiosi nugatores, & alieni a gloria militari.

Annulo clausa] Ex Romana consuetudine ad vitanda furtiva servorum. Plin. lib. 33. cap. 1. *Quae fuit illa priscorum vita, &c.* Q. Cicero in epistola ad Tironem: *Plane te rogo, ut sicut olim matrem &c.* Cicero 2. de oratore: *Ridiculum est illud Neronianum vetus in furace servo, solum esse, cui domi nihil sit nec obsignatum, nec occlusum.* Juvenal. Satyra 14. *Hesternum solitus medio &c.*

Sed prompti aditus] Cum alioqui Parthorum reges, neque facile spectandi sui copiam facere, neque quenquam ad colloquium sine magno molimine admittere solerent: aditusque ad ipsos ardui ac difficiles essent.

Apud Dahas] Scythiae populos.

Artavasden] Hunc Artabazum Plutarchus vocat, alii Artabanem, alij Artuasden, cum Antonius ab illo se proditum putans, & injuriam tamen dissimulans, donec eum plane in potestate haberet, tandem Alexandriae in triumpho duxit, denique habitum in custodia, tandem glisciente Aetiaco bello interfecit. Strabo, Josephus, Plutarchus, & alii.

Artaxias] Qui in regnum successerat. Accusatus est apud Augustum, traditaque Tiberio ejus ultio. sed eum propinqui jugularunt, antequam adventaret Tiberius. Josephus, Dio, Zonaras.

Nec Tigrani] Accusatus enim apud Tiberium, & ab eo interfectus est.

Quanquam sociatis] Vulgatum enim erat apud illos, ut sorores fratribus nubrent.

Artavasdes] Tigranis frater, Artaxiae filius.

Tunc Caesar] Agrippae filius, ab Augusto adoptatus, quem ex Armenia redeuntem, mortuum esse vidimus lib. 1.

Ob insignem corp.] Aristoteles lib. 1. Politicorum
ait

ait, si reperirentur homines, ea pulchritudine corporis, qua sunt Deorum statuæ, neminem dubitaturum, quin eis potissimum imperium mandari oporteret. Sed & Lucretius lib. 5. ait, reges a prisca illis hominibus delectos, *pro facie cujusque, & viribus, ingenioque*. Et quosdam ait Euripides esse *ἄλλοις ἀξίους, περὶ τοῦτο*. Aristoteles 4. *πολιτ.* Aethiopas in regibus eligendis sequi proceritatem corporis: alias autem quasdam gentes pulchritudinem & decorem formae: quod posterius Strabo tribuit Medis, & quibusdam populis Indiae.

In loco] Sub finem hujus libri 12.

Ut ea specie] *προφάνει*.

Tractare proeliorum vias] Ut ex praeteritis de futuris consilium fumeret.

Quam spatiis itinerum] Videndum igitur, ut itineris labor minueretur.

Multae pontibus stratae] *κατασκευασταί*.

Decurrit] Virg. lib. 10.

Ter circum accensos &c.

Servius dici negat, *decucurri*; sed tantum *decurri*. Homer. Iliad. ψ. *εἰ δὲ τοῖς ὅδε κατὰ δούρεσσας ἤλαστον ἔκπευε, Μυρμιδόνες*. Suetonius in Claudio: *Ceterum exercitus honorarium ei (de Druso loquitur) tumultum &c.* Divinitus describitur haec decursio lib. 5. Aeneidos. Talia erant *Equiria*, quae mense Februario & Martio fiebant in campo Martio, de quibus Ovidius 2. & 3. Faistorum.

Alifonem] Fluvius est, qui in Mosellam erumpit.

Fosam] Suetonius in Claudio: *Drusus in quaesturae praeturaeque honore &c.* Sic *Fossae Marianae* in Gallia Narbonensi. *Fossa Corbulonis* a Rheno ad Mosam trium & viginti millium spatio. *Fossa Clodia* inter Ferrariam, & Venetias, & aliae.

Amisiae] Videtur oppidum fuisse in ripa Amisiae fluminis, quod eodem nomine cum ipso flumine vocaretur: ut saepe alias.

Angrivariorum] Populi sunt Saxoniae.

Postquam digressi] Virgil. *Post ubi digressi, lucemque obscura vicissim Luna premit.*

Primipilarium] Eorum qui primum pilum ducebant.

Augustali] Ita proprie vocatur tabernaculum duois. Quintil. lib. 2.

Ut ordo agminis in aciem adfisteret] Id est, ut incederent eo ordine, qui in acie servandus erat. incedebant ergo (ut alibi loquitur) *simul itineri*, & *proelio*.

Sed aestate jam adulta] Ἀρχὴ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ καλοῦ.

Ad spem belli] Tanquam Romanis afflictis & perculsis.

Coercendum] Ne per occasionem superbi ret.

Amisiss armis] Projectis in mare.

Adversa maris] Τὰς δυσχέρειας.

Patrari] *Patrare* est perficere. Itaque habitum est in obscenis, eodem sensu, quo dea *Perfica*: quomodo exponit Boëtius in *Topica* Ciceronis. Cato tamen & Salustius saepe eo usi erant. Tale erat *ductare*. Quintil. lib. 8. cap. 3. Tale aliquandiu fuit *officiosi* nomen. Seneca in declamationibus.

Satis casuum] Sapientis non est, saepius fortunam experiri.

Maroboduum] De quo multa hoc ipso in libro dicuntur.

Improvidum] *Tam stolidum, quam nobilem*, Seneca. Vulgo male, *solido*, pro *stolido*.

Facilem inanibus] Χαλόν.

Chaldaeorum] Chaldaei populi sunt Asyriae, qui primi putantur excogitasse rationem illam inescandi stultos, qua infatuati etiam hodie plerique, quid cuique eventurum sit, e siderum aspectu posse praenosci putant. Cicero primo de divinatione: *Asyrii propter planetam*, &c. Proculus lib. 4. in *Timacum*: *Θαυματοματῆς* &c.

Magorum sacra] Quod fuere in Gallia *Druïdes*, in India *Gymnosophistae*, id apud Persas erant *Magi*, portentosae cujusdam sapientiae profesores, quae opera quaedam admirabilia effici, sidera de caelo deripi, mutari fluminum cursus, mortuorum animas ab inferis elici, morbos aliis immitteri, ab aliis depelli mentiebantur. Sparsa est vanitas illa toto prope orbe terrarum, eo efficacius, quod ex tribus partibus conflata videbatur, quae singulae ad permovendos animos plurimum valent, religione, medicina, & futurorum praedictione. Ad inventorem Zoroastren refertur: quem tradit Eudoxus visisse sex millibus annorum ante mortem Platonis: multis

annorum millibus ante divinum Mosē: cui & ipsi opinionem aliquam huius nefariae superstitionis affingere homines imprudentissimi conati sunt. Ejus discendae causa, Plato & Democritus longinquas admodum peregrinationes susceperunt. De ejus vanitate videndus Plinius cap. 4. lib. 26. & cap. 1, ac 2, lib. 30.

Somniorum etiam interpret.] Hoc videlicet unum restabat stultitiae genus, ut e vanis somniorum imaginibus veritatem futurorum quaereremus. Repertor artificii Amphictyon quidam fuisse dicitur. Ac Plato quidem libro 9. de republ. animos bene compositos multa per quietem providere posse confirmat. Et extant tum Hippocratis, tum Aristotelis libelli de divinatione per somnium, & Artemidori libri aliquot *de interpretatione somniorum*, & Aristidae Hadriani orationes de somniis suis, & Synesii liber ejusdem argumenti, illustratus commentario Nicephori Gregorae: & apud Suidam versus multi ad interpretationem somniorum pertinentes. Sed mihi quidem probatur Ennius, qui se ait *non nauci habere Marsum augurem, Non haruspices vicanos, &c.* Sed neque unquam tales impostores fatuis, neque talibus impostoribus fatui deerunt. Semper damnabuntur, semper consulentur. somnia pro somniis habenda sunt. De temperatura corporis nostri e somniis judicari aliquid potest. Alia qui e somniis quaerit, vigilans somniat.

Quae quondam Augusti] Cum hac Augustus divortium fecerat, pertaesus, ut scribit, morum perversitatem ejus, ac statim duxerat Liviam. L. autem Scribonius, hujus Scriboniae pater, Sex. Pompeji focer erat. Juliam a patre relegatam mater Scribonia in voluntarium exilium secuta erat.

Servi, eadem noscerent] Nam & servi deferentes dominos in crimine majestatis audiuntur. L. *Famosi.* D. ad leg. Jul. majest. quamvis alioqui testimonii dictionem non habeant. Ter. in Phormion. & vix adversus dominos audiantur. L. *vix certis.* D. de Judiciis.

Aditum postulat] Secretum petit.

Infernas umbras] Posse hoc fieri, videtur quodammodo constare ex lib. 1. Reg. cap. 28. ubi Pythonissa excitat spiritum Samuelis. Vide quae hac de re scribit. S. Augustinus lib. 2. ad Simplicianum quaestione tertia.

Libo

Libo veste mutata] Vestem mutabant, atratique ac fordidati in publicum prodibant, ut in luctu. ita in periculis non rei tantum, sed & reorum amici. Cicero pro Plancio: *Quid de his tot viris ac talibus (dicam) quos videtis veste mutata?* Idem in eadem: *Aderat mecum Senatus, &c.* Idem ad Quirites post reditum: *pro me praesente Senatus, &c.*

Fratrī] Consuli.

Mox libellos] Libellos enim dabant, qui alium deferbant, sua manu subscriptos, aut pro eis ab aliis, si forte ipsi litteras nescirent. L. libellorum D. de accusat. & inscrip.

Certabantque] Hoc genus iudicii, divinationem vocabant. Asconius.

Crimina se obiect. profusus] Idem fecit Cicero in Verrem, & ita conatus Hortensii elusit.

Viam Appiam] Via Appia a porta Capena, quae nunc S. Sebastiani dicitur, Brundisium usque ducebat. Horatius:

Brundisium Numici melius via ducat, an Appi.

Per tormenta] Nam servis, nisi tortis, fides non habebatur.

Quaestio in caput domini] Cicero pro Dejotaro: *Nam more majorum de servo, &c.* Idem pro Milone: *Majores nostri in dominum, &c.* Idem Partitionibus: *Majores nostri cum de servis, &c.* Causa erat, quia, ut Cato dicere solebat, *quot servi, tot hostes.* Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 11.

Mancipoti] Mancipatio, certum genus alienationis, quod fiebat libripende, & quinque testibus praesentibus. Ulpianus lib. 19. Boëtius in Topica.

Actori publico] Sic in tertio: *Servos quoque Silani actor publicus mancipio acceperat.* Actores autem, id est, *dominus, viduus,* reipub. olim servos fuisse, constat vel ex tit. qui extat lib. 11. Codicis, ne quis liber invitus actum gerere cogatur.

Scilicet ut in Libonem] Hinc optime intelligi potest id, quod traditur in l. *contra legem*, cum l. seq. Dig. de legib. Tale est quod de Tiberio Suetonius tradit: *Immaturae puellae, quia more tradito nefas esset virgines strangulari, vitatae prius a carnifice, dein strangulatae.* Quod in Sejani filiola factum narrat Tacitus lib. 5.

Posterum diem reus petivit] Comperendinati rei prope pro damnatis habebantur. Comperendinationem enim iifere tantum poterant, qui aut exilio, aut mortē voluntaria praevenire condemnationem volebant. Si enim ita se purgaverat reus, ut omnia quae sibi objecta erant, diluisse videretur, statim absolvebatur. Comperendinabatur, cum satis munita defensio non erat.

Duos ictus in viscera direxit] Seneca epist. 71. *Scrubonia, gravis femina, &c.*

Accusatio tamen] Crimen morte extinguitur, praeterquam in crimine repetundarum, & certis quibusdam capitibus maiestatis. L. *ex iudiciorum. de accusat. & inscrip. l. ult. ad l. Jul. maiest.*

Cognomentum Drusi] Sic post M. Manlium de saxo Tarpejo ob suspicionem affectati regni dejectum, gentis Manliae decreto cautum est, ne quis deinde Manlius, Marcus vocaretur. Liv. lib. 6. Sic & Marci Antonii triumviri irnagines decreto Senatus abolitae sunt, & cautum, ne quis postea ex Antoniorum gente, Marci praenimine uteretur. Plutarchus in vita Ciceronis.

Facta & de mathematicis] Erat tamen Tiberius ipse valde deditus mathematicae, persuasionisque plenus, cuncta fato agi. Suetonius. *Et hoc quoque tempore deprecantibus, ac se artem desituros promittentibus veniam dedit.* Idem. Hac ipsa de re ita Dio lib. 57. *Kai pōteron ēn te ὀφειλόμενον αἰεὶ οὐκ ἔστιν, &c.* Ulpian. lib. 7. de offic. proconf. sub tit. de mathemat. & vaticinatoribus: Extat Senatusconsultum Pomponio, & Rufo Cosf. factum, quo cavetur, ut mathematicis, Chaldaeis, ariolis, & ceteris, qui similem artem fecerint, aqua & igni interdicator, & bona eorum publicentur. P. Pithoeus tit. 15. ergo non hoc, sed proxime sequenti anno factum est illud Senatusconsultum. vide quod & de Vitellio traditur.

Saxo dejectus est] E rupe Tarpeja. Horatius: *Tunc Syri, Damae, aut Dionysi filius audes dejicere e saxo Cives, aut tradere Cadmo?*

Portam Exquilinam] Nunc porta major vocatur.

Cum classicum canere iussissent] Notanda vetus consuetudo, cujus meminit Varro 1. de lingua Latina, & Seneca primo de Ira.

F

More

More prisco advertere] Ut eum infelici arbore affigatum virgis caedi, & postremo securi percuti juberent.

Advertere] Sic lib. 5. *Placitum posthac, ut in reliquos Sejani liberos adverteretur.*

Ne vestis serica viros foedaret] Coae & Sericae vestes feminis quibusdam permittebantur: viris indecorae habebantur: ac ne feminis quidem satis decorae; quia per eas totae relucebant. Horatius: *Cois tibi cernere paene est, ut nudam.* Ideoque eas vitreas vocat Varro: *Istorum, inquit, vitreae togae ostentant tunicae clavos.*

Familiae] Numero fervorum.

Contra Gallus Asinius] Cato hoc quasi artificio utebatur ad res extrahendas.

Erat quippe adhuc frequens] Vide similem prope disputationem apud Livium lib. 34. de abroganda lege Oppia.

Aliisque] Alii libri, talesque. Exponit hoc loco Tacitus breviter historiam, ex qua cognosci potest, quantas interdum in rebus humanis vires habeat oris ac vultus similitudo.

Cn. Pisonis] *Cn. Piso fuit memoria nostra vir a multis vitiis integer, sed pravus, & cui placeret pro constantia rigor, &c.* Seneca libro primo de Ira.

Asinii Galli] Qui dixerat, interrogante Caesare, quam partem reipub. tueri maxime velis. filius erat Pollionis, &c.

Duodecim candidatos] Hoc & Augustus fecerat, & pridem faciebat Tiberius, sed non in quinquennium.

Agrippam ferre ad exercitus Germanicos] Quibus eum propter patris memoriam gratisimum fore intelligebat.

Perculisset] Adflixisset, evertisset.

Furatur cineres] Ut tanto facilius persuaderet, Agrippam Postumum mortuum non esse.

Coram, Etruriae promontarium] Coram seu Cosam, puto esse promontorium, quod olim *Telamon*, hodie *Mons Argentarius* dicitur. Argumento est, quod Cosa oppidum, cui hodie *Orbetello* nomen est, antiquitus in cacumine ejus promontorii erat. Vulgatum autem est, idem nomen esse, & oppidis, & montibus, fluviiisque, in quibus, aut ad quos oppida sita sunt. Ad radices autem ejus promontorii est *Portus Herculis*.

Mo-

Modo nihil spernendum] Nam ut tenuis scintilla, si in materiam ad ignem concipiendum idoneam inciderit, magnam incendium excitat: sic ex tenui & exiguo principio magnae interdum turbae ac seditiones exoriri solent.

Modo non omnia metuenda] Quaedam enim quae contempta evanescerent; interdum eo ipso crescunt, quod non negliguntur.

Ambiguus pudoris] Pudebat, servi causa, commoveri. Metus erat, ne, nisi malum nascens opprimeretur, convalesceret. Principiis obstandum esse, medici docent.

Quomodo Agrippa factus esset] Melius, opinor, sine interrogatione: significabat autem, se astu & dolo Agrippam factum esse, itidem ut Tiberius astu & dolis Liviae Caesar effectus erat.

Haud quaesitum] Prudentissime. Nam si vicisset, si ignoscere voluisset, multos sibi inimicos reddidisset. Simile quiddam narratur de Caesare, cum reperisset multas litteras ad Pompejum scriptas. Nunc aliquot exempla proferam, ex quibus magis intelligatur, quantam vim nonnunquam habeat similitudo formae.

1. Semiramis, Assyriorum regina, Nino, viro suo, mortuo, cum ex eo unicum filium haberet, neque ipsa, si pro muliere haberetur, regni habenas tractare, propter formae similitudinem, quam habebat cum filio, simulavit se marem esse, & Nini filium: atque ita regnum filio, donec adolesceret, conservavit. Justinus lib. 1.

2. Cambyse, Persarum rege, interfecto, magus quidam, fratre Cambyse, cui regnum debebatur, interfecto, Horopasten fratrem suum, qui illius formae formam consimilem habebat, pro eo subjicit. Itaque imperavit hic suppositus regis frater, donec, re cognita, interfectus est a septem principibus Persarum, quorum unus Darius in regnum succedit. Herodotus lib. 3. & Justinus.

3. Sphendadates magus Tanyoxarcae, qui Cambyse frater fuit, ore simillimus, auctor Cambyse fuit, ut fratrem interficeret. ipse pro Tanyoxarca suppositus, Cambyse mortuo, regnare coepit. sed res statim patefacta est. ex Ctesia Persicis sub initium.

4. Andrisus, homo infimae sortis, propter oris similitudinem, Persei, regis Macedoniae, se filium fecit, Philippique nomine sibi imposito Macedoniam occupavit, M. Juventium praetorem contra se missum cum exercitu

cecidit. Vix tandem a Q. Caecilio Metello, praetore, victus, & in triumpho ductus est. Livius libro 50. & libro 52. Florus libro secundo capite decimo tertio. Orosius lib. 4. Eutropius lib. 4.

5. Quarto anno post hunc devictum, alter sive Pseudophihippus, sive Pseudoperfes eodem modo Macedoniam invasit, & a L. Tremellio quaestore devictus est. Livius lib. 53. Orosius, Eutropius.

6. Judaeus quidam, apud Sidonios nutritus, cum se Alexandrum, Herodis regis filium, qui a patre interfectus erat, propter oris similitudinem esse fingeret, maximas turbas concitavit, donec in Augusti conspectum perductus, totam rem, proposita impunitate, detexit. Josephus antiquitatum lib. 13. de bello Judaico lib. 2. Hege-sippus lib. 2. de excidio Hierosolymitano.

7. Quidam, qui se postea M. Silani filium esse dixit, cum se Drusum Germanici filium esse simularet, Asiam, & Achaiam conturbavit, sed postea captus est a Poppaeo Sabino: atque ita tumultus conquievit. Tacitus lib. 5.

8. Servus quidam e Ponto, aut, ut alii tradidere, liber-tus ex Italia, citharae & cantus peritus, & ore Nero-nem referens, Asiam & Achaiam eodem modo conturba-verat, sed astu Calpurnii Asprenatis captus & interfectus est. Tacitus lib. 2. annalium ab excessu Neronis.

9. Fugitivus quidam Geta cum se Scribonianum Ca-merinum eadem ratione esse simularet, Istriam & par-tem aliquam Italiae concitavit, sed tractus perductusque ad Vitellium, agnitusque a domino est, sumptumque de eo supplicum servilem in modum. Tacitus.

10. Anno MCCXXV. exortus quidam nebulo Flan-driam omnem Hannoniamaque perturbavit. Venit pere-grino primum habitu, ac promissa barba, ex silva, ut tandem cognitum est, Glaucona prope Valentianas, ubi eremitam aliquandiu egerat. Hic se ausus mentiri Bal-duinum Augustum, Johannaepatrem, in vulgus fidem fe-cit, propter similitudinem formae. Confluente ad eum tumultuaria manu Johannam sibi obistentem fugavit: ni-hilque propius fuit, quam ut Querceti eam caperet. Il-la Castrilocom fugiens, Ludovici, Francorum regis, pro-pinqui sui, opem imploravit. Vocatus publica fide a re-ge Compendium venit: ubi ab episcopo Bellovacorum publice interrogatus, ubi in verba Philippi regis juras-set,

set, ubi baltheo esset insignitus, ubi cum Maria Campana sponsalia celebrasset, haerens, spatium ad respondendum petiit. Detecta fraude, dimissus a rege, rediit **Valentianas**: ubi desertus a suis fugit in Burgundiam: ibi eum captum Erardus Casteneus eques quadringentis libris argenti Joannae vendidit. Tunc fasus se Bertrandum Rhemensem vocari, per omnia Flandriae & Hannoniae oppida traductus, causa cognita, strangulatus est. Jacobus Meyer lib. 8. annalium Flandriae.

11. Anno MCCXCII. inventus est, qui se pro Frederico secundo Imperatore pridem mortuo vendicaret. Dicebat autem se negotiis fessum, ut quietior viveret, subduxisse se oculis hominum, & supposuisse mortuum, qui pro se sepeliretur. Peregrinatum autem 30. annos, nunc demum revisere oppida ditionis suae. Tam multa autem arcana imperii proferebat, ut multis fidem faceret. Tandem comprehensus, in Saxonia, jussu Rudolphi Imperatoris, combustus est. Crantzius lib. 8. Saxoniae. Plura exempla historici suppeditabunt.

Aedes fortis fortunae] Ubi nunc est templum S. Cosmae, propter Naumachiam. meminit Plutarchus in libro de fortuna Romanorum. Donatus in Phormionem. Horatius: *Trans Tiberim longe cubat is prope Caesaris hortos.* Suetonius & in Caes. & in Tiberio. P. Victor in 14. regione Urbis.

C. Coelio, L. Pomponio Cosf.] C. Coelius Rufus, L. Pomponius Consules. male apud Dionem, C. Caecilius.

Trecenos plebi sestertios] Duodecim aureos.

Rex Archelaus] Judaeae tetrarcha, rex Cappadociae.

Nulla officio coluisset] Cum tamen a suis apud Augustum accusatus, Tiberii patrocinio usus esset. Dio, Suetonius, & Josephus lib. 2. de bello Judaico.

Quia florente C. Caesare] Hunc omnibus officiis coluerat.

Mox accusatus in Senatu] Quod novis rebus studeret.

Simul fessus senio] & podagra.

An fato implevit] Dixit, se ostensurum Tiberio, nervos esse, &c. Dio.

Redactum est] Suetonius, & Dio.

Centesimae vestigal] Centesimas postea omnino sustulit Caligula.

Antiocho Comagenorum] In Syria.

Plerisque Romanum] Nobilibus. aliis regum imperium, plebe. Josephus.

Quae supra memoravi] Principio hujus libri.

Neroni, vetustissimoliberorum] Poëta canit: *In veteres esto dura puella senes.*

Germanico alienatio patru] Octavia major, Augusti soror, Antonio nupsit, & ex ea suscepit Antoniam minorem, matrem Germanici Antonius ergo erat avus maternus Germanici: Augustus ejusdem avunculus major.

Ac vacui] Libri vet. *vacuae.*

Sed Maroboduum] Suevorum regem.

Sennones] Vicini Hermunduris.

Ac Langobardi] Gens etiam Germana ferocitate ferocior. Vellejus. Centum pagis habitabat. caput Suevorum habebatur. Tacitus.

Fugacem Maroboduum] Vide dictum Antalcidae in Agefilaum apud Plutarchum in Lyncurgo.

Herciniae latebris defensum] Dierum haec sexaginta iter occupabat. Pomp. Mela. Latitudo novem dierum iter expedito patet. Caesar lib. 6.

Eodem anno XII. celebres Asiae urbes] Maximus terrae memoria mortalium exstitit motus, Tiberii Caesaris principatu, duodecim urbibus Asiae una nocte prostratis. Plinius lib. 2. cap. 84. Eusebius 13. fuisse ait, & eas nominat. Meminit & Strabo ad finem libri 12. & 13. & Suetonius.

Magnetes a Sipylo] Magnetes, alii *ἡν Μαιάνδρῳ*, alii *ἡν Σιπύλῳ*. Strabo lib. XIII. & Plinius. Cicero in epist. ad Q. fratrem. Ptolemaeus lib. 5.

Quique Mosoeni, aut Macedones] Mosynoeci, Strabo; Milteni, Ptolemaeus, Mosini. Plinius Misamacedones.

Q. Vitellium] Suetonius in Vitellio: *Quintus caruit ordine*, &c. Fuit autem patruus Vitellii Imperatoris.

Quas A. Postumius] Hic, devictis Volscis, triumphans, de spoliis decimis ludos & sacra Diis fecit 40. talentorum impendio, & aedem locavit Cereris, Liberi, Liberæque. Nam initio belli laboratum erat victus inopia, ideo-

ideoque, inspectis libris Sibyllinis, voverat dictator, si imperii sui tempore uber proventus esset, se illis templa struendum, & annua sacra instituturum. Dionys. lib. 6. Circus autem Maximus, est tota illa planities inter Palatinum & Aventinum.

Spei aedes a Germanico] In foro olitorio.

C. Bilius] Antiquum nomen, *C. Duilius*. sed ut ex duello bellum, ex duis, bis, sic ex Duilio fecere Bilium. Cicero in oratore: *Quid vero quam quod hominum etiam nomina, &c* Quintil. lib. 1. cap. 4. *Consuetudo fecit ex duello bellum: unde Duilios quidam dicere Bilios ausi.* & inde hic consul semper in libris Polybii vocatur *Διλιος*, corrupte pro *Βιλιος*. S. Hieronymus lib. 1. adversus Iovinianum: *Duilius qui primus Romae navali certamine triumphavit, Biliam virginem duxit uxorem.* ubi Petrus Ciacconus, homo admirabili doctrinae copia praeditus, e veteribus libris, non *Duilius*, sed *Bilius*, legit, & *Biliam* eadem gente, qua virum suum, fuisse ortam iudicat. *Duilium* tamen saepius legas. Cicero de Senectute: *C. Duilius M. P.*, &c. Ammianus lib. 26. *Duilius accepimus*, &c. At Liv. lib. 17. cum illi perpetuo honorem habitum esse narrat. In fastis quoque Capitolinis & in fragmento nusquam extat nomen integrum. Horatius: *Bilius in Fausta Sullae gener.*

Si qua de Augusto] At Dio contra ait, omnes, ita volente Tiberio, impietatis accusatos, non modo qui in ipsum, matremve quicquam sequius fecisse aut dixisse arguerentur, quaestionesque ea de causa de servis in capita dominorum habitas: & liberorum etiam ac civium torta corpora: magnisque praemiis affectos accusatores.

Adulterii graviolem poenam] Ex veteri lege Romuli vir una cum cognatis uxoris de uxore cognoscebat. Dionysius lib. 2. Livius lib. 39. exemplum lib. 48. de Publicia & Licinia. vide Cujacium lib. 6. Observat. cap. 11.

Per vexilla & turmas] Singulis centuriis singula vexilla erant. Turma est equitum 32.

Sed Mesulanorum dux] *Mesulani* promontorium est, & emporium haud procul ab Africa deserta. Ptol. *Mesylicum* vocat Plinius.

Cinithios] Lege, *Ciniphios*. Sunt autem populi minoris Africae. Silius: *Ciniphieque globos dubitarem irrumpere turmae.* Idem: *Tum primum castris*, &c.

Modicam manum] *Exigui numero, sed bello vivida virtus.* Virgil. lib. 5.

Metu eluderent] *Astu Rhenanus male.*

Urbem Achaiae Nicopolin] Nicopolis, quae & Ambracia dicitur, quaeque exstructa est ab Augusto post Antonium & Cleopatram victos, in Amphilochia est, non in ea quae vere ac proprie Achaia dicitur, quae est in Peloponneso, sed totam illam oram inter Macedoniam & Peloponnesum, veteres interdum Achaiae nomine comprehendebant. Sita autem est Nicopolis ad finem Ambracium, exadversum Actio promontorio.

Manubias] Ex quibus templum Apollini struxit Augustus, ludosque quinquennales instituit. Sueton. in Augusto cap. 18.

Avunculus Augustus] Magnus frater aviae maternae.

Ut uno lictore] Cum sex lictoribus uti posset. At Suetonius in Caligula ait, *Germanicum libera & foederata oppida sine lictoribus adire solitum.*

Quaestissimis honoribus] Verbum Sallustianum e secundo historiarum.

Transit Lesbum] Per mare Aegaeum.

Perinthumque] Quae hodie Heraclia.

Ac Byzantium] Quae hodie Constantinopolis.

Propontidis] Sinus est inter Aegaeum & Euxinum.

Os Ponticum intrat] Στεγὸς πόντος.

Samothracum, aliaque] Samothrace est insula in mari Aegaeo, opposita Thraciae. In ea fiebant mysteria Corybantum, quos & Cabiros, & Telchinas, & Idaeos dactylos vocabant, similia orgiis Bacchi, aut Cybeles, tumultus & insaniae plena, unde *πρυβαρναῖ* Aristophani in Vespis, eaque de causa vocat eam Dionysius *Κορυβαίνου ἄστυ*. magna in veneratione erant apud veteres: & qui eorum daemonum nomina edidicerant, in terroribus ea pronuntiabant, seque ita putabant tutos fore. Plutarchus, *ὡς αὖ περ αἰδ. ἱαντ. σελ. 17. ἀριστ. Οἱ ἐκ μυστηρίων περὶ Ἰδαίου, &c.* Quo respiciens Aristophanes in Pace, ita, conspecto bello, vindemitem loquentem facit: *ἀνδρες ἡ περὶ μυστήρια; ἢν ἄγαν μέγας. Ἄλ' εἰ περὶ ὧν ἐν Σαμοθράκῃ πυχάνει μεμνημένοι, ἢν ἐν δακτύλοι καλόν.* Cur *Dactyli* dicti sint, causa eleganter a Diomede grammatico refertur.

Varietate fortunae] Primum enim Thracēs eam insulam possederant, deinde a Samiis expulsi erant.

Vt.

Veteri origine] Sunt enim, qui fanum illud Junonis ab Argonautis ipsis dedicatum fuisse scribant. simulachrum factum a Smilide, Euclidis filio, qui Daedali aequalis fuit. Pausanias Achaicis.

Ut Clarii] Claros, navale Colophoniorum.

In specum ingresfus] In Apollinis Clarii specu lacuna est, cujus potu mira redduntur oracula, bibentium breviori vita. Plin. lib. 2 cap. 103.

Ut mos oraculis] Aristoteles in Rhetoricis, lib. 3.

Adversus Sullam] Itaque ob id Sulla Athenas diripuit Kal. Mart.

Violenter in suos] Ut in Aeginetas. Thucyd. lib. 2. Diodor. lib. 12. Cic. 3. de off. Aelian. lib. 2. cap. 9. Isocr. in Panegyrico. Aristoteles lib. 2 Rhetoricor.

Qualem ira & dissimulatio gignit] Forte, *qualem irae dissimul.*

Publii Scipionis aemulatione] P. Scipionem Aemilianum (*) dicit; quem etiam eo nomine multi calumniati sunt, Fabius quidem Maximus eum ad corrumpendam disciplinam militarem natum esse dicebat. Livius lib. 29. Ipsi etiam Imperatoris non Romanus modo, sed ne militaris quidem cultus iactabatur; cum pallio crepidisque inambulare in gymnasio, libellis etiam palaestraeque operam dare. Magnam autem vim habet ad conciliandam imperatori benevolentiam victus, cultusque similitudo. Sic Alexander, victo Dario, Persas imitatus est: quo facto Persarum quidem gratiam iniit, sed Macedonum adversus se odium concitavit. sic Caracalla in Germania, Romano cultu deposito, sagulis argento intextis, Germanorum more, utebatur, flavam etiam capiti caesariem imponens, tonsam Germanum in modum. Herodianus lib. 4.

Alexandriam introisset] Suetonius: *Quod vero Alexandriam, &c.*

Seposuit Aegyptum] Cum magna pars frumenti, quo Populus Romanus alebatur, Alexandria veheretur, ob idque Alexandrinae naves cum apparuerant, magno gaudio populum afficerent, ut est apud Senecam epist. 78. Augustus, imperio prospiciens, vetuerat, ne quis Senator, Equesve Roman. inconsulto Principe, ingrederetur

Ae.

(*) Imo, *Africanum majorem.*

F 5

Aegyptum: quod videret, in potestate ejus fore, fame urgere Italiam; seque levi praesidio adversus ingentes exercitus tueri: simulque metuens imperio a summa levitate & inconstantia Alexandrinorum, ut auctor est Dio libro quinquagesimo primo. Itaque non a proconsule, aut a propraetore administrabatur Alexandria, sed a Juridico *δικαστήν*, & a libertis Caesaris, qui cogendae pecuniae publicae praepositi erant, ut est apud Strabonem libro decimo septimo. Erat autem *Juridicus*, eques aliquis, non tamen ex illustribus, & magna auctoritate praeditis, unde est titulus libro primo Digestorum *de officio Juridici Alexand.* ubi Ulpiani verba sunt: *Adoptare quis apud Juridicum potest; quia data est ei legis actio.* quae verba nullo ex loco melius intelligi possunt, quam ex his, quae leguntur apud Tacitum libro duodecimo: *Divus Augustus apud equestres*, &c. Addita erat prohibitioni superstitio. ferebatur enim apud Memphin in aurea columna Aegyptiis litteris scriptum, tunc demum Aegyptum liberam fore, cum in eam venissent Romani fasces, & praetexta Romanorum. Auctor Trebellius Pollio in libro de triginta Tyrannis. Alexandriam Suetonius in Vespasiano vocat *claustra Aegypti*, Ammianus *verticem omnium civitatum*, ad finem libri vigesimi tertii, ubi multa de hac urbe narrantur cognitu dignissima.

A Canopo] Strabo: *Κάνωβος δὲ ἐν πύλιν*, &c. Ammianus: *Canopus in duodecimo disjungitur lapide*, &c. Plinius. Vide Aristidem in Oratione Aegyptiaca. Aeschylus: *ἐν πύλιν Κάνωβος ἐσχάτη χθονός*. hic Canobus a serpente, qui *αἰγρόπιον* vocatur, morsus interiit. Nicander in Theriacis. Aelianus de historia animal. libro decimo quarto, capite decimo tertio. Hujus serpentis meminit & Dioscorides libro sexto, & Galenus libro de theriaca ad Pisonem.

Qua tempestate] Sic Cic. 2. de orat. *Qua tempestate Paris Helenam*, &c.

Graeciam repetens] Vide Euripidem in Helena.

Herculi quem] De Hercule Aegyptio videndus Herodotus in Euterpe. Mela libro trigesimo. Meminit & Arrianus libro vigesimo de rebus Alexandri. Graecum Herculem suo posteriorem fuisse amplius decem millibus annorum, Aegyptii ajunt Diodor. lib. 1.

Veterum Thebarum] Thebae quae & *ἱερὸν πύλον*. unde

de Juvenalis: *Atque vetus Thebe centum facit obruta portis.* & Diospolis, & Heliopolis, antiquitus Aegyptus dicebatur: quod est nomen etiam Nili. Erat autem in Aegypto superiore, quae ex ea urbe vocatur Thebais. eam urbem condidit Busiris. Ambitus moenium completebatur 140. stadia, id est, viginti millia passuum. Strabo ait, e vestigiis constare eam longam fuisse circiter octuaginta stadia. Ex ea prodibant in bellum viginti millia curruum. Homerus Odysf. *Α. 11. 604. Θῆβαις Αἰγυπίας,* &c. Eam diruit Cambyfes. Videndus Herodotus libro secundo, Strabo libro decimo septimo, Diodorus in secunda parte libri primi.

Septingenta millia] Strabo, *περὶ ἑπτατὶ μυριάδας.*

Regem Rhamsem] Eadem dicuntur de Sesostride a Diodoro.

Memnonis faxea effigies] Strabo lib. 13. Plin. cap. 26. lib. 10. lib. 36. cap. 7. Philostratus cap. 3. lib. 6.

Profunda altitudo] *Ἀβυσσὸς πηγάς* Herodotus.

Elephantinen] In Elephantine puteus, qui indicat incrementa Nili. In Syene puteus, qui indicat solstitium. Ibi dum sol in Cancro est, erecta corpora nullam faciunt umbram. Lucan. lib. 2. *Atque umbras nusquam flectente Syene.*

Rubrum ad mare] Mela lib. 3. *Rubrum mare Graeci,* &c. Philostratus lib. 4. affirmat, 'vehementer caeruleum esse, sed vocari rubrum a rege Erythra.

Forum Julium] Hodie, Frejus.

Ovantes] Nemo enim triumphabat.

Templi Martis ultoris] Quod extruxerat Augustus in foro suo, ultus caedem patris. Ovid 5. fastorum. Suetonius.

Igitur Rescuporim] *Rhascupolim* vocat Vellejus, Apianus *Rhaescuporin.*

In ea divisione] Talis prope divisio Numidiae inter Jugurtham & Adherbalem.

Violentiam] *Vinolentiam*

Quem sibi insensum] Vellejus: *Quia ille prudentia Rhascupolim,* &c.

Ptolemaei] Ptolemaeus Philopator ex Arsinoë Ptolemaeum Epiphanem suscepit: quem moriens quinquennem reliquit. Ejus aetas cum contemptui esset, cumque Antiochus Magnus avunculus regno ipsius insidiaretur; mis-

sus

fus a S. P. Q. Roman. M. Lepidus, qui & pupillum tueretur & regnum. Polybius, Josephus, Justinus. Sic etiam Antiochi regis impuberi filio tres tutores misi sunt a Senatu. Zonaras

Pyramum contendit] Fluvium Ciliciae. Stephanus.

Devotiones] *καταρτίαι*. Eadem Dio, & Suetonius.

Tabe obliti] Forte *tabo*, et si hoc quoque legitur.

Sex liberos] Tres mares, & totidem feminas.

Incoluere exterae nationes, reges] Sueton. Calig. cap. 5. *Quo defunctus est die, lapidata, &c.*

Haud multum triginta annos egressum] *Annum aetatis agens quartum & trigesimum, &c.* Suetonius. *Negatur cor cremari posse in iis, &c.* Plinius lib. 11. cap. 37.

Relinquendum etiam rumoribus tempus] *παύειν τὴν ὀργάνην*. Aristoteles 2. Rhetor. & Cleon apud Thucydidem lib. 3. ait, *τὸ ζῆλον διατελεῖν ἑμπειρίαν, αὐτοὶ δὲ ἡδονὴν καὶ μὲν ὁρᾷ.* Dictum Philocratis: *Ὅταν εἰδὼς ἴδω διαβεβλήμηναι, &c.* Plutarchus in Pelopida: *εὐσχήμων μὲν εἶναι αὐτῶν, &c.* Lyfias: *ὡς ὅτι ἐπιτοπλὺ οἱ πλείοναί τε κερδοῦναι σὺζονται. πεπαιγμένοι δὲ τῆς ὀργῆς αὐτῶν ἀκροῦσθαι.*

Fortuito in melius casura] *ταυτὸ μῦθος ἡμῶν κηρύττει βελλίστα.* id est, *Fortuna nobis saepe melius consulit.*

Diem prodixisset] *Referri diem predictam, id est, anteferri religiosum est, ut ait Veranius.* Festus. Gellius lib. 12. cap. 13. *Kalendasque mihi predictas, ut intra eum diem pronunciarem. Male vulgo, productas. Recte ergo prolata pro praelata D. de edendo.*

Et tirene nuper intercepto] *Vexillo, quod in Suriam ibat.*

Ac subsidiis] *Quae post ordines subsidebant. vide Festum.*

Legionis sextae] *Non falso igitur Domitius de eo iudicaverat.*

Occanere] Sallustius primo Historiarum: *Jussu Metelli cornicines occanuerunt.*

De Drufo] Germanici patre.

Moliuntur] *Reverslere conantur.*

Statim credita] Suetonius in Calig. cap. 6. *Salva Roma, salva patria, salvus est Germanicus.*

In monte Syriae Amano] Ptolemaeus eum in Cilicia ponit. Cicero lib. 5. ad Atticum epistola 5. *Inde ad Ama-*

Amanum contendere, &c. Ita etiam lib. 2. famil. epist. 10.

Tribunal Epidaphne] Plinius lib. 5. cap. 121. Epidaphnes scribit esse cognomen Antiochiae. Ego regionem ejus urbis fuisse arbitror.

Livia] *Livillam* alii vocant.

Exacta] *Lege*, *exactum*.

Clypeus auro, & magnitudine insignis] Ita solebat oratoribus insignibus, quod eorum muneris melior pars versaretur in defendendo. Unde Cicero principio Tusculanar. vocat *suos defensionum labores*; & in Verrem tantopere laborat, ut defendere potius Siculos, quam Verrem accusare videatur. Germanicus autem & poeta & orator eximius fuerat. Ovidius lib. 1. Fast. *Quae sit enim culti sacundia*, &c. Idem testatur & Suetonius, qui eum etiam triumphalem causas egisse scribit. Trebellius Pollio in D. Claudio eo qui post Gallienum imperavit: *Illi clypeus aureus*, &c.

Seriphon] Ranae Seriphiae; dictum Themistoclis apud Ciceronem in Catone.

Sexaginta dies] Eustathius *ἐπὶ ἡξοντῶν διασφύγῃσι*. Ἄλλοι δὲ *ἡμῶν συναντῶν ἐντὸς ὁ ἀνὴρ δικαίῳ ἀνδρὶ κατὰ τὴν συνήθειαν ἡμίχρησιν*. id est, ut praeferatur ceteris, & accuset sine inscriptione. l. pater. D. ad l. Juliam de adulter. Potest tamen postea agere jure extranei l. 6. C. ad Jul. de adult. ubi contra quam Eustathius ait, sexaginta illi dies a divortio utiles esse dicuntur.

Actum & de sacris Aegyptiis, Judaicisque pellendis] In omni republica bene instituta semper summo studio praevium est, ne inter cives esset varietas religionum. Itaque sapienter Cicero in legibus hoc statim a principio statuit: *separatim nemo habesit Deos, neve novos, sed ne advenas, nisi publice adscitos, colunto*. Postumius consul apud Livium lib. 39. *Quoties hoc patrum, avorumque aetate negotium*, &c. Servius in illud e lib. 8. *Veterumne ignara deorum. Cautum fuit & apud Athenienses*, &c. Cum igitur multi, & in urbe, & per Italiam Aegyptiis & Judaicis ritibus dediti essent, eos Senatus pellendos judicavit. Atque Aegyptii quidem omnium mortalium supersticiosissimi erant, ut ex Herodoto, Diodoro, Plutarcho, aliisque cognosci potest. Mihi nunc satis erit Juvenalis in eam rem testimonio uti; cujus haec sunt e Satyra 15.

Quis

*Quis nescit, Volusi Bithynice, qualia demens
Aegyptus portenta colat? &c.*

Multi autem Romae Aegyptiis superstitionibus infecti erant: colebantque Ilin, Anubin, Serapin, Aegyptios deos, quibus etiam templa publice posita erant. Nam & apud Catullum improba quaedam puella homines ad lecticam a Catullo commodato petit, quibus ait se velle ad Serapin deferri, & Tibullus aegrotans isidem invocat, suamque Deliam, sacra illi, & saepe fecisse commemorat, & porro facturam pollicetur. *Quid tua nunc Isis, &c.* Propertius: *Tristitia jam redeunt, &c.* Ovidius: *Ne te praetereat Veneris, &c.* Horatius: *Certe nescio quid secreto, &c.* Juvenalis: *Quidam sortiti mentuentem sabbata, &c.*

Sed cum utraque, sive religio, sive superstitio, publice suscepta esset: quid tandem fuit, quod huic Senatus-consulto causam dederit? de sacris Iliacis pulchram leges historiam apud Josephum lib. 10. antiquit. cap. 4. de Paulina, matrona nobili, sub Tiberio. Judaei cur pulsi sint ex urbe, narrat idem Josephus lib. 18. antiquit. cap. 5. de Fulvia agens. Porro Andreas Alciatus lib. 3. disputation. cap. 8. & in titul. de decurionibus, hunc locum putat accipiendum de Christianis. non recte. Idem aeque inepte existimat in l. *generaliter*. D. de decur. nomine Judaeorum Christianos intelligi. quod, ceteris omisiss, tribus tantum argumentis refellam.

I. Tiberius Christum non oderat, sed & supplicio affectum graviter tulit, & retulit ad Senatum de eo referendo in numerum Deorum, &c. & ipse, repugnante Senatu, in sententia mansit, comminatusque est periculum accusatoribus Christianorum. Tertull. in Apologetico.

II. Christiani adhuc nulli erant. nam nomen hoc Antiochiae primum institutum est, & hoc tempore Christus nondum coeperat concionari. Actorum undecimo.

III. Josephus lib. 18. cap. 5. *Καὶ ὅτε πάντες οἱ Ἰουδαῖοι τῆς πόλεως ἀπελάσθησαν. οἱ δὲ ὑπάρχοντες περὶ τὴν πόλιν ἀπὸ τῶν στρατολόγων, ἔπιωσαν εἰς Σαρδίην τὴν νῆον.* hoc est: *Jubet universos Judaeos ex urbe pelli. Ex quibus Consules, delectu habito, quatuor millia ex ipsis miserunt in Sardiniam.*

In insulam Sardiniam] Sardiniam Florus, & scriptor de

de viris illustribus in Gracchis, *pestilentem* vocat. Silius, *tristem caelo*. Cicero: *Tigellium Sardum patria sua pestilentior*. Martialis: *In medio Tibure Sardinia est*.

Capiendam virginem] Formula haec erat; sacerdotem Vestalem quae sacra faciat, quae jus fiet sacerdotem Vestalem facere pro populo Rom. Quiritius u. q. o. l. f. ita te amata capio. Vide Gellium lib. 1. cap. 12. & Plutarchum in Numa.

In eodem conjugio manebat] *Monogamia* apud ethnicos &c. Tertullianus in exhort. ad castitatem. Catullus: *Vos unis senibus bonae cognitae bene feminae collocatae puellulam*. Idem testatur & Festus.

Qui venenum in Pyrrhum regem] Legendus Gellius lib. 3. cap. 8. & alii.

I N L I B R U M I I I.

Nihil intermisit] Saeviebat quidem procellis ac turbinibus & contrariis decertantium inter se ventorum flatibus agitata mare: sed majores irarum aestus in Agrippinae pectore saeviebant. Misera mulier, duobus parvulis cincta, eo miserabilioribus, quod quam miserabiles essent, non sentiebant, cujus se viri post tot labores, tot pericula, tot victorias, triumphali curru in urbem ingredientis gloria gavisuram esse speraverat, ejus per summum scelus interempti amplexa cineres, nihil aliud quam de nece illius quam primum ulciscenda cogitabat: non aliorum modo omnium, sed sui prope ipsius immemor, totum animum una illa in cura ac cogitatione defixerat. Quanquam igitur aspera hiems erat, qua tempestate maria claudi dicuntur, omnisque navigatio intermitteri solet: ipsa tamen impatiens morae, cui nihil longius videretur, quam dum Romam veniret, *nihil intermisit navigatione*, remis velisque properans, *Corcyram insulam advehitur, litora Calabriae contra sitam*. mirifice autem exprimit ardorem animi, quo tunc ferebatur Agrippina, quae tantum iter, nunquam intermisit navigatione, confecerit: cum tamen diuturna navigatio etiam robustissimos viros, nedum feminas, conturbare soleat. Homerus Odysf. 9. — ἡ γὰρ ἔργα π φημι κακώτερον ἄλλο θαλάσσης, Ἄνδρες πὶ σπυρχαίαι, εἰ κὲ μάλ᾽ αὖ κακώτερον εἴη. *Non etenim, quidquam est*

est violentius aequoris undis, Aut quamvis robusta magis quod pectora turbet. Quodsi omnis navigatio molesta & difficilis, tanto magis hiberna. nam aestiva quidem minus habet incommodi: jocaturque Cicero, dum quodam loco ad Atticum scribit, magnum esse negotium, navigare de mense Sextili. Ergo ex die tertio idus Novembris, usque in diem sextum idus Martii, maria clausa esse dicebant: ut est apud Vegetium lib. 4. quod tempus etiam coarctatum est ab Imperatoribus, qui a Calendis Aprilis ad Calendas Octobris tempestatem ad navigandum idoneam esse definierunt. l. *quoties*. Cod. de naufrag. & Virgiliana Dido Aeneam, media hieme de navigando cogitare miratur: *Quin etiam hiberno moliris fidere classem* &c. Sed & mare ipsum, cum fremeret, commotumque ac concitatum esset, *hiemare* dicebant. Sic Sallustius: *hiemantibus aquis*. Sic Horatius:

Et atrum,

Defendens pisces hiemat mare.

Et *hiemem* vocabant tempestatem. Virgilius:

Emissemque hiemem, &c.

Litora Calabriae contra] Quaesita orationi peregrinitas, poetica vocum collocatione, qualis est illa Virgillii, *Italiam contra*.

Illa paucos dies] Longiorem enim moram vindictae cupiditas non ferebat. paucos igitur dies, non reficiendo corpori, non deponendae lassitudini, sed componendo, ac mulcendo & compefcendo *animo*, qui totus turgebat, *insumit, dare* &c.

Violenta luctu Et nescia tolerandi] Sic libro superiore: *Omnia quae ultionem morarentur intolerans*. Cum autem suo pte ingenio excelsi erat & elati mulier animi, tum luctus & doloris acerbitas eam violentiorem & contumaciorum reddebant. Eleganter autem dictum est, *nescia tolerandi*. Quia enim quae nescimus, non facile facimus: ideo quae facere, aut quibus assuescere non possumus, ea nescire dicimur. Horatius: *Pelidaeque animum cedere nescii*. quasi hoc in scientia, & cognitione aliqua positum sit, non in conformatione quadam animi ac voluntatis. Idem: *Indocilaeque jugum ferre Britanniae*. Idem: *Cantabrum Indocilum juga ferre nostra*. & de mercatore: *Indocilis pauperiem pati*. & de fluvio: *Multa mole docendus aprico parcere prato*.

Pax

Pars off. in principem rati, plures illos secuti] Cum putarent quidam, se ea re gratiam a Tiberio inituros: eorum autem exemplum multitudo sequeretur. Est hoc quoque non vulgaris salivae, *pars rati*, cum esset usitatus, & magis in vulgi consuetudine positum, *quidam rati*. sed dictum est, ut alia multa a Tacito, Virgillii exemplo, *pars in frustra secant*.

Celerrimum fidissimumque adpulsu erat] *Celerrimum* quidem, quia ex Graecia, & Asia Romam petentibus, rectus est Brundisium cursus: *fidissimum* autem, propter pulcherrimum & tutissimum portum, quem Florus *inclytum* vocat, & de quo olim Ennius: *Brundisium pulchro praecinctum praepete portu*. De eo videndus Strabolib. 6. *Proxima maris*. Legendum, *mari*. *Quaque*, id est, quacunque. sic quisque pro quicunque. *Longe erit a primo, quisque secundus erit*.

Silentione, an voce] Quorum utrumlibet magni doloris significationem habet. Magnus enim dolor interdum clamores exprimit, interdum eos tanquam praecclusis faucibus comprimit.

Successit] Portum subiit non alacri, ut adsolet, remigio. Solent enim qui ex longa navigatione portum, quem petebant, vident, terram salutare, & multas laetitiae significationes dare. Virgil. in 3. *Italiam, primus conclamat Achates, &c.*

Duxus cum liberis] Caligula & Druso. Nero enim Romae manserat.

Feralem urnam] Quidquid ad mortuos pertineret, *ferale* vocabant.

Defixit oculos] Ita omnium oculos in se convertit, ut nemo usquam alio intueretur.

Neque discerneres] Artificioissime conformata sententia. nam cum dixisset aequum fuisse omnium fletum, aequam lamentationem; deinde exceptionem quandam adderet; dicturus videbatur, eos tamen qui cum Agrippina erant, immoderatiores ceteris in lugendo, fuisse, quo propius ad eos quam ad illos, qui obviam venerant, casus Germanici pertinebat. At ille in contrarium vertit. *Nisi*, inquit, *quod comitatum Agrippinae longo moerore fessum, obvii & recentes in dolore anteibant, nec concordias*.

Magistratus Calabriae] Municipales, duumviri, quinque viri, & similes.

G

Igi-

Igitur tribus, &c. usque ad illum locum: Drusus.] Quod hic observari cupio, leve fortassis alicui videbitur: sed nisi me vehementer fallit animus, ad ornatum orationis, & ad rem sub oculos subjiendam, mirifice pertinet. Videmus hic Tacitum, saepe usum eo casta verborum, quo diutina quaedam repraesentatio indicatur, quem Graeci ob id *ὑπομνηστής* vocant. Talia enim sunt, *portabantur*, *praecedebant*, *cremabant*, *testabantur*. Hoc ego singulari quodam artificio factum iudico. Quod ut magis intelligatur, iisdem vocibus, mutato tantum verborum tempore, haec omnia efferamus: jacere languidam, & granditatis & *ὑπερβολῆς* expertem orationem videbimus, quae hunc totam illam feralem pompam ante oculos constituisse videtur. Sic igitur, ubi, *portabantur*, *portati sunt*, *pro praecedebant*, *praecesserunt*: eodemque modo *cremarunt*, & *testati sunt*. Quis non videt, quantula mutatio quantum de dignitate ac pulchritudine orationis detrahat? Quod ne quis ut nugatorium aliquid & joculare contemnat, sciat, eodem fere modo ostendisse Gellium lib. 16. cap. 3. quantum inter vetustiores oratores, & M. Ciceronem interesset. C. enim Gracchum, qui primus animasse quodam modo Latinam eloquentiam creditus est, in oratione *de legibus promulgandis*, cum M. Marium & quosdam ex municipiis Italicis honestos viros, virgis per injuriam a magistratu populi Rom. caesos esse quereretur, ita dixisse: *Nuper Theanum Sidicinum consul venit. Uxorem dixit &c.* Citat & alium consimilem ex eodem Graccho locum: *His annis paucis ex Asia missus est*, &c. Profert & non ab similem locum M. Catonis Senioris, in lib. *de falsis pugnis*, ubi de Q. Thermo ita conqueritur: *Dixit a Decemviris*, &c. Conferte nunc cum iis haec Ciceroniana, ex eodem argumenti genere, e quinto libro accusationis: *Cedebatur virgis in medio foro*, &c. Vix quicquam, nisi factopericulo, crediderit, verba illa *ὑπομνηστής* quantum virium addant orationi.

Praecedebant signa] Ut dracones, aquilae, & similia, non nitida, & praeterita, & fulgentia, corollis laureis ornata, unguentis delibuta, *sed incompta*, & squalentia. *Versi ad terram fasces*. Ovidius de morte Drusi: *Quos primum vidi fasces, in funere vidi, Et vidi versos, indiciumque mali*. Virgil. *Et versis Arcades armis*.

mis. nonnunquam etiam eos frangebant. Ovidius: *Consul inis fractis moerentem fascibus urbem.*

Atque ubi colonias transgrederentur, atrata] Id est pullis & lugubribus vestibus amicta. *plebes* antiquus nominativus pro *plebs*. *trabeati equites*, ut a plebe discernerentur, pompamque illam augustiorem & majestatis pleniorē redderent. Erat autem trabea, toga purpureis trabibus intexta, qua antiquitus reges utebantur. Virgilius de Romulo: *Ipse Quirinali lituo, parvaque sedebat Succinctus trabea.* Ovidius: *Hoc igitur vidit trabeati cura Quirini.* Claudianus: *Ille diu miles populus, &c.* Utebantur ea Romae consules, utebantur triumphantes. Graeci *αλουργίδης* vocant. Equites autem trabeam ferebant, idibus juliis, cum transveherentur, idque ex Q. Fabii Maximi instituto, ut tradit Valerius lib. 2. cap. de institutis antiquis: & extra urbem in ducendis funeribus principum, ut ex hoc loco intelligitur.

Vestem] Pretiosae vestis magnam vim cremare in funeribus solebant. Credo, ut significaret, alia jam sibi omnia vilia esse, amisso eo quem lugebant. Virgilius in funere Miseni: *Fit gemitus, tum membra, &c.* Statius 11. silvarum: *Quid ego exequias, &c.* Idem in Epicedio Priscillae: *Altis Ipsa toris Serum, &c.* *Tegmine.* Silius lib. 10. in funere L. Aemilii Pauli: *Fulgentia pingui, &c.*

Odores] Hi quoque incendi solebant. Tibullus: *Non soror Assyrios cineri quae dedat odores.* Propertius: *Cut nardo flammae non eluere meae?* Silius: *Quod Cilicum flores, &c.* Idem: *Odoriferos exhaustit &c.* Idem: *tu largus Eoa, &c.* Idem: *Omne illic stipatum, &c.*

Sollemnia] *Νέμειν.* *Ettam quorum.* non ii modo, quorum oppida praetervehebatur funus, sed ii quoque, quorum oppida, *diversa*, id est, *devia* erant, obviam tamen proficiscebantur, & pro copiis pompam illam cohonebant. *Dis Manibus*, ut eos placatos ac propitios Germanico efficere, aut fortasse Dis Manibus ipsius Germanici.

Drusus T. p. est] Iter unius diei, ut postea dicit. *Cum Claudio fratre.* Qui post Caligulam imperavit.

Lib. G. q. i. u.] Neronem dicit, qui in urbe manserat, & tres sorores. Hic Nero, una cum Druso fratre, criminante Tiberio, hostis a senatu judicatus est. Suetonius.

Coss.] Mesſalinus & Cotta. *Laetam* eſt igitur hoc quodque nomen τῇ ἐπιμφορῇ. Laetus erat Germanici morte Tiberius. Germanici mors laeta Tiberio erat. *Male diſſimulari*, ita diſſimulari laetitiam ex Germanici morte conceptam, ut emineret tamen ac ſe proderet.

Tiberius atque Auguſta.] Duas cauſas proponit, propter quas Tiberius & Auguſta ſubtraxerunt ſe oculis populi, neque per eōs dies, ſui copiam fecerunt: alteram iſtis honeſtiorē: alteram, ut mea quidem opinio fert, veriorē.

Matrem Antoniam] Tres hic quoque cauſas proponit, cur Antonia Germanici mater abſtinuerit publico: quātum nulla eſt, quae non aliquam probabilitatis ſpeciem habeat: poſtrema tamen omnium maximam: neque ipſe diſſimulat, eam ſibi veriſimillimam videri.

Apud auctores rerum] Ita vocabant nobiles hitoriarum ſcriptores. ſic hoc ipſo in libro: C. Salluſtius, Romanum rerum florentiſſimus auctor.

Diurna actorum ſcriptura] Diaria, ſive ephemeridas ſignificat: quas qui ei muneri praefecti erant, diligentiffime conſcribebant, & in eis perſcribebant, quid quoque die memorabile actum foret: *materiam hitoriae* Suetonius in Caligula cap. 41. Extat talis ſcriptura in plerique libris, actorum diurnis. vulgo, ac diurnis, titulisque operum. dicuntur & acta diurna. Tacitus lib. 13. Cum ex dignitate populi Romani (reperit) ſit, res illuſtres annalibus, talia diurnis urbis actis mandare. Erant & acta ſenatus. Suetonius in Caefare dictatore: Inito honore primus omnium, &c.

Super] Praeter. *Tumulo Auguſti*. qui extra urbem, in Campo Martio erat.

Vaſtus] Cum interdum tantum ſilentium eſſet, ut in urbe vaſtitas, ac ſolitudo eſſe videretur, interdum queſtibus & lamentationibus omnia circumſonarent. *Plena urbis itinera*. omnibus undique ad campum Martium confluentibus. *faces*. Ad cereos efferebantur pueri, ad faces viri. ferebantur autem faces ad ignem ſubjiciendum rogo: ſed tum quoque, cum rogo nullus eſſet, honoris cauſa ferebantur.

Miles cum armis] Ne quis in populo tumultus excitaretur. *ſine inſignibus*. ad ſignificationem moeroris: ſimul
quia

quia iustitium erat. Ovid. *Fura silent, mutaeque tacens
sine vindice leges. Aspicitur toto purpura nulla foro.*

Quam ut meminisse imp. cr.] Nam hae voces aperte ad aliquam imperantium contumeliam pertinebant: sed illa querentibus, metum ademisse videbatur doloris magnitudo. *Nihil tamen Tiberium.* pessime enim ode- rat Agrippinam, ejusque gloriae invidebat. quo iniquiore animo ferebat tanta in eam conspirantis populi studia. *Solum Augusti sanguinem.* erat enim neptis Augusti, cum Tiberius & Livia, quae tunc *Augusta* vocabatur, in eam gentem tantum adoptione venissent. *Iniquorum.* non obscurum est, quos notarent & significarent *iniquorum* appellatione. *fuere.* vix unquam ita rectus princeps esse potest, ut non sibi aliquem aditum populus reperiat ad introspectiendam ipsius voluntatem, sepiat se licet & muniat undequaque: nihil tam clausum est, quo non penetrarent multitudinis oculi, nihil tam abditum, quod non accurata & diligenti observatione patefaciat. Omnia molebatur Tiberius, ut persuaderet, dolori sibi esse Germanici mortem: & erat mirifice ad penitus abstrudenda, quae sentiret, tum natura factus, tum studio & exercitatione asuefactus. Neque tamen populo imponere potuit. Recordabantur enim eorum quae D. Augustus, extincto Druso, patre Germanici, fecerat: quorum quoniam in Germanico nihil a Tiberio simile fieret, colligebant, non tantum Germanici morte Tiberio objectum dolorem, quantum Drusi mors attulisset Augusto.

Honora] Ut a *decore*, *decorus*, a *sonore*, *sonorus*, a *canore*, *canorus*, sic ab *honore*, *honorus*. Ipsum quippe Augustum, *asperrimo hiemis*, asperrima hiemis parte, *cum tristis hiems etiamnum frigore saxa Rumperet*, & glacie *curfus frenaret aquarum*. Tiberius autem summa celeritate ad fratrem profectus, corpus, toto itinere pedibus praegrediens, Romam usque pervexit. *neque abscedentem a corpore.* Sic lib. 1. *Neque abscedere a corpore*, &c.

Circ. l. Cl. Jul. q. imagines] Ut saepe alias, sic & hoc loco librariorum errore e *Liviis*, *Julios* fecit. Lege ergo, *Liviorum*. Tiberio enim & Druso, paterna origo ex Claudiiis, materna a Liviis fuit, adoptato in eam materno avo. Sueton. idem testatur & Valerius cap. 4. lib. 2.

Defletum in foro, laud. pro rostris] Ovid. *Et voce & lacrimis laudasti Caesar alumnus*, &c.

Cuicunque nobili] Τῷ μεγάλῳ τῷ Ἀντιόχῳ. Externis terris. Antiochiae.

Quoquomodo] Utcunque, sine ulla magna pompa. Quanto . legendum, quando, *ἰσχυρῶς*. non fratrem. Drusum. nam de Claudio vix cogitabant, quem in pecudis prope potius quam hominis loco habebant, & sciebant non potuisse per se longius progredi: cum ita duceretur a Druso, ut nervis alienis mobile lignum, & inter aulae ludibria, ut ait Suetonius, haberetur. cui rei aliud argumentum paulo post reperiemus.

Praepositam toro effigiem] Lege, propositam in toro effigiem. Herodiani autem locum e principio libri quarti, quoniam ad haec illustranda mirifice pertinet, etsi jam vulgatus est, ne quid tamen desideretur, apponam, ut a Politiano conversus est, paucis tantum quibusdam, in quibus ille turpiter erravit, emendatis: ne cui tam multa Graeca molesta sint. Mos est Romanis consecrare imperatores, qui superstitiis filiis, vel successoribus moriuntur, quique eo sunt honore affecti, relati dicuntur inter divos. est autem tota urbe quasi luctus quidam festae celebritati promiscuus. Quippe functum vita corpus, ritu hominum, sumptuoso junere sepeliunt. Sed ceream imaginem defuncto quam simillimam fingunt, eamque in regiae vestibulo proponunt, supra eburneum lectum maximum atque sublimem, vestibus instratum aureis. Et quidem imago illa ad aegroti speciem pallida recumbit: circa lectum vero utrinque magnam partem diei sedent: a laeva quidem senatus omnis vestibus atris amictus; a dextra vero matronae, quas virorum, aut parentum dignitas honestat: harumque nulla, vel aurum gestans, vel ornata monilibus conspicitur. Sed vestibus albis exilibus indutae, moerentium speciem praebent. Haec ita per septem dies continuos faciunt, medicis ad lectum quotidie accedentibus, inspectumque velut aegrum deterius se quotidie habere promittantibus. Deinde ubi jam visus obiisse diem, lectum humeris attollunt equestres, senatorique ordinis nobilissimi ac lectissimi juvenes, perque viam sacram in vetus forum deferunt, ubi magistratus Romani deponere imperium consueverunt. Utrinque autem gradus quidam sunt ad scalarum similitudinem extructi, in quibus altera ex parte puerorum chorus est e nobilissimis, atque patriciis: ex altera feminarum illustrium, hymnos in de-

fun-

functum paeanasque canentium, verenda, ac lamentabili carmine emodulatos, quibus peractis, tollunt iterum lectum, atque extra urbem perferunt, in Martium campum, ubi quam latissimus campus patet. Suggestum quoddam specie quadrangula lateribus aequis asurgit: nulla praeterquam lignorum ingentium materia compactum, in tabernaculi formam. Id quidem interius totum est aridis fomitibus oppletum: extra autem intextis auro stragulis, atque eboreis signis, varisque picturis exornatum. Supra vero alterum minusculum quidem positum est, sed forma, & ornatu persimile, januis, fenestrisque patentibus. Tertium item & quartum, semper inferiore contractius, ac deinceps alia, donec ad extremum, quod est omnium brevissimum, perveniatur. Possis ejus aedificii formam comparare turribus iis, quae portubus imminentes, noctu igne prolato, naves in tutas stationes dirigunt, Pharos vulgo appellant. Igitur tecto in secundum tabernaculum sublato, aromata & suffimenta omnis generis fructus, herbasque succosque omnis odoratos conquirunt, atque acervatim effundunt. Quippe, neque gens est, neque civitas, neque quis, qui honore ullo, aut dignitate praecellat, quin certatim pro se quisque suprema illa munera, principis honori deferant. Ubi vero ingens aromatum acervus aggestus est, ac locus omnis expletus, tum circa aedificium illud adequantur universi equestris ordinis, certa quadam lege, ac recurso motuque pyrrhichio, numeroque in orbem decurrentibus; currus item circum aguntur, insessi purpuratis rectoribus, qui personas ferant dum omnium Romanorum, principumque illustrium. Quae ubi celebrata sunt, facem capit imperii successor, eamque tabernaculo admovent, tum ceteri omnes undique ignem subjiciunt: cunctaque illico fomitibus illis aridis, odoramentisque referta, igni valido corripuntur. Mox a summo, minimoque tabernaculo, tanquam e fastigio quoddam, simul cum subjecto igne, aquila dimittitur, quae in caelum creditur ipsam principis animam deferre. Ac jam ex illo una cum ceteris numinibus imperator colitur. Haecenus Herodianus. Constat autem, eorum quae ab ipso commemorantur, partim etiam vetustioribus temporibus in usu fuisse, alia, gliscente, ut sit, adulatione, ad imperatores omni honoris genere celebrandos, a posteris excogitata esse.

Vel doloris imitamenta] *Vetus scriptura, rei doloris imitamenta.* legendum est, *veri doloris imitamenta.*

Gnarum id Tiberio fuit] *Dele verbum fuit.* sic lib. 1. *gnarum id Caesari.*

Monuit edicto.] *Edictis non tantum jubebant aliquid fieri, aut vetabant, ne fieret, sed monebant populum. increpabant, docebant.* Horatius: *Si quis nunc mergos suaves edixerit, &c.* Sic Augustus totos libros veterum interdum per edictum notos populo fecit. Sic Caligula populum objurgavit edicto, quod hilariter viveret. Sic Claudius aliquando edixit, ut dolia bene picarentur: uberem enim vinearum proventum fore, & eodem die, nihil aeque facere ad viperae morsum, quam taxi arboris succum. Et meditatus edictum dicitur, quo veniam daret efflatum, crepitumque ventris, in convivio emittendi. Sic edicto excusavit iram & iracundiam suam, pollicitus, alteram brevem & innoxiam, alteram non injustam fore.

Non enim eadem] Principes viri quanto opibus & gloria ceteros antistant, tanto esse debent animo excellentiori, ac firmiori: neque iis, quae hominum vita fert, ita frangi ac debilitari, ut ceteri mortales solent. Ovidius de morte Drusi: *Non eadem vulgusque decent, &c.* Vide autem in hoc invidiam & improbitatem Tiberii, bonis & gravibus sententiis rectam. Non enim tam de populi dolore, quam de Germanici honore aliquid detrahere cupiebat.

Non enim eadem] Exigua in speciem depravatio scripturae tantas tenebras offudit huic loco, ut sententia nullo modo perspicui queat. Legendum autem hoc modo: *Non enim eadem decora principibus viris, & imperatori populo, quae modicis domibus, aut civitatibus.* Comparat principes viros cum modicis domibus, negatque utrisque eadem decora esse. Modicas enim domos infrastructio quaedam & mollicies animi non ita dedecet, quae principibus viris summe indecora est. Comparat populum imperatorem, id est, populum Romanum cum civitatibus, id est, cum municipiis & aliis tenuioribus oppidis: & ait, populum Romanum animo erectiori & fortiori esse debere. Est enim eadem ratio principum virorum ad modicas domus, quae populi Romani ad civitates: quae, ut etiam in jure proditum est, privatorum lo-

co habentur. *Imperatorem populum* ita dicit populum Rom. ut Virgil. *Romanos rerum dominos*. & ut Claudianus, *dominam plebem*.

Et ex moerore solatia] Nam, ut ait Ovidius, *Expletur lacrimis, egeriturque dolor*.

Ut quondam D. Julius] Recentibus exemplis duorum principum, D. Julii, & Augusti, confirmat quae de principibus viris dixerat. Quod autem ad populum Romanum attinet, significat, ex vetere historia multa exempla depromi posse, quibus palam fiat, eum non singulorum modo imperatorum mortes, sed integrorum exercituum clades, sed nobiles familias funditus amissas, magno & constanti animo tulisse. Jam principum virorum duum tantum exemplis utitur, quoniam Romae non plures fuerant, tertius ipse imperabat. Alioqui enim poterat ex vetere historia laudare M. Horatium Pulvillum, L. Aemilium Paulum, M. Catonem, aliosque multos, qui maximo animo filiorum obitum tulerant. sed recentiorum exemplorum major quaedam vis est ad animos permovendos.

D. Julius] Exponam hanc historiam verbis Senecae. quibus enim melius? Is ergo in consolatione ad Marciam ita scribit: *D. Caesar cum Britanniam peragraret*, &c. Erat autem haec Julia Pompeji uxor: quae, ruinam minantis reipub. compagem, sola utcunque continebat. ut praeclare de ea Lucanus: *nam pignora juncti Sanguinis*, &c.

Ut D. August. er. nep] C. & L. de quibus lib. I. abunde dictum est.

Abstruserint] Recondiderint, continuerint, devoraverint.

Clades exercituum] Ut ad Trebiam, ad Thrasimenum, ad Cannas. quo etiam tempore, cum domus prope nulla esset luctus expers, triginta diebus luctus senatusconsulto finitus est, ne sacra intermitterentur. Livius lib. 22.

Interitum ducum] Ut trium Deciorum, duorum Scipionum in Hispania, Pauli ad Cannas, Marcelli ad Venussiam, & aliorum.

Funditus am. n. f.] Ut cum trecenti sex Fabii, cum quinque millibus clientium, Carmentali porta, quae ex eo scelerata dicta est, egressi, omnes in bello adversus

fus Veientes caesi sunt : uno tantum adhuc impubes, quasi in fœmen relicto. Livius lib. 2.

Princ. mort. temp. act. esse] Praeclare hunc locum exsequitur Scipio apud Livium lib. 28. *Quid? si ego morerer, &c. & quae sequuntur.*

Et qui ludorum Megalensium] Germanicus mortuus erat extremo mense Novembri, ludî autem Megalenses committebantur pridie idus April. quatuor igitur menses, a Germanici obitu effluxerant. *Ludi Megalenses*, qui & *Megalesia*, fiebant in honorem magnae matris Deum. Errorem hominis eruditi, Antonii Goveani, qui dixerat Megalesia alia esse a Megalensibus, & Megalenses ludos eosdem esse cum Romanis, confutavi in Scholiis quae in Terentium edidi, triginta fere abhinc annis. *Megalensium*. liber vetus, *Megalesium*. Fuit haec apud veteres varietas, ut ad vocales longas quae antecederent litteram S. alii adderent litteram N. alii sine ea scriberent. Inde in quibusdam libris, *thesaurus*, in aliis *thesaurus*. Inde & in marmoribus, & in libris *Cof.* pro *consul*. Inde alii *totiens*, *quotiens*, *decies* : alii eadem omnia sine N. Inde in vetustis marmoribus *mesam* pro *mensam*, & *mesem* pro *mensem* saepe reperias. Inde *istium* & *infistium* pro eodem. sic a *pinfendo* *Pisones*, sic qui *pinfitores* fuerant, facti *pistores*. Sic *formonsus*, *aquonsus*, *glorionsus*, multi veterum. & qui haec a Graecis primum fluxisse ajunt, nugantur. Fuit quidem & Graecis in usu, ut *Ὠρέτιος* ab eis diceretur Hortensius, & *Ὠρέλιος*, Valens, & *Κλήμιος*, Clemens. Sed idem veteres quoque Latini factitarant. O arida & infelicia studia nostra, si propter has minutias minus dormiendum est. Equidem nucibus ludere mihi videor, cum ista curiosius tracto. *Tum exuto justitio*. Notatu dignum est, quam saepe, quam varie, quam eleganter *exuendi* verbo utatur Tacitus.

Reditum ad munia] Reditum ad res, apertae tabernae, aperta templa, judicia exerceri coepta. *Illyricos ad exercitus*. quibus etiam praefuerat aestate superiori, ut priori libro dictum est. *Erectis*. intentis.

Et magno questu] Multum querente universo populo.

Arroganti & s. m.] Qui tanti facinoris reus, vix dignaretur ad se purgandum venire, & interea subverteret probationes. *ut dixi*. libro superiore.

Fa-

Famosam veneficiis Martinam] Ut hic Martina operam Tiberio navavit in tollendo Germanico : sic Neroni in tollendo Britannico Locusta. de qua & apud hunc, & apud Suetonium, & apud Juvenalem. & certe *veneficiū* videtur mulierum peculiare vitium esse. Celebres sunt venenis, ex ultima illa antiquitate, Circe, Medea, aliaeque ejusmodi, & totum genus Aegyptiarum mulierum, Helena quoque ab Homero venenorum perita inducitur. Neque cuiquam vestrum ignotae sunt Theocriti & Virgiliti *Pharmaceutriae*. *Canidiam* autem Horatii quis ignorat? & fere ubicunque veneficiorum aut superstitionum magicarum, ibi & mulierum mentio. Ut apud Tibullum:

*Pollicita est magico saga ministerio. &:
Hanc ego de caelo ducentem sidera vidi. &:
Haec se carminibus promisit solvere mentem.*

& apud Euripidem Hermione queritur, venenis Andromaches fieri, ut ipsa sterilis sit, & minus ametur a viro. ubi etiam univérse pronuntiat, Epiroticas omnes mulieres, venenis solere grasfari. Adducuntur autem ad haec praecipue libidine, & zelotypia, aut erga conjuges, aut erga amatores. Unde tam crebra in omnibus libris, *poculorum amatoriorum* mentio, quibus alii extincti sunt, alii in furorem acti. Quanquam lepide Afranius, vetus comicus, ait, talia venena propria esse vetularum & deformium: adolescentulas enim, & formosaf, alia potentiora venena habere, quibus sibi viro- rum amorem concilient. Ejus versus hi sunt, apud Nonium:

*Si possent homines delinimentis capi,
Omnes haberent nunc amatores anus.
Aetas & corpus tenerum, & morigeratio
Haec sunt venena formosarum mulierum.
Mala aetas nulla delinimenta invenit.*

Nos olim ludentes sic Graece reddebamus:

Εἰ οὐκ ἱερταὶ ἢ αἰλῶνι φάρμακῳ,
Ἄπρηται γὰρ οὐκ πολλὰς ἱερταὶ εἶχον ἄν.
Νεότης δ' αἰπουλότης τε χροὺς, τὸ τ' ὄψος
Ταῦτ' ἴσιν ἀμείψαν γυναῖκῶν φάρμακον.
Κακὴ δὲ γῆρας φάρμακον, ἡμεῖς πάλι.

Ita

Ita ut historia de C. Furio Cresino, quae legitur apud Plinium lib. 18. cap. 6. facile ad formosas mulieres accommodari queat. verba Plinii: C. *Furius Cresinus*, *ex servitute liberatus*, &c. Talibus *ivvxi*, *αὐτοῖς* ceperat Caesarem Cleopatra: talibusque postea M. Antonium cepit. Sed, ut dicere coeperam, veneficium praecipue a mulieribus exercetur. Unde *venefica* & *trivenefica* vulgaria in mulieres, & usitata in comoediis convicia. Quin etiam vera causa, cur Pythias in Eunuchio Terentiana Chaeream *veneficum* vocet, ea est, quod iactatum inter mulieres id convicium esset: non eae quas adfert Donatus. Unde Medea apud Euripidem universe pronuntiat, mulieres, nulla magis alia in re, quam in veneficiis doctas & ingeniosas esse. Id cur ita sit, non difficile est ad explicandum. Mulieres enim, quoniam imbecilliores sunt, eo sunt vindictae cupidiores. Ulcisci autem eos, a quibus se laedi putant, ferro ac palam, propter eandem illam naturalem imbecillitatem, non queunt. Clam igitur venenis idem efficere moliantur.

Subita morte] Videri ergo poterat exanimasse se, hausto veneno, ut acerbitem cruciatuum, quos sibi imminere intelligebat, effugeret: Sed cum in corpore nulla signa sumpti exitii extarent, non immerito homines suspicari poterant, eam potius opera Pisonis extinctam, metuentis, ne tormentorum vi coacta, rem totam detegeret, aperteque fateretur, a Pisone & Plancina sibi id mandatum fuisse, quod etiam Tiberii & Augustae voluntate fieri dicerent.

Quem haud fratris i. t.] Ut quisque ipse improbissimus est, ita facillime improbos esse alios suspicatur. Ea causa erat, cur Piso Drusum, non tam fratris morte doliturum, quam sublato aemulo lactaturum esse consideret. Germanici enim mors indubitate Druso imperii successionem despondere videbatur. Vix autem est, ut quisquam eo extincto doleat, cuius morte ingens aliquod bonum ad se perventurum esse confidit. Itaque ad consolandum filium, qui patri in regnum successit, nemo non abunde disertus est. vix unquam quisquam illorum, aut patris aut fratris natu majoris morte ita doluit, ut eum reviviscere cuperet.

Haud fratris] Id est, non tam fratris interitu truce. Sic Plautus Rudente: *Non aedepi pisces expeto, quam tui*

tui sermonis sum indigens. Sic Ulpianus in L. pro herede. D de acquirenda hereditate: Pro herede autem gerere, non esse acti, quam animi. Scaevola in l. His verbis. de legatis 3. Et chirographis exactis, quam pecunia erogata, reversus in patriam. Multos alios similes locos collegit summus vir, Antonius Augustinus lib. 4. c. 8. Emendationum.

Integrum iudicium] Non corruptum, non vitiatum, neque ira, neque misericordia, neque odio adversus eos qui accusarentur, neque caritate in suos.

Sueta] Notanda consuetudo, qua Imperator revertentes ex aliqua peregrinatione reip. causa, nobiles filios familiarum, munere aliquo ornare solitus erat.

Quae jacerentur] Quae vulgo jactarentur.

Haec palam] Tum ad vitandam omnem suspicionem conscientiae, tum quia nolebat ullam potestatem Pisoni facere, illas sceleratas machinationes apud se detegendi.

Praescripta &] Lego ei. & paulo post pro tum, tamen.

Anconam] Puto legendum aut *Ancona*, aut *Anconem*. *Anco* enim, non *Ancona* dicitur. Ut *Sulmo*, non *Sulmona*, *Narbo*, non *Narbona*, *Vibo*, non *Vibona*.

Ostentavisset.] Ut qui malis artibus hoc consecutus esset, ut parens legionum diceretur. Videbatur ergo eis se venditare, ac salutem suam commendare, si quod periculum ingrueret.

Vitandae susp.] Ne videretur militum opera ac studio velle aliquid turbare, ac *subaudiendum* autem *in*. Graeco more, apud optimos quosque scriptores satis frequenti. Sic lib. 2. *Aegyptum proficiscitur cognoscendae antiquitatis*. Et hoc ipso in libro: *multa populus paravit tuendae libertatis*.

Pavidus] *Gravus*. Qui pavet, saepe consilium mutat: ac fere semper quae omissa sunt meliora judicat.

Quia navem] Videbatur enim quodammodo insultare Germanico, cujus cineres illic conditi erant.

Tumulo Caesarum] Ad eam partem campi Martii, ubi erat Mausoleum Augusti, nunc domus Soderinorum.

Dieque & ripa fr.] Cum vitare potius conspectum populi deberet: cui se invisum sentiebat.

Magno cl. agm. i.] Quae omnia adrogantiam & ostentationem potentiae habebant.

Ala.

Alacres] Cum tristes potius ac demissi esse deberent in tanto populi luctu, tantaque invidia sua.

Incespere] Hoc quoque verbum habet interdum quandam & fastus, & deliciarum significationem. Virgilius: *Ast ego, quae divum incedo regina.* & alibi: *Et vera incesu patuit Dea.* Seneca ad finem libri septimi quaestionum naturalium: *Tenero & molli ingressu suspendimus gradum, non ambulamus, sed incedimus.* Claudianus de Gildone: *His fretus sociis ipso jam principe major Incedit.*

Domus fore imminens] Ita ut nihil latere posset.

Festa ornatu] Lego, *sesto*. Ornatum autem dicit festa, coronas, lumina accensa, quae omnia etiam hodie in usu manserunt.

Fulcinus Trio] De quo libro superiore dictum est, fuisse celebre inter accusatores illius ingenium, avidumque famae malae.

Centra Vitellius] Hoc genus contentionis *divinationem* vocabant, cum quaerebant, cui potissimum mandanda esset accusatio. Vide Asconium in divinat. Ciceronis.

Nullas esse partes Trioni] Lego, *Trionis*.

Ut priorem vitam] Cum enim quis publici alicujus criminis reus agebatur; non ea tantum, quae ad illud crimen proprie pertinebant, in judicio exponebantur, sed & tota acta vita excuriebatur. Hinc est, quod primus liber accusationis in Verrem, est de antea actis, quatuor reliqui, de ipso crimine repetundarum. Id autem eo fiebat, quod prior vita magno argumento est ad crimen, aut confirmandum, aut diluendum.

Exciperet] Susciperet. Bene autem, *cognitionem*, cum de facto, non de jure, agatur.

Studia p. & p.] Erga Germanicum.

Consc. matris innexum] Ipsum quoque conscium matris, eorum quae adversus Germanicum facta essent.

Veraque aut in. det cred.] Verissima sententia. Integrius & incorruptius judicat unus, quam multitudo. Sed haec speciosa argumenta erant. Illud verius quod antecessit. Tiberium facinoris conscium, ideoque optabilem reo judicem fuisse.

Ad Senatum remittit] Haec erat una ratio expediendi sui.

Mare.

Maroboduam] Suevorum regem, de quo dictum est libro secundo.

Protrato] Dilato in aliud tempus.

Urbem introivit] Introeuntes autem in urbem imperium deponebant.

Postquam] Ilego, *Post quae*. ut paulo infra hoc ipso in libro. Sed & in vetere libro plane ita scribitur.

Reo T. Aruuntium Fulcinium] Quatuor oratores hic nominat Tacitus: qui cum eos sibi patronos reus postulasset, alius alia excusatione usi, munus illud subterfugerunt. Sed quomodo in eis Fulcinius numerari potest? Hic enim & accusationes, ut ita dicam, facitabat: & cum sibi accusandi Pisonis munus ultro depoposcisset, depulsus eo conatu, ut tamen anteaquam vitam accusaret, obtinuit, & accusavit. Dubium igitur non est, quin hoc loco subit aliquid mendi. Vetus liber hoc loco non *Fulcinium* habuit, sed *Fuscium*, ex qua rectae scripturae depravatione veritas eruetur. Ilego igitur hoc modo: *T. Arellium Fuscum, Cnejum Asinium Gallum, Aeserninum Marcellum, Sex Pompejum*, patronos petenti. De iis autem omnibus aliquid dicendum est. *T. Arellius Fuscus* pater, & ejusdem nominis filius, inter nobiles declamatores, saepissime a Seneca in libris Controversiarum nominantur. *Cnejum*, omnibus litteris plerosque veterum solitos scribere, disertè testatur Victorinus: cum tamen frequentius *Cn.* duabus litteris scribatur. Est igitur *Cnejus Asinius Gallus*, *Cn. Asinii Pollionis filius*, qui dicebatur retinere ferociam patris, quique simulante Tiberio, nolle se summae rerum praeesse, quaesivit ex eo, quam partem reipub. sibi mandari vellet, ut lib. I. dictum est. *Aeserninus Marcellus*, est *C. Claudius Marcellus Aeserninus*. cujus & ipsius aliquoties apud Senecam mentio. Vetus autem esse in Marcellorum familia *Aeserninorum* cognomen, argumento est, quod Cicero lib. 4. accusationis *Marcellum* quendam *Aeserninum* nominat. Sed & *Eprius* quidam *Marcellus* inter disertos nominatur in lib. de oratoribus, qui Tacito tribui solet. Qui tamen *Eprius* nullo modo videtur idem esse posse cum eo, qui hic nominatur. *Sex. Pompejus* is est, qui cum *Sex. Apulejo* consul fuit, quo anno Augustus excessit. & puto eundem esse, qui a Seneca vocatur *Pompejus Silo*. Eum & Ovidius, ut vitae fuae auctorem ac

pa-

parentem laudat. Et Valerius Maximus omnia se illi honorum incrementa debere profitetur.

M. Lepidus] Lepidi triumviri filius. De hoc dicta quaedam sunt lib. 1. & lib. 4. plura dicentur.

L. Piso] Rei frater.

Livinejus] Puto primam litteram geminandam, ut sit: *L. Livinejus*. ita enim in veteribus numis scribitur.

Quae fiducia reo] Imitatum ex illo Virgilii, *quae sit fiducia capto*.

Premere, an promeret] Elegancia orationi ex similitudine vocum quaesita.

Legatum] In Hispania.

Odero, seponamque a domo mea] Amicitiam ei, more majorum, renuntiabo.

Novi principis] Legendum, *non vi principis*, sic lib. 5. *Paratos ad ultionem vi principis impediri*.

Differrique] Legendum, *differrique*, id est, spargi ac disseminari.

Exin liduum] Semper plus temporis reo, quam accufatori, tribui solebat, nec immerito. Longiori tempore opus est ad sananda vulnera, quam ad infligenda.

Cum super eum] Discumbebat videlicet Germanicus, in imo loco medii lecti, qui locus erat Romanis honoratissimus, & consularis. vide Plutarchum problem. tertio, lib. 1. Symposiacon.

Arguentes] Statim subjicio: *Quod haud minus Tiberius, quam Piso abnuere*. quae verba paulo post non tuo loco posita sunt.

Scripsissent, expostulantes] Delenda.

Gemonias] Per has damnatorum corpora deorsum projiciebantur. Sed & statuae. Juvenalis: *Descendunt statuae, restimque sequuntur*.

Divellebant] Replumbabant a basibus, quibus affixae atque applumbatae erant.

Solita cur. corp. exsequitur] Lavat, ungitur, fricatur, extergitur, cenat.

Flexo in moest. ore] Bene flexo. gaudebat enim potius, si quis intimos sensus perspicere potuisset, nullum amplius periculum esse, ne tota res patefieret, sublato indice. ac mihi quidem, pro cetero Tiberii ingenio verisimile fit, immisum ab eo percussorem fuisse.

Exquirat] Vetus liber, *ex... quirit. lego, ex filio quaerit*.

Atque

Atque illo] Filio.

Codicillos] Ita vocabant, quae non in tabulis scripta, sed in charta, aut membranis, quasi memoriae causa notata essent.

Quatenus] Legendum, *Quatinus*. Haec autem quid inter se differant, ita exponit Cornelius Fronto: *Quatenus, qua fini, Quatinus, quoniam*.

Innocentiae meae] Quam verum est illud Demosthenis, neminem unquam, ita ullius sceleris manifestum fuisse, ut non se innocentem esse contenderet.

Liberis meis consulatis] Eam unam causam fuisse puto Pisoni, cur ne moriens quidem scelus Tiberii detexerit, quod metueret liberis suis.

Collegium consulatus] Utriusque collega fuerat, & Augusti, & Tiberii.

Nec quidquam posthac rogaturus] Ultimae morientium preces efficaciores esse consueverant.

De Planina nihil addidit] Neque quo eam sublevaret: quam jam oderat, ut perfidam, quae in communi causa defensionem divisisset. neque ut premeret, cum sciret; frustra fore, quicquid adversus eam diceretur, in tanta gratia Augustae.

Post quae] Sic supra: *Post quae reo*, &c.

Patris quippe iussa] Velle non creditur, qui obsequitur imperio patris aut domini.

Nobilitatem domus] Calpurniae.

Etiam ipsius] Graves enim a semetipso poenas exegerat, quod ad misericordiam plurimum posse monet Aristoteles in Rhetoricis.

Matris preces] Nihil interdum muliebri misericordia crudelius esse, nostra quoque aetas experta est. Dum paucos noxios protegant, quin omnia caedibus innocentum compleantur, non recusant.

Expertas] Πεινησας, ut in illo Propertii: *Expertas metuens jurgia saevitiae*.

Imagine cognitionis] Inani & assimulata specie.

Miseratio, quam invidia] De hoc dicendi genere supra monui.

Referente Caesare] Quidam notant, hoc eo notatum a Tacito, quod more prisco magistratus a judicandi munere immunes essent. idque ex prima actione in Verrem satis intelligi. Verum est, quod notatur, sed ad hunc Taciti locum nihil pertinet. Non poterant quidem ii, qui

H

qui

qui magistratum gerebant, operam dare praetori exercenti publicum aliquod iudicium: & si qui sorte ducti essent antequam magistratum inirent, simul atque ineundi tempus venerat, amplius non erant in iudicibus, sed alios in eorum locum subfortiri necesse erat. Ne poterant quidem ab eo praetore cui iurisdictio obvenerat, iudices dari: sed hic nihil tale agitur. Neque enim agebatur haec causa apud praetorem, & iudices, qui sorte ducti, ut moris erat, ei in consilio adescent: sed apud Tiberium & apud Senatum. & hoc est, quod antea dixit Tiberius: *Id solum Germanico super leges praestiterimus, quod in curia potius quam in foro: apud Senatum, quam apud iudices, de morte ejus anquiritur.* Sed quod notat Tacitus, tale est: Consules, ceterique magistratus, cum quid referebatur ad Senatum, non solebant sententiam dicere, sed sententias aliorum exquirere. Id vel ex eo constat, quod consul designatus, primus sententiam rogabatur. Inde consulares, praetorii, aedilicii, ceteri ordine. Quomodo autem ii, qui jam in magistratu erant, cessissent, aut designatis tantum, aut iis, qui honore aliquo perfuncti, jamque privati essent? Et cum qui rogat superior sit, qui rogatur, ac dicere jubetur, inferior: quis, quaeso, consulem rogare poterat? Qui aut non aderat (quo enim imperante venisset?) aut ipse Senatum habebat. Formula rogandi haec erat: *Dic M. Tulli, Dic C. Fuli.* Quis hoc modo consulem compellere ausus esset? At Caesare referente, qui super omnes magistratus erat, quique eis omnibus imperare poterat, etiam magistratus eo munere fungebantur.

Radendum fastis] Ut memoria ejus prorsus aboleretur. Cicero pro Sextio de Pisone & Gabinio: *Idem consules, si appellandi sunt, &c.* Valerius de Mario: *cujus septem in fastis consulatus leguntur.* Idem de Bruto, primo consule: *Quod tam vafre, &c.* Lucanus: *Instabatque dies, qui dat nova nomina fastis.* Idem: *Et laetos fecit se consule fastos.* Idem: *Mensruus in fastis distinguit nomina Consul.* Plinius in Panegyrico: *Nostri quoque nomina addentur fastis, quibus ipse perscriberis.* Seneca epist. 105. *Honores iudicas, &c.* Tales sunt, qui e foro R. eruti, hodie in Capitolio omnium oculis patent.

Praenomen mutaret] Sic, M. Antonio mortuo, decretum est, ne quis ex eadem gente Marci praenomine uteretur.

retur. Sic M. Manlio Capitolino dejecto, ne cui Man-
liorum Marco praenomen esset. Plutarchus, Livius. Sic
lib. superiori, ne quis Scriboniorum *Drusi* cognomentum
adsumeret.

Quinquagies sestertio] Puto, vocem *sestertio* vacare:
quinquagies centena millia sestertium, efficiunt more Ro-
mano ducenta millia scutorum monetae.

Relegatur] Lege, *relegaretur*.

M. Antonii] E fastis tamen Capitolinis erasum, &
postea restitutum fuisse constat. & ita factum significat
& Cicero his verbis: *Cujus consulatus est ex omni monu-*
mentorum memoria revulsus.

Julii Antonii] Ita legendum, non *Julii*. de eo su-
pra dictum est.

Pudore abs Pl.] Pudebat enim in alios minus culpaē
affines severiorem esse, cum in Plancinam tritis fuisset.

Valerius Messalinus] Alter consul.

Aram ultionis] Sic supra: *aram adoptionis*. Sic lib. se-
quenti: *aram clementiae*, *aram amicitiae*. Sic lib. 15.
Post natam ex Poppaea prolem, *aram fecunditati*. Sic
Suetonius in Caligula: *Addit etiam pro argumento*, &c.

Domestica mala] Sic ob victorias civiles non trium-
phabant. Sic nostra aetate monumenta insignium victo-
riarum, ex civilibus bellis, primam posita, deinde sub-
lata esse scimus: cum veterum inimicitiarum memoriam,
quam oblivione sepeliri satius foret, renovatura viderentur.

Egressus repetendis auspiciis] *τὴν ἀναμνησιν τοῦ δόξου*
ἡμετέρας. Forsitan legendum, *repetitis*.

Vipsania mater ejus excessit] Ex Pomponia Attici
filia, hanc Vipsaniam suscepit. Ex Marcella, aut ni-
hil, aut non vitale. Ex Julia, Cajum, Lucium, Agrippi-
nam, Agrippam Postumum, Juliam: quae post exilium
viginti annorum mortua est, ut lib. 4 refert Tacitus.

Cum militari custodia] Vetus Juvenalis interpres tri-
plicem in urbe ipsa carcerem fuisse tradit; *Urbanum*,
rusticum, & *castrensem*. Erat & ipsa Urbe triplex car-
cer, militaris; apud magistratus; apud fidejussores
quae & *libera custodia* dicebatur. In militari reus dexte-
ra, miles sinistra manu alligari eadem catena solebat.
Seneca de Tranquillitate vitae: *Alligati sunt etiam*, &c.
Idem epist. 5. *Eadem catena custodiam & militem copus-*
lat.

lat. *Custodiam* autem vocabant & militem, & reum. *Apud magistratus*, ut in conjuratione Catilinae. *Apud fidejussores*, Ulpianus l. 1. D. de custodia reorum.

Ne bona publicarentur] Eorum enim quibus interd-
ctum erat aqua & igni, bona publicabantur.

Inlustrium domum adversa] Sio lib. 4. *paternis adver-*
sis. & in eodem, *adversis casum*.

In reimp. fortuna] Cajo ipse optavit *ἡμεῖς Πομπηίῳ, ἡμεῖς Ἀλεξάνδρῳ, σίχλω ἰαυτῶν, ἀδελφῶν Σικανῶν*. Plutarch.
in Apophthegmatis, & in libro de Fortuna Rom.

Ob impudicitiam filiae, ac neptis] Vide Suetonium in
Augusto cap. 65. Macrobius lib. 5. Saturnal. cap. 5.
Plinius lib. 21. cap. 3. *Apud nos exemplum licentiae hu-*
jus non est aliud quam filia D. Augusti, cujus luxuria
multis coronatum Marsyam litterae illius Dei gemunt.
Sic enim lego, non, ut amicus noster, *litterae illius*
describunt.

Adulterosque eorum morte, aut fuga] Hi fuerunt, Ju-
lius Antonius, Quintus Crispinus, Appius Claudius,
Sempronius Gracchus, Scipio, alique minoris nominis.
De poena adulterorum legendus Cujacius lib. 6. Obser-
vationum cap. 11.

De moderanda Papia Poppaea] Observatum a doctis
est, magnam Romanis semper conjugiorum curam fuisse.
Hinc illa Censoria vox: *Ex animi tui sententia, uxorem*
habet? De qua formula M. Tullius 2. de Oratore, &
Gellius lib. 10. cap. 20. Inde quoque ficta lex ab ipso
Cicerone, 3. de Legibus: *Caelibes esse prohibente.*
Poena tamen pecuniaria erat. Val. Maximus lib. 2. cap. 9.
Eamillus, & Postumius Censores, &c. Multa hac de re
sunt apud Xenophontem. D. Julius post bellum Africa-
num exhausta juventute, praemia proposuit *τῇ πλοκαυδία*,
ut narrat Dio lib. 44. Primus Augustus legem tulit, &
praemia poenasque distinxit anno DCCXXXVI. ab V. C.
Ea dicta *Lex Julia de maritandis ordinibus*. non per-
lata, prae multitudine recusantium. Eam significavit
Horatius in carmine saeculari: *Diva producas sobolem*, &c.
ad quem locum, vide veterem interpretem. Capita au-
tem legis Juliae erant, ut cuilibet praeter Senatores, &
filios eorum, libertinas ducere liceret: ut sponsiones,
pactionesque nuptiales, ne ultra biennium differrentur.
Ut divortiorum certus esset modus: & alia quae postea
in

In legem Papiam translata sunt. vide Suetonii Augustum Cap. 34. *Lex vero Papia*, lata anno DCCII. Papio Mucilo, Q. Poppaeo II. Cosf. lata autem per Senatum, multa capita habuit: Ut libertinas ducere liceret omnibus praeter Senatorios. Antea Decemvtrali lege, neque Patricio plebejam, neque ingenuo libertinam ducere fas erat. Sed prius illud multo ante abrogatum fuerat: posterius Julia primum, deinde Papia lege sublatum. Ut patrono libertam ducere liceret. De tempore sponsalium contrahendorum & differendorum. Ne mulier quinquaginta annis minor, sexagenario nuberet, neu vir minor sexaginta quinquagenariam duceret. Ut ne liberas ducere vel nubere, injuria prohiberent. De intervallo a morte conjugis, vel a divortio. Lex Julia, a morte annum unum, a divortio sex menses, lex Papia a morte bennium, a divortio annum & sex menses. De praemiis maritorum & patrum. Praemia duum generum; honores, & commoda. Honores, honestior in spectaculis locus; prior locus in magistratibus: ut in petitione praerentur qui plures liberos procreassent: ut praerentur in sorte provinciarum; ut diutius obtinerent; ut primi sententiam rogarentur: ut gratia iis fieret in petendo magistratu, &c. Quae capita & alii annotarunt: quos doctrina, atque judicio I. Lipsius noster superavit.

Nobis Romulus] Hoc est quod scribit Pomponius in l. 2. de origine juris: *Iniis civitatis nostrae*, &c. Idem testatur Halicarnasaeus lib. 2. Tulit tamen Romulus quoque leges quasdam, sed perquam paucas.

Dein Numa] Instituit enim Collegium Pontificum, Virgines Vestales, fetiales, flamines. multa templa condidit, multa sacra, multos ritus, ac caeremonias instituit.

Repertaque quaedam] Dolco prius illud, *que*.

A Tullo & Anco] Legum ab eis latarum nullam extare memoriam puto; nisi quod jura belli Ancus instituisse dicitur.

Servius Tullius] Ut divini juris Numa, ita humani praecipuus auctor Servius fuit. Censum instituit, populum divisit in classes, multas leges acquisissimas, & utilissimas tulit.

Patrum factiones] Qui plebem oppressam tenebant. *Tuendae libert.*] Ut lex de provocatione a magistratibus.

bus ad populum, quam tulit Valerius Poplicola. ut *lex Servilia*, ne quis civem Rom. aeris alieni causa vinctum aut clausum teneret: ne quis militis donèc in castris esset bona possideret, aut venderet: quae tamen neglectae ab Appio Claudio, Servilii collega, nullam vim habuerunt. *leges sacrae*.

Creanturque decemviri] Anno CCXCIX. missi erant tres legati in Graeciam ad petendas leges. anno CCCII. creati decemviri ad leges ferendas. Unde primo decem, postea duodecim tabulae, quas veteres mirifice commendarunt. Crassus apud Ciceronem lib. 1. de Oratore: *Fremant omnes licet*, &c. Eas ediscebant pueri, ut carmen necessarium. Idem primo de legibus. Livius lib. 3. ait, *eas nunc quoque in immenso*, &c. Phavorinus apud Gellium ait, se non minus diligenter illas legisse, quam Platonis libros de legibus.

Saturnini] L. Appulejum Saturninum significat, qui fuit occisus a populo, cum poenitentiae faceret fidem. De cuius morte Cicero in Oratione pro C. Rabirio perduellionis reo, prima in Catilinam, octava in Antonium, Livius lib. 69. Vellejus posteriori volumine. Plutarchus in Mario. Appianus lib. 1. de bellis civilibus. alii.

Drusus] De quo Livius lib. 70. & 71. fuit defensor senatus adversus Servilium Caepionem. Repertus domi mortuus. Extat ejus vox apud Florum, *nihil se ad largitionem*, &c.

Italico] Quod & sociale dictum est. Florus lib. 3.

Mox civili] Inter Marium & Sullam.

L. Sulla dictator] Reip. constituendae causa.

Lepidi rogationibus] Qui consul cum Q. Catulo DCLXXV. acta Sullae rescindere parabat, &c. Florus. extat oratio Lepidi hac de re in fragmentis Sallustii, & oratio Philippi adversus Lepidum.

Tribunus red. lic.] Cn. Pompejo, M. Crasso consuli-bus. Asconius.

In singulos homines] Cum tamen & sacris legibus, & XII. tabulis sancitum esset, ut neve privilegium irrogari liceret, neve de capite, nisi comitiis centuriatis, rogari Cicero pro Sextio. Unde lex Ciceronis 3. de legibus: *Privilegia ne irroganto*. Idem pro domo: *Vetant leges sacrae, vetant leges XII. tabularum, leges pri-*

privatis hominibus irrogari. id enim privilegium est. est eadem lex & apud Platonem.

Reddita licentia] Primo Pompeji consulatu.

Corrupt. republ. plur. leges.] Platonicum.

Cn. Pomp. III. cos.] Anno DCCI petebant consulatum T. Annius Milo, P. Plautius Hypsæus, Q. Metellus Scipio, non solum largitione palam profusa, sed etiam factionibus armatarum succincti. Cum autem diu tracta comitia consularia essent, perficique ob eas ipsas perditas candidatorum contentiones non possent, & ob id mense Januario nulli dum neque consules, neque praetores essent, ac Milo quam primum comitia confici, competitorum ejus trahi vellent, ideoque Q. Pompejus, gener Scipionis, & T. Munatius Plancus, tribb. pleb. referri ad senatum de patriciis convocandis, qui Interregem proderent, non essent passi: Milo Lanuvium, ubi Dictator erat, proficiscens, Clodium occidit. Magni tumultus, alique ex aliis interreges secuti. Tandem Cn. Pompejus sine collega Consul creatus est. ipse in V. menses extremos Q. Metellum Scipionem, socerum, sibi collegam cooptavit.

Auctor idem ac sub.] Ut illius, ne absentium ratio in comitiis haberetur.

Exin continua per XX. annos] Per XXIV.

Abolevit] Uno edicto omnia sustulit.

Pace & principe uteremur] Corruptus & mutilus locus.

Inditi custodes] Custodes sunt observatores, & delatores. Ovid. *Dure vir imp. t. c. rem.* Martialis: *Custodes das. P. v. n. a. ipsa*, &c. Juvenalis: *Sed quis c. i. custodes? c. e. & ab*, &c. Seneca ad Polybitum: *custodes animi tui sunt.* Suetonius in Tib. *non cessavit efflagitare*, &c. Deleo autem *inditi*, & lego: *Custodes etiam l. P. P. p. inducti*, & pro *visti*, ut *st.*

Vacentia] Deficientia, caduca. Erant autem praemia delatorum ultra quartas. Sueton. in Nerone cap. 16. *praemia delatorum Papiae legis ad quartas redegit.*

V. Conf.] Viginti viri lecti a Tiberio ad nexus legis Papiae exolvendos.

Vigintiviratus] III. viri capitales. III. viri A. A. A. F. F. III. viri curatores viarum. decemviri hastae C. viralis. Dio lib. 54.

H 4

Quia:

Quinquennio maturius] Idem de Caligula Suet. fuit annus legitimus XXIV.

Sibi] Dio lib. 53.

Druso] Dio lib. 54.

Forum ing. est] Die tirocinii, die togae virilis. Suetonius in Nerone cap. 7. in Caligula cap. 10.

Filio Claudii] Druso. Suet. in Claudio.

Quod initium Sex. Pompejus] Sexti, ejus qui in Sicilia victus est, filius.

M. Lepidum] Triumviri filium.

Ut secordem] Ἀβίληρον.

Asiae sorte] Quae ipsi obtigerat.

Uxor comitaretur] Proficisci autem Proconsulem melius quidem est sine uxore: sed & cum uxore potest, &c. L. *Observare*. D. de offic. Procos.

Quadraginta stipendia] Quadragesimum id stipendium Caecina parendi aut imperitandi habebat. lib. 1.

Ad similitudinem barbari incestus] Germani, Galli, Persae, uxores, & concubinas secum in bella ducebant, ut Caesar, Tacitus, & alii referunt.

Per feminam] Plancinam, de qua supra.

Quae Oppiis quondam] Livius lib. 34.

Libertique etiam ac servi] L. 2, D. de his qui sui vel alieni juris sunt.

Diem aedificationibus] Recte alii legunt, *editionibus*.

E primoribus Macedoniae] Forsitan scriptum erat, *e pr. Macedoniae*, hoc est, *e provincia Macedoniae*.

Cotye fratre] Scriptum erat FR. F. id est, fratris filio. Putarunt librarii, esse *fratre* legendum.

In Rhemetalcem] Defuncto Rhemetalce Thracia divisa est inter Rhescuporim, fratrem ejus, & inter filium Cotyn. Hunc interfecit Rhescuporis, qui postea Romam adductus, & damnatus est: Thracia divisa inter Rhemetalcem, filium, & liberos Cotyis.

Odrusaeque & alii] Legendum, *Odrusaeque sit alii*. aut, *Odrusaeque & Astii*. aut, *& Dii*.

Urbemque Philippopolim] Quae antea *Poneropolis* dicta. Plinius lib. 4. Ἀφίον πολις Straboni lib. 7.

Andecavi] Legendum est, *Andegavi*.

Acilius Aviola] Is qui elatus, in rogo revixit: sed cum subveniri non potuisset, vivus exustus est. Plinius, & Valerius.

Quanto civitas opulentior] Hirtius ad finem librorum de

de bello Gallico, ait, Aeduorum inter Gallos summam esse auctoritatem. Idem Caesar lib. 6.

Cruppellarios vocant] Forſitan leg. *clibanarios*, ut & alii annotarent. Ammianus Marcellinus lib. 16. *Sparſique cataphracti equites, quos Clibanarios diſtitant.* Vide & Nazarium in laudatione Conſtantini. Talium mentio & apud Plutarchum in Lucullo.

Neque auribus ſatis competeabant] Salluſtius apud Nonium: *Quaſi formidine attonitus, neque animo, neque auribus, aut lingua competere.* Id aliter expreſſit Livius lib. 5. *Romani ne auribus quidem atque oculis ſatis conſtare poterant.*

Et fugientibus conſilire] Livius lib. 24. *Fuſſi & duces ordinum praefectique auxiliorum ſimul conſilire.* Vulgo legitur, *conſulere.* Putatur ea vox]legi etiam lib. 5. *Aliosque occultos conſilit.* ſed male.

Se conſiliis ſuperfuiſſe] Vide Gellium lib. 1. cap. 22. Noct. Atticar.

Ciliciam Homonadenſum caſtellis] Vide Strabonem lib. 12.

Ante diem in aerarium deferrentur] Vide Suetonium, Dionem lib. 57. Senecam lib. 1. de Tranquillitate. Theodoſius produxit ad triginta. Sidonius Apollinaris epiſt. 7. lib. 1.

Sperni ſumptuariam legem] Vide Gellium lib. 2. cap. 24. Macrobius lib. 3 cap. 17.

Villarumne infinita ſpatia] Adverſum leges agrarias. Horatius:

— agri quantum nec milius oberret.

Lex Licinia plus quingenta jugera agri habere civem Romanum vetabat. Varro 1. de re ruſtica: *Ipſe ſua lege damnatus, cum ſubſtituta filii perſona amplius poſſideret.* Plinius lib. 18. cap. 2. *Verum conſtitentibus Italiam latifundia perdidere.* Idem ejusdem libri cap. 6.

Familiarum numerum, & nationes] Tacitus noſter lib. 14. Pedaneo Coſtae quadringentos fuiſſe ſervos ſcribit. Plinius Caecilio Iſidoro quinque millia. Athenaeus lib. 6. quosdam Romanos decem millia, alios viginti millia habere ait.

Argenti & auri pondus] Cornelius Ruſſus Senatu motus eſt a Fabricio, quod X. pondo vaſa argentea compaſſet. Valerius Maximus lib. 2. Livius lib. 14. Gellius

lib. 4. cap. 8. ubi male legitur *factitaret*, pro *facti haberet*. Idem lib. 17. cap. 25. Plutarchus in Sulla.

Promiscuas viris & feminis vestes] Vide Senecam epist. 123. & Clementem lib. 3. Paedagogi.

Nemo refert, quod Italia externae opis indiget] Virgilius 2. Georgic. de Italiae laudibus: *Sed neque Medorum silvae, &c. Legendus & Plinius cap. 5. lib. 3. & cap. ult. lib. 37. Caesar Vopiscus, cum causam, &c. Varro lib. 1. de re rustica, & Plinius lib. 17. cap. 4. Idem cap. ult. lib. ult. Quicquid est, quo cavere vita non debeat, &c. Turpe igitur erat, eam externae opis indigere.*

Per incerta maria] Nam e Sicilia, ex Africa, ex Aegypto, frumentum advehebatur. Columella lib. 1. *Itaque in hac Latia & Saturnia terra, &c.*

Nemora, nostraeque villae] Horatius lib. 2. Oda 15. *Im pauca aratro jugera, &c. Et lib. 3. Carm. Od. 6. Non his juvenus orta, &c.*

Ser. Galba rerum adeptus est] Galba oblatam a Tarracoenensibus, &c. Suetonius in Galba cap. 12. vide quae scripsimus lib. 15. Variarum lect. cap. 11.

Astricti moris auctor Vespasianus] Vide in ejus vita Suetonium cap. 23.

Non licere Dialibus egredi Italia] Flamini Diali noctem unam extra Urbem manere nefas est. Livius lib. 5.

Quirinaliumque] Ne iis quidem licebat. vide Valerium Max. lib. 1. cap. 1. ut & alii annotarunt.

Quamquam Sertorii atque Mithridatis] Sertorianum bellum excitatum erat anno DCLXXIII. Confectum est a Pompejo, anno DCLXXXII. Bellum autem adversus Mithridatem coepit anno DCLXV. post R. C. Confectum anno DCXC.

Afinius Saloninus] Gallus Afinius Saloninus duxit Vipsianiam a Tiberio dimissam. Ejus hic filius fuit. Multos fratres habuit.

Caesarique progener destinatus] Ut aliquam Germanici filiam duceret.

Consulatum ei acceleraverat Augustus] Anno DCCLIX. 10. Kalend. Julii cum C. Vibio Postumo.

Et Junia sexagesimo quarto] Decimus Junius Silanus, qui Cos. cum L. Licinio Murena fuit, uxorem habuit Serviliam, sororem Catonis. Ex eis Junia Tertia, vel Tertulla.

Ne

Ne Spartaco quidem] Spartacus, Oenomaus, & Eryxus, effracto Capuae Lentuli ludo, in quo alebantur, cum LXXIV. gladiatoribus, bellum fervile in Italia concitarunt, & vocatis ad vexillum servis, occuparunt montem Vesuvium. Vicerunt P. Vatinius Praetorem, & Claudium Pulcrum Legatum, anno DCLXXX. Anno sequenti vicerunt Cn. Lentulum Consulem, Anno DCLXXXII. confecti sunt a M. Crasso Praetore, qui de eis triumphavit.

IN LIBRUM IV.

Hoc libro continentur res gestae per sex annos, quibus consules fuerunt C. Asinius C. F. Pollio, C. Antistius, C. F. Vetus. Ser. Cornelius Cethegus, L. Visellius Varro. Cornelius Cosfius, M. Asinius Agrippa. Cn. Cornelius Lentulus, C. Calvisius Sabinus. M. Licinius Crassus, L. Calpurnius Piso. Ap. Junius Silanus, P. Silius Nerva.

Nonus] Nam quatuor illi menses ejus anni, quo duo Sexti Pompejus & Appulejus consules fuerunt, non numerantur in annis Tiberii. Fuit autem hic annus ab urbe condita DCCLXXV. ut auctor est Plinius cap. 2. lib. 33.

Compositae reipub] Nam in urbe pacata erant omnia, & externa bella virtute Germanici composita erant.

Florentis domus] Nihil enim ipsi, quod nollet, acciderat. *Florere dicuntur*, qui vigent. Lucretius: *Tum laetas urbes pueris florere videmus*. Hesiodus: *ἡλικίᾳ δὲ αἰσχροῖσι διαμπερὲς*.

Nam Ger. mor.] Ne quis miretur, cur florentem dicat Tiberii domum, cum Germanici mors felicitatem illius contaminasse videretur, ait, eam a Tiberio inter prospera numeratam. Unde cognoscamus licet immane & ferinum ingenium Tiberii, qui viri virtute praestantis, qui sibi natura fratris filius, adoptione filius foret, morte sit gavisus. Sed tamen hoc mirum videri non debet. nam semper suspecta & formidolosa tyrannis est aliena virtus. Regibus boni quam mali suspectiores sunt: semperque his aliena virtus formidolosa est. Sallust. in Catil. Aristoteles 5. Politic. unum praeceptum tyrannidis conservandae,

dae, ait esse tollere τὰς φρονήμας. Itaque multi contem-
ptu vitarunt periculum. Brutus erat stultus, &c.

Turbare] Turbidā esse. Hic notanda rerum humana-
rum instabilitas & inconstantia, quae cum prosperrime
fluere videntur, tum periculi plenissimae sunt. Cum
enim eodem in statu manere non queant: ubi ad summum
venere, in deterius mutantur necesse est. Hippocrates
ait, τὴν Διζίαν ὅταν εἰς ἄριον ἵκη, ἐπικινδυνώτατα εἶναι. Ita est
& in Fortuna. Ac profiteor me, cum Fortunam dico,
eam intelligere, de qua Catilinar. i. copiose disserui.
Hesiodus: ῥῖνα μὲν δὲ βελία, &c. Aesopus apud Laërti-
um interrogatus quid ageret Jupiter? respondit, τὸ μὲν
ὕψος πεποιθὲς, τὸ δὲ πεπειθὲς ὑψοῖ. Ac tum maxime metu-
enda mutatio est, cum maxime omnia ex sententia suc-
cedere videntur. Bias apud eundem Laërtium interroga-
tus, quid grave perpesu esset, τὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον ὄψιν μετα-
βολὴν δὲ ξυγῶς ἐπυκνῶν. Menelaus apud Sophoclem: Ἄλκ' ὁ-
μῶς αἰὶνὰ πᾶσι καὶ ἐν πυκνῇ θῆῃ, &c. Plutarch. in Demetrio.
Historia de Polycrate rege Saniarum & Amaside rege
Aegypti ex Herodoti lib. 3. Philippus rex dicebat: οὐ
τύχη μάλιστ' ἢ μοῖρα κρατύνει αἰὲν τοὺς ἀνθρώπους καὶ πλεονέχει ἀγαθῶς ποιεῖν.
Horat. lib. 2. Od. Speras angustis, &c. Sophocles in
Ajace κρηρῶ. Ὅρῳ δ' ἑμῶς ὕδιν ὅπως ἄλλο, πλὴν εἰδὼλ' ὅσαι
πρὸς ζῶμεν, ἢ κεφῶ σκίαν. Ad. Τοιαῦτα τοῖνυν αἰσθάν, &c.

Saevire ipse aut] Utrumque aequè noxium populis.

Initium & causa] Non sunt omnino idem, etsi in
posterioribus videatur i. Arist. utrumque confudisse, sed
in principio quarti τ' μὲν τὸ φυσικόν (ut quidem Graeci
dividunt) haec duo distinguuntur. Legendus Simplicius
principio φυσικῆς ἀκροάσεως.

Aelium Sejanum] L. Aelius Sejanus, Seji Strabonis
filius fuit, sed adoptatus ab Aelio quodam, Aelius Se-
janus dictus est. de adoptionibus res nota, ex Juriseon-
sultis, Gellio, & aliis.

I. Omnes prope Principes solent e familiaribus suis
unum, aut alterum deligere, cui quibusve se totos penitus
tradant, cum quibus arcana omnia communicent, quibus
se detegant, & aperiant, quorum arbitratu, & rem fa-
miliarem, & rempublicam administrent, ut non tantam
potestatem ipsi Principes in ceteros, quam hi in ipsos
Principes obtinere videantur.

II. Atque hi si tales fuerint, quales oportet, incredi-
bilem

hilem utilitatem, & privatim & publice adferent. Nam & freti gratia illa sua multa monent, quae alii non auderent, & reprimunt Principis naturam, si ipse ad aliquod vitium propenderet. Tales habuit Augustus Agrippam, & Maecenatem, quorum ille in rebus bellicis, & consilio, & manu praestitit: hic saevitiam Augusti aliquando coercuit, misso libello: *ἀνέστην δῆμον*. Dio. vide & Senecam libro 6. de beneficiis cap. 32.

III. Sed plerumque evenit, ut illa tanta potentia detur hominibus improbis, avaris, ambitiosis, fraudulentis.

IV. Nam viri fortes, boni, simplices, aperti, adulari nesciunt, omnes autem potentes adulatoribus gaudent. Subeunt igitur principum animos, & in illorum intimam amicitiam irrepunt homines callidi, malitiosi, versipelles: qui eos semel occupatos, & infesos, dominatione perpetua premunt, ut nusquam miseris oculos flectere liceat, nisi quo istorum libido aurigatur. Ac quoniam libentem, ac masculam vocem veritatis tenerae, ac delicatae Principum aures non ferunt, saepe fit, ut viris bonis, ac prudentibus rejectis, ac repudiatis, solae talium pestium voces audiantur, quae nimium credulos principes in maximas redigunt calamitates, quibus oppressi ferro agnoscunt errorem suum, tum demum, cum remedio nullus amplius superest locus. Coguntur igitur emittere ejusmodi voces, quales apud Aristophanem: *ἰδμεν· τί φησὶ πικρὸν μὲν ἴδμεν, ἰὴν δὲ ἐν ῥομφαίᾳ*, &c.

V. Item si possunt, atrocissima supplicia sumunt de illis, quorum improbitate in eas se miseriae redactos vident, comprobantque re, ac factis illud Hesiodi: *ἦ ἄνθρωποι βλάττ' ἑπὶ βαλάντων ἄνθρωποι*. sed non semper principibus id faciendi potestas datur.

VI. In sacris litteris legimus, Roboamum, sapientissimi regis Salomonis filium, cum rectis consiliis credere noluisse, juvenibus autem ad superbiam, & ad crudelitatem hortantibus credidisset, a maxima parte populi desertum, angusti admodum finibus imperasse.

Amanus ab Artaxerxe rege in summo honore habitus, & regni adiutor ab eo vocatus, dum universae Iudaeorum genti perniciem molitur, in ea ipsa cruce, quam quinquaginta cubitos altam, Mardocheo statuerat, ipse regis jussu suffigitur.

Croc.

Croesus, Lydorum rex, dum nimia felicitate ebrius, Solonis quidem sapientissimi viri monita negligit, adulatoribus autem potentiam ipsius extollentibus, lentum se, ac facilem præbet, dum Cyri imperium perdere conatur, suum perdidit. Itaque sublatuſ in pyram, ut illic vivus cremaretur, in clamato Solonis nomine, & re tota detecta, singularem victoris regis clementiam expertus est. Herodot. lib. 1. Plutarch. in Solone.

Si Artabani fratris Darius, si ejusdem Artabani patruſ Xerxes, prudentia consilia, quam Mardonii adulationes audire maluiſſet, neque ille a Scythis turpiter fugatus, maxima accepta plaga discessiſſet, neque hic e Graecia, quam innumerabili quadam hominum multitudine fretus lacesiverat, summa cum infamia fugere coactus eſſet. Herodotus lib. 7.

Dionysius junior si Dionis propinqui sui, si Platonis consiliis obtemperasset, acceptum a patre imperium liberis suis firmitus ac stabilius reliquiſſet. nunc dum severis illorum monitionibus confictas ad gratiam adulantium voces antepōnit, e tyranno ludimagister effectus, inter insignia commutatae fortis exempla numeratur.

Claudio, qui post Caligulam imperavit, non tantum naturalis stupor infamiae attulit, quam quod se improbiſſimis, & abjectiſſimis hominibus, Posidi spadoni, Felici, Harpocrati, Narcisso, Polybio, Pallanti, libertis suis, ita regendum permiserat, ut non tam Princeps, quam libertorum ſuprum miniſter videretur.

Feliciter imperaſſet Nero, si Senecae, & Burrhi consiliis perpetuo, ut coeperat, paruiſſet. Dum eis primo rejectis, deinde interfectis, adulantium voces ſequitur, ſibi & acceleravit exitum, & apud poſteros nomen ſola flagitiorum, ac facinorum turpitudinae memorabile comparavit.

Commodus, M. F. dum Pompejani recta ſuadentis ſententiam aſpernatur, Perennio ſe primum, deinde ejusdem generis aliis tractandum, regendumque permittit, & illis, & ſibi exitioſus fuit.

Neque ſinis, neque modus ullus ſit, ſi talia exempla congerere libeat. ſed nullum nobilius, quam Sejani, de quo hoc loco Tacitus.

Genitus Vulſiniis] Juvenalis Satyra 10. *Idem populus ſi Nurſcia Tuſco ſaviſſet, ſi oppreſſa foret ſecura ſeneſtus*
Prim

Principis, hac ipsa Sejanum diceret hora Augustum. De Nurscia. Idea Etrusca meminit Livius lib. 7. Tertull. in apolog. Unicuique etiam provinciae, & civitati, &c.

Apicio] Seneca 14. epistolarum: Mullum ingentis famae, &c. Idem de vita beata: Aspice Nomentanum, & Apicium, &c. Plinius lib. 10. cap. 48. Phoenicopteri linguam praecipui saporis esse, docuit Apicius, nepotum omnium altissimus gurgis. Idem lib. 9. cap. 17. M. Apicius ad omne luxus ingenium mirus, &c. Idem fues. feminas ficubus caricis saginabat, ac satie enecabat, multo repente mulso dato, ut eorum jecora delictatiora fierent. Idem lib. 8. cap. 51. Seneca de consolatione ad Helviam: M. Apicius nostra memoria, &c. Idem narrat Dio lib. 37. Fuit & alius Apicius eodem ingenio praeditus, quem usque in Parthos ostrea misisse ad Trajanum Athenaeus refert: cum artem quandam eorum recentium conservandorum in longitudinem excogitasset. Extant & tertii cujusdam Apicii libri aliquot de re coquinaria.

Diviti & prodigo] Ἀπicio, ὁ πρὸς τὸν δόξαν καὶ τὴν ἰσχυρίαν. Δεσποτικὸς λογισμὸς. ὅς τῳ δ' ἔστιν ἰσχυρὸν. Hic ipse libro 11. ob magnitudinem infamiae, cujus apud prodigos novissima voluptas est.

Non tam solertia] Ἀγχοσία.

Quippe] Argumentum ab effectu.

Quam Deum ira] Recte judicabant, irato Deo maxima mala & publice, & privatim evenire. Memini relinqui me Deo irato meo. Virgil. 2. Aeneid. Hic mihi nescio quod, &c. Catull. Quis Deus tibi non bene advocatus vaecordem parat excitare rixam? Virgil. 10. Aeneid. Quis Deus in fraudem, quae dira potentia nostra Egit? Homer. τίς ἂν ἀεὶ σφῶς ἦεν ἑσθλὸν ἐνέειν καὶ ἔσθλῳ; Non desunt recentia exempla.

Antea intendit] Ἐπίτασις.

Dispersas per urbem cohortes] Suetonius in Tiberio cap. 37. Romae castra constituit, &c.

Una in castra] Inter portas Viminalem & Tiburtinam.

Fiducia ipsis] Xenophon libro 2. Κύρις παύσεαι.

Crediderat] Legendum, crederet.

Praelandebat lascivire] Ἀπαγορεύειν ἀναισχύν.

Interque principia legionum fineret] Inter militaria signa. Sueton. cap. 48.

Et

Et quia vi tot simul corr.] Et hoc quoque moram adferebat.

Orto sorte jurgio intenderat] Tacitus libro 1. U: quis praetorianorum militum, amicorumve Caesaris occurrerat, &c.

Os verberaverat] Contra Dio, & Zonaras. Non credendum, Tribuniciae potestatis, & imperii consortem, Principis filium a Sejano verberatum. At Drusum vocabant Castorem. Dio lib. 57.

Ad uxorem ejus Liviam] Alio nomine Livillam.

Quae soror Germanici] Filia Drusi ex Antonia minore.

Cui avunculus Augustus] Id est, major avunculus. nam Octavia, soror Augusti, ex Antonio genuit Antoniam. Antoniae filia Livilla.

Sumitur in conscientiam Eudemus] Plinius lib. 29. cap. 1. Jam vero & adulteria, etiam in Principum domibus, ut Eudemi in Livia Drusi Caesaris. Juvenalis Sat. — accedunt medici, medicaeque recedunt.

Prolationes] Fort. prolatio.

Quaeque fratri ejus Neroni decreverat Senatus] Bienio ante, lib. 3.

Quanquam arduum sit eodem loci] Lucanus lib. 1. Rara fides regni sociis, &c.

Quanto sit angustius imperitatum] Laus obliqua Trajani.

Misenum apud] Promontorium inter Cumas & Puteolos.

Rostratae naves] Ξαλαμολοι, aeratae. Virgilius, Horatius, Caesar, Hirtius.

Praefidebant] Sic supra de Vellejo: Is proximum exercitum praefidebat.

In oppidum Forojulienſe] In Carnis: Cividal d' Austria, Lazio, & Leandro.

Hispaniae recens pendomitae tribus habebantur] Imo una. Tacitus lib. 4. ab excessu Neronis: Legio in Africa, &c. Et supra lib. 2. Furius Camillus legionem, & quod sub signis sociorum ad hostem duxit. Sed una abducta erat e Pannonia, & in Africam missa erat propter bellum Taefarinatis. Supra libro tertio. Eo in Pannonia hic collocantur duae tantum, cum tres essent.

Accolis Ibero Albanoque] Planitiem omnem a Cyro usque

que Albanorum gens tenet, mox Iberum. Plinius cap. 10. lib. 6. Pertinent ad Caucasios montes. *Iberiam & Albaniam* Ptolemaeus, & Strabo *Caucasios* appellant. Plinius & Mela, *Georgos*. Hodie *Georgiani* vocantur.

Et colonis antiquitus Romani] *Colonis antiquis Romanis.*

Rari per Italiam Caesaris agri] Non ut postea, *Emphiteuticarii* patrimoniales, tum rei privatae, tum divinae domus, tum tamiei, qui impediunt agriculturam, diminuunt vectigalia, pauperant populos.

Modesta servitia] Id est, pauca, intra modum. Lib. 3. *Simul modestiae Neronis fidebat.* Et lib. 1. *Et ille varia diserebat de sua modestia.* Et lib. 12. *modestia hie mis* Vide Varias nostras.

Communes illi cum familia Drusorum fore nepotes] Suetonius in Claudio cap. 27. & noster libro tertio. Porro quod notarunt doctissimi viri *κατασκευασμένης* in Tacito, assentiri non possum. Longe enim aliud est *desinare*, aliud *despondere*.

Deligit venenum, quo paulatim inrepente] Tale venenum sibi Carthaginenses dedisse dixit Regulus, non praesentaneum, sed ejusmodi, quod mortem in diem proferret: eo consilio, ut viveret quidem tantisper, quoad fieret permutatio: post autem grassante sensim veneno, cor tabesceret. lego *contabesceret*. Gellius cap. 4. lib. 6. Theophrastus lib. 9. *ἀπὸ φάρμακον ἐν τῇ* de aconito: *κατασκευασμένης*, *ἀπὸ κατὰ χρόνον*, &c. Mihi tamen hoc verosimile non sit: causae non sunt obscurae.

Ut octo post annos cognitum est] Eo ipso anno quo interfectus est Sejanus, cum Apicata ejus uxor haec scelera prodidit. Dio lib. 58.

Vix propinquorum alloquia] Vide cap. 4. lib. 2. *variar. lectionum.*

Appius Clausus] Ita vocabatur, qui postea Appius Claudius.

Ea fraude tum senem] Alibi legitur, *ea fraude captum senem.*

Juveniliter hauriente] *Μεταφράσεις.*

Facinorum omnium repertor] Sic Virgil. 2. Aeneid.

— *Scelerumque inventor* *Ὁδυσσεύς*.

Et immania credebantur] Alii lib. 12. *inania.*

Per Apicatam Sejani proditus] Sic dictum, ut ab eodem Virgilio, *Hectoris Andromache*.

Falsas auditiones] Ἀρπαγῆς.

Quorum in manus cura nostra venerit] Antiqui libri, *quorum in manus scripta nostra venerint*.

Divulgata] *Lege, ne divulgata*.

Avide excepta] Libri veteres, unde. Forte, unde unde.

Landanae filium pro rostris Tiberio] Interposito verbo. Seneca consolatione ad Marciam.

Ut superbiam secunditate] *Lege, superbiam*.

In insulam Amorgum deportatur] Ἀμοργός, ἢ τῇ Ἀμόργῳ, μὴ τῇ Κουλάδῳ, ἢ τῇ Παγκάλῳ. vide Stephanum ὡς ἰσχυρῶς.

Et paternis adversis] Ἀνταχίας.

Samis Junonis] Virg. 1. Aeneid. *Quam Juno fertur terris, &c. Posthabita coluisse Samo*.

Samis decreto Amphictyonum] Publicum Graeciae concilium Quintil. & Plinius. Bis quotannis, vere, & autumnis mittebantur Pylagorae e duodecim populis Graeciae. Harpocration.

Cum jussu regis Mithridatis] Uno die centum quinquaginta millia civium Romanorum Mithridatis jussu trucidata sunt. Cicero pro lege Manilia, Livius lib. 78. Plutarchus in Sulla, Appianus in Mithridatico.

Oscum quendam ludicrum] Osci. Strabo lib. 5. Cicero in epist. ad Marium.

Censorium funus] Funus publicum, sive indictivum, Consulare, Censorium, Triumphale. Polybius lib. 6.

Ne se jus] Leg. puto, non se ei jus.

In C. Silanum vindicatum erat] Qui relegatus erat in insulam Cytheram.

Egitque Nero grates] Nero, Germanici filius.

Forma principe viro digna] Euripides: ἄλλοι δὲ τὸν νεώτερον. vide nostras Varias.

Nam Patricios confarreatis parentibus] Tribus modis nuptiae fiebant, usu, farre, coemptione, Boëthius in Topica, Ulpianus cit. 9. *Farre convenitur, &c.*

Et quando exiret e jure patrio] Qui patria potestate liberantur, aliquando capite minuuntur, ut qui emancipantur: venduntur enim: aliquando non: ut olim qui

he-

fiebant Flamines Diales, hodie qui Episcopi. Ne ii quidem capite minuebantur, qui mortel patris fiebant juris sui. Liberabantur & Flaminicae, fiebantque in viri potestate dum convenirent in manum. Quanquam alioqui nuptiae non liberent a potestate patriae: nam & filius qui uxorem duxit, manet in potestate patris, & filiafamilias quae nupsit. Ulpianus tit. 10. *In potestate parentum esse desinunt, & hi qui Flamines Diales inaugurantur, & quae virgines Vestae capiuntur.* Vide & Gellium lib. 10. cap. 15.

Sacrorum causa] Quod quaedam sacra obiri oporteret a Flaminica, quae obiri nefas putaretur ab ea, quae alia potestate, quam viri contineretur.

Capiebatur] De hoc ritu Gellius lib. 1. cap. 12.

HS vicia] Octo millia scutorum monetae.

Cum pro incolumitate Principis vota susciperent] Prima decennalia Tiberii. Lege quae narrat Dio lib. 53. Sic antiquitus 3. Nonas Januar. fiebant vota pro salute imp. Plutarchi. in Cicerone. Solvebantur autem quinquennalia, aut decennalia, pro quinquennio, decenniove praeterito. Suscipientur; scribentur in tabulis, & signabantur pro futuro.

C. Silium, & Titium Sabinum] Legendum est, *Titurium Sabinum.*

Exercitus septem per annos moderator] Apud ripam Rheni, ut dictum est lib. 1.

Majore mole procederet] Lege, *procederet*, per tertiam vocalem.

Pro gratia odium redditur] Sic Tiberius matrem odorat, quod ejus opera ad imperium pervenisse videretur. Sic & Nero, &c.

Fuisse comperior] Sallustii verbum in Jugurthino, cujus studiosus imitator hic noster.

Nam pleraque] *Tò πᾶσι*, plerumque.

Flexit in melius] Absolute positum. Sic lib. 1. *Tunc a veneratione Augusti orsus flexit ad victorias, triumphosque Tiberii.* Sic in hoc ipso libro, *in ambitionem flexisse.* Ductum a curribus, aut a navibus.

An sit aliquid in nostris consiliis] *Tò ἰσχυρῶς.*

At Messalinus Cotta] Hunc libro sequenti saevissimae cujusque sententiae auctorem vocat.

Sed animo diversus] A Lepido.

[*Cavendum S. C.*] Lapsus igitur memoria Ulpianus in L. *Observare* D. De officio Procos. & Legati, qui hoc Senatum censuisse dicit, *Mesalla & Cotta Cos.* id est, quadriennio ante, nisi apud eum legendum sit, *Cotta Mesalino consulente*, ut Jac. Cujacius cap. 30. lib. 6. *Observationum*. nam, ut quidem ait ipse, etiam Senatores *consulere* dicuntur, l. 2. D. ad Vellejanum. sed indubitate ibi legendum est *censuerunt*. Itaque fortassis ibi quoque *censente* legendum.

Is namque, ut retuli] Lib. 2.

Tiberius civiliter habuit] Ovidius:

Exercet memores plus, quam civiliter iras.
vide quae ad lib. 1. adnotavimus.

Etiāsi impetūs offensionis languerāt] In eandem sententiam Homer. Iliad. α. Θυμὸς δὲ μέγας ἐν διοτρεσσίῳ &c. id est, Nam quanquam in praesens violentiam concoquit iram, Conceptam tamen illam alta sub mente recondit.

Pisonemque gravius] Legendum est, *Pisonem Q. Granius*.

Neque peractas ob mortem opportunam] Vide L. *Defunctio* D. de publ. judic. & L. in *Senatuscons.* D. ad S. C. Turpilianum. Fallit tamen in maiestate. sed hic tantum de sermone agebatur.

Relatum & de Cassio Severo] De ejus ingenio videndus Seneca in praefat. lib. 3. Controvers. Hunc primum affirmant flexisse ab illa vetere, atque directa dicendi viā, non infirmitatē ingenii, sed iudicii. Hic noster, seu Fabius in Dialogo de Oratorib. Scripsit & Historias. Tertullianus in Apologetico, Suetonius in *Vitellio*.

Judicio jurati Senatus] Ita mos erat in rebus gravioribus, *ἰσχυρὰ* apud Xenophontem lib. 5. *αἰσχρολογία*.

Cretam amoveretur] Quia viros feminasque illustres procacibus scriptis diffamaverat. Supra lib. 1. Ejus scripta S. C. abolita, Caligula requiri, & esse in manibus, lectitarique permisit. Suetonius in Caligula.

Saxo Seriphio] Fabulam de Perseo lege apud Strabonem ad finem lib. 10. quae hunc locum mirifice illustrat.

Sub impetrandae] Lego, ubi impetrando.

Samque tres laureatae statuae] Furii Camilli, Lucii Apronii & Junii Blaesi.

Pto

Ptolemaeo Fubae filio] Qui postea, jussu Caligulae, interfectus est. Suetonius in Caligula, cap. 26.

Ipse consultor aderat omnibus] Sic lib. 5. *Sua exempla in consultores recidisae.* &, *Malum consilium consulti pesimum.*

Et culpa nescia] *Conscia*, legunt alii.

Ex vetusto more] Libri veteres, *more*. Legendum, *mos* est. Livius lib. 30. *Ibi Masinissam primum regem appellatum*, &c.

Calles evenerat] Vide Suetonium in Julio, cap. 19. Turnebum lib. 3. *Adversarior.* cap. 9. & 22.

Tum maxime conjurationem disjecit] Legendum, *Cum maxime*, ut lib. 3. *Littora, & lacus Campaniae cum maxime peragrantem.*

Nomen viri Q. Vibius Serenus] Legendum, *Nomen utrique Vibius Serenus.*

Sed hi quidem statim exempti] Ac dixit Tiberius seipsum sibi vita indignum videri, si etiam Lentulo invisus esset. Dion.

Robur & saxum] *Barathrum*. *Robur*, in carcere is locus, quo praecipitatur maleficorum genus: quod ante arcis robusteis includebatur. Festus. Valerius Max. lib. 6. cap. 3. *Quin etiam familiares Gracchorum, ne quis reip. inimicis amicus esse vellet, de robore praecipitati sunt.*

Gallus Asinius Gyaros] Legendum forte, *Cum Gallus Asinius.*

Casus, ut retuli] Lib. 2.

Ad interna praeverterent] *Accederent, venirent.*

Nobis in arto, & inglorius labor.] Virg. 4. *Georgic.*

In tenui labor, at tenuis non gloria.

Saepe rerum motus oriuntur] Quidam legunt, *monitus*. sed non assentior.

Neque alia rerum, quam si unus imperitet] Fort. *atque alia rerum, quam si u.*

Obvia rerum similitudine] Ubique lectoribus occurrente.

Ut animus ex propinquo] Fort. *ut nimis.*

Quod editis Annalibus] Legendus Seneca in Consolatione ad Marciam.

C. Casium Romanorum ultimum] Imo Brutum, & Casium dixerat *Romanorum ultimos*. Suetonius in Tibe-

rio cap. 61. Sic Romani Philopoemenem, *ultimum Graecorum* vocarunt. Plutarch. in ejus vita, & in Arato

Afinii Pollionis scripta] Decem & septem Historiarum libros scripserat. Suidas.

Caesar, quam rescripta oratione] Anticatores Caesaris. Plutarch.

Sed ipse D. Julius] Vide Suetonium in Julio, cap. 73.

Ipse D. Augustus] Plutarch. in Cicerone refert Augusti dictum de Cicerone: λέγει δὲ αὐτῷ, ὅτι παῖ, λέγει, καὶ φιλόπατρις.

Namque spreta exolescunt] Lego, *Nam quae spreta.*

Quomodo imaginibus suis cognoscuntur] Plutarch. in Bruto refert lepidum Augusti factum de Bruti statua Mediolani, quem omnino vide.

Vitam abstinentia finivit] Ἀπὸ ἀσκήσεως.

Libros per Aediles cremandos] Tacitus ipse in Agricolae vita: *Legimus cum Aruleno Rustico, &c. Seneca in praefat. lib. 6. Controversiarum in Labienum, qui & Rabienus: In hunc primum excogitata est nova poena. &c. Et paulo post: Ejus qui hanc in scripta Labieni, &c. Suetonius in Caligula: Titī Labieni, Cordi Cremusii. &c.*

Ut feriarum Latinarum] Vide Varronem lib. 5. de L. Lat. Dionysium lib. 4.

Praefectum Urbis] Vide Gellium cap. ult. lib. 14.

Quod a Caesare palam increpitum] Tralatitiae enim aut fictae causae tantum proponi solebant, non capitales, diri ominis.

In curia ceremoniarum] Quod non perfecissent templum inchoatum

Adversum cives Rom.] Quos nonnullos in vinculis habuerant. Dio, & Sueton.

Et amisere libertatem] Ademerat & Augustus, sed mox restituerat. Dio.

Cetera Principib. statim adesse] Legendum, affatim adesse.

At enim Augustus filiam suam] Suetonius legendus.

C. Proculejum] Fratrem Varronis Murenac, ejus qui in Augustum conjurarat. Horatius:

Vivet extento Proculejus aevo.

Non tam de matrimonio] Emendandum, non jam.

Ac ne asfiduus] Legendum, *ac ne aut asfiduus*.

Montano, celebris ingenii viro] Et oratore, & poeta celebri. Seneca lib. 5. Controversia 7.

Cunctantem jam Tiberium] Fort. *mutantem*.

Lege Julia damnasset] Id est, relegasset.

Albo senatorio erasit] Dio lib. 55

De jure templi Dianae Limnatidis] Pausaniae in Messeniis: ἡν ἐν τῇ νῆϊ ὄρεα, &c.

Suoque regi dent Heliatem agrum] Emendo, *suoque regi Eleatem agrum*. Totus ager inter Dymen & Messenam, Elea vocabatur. Strabo.

Apud Erycum] Corrige, *Erycem*.

Suscepit curam libens ut consanguineus] Nec heredem institui, nec praecipere posse rempublicam constat. Plinius lib. 5. epist. Ulpianus tit. 22.

P. Rutilii exemplum] P. Rutilius Rufus Consul anno U. C. DCXLVIII. vir innocentissimus, repetundarum damnatus, anno post decimo, ab Equitibus, quo judicio convulsa penitus respub. est. Cicero in Brutum. 1. de Oratore, pro Fontejo, in Pisonem, & 3. de natura Deorum, & alibi Paternus lib. 2. Valerius Maximus lib. 2. cap. 5. & lib. 6 cap. 4. Asconius in Divinationem. Livius lib. 70. Reditum suum Sullae negavit, ut Seneca ait epist. 24.

Domitium decoravit pater] Suetonius in Nerone cap. 3.

Cui minor Antonia] Legendum est, *major Antonia*. nam Antonia minor nupsit Druso, Tiberii fratri, patri Germanici.

Sororis nepotem] Ex Marcella, Octaviae filia.

Nationis Termestinae] Termes, oppidum Hispaniae. Plinius lib. 3. cap. 3.

Contusis Thracum gentibus] ὀπλῆς ὀπλοὶ αὐτῶν. Thucydides lib. 11.

Quod magna vis armata, aut incondita] Lego, *Quod magna vis, aut incondita tuebatur*.

Proxima sponte inimicorum recepta] Conjicio leg. *sponte incolarum*. & ita post in Florent. codice editum vidi.

Accusante Domitio Afro] Vide Dionem lib. 58.

Correptumque Graeco versu admonuit] ἐν μὴ περὶ τῆς, αἰνῶν, ὁμοειδῶς δυνάμει; tametsi aliter Canterus noster.

Prosperiore eloquentia] Prope tamen exitio ei fuit eloquentiae opinio.

Esse in civitate Germanici conjugem] Malim, *esse in civitate qui Germanici conjugem.*

Agrippinae filiae] Plinius lib. 7.

Quae Neronis principis mater] Suetonius cap. 53. Tiberii.

Per bella Pers.] Quem vicit L. Aemilius Paullus. • Plutarch. in ejus vita.

Et Aristonici, aliorumque regum] Filii Eumenis ex pellice, qui a Perperna domitus, a M. Aquilio, anno DCXXIV. post R. C. captus, & in carcere, jussu Senatus, strangulatus est. Livius in Epitoma 59. Justinus lib. 37. Strabo lib. 14. Cicero Philipp. 11.

Verum Hypaepeni] Ἰπαιπῆ, πῆλις Λυδίας, καὶ τὸ Αἶπῶ, καμίστις ἐκ γυναικός, δῶρον Ἀφροδίτης. Stephan. ὧς πάλαι. Ovid de Arachne:

Orta domo parva, parvis habitabat Hypaepis.

Meminit & Strabo lib. 13.

Trallianique] De Trallibus multa idem Strabo lib. 14.

Laodiceis ac Magnetibus] De his idem Strabo lib. 12.

Synesius in Epistolis: Ἀπιδῶ, φέρων, &c.

Ac Magnetib. simul] Simul, constructum a Tacito, ut *ἄνα* apud Graecos.

Nulla motu terrae] Cum tamen crebri ibi sint terrae-motus. Strabo, οὐδὲν δὲ ἄσσειας ἐν, καὶ πᾶσα ἡ ὧς τὸ Μαίανδρον χέου.

Nam Tyrrhenum] Strabo lib. 5.

Atye rege genitos] Qui erat e posteris Herculis.

Sive una Amazonum] Smyrna nomine. Straboni lib. 14. Zmyrna est, ut notavi pridem in Philippicas M. Tullii.

M. Porcio Cos.] Cum L. Valerio Flacco, anno U. C. DLIX.

Apud Capuam Jovi] Jovi Capitolino.

Corporis habitum pudori fuisse] Suetonius cap. 68.

Corpore fuit amplo atque robusto. Statura quae justam excaderet. Et paulo post: Facie honesta, in qua tamen crebri, & substilli (sic enim lego) tumores. Sed muta- ta erant pleraque, ut solet, in senectute.

Curtius Atticus] De quo dicitur libro sequenti.

Liberalibus studiis praediti] Quibus ille valde oblectabatur, ut, & Graeca poemata faceret, & summe curiosus esset historiae fabularis: quae mater Hecutae: quod Achilli

Achilli nomen inter virgines: quid Sirenes cantare solidae. Suetonius Tiberio cap. 70.

Ferme Graeci] Convictores Graeculi, quibus maxime acquiescebat. Zeno Dorice loquens, Seleucus Grammaticus. Suetonius cap. 56.

Vescebantur in villa] Praetorium vocat Suetonius cap. 30.

Mare Amyclanum] Amyclae, sunt inter Cajetam, & Tarracinam:

Cum uxor vigiliis] Julia, Drusi filia, Tiberii neptis.

Claris majorib. quam votustis] Gentem enim illam primus extulerat Augustus.

Sic Haterii canorum illud] Talis Hortensio & Callistrato: λέξις γαρυδική, καὶ λέξις ἀγωνιστική. & Aristoteli lib. 3. Rhetoric. Hunc λευπικὸν vocat Demosthenes in Erotico.

Apud Fidenam amphitheatro] Licebat igitur in municipiis, quod Romae sine speciali permisso non licebat: ut colligitur ex Suetonio in Claudio.

Quinquaginta hominum millia] Tranquillus, XX. hominum millia habet, cap. 40. sed hic etiam debilitatos & obtritatos numerat.

Cui minor quadringentorum millium res] qui census erat equester. Nota res vel pueris.

Deusto monte Coelio] Ubi hodie est basilica Lateranensis.

Tribuendo pecunias ex modo detrimenti] Restituto pretio dominis insularum. Tranquillus.

Ut mons Coelius in posterum Augustus] Hoc fieri ipse Tiberius iussit. Sueton.

Id olim Claudiae Quintae] Valerius Max. lib. 1. cap. 8. scriptor de viris illustr. Rom. & alii.

A Coele Vibenna] In vetere tabula Vivenna. alii Coelium vocant.

Nam scriptores in eo dissentiunt] Varro, Romulum: Dionysius, & Livius Tullum; Strabo Ancum nominat.

Ac foro propinqua habitavisse] Aut postea cum in locis tam munitis suspectae forent, in planum deductas esse, ut Varro scribit.

Unde Tuscum vicum] Horatius: — Tusci turba impia vici. Ibi colebatur Vertumnus, Deus Etruriae.

Adversum casum solatium tulerat] Puto leg. adversis casum.

Caesari propinquum] Germanici enim filiam duxerat. Seneca lib. 1. Controversiarum.

Capreas se in insulam abdidit] Imo jam Capreis erat, cum amphitheatrum Fidenis collapsum est. Suetonius.

Antequam Vesuvius mons] *Vesuvius*, mons Campaniae amoenissimus, multos habet subterraneos ignis fontes: itaque saepe conflagravit, sed maximum incendium sub Tito Vesp. quod copiose describitur a Xiphilino, tangitur a Suetonio: disertissime exponitur a Plinio minore, lib. 6. Epistolarum, ubi narrat mortem avunculi sui, qui ea conflagratione absorptus est. Hodie, *Monte Somma*.

Telebois habitatus fama tradit] Vulgo, *Cephalonium* per quartum vocalem; *Κεφαλονία* Strabo, & Eustathius appellant cum secunda vocali.

Duodecim villarum] In eis villa Jovis. Fortasse ceterae, a Diis majorum gentium cognominatae.

Egenes adversum proximos] Amicus noster *tegens*. veteres libri, *etiam*. *Lego*, *egit etiam*.

Calendis Januariis epistola precatus] Ut feliciter annare, & perennare liceret. Plinius: *Primum incipientis anni diem laetis precationibus invicem faustum ominamur*.

Principis aperirent] *Lego*, *operiretur*.

Julia mortem obiit] Agrippinae soror.

In insulam Trimerum] Unam ex quinque Diomedis.

Postquam non subveniebat] Fort. *subveniebatur*.

Donec, idque vetitum] *Lege*, *donec id quoque vetitum*.

Neptem Agrippinam] Quae mater Neronis Imperatoris fuit.

Nam is aviam Octaviam] Erat enim filius majoris Antoniae.

I N L I B R U M V.

Dividendus hic liber in duos, ut recte viri docti monuerunt. Continet historiam novem annorum.

Rubellio, & Fusio cos.] C. Rubellio Gemino, & C. Fusio Gemino, (sic enim leg. est, non *Fusio*) Cos. His Cos. observavi baptizatum a Joanne Christum Dominum.

Ju-

Julia Augusta mortem obiit] Livia, quae postea *Julia*, mater Drusi, qui fuit pater Germanici. Agrippina autem matrem habuit Juliam, Augusti filiam.

Aetate extrema] Octoginta sex annorum. Dio. Male apud Plinium est 82, lib. 14. cap. 16. ubi & male pato legi *Pictanon*, & legendum *Picinin*. ut sit vinum *Picinum*; quod nascitur in colle saxeo, in quo positum est *Tergeste*, hodie *Ribollam* vocant. Hic disferendum esset, cur mulieres minus diu vivere soleant, quam viri. Longaevorum mulierum exempla leges apud Plinium libro septimo, capite 48.

Nobilitatis per Claudiam familiam] Mater Tiberii *Claudia* erat, prima origine. Suetonius: *Ex hac stirpe (Claudia) Tib. Caesar, &c.* Avus Tiberii maternus vocatur a Vellejo *Livius Drusus Claudianus*. a Dione lib. 48. *Livius Drusus*. Maternus igitur avus ipse in gentem Liviam adoptatus est. Vide Valerium Max. cap. 4. lib. 2. & hunc nostrum ad finem hujus libri.

Cum Tib. Nerone] Hic Caesaris Dictatoris Quaestor fuerat. Alexandrino bello classi praepositus, plurimum ad victoriam contulerat. Mortuo tamen Caesare censuit referendum de praemiis *τοῖς ἀντιπάλαισι*. L. Antonium Perusiam secutus, deditione facta, solus in partibus mansit. Profectus ad Sext. Pompejum, deinde ad M. Antonium transiit, cum quo Romam rediit. Suetonius.

Comis ultra quam antiquis seminis probatum] Fuit haec Livia insigni prudentia, & animo maximo. vide Senecam lib. 1. de Clementia cap. 9. & Consolatione ad Marciam, Macrobi. lib. 11. Saturnal.

A C. Caesare pronepote] Suetonius in Caligula: *Comitatus est patrem, &c.*

Ac Tib. quod supremis] Eam aegrotam ne inviserat quidem. Dio lib. 58.

Et addito, ne caelestis religio decerneretur] Quam tamen ei postea tribuit Claudius. Dio lib. 60. & Suetonius in Claudio cap. 11.

Inridere solitus] De morte ejus & Publiae Priscae uxoris, lege Dionem: in quo male C. *Geminus Rufus*, pro quo reponendum, C. *Fusus Geminus*, ut dixi.

Ceterum ex eo praeupta jam] Aspera & imminens capitibus ac cervicibus civium dominatio. Porro legendum est *vergens*, ut alii quoque annotarunt.

Tunc

Tunc velut frenis exsoluti] Sejanus magis etiam *ἡδεῖα*. Decretum, ut natalis ipsius publice celebraretur. Statuae innumerabiles positae. A singulis ordinibus, ut ad Tiberium, sic seorsim ad ipsum misissae legationes. Pro utriusque salute sacra faciebant. Per Genium utriusque jurabant. vide Suetonium, Senecam, aliosque.

Cottam Mesfallinum] Qui libro superiore cavendum censuerat, ut &c. qui hoc libro dicitur saevissimae cuiusque sententiae auctor.

Brevibus momentis summa verti posse] Ut in Gallia, cum Franciscus Borbonius, princeps Condensis, ex summo vitae periculo, morte Francisci II. regis, in summam potentiam venit.

Vi principis impediri testarentur] Desiderantur reliqua actorum hujus anni, in quibus, quemadmodum Agrippina in insulam Pandatariam relegata sit, Nero in Pontiam, ubi uterque eorum interfectus est jussu Tiberii. auctor Suetonius in Caligula. Desiderantur & actasequentis anni, quo M. Vinicius, L. Cassius Cosf. fuerunt: quorum uterque postea Tiberii progener fuit, ut postea dicetur. Tum ut Sejanus eoque creverit, ut Tiberius vulgo insulae Praefectus, Sejanus pro Imperatore haberetur: quem jam Tiberius metuens, neque aperte adoriri ausus, Consulem secum designavit: & ad Senatum scribens, Sejanum suum suarum curarum participem nominabat. Init Consulatam Tiberius absens, Cal. Januarii, sine collega. Sejanus autem collega ab eo adscitus, Calend. Febr. in urbem venit, Consulatamque auspicatus est. Consules una fuere usque ad Idus Majas. Toto illo tempore Sejanus non Consulatus, sed imperii collega habebatur. Idibus Maji, successi in eorum locum C. Memmius Regulus, Fulvius Trio. Hic ex Sejani clientela; ille non tam a Sejano alienus, quam ambiguus fidei, & privatis utilitatibus officium metiens. Tiberius interea explorandis Senatus in Sejanum animis, per epistolas modo eum laudibus tollere; interdum oblique perstringere; nonnunquam de eo contemptim loqui: &, ut advertit, quibus Sejani potentia minueretur, non averfis animis accipi, jamque plerosque reperiri, qui nutarent, confidentior factus, nonnullos e cultoribus ejus affixit: quosdam quibus ille insensus erat, ornavit. Varie interea Sejani animus inter spem, & metum fluctuabat. nam &

& tam alte subvectus, ut paulum deesse videretur ad summum, non minus se Tiberio, quam Tiberium sibi metuendum esse ducebat: & fato nunquam securae potentiae, per scelera quaesitae, terrebat simul, timebatque. Nec minus suspensa civitas Sejano, neque tanto, ut prius, studio colere, neque tamen aperte ab eo desciscere audebat: infixa penitus in plerisque omnibus opinione, nihil sincerum esse Tiberii: nunquam voluntatem ipsius ita perspici posse, ut non immineret periculum, si qui praepropere obtemperassent. Multis jam exitiosum fuisse, quod de voluntate ipsius ac sententia, ex vultu ac verbis iudicassent.

Cum in Blaesum] Sejani avunculum.

Gravatus Vitellius] Vide Suetonium in Vitellio.

Puella adeo nescia] Ea ipsa, quae destinata erat sponsa filio Claudii.

Supplicio affici virginem inauditam] *Virginis nomen* interdum pro ea quae peperit. Terentius: *Virgo nihil habet*. Et paulo post: *Illinc huc transferetur virgo*. Et sermo est de ea quae pepererat. Virgilius: *Ah, virgo infelix*. ubi sermo est de Pasiphaë.

Drusum Germanici filium] Quem Tiberius in abdita palatii parte fame postea enecavit, ut post paulo dicetur: tum autem in custodia habebatur.

Dixisse se M. Silano genitum] Cujus gener fuit Caligula.

Cn. Domitius & Camillus Scribonianus] Hoc est libri sexti principium, de sententia Lipsii.

Aditis juxta Tiberim hortis] Horti Caesaris, qui prope naumachiam erant. Suetonius.

Sellariorum & spintriarum] *Sellaria*, ait Laevinus Torrentius, sunt fellae ipsae ad libidinem dispositae. Sic enim & *fellaria* domus aureae Neronis, apud Plinium lib. 34. cap. 8. & *sellariolae popinae* apud Martialem, ubi non in lectis, sed in fellis accumberent. Inde & *opifices sellularii* Livio. Ego cellas scio vocari meretricum casulas. Martialis: *Intraſti quoties inſcriptae limina cellae* Et Juvenalis: *Ultima cellam clauſit*. Et: *dubitas alta Chionem deducere cella*. Suetonius in Caligula, cap. 41. *Lupnar in palatio conſtituit, diſtinctisque, & inſtructis pro loci dignitate compluribus cellis, &c.* Scribo igitur, *cellariorum*.

lariorum. Spintrias exponit Suetonius, monstrosi concubitus repertores. *Spintriam* vocatum Vitellium idem narrat: & Xiphilinus exponit ~~ut supra diximus~~. *Lego* & hic, *sphintriarum*. Sed haec nescire praestat, ut mirer quosdam tam diligentes in foedissimo vocabulo investigando fuisse.

Cognitis Liviae flagitiis] *Apicata*, uxor Sejani, cognita morte filiorum, libellum scripsit, quo Livillae facinora & flagitia aperuit. Deinde se exanimavit. Tiberius, & ceteros confcios, & ipsam interfecit. Sunt tamen qui dicant, ei, propter Antoniam matrem, ignotum esse, sed eam ab Antonia inedia necatam. Dio.

Spectaculum praebebatur] Legendum, praebebant.

Et noxiam conscientiae] Puto emendandum, *noxae conscientiam*.

Dii me, deaeque potius perdant] *Quin & Artabani, Parthorum regis, laceratus est*, &c. Suetonius in Tiberio capite sexagesimo sexto.

Si recludantur tyrannorum mentes] Plato lib. 9. & 10. de Republ.

Quam in Arusejum & Sanquinium] Quae ea poena fuerit, obscurum est, ob jacturam factam librorum Taciti.

Sanctissimis Arruntii artibus] Lib. 1. dixit, *Arruntium* fuisse divitem, promptum, artibus egregium, & pari fama publice.

T. Minutius Thermus inducti] Plautus: *Injuriam multo induci satius est*. Appulejus lib. 3. *Ego quidem pro hospitis salute, & homicida sum, & reus capitis inductor*. ~~eiusmodi~~.

Reum destinare properat] Forſitan leg. *properabat*. aut, ut pridem conjeceram, *poterat*.

Indicibus accessere] Et ita ſervati ſunt, ut paulo ante Paconianus.

Collegam patris ſui] Seji Strabonis.

Sed Claudiae, & Juliae domus partem] Utrumque ſpe, non re. Sejani filia deſtinata erat uxor filio Claudii. Ipſe Liviam ducturus putabatur: ſed tamen non ut Germanicum, ſic Liviam ejus ſororem adoptaverat Tiberius. Fortaſſe igitur conſtituerat dare illi aliquam ex filiabus Germanici. *Generi* autem appellatio etiam e ſponſalibus contrahitur. L. Servius. D. de gradib. & adſinitat. Et

6c.

gener vocatur etiam neptis aut proneptis maritus. *L. generi* D. de verb. signif.

Annius Pollio] Qui postea in Neronem conjuravit.

Vinicianus Pollioni patri adjiciebatur] Et hic postea conjuravit in Claudium.

In cohortem suam transfulerat] Amicorum. Alia cohors erat primae admissionis, alia secundae, alia tertiae. Sed tertiam non amicorum, sed gratorum vocabat Tiberius: qui tres illas clases fecerat. Suetonius cap. 46. Tale quiddam hodie in aula Imperatoris observatur.

Vitia Fusii Gemini mater] Qui Fusius accusatus majestatis, cum protulisset tabulas suas, se interfecit: quod exemplum secuta est Publia Prisca, uxor ipsius. Dio.

Curtilium Atticum] Equitem ex illustribus, comitem secessus Caprensis. Supra lib. 4.

L. Piso, Pontifex] Legendum est, *L. Piso, P. V.* hoc est, Praefectus urbi. Seneca epist. 84. *L. Piso, Urbis custos, ebrius ex quo semel, &c.* Plinius lib. 14. cap. ult. *Eadem commendatione credidero &c.* Suetonius in Augusto cap. 42. *Postea princeps in ipsa publicorum morum &c.*

Dentrem Romuleum] Liber vetus, *Dentrem Remuleum* habet. Forte *Livium* leg. ex T. Livio, lib. 10.

Numam Marcium] Patrem Anci regis.

Sp. Lucretium] Hic primus habuit comitia creandis Consulibus, cum Interrex esset. Livius ad finem lib. 1. Dionysius extremo lib. 4.

Primusque Mesfalla Corvinus] Dio Cassius Agrippam primum facit, secundum Statilium, Corvinum omittit.

Eam potestatem] Quae ab Augusto primum facta est perpetua. Sueton. Augusto cap. 36.

Dein Piso XX. per annos] Lipsius legit, *X. per annos.* Hic erat Tiberii decimus septimus. De libro Sibyllae, vide Gellium cap. 19. lib. 1.

Post exustum sociali bello Capitolium] L. Scipione, C. Norbano cosf. anno DCLXXI. post R. C. anno ante Sullae Dictaturam.

Sanus repertus] Leg. puto, *sane repertus.*

Ser. Galba, L. Sulla Cosf.] His Consulibus Christus Dominus in crucem sublatu8 est, qui fuit annus ab U. C. DCCCLXXXVI.

L. Cas-

L. Cassium] Longinum cognomento. Suetonius, & Tacitus paulo post.

M. Vinitium] Ad quem Vellejus Paterculus historiam suam scribit.

Calibus ortus] In Campania. Hodie vulgo *Calvi*.

Adversum legem Dictatoris Caesaris] De qua Suetonius in *Caesare* cap. 42. & Caesar ipse lib. 3. de bello civili.

Nam primo XII. Tabulis sanctum, ne quis unciario fenore amplius exerceret] Ex fenore plurimae & gravissimae seditiones exoriri solent. nam qui fenori pecuniam accipiunt, dulcedine praesentis pecuniae illecti, neque quid postea futurum sit, cogitantes, indulgent cupiditatibus suis: neque prius de calamitate sua cogitant, quam exuti patrimonio, & omnibus fortune everli, novas res, si possunt, moliri, & de vertenda quoquo modo republicae consilia capere cogantur. Propterea diligentissime cavendum est, ne crescat aes alienum in civitate. Plato lib. 8. de Legibus, non censet permittendum, ex puteo vicini aquam ad usum quotidianum sumere, nisi qui prius in solo suo foderit usque eo, dum ad argillam pervenerit. Hoc enim argumento utuntur aquileges, aquam inveniri non posse. Ita non esse permittendum, pecuniam ab alio utendam petere, nisi ei qui prius tentasset omnes rationes subveniendi necessitatibus suis, aut ex fructibus praediorum suorum, aut labore & industria, aut parsimonia & frugalitate. Eo magis, quod nemo feneratur propter ea quae sint ad vitam tuendam necessaria.

Ἐπεὶ πὶ δὲ βροτοῖσι πλὴν δύοιν μόνον,
Δημητρὸς ἀκτῆς, πίμπουσιν ὁ ὑδροχόος;

Id est,

Quid ad tuendam est vitam opus, praeter duo:

Cereale munus, & Acheloi pocula?

Propter haec autem, nemo se, ut Diogenes dicebat, feneratori obligat. Ut in argento, aut in auro bibatur: ut gemmis digiti, aures unionibus onerentur, ut purpura calcetur, ut ebone incrustentur laquearia, ut auro radiant, ut citreae mensae petitis trans mare dapibus premantur; ut stultae, infinitae, inhonestae cupiditates delascentur potius, quam expleantur. Ob has, & harum similes causas argentariorum tabulae implentur. Itaque Perfasc, ut est apud Herodotum, omnium peccatorum gra.

gravissimum esse ducebant, quidquam cuiquam debere. Et Plato lib. ii. de Legibus prohibet, ne quid ematur in diem: sed omnia praesenti pecunia: aut ne ulla sit actio ad pretium petendum. Itemque sanxit, si quis pecuniam mutuam dederit, ne eam ab invito exigere possit. Sed & a Charonda idem institutum. & apud quosdam Indorum populos olim observari solitum legimus apud Stobaeum, *λογον μισθ.* Sed & lege XII. Tabularum, obaerati habebantur in nervo & compedibus; vendebantur: Si plures unius creditores erant, qui solvendo non esset, licebat eis corpus ejus dissecare, & inter se partiri. Quae tam horrenda, tamque atrocia lege nominatim permixta erant, ut deterrent homines ab aere alieno contrahendo. Sed tamen in credenda pecunia aliquid humanitatis est, & natura ipsa nos monet, ut, cum amicis egentibus, quemadmodum aliarum rerum, sic pecuniae quoque numeratae usum communicemus: Idque etiam Deus ipse facere nos jubet. Sed adversus naturam est poscere, ut numus numum gignat; verique affirmat Aristoteles i. Politicorum, fenus naturae adversari. Is enim qui alteri fenerat, specie beneficii, eum cui gratificari videtur, evertit. Itaque eleganter S. Ambrosius ait, non multum interesse iater *fenus & funus*: inter sortem & mortem. Cumque sortem feneratorum caput vocare soleant, eos qui illorum rebus involuti tenentur, esse capitis reos. Haec igitur de fenore *καρπός*: de quo videndus est liber S. Ambrosii de Tobia. S. Basilii in Psalmum 14. Plutarchus in lib. *περί τῆς μὴ δυνάμεως δανείζεσθαι*. Nunc quae a Tacito dicuntur, singillatim consideremus.

Vetus urbi fenebre malum] Hoc e T. Livio, & Halicarnasaeo cognosci potest.

Unciario fenore] Quia numerus duodenarius commodissimus est ad partitiones. Habet enim 6. 4. 3. 2. 1. Idcirco eo antiqui in rebus dividendis saepissime utebantur. Sic hereditatem vocabant *assem*, &c. Sic cum singulis mensibus singuli numi pro centenae usurae nomine pendebantur, id est, duodeni quotannis in contempnos, eam usuram *centesimam* vocabant: quae gravissima erat omnium lege permisarum; & ea ipsa quali *as usurarum*

K

parum erat: Proxima erat, eum undeni, id est, deunx.
Persius:

*Quid petis, ut numi quos hic quincunces modesto
Nutrieras, pergant avidos sudare deunces.*

Inde dextantes usurae, dodrantes, besfales, septunces, femisses, quincunces, trientes, quadrantes, sextantes, uncianae. Erat autem *unciana*, cum pro centenis mutuo datis singuli quotannis usurae nomine pendebantur. Eam permissam fuisse hic ait Tacitus, lege XII. Tabularum; sed cum, ut verisimile est, graviores usurae postea exercerentur, lex de unciario fenore iterum lata est, centum fere annis post XII. Tabulas, a M. Duillio, L. Maevio, Tribunis pl. ut auctor est Livius lib. 7. Deinde ad semiuncias, decem annis post legem eadem de re Duillii, Tribuni pl. idque T. Manlio Torquato, C. Plautio Cosq.

Postremo vetita versura] Lege Genucia, sex annis post Duilliam. Livius lib. 7. Itaque saepe postea multati sunt feneratores, qui & puniebantur poena quadrupli, cum fares tantum dupli condemnarentur. M. Cato, initio rei rusticae.

Obyiam itum fraudibus] Fraudem quomodo facerent, eum in socios nomina transcriberent, cognosces ex Livio lib. 35.

Duas quisque fenoris partes] Hac de re Suetonius in Tiberio cap. 48. *Per Senatusconsultum sanxit, ut feneratores, &c.* Sic Plinius lib. 6. epist. de Senatu suorum temporum: *Patrimonii tertiam partem conferri iussit in ea quae solo continerentur.* Capitolinus de M. Antonino: *Fussit ut Senatores peregrini quartam partem in Italia possiderent.* Fortassis igitur hic quoque leg. *patrimonii*, ut duas quisque fenoris partes solveret: duas *patrimonii* in agris per Italiam collocaret.

Caesar disposito per menses] Ex aerario. Leg. autem est, *millies sesterrium* ex Suetonio: qui sunt MCCCC. scutata monetae.

Pater quoque illustris eques Rom.] M. Pompejus, procurator Asiae. Strabo lib. 13.

Theo.

Theophanem Mitylenaeum] In ejus gratiam Pompejus Mitylenaeis immunitatem donaverat. Plutarch. qui eum in malitiosum fuisse ait. Fabrum praefectus fuit in castris Pompeji bello civili, auctorque ei victo fuit, se in Aegyptum potissimum conferendi.

*Sex. Marius Hispaniarum ditissimus, desertur ince-
stas se filiam*] Quam ablegaverat, ne a Tiberio stupraretur. Dionem lege lib. 58.

Facti immensa strages] Viginti uno die abjecti, tra-
ctique: inter eos pueri ac feminae. Suetonius in Tibe-
rio cap. 61. sed lego, ducenti, non viginti.

C. Caesar discedenti Capreas avo] Undevicesimo aetatis
anno accitus Capreas, &c Sueton. in Caligula cap. 10.

Qualem diem Tiberius induisset] Locus insigniter de-
pravatus. Forsitan leg. *Quali Tiberium vidisset.*

Pasfieni Oratoris motum] Qui pessime exordiebatur:
mediocriter narrabat: insigniter perorabat. Seneca lib. 3.
Declamat.

Et tu Galba quandoque degustabis imperium] καὶ σὺ,
τέννοι, τῆς ἀρχῆς ἐμῆς παραγέδωκε. Sic Turnebus apud Sue-
tionium legit, in Galba, cap. 4. ex Dione, Xiphilino &
Iosepho. At Sueton. hoc dictum tribuit Augusto: Dio
& Ioseph. Tiberio.

Fatone res mortalium, & necessitate] Chrysippus apud
Gellium cap. 2. lib. 6. *Fatum*, est sempiterna quaedam
& indeclinabilis series rerum, & catena, volvens semet
ipsa sese, & implicans per aeternos consequentiae ordi-
nes; ex quibus apta connexaque est. sed optime Home-
rus: ὦ πάποι, οἷον δὲ νῦν ἡμεῖς βροτὶ ἀνθρώποις, &c. Scripse-
runt de fato Chrysippus, Zeno, Cicero, Plutarchus,
Alexander Aphrod. omnium optime S. Thomas, & libello
proprio, & in 1. part. q. 116. vide & Commentarium
nostrum in Catilinas M. Tullii.

Contra alii] Stoici, & ante eos Plato lib. 10. de Re-
pub. αἰτία ἐλομένη, ἥτις αἰαίνετο.

Non eximitur] Puto leg. *non eximias.*

Quippe a filio ejusdem Thrasylli] Est & apud Xiphili-
num; & praedictum etiam, fore ut matrem interficeret;
nisi quod Astrologum ipsum non nominat. Sic mors prae-
dicta Vitellio ab Astrologis. Sic praedictum imperium
Vespasiano ab Iosepho. Sic mors Domitiano praedicta,

K 2

ab

ab Ascletharione, & a Procule Longino. Innumerabiles ejus generis praedictiones in veterum libris leguntur: sed valeat dictum Diagorae.

Quem egestate cibi peremptum] Anno uno ante Liviae mortem. Eusebius. Graecus poeta ait: λίμνη δ' εὐκταστὴν θο-
νεί.

Mandendo e cubili tomento] Idem Suetonius narrat.

Coccejus Nerva] Causam mortis cognosces ex Dione.

Adsidere] Horatius: *Quod si quis casus lecto te affi-
xit*, &c.

Quod Julia Drusi filia] Drusi, qui filius fuerat Ti-
berii.

Neronis uxor] Germanici filii.

Denupsit] Extra cognationem suam nupsit.

Mors Aelii Lamiae] Dio libro quinquagesimo octavo:
ὅτι οὐκ οὐκ τὸ πολὺ καὶ τὸ πολὺ τὸν δῆμον τὸν ἐπὶ τῇ πόλει, καὶ
Λαμίας αὐτὸς τὴν πόλιν ἐνθάρσει, ἐν ἀντιπαύσει τῆς πό-
λεως, (legendum, Συρίας) ἀντιπαύσει τῆς πό-
λεως.

Exin Flacco Pomponio] Cum quo biduum potando consumpserat, eique pro praemio Syriam administrandam dederat. Suetonius.

In prioribus libris satis conlocavi] Verbum conlocavi de mendo suspectum.

*Post longum saeculorum avis Phoenix in Aegyptum ve-
nit*] Multa & praeclara de hac ave extant apud veteres. Herod. in Euterpe. Martial. lib. 5. *Qualiter Assyrios revocant*, &c. Lactantius: *Quae postquam vitae jam mille peregerit annos*. vide Plin. lib. 10. cap. 2. Melam lib. 3. Solinum cap. 46. Ovid. lib. 15. Metamorph. Philostrat. lib. 3. de vita Apollonii. Ambros. lib. 5. hexamer. cap. 23.

Paulo Fabio, L. Vitellio Cons] Dio lib. 58. biennio serius, Sex. Papinio, Q. Plautio Cosf. Idem Solinus, & Plinius. Ego Tacitum in re fabulosa non ita curiosum fuisse arbitror. Falsum autem est, quod quidam ex Dione notat, hos Consules supplicio affectos esse. non tacuisset hoc Tacitus, Dio fusiùs explicasset: constarque, hunc Vitellium, Auli, qui imperavit, patrem, Caligulae & Claudii temporibus superstitem fuisse. vide Suetonium in Vitellio: & hic ipse Vitellius postea praefuit Syriae, ut infra dicitur.

Sunt

Sunt qui adseverent mille quadringentos 61.] Ex Plinio, DCLX.

Interici] Fort. in terris. alii, interfici.

Sofide primum] Legendum arbitror, prioresque alites *Sesoftride primum*, &c. quod alii etiam notarunt.

Dein Ptolemaeo] Hic fuit Ptolemacus Euergetes.

Tentatoque per longum iter] Id est, cum prius tentaverit. sic saepe historici loquuntur, Sallustius, Livius, & Tacitus noster.

Quem praefuisse Moesiae] Et Macedoniae. Dio, My. *fae.* Octo autem annos ibi fuerat.

Mamercus dein Scaurus] Dio hunc vocat M. Aemilium Scaurum, sed male.

Tragoediae a Scauro scriptae] Inscribebatur illa Tragoedia *Atreus*. At Tiberius, Ego, inquit, illum Aja-tem efficiam. Vide Dionem.

Ac tamen accusatores, si facultas incideret] Dio: τὸς τε ἐπισκοπῆς τῶν κατὰ τὴν πόλιν πραγμάτων, ἀποδεδωκέναι αὐτῷ μὴ ἐμπέδη εἰσόδου.

Is metu Germanici fidus Romanis] Quia Germanicus Artaxiae regium diadema imposuerat.

Defuncto rege Artaxia] Qui antea Zeno vocabatur, regis Pontici Polemonis filius. supra lib. 2.

Qui gazam a Vonone] Filio Phraatis, de quo ibidem dictum est.

Non despectum id apud barbaros] Xenophon lib. 7. καὶ οὕτως, Claudianus in Eutropium.

Recuperandaeque Armeniae] Regio est Asiae ad Caucasum. Strabo lib. 2.

L. Vitellium praefecit] Eum ipsum qui proxime Consul fuerat.

Multo auro ad scelus cogunt] Ad interficiendum veneno Arsacem.

Adjungere Albanos] Hic vicini sunt Iberis.

Accipere Sarmatas] Asiaticos Tartaros. Europaei sunt Rusii. In heptarchias divisam fuisse regionem illam, testatur etiam Strabo.

Qua tempestate Jason post avectam Medeam] De Argonautarum expeditione, totaque hac fabula, Apollonius, Val. Flaccus, & Ovidius, Seneca & Euripides legendi, & Apollodorus in Bibliotheca.

Sive id. animal, seu navis insigne fuit] Sic de Minotauro, sic de tauro, qui Europam avexit, sic de equo Trojano fabulantur. vide Strabonem lib. 11. & de durateo equo Servium in 2. Aeneid.

Equestris proelii more] Sallustius: *More equestris proelii, sumptis tergis atque redditis.* Et in Jugurtha: *Quibus illi freti, non uti equestri proelio, &c.*

Frontis & tergi vices] vicissitudines. Exaudiendum autem verbum, erant.

Fama tamen occisi falso didita] Josephus lib. 10. vere occisum tradit.

Cum hic more Romano Suovetaurilia daret] Plutarchus de Lucullo: ἦσαν δὲ καὶ τῷ Εὐδρότη ταύρων διακρίσεις. Vox usitata Xenophonti, & Thucydidi. Livius lib. 1. *Censu perfecto, quem maturaverat, &c.* Dionysius lib. 4. eadem de re: καὶ ἡμεῖς αὐτῶν ἐπισησάμεν ταύρων, καὶ περὶ, καὶ τεύχεα. lego καὶ περὶ. Et addit, durare ad suam usque aetatem. Asconius in Divinat. *Iidem completo quinquennio Urbem lustrabant, & Solitaurilia sacrificia:* (lego, *Suovetaurilia*) *de sue, ove, tauro faciebant.* Tacitus lib. 4. *Annalium ab excessu Neronis: Tum Helvidius Priscus Praetor, praetunte Plauto Aeliano Pontifice, lustrata bove, (lego, sue, ove) taurisque area, & super cespitem redditis extis.*

Poppaeus Sabaeus concessit vita] Dio: ἦδη καταπαύσας, πρὶν πᾶσι αἰτίαι λαβεῖν. Lipsius, *sponde, non fato.* Non sequor.

Maximisque provinciis per quatuor & XX. annos] At Tiberius XXIII. tantum annos imperavit. Praeterea his ipsis provinciis Pomponius Labeo sub Tiberio octo annos praefuerat, ut paullo ante in hoc libro vidimus. Quare de hoc loco amplius cogitandum censeo. Dio ait, toto prope Tiberii principatu.

In ipsa curia depromptum] Dio: ἐν δακτυλίῳ ῥοφίας.

Galba tristibus Caesaris litteris] Frater Servii, qui postea imperavit.

Quam juveni Druso nuptam retuli] In iis libris, qui perierunt.

Intestabilis] ἄσπετος.

Scytharum natio] Legendum, *Clitarum*, quae gens in Cilicia.

Arche-

Archelao subjecta] Filio ejus Archelai, qui rex Cappadocum evocatus Romam litteris Tiberii, ibi mortuus erat, C. Coelio, L. Pomponio Cosf. ut vidimus lib. 2. Ejus regnum in formam provinciae redactum erat, Tiberio Caesare III. Germanico II. Cosf.

Nicephorium] Alio nomine *Conflantina*, prope Edessam urbs. Stephanus.

Anthemufida] Sic & Apollonius appellat. Est urbs Syriae.

Conditoris Seleuci retinens] Seleuci Nicanoris. prius vocabatur *Olbia*, & *Hyria*.

Spernuntur] Puto legendum, *spernitur*. & ita habet Gryphii editio.

Nam populi imperium juxta libertatem] Thucyd. lib. 3. in orat. Theb. *ἐμὸν μὲν ὅδ' ἡ πόλις τὸν ἐπύχραν, ἔπ' ἡμεῖς ἐλευθερίας* &c. Sic & Demosthenes ait: natura inimica esse democratiam, & tyrannida.

Atque interim Ctesiphon] Apud Assyrios duae civitates maximae erant, *Seleucia*, & *Ctesiphon*, ut Procopius lib. 2. de bello Persico testatur. At Ctesiphonte reges hibernare consueverant. Strabo.

Inlustre oblitus, & alimenta arcu expediens] Ut Philoctetes apud poëtam, *configans tardus celeres flans volantes*.

Quantum Scytharum auxilio] *Quam dum*, puto legi oportere.

Idem annus gravi igne urbem] Prope eodem tempore Tiberis ita abundavit, ut per plana urbis navigatum sit. Dio. Frequens olim Urbi utrumque malum, inundatio, & incendium.

Exsolutis domuum, & insularum pretiis] Suetonius hoc factum esse ait, cum mons Coelius conflagravit, de quo dictum lib. 4.

Eaque perfecta] Suetonius imperfecta relicta esse scribit.

Cn. Domitius] Pater Neronis, qui postea imperavit, ex Agrippina, Germanici filia. Sueton.

Post mortem Claudiae] Juniae Claudillae, M. Silani, viri nobilissimi, filiae. Suetonius, & hic supra, hoc ipso libro.

Dum dominationis apisceretur] Liber vetus, *papisceretur*. Lego, *dominationis sp. apisceretur*, hoc est, spem apisceretur.

Sanguine & caritate propior] Oberat etiam matris impudicitia.

In patientia] Legendum, *impatientia*.

Qua pridem repudiata assentionibus] Vide quae in Variis scribimus lib. 1. cap. 12. & Gal. Canterum lib. 6. cap. 2.

Sic Tiberius finivit, octavo & LXX. aet. anno] Plinius vixisse illum ait annos septuaginta octo menses quatuor. Dio septuaginta septem annos, quatuor menses, & novem dies.

M. A. N.

M. A. MURETI
NOTAE (*)
IN
TACITUM.

(*) Has Notas & Variantes, ex Mureti exemplo descriptas, suis in eundem scriptorem Notis inseruit Valens Acidalius.

THE
CITY OF
NEW YORK

OFFICE OF THE
COMMISSIONER OF
THE LAND OFFICE

M. A. M U R E T I N O T A E I N T A C I T U M.

I N A N N A L. I.

- 3. *destinare consules*] *designari consules.*
- 6. *quandocunque*] *quandoque.*
- 7. *posuit*] *proposuit.*
- 9. *ut interfectores*] *dum interfectores.*
- 10. *qui fecere*] *qui cepere.*
deterrima] *deterrimi.*
- 14. *in his, quae*] *in iis, quae.*
- 16. *aut gaudium*] *Hae voces delendae.*
delapsis] *dilapsis.*
- 20. *immitior*] *immitis.*
- 22. *si sepeliunt*] *hi sepeliant.*
- 27. *occurreret*] *occurrerat.*
- 28. *expostulantur*] *postulantur.*
- 32. *exemerat*] *exuerat.*
- 35. *incedentes*] *accedentes.*
- 36. *republica*] *respublica.*
- 41. *quod tam triste?*] *quod spectaculum tam triste? Sic*
P. Danesius.
- 47. *ac ne*] *ac delendum.*
- 48. *causas & merita*] *causarum merita.*
- 55. *& repentino*] *& delendum.*
saepe alias] *& saepe alias.*
- 63. *ut opus & alii*] *ut per opus alii.*
- 72. *dictans*] *dictitans.*
- 74. *paenitentia patiens, tulit*] *santo patientius tulit.*

I N

IN ANNAL. II.

2. *majoribus*] *moribus*.
armorum] Haec vox delenda.
6. *augebantur*] *agebantur*.
9. *tum permisum*] *tum dele*.
14. *viditque se*] *vidit se*.
15. *tergum*] *terga*.
17. *rupturus*] *erupturus*.
20. *ex victoria*] *in victoria*.
26. *consultum est*] *consultum esset*.
32. *¶ Papius*] *¶ dele*.
40. *servum suum*] *suum dele*.
dilegit] *deligit*.
47. *Mosconi*] *Mosyeni*.
48. *nisi cum*] *nisi quam*.
50. *secus*] *sequius*.
Aréo] *Areo*.
57. *postea rarus*] *post quae rarus*.
69. *parietibus*] *parietinis*.
79. *praedixisset*] *prodixisset*.
80. *militum, inde*] *militum vis, inde*.
85. *marito, cur*] *marito ratio, cur*.

IN ANNAL. III.

6. *imperatorī populoque medicis*] *imperatorī, populoque, quae medicis*.
11. *postquam*] *post quae*.
12. *non principis*] *non vi principis*.
14. *arguentes*] Post hoc verbum pone: *quod haud minus Tiberius, quam Piso abnuere. interrogationibus exquiri*] *interrogationibus ex filio quaerit*.
22. *voluerat*] *voluerant*.
24. *illustrium domuum adversa*] Sic legendum.
28. *inditi custodes, ¶ lege P. P. praemiis inducti visi*] *indicia, custodes, etiam lege P. P. pr. inducti, ut si*.
29. *Ac tamen*] *Haec tamen*.
33. *ante repetito*] *alte repetito*.
34. *Multa duritiae veterum melius*] *Multa a duritiae veterum in melius*.

38. *Odrysaëque, & alii*] *Odrysaë, Setaliti.*
 43. *aperta consensione*] *aperte consensione.*
 47. *quia non metu ducatur*] *Muretus e regione harum*
vocum stellulam adpinxerat. Acidal.
 55. *verum R.*] *imperium.*
 57. *privatisve*] *privalisque.*
 58. *aemulatione*] *aemulationi.*
 59. *tum maxime*] *cum maxime.*
 62. *sed Aphrodis.*] *sed delendum.*
 63. *rege uti*] *rege niti.*
 72. *tanta vis unum intra*] *tanta vis ignium intra.*

IN ANNAL. IV.

3. *prolationis, diversa*] *prolatio diversa.*
 5. *ab Syria*] *ab Syriae.*
 27. *coeptantem tum maxime*] *coeptam tum maxime.*
 28. *nomen viri Q. Vibius Serenus*] *nomen utrique Vibius*
Serenus.
falsa exterritum] *falso exterritum.*
 30. *intercescit, Gallus Asinius, Gyaro aut Donusa claud.*
consensere] *intercescit, cum Gall. Asin. G. n. D.*
claud. consenseret.
 33. *neque alia rerum, quam si unus*] *atque alea rerum,*
cum sis unus.
ut animus ex prop.] ut nimis ex prop.
 34. *Namque spreta exolescunt*] *Nam quae spreta exolescunt.*
 41. *non tam*] *non jam.*
vera potentia augere] *veram potentiam augere.*
 42. *contantem*] *nutantem.*
 51. *sponte inimicorum*] *sponte incolarum.*
 52. *sed imaginem*] *se imaginem.*
 53. *in civitate, Germanici*] *in civitate, qui Germanici.*
 56. *Lepidus ipse*] *Lepidus dele.*
 59. *judicis*] *indicis.*
 65. *ductavisset*] *tulisset.*
 66. *adversum casum*] *adversis casuum.*
 68. *facere*] *fecere.*
 69. *quando moesta*] *quanto moesta.*
 70. *quo intendisset oculos, quo verba acciderent*] *quoquo*
intendisset oculos, quoquo verba accid.
 71. *aperirentur*] *opperiretur.*

I N A N N A L. V.

[3. *festisque*] *fauſtisque*.

10. *per dolumque comitantibus*] *per dolum comitantibus*.

I N A N N A L. VI.

3. *dicta*] *edicta*.

4. *acrius, juxta inviſi*] *ac reus, juxta inviſi*.

5. *pleraque C. Caefarem*] *pleraque in C. Caefarem*.

6. *firmare*] *adfirmare*.

7. *quid repens*] *quid recens*.

10. *Qua octup*] *quia-occup*.

11. *Dentrem Romulium*] *Dentrem Livium*.

14. *Janus*] *Suſpectum*.

15. *coeptas*] *ſuſceptas*.

16. *verſura*] *uſura*.

19. *aurariasque ejus*] *aurarias ejus*.

23. *descriptum*] *praefcriptum*.

30. *ſeveritate*] *ſeveritatis*.

32. *tardari metu, modo*] *modo tardari metu, modo*.

34. *ac ſaepe, modum*] *ac ſaepe, in modum*.

35. *modo equeſtris*] *modo equites tres*.

41. *quae Macedonibus*] *quae a Maecedonibus*.

51. *inſtabilis ſaevitia*] *inde ſtabilis ſaevitia*.

I N A N N A L. XI.

4. *addere reos*] *agere reos*.

gravitatem] *caritatem*.

8. *praeparaverat*] *properaverat*.

9. *fratri*] *patri*.

10. *Et recipere Armeniam, ni Vibio*] *Et reciperat Armeniam, ni a Vibio*.

paucos inter ſenum regum] *paucis inferiorum regum*.

12. *Syllanam*] *Silanam*.

16. *parentes*] *parentem*.

18. *jacta*] *jactata*.

20. *otium exueret*] *otio inſueſceret*.

qui in] *quia in*.

24. *viros*] *Latet nomen familiae*.

27. *noctem denique*] *noctem diemque*.

29. eo tempore] in tempore.
31. sacrificantes vel] Has voces dele.

I N A N N A L. XII.

1. intonanti] intoleranti.
promptus] pronus.
2. familiam] filiam.
3. indita] indicta.
7. rogare] orare.
9. inducunt] inducit.
quis ob acc. Mesf. ultio ex filio timebatur] qui sub
acc. Mesf. vitrico & filio timebantur.
11. tanto tolerantiora] tanto tetriciora.
ut externis quoque gentibus &c.] ut externis quoque
gentibus quicquam velit. Datum posthaec C. Cas-
sio &c. deletio verbo jubet.
12. occipiebat] occupata.
25. praescriptum] perscriptum.
27. Cattorum] Caucorum.
delapsis] dilapsis.
29. Subillius] Veteres libri, Vibellius.
31. Antonam & Sabrinam, fluvios] Antona & Sabri-
na, fluviis.
37. Nam si vos] Non si vos.
38. ni cito vicis] ni cito e vicis.
occidione occubuisent] occidione occidisent.
46. accelerare] celerare.
49. ignavi animi] ignavo animi.
52. extinctus esset] Haec verba dele.
56. attamen] ac tantum.
57. ima vel] Has voces dele.
58. vetera facunde exsecutus] verum facunde exsecutus.
62. merita] Dele.
65. ac novercae] at novercae.
68. attentaret] advenaret.

I N A N N A L. XIII.

1. ad m. agitur] ad m. adigitur.
6. si ducem am. inv. egregium, quam si pecuniosum] &
si ducem am. inv. egregium, an pecuniosum.
7. amnem

7. *amnem Euphr.*] Dele *amnem.*
8. *cohortibus aliisque, quae ap.*] *cohortibus aliis, quae ap.*
9. *ex aequo modo*] *ex aequo, ex commodo.*
Vindio.] *Vindicia.*
forte priore de causa] *forte prior ea de causa.*
10. *equester*] *eques R.*
11. *Senecaeque permetteret*] *seque Senecae permetteret.*
velaverat] *celaverat.*
14. *inde vilis rursus Burrhus*] *inde debilis Burrhus.*
16. *Britannicus*] Dele.
19. *conjugioque ejus etiam imperio*] *conjugioque ejus etiam petito.*
25. *acciperet ictus, & ore praeferret*] *acciperet ictus, & ferret.*
finerent] *fererent.*
inserebant] *inferrent.*
26. *vi an aequae cum patronis &c.*] *ut nec an aequae cum patronis jure agerent, sed jam coram insultarent, at verberibus manus ultro intenderent, impune, vel potius sua gaudentes.*
ac crim.] *at crim.*
27. *derogent*] *derogarent.*
28. *Comprobavere*] *Non probavere.*
30. *Aminius Rebius*] *Caninius Robilius.*
31. *reperit*] Dele.
32. *Lufius Varius*] *L. Varius.*
nuntiavit] *pronuntiavit.*
36. *Pactio*] *P. Attio.*
Pactium] *P. Attium.*
37. *vertebantur*] *vertebant.*
saepius clade] *saepius jam clade.*
38. *in summa pacis*] *in summam, deleta pacis.*
intellectu] *intellecta.*
39. *Isteo*] *Attejo.*
40. *pedes sagittarius*] *pedes sagittariusque.*
45. *T. Ollio*] *T. Aelio.*
46. *Sed accepto aditu*] *Muretus videtur voluisse, (nam scriptura non plane liquet) sed hoc coepta aditu. Acidal.*
49. *Quae si summa*] *Quod si summa.*
50. *sequens*] *sequi.*
societates] *necessitates.*
etiam populi R. tum] *etiam tum populi R.*

erogationum] *irrogationum*.

53. *tres & sexaginta*] *tres & quadraginta*.

Aelius Gracilis] *A. Gracchus*.

57. *cluvie maris arefcente unda, sed super*] *cluvie maris, sed unda maris super*.

IN ANNAL. XIV.

4. *pervectam*] *provectam*.

blandimentum] *blandimentis*.

explenda simulatione] *explenda e simulatione*.

5. *visum dehinc*] *jussum dehinc*.

11. *luisse eam poenam conscientia, qua sc.*] *luisse eam poenam consciam, quod sc.*

ac posteaquam frustra oblata sint] *Muretus voluisse videtur, hinc postquam frustra habita fit. videtur, inquam: nam scriptura mihi non liquebat in hinc & fit. Acidal.*

13. *qua inced*] *quaqua inced*.

14. *evulgatus*] *vulgatus*.

15. *assistentibus familiaribus*] *assistentibus sonascis*.

acceserat cohors] *acceserat & cohors*.

in spe] *Dele in*.

hi dies] *hi delendum*.

20. *theatro*] *ne theatro*.

quoties P. R. federet] *quoties praetores ederent*.

everti] *Delendum*.

22. *celebratur*] *celebrabatur*.

25. *clauserat*] *clausa erat*.

29. *testamenti*] *Dele*.

breve litus] *Vocem litus dele*.

32. *visamque speciem &c.*] *visamque speciem moestam subversae coloniae*.

33. *tanquam reddituri supplicium, ac praecepta*] *tanquam redempturis supplicium, ac praeterita*.

35. *sed tunc*] *sed se tunc*.

39. *tanquam d. b.*] *quanquam d. b.*

40. *ejus propinquus*] *ei propinquus*.

44. *multa sceleris &c.*] *Distingue: Multa sceleris indicia praeveniunt. Servi si pr.*

48. *quaesivit*] *quaderet*.

quin insula] *in insula*.

- eo *privatim miserior*] eo *privatim miseriorem*.
 50. *qui multa*] *quod multa*.
Talius] *T. Alius*.
 51. *quod in se tumescentibus*] *quod intumescentibus*.
& adulteria] *& ad ultimum*.
pro gentis majoribus] *pro gente & moribus*.
 52. *illudere voces*] *illudere vocem*.
 55. *attamen*] *ac tamen*.
 56. *me Claudio praeponis*] *mihi Claudium praeponis*.
inornatum] *innatum*.
 58. *Haec in ore famae, credentium otio agebantur*] *Haec*
more famae praesentium odio augebantur.
otium, suffugium] *hostium suffugio*.
 39. *maturare parat*] *maturare parat*.
sed ad Sen.] *sed & ad Sen.*
 60. *Nero poenitentia flagitii conjugem*] *poenitentia flagi-*
tti Nero conjugem.
 61. *repetitum venerantium*] *Haec lineola subduxerat Mu-*
retus. Acidal.
 62. *eluserat*] *illusum erat*.
 64. *ac puella*] *at puella*.
communeque Germanici] *communesque Germanicos*.

I N A N N A L. X V.

2. *hanc modice*] *aut modice*.
 5. *Casperius*] *C. Asperius*.
 7. *patrata & magnifica extoll.*] *patrata magnifice extoll*.
 10. *quo transitum*] *quae transitum*.
 12. *comitabantur*] *comitabatur*.
 15. *experientis*] *expedientis*.
decederet] *excederet*.
 18. *frumentum plebis*] *frumentum publicum*.
 23. *Atticae rel.*] *Antikanae rel.*
 34. *in contumelias*] *inter contumelias*.
 35. *appellet, nomina*] *appellaret, omnia*.
 36. *imaginationibus*] *machinationibus*.
necessitudinibus] *necessitatibus*.
 38. *quas Tigellino*] *quas a Tigellino*.
 40. *redibat Levis rursus grasfatus*] *satis credebatur,*
cum rursus gr.
 44. *humani generis*] *Dele humani*.

45. ardente domo] aurea e domo.
 52. a libertate] ad libertatem.
 55. se pariter indicem &c.] His Muretus stellulam appinxerat. *Acidal.*
 57. carissima quaeque] carissima quisque.
 62. tam constantis] tum constantis.
 63. mollitus] molitus.
 64. amicitiae] & amicitiae.
 69. celebrat] celebrabat.
 72. ap. palatium effig. eorum quoque]- ap. palatium quoque effig. eorum s.
 74. venerationem hominum] venerationem numinum.

IN ANNAL. XVI.

2. asfererentur] afferrentur.
 5. longas prov.] longinquas prov.
 7. recordantibus] recondentibus.
 9. sed non permittere] se vero permittere.
 21. egressus est] egressus esset.
 28. summam reip.] summam remp.

IN HISTORIA. I.

Ex vetere libro constat, principio hujus libri quaedam desiderari.

1. aduerseris] aduerseris.
 profectis nec amore] profecto nec cum amore.
 2. cohorte in Sarmatarum] coortae in nos Sarmatarum.
 agerent, ferrent cuncta &c.] Distingue: agerent, ferrent cuncta odio & terrore. *Corrupti in dom.*
 5. coaspernantes] aspernantes.
 6. tanquam innocentes] tanquam nocentes.
 8. pacis artibus] His vocibus Muretus stellulam apposuerat. *Acidal.*
 etiam qui queri] etiam si queri.
 12. eodem actu] Hae voces delendae.
 13. rebus minoribus] Muretus in addi voluerat, ceterum vocem minoribus stigmate notaverat. *Acidal.*
 14. accersiri] accessi.
 tradiderunt] crediderunt.
 26. erga aliena] Dele erga.

27. gladiis] gaudiis.
 34. mixtis jam Oth.] mixtis etiam Oth.
 36. caveri] cavere.
     complecti armis] complecti artius.
 37. aperire] aperiri.
 41. agerent] hoc agerent.
 43. insignem illa die virum &c.] insignem illa die virum
     & senem trucidare pergunt, disiecta plebe Sempro-
     nium Densum, quem aetas nostra vidit. Centurio is
     praetoriae cohorti ac Galbae custodiae a Pisone
     additus.
 44. munimentum ad praesens, in posterum ultionem] mu-
     nimentum in posterum, ad praesens ultionem.
 47. tot offensas] tot delendum.
     strages] stragem.
 51. diuque infructuosam] diu infructuosam.
 52. ita comitatem] Dele ita.
     & profusa] sed profusa.
 57. quibus praesentia ex affluentia] quibus ex praesenti
     affluentia.
 63. tendebantur] tendebant.
 64. solitis ibi] solitis sibi.
 66. & stupris] Dele &.
 71. intra intimos] inter intimos.
 72. quia velocius] qua velocius.
     unde nulla inn. cura, sed vitae] Delendae voces
     unde & vitae.
 78. vitandi metu vel cognoscendi] vitandi metum, &
     agnoscendi.
 79. ex ferocia & successu] & ferocia, & successu.
     ibi saevitia, hic miseria valuerum] ibi saevitia hye-
     mis, & vi vulnerum.
 80. colonia] e colonia.
 83. sed veni postulaturus] veni, sed postulaturus.
 85. & oratio] ea oratio.
     animum vultumque conversi] animo vultuque conversi.
     ac parum] aut parum.
 86. immoto die] Dele die.
 87. invitatus] Delendum.
 90. festinata exactione] festinata jam pridem exactione.

IN HISTORIAM II.

1. omnium] omnium.
4. Titus aucto &c.] Titus aucte animo ad patrem per-
vectus. Suspensis provinciarum.
7. placuit expectari &c.] placuit expectari. in victores
victosque n. s. f. coalescere, deleta voce bellum.
12. victus] victus.
12. Tungrorum] Turingorum.
15. Tungrarum] Turingarum.
17. quem contra Plac.] quem repente contra Plac.
18. providentiam ducis laudantibus.] Haec verba Mure-
tus subduxerat. Acidal.
qui pro Oth.] quin pro Oth.
21. a quibusdam vicinis &c.] a quibusdam e vicinis co-
loniis, invidia & aemulatione.
26. perculsis n. r. f. foret] & perculsis n. r. f. fore.
27. perinde damnum] perinde id damnum.
41. accurrentium, clamantium] acurrentium, volantium.
42. an ipsa] an in ipsa.
46. praemisit Moesia] praemisit e Moesia.
47. Ne tempus &c.] Nec tempus computaveritis. Diffi-
cilius est.
51. domus portam] domus partem.
54. jussu Vitellii] Has voces dele.
60. & fidem absolvit] & ideo absolvit.
62. luxuriam] luxuriae.
64. evicta] eveicta.
73. speculatores Syria] speculatores e Syria.
74. Alexander] Ti. Alexander.
omnes exercitus infl. arrogantia] omnis exercitus infl.
ad arrogantiam.
80. laeta omnia] laeta omina.
82. donativa] donativum.
84. quod avidius] quo avidius.
94. convulsus] convulsusque.
95. faces] facem.
98. Mare quoque etefias flabant. harum flatu] mare quo-
que etefiarum flatu.

2. *Vires*] Hanc vocem Muretus subduxerat lineola.
Acidal.
4. *Ceterum ut transmitteret &c.*] *ceterum ut transmittet-
 ret in Italiam, imprimis ex usu id fore, scriptum*
Aponio, & una cum Moesico exercitu celeraret.
7. *gens fidei commissae patientior*] *gens fidei commissae*
parentior.
10. *rapiuntur arma &c.*] *rapiuntur arma, & ira militum*
in T. Ampium Flavianum ut proditorem incubuit.
11. *fornacibus*] *fornicibus.*
12. *Vespasiano*] *a Vespasiano.*
Hadriam] *Acriam.*
13. *iisdem campis illis*] *iisdem illis campis.*
15. *belli luem*] *belli molem.*
19. *plano sitam*] *in plano sitam.*
clementiam & gloriam inania &c.] *clementiae gloriam*
inanem.
22. *his, rursus illis*] *his, rursusque illis.*
pugnae signum] *Dele pugnae.*
25. *precabatur patris patris*] *precabatur patris manes,*
ne se ut parricidam averfarentur.
29. *balistam*] *molem.*
resisterent] *resisterant.*
31. *reverteretur*] *verteretur.*
32. *majorum opum specie*] *maioris opum specie.*
33. *dominorum addita*] *domorum addita.*
37. *Rosius*] *Rosius.*
38. *animadvertit*] *advertit.*
41. *ne in tanto discrimine quidem*] *ne in tanta quidem*
discrimine.
decoris] *dedecoris.*
& paucis] *Dele &.*
50. *propinqua*] *propinquante.*
54. *perpulit ad*] *perpulit, ut ad.*
referret] *adferret.*
55. *secuta e clasfics legio*] *secutae clasfcae legiones.*
56. *longe necubi feriri*] *longe quam ubi feriri.*
62. *dedecore*] *decors.*
lietorum] *locorum.*
84. *cruare foedare*] *cruore foedas*

IN HISTORIAM IV.

- 2. *adversis abstractus*] *adversis in Gemonias abstractus.*
- 3. *& republica*] *de republica.*
- 22. *utramque*] *Delendum.*
- 33. *in suos*] *Has voces dele.*
- 39. *proponeretur*] *praeponebatur.*
- 42. *illa scientia*] *ista scientia.*
- 46. *lectus in eandem sp.*] *erectus in eandem sp.*
- 48. *petiero*] *repetiero.*
- 49. *in pace*] *Dele in.*
- 56. *Marsacosque*] *Morsaticosque.*
- 61. *arbitrentur*] *arbitrantur.*
- 68. *nequaquam egr.*] *nec quamquam egr.*
summam belli parum tolerare] *summa belli poterant tolerare.*
- 72. *qui vocem*] *qui delendum.*

IN HISTORIAM V.

- 2. *ac mox*] *Dele ac.*
- 16. *attamen*] *ac tamen.*
- 17. *silentem*] *silentio.*
ut elicerent] *ut eluderent.*
- 20. *operatum*] *occupatum.*
- 22. *& quo plus*] *& delendum.*
- 25. *virtutes &*] *Has voces dele.*

IN GERMANIAM.

- 11. *pertrahentur*] *praestrahentur.*
- 13. *vel principum aliquis &c.*] *vel principum aliquis.*
vel propinqui.
principis] *Delendum.*
- 15. *ipsi habent miram diversitatem naturae*] *miram diversitatem naturae* ! *deletis illis, ipsi habent.*
- 16. *abditae autem*] *Dele autem.*
- 17. *proximi ripae negligenter*] *proximi ripae, exquisitius; ultiores, negligenter, ut qu.*
- 20. *donec aetas separet &c.*] *donec separet ingenuos virtus, reliquis deletis.*
- 32. *ferox bello & melior*] *ferox & bello melior.*

38. *innoxias*] *innoxia*.
 40. *Longobardos paucitas nobilitat*] *Longobardis paucitas nobilitas*.
 42. *Quadisve*] *Quantisque*.
 46. *procerum*] *ceterum*.

IN VITAM AGRICOLAE.

6. *nisi quod*] *Dele nisi*.
 11. *positu contra Hispaniam*] *posita contra Hispania*.
 19. *administrationibus potius*] *administrationibus praepo-
 nere potius*.
     aequalitate] *aequitate*.
     vendere pretio] *pendere pretium*.
 24. *differunt. melius aditus portusque*] *differunt in me-
 lius. Aditus portusque*.
 30. *famae*] *fama*.
     atque omne ignotum pro magnifico est] *Haec verba
 delenda*.
 31. *libertatem non in praesentiam laturi*] *in libertatem,
 non in P. R. servitium nati*.
 32. *discessionibus*] *dissensionibus*.
     vitia hostium] *vitia nostra*.
 33. *Et vota virtusque*] *en vota virtusque*.
 36. *tolerabant*] *tolerant*.
     tractis] *fractis*.
     hostium agminibus] *nostrorum agminibus*.
 40. *addique*] *additque*.
 42. *in nullum rei post usum*] *in nullum reip. usum*.
 43. *oblitus est*] *Dele est*.
     principatus] *principis*.
 46. *militum decoramus*] *imitatione virtutum colamus,
 deleta voce temporalitus*.
     famamque ac fig.] *formamque ac fig.*

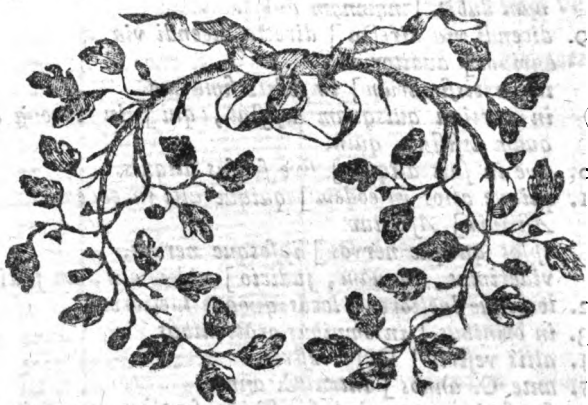
IN DIALOG. DE ORATORIBUS.

1. *vel eosdem*] *Has voces dele*.
 3. *ut agnosces quae audisti*] *ut agnosces quid Maternus
 sibi debuerit, deletis verbis, quae audisti*.
     aggregares] *aggregare*.
 4. *cui desidiā advocamur*] *qui desii jam advocari*.
     5. *qua-*

5. quatenus arbitrium] quando te nunc arbitrum.
sed & ipsum solum apud vos arguam] sed ipsum so-
lum apud te eo arguam.
amittit] omittit.
vel in iudicio] sive in iudicio.
7. tum abire] tum habere.
quibus morum indoles est] quibus modo & indoles est.
8. spectanda haberemus] spectanda habemus.
quam fastidiat] quam qui fastidiat.
10. ingentes ex his assensus] ingentes existere assensus.
11. commoda] commendata.
abundat] abundabat.
14. viri optimi & temporum] viri optimi, & optimi
temporum.
15. & pugnae] ei pugnae.
18. & quos utinam &c.] & quos utinam ne in illa par-
te imitatus esset Calvus vester.
num dubit.] numquam dubit.
19. dicendi via directa] directa dicendi via.
aurium] auditorum.
imperitisimarum] impeditissimarum.
in cortina quisquam assistat, qui] in corona quis-
quam assistat, quin.
20. sive in suis aliquis] sive sensus aliquis.
21. quique alios in eodem] quique alti in eodem.
Asitium] Ascitium.
ipso quoque nervos] ipsosque nervos.
viderimus, inquam, iudicio] viderimus, an iudicio.
22. locosque laetiores] locos quoque laetiores.
23. in omnibus] in omnibus orationibus.
24. aliis vestris] Dele vestris.
25. ante C. annos] intra C. annos.
sumseris, quamvis] sumseris, sentias, quamvis.
esse debeat] esse debebat.
28. ab ista] ab illa.
ac non studia] haec non studia.
31. in deliberationibus &c.] in deliberationibus de utili-
tate, in laudationibus de honestate dicimus.
32. etiam fateatur] esse fateatur.
id se] ait se.
33. tot reconditas] tot tam reconditas.

35. *etsi tanquam*] Dele *etsi*.
 36. *praemia magna etiam &c.*] *praemia & commoda*,
magna etiam necessitas accedebat.
 38. *quae etsi nunc aptior est &c.*] *quae etsi nunc aptior*
est, at certe eloquentia: tamen illud forum ma-
gis &c.
 39. *videtur*] *videbitur.*
 40. *non de otiosa*] *non enim de otiosa.*
sed est magna] Dele *sed.*
formam eloquentiae] *formam eloquentiae.*
 41. *non queri, quam judicari*] *non fieri, quam vindi-*
cari.

M. A. MURETI
IN
SALLUSTIUM
NOTAE,
ET
IN PROOEMIUM CONJURATIONIS
CATILINARIAE SCHOLIA.

THE
JOURNAL
OF
THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE
OF GREAT BRITAIN AND IRELAND
VOLUME 11
PART 1
1881
LONDON
PUBLISHED BY THE INSTITUTE
21, BEDFORD SQUARE, W.C.

M. A. M U R E T I

I N

SALLUSTIUM NOTAE,

E T

IN PROOEMIUM CONJURATIONIS
CATILINARIAE SCHOLIA.

DE HISTORIA PROLEGOMENA.

Librum de conjuratione Catilinae explicare ingressus, quinque mihi capita initio tractanda suscepit.

Unum, quid Historia:

Alterum, quae historiae leges.

III. De suavitate & fructu historiarum.

IV. Quae praecipue observanda in Historiis legendis, & quomodo in eo a plerisque peccetur.

Postremo de Sallustio pauca dicam, nisi temporis angustis exclusus, vela colligere cogar.

Primum itaque dicam de historiae legibus: tum de ipsius pulchritudine, suavitate, & fructu: deinde quae potissimum observare debeant, qui historias legunt: Adde de Sallustio quaedam: quibus expositis, librum de conjuratione Catilinae explicare ingrediar.

Historiae leges Cicero lib. 2. de oratore sub persona Antonii hisce verbis complexus est: *Nam quis nescit primam esse historiae legem, &c.* Haec Cicero. Prima igitur lex, ne mentiatur. ea bimembris est. Secunda, ut servetur ordo temporum. Tertia, ut adhibeantur, cum opus est, regionum descriptiones. Quarta, ut consilia, acta, eventa. Quinta, ut de consiliis, &c. Sexta, ut non tantum res gestae, sed etiam, &c. Septima, de genere dicendi. Nunc de singulis breviter explicabo.

De

De prima Plato lib. 2. de Rep. duo genera narrationum facit; *historiam*, & *poësim*, sive *fabulam*. Cic. 1. de legibus, in poemate ad voluptatem pleraque referri, ait, in historia ad veritatem omnia. & alibi, veritatem, historiae animam esse. Polybius quoque: si quis, inquit, veritatem ex historia tollat, pulcherrimum corporis oculos effugere atque eruere, nervos succidere, ossa confringere; ipsam animam eripere, & solem quodam modo de mundo tollere.

Hac in parte plerique Graecorum paulo liberiores fuere. Neque sine causa dictum est a Juven. & *quidquid Graecia mendax Audet in historia*. Cic. quidem ait 1. de leg. apud Herodotum & apud Theopompum esse innumerabiles fabulas. sed & Ctesiae, & aliorum vanitas eodem modo culpatur. Plutarchus quidem de Herodoto ita scribit: *πὶ ψεύσεσσι καὶ τῇ πλάσματι αὐτοῦ βυλομένους διακρίνας, πολλὰ αὖ βέλους δίδουσι*. Thucydides quoque eum, esse non nominet, acerbe tamen perstringit, ut *λογγράφον*, qui sectetur magis *τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἀρετὴν* ἢ τὴν ἀλήθειαν: & scripta sua nonnullis *ἐπιμαίοντες* visum in *διὰ τὴν μὴ μνηστὴν αὐτῶν*, sed sibi satis esse, si gravibus, & cordatis viris utilia judicentur. se enim instituisse *κατὰ τὴν ἀρετὴν*, ἢ *ἀρετὴν* αὐτῶν αὖ τὸ *παραγγέλλειν* αὐτοῖς. At de ipso Thucyd.

Josephus lib. 1. adversus Apionem: *πολλὰ δὲ καὶ Θουκυδίδης ἐν ψεύσματι καὶ κατὰ τὴν ἀρετὴν*. Seneca lib. 7. natur. quaest. cum quiddam de cometa ex Ephoro retulisset, idque refutare institueret, ita scribit: *Nec magna sollicitudine detrahenda est auctoritas Ephoro*. &c. Haec Seneca non tantum adversus Ephorum, sed adversus omnes historicos Graecos, ac quodammodo in omne historicorum genus. Sed ut idem urbanissime in *ἀπολογισμῶν* scribit: *Haec ita vera si quis quaesierit*, &c. Sunt qui Herodotum defendant, quod utatur verbis, *φασι*, *λέγουσιν*, & similibus, & fidem penes auctores esse velit. sed hoc quoque defensionis genus eleganter illudit idem ille non gravis tantum, & severus, sed etiam, quoties collibuit, falsus, & aculeatus scriptor, Seneca lib. 4. natur. quaest. his verbis: *Quod Historici faciunt, & ipse faciam*, &c.

Latini maiore quadam fide ac religione usi putantur, ut Sallustius, Livius, Tacitus. Flavius tamen Vopiscus non dubitanter affirmat, neminem scriptorem, quantum

ad historiam pertinet, non aliquid esse mentitum; ac gloriatur, se multa prodidisse, in quibus Livius, Sallustius, Cornelius Tacitus, Trogus manifestis testibus convincerentur. Tertullianus quoque Cornelium Tacitum *mendaciorum loquacissimum* vocat. Causam, quae etiam communis est Tacito cum Plutarcho in Symposiis, nos in oratione in Tacitum habita exposuimus.

Sed tamen summo studio vitandum est mendacium historiam scribenti. Ut enim medici ajunt arteriam asperam nihil deglutire posse, sed omnia rejicere quae in ipsam inciderunt, ita historia omne mendacium a se respuit ac repellit. Quare praecclare Lucianus ait bonum historiae scriptorem nihil a quoquam metuere, nihil sperare debere, sed plane liberum esse non tantum ab omni spe metuque, sed etiam a gratia atque odio. alloqui enim faciet quod improbi judices solent, qui se gratia, aut muneribus corrumpi sinunt: & tum spe praemii falsa confinget, tum vera metu periculi subicebit. Difficile tamen id esse, auctor est Plutarchus in Pericle: ὅπως ἴσως μὲν τῶν γυμνασίων οὐκ, &c. & Thucydides: ἰσχυρὸς δὲ ἀποκρίναι, &c.

Ergo vetera scribentibus sequendi optimi auctores. recentia, diligenter audiendi ii, qui & interfuerunt, & fide dignissimi sunt, & adhibendum judicium. Non tamen si quid falsi exciderit, tota historia rejicienda est. non enim cyathus unus aquae marinae totum Tiberim reddere amarum potest.

Saepe autem audiivi multos quaerentes de concionibus directis, num quid eae corrumperebunt historiam. quidam eas in totum damnant: Pompejus Trogus, ut est apud Justinum lib. 38. eas in Livio & Sallustio reprehendebat. sed eas si damnatus, eadem sententia omnes propemodum historiae scriptores damnandi erunt, Herodotus, Thucydides, Xenophon, Halicarnas. Livius, Sallustius, Caesar. Denique haud facile quemquam nobiliorem scriptorem historiae, qui ab illis perpetuo abstinerit, nominarim. Immo vero illa praecipue in parte se eorum nobilissimus quisque jactat, & ingenium, judicium, eloquentiam ostendat. & eis sublati non erit, cur historia Ciceroni opus maxime oratorium esse videatur. Immo vero deficiat omnis ex historia pulchritudo. Mihi praecclare munere suo fungi videtur historiae scriptor, qui

qui hac in re praestat id quod Thucydides se praestitisse dicit. Cujus haec verba sunt: *ὅσα μὲν λόγῳ εἶπον, ὅσα πάλαι πολεμήσαντες*, &c.

Atque haec dicta sint de veritate, cuius prima cura historiam scribenti esse debet.

II. Lex est, ut fervetur ordo temporum. non enim historicis, & poetis idem permittitur.

III. Ut adhibeantur, cum opus est, regionum descriptiones. quales multae apud Caesarem, Livium, Polybium, ceteros: Africae apud Sallustium in bello Jugur. sine illis caeca quodammodo historia est.

IV. Ut consilia, acta, eventa exponantur.

V. Ut de consiliis interponat scriptor iudicium suum. quod saepissime Thucydides, Xenophon, & Polybius faciunt, & propterea Lucianus ait in historiarum scriptore requiri non tantum *δύναμιν ἱστορικῆν*, sed etiam *σύνεσιν πολιτικῆν*. Qui hoc adimunt historico, actuarium quendam aut scribam esse historicum volunt.

VI. Ut notet historicus in eventis quid casu, quid sapientia, quid temeritate evenierit. Multa enim stulte cogitata casus in melius vertit. unde dictum est, *ταυτὸμαρτυρῶν ἡμῶν καὶ τοῦ βελούτου*, id est, *fortuna quam nos, saepe melius consulit*. Cic. lib. 1. Att. ep. 9. & Victor. lib. 35. Variar. cap. 24. & quando brevitati consulendum est, quid hoc valeat, optime intelligetis e tribus libellis Plutarchi, uno *ὑπὲρ τῆς Ῥωμαίων τύχης*, duobus autem *ὑπὲρ τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς*.

VII. Ut non tantum res gestae, sed etiam forma, atque natura. Sic Thucyd. Periclis, sic Xenophon Clearchi, & aliorum, sic Sallustius Catilinae, Catonis, Caesaris.

VIII. Ut genere dicendi utatur tracto. & fluenti, id est, ut Aristoteles loquitur, *ἀρόμενον*, non *ὑπερβαρόμενον*. Hac de re vix quidquam crediderim certo statui posse. ita sunt inter se dissimiles, ac diversi, qui historiis scribendis excelluerunt. Quid enim tam dissimile, quam Sallustius, aut Tacitus Livio? aut apud Graecos Herodotus, ac Xenophon Thucydidi, aut Polybio? sed hac de re paucis disputari non potest. & erit aliud tempus de ea copiosius disserendi.

Tria supersunt, de quibus me dicturum esse promisi. Unum de laudibus historiae. Alterum de iis quae praecipue

pae observanda putarem in historiae lectione versantibus. Tertium de Sallustio ipso nunc, ut quod promiseram praestem, tria reliqua breviter, ac perspicue tractare conabor.

I. Quanta igitur sit in historiarum lectione suavitas, vel ex eo cognosci potest, quod nihil suavius est, quam citissime, & sine labore discere: ut ait Aristoteles 3. Rhetor. Id autem ex omni genere scriptorum maxime praestat historia. (Ostendi hoc breviter potest aliorum comparatione scriptorum) Atque hoc naturale esse vel e puerulis cognoscitur, qui nulla re magis, quam fabellarum auditione capiuntur. Neque vero haec cupiditas, ut pleraeque aliae eorum, quibus pueriles animi commoventur, aetate minuitur, sed aetatis progressu magis magisque confirmari solet. Cumque aliis rebus adolescentia, aliis senectus oblectari soleat: alia viros, alia mulieres studia teneant: cum, quae vulgo placent, cruditis fere displiceant: quae gravibus, & severis probantur, ea hilares, ac remissi fere averfentur, ac fugiant: neminem reperias, nisi plane stupidum & sensus communis expertem, quin se legendis, audiendis, cognoscendis historiarum eximiam quandam voluptatem percipere fateatur. Ita quod summus poetarum Latinorum dixit: *trahit sua quemque voluptas*, cum aliis in rebus verissimum sit, in hac nutare quodammodo videtur: cum & sexus, & aetas, & ingeniorum varietas omnis in historiae suavitate, ac jucunditate consentiat. Vidit hoc Homerus, qui, cum Sirenas quasdam fecisset in freto Siculo, quae ad se vel invitos traherent omnes eos, qui praeternavigarent, non tam blando vocis sono, & modulatis numerosisque cantionculis id fieri solitum ostendit, quam quod illae omnem se historiam tenere, eamque iis, qui cursam ad se convertissent, tradituras esse praestiterent. Versus certe, quibus Ulixem ad se allicere conantur, hoc indicant: quos ita Cicero expressit (lib. 5. de finibus.) *O decus Argolicum*, &c.

Quod igitur philtum habere poterant, in quo inesset tanta vis ac potestas ad homines inescardos, nemo ut efugeret? Nam si nihil aliud fuisset, nisi mollis, & sonora vox: certe multos graves viros reperiemus, qui omnem ejus generis voluptatem facile contemnant ac respiciant. Aliud quippiam fuisse oportet, quo omnes sine

M

ullo

ullo discrimine caperentur. Quid igitur est? *Nos grave certamen belli, &c.*

Videtur, ut sapientissimus poeta nullam esse ad homines reninendos majorem aut efficaciorē historia illecebram, senserit? Quanta cum voluptate audire solemus eos, qui multas regiones lustrarunt, multorum populorum mores & instituta cognoverunt, multis magnisque negotiis interfuerunt, de rebus a se visis, auditis, cognitis, verba facientes? Ut interdum nos ab eorum ore pendentes cibi potionisque capiat oblivio. Quomodo apud Homerum Ulixes, apud Virgil. Aeneas in Didonis convivio audiuntur? At ejusmodi voluptates omnis historiae pars copiosissime abundantissimeque suppeditat. Cumque reliqui scriptores, nisi aliquo orationis lenocinio blandiantur, aut ne attingi quidem, aut cito de manibus deponi soleant, certe quidem satietatem, & languorem, ac lassitudinem afferant: historia, praecipue illa quidem, si ornate ac luculenter scripta sit: sed tamen, ut verissime ait Plinius Junior, *quoquo modo scripta delectat*. Teneantur manibus studiosorum hominum, & leguntur avidissime ex Graecis quidem non illi modo principes, Herodotus, Thucydides, Xenophon, quos praeter rerum gravitatem, summa sapientia, & summa eloquentia commendat: aut illi primis proximi, Dionysius Halicarnasaeus, Diodorus Siculus, Plutarchus, Arrianus, (quem alterum Xenophontem esse dixerunt) Josephus, qui Graecae orationis cultu & elegantia, homo Judaeus, Graecorum praestantissimos provocat: sed & alii multo deterioris notae, Appianus, Dio Coccejus, & horum suppare: etiamque alii, qui nihil ornatus ad rerum explicationem adhibuerunt, Joannes Zonaras, Nicephorus Callistus, Nicephorus Gregoras, Laonicus Chalcondylas, Georgius Cedrenus, alique his ipsis, quos modo nominavi, minus etiam eruditi, & minus ornati. Ex Latinis autem florent quidem maxime Sallustius, Livius, Caesar, & is, quem ego Latinum Thucydidem vocare soleo, Tacitus: legimus tamen & Suetonium, & Curtium, & Justinum, & ferreum scriptorem, Ammianum Marcellinum, & inquinatos plane, ac sordidos narratores, Capitolinum, Lampridium, Vopiscum, Trebellium Pollionem, & alios, quos, si quid aliud, quam historiam scripissent, nemo prorsus attingeret. Nunc tantum potest

est historiae suavitas, ut eorum quoque ineptias devote-
mus ac concoquamus. Ut enim aliorum quorundam vi-
tiorum semina in omnibus hominibus innata & ingenerata
sunt, ita & curiositatis. Neque fere quenquam videas,
qui non ita cupidus sit cognoscendi aliena consilia, ac ne-
gotia, ut interdum etiam suorum obliviscatur. Vitiosa
res, fateor, & molesta, & odiosa. sed tamen, quando
evelli radicitus ex animo vix potest, ineamus aliquam ra-
tionem, qua, & huic cupiditati indulgeamus, & id sine
cujusquam querela, aut reprehensione faciamus. Inqui-
ramus anxie ac sollicitè in omnia, & dicta, & facta ve-
terum: demus operam, ut omnia eorum consilia penitus
pernoscamus: ita & explebimus, atque exsatiabimus illud
πολυπραγμοσύνης ὄρεταιναι, & id non modo sine injuria, ve-
rum etiam maxima nostra cum voluptate, & aliorum lau-
de ac commendatione faciemus.

De voluptate, quae ex historia capitur, satis multa
dicta sunt: nunc de utilitate dicendum est. In quo illud
primum considerandum est: eos qui historiae cognitione
destituti sunt, puerorum similes videri. Praeclare enim
Cicero: *Nescire quid gestum sit, antequam tu nascere-
ris, hoc est, semper puerum esse.* Narrat Plato in Ti-
maeo Solonem, cum multa audivisset de sacerdotum
Aegyptiorum sapientia, ad eos discendi causa profectum
esse. cum autem de rebus antiquis cum uno eorum col-
loqui exorsus esset; & animadvertisset senex Aegyptius
ea pro vetustissimis a Solone haberi, quibus alia longe
antiquiora ipsi tenerent, ita eum alloquutus dicitur: *ὦ
Σόλων, Σόλων. Ἐβλῶτες αἰεὶ παῖδες ἐστέ· γάρην ὃ ἔβλεον ἐν ἔτι.*
& paulo post: *Μῆτοι ἐστὶ τῆς ψυχῆς πάρος. εἰδόμενοι γὰρ ἐν αὐ-
τῇς ἔχειν δι' ἀρχαίων ἀκοῇ πολλοὺς διδῶν, καὶ μνηστῆρας ἡρώων
πολλοὺς εἶδεν.* Ut ergo, si quis triginta aut quadraginta annos
natus, puerili esset aspectu, ac figura corporis, defor-
mis ac ridiculus haberetur: ita nihil turpius, aut ad res
gerendas inutilius, quam cum aetate processeris, animo
tamen atque ingenio semper esse puerili. Contra vero
in senibus commendatur prudentia. Illa vero historiis
legendis aequè bene comparatur, melius etiam, quam li-
bris, ac praeceptis philosophorum. nam prudentia exem-
plis magis, quam praeceptis continetur. Itaque Panae-
tius Scipionem hortabatur, & ipse Scipio nunquam fere
Cyri Paediam de manibus deponebat.

In deliberationibus nihil utilius est cognitione historiae. similia enim e similibus eveniunt. Quare si *καὶνός τις*, talis erit, qui se in historia diligenter exercuerit. Extant in historis praeclara exempla omnium virtutum: quibus animus ad imitandi studium accenditur. Neque ulla pars est historiae, quae non profit ad vitam. Vides, bonis bene succedere, malis male? Disce qualia consilia sunt, tales plerumque esse & eventus. Vides, bonis multa aspera, atque incommoda obijci, paupertatem, ignominiam, exilium, cruciatus corporis, &c. Disce ea mala non esse, neque tantum acerbitatis esse in eis excipiendis, quantum gloriae in fortiter perferendis. Vides, homines improbos abundare divitiis, gloria, honoribus, potentia, & similibus? Disce ea vera bona non esse. Nihil enim vere bonum est, nisi quod meliores eos, in quibus est, & laudabiliores facit. sed facile est ad intelligendum, fructuosissimam esse historiae tractationem, sed quidam eas ita tractant, ut summo studio nihil profutura conquirant. Quaerunt, utro oculo luscus fuerit Annibal, utro Philippus, utro Horatius Cocles. Ac ne ludere me putetis, adfirmo vobis, vidisse me longam & accuratam disputationem hominis eruditissimi, utro oculo male usus esset Vatinius. In quem etiam jocans dixi, de Vatinio quidem nescire me; eos certe, qui talia anxie quaerent, male ipsos utroque oculo uti. Recitabo nunc verba Senecae, quibus hos exagitat. Seneca de brevitate vitae, ad Paulinum: *De illis nemo dubitabit quin operose nihil agant*, &c. Haec Seneca irridet, quanto justius irrisurus multos, quorum hoc tempore omnis in ejusmodi nugis occupatur industria? Similia leges in Suetonii Tiberio, cap. 70. & in Juvenalis Satyra 7. extrema, Quintiliano lib. 1. & Gellio lib. ultimo.

II. Quenam igitur observanda sunt? Livius: *Ad illa mihi pro se quisque intendat animum*, &c. Locus Suetonii in Augusto cap. 89. *Componi aliquid de se*, &c. Tale quid & Alexandrum Magnum imperasse, Horatius refert, & Appulejus.

III. De Crispo vero Sallustio quid attinet dicere? Nimirum quod de Carthagine, in Jugurthino bello, idem usurpavit, *filere melius esse, quam pauca dicere*. Colligam tamen, tanquam per satyram, veterum judicia, atque

que eclogia: ut quo in pretio esse debeat, veterum commendatione discat juvenis, &c. Restat, ut ad ejus explanationem veniamus.

IN CATILINARIAE CONJURATIONIS PROOEMIUM.

Omnis homines.] Fabius lib. 3. Crispus, (inquit.) Sallustius in bello Jugurthino, & Catilinario nihil ad historiam pertinentibus principiis usus est. quod tamen ipsemet eum Isocratis & Gorgiae Leontini exemplo fecisse dicit: & multa in philosophicis Ciceronis libris principia reperientur, quae cum ea re, de qua in quoque libro disputatur, nihil omnino commune habeant. ex quo constare potest, neque semper vitiosum esse tale principiorum genus; & in Sallustio notandum potius, & observandum, quam temere culpandum videri. Ipsam potius hujus principii oeconomiam univérse primum, deinde per partes consideremus.

Omnis hom.] Propositum Sallustio est ostendere, quae se causa potissimum impulerit, ut ad scribendam historiam accederet. Causa autem haec est, quia & industriam suam exercere in re aliqua honesta, ac laudabili volebat: & in corrupta, ac depravata rep. quid potius ageret, non reperiebat. Sed hujus instituti ac consilii sui rationem alte admodum repetit: & ornatam multis, ac gravibus sententiis prope philosophice tractat.

Omnis hom.] Exorditur a communi sententia. Omnes homines, qui naturae suae dignitatem ac praestantiam tueri volunt, debent operam dare, ut magnum aliquid ac memorabile gerant, quo se vindicent ab oblivione, quo propagent memoriam sui, quo nomen, & decus aliquod apud posteros consequantur.

Omnis hom.] Omnes veteres libri legunt *omnis pro omnes*. & ita citat Charisius, qui etiam notat in hoc ipso libro scripsisse Sallustium: *Omnis homines qui de rebus dubiis consultant.* ut ostendat, utrumque rectum esse. Hoc autem veteres, etsi pusillum videri potest, diligentissime tamen observabant, & aliud alio loco melius dici judicabant. Gellius lib. 12. cap. 19. Virgil. 1. Georg. *Urbs inivisere Caesar, Terrarumque velis cu-*

ram, ac in Aeneid. Centum Urbes habitant magnas.
Idem: Turrim in praecipiti stantem. Idem: & incertam
excusfit cervice securim. Idem lib. 10. Tris quoque
Threicios Boreae de gente suprema, Et tris quos Idas
pater, & patria Ismara mittit. Talia sunt: Haec finis
Priami fatorum. & alio loco: Quem das finem rex
magne laborum? Ennius: Capitibus nutantes pinos, re-
ctosque cupresfos. Idem: aëre fulva. Pindarus, ἰπὺς δ'
ἀνδρῶν. Sed & αἰγῶν & αἰγῶν Homerus innumerabilibus
locis feminino genere extulit. Quae exempla ego quo-
que imitatus olim, ausus sum vastam aethera dicere in
ode quadam ad Fr. Turnonium Cardinalem:

An tanta me vate in tenebras eat
Indicta Virtus? non ita me pater
Argenteo praefignis arcu
Edocuit Patareus Apollo.

Ventura non te saecula nescient:
Nec jama circum limitibus tua
Scribesur angustis: sed udam
Linquet humum fugiente penna:

Vastamque findens aethera, praepeti
Sese volatu conspicuam feret,
Quacunque terras ambit ingens
Oceanus genitor Deorum.

Sic Catullus aridam pumicem, adversus auctoritatem
Plauti: Propertius aridam pulverem, Sic Lucretius au-
ream funem.

Haud (ut opinor) enim mortalia saecula superna
Aurea de caelo demisit funis in arva.

cum in promptu esset: Aureus e caelo. Sic in Verrem
Cic. Ita in manifesto peccatu tenebatur, ut cum impu-
dens fuisset in factis, tum impudentior videretur, si nega-
ret. Sic idem, Perangusto fretu divisa. Illi enim tere-
tes, & delicatas aures habebant, omnia non vocum mo-
do, sed & litterarum momenta, ac pondera subtiliter
examinantes, nos ad has delicias obtusiores, & hebetiores
palato sumus.

Qui sese stud.] Nam cum ἡ ἀρετή a ceteris hominibus
distinguat hominem, qui nihil gerunt ἀπὸ τῆς ἀρετῆς, viden-
tur abjicere ac deprimere id quo excellunt, & se cum
illis, quae eo bono carent, exaequare. Plutarch. in libello
de fortuna: ὅτι μὴ οἱ, μὴδὲ τῶν ἐν ἀρετῇ ὄντων, ἀλλὰ οἱ

ἀδίστη τοῦ βίου τοῦ θνητοῦ. De studii & studendi varia significatione consulendi Grammatici apud Macrobiū.

Summa spe niti] Ennius: *summa nituntur opum vi.*

Silentio] Id est, ut peraeque de ipsorum, & viſa, & morte fileatur. quemadmodum ipse infra loquetur. Neque enim probanda est vox Epicuri, ἀφ' ὧν βιώσεις. Neque illud Ovidii, *Crede mihi, bene qui latuit, bene vixit.* aut illud Horatii: *Nec vixit male, qui vivens moriensque fefellit.* Immo vero optimus quisque, ut ait Cicero, *honoris, & gloriae studio maxime ducitur, & maxime laborat, qui de se apud posteros sermo, quae opinio futura sit.* Itaque recte Homericæ Pallas ita Telemachum cohortatur: καὶ σὺ, φίλ', μέλα γάρ σ' ἔρπον κλέδι π' μέγαν π', Ἀλκιμῶς ὄσ', ἴνα, &c.

Veluti pecora] Ipsa corporis humani conformatio nos admonet, hominem non terrestria & caduca, sed eaeleſtia & immortalia spectare debere. *Natura enim*, ait Cic. i. de legibus, *cum ceteras animantes abjecisset &c.* Nota sunt & illa Ovidii: *Pronaque cum spectent animalia cetera terras, &c.*

Sed nostra omnis vis] Hominis vis duplex. (animi, & corporis) Animus cum diis communis, &c. ergo animi potius, quam corporis viribus, gloriam quaerere debemus.

Animi imperio, &c.] Legendus Plato in Clitophonte. Arist. i. πολιτ.

Et quia vita ipsa qua fruimur brevis est] Virgil. *Breve, & irreparabile tempus, &c.* Ovid. *Cum volēs illa dies, quae nil nisi corporis hujus, &c.* Et Horatius: *Non totus moriar, magnaue pars mei Vitabit Libitinam.* & ante eos Ennius apud Ciceronem: *Nemo me lacrymis decoret, &c.* π' δ' ἐμὸν κλέδι ὑπὸτ' ὀλοῖται.

Nam divitiarum] Solon: Ἄν' ἡμῖς τῆς τοῦ εὐποροῦ καὶ τῆς ἀρετῆς τὸν πλοῦτον. ἐπὶ τὸ μὲν ὅμοιον αἰεὶ. χρῆματι δ' ἀνθρώπων ἄποσι ἀμὲν ἔχει. *Virtus nec dari, nec eripi potest.* Seneca.

Sed diu] Dixerat rectius sibi videri, *ingenii, quam virium opibus gloriam quaerere.* At objicere poterat aliquis, maximam gloriam, & maximam nominis celebritatem rebus bellicis comparari. Bella autem magis corporis, quam ingenii viribus geri. ex quo effici, ut non minor corporis quam animi viribus, aut major etiam gloria quaeretur. Ac rerum quidem bellicarum maximam

M 4

glo.

gloriam esse, testatur Cicero, cuius haec sunt in oratione pro Murena: *Ac nimirum, (dicam enim quod sentio) rei militaris virtus &c. & certe Marathona, Thermopylas, Salamina, Plataeas non eruditi homines, & in bibliothecis suis abditi, sed fortes, & ad bellica munera diuturnis sub dio laboribus exercitati nobiles reddiderunt. Quodsi & bellicae virtutis maxima gloria est: & bella corporis magis viribus, quam consilio, & prudentia administrantur: periculum est, ne non satis vere dixerit Sallustius, rectius esse, ingenii quam virum opibus gloriam quaerere, &c.* Sed Sallustius huic rei obviam iens, ait, *diu quidem dubitatum fuisse, utrum res militaris, &c.* Sed tandem constitisse, in bello plurimum ingenium posse. Certe enim exercitus quamlibet magnus, si ei consilium desit, similis est Polyphemo excaecato. & vere Horatius: *Vis consilii expert mole ruit sua.* Neque Ajacem aut Diomedem, qui robore valebant, sed Ulyxem vocavit Homerus *πολιπρόδον*. & vere Xenophon: *Ἀχιλλεύς κείνοισιν ἡρώδων τοῖς ψυχαῖς, ἢ τοῖς ὅσων ἔσμεν τῶν ῥωμαίων.* & Euripides: *ἰν' αὖθις βυλδοῦμεν πολλὰς χίρας νεκρῶν.* Agamemnon 2. Iliad. optat sibi decem similes Nestoris, &c. Itaque Pallas eadem praeest consilii & bello, *Ἡρακλῆος βουλῆς ἀντίστοιχον μὲν ἐκείνου δίδειν*, quod apud Ciceronem sic redditur: *Consilio cuius laus est attonsa Laconum.* Fabius Maximus consilio vim Annibalis vicit. Romanus secundo vincit.

Inter mortales] Gellius cap. 27. lib. 13.

Nam & priusquam incipias] Isocrates: *βυλδοῦμεν ἑαυτοὺς ἐπιπλοῦς δι' τοῦτο πρὶν δεῖναι.* Demost. *Ἀλλ' οὐ μὲν βυλδοῦμεν ἑαυτοὺς ἐπὶ τοῦτο, ποιοῦν δι' τοῦτο δεῖναι μετὰ σπουδῆς.* *Semper docuit differre paratis.* ἰ. παρὸς ὄντες, Hipp. Pericles apud Thucyd. *Ἐπεὶ πολλοὶ οἱ καὶροὶ ἔμεινον.* Hesiodus: *Ἀλλ' ὃν ἀνέβουλε γὰρ ἀνὴρ ἀποῖεν πάλαι.* Alexander ex Homero *ἦ μάστιγι ἀναβαλλόμενος.*

Ita utrumque] Horatius: *alterius sic Altera poscit operis, & conjurat amice.* Sic apud Homerum: *οὐδ' ἔτι δεῖναι.* & propterea Jupiter: *Ταῦτα δ' ἄγεθ' ἵνα ἴδῃς ἄδελφ' ὅπως μάλιστα.*

Nam in terris] Idem testatur Herodotus lib. 1. Justinus. Cicero 2. de off. 3. de legibus. Aristot. 1. πολιτ.

Cyrus] Cyrus superiorem dicit, Astyagis nepotem, Cambyses filium, qui a Medis ad Persas imperium tran-

stulit: de quo vide Herodotum lib. i. Xenophont. in Paedia Cyri. Lacedaemonii terra, Athenienses mari, totius Graeciae imperii erant. Vide Thucydidem.

Sed nunquid ante haec omnia, nulla alia bella fuerunt? multa enim narrantur de Nino, de Sesostride, rege Aegypti, de Tanai, rege Scythiae. Sed antiquiores historiae, ut recte ait Aristoteles, pro fabulis haberi solent. supra Cyri majoris tempora, Sallustii temporibus, prope omnia fabulis involuta erant.

Quod si regum, &c. Ac misceri omnia cerneret] Reges atque imperatores belli tempore solent esse vigilantes, industrios, patientes laboris: neque exquisitos cibos, aut pretiosa stragula, aut talia instrumenta luxuriae requirunt, sed frugalitatem, ac parsimoniam colunt: pernoctant interdum sub dio, humi, si opus est, cubant, vigiliis obeunt: omnibus sibi voluptatibus corporis interdicunt. Milites quoque suos in officio continent: praemiis, poenisque propositis fortes excitant, ignavos perterrefaciunt. Easdem artes si in pace retinerent, melius & facilius imperia sua conservarent: sed plerumque victoria insolentes facit: & qui bellicis laboribus frangi non potuerant, pacis commodis molliuntur: subit pro comitate superbia, pro severitate crudelitas, pro continentia libido: qui prius cibario pane, & aqua facile se tolerare consueverant, esurire sibi videntur, nisi quidquid deliciarum terra marique conqueri potest, quotidie ipsis in mensam congeratur. Ita, quae per virtutem pepererant, saepe per ignaviam amittunt. Aut enim rebellant populi, & contempta talium dominorum ignavia, iugum servitutis a cervicibus suis exeunt: aut veniunt alii fortiores, qui hos molles & effeminatos e regali folio dejiciant; ipsi nihilo postea meliores futuri: & inde aliquando in praeceps ituri, unde alios detruserunt. sic in orbem aguntur humana. sic ab aliis ad alios imperia transferuntur.

Nam imperium, &c. Quae homines arant, navigant, aedificant, virtuti omnia parent] Id est, quicquid agunt terra, & mari.

Dediti ventri] Aegyptiorum mos. anima in pistrino inclusa.

Somno, indocti, incultique vitam] *Ἄνθρωποι καὶ ἄδικοι καὶ ἄσοφοι*. & illud Homeri, *οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος*, non de

Imperatore tantum, sed de quolibet magno viro dici potest. *Sicuti peregrin.*] Non tantum ut peregrinantes: sed ut navigantes, qui, qua transierunt, nullum sui vestigiū relinquunt.

Anima oneri fuit] Horatius: *non corpus onustum He- sternis*, &c.

Haud absurdum est] Sua laude non caret.

Ac mihi quidem tametsi haudquaquam par gloria] Legendus Plutarchus, *πότεροι οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ πόλεμον, ἢ κατὰ εἰρήνην ἐδοξότεροι*. bellone, an pace clariore fuerint Athenienses.

In primis arduum] *καλὸν* Thucyd.

Res gestas scribere] Gellius cap. 15. lib. 4.

Agrum colendo] At M. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, in hac vita consumpsit extremum tempus ætatis. In agris tunc erant senatores: siquidem L. Quintio Cincinnato in agro aranti nunciatum est, eum dictatorem esse factum. Cic. de Senect. Xenophon in Oeconomico. & Cato, *Virum*, inquit, *bonum cum laudabant, ita laudabant, bonum agricolam, bonumque colonum. Amplissime laudari existimabatur, qui ita laudabatur.* & Varro lib. 2. *Viri magni, nostri majores, non sine causa praeponebant rusticos Romanos urbanis.* sed videlicet tempora illa erant, cum *furā dabat populis posito modo Praetor aratro, Pascebatque suas ipse senator oves.* & Centum illi in prato saepe *senatus erat*. Mutata facie rerum, si Q. Maximus, aut M. Marcellus, aut Appius Claudius, aut Q. Metellus, aut Gn. Pompejus, aut C. Caesar in agro excolendo aera-tem consumpsisset, &c. Ut *παίρεια*, non ut *ἱερὰ*, ista laudantur a Sallustio. Idem dicendum de venatione, quae mirifice laudatur a Xenophonte & proprio libello ei rei dicato, & i. *παύσις*. sed laudatur ut meditatio, & exercitatio belli. Sic eam & Sallust. laudat in Jugurtha: *Pleraque tempora in venando agere: leonem atque alias feras primus aut in primis ferire*, &c.

Carptim] Talia sunt adverbia, *cursum, properatim, celatim, vellicatim, saltuatim*, quae notat Gellius in Sifenna cap. ult. lib. 12.

A spe metuque animus liber] Lucianus legendus Commentario de historia, & Corn. Tacitus. De perturbationibus vero M. Tullius III. Tuscul.

No.

Nobili genere] *P. Cornelius Dolabella* & *nobilis*, ut Cic. 2. Philippica. ubi vide quæ olim annotavimus. In Miloniana: *Homo enim nobilis in suis monumentis equitem Rom. occiderat. & pro Coelio: Vis, o nobilis mulier &c. & in eadem: Res est omnis in hac causa &c. & in epist. ad App. Claudium: liberalitas tua, ut hominis nobilissimi, &c. & ad Lentulum: In te enim homine omnium nobilissimo similia invidorum vitia perspexi. & Sallust. in Jugurtha: Sylla patriciae gentis nobilis fuit. & in l. 2. de orig. juris extat dictum Q. Mucii ad Ser. Sulpitium: Turpe esse patricio, & ei nobili, & causas oranti jus, in quo versaretur, ignorare.*

Vastus] πολυτροπος.

Satis loquentiae] Alii eloquentiae legunt. vide Gellium cap. 15. lib. 1.

M. A. R.

The first of these is the *anatomical museum*, which is a collection of the most interesting and valuable specimens of the human body, as well as of the most interesting and valuable specimens of the human mind. The second is the *anatomical museum*, which is a collection of the most interesting and valuable specimens of the human body, as well as of the most interesting and valuable specimens of the human mind. The third is the *anatomical museum*, which is a collection of the most interesting and valuable specimens of the human body, as well as of the most interesting and valuable specimens of the human mind.

The fourth is the *anatomical museum*, which is a collection of the most interesting and valuable specimens of the human body, as well as of the most interesting and valuable specimens of the human mind. The fifth is the *anatomical museum*, which is a collection of the most interesting and valuable specimens of the human body, as well as of the most interesting and valuable specimens of the human mind.

M. A. M.

M. A. MURETI,
ICTI AC CIVIS ROMANI,
COMMENTARIUS
DE ORIGINE ET PROGRESSU
JURIS ROMANI:

UT ET

De Legibus, SCtis, Responsis Prudentum, &
Constitutionibus Principum:

I T E M

In Titt. D. de Jurisdictione, & de Officio ejus,
cui mandata est Jurisdictio.

THE
JOURNAL OF THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE
OF GREAT BRITAIN AND IRELAND
VOLUME 31. PART 1. 1901.

M. A. MURETUS

S. D.

PAULO SACRATO

S U O.

x omnibus veterum scriptorum monumen-
tis, Paule Sacrate, nulla pejus ab ho-
minibus imperitis ac temerariis, flagitio-
siusque tractata sunt, quam ea, quibus
jus civile populi Romani continebatur.
Nam cum extitisset antiquitus magna quaedam vis ho-
minum eruditorum, qui Leges, Scta, Plebiscita,
Edicta Magistratuum & urbana & provincialia tum
copiosis & uberibus, tum mundissimo ac nitidissimo
orationis genere scriptis commentariis illustrassent;
jamque immensi operis videretur, eorum omnium scripta
pervolvere; arduum etiam & difficile in crebris, ut
fit, eorum disensionibus, quid optimum ac verissi-
mum esset, judicare: ei malo mederi cupiens Impe-
rator Justinianus, negotium Triboniano & aliquot
aliis dedit, ut ex eorum scriptis ea tantum excerpe-
rent, quae utilia essent, quaeque in judiciis obtine-
rent: quae cum in unum corpus, resectis ceteris,
ordine digessissent, sola tererentur studiosorum mani-
bus, eisque laborem minuerent ac levarent. At illi,
hac potestate accepta, non ut ille Horatianus agrico-
la, qui inutiles ramos false amputans, feliciores in-
serit, sed ut milites, accepto signo ad oppidum ali-
quod diripiendum ac depraedandum, per medium jus
civile grassantes, & , ut quidque obvium erat, lace-
rent.

rantes, mutilantes, trucidantes, brevi tempore exhibuerunt nobis veteres ICTos, instar Deïphobi,

laceros crudeliter ora;

Ora manusque ambas:

quamque disciplinam perpurgandam ac perpoliendam susceperant, eam ita deformarunt, ut vix ulla amplius ejus imago supereset. Quam enim hanc infelicitatem esse dicemus, quod, cum hoc jus ex Legibus, SCtis, Plebiscitis, Edictis Magistratum, Constitutionibus Principum, Responsis Prudentum constare dicatur, hodie in libris juris nulla lex extat, nullum SCtum, integrum saltem ἡ ἐκλόκληρον, nullum Plebiscitum: Edicti perpetui paucae quaedam, ut ex naufragio, tabulae; ipsae Principum constitutiones multis locis decurtatae, ἡ ἀρκεσμένη; Prudentum autem scripta ita distracta, dilacerata, divulsa, ut in eis vetus illa Hippolyti fabula renovata videatur. Itaque hodie non aliter jus civile discere cogimur, quam si, sublatis ἡ ἐκτίνκτις omnibus Aristotelis, ἡ Aristoteleorum interpretum scriptis, fragmenta tantum quaedam reperiuntur, e variis Alexandri, Themistii, Simplicii, Philoponi, ἡ aliorum decerpta commentariis, ex quibus utcunque in communes locos digestis Aristoteleam philosophiam discere juberemur. Accesit aliud multo etiam perniciosius ἡ exitiosius malum. Nam, cum superioribus saeculis, Dei permisso, densissima quadam caligine animis hominum offusa, omnes propemodum bonae artes oppresae ac sepultae jacerent: extiterunt in illis tenebris homines audaces ac praefidentes, qui nulla Latini sermonis intelligentia, nulla veteris reipublicae Romanae cognitione, cum Dialecticam, sine qua nihil recte atque ordine tractari potest, aut non attigissent, aut ita attigissent, ut non attigisse praestaret; Politicem autem, unde omnia juris principia ducuntur, ne per somnium quidem aspexissent:

ATTG-

repta, ut inter caecos, juris interpretandi provincia, verbosissimis & insulsissimis commentariis illas qualescunque veterum Prudentum reliquias onerarunt, & ita imposuerunt humano generi, ut hoc quoque politissimo & eruditissimo saeculo iudicia tamen plerisque omnibus in locis ad eorum somnia dirigantur, & ex eorum indocta doctrina exerceantur. En, quo magnifica illa Justiniani promissa ceciderunt! ut quos ille, ad exemplum Diomedis, Homerisi, aurum pro aere accepturos esse dicebat, ii pro illo obryzo veterum auro scoriam, & si quid ipsa fece magis feculentum est acceperint: quosque in illis floridissimis pratis Africani, Papiniani, Ulpiani, & talium pasci oportebat, ii nunc in Bartoli, Baldi, & aliorum etiam sequioris (*) notae sordibus ac sterquiliniis volutentur. Quos quod quidam inelantes quidem & incultos, sed magno tamen ingenio & acri iudicio praeditos vixisse ajunt; de istoc videbimus. nam ne ego quidem eis ingenium adimo: nimis potius ingeniosos fuisse fateor: illud quidem certe negari non potest; cuius quis civitatis neque linguam teneat, neque formam, leges, mores, instituta cognoverit, ejus ius civile non posse ab eo, quamlibet ingeniosus sit, commode intelligenterque tractari. Satis igitur magna gratia iis haberi non potest, qui hanc caliginem discutere, & istis impostoribus personam, sub qua tam diu hominibus illuserunt, detrahere conantur, ac perficere, ut quemadmodum ceterae omnes disciplinae a teterrimo barbarorum dominatu liberatae, nitorem ac splendorem suum his temporibus receperunt, ita disciplina juris tandem aliquandâ in pristinam resituatur dignitatem. Tales & nonnullos Italia protulit, & longe plurimos Gallia. Quorum ego vestigia pro virium mearum modulo persequens, totum illud quadrien.

(*) Sequior, cadentis Latinitatis vocabulum. In promptu erat deterioris.

triennium, quo libros Digestorum in hac urbe interpretatus sum, dedi equidem operam, ut quotidie plurima istorum, qui tanti in vulgus fierent, ac foedissima errata detegerem: & ingeniosorum adolescentum animos ad meliora converterem: effecissemque omnino aliquid, nisi hominum nudari subsellia sua, & cornicum oculos configi dolentium conquisitiones obstitissent. Cogito autem, si & vita supererit, & otii aliquid contigerit, ea, quae tunc e superiore loco dixi, colligere, &, quoniam multos id cupere video, in publicum emittere. Ideoque nunc exiguam quandam ad te eorum particulam mitto: quam tu, si tanti videbitur, istic edendam curabis, & tuo multis mihi nominibus carissimo nomini dicatam in vulgus exire patieris. Cupio enim, Socrate, vir optime & humanissime, & magno illo Facobo Sadoletò, avunculo tuo, dignissime, pro plurimis ac suavissimis officiis erga me tuis, aliquid tibi vicissim rependere, ac perficere, ut amicitiae, quae mihi tecum viginti jam annos & eo amplius, sine ulla offensione intercescit, &, ut spero, ad extremum usque spiritum duratura est, monumentum aliquod apud posteros exstet. Tu, ut soles, munusculum hoc non ex sua, sed ex animi mei magnitudine metieris. Vale. Romae.

M. A N.

M. A. MURETI,
 ICTI AC CIVIS ROMANI,
 COMMENTARIUS
 DE ORIGINE JURIS,

Et omnium Magistratum, & Successione
 Prudentum.

ANTEQUAM quaeratur, quibus ex causis res aliqua orta sit; & esse eam, & quid sit, constare oportet. Idque ita traditur ab Aristotele ipso in *posterioribus Analyticis*. Esse jus, per se notum erat: Quid sit, *superiori titulo* dictum est: consequens est, ut de illius origine disceratur. Jus autem hic accipere oportet, non simpliciter, sed jus civile populi Romani, atque adeo ipsam qualemcunque artem juris, quae his libris continetur.

Addit, & omnium magistratum: nam utilitas juris sine magistratibus nulla est. Quantum est, ait Pomponius, infra §. 13. hoc tit. esse jus in civitate, nisi sint, qui jura reddere possint?

Et successione Prudentum.] Successio est *ad hoc*. Prudentes autem vocantur Icti, in constitutione de conceptione Digestorum §. 4. Jubemus igitur vobis antiquorum Prudentum libros legere & elimare &c. & in constitutione de confirmatione Digestorum §. 10. Nomina prudentum taciturnitati tradere nullo modo patimur: & eorum ars, prudentia, aut jurisprudentia; dicitur & sapientia. Ennius:

Pellitur e medio sapientia, vi geritur res.

Non doctis dictis certantes, sed maledictis.

Non ex jure manus consertum, sed magis ferro;

Rem repetunt, regnumque petunt, vadunt solida vi.

N 2

Ho.

Horatius de Art. Poët. vs. 396.

— Fuit hæc sapientia quondam,
Publica privatis secernere, sacra profanis,
Concubitu prohibere vago, dare jura maritis.

Quæ sunt omnia Jctorum. Vocantur & juris conditores. Ita Eutropius Ulpianum vocat. Et Justinianus Sex. Caecilium l. 1. C. de comm. serv. manum. ubi vulgo male legitur *Aelium*. Et Julianum legum conditorem, l. 2. §. 18. C. de vet. jur. enuch. Et juris interpretes, ut Tertullianum vocat l. ult. C. de curat. furiosi. Sed Florentiæ hoc loco scriptum est eorum. Unde eruditissimus vir conjecturam facit, legendum *auctorum*: & certe ita scriptum est l. 2. §. 13. hoc tit. *Post hoc dein, de auctorum successione dicemus*. Sic Vellejus Paterculus lib. 2. cap. 26. Domitium Scaevolam divini humanique juris auctorem celeberrimum vocat. Sic dicuntur juris auctores in l. mora 32. D. de usuris. Sic Aggenus de Limitibus agrorum, Cassium Longinum vocat juris auctorem.

L E X I.

GAJUS LIB. I. AD LEG. XII. TABB.

Facturus legum vetustarum interpretationem, necessario prius ab urbis initiis repetendum existimavi: non quia velim verbosos commentarios facere, sed quod in omnibus rebus animadverto id perfectum esse, quod ex omnibus suis partibus constaret. Et certe cujusque rei potissima pars principium est. Deinde si in foro causas dicentibus nefas, ut ita dixerim, videtur esse, nulla præfatione facta judici rem exponere: quanto magis interpretationem promittentibus, inconveniens erit, omisiss initiis, atque origine non repetita, atque illotis, ut ita dixerim, manibus protinus materiam interpretationis tractare? Namque, nisi fallor, istae præfationes, & libentius nos ad lectionem propositae materiae producant, & cum ibi venerimus, evidentiorum præstant intellectum.

Gajus] Inapte Hieronymus Cagnolus ait, a Cicerone dici, hanc Gajum maxime studuisse Graecis litteris & re-

liquis rebus ornatum, atque elegantium fuisse. Acque inepte addit, esse potius unum ex auditoribus. Q. Mutii. de quo l. 2. *infra hoc tit.* Vixisse Gajum sub Hadriano, constat ex l. *utrum* 7. *De de reb. dub.*

Legum vetustarum] Legis duodecim. *Interpretationem*] Multa enim propter antiquitatem erant obscura in legibus, ut Lesum, ut Rupitias. Retare, Assiduus, Obnoxius, Proletarius, alia, de quibus apud Gellium & alios. Male autem Accursius interpretationem exponit correctionem, adaptationem, prorogationem. Non fuit ea auctoritas Gajo.

Necessario] Sic *infra necessario*, vel *conveniensi*. *Verbosus*] Utinam idem institutum tenuissent Accursiani.

Perfectum] Hic nota nota nota plena, nota nota nota nota. *Arist.* lib. 4. *¶* nota nota nota nota. Paulo tamen aliter in l. *aedificia* 139. *De de verb. sign.*

Potissima pars] *De de verb. sign.* & inde apud Virgilium *Aeneid.* lib. 9. vs 156. *Melior pars astra* diet, neque quicquam apud Platonem, aut Aristotelem saepius legas.

In foro] Axiopagitae aliter, apud quos edicebatur.

Illotis manibus] A convivii ductum. Dicitur & *illotis*.

L E X I I

POMPONIIUS LIBRO SINGULARI ENCHIRIDII

Necessarium itaque nobis videtur, ipso juris originem atque processum demonstrare.

Pomponiana haec disputatio tribus partibus continetur.

Prima est de Origine juris: Secunda de Magistratibus:

Tertia de Successione Prudentum.

Ipsus juris] Juris civilis populi Romani.

§. 1. *Et quidem initio civitatis nostrae populus sine lege certa, sine jure certo primum agere instituit: omniaque manu a regibus gubernabantur.*

Hoc est, quod ait Halicarnasaeus lib. 2. usque ad XII.

imperatore tantum, sed de quolibet magno viro dici potest.

Sicuti peregrin.] Non tantum ut peregrinantes: sed ut navigantes, qui, qua transierunt, nullum sui vestigiū relinquunt.

Anima oneri fuit] Horatius: *non corpus onustum Hesternis*, &c.

Haud absurdum est] Sua laude non caret.

Ac mihi quidem tametsi haudquaquam par gloria] Legendus Plutarchus, *πότερον οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ πόλεμον, ἢ κατὰ εἰρήνην ἐδοξέσθην*. bellone, an pace clariores fuerint Athenienses.

In primis arduum] *καλὸν* Thucyd.

Res gestas scribere] Gellius cap. 15. lib. 4.

Agrum colendo] At M. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, in hac vita consumpsit extremum tempus aetatis. In agris tunc erant senatores: siquidem L. Quintio Cincinnato in agro aranti nuntiatum est, eum dictatorem esse factum. Cic. de Senect. Xenophon in Oeconomico. & Cato, *Virum*, inquit, bonum cum laudabant, ita laudabant, bonum agricolam, bonumque colonum. Amplissime laudari existimabatur, qui ita laudabatur. & Varro lib. 2. *Viri magni, nostri maiores*, non sine causa praeponebant rusticos Romanos urbanis. sed videlicet tempora illa erant, cum *Jura* dabat populis posito modo Praetor aratro, Pascebatque suas ipse senator oves. & Centum illi in prato saepe senatus erat. Mutata facie rerum, si Q. Maximus, aut M. Marcellus, aut Appius Claudius, aut Q. Metellus, aut Gn. Pompejus, aut C. Caesar in agro excolendo aetatem consumpsisset, &c. Ut *παίρεια*, non ut *ἔργα*, ista laudantur a Sallustio. Idem dicendum de venatione, quae mirifice laudatur a Xenophonte & proprio libello ei rei dicato, & i. *παιδια*. sed laudatur ut meditatio, & exercitatio belli. Sic eam & Sallust. laudat in Jugurtha: *Pleraque tempora in venando agere: leonem atque alias feras primus aut in primis ferire*, &c.

Carptim] Talia sunt adverbia, *cursum*, *properatim*, *celatim*, *vellicatim*, *saluatim*, quae notat Gellius in Sifenna cap. ult. lib. 12.

A spe metuque animus liber] Lucianus legendus Commentario de historia, & Corn. Tacitus. De perturbationibus vero M. Tullius III. Tuscul.

No.

Nobili genere] *P. Cornelius Dolabella* & *nobilis*, ut *Cic. 2. Philippica*. ubi vide quæ olim annotavimus. In *Miloniana*: *Homo enim nobilis in suis monumentis equitem Rom. occiderat. & pro Coelio: Vis, o nobilis mulier &c. & in eadem: Res est omnis in hac causa &c. & in epist. ad App. Claudium: liberalitas tua, ut hominis nobilissimi, &c. & ad Lentulum: In te enim homine omnium nobilissimo similia invidorum vitia perspexi. & Sallust. in Jugurtha: Sylla patriciae gentis nobilis fuit. & in l. 2. de orig. juris extat dictum Q. Mucii ad Ser. Sulpitium: Turpe esse patricio, & ei nobili, & causas oranti jus, in quo versaretur, ignorare.*

Vastus] Πολύτροπος.

Satis loquentiae] Alii *eloquentiae* legunt. vide *Gellium cap. 15. lib. 1.*

M. A. R.

M. A. MURETI,
JECTI AC CIVIS' ROMANI,
COMMENTARIUS
DE ORIGINE ET PROGRESSU
JURIS ROMANI:

U T E T

**De Legibus, SCtis, Responsis Prudentum, &
Constitutionibus Principum:**

I T E M

**In Titt. D. de Jurisdictione, & de Officio ejus,
cui mandata est Jurisdictio.**

THE
JOURNAL OF THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE

OF GREAT BRITAIN AND IRELAND

VOL. LXXV. PART I. 1905

LONDON: PUBLISHED BY THE
Royal Society of Great Britain

11, BEDFORD SQUARE, W.C.1

PRINTED BY THE
Royal Society of Great Britain

11, BEDFORD SQUARE, W.C.1

1905

M. A. MURETUS

S. D.

PAULO SACRATO

S U O.

x omnibus veterum scriptorum monumen-
 tis, Paule Sacrate, nulla pejus ab ho-
 minibus imperitis ac temerariis, flagitio-
 susque tractata sunt, quam ea, quibus
 jus civile populi Romani continebatur.
 Nam cum extitisset antiquitus magna quaedam vis ho-
 minum eruditorum, qui Leges, SCta, Plebiscita,
 Edicta Magistratum & urbana & provincialia tum
 copiosis & uberibus, tum mundissimo ac nitidissimo
 orationis genere scriptis commentariis illustrassent;
 jamque immensi operis videretur, eorum omnium scripta
 pervolvere; arduum etiam & difficile in crebris, ut
 fit, eorum dissensionibus, quid optimum ac verissi-
 mum esset, judicare: ei malo mederi cupiens Impe-
 rator Justinianus, negotium Triboniano & aliquot
 aliis dedit, ut ex eorum scriptis ea tantum excerpe-
 rent, quae utilia essent, quaeque in judiciis obtine-
 rent: quae cum in unum corpus, resectis ceteris,
 ordine digessissent, sola tenerentur studiosorum mani-
 bus, eisque laborem minuerent ac levarent. At illi,
 hac potestate accepta, non ut ille Horatianus agrico-
 la, qui inutiles ramos falce amputans, feliciores in-
 seris, sed ut milites, accepto signo ad oppidum ali-
 quod diripiendum ac depraedandum, per medium jus
 civile grassantes, & , ut quidque obrium erat, lace-

7011.

rantes, mutilantes, trucidantes, brevi tempore exhibuerunt nobis veteres ICTos, instar Deiphobi,

laceros crudeliter ora;
Ora manusque ambas:

quamque disciplinam perpurgandam ac perpoliendam susceperant, eam ita deformarunt, ut vix ulla amplius ejus imago supereset. Quam enim hanc infelicitatem esse dicemus, quod, cum hoc jus ex Legibus, SCIs, Plebiscitis, Edictis Magistratum, Constitutionibus Principum, Responsis Prudentum constare dicatur, hodie in libris juris nulla lex extat, nullum SCtum, integrum saltem ἡ ἐκκλησιον, nullum Plebiscitum: Edicti perpetui paucae quaedam, ut ex naufragio, tabulae; ipsae Principum constitutiones multis locis decurtatae, ἡ ὑπερμεγαλειαι; Prudentum autem scripta ita distracta, dilacerata, divulsa, ut in eis vetus illa Hippolyti fabula renovata videatur. Itaque hodie non aliter jus civile discere cogimur, quam si, sublatis ἡ extinctis omnibus Aristotelis, ἡ Aristoteleorum interpretum scriptis, fragmenta tantum quaedam reperirentur, e variis Alexandri, Themistii, Simplicii, Philoponi, ἡ aliorum decerpta commentariis, ex quibus atcunque in communes locos digestis Aristoteleam philosophiam discere juberemur. Accessit aliud multo etiam perniciosius ἡ exitiosius malum. Nam, cum superioribus saeculis, Dei permisso, densissima quadam caligine animis hominum offusa, omnes propemodum bonae artes oppressae ac sepultae jacerent: extiterunt in illis tenebris homines audaces ac praesidentes, qui nulla Latini sermonis intelligentia, nulla veteris reipublicae Romanae cognitione, cum Dialecticam, sine qua nihil recte atque ordine tractari potest, aut non attigissent, aut ita attigissent, ut non attigisse praestaret; Politicem autem, unde omnia juris principia ducuntur, ne per somnium quidem aspexissent:

arte-

arrepta, ut inter caecos, juris interpretandi provincia, verbosissimis & insulsissimis commentariis illas qualescunque veterum Prudentum reliquias onerarunt, & ita imposuerunt humano generi, ut hoc quoque politissimo & eruditissimo saeculo iudicia tamen plerisque omnibus in locis ad eorum somnia dirigantur, & ex eorum indocta doctrina exerceantur. En, quo magnifica illa Justiniani promissa ceciderunt! ut quos ille, ad exemplum Diomedis, Homerici, aurum pro aere accepturos esse dicebat, ii pro illo obryzo veterum auro sconiā, & si quid ipsa fece magis feculentum est acceperint: quosque in illis floridissimis pratis Africani, Papiniani, Ulpiani, & talium pasci oportebat, ii nunc in Bartoli, Baldi, & aliorum etiam sequioris (*) notae sordibus ac sterquilimis volutentur. Quos quod quidam inelagantes quidem & incultos, sed magno tamen ingenio & acri iudicio praeditos vixisse ajunt; de istoc videbimus. nam ne ego quidem eis ingenium adimo: nimis potius ingeniosos fuisse fateor: illud quidem certe negari non potest; cuius quis civitatis neque linguam teneat, neque formam, leges, mores, instituta cognoverit, ejus ius civile non posse ab eo, quamlibet ingeniosus sit, commode intelligenterque tractari. Satis igitur magna gratia iis haberi non potest, qui hanc caliginem discutere, & istis impostoribus personam, sub qua tam diu hominibus illuserunt, detrahere conantur, ac perficere, ut quemadmodum ceterae omnes disciplinae a teterrimo barbarorum dominatu liberatae, nitorem ac splendorem suum his temporibus receperunt, ita disciplina juris tandem aliquandō in pristinam restituitur dignitatem. Tales & nonnullos Italia protulit, & longe plurimos Gallia. Quorum ego vestigia pro virium mearum modulo persequens, totum illud quadrien.

(*) Sequior, cadentis Latinitatis vocabulum. In promptu erat deterioris.

driennium, quo libros Digestorum in hac urbe interpretatus sum, dedi equidem operam, ut quotidie plurima istorum, qui tanti in vulgus fierent, ac foedisima errata detegerem: & ingeniosorum adolescentum animos ad meliora converterem: effecissemque omnino aliquid, nisi hominum nudari subsellia sua, & cornicum oculos configi dolentium conquestrationes obstitisent. Cogito autem, si & vita supererit, & otii aliquid contigerit, ea, quae tunc e superiore loco dixi, colligere, & quoniam multos id cupere video, in publicum emittere. Ideoque nunc exiguam quandam ad te eorum particulam mitto: quam tu, si tanti videbitur, istic edendam curabis, & tuo multis mihi nominibus carissimo nomini dicatam in vulgus exire patieris. Cupio enim, Săcrate, vir optime & humanissime, & magno illo Jacobo Sadoletō, avunculo tuo, dignissime, pro plurimis ac suavisimis officiis erga me tuis, aliquid tibi vicissim rependere, ac perficere, ut amicitiae, quae mihi tecum viginti jam annos & eo amplius, sine ulla offensione intercescit, & ut spero, ad extremum usque spiritum duratura est, monumentum aliquod apud posteros existet. Tu, ut soles, munusculum hoc non ex sua, sed ex animi mei magnitudine metieris. Vale. Romae.

M. A. N.

M. A. MURETI,

I C T I A C C I V I S R O M A N I ,

C O M M E N T A R I U S

D E O R I G I N E J U R I S ,

Et omnium Magistratuum, & Successione
Prudentum.

ANTEQUAM quaeratur, quibus ex causis res aliqua orta sit; & esse eam, & quid sit, constare oportet. Idque ita traditur ab Aristotele ipso in *posterioribus Analyticis*. Et se jus, per se notum erat: Quid sit, *superiori titulo* dictum est: consequens est, ut de illius origine disceratur. Jus autem hic accipere oportet, non simpliciter, sed jus civile populi Romani, atque adeo ipsam qualemcunque artem juris, quae his libris continetur.

Addit, & omnium magistratuum: nam utilitas juris sine magistratibus nulla est. Quantum est, ait Pomponius, infra §. 13. hoc tit. esse jus in civitate, nisi sint, qui jura reddere possint?

Et successione Prudentum] Successio est *diadema*. Prudentes autem vocantur I C T I, in constitutione de conceptione Digestorum §. 4. Jubemus igitur vobis antiquorum Prudentum libros legere & elimare &c. & in constitutione de confirmatione Digestorum §. 10. Nomina prudentum taciturnitati tradere nullo modo patimur: & eorum ars, prudentia, aut jurisprudentia; dicitur & sapientia. Ennius:

Pellitur e medio sapientia, vi geritur res.

Non doctis dictis certantes, sed maledictis.

Non ex jure manus consertum, sed magis ferro,

Rem repetunt, regnumque petunt, vadunt solida vi.

N 2

Ho.

Horatius de Art. Poët. vj. 396.

— Fuit hæc sapientia quondam,
Publica privatis secernere, sacra profanis,
Concubitu prohibere vago, dare jura maritis.

Quæ sunt omnia Jctorum. Vocantur & juris conditores. Ita Eutropius Ulpianum vocat. Et Justinianus Sex. Caecilium l. 1. C. de comm. serv. manum. ubi vulgo male legitur *Aelium*. Et Julianum legum conditorem, l. 2. §. 18. C. de vet. jur. enuch. Et juris interpretes, ut Tertullianum vocat l. ult. C. de curat. furiosi. Sed Florentiæ hoc loco scriptum est eorum. Unde eruditissimus vir conjecturam facit, legendum *auctorum*: & certe ita scriptum est l. 2. §. 13. hoc tit. Post hoc dein, de auctorum successione dicemus. Sic Vellejus Paterculus lib. 2. cap. 26. Domitium Scaevolam divini humanique juris auctorem celeberrimum vocat. Sic dicuntur juris auctores in l. mora 32. D. de usuris. Sic Aggenus de Limitibus agrorum, Cassium Longinum vocat juris auctorem.

L E X I.

GAJUS LIB. I. AD LEG. XII. TABB.

Facturus legum vetustarum interpretationem, necessario prius ab urbis initiis repetendum existimavi: non quia velim verbosos commentarios facere, sed quod in omnibus rebus animadverto id perfectum esse, quod ex omnibus suis partibus constaret. Et certe cujusque rei potissima pars principium est. Deinde si in foro causas dicentibus nefas, ut ita dixerim, videtur esse, nulla praefatione facta judici rem exponere: quanto magis interpretationem promittentibus, inconveniens erit, omisis initiis, atque origine non repetita, atque illotis, ut ita dixerim, manibus protinus materiam interpretationis tractare? Namque, nisi fallor, istae praefationes, & libentius nos ad lectionem propositae materiae producant, & cum ibi venerimus, evidentiorum praestant intellectum.

Gajus] Inepte Hieronymus Cagnolus ait, a Cicerone dici, hanc Gajum maxime studuisse Graecis litteris & re-

li-

liquis rebus ornatum atque elegantum fuisse. Acque
 inepte addit, esse potius unum ex auditoribus Q. Mar-
 tii, de quo l. 2. *infra hoc tit.* Vixisse. Cajum sub Ha-
 driano, constat ex l. *utrum* 7. *De reb. dub.* *in pr.*

Legum vetustarum] Legis duodecimae. 600

Interpretationem. Multa enim propter antiquitatem erant obscura in legibus, ut Lesum; ut Rupitias. Retare, Assiduus, Obnoxius, Proletarius, alia, de quibus apud Gellium & alios. Male autem Accursius interpretationem exponit correctionem, arctationem, prorogationem. Non fuit ea auctoritas Gajo.

Neces[ari]e] Sic; infra: necessarium, iudr., conueniens.]
 Verbo[rum]] Utinam idem institutum tenuissent. Accur-
 fiant.]

Perfectum] Ἡ οὐσία πάντων τῶν πλάνων, ἐπεὶ καὶ τὰ αἰθέρα
αἰσίου ἀεὶ ποιεῖ μόνον ἑαυτῇ μετέωρον· καὶ οὕτως ὁλοκλήρως·
Aristh. lib. 4. Ἐ μὲν γὰρ οὐ φυσικῆ. Paulo tamen aliter in
aedificia 179. D. de verb. sign.

Potissimum pars. Idem. & inde apud Virgilium *Aeneid.* lib. 9. vs 156. *Melior pars, astra diem, neque quicquam apud Platonem, aut Aristotelem saepius legas.*

In foro] Ariopagitae aliter, apud quos edicebatur.

Illoris manibus] A convivii ductum. Dicitur & *illoris*

L E X I L

POMPONIUS LIBRO SINGULARI ENCHIRIDIUM

Necessarium itaque nobis videtur, ipsius juris originem atque processum demonstrare.

Pomponiana haec disputatio tribus partibus continetur.
Prima est de Origine juris: Secunda de Magistratibus:
Tertia de Successione Prudentum.

Ipsius juris] *juris civilis populi Romani.*

~ §. 1. Et quidem initio civitatis nostrae populus sine lege certa, sine jure certo primum agere instituit: omniaque manus a regibus gubernabantur.

Hoc est, quod ait: Halicarnasfeus lib. 2. usque ad XII.

fabulas Romae nullum prope jus certum fuisse. *Manu* autem quod dicit, significat reges ipsos judicia exercere solitos, & ut quodque negotium inciderat, statuisse atque executos esse quod aequum videbatur. Nee obstat, quod reges quoque ipsi quasdam leges tulerunt: nam illae multo pauciores erant, quam ut eis civium controversiae disceptari ac dijudicari possent, & fere ad alia pertinebant, ut mox videbimus. Videtur tamen paulo inconsideratius dixisse *in regibus*, cum postea dicturus esset de Romulo, qui primus rex fuit, quod & Zafius notavit. Sed verba captanda non sunt. Hic qualiscunque soporulus tolleretur, si legeremus, ut est in aliis libris, *manu regis*. Sed praestat Florentinos sequi. Fortassis etiam reges dicit, Romulum ipsum & Tatium: quod & verius videtur.

§. 2. *Postea aucta ad aliquem modum civitate, ipsum Romulum traditur populum in triginta partes divisisse, quas partes Curias appellavit: propterea quod tunc rei publicae curam per sententias partium earum expediat.*

Aucta] Mirum in modum aucta est civitas sub Romulo. Nam quo tempore urbs condita est, tria tantum peditem millia, equites trecenti fuisse memorantur: ut ait Dionysius sub principium lib. 2. Idem autem in eodem libro p. 89. ita scribit: *ὁ πλεονεξίας ἀνδρῶν ἀρχαίων πεζοὶ, καὶ τετρακοσίωι ἐλάττωι ἱππέϊς. οἱ δὲ καταλειφθέντες ἀπὸ τῶν ἀνδρῶν ἐξ ἀρχαίων πεζοὶ μὲν ἐξαρχαίοι πρὸς τίσσας μυριάδας, ἱππεὶς δὲ πλὴν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων.* Apparet, alterutrum locum esse corruptum. Secundum potius suspicor: nam legio initio constabat ex tribus millibus peditem & trecentis equitibus.

In triginta partes.] Primum divisus est populus in tres tribus, Ramnensium, Tatienfium, & Lucerum: tum unaquaeque tribus in decem curias. Ita Dionysius & Plutarchus. At Livius lib. 1. cap. 43. quas tribus alii vocant, esse ait equitum centurias, & verisimilius videtur: trecentos enim equites fuisse inter omnes convenit: qui numerus tres centurias efficit. Ipsemet tamen Livius tribus eas antiquas vocat lib. 1. cap. 6. Jam ipsae triginta curiae alii de nominibus raptarum nomina ferunt imposita. Tacidem enim raptas fuisse, belli potius

occasionem, quam connubia, quaerente Romulo; quam opinionem & adfert Plutarchus, & verisimilem videri negat: tum quod multo plures raptae fuerint, ut Valerius Antias ait, 527. ut Juba, 683. tum quod plerisque curiis manifesto imposita sint a locis nomina. Alii non raptarum ea nomina fuisse, sed illarum quae bellum diremerint, sive cum se in medium proeliantium intulissent, sive legatione suscepta: nam hoc quoque traditum est. *Livius lib. 1. cap. 13. Ex bello tam tristi laeta repente pax cariores Sabinas viris ac parentibus, & ante omnes Romulo ipsi fecit. Itaque cum populum in curias triginta divideret, nomina earum curiis imposuit. Id non traditur, cum haud dubie aliquanto numerus major hoc mulierum fuerit, aetate, an dignitatibus suis virorumve, an sorte lectae sint, quae nomina curiis darent.* Hoc quoque Dionysius ex Varrone refellit. Sed haec neque pro certo sciri queunt, & ignorata non nocent. Quare in medio relinquuntur. Illud praetereundum non puto, apud Festum; in voce *Curiae*, verba illa, quibus postea additae sunt quinque, delenda putare me; ut & in voce *Centumviralia*, illa quae & *curiae dictae sunt*: quod idem etiam Antonio Augustino V. C. visum est.

Et ita leges quasdam & ipse curiatus ad populum tulit.

Curiatas] Curiatas comitiis, quae tum in usu sola erant. Leges autem Romuli has fere fuisse acceperimus: Ne uxori ullo modo liceret a viro divertere. Viro ab uxore licere, ob unam ex tribus causis, Veneficium, Adulterium, Suppositionem clavium. Qui aliter uxorem repudiasset, ejus fortunas partim uxori adjudicari, partim Cereri sacras esse. Parricidae (ita autem vocabatur quicumque aliquem ex civibus occidissent) ut capite plecerentur. Ne quis muros transiliret. Ne mulieres vinum biberent. Et alias quasdam, quas facile est colligere ex Plutarcho in *ipsius vita*, & ex Dionysii lib. 2.

Tulerunt & sequentes reges.

Numa, Tullus Hostilius, Ancus Marcius, Tarquinius Priscus, Serv. Tullius, Tarquinius Superbus.)

Quae omnes conscriptae exstant in libro Sexti Papirii, qui fuit illis temporibus, quibus Superbus Demaratus Corinthii filius ex principalibus viris.

Ipsē in *hac ipsa lege* eum Publium Papirium vocat. Certe igitur in alterutro erravit. At Halicarnasensis *lib. 3. p. 178*: aperte vocat eum Gajum, & *lib. 5. pag. 278*. eundem Manium. In tanta varietate fatendum est, praenomen illius ignorari. Nam Corasii quidem commentum, qui putat fieri posse, ut dictus sit Gajus Sextus Papirius, risu, non reprehensione dignum est. Hunc quidem Papirium Pontificem max. fuisse constat. Illud animadversione dignius, quod Pomponius Tarquinium Superbum Demarati Corinthii filium vocat. Falso. fuit enim pronepos, ut ex Dionysio constat. Referatur igitur & hoc inter *πονηρογενεῖς*. Demarati filius Lucumo, qui idem postea dictus est L. Tarquinius Priscus; quintus rex in hac urbe. Lucumbnis filius, cujus nomen proditum non est, filios reliquit Aruntem & Lucium, qui postea dictus est Superbus.

Livius *lib. 1. cap. 46. parum liquere*, ait, *Superbus Prisci filius, an nepos fuerit*. Sed extat adversus illud Livii dictum accuratissima disputatio Laurentii Vallae ad Alfonsum, Siciliae regem. Neque tamen ferendus Ha-loander & alii quidam, qui, Superbi cognomine expuncto, hoc loco substituant Tarquinium Priscum. Quod ratio temporum ipsa repudiat. Regnavit Priscus annos 37. aut 38. Si temporibus illius hic Papirius fuit ex principalibus viris, fieri non potest, quin quo tempore Priscus mortuus est, hic noster habuerit saltem 50. annos.

Regnavit Serv. Tullius annos 44. Superbus 25. Hic autem jam ejectis regibus collegit regias leges. Habuit igitur saltem 120. annos: quod neque verisimile est, & si verum esset, omisum non foret. Simplicius est agnoscere memoriae lapsum. *Omniū memoriā habere, & in nullo penitus peccare*, ait alicubi Justinianus, *divinitatis est potius, quam humanitatis*. Talia etiam alla quaedam in *hac ipsa lege* reperiemus. Sic aut Neratium aut Ulpianum memoria lapsum, cum Domitiam Neronis filiam dixit, quae amita erat, in *l. 3. §. si liber 5. D. de condict. caus. dot.* notat Alciarius *lib. 4. nuptey. cap. 27.*

Is liber, ut diximus, vocatur jus civile Papirianum: non quia Papirius de suo quidquam ibi ad-
jo-

jecit; sed quod leges sine ordine laias in unum composuit.

Ubi autem hoc dixit? sed perinde est, ac si dixisset: Is liber, quem ab eo confectum modo diximus.

Papirianum? Paullus libro Memorialium de verb. signif. citat. Granni Flacci librum de jure Papiriano. Est ejus & apud Macrobiū mentio.

§. 3. *Exactis deinde regibus lege tribunicia omnes leges hae exoleverunt.*

Exactis deinde regibus.] Ita loquuntur, quamvis unus rex ejectus sit: idque propter jusjurandum quo populum adegit Brutus, neminem unquam Romae pasuros regnare; quod Accursius recte animadvertit.

Lege tribunicia.] A L. Junio Bruto, qui tum tribunus Celerum erat, lata. Eam Festus primam tribuniciam appellat.

Omnēs leges hae exoleverunt.] Imo non omnes, sed illae tantum, quae ad regiam potestatem pertinebant. Nam alias mansisse constat.

Iterumque coepit populus Romanus incerto magis jure & consuetudine ali, quam per latam legem: idque prope viginti annis passus est.

Ali.] Lego, agi. *Prope viginti annis.]* Magnus error aut librarii, aut Pomponii ipsius. Nam inter ejectos reges & eum annum, quo leges e Graecia petitae sunt, intercesserunt prope 60. anni. Balduinus suspicatur, e 60. factum esse 20. idque non abfimile vero videtur.

§. 4. *Postea ne diutius hoc fieret, placuit publica auctoritate decem constitui viros, per quos peterentur leges a Graecis civitatibus, & civitas fundaretur legibus.*

Anno ab urbe condita 299. Sp. Tarpejo, A. Aterio Cosf. tres legati in Graeciam missi sunt, ad leges & instituta Graecorum cognoscenda, Sp. Postumius Albus, A. Manlius, Serv. Sulpicius Camerinus. Tercio anno post cum legibus reversi sunt, T. Menenio, P. Sestio Cosf. Designati jam erant in annum sequentem consules Ap. Claudius, T. Genucius: qui cum ex S. C. abdicassent, creati sunt decemviri cum imperio, consulari ac regio, sine provocazione, legum ferendarum causa. Eorum nomina haec, P. Sestius, consul prioris anni, Consules ipsi, qui abdicarant, tres legati, & praeterea T. Romilius,

C. Julius, P. Curatius, Sp. Veturius. Ergo hic quoque peccatum a Pomponio est.

Quas in tabulas eboreas perscriptas pro rostris composuerunt, ut possint leges apertius percipi.

Quas in tabulas eboreas] Aereas fuisse ajunt omnes historici: & certe in aes incidebantur leges. Ovid. lib. 1. Met. vs. 91. *Nec verba minantia fixo Aere ligabantur.* Plinius lib. 34. c. 9. *Usus aeris ad perpetuitatem monumentorum jam pridem translatus est, tabulis aereis, in quibus publicae constitutiones inciduntur.* Et eo respexit Horatius lib. 3. Ode 30. *Exegi monumentum aere perennius.* Sed quid in re aperta testibus opus est? probat id & Venulejus l. *qui tabulam* 8. D. ad l. *Ful. pecul.* Forfitan librarii erratum fuerit.

Composuerunt] Ferri potest: sed malim, *proposuerunt.* Ulpianus, *Si quis id, quod jurisdictionis perpetuae causa propositum erit, dolo malo corruperit, &c.* l. 7. D. de *jurisd.* Sic apud Ciceronem Epist. 1. l. 6. ad Atticum: ubi vulgo legitur, *actionesque composuisse*, Andreas Patricius legendum putat, *proposuisse*, cui assentior.

Ut possint] Constat legendum *posse*: & earum litterarum commutatio in his libris frequentissima est.

Datumque est eis jus eo anno in civitate summum, uti leges & corrigerent, si opus esset, & interpretarentur: neque provocatio ab eis, sicut a reliquis magistratibus, fieret.

Ab aliis omnibus magistratibus provocatio erat lege Valeria. Sed pro fieret lego foret.

Qui ipsi animadvertunt aliquid deesse istis primis legibus, ideoque sequenti anno alias duas ad easdem tabulas adjecerunt.

Qui ipsi] Imo non iidem, sed decemviri sequentis anni. Nam ex prioribus soli Ap. Claudio magistratus continuatus est.

Aliquid deesse istis primis legibus] Pulgatus, ait Livius lib. 3. cap. 34. rumor erat, *duas deesse tabulas, quibus adjectis absolvi posset velut corpus omnis Romani juris.*

Duas ad easdem tabulas adjecerunt.] Quarum unius hoc caput fuit, *Ut ne patribus cum plebe connubium esset.* Sed id septimo post anno a Canulejo tribuno plebis abrogatum est.

Et ita ex accidentia appellatae sunt leges XII. tabularum: quarum ferendarum auctorem fuisse decemviris Hermodorum quendam Ephesium, exulantem in Italia, quidam retulerunt.

Ex accidentia] Lego, ex accidenti.

Quidam retulerunt] Cicero quinta Tusculana cap. 36. Laërtius in Heracleio; Strabo lib. 14. p. 643. Plinius lib. 34. cap. 5. Fuit & Hermodori Ephesii statua in Comitio, legum, quas decemviri scribebant, interpretis publice dicata. Budaeus hic.

§. 5. His legibus latis, coepit, ut naturaliter evenire solet, ut interpretatio desideraret Prudentium auctoritate necessariam esse disputationem fore.

Omne verbum Chrysippus natura ambiguum esse dicebat: propterea quod nihil ita caute ac considerate dici potest, quin in varias sententias trahi queat. Id vol maxime fieri solet in legibus, non tantum propter illam facilitatem ad dissentiendum, quam hominibus naturalem esse, ait Ulpianus in l. Item §. unus. 17. §. principaliter 6. D. de receptis qui arb. rec. ut sent. dic. sed multo magis, quia nemo eo animo in iudicium venit, ut causa cadat; quare modis omnibus legis verba ita interpretari studet, ut ea a se facere ostendat. Eo factum est, ut ad leges interpretandas auctoritas Prudentum, & fori disputatio necessaria fuerit. Sed cum hoc loco verba Pomponii manifesto corrupta essent, varie ea homines eruditissimi emendare tentarunt. Proferam & ipse sententiam ea de re meam: non quod eorum iudicio meum anteponam: sed potest, ait alicubi Imperator, & deterioris sententia & multas & majores in aliqua parte superare. Lego igitur hoc modo: *His legibus. Attis coepit evenire, ut naturaliter solet, ut interpretatio desideraret Prudentium auctoritatem, necessariaque esset disputatio fori.* Atque haec emendatio proxime, nisi fallor, ad scripturam librorum veterum accedit. Ait hoc naturaliter evenire, quia, ut dixi, natura ambiguae sunt voces; naturae item comparatum est, ut quisque eas, ita ut causam suam poscere videt, interpretetur. Quod autem Bartolus in l. omnes populi 9. supra tit. proximo ex his verbis colligit, legum interpretationem esse naturalem, & ideo non posse prohiberi aut tolli ullo jure civili, plane

ne ineptum & alienum est, neque quidquam tale Pomponius cogitavit. Ait:

Prudentum auctoritatem] Non enim quorumlibet ad leges interpretandas sententiam exquirebant: sed eorum tantum, quibus experientia & longus rerum usus prudentiam, prudentia auctoritatem comparasset. Nam quod Zassius hoc ita videtur accipere, ut neget quamlibet Prudentibus licuisse leges interpretari, nisi ejus rei faciendae auctoritatem acceperint, hominis est potius verba captantis, quam sententiam attendentis. Non dabatur eo tempore jus publice respondendi, aut interpretandi jura, neque a principe, qui tum nullus erat, neque a populo: neque creabantur Doctores juris, ut heri ac nudius tertius fieri coepit. Qui fiduciam studiorum suorum habebant, il se ad respondendum dabant. Itaque hic non ullam talem auctoritatem accipere debemus, qualis hodie Doctoribus datur: sed eam, quam sibi quisque aut prudentia aut prudentiae opinione conciliat, quaeque spectatam multis rebus prudentiam ita sequitur, ut umbra corpus. Ait:

Necessariaque esset disputatio fori] Ut ii, qui res judicabant, in disensione Prudentum, expenderent momenta rationum, quibus quisque miteretur: & ex earum inter se collatione, quasque conflictu veram legum interpretationem elicereht, quam deinde in judicando sequerentur.

Haec disputatio, & hoc jus, quod sine scripto venit, compositum a Prudentibus, propriae partae aliqua non appellatur, ut ceterae partes juris suis nominibus designantur (dati propriis nominibus ceteris partibus) sed communi nomine appellatur jus civile:

Quid est, quod ait, *hoc jus sine scripto venire*? Nonne hae Prudentum interpretationes litteris mandatae sunt? Nihil tam facile solvi potest. Jus consuetudine & moribus receptum, etiamsi postea scribitur, ut intelligatur ex libris, quae in quaque re consuetudo servetur, tamen semper vocatur jus non scriptum. Non enim coepit jus esse cum scriptum est: sed erat jus etiam antequam scriberetur. Sic usus feudorum recte jus sine scripto esse dicemus. Testamentum nuncupativum etiamsi forte scribatur, tamen recte dicitur factum esse sine scriptis. Notat Accursius in l. Qui testamento 20. §. ult. D. qui test-

Testament. fac. poss. & ad eam rem multa congeruntur ab Interpretibus in l. hac consultissima 21. §. per nuncupationem 2. C. de testament. Itaque hodie cum omnia testamenta scribi soleant; rarissima tamen testamenta fiunt in scriptis. Neque enim eo valent, quia scribuntur: sed valerent, etiamsi lingua tantum nuncupata essent. Sed adhibetur manus publici tabellionis ad tollendas calumnias: & ut major fides sit: itemque ut tollantur multae aliae difficultates. Sic & hoc jus sine scripto vocatur, etiamsi postea scripto comprehensum est. Non enim scripto valet, neque habebant Prudentes eam auctoritatem, ut leges scriberent: sed cum eorum interpretatio recepta esset, postea memoriae causa litteris prodita est. Ac cum ceterae partes juris suum nomen a ceteris distinctum habeant, ut leges, SCta, Plebiscita, Edicta Praetorum, constitutiones Principum, haec pars vocatur communi nomine Jus civile. Sic saepe fit, ut pars aliqua vocetur nomine generis, ut in divisione adoptionis, manumissionis; & apud Aristotelem *δικαιοσύνη, ἀνθρωπεία, δικαιοσύνη*. Et cum omnis laudabilis animi affectio vocetur virtus, tamen virtutem cum dicebant, plerumque fortitudinem intelligebant: ut est apud Ciceronem *lib. 2. Tusculanarum cap. 18.* & Plutarchum *in Coriolano*. Non poterat ab uno aliquo vocari, ut jus civile Papirianum, jus civile Flavianum, jus civile Aelianum: neque enim ab uno aliquo, sed a pluribus fluxerat: ergo vocatum est simpliciter jus civile. Haec igitur pars vocatur communi nomine jus civile: cujus rei exemplum luculentissimum est apud Ciceronem *lib. 3. de Officiis cap. 16* ubi ita scriptum est: *Ac de jure quidem praediorum sancitum est apud nos jure civili, ut in iis vendendis vitia etiam dicerentur, quae nota essent venditori. Nam cum e XII. tabulis satis esset ea praestari, quae essent lingua nuncupata, quae qui infitatus esset, dupli poenam subiret, a SCtis etiam reticentiae poena est constituta. Et aibi: Quorum apud nos pleraque jure civili vindicantur, nonnulla etiam legibus. Sic apud Paulum *lib. 4. Sententiarum tit. de Intestatorum successione: Feminae ad hereditates legitimas ultra consanguineas non admittuntur: idque jure civili, vel Voconia rogatione videtur effectum. ceterum Lex XII. tabularum nulla discretionem sexus cognatos admittit.* Male in eo Pauli loco vulgo legitur,*

con-

consanguineas successiones. Modam jurisprudentiam vocat Imperator in §. *ceterum* 3. *Instit. de legit. agn. success.*

Datis propriis nominibus ceteris partibus] Omnia haec delenda puto, quod & Zasius vidit.

§. 6. Deinde ex legibus eodem tempore fere actiones compositae sunt, quibus inter se homines disceptarent. quas actiones, ne populus prout vellet institueret, certas solemnesque esse voluerunt. & appellatur haec pars juris, *legis actiones* (id est *legitimae actiones*) & ita eodem paene tempore tria haec jura nata sunt: *leges XII. tabularum.* ex his fluere coepit *jus civile.* ex iisdem *legis actiones compositae sunt.*

Ubicunque & quodocunque fuerunt leges, fuerunt etiam actiones, id est, dicae, judicia. Nam lex omnis, aut jubet, aut vetat, aut permittit, *l. legis virtus* 7. *D. de legibus.* Quorsus igitur leges, si cum quod jubet lex facere tu non facias, ego eo nomine tecum agere non possum? si quod lex facere vetat, id tu facias, mihi iudicio experiri non liceat? quod lex permittit, id si tu me prohibeas, quomodo mihi opituler, nihil habeam? & dicit Pomponius *infra, Frustra esse leges sine magistratibus.* At frustra sunt magistratus, nisi jura reddant. Neque jura reddunt, nisi quis petat. Petit autem actione. In qualibet igitur civitate necessariae sunt actiones; ut recte alibi nobis dictum sit, esse eas quodammodo ex jure gentium. Sed iniquus est, qui in plus agit; plus autem petit aliquis pluribus modis, §. 32. *Plus autem. Institut. de action.* Item qui agit, cum actionem non habeat. Ergo, ne quis aut dolo aut per imperitiam plus peteret, aut actionem intenderet quae nulla esset, institutae sunt certae agendi formulae, quae & ipsae actiones vocantur. & hoc sensu vere dicitur, actiones esse ex jure civili: & ita defendenda est opinio Bartoli in *l. frater a fratre* 38. *D. de cond. indeb.* & in *l. ita stipulatus* 115. *D. de verb. obligat.*

Id est legitimae actiones] Delenda. Hae formulae sublatae sunt postea, *C. de formulis* & *impetr. act. subl.* Et formulae ipsae optima ratione receptae erant, & optima ratione sublatae sunt; & ita *jus civile* mutatur, *jus gentium* manet.

Omniū tamen harum, & interpretandi scientia, &
actio

actiones apud collegium Pontificum erant: ex quibus constituebatur, quis quoquo anno praeesset privatis. Et fere populus annis prope centum hac consuetudine usus est.

Omniun] Recte omnium: sunt enim tria. Aristoteles lib. 1. de Caelo. Et ex tribus unum, lex xii. tabularum, patebat populo, duo reliqua erant penes Pontifices. Valerius Maximus lib. 2. cap. 1. Jus civile per multa saecula inter sacra ceremoniasque deorum immortalium abditum solisque Pontificibus notum fuisse dicit.

Harum] Ilego, horum.

Ex quibus] Pontificibus. Inepte enim Zasius. Significat autem Pontifices quotannis ex corpore suo eligere solitos aliquem, qui privatis responderet, eisque haec omnia indicaret. Nam & dies ab eis tanquam a Chaldaeis, ait Cicero pro Murena cap. 11. petebantur.

Quoquo] Ilego, quoque.

Jam praeesse est προεσθαι. Et ut Antecessores dicuntur, qui jus docent, ὡςτις προεστάναι τῷ δήμῳ, ita praeesse dicuntur, qui quasi viam praeunt aliis, qui alios in judicio instruunt. Cicero lib. 1. de Oratore cap. 10. Multisque, inquit, praeessem, qui aut interdicto tecum contenderent, aut te ex jure manus conferunt vocarent. Inepte Zasius addit, & publicis. Publicis praeerat Senatus, praerant Fetiales, non Pontifices, praeterquam quatenus sacra quoque inter ea numerantur, quae sunt juris publici. Et his omnes Pontifices praerant. Ait: Prope centum. Fuerunt 147. ex Livio. Itaque Valerius verius: saecula enim facit 30. annorum.

§. 7. Postea cum Appius Claudius proposuisset, & ad formam redegisset has actiones, Gnaeus Flavius, scriba ejus, libertini filius, subreptum librum populo tradidit: & adeo gratum fuit id munus populo, ut Tribunus plebis fieret, & Senator, & Aedilis curulis.

Appius Claudius] Is, qui postea Caecus vocatus est: in hac lege vocatur & Centumanus.

Proposuisset] Ilego, composuisset.

Gnaeus Flavius] Hoc factum est P. Sempronio Longo, L. Sulpicio consulibus, anno ab urbe condita 448. aut 449. Historia notissima est; ideoque in ea non immerito: tantum locos unde peti possit indicabo. Narrat igitur eam Cicero pro Murena cap. 11. Livius ad finem lib. 9.

lib. 9. Valerius lib. 2. cap. 1. Plinius lib. 33. cap. 1. apud quem male legitur Annii filius, pro Cnaei filius: quod idem vitium infedit apud Gellium lib. 6. cap. 9. vide Ciceronem epist. 1. lib. 6. ad Atticum.

Scriba ejus] Scribae vocabantur qui scriptum faciebant. Hi mercede apparebant magistratibus. Honoratum munus apud Graecos: sordidum apud Romanos, ut auctor est Aemilius Probus, & manifesto colligitur ex Gellio.

Et Senator] Aediles curules hoc ipso Senatores erant: ut constat ex quodam loco Ciceronis in *Verrem*. Proprie tamen Senatores ii tantum dicebantur, qui a censoribus lecti erant. Gellius *lib. 3. c. 18.*

Hic liber, qui actiones continet, appellatur jus civile Flavianum; sicut ille jus civile Papirianum: nam nec Gnaeus Flavius de suo quidquam adjecit libro. Augescente civitate, quia deerant quaedam genera agendi, non post multum temporis spatium Sextus Aelius alias actiones composuit, & librum populo dedit, qui appellatur jus Aelianum.

De Sext. Aelio inter professores juris civilis infra dicendum erit.

§. 8. *Deinde cum esset in civitate lex XII. Tabularum & jus civile: essent & legis actiones: evenit, ut plebs in discordiam cum patribus perveniret, & secederet, si bique jura constitueret, quae jura plebiscita vocantur.*

Mire confundit haec omnia. Nam si ve loquatur de prima secessione plebis, ob feneratorum iniquitatem, in sacrum montem, quo tempore primum creati sunt si ve duo, si ve quinque tribuni plebis, ea facta est anno ab urbe condita aut 260. aut 261. id est, 187. annis, antequam Flavius fastos divulgaret. 40. annis, antequam proponeretur lex XII. Tabb. si ve de secunda in Aventinum, qua re facti sunt tribuni plebis, de qua ipse in hac lege copiose diserit, ea facta est anno 304. aut 305. id est uno anno post XII. Tabb. propositas. Itaque neutro modo defendi potest.

Essent & legis actiones:] Quae Flavianum & Aelianum jus dicebantur.

Mox cum revocata est plebs: quia multae discordiae nascebantur de his plebiscitiis, pro legibus placuit & ea observari, lege Hortensia.

Mox]

Mox] Mire positum *mox*: nam inter illam discor-
diam, etiamsi de secunda accipias, & legem Hortensi-
am, interfunt anni 160. & eo amplius. Ut ut sit, plebi-
scita ut omnes tenerent, primus tulit M. Horatius Bar-
batus *cos.* idque in illa secunda secessione plebis. Li-
vius *lib. 3. c. 55.* Idem postea confirmavit Q. Horten-
sius Dictator in tertia secessione, ob aes alienum, in Ja-
niculum, anno 467. Florus in *epitom. lib. 11.* Plinius
lib. 16. cap. 10. Gellius *lib. 15. c. 27.* S. Augustinus *de*
civitate Dei lib. 3. c. 17. Inde multa plebiscita leges
vöcantur, Aquilia, Falcidia, Manilia, leges Agrariae,
aliae multae. Fuit & lex Publilia, a Q. Publilio Dicta-
tore eadem de re lata, anno U. C. 414. Sed, ut opi-
nor, non perlata. Hanc Hotomanus in *Indice Hortensia*
posteriorem facit. Falso.

Et ita factum est, ut inter plebiscita & legem species
constituendi interessent, potestas autem eadem esset.

Species] Id est, forma, ratio.

Interessent] Ego, interesset.

§. 9. Deinde quia difficile plebs convenire coepit, po-
pulus certe multo difficilius in tanta turba hominum, ne-
cessitas ipsa curam reipublicae ad Senatum deduxit. Ita
coepit Senatus se interponere, & quidquid constituisset,
observabatur: idque jus appellabatur *SCtum*.

Ab ipso urbis principio summa auctoritas penes Sena-
tum fuit: & quod Senatus censuisset, omnes teneban-
tur. Postea introductum, ut ea demum *SCta* rata essent,
quae etiam tribuni plebis probassent, Valerius *lib. 2.*
Postremis temporibus tribuni quoque Senatores erant, &
Senatum habere poterant.

§. 10. Eodem tempore & magistratus jura reddebant:
& ut scirent cives, quod jus de quaque re quisque distu-
rus esset, seque praemuniret, edicta proponebant: quae
edicta Praetorum jus honorarium constituerunt. Honora-
rium dicitur quod ab honore Praetoris venerat.

Praemuniret] Legendum, praemunirent, etiam recla-
mantibus omnibus libris.

Quae edicta Praetorum jus honorarium constituerunt] *Numerantur* & Aedilium Curulium edicta in parte juris
honorarii §. Praetorum 7. *Inst. de jur. nat. gent. & civ.*

Honore Praetoris venerat] Sic & in l. *jus autem* 7: su-
pra tit. proximo.

§. 11. Novissime sicut ad pauciores juris constituendi via transisse, ipsis rebus distantibus, videtur: per partes evenit, ut necesse esset reipublicae per unum consuli. Nam Senatus non perinde omnes provincias probe gerere poterant.

Per partes] Non damno eos, qui partes exponunt factiones: sed tamen magis placet Accursii expositio.

Per unum consuli] Οὐκ ἀγαθὸν πολυκρίνειν· εἰς ἑκατέρου, εἰς βασιλέως. Et eum statum reipubl. maxime commendat Aristoteles. Omnem potestatem ad unum conferri, pacis interfuit, ait Tacitus l. 1. *Annalium* ab excessu Neronis.

Gerere poterant] Legendum, ut in aliis, regere poterat. Sic & infra scriptum est, jura regere, pro jura reddere. Recte autem Accursius huc accommodat exemplum ex l. 3. §. apparet 6. D. de administ. tut.

Igitur, constituto Principe, datum est ei jus, ut quod constituisset, ratum esset. §. 12. Ita in civitate nostra aut jure, id est, lege, constituitur, aut est proprium jus civile, quod sine scripto in sola Prudentum interpretatione consistit, aut sunt legis actiones, quae formam agendi continent; aut plebiscitum, quod sine auctoritate patrum est constitutum; aut est magistratum edictum, unde jus honorarium nascitur; aut Sctum, quod solum Senatu constituyente inducitur sine lege; aut est principalis constitutio, id est, ut, quod ipse Princeps constituit, pro lege servetur.

Haec summa quaedam est omnium, quae hactenus dixit.

Datum est ei jus] Lege regia, de qua dicetur infra, l. 1. D. de const. princ.

Proprium] Liber Vaticanus, proprie.

Solum] Liber Vaticanus, solo.

§. 13. Post originem juris & procesum cognitum, consequens est, ut de magistratum nominibus & origine cognoscamus: quia ut exposuimus, per eos, qui juri dicundo praesunt, effectus rei accipitur. quantum est enim jus in civitate esse, nisi sint qui jura regere possint?

Haec est secunda pars, de Origine magistratum.

Ut exposuimus] In iis videlicet, quae a Triboniano omissa sunt.

Rei

Rei] Juris.

Regere] Lego, reddere.

PROPOSITIO TERTIAE PARTIS.

Post haec deinde de auctorum successione dicemus, quod constare non potest jus, nisi sit aliquis Jurisperitus, per quem possit cotidie in melius produci, §. 14. Quod ad magistratus attinet, initio civitatis hujus constat, Reges omnem potestatem habuisse.

Produci] Id est, ad res singulas interpretando accommodari.

Reges omnem potestatem habuisse] Regnatum autem est in urbe annos 244. Et observa, nomine magistratus regem quoque ipsum comprehendere.

§. 15. *Iisdem temporibus & Tribunum Celerum fuisse constat; is autem erat, qui equitibus praeerat, & veluti secundum locum a regibus obtinebat: quo in numero fuit Junius Brutus, qui auctor fuit regis ejiciendi.*

Trecentos equites cum Romulo principio fuisse diximus: ii & Celeres dicebantur. Stipabant assidue latera regis; eis qui praeerat, Tribunus Celerum dicebatur. Primum in eo magistratu ajunt fuisse Fabium Celerem, a quo occisus Remus: postremum Brutum, liberatorem urbis.

§. 16. *Exactis deinde regibus Consules constituti sunt duo, penes quos summum jus uti esset, lege rogatum est.*

Duo Consules in locum unius regis creati sunt: eo duo, ut si alter superbius agere vellet, ab altero, cujus par potestas esset, contineretur: tum quae perpetua potestas fuerat, annua effecta, ut modestius agerent, qui se anno post privatos fore intelligerent. Ceteroqui regium plane imperium Consulium fuit. Cicero lib. 3. de Leg. c. 3. *Regio imperio duo sunt: iique praeundo, judicando, & consulendo Praetores, Judices, Consules appellantur.* Quaequae igitur reges potuerant, ea principio Consules omnia potuerunt. Dicti sunt autem tribus nominibus, Praetores, Judices, Consules. Lex autem, quam hic dicit, lata est a Sp. Lucretio inter-rege.

Dicti sunt ab eo quod plurimum reipublicae consulerent, Qui tamen ne per omnia regiam potestatem sibi

vindicarent, lege lata factum est, ut ab eis provocatio esset, neve possent in caput civis Romani animadvertere injussu populi, solum relictum est illis, ut coercere possent, & in vincula publica duci juberent.

Reipublicae consulere] Ita quoque Cicero *de Legibus*. Sic & Brutus apud Attium: *Qui recte consulit, consul fuit*. Alii, quorum est Varro, quod Senatum & populum consulere deberent.

In vincula publica duci juberent] Principio poterant Consules in caput civis Romani sine jussu populi animadvertere. Argumento est Brutus, qui in filios suos aliosque nobiles adolescentes eam potestatem exercuit. Legem de provocatione ad populum L. Valerius Poplicola tulit, qui etiam secures in urbe ademit Consulibus, extra urbem reliquit. Corasius in hunc locum tradidit, etiam in urbe a T. Lartio Dictatore restitutas. Falso. nam quod est apud Livium *lib. 2. c. 18. creato Dictatore primum Romae, postquam praeferrí secures videntur, magnus plebem metus incersit, de ipso Dictatore accipiendum est, cui semper secures praelatae sunt*. Citat locum Dionysii ex *lib. 10. in extremo*, qui ipse quoque nihil ad hanc rem facit. Item locum ex *lib. 24. Livii*, ubi Q. Fabius cos. T. Otacilium ferocius agentem admonet, sibi secures esse. Sed hic locus manifesto refutat sententiam ipsius. Haec enim Livii verba sunt *c. 9. Et quia in urbem non inierat, protinus in campum ex itinere profectus, admonuit cum securibus sibi fascis praeferrí*. Non est igitur temere credendum, nisi inspectis locis, qui citantur. Consules post illud primum tempus nunquam habuerunt auctoritatem animadvertendi in caput civis, nisi cum in atroci aliquo discrimine, mandatum eis erat a Senatu, ut viderent, ne quid detrimenti respublica caperet. Quo de SCTo scripsi in *commentario in primam Catilinariam*. Plura qui volet, legat Onufrium Panvinium in *commentario in primum Fastorum*, quo nemo plura, aut veriora & exploratiora congregavit. *Vincula publica* dicit, ad differentiam ergastulorum, quae privata erant. Coercendi & in carcerem mittendi potestatem fuisse Consulibus, & alii testantur, & Ulpianus, cujus haec verba sunt infra, *lib. 2. D. de in jus voc.* *In jus vocari non oportet neque Consulem, neque Praefectum, neque Praetorem, neque Proconsulem*:

neque ceteros magistratus, qui imperium habent, qui & coercere aliquem possunt, & jubere in carcerem duci.

§. 17. Post deinde cum census jam majori tempore agendus esset, & Consules non sufficerent, huic quoque officio, Censores constituti sunt.

Publice interest sciri, quae sint privatorum opes: ut cum tempora reipublicae postulant, quisque ad necessitates publicas, pro facultatum suarum modo, aliquid conferre cogatur. Ea de causa censum primus instituit Serv. Tullius. Edebat quisque nomen & tribum suam, numerum familiae, liberos servosque, praedia ac possessiones suas, & quantum ex eis caperet. Haec omnia in libris censualibus perscribebantur. Quae delata in censum non erant, publicabantur. Incensu publice vendebantur. Auctor Cicero pro Caecina c. 34. Censum agebant primo Reges ipsi, dein Consules, tum Censores. Creati sunt primum anno 310. Duo erant. Lustrabant urbem quinto quoque anno. Legebant Senatum. Locabant publica. Judicabant de moribus civium. Sed & haec ipsa, & quae de eis alia traduntur vulgo, nota sunt. Et nos ad utiliora properamus. Quod ait Pomponius:

Jam majori tempore] Ita accipiendum est. Septemdecim annos incensus erat populus, cum Consules rebus bellicis occupati huic muneri vacare non possent. Ideo creati Censores.

§. 18. Populo deinde aucto cum crebra orirentur bella & quaedam acriora a finitimis inferrentur, interdum re exigente placuit majoris potestatis magistratum constitui. Itaque Dictatores proditi sunt: a quibus nec provocandus fuit, & quibus etiam capitis animadversio data est. Hunc magistratum, quoniam summam potestatem habebat, non erat fas ultra sextum mensem retinere.

Quoto urbis anno primum Dictator creatus sit, ambigi ait Livius lib. 2. c. 18. Dionysius id anno 256. factum fuisse dicit: certe quidem diu ante Censores. Itaque ordinem temporum hic quoque perturbat Pomponius. Magistratus erat extraordinarius. Alio nomine magister populi. Summa ei & plane regia potestas. In equum tamen ascendere, nisi permisso populi, non poterat, neque numum unum movere ex aerario, nisi aut Scito, aut populi jussu. Dictator dictus a potestate dicendi, id est, jubendi quod vellet. Dicebatur ab alce-

ro Consulum, auspiciato, oriente nocte, silentio. Creatos tamen & a populo & a Senatu interdum legimus. Primo creato cessabant alii omnes magistratus, exceptis tribunis, quos & ob id Plutarchus magistratuum loco habendos negat. Durabat dictatura sex menses. Prorogabatur interdum. Primus Sylla Dictator perpetuus. Alter Caesar, cujus dictatura extinctio reipublicae fuit. Origo Dictatorum, bella finitima, & seditiones. Haec de Dictatoribus, qui *ut optima lege*. Ab aliis enim provocatio fuit. Creati leguntur & interdum aut clavi figendi, quae superstitio quaedam fuit, aut comitiorum habendorum, aut ludorum, aut feriarum Latinarum causa. qui simulatque id, cujus rei causa creati erant, impleverant, abdicabant.

§. 19. *Et his Dictatoribus Magistri equitum injungebantur, sic quo modo regibus tribuni Celerum, quod officium fere tale erat, quale hodie praefectorum praetorio; magistratus tamen habebantur legitimi.*

Injungebantur] Legendum, *jungebantur*.

Magistri equitum] Magistri equitum a Dictatore dicebantur; eorum potestas omnis a Dictatore pendebat, cujus jussa exsequebantur. De praefectis praetorio suo loco dicitur.

§. 20. *Iisdem temporibus cum plebs a patribus secessisset anno fere septimodecimo post reges exactos, Tribunos sibi in monte sacro creavit, qui essent plebeji magistratus; dicti tribuni, quod olim in tres partes populus divisus erat, & ex singulis singuli creabantur: vel quia tribuum suffragio creabantur.*

Secesisset] Propter iniquitatem feneratorum. Cicero secessionem illam 16. anno post reges exactos factam fuisse dicit. Duo initio creati sunt. Inde tres additi. Postremo facti decem. Sacrosancti erant. Extra Urbem pernoctare non poterant. Prehensionem habebant. Vocationem non habebant. Intercedente uno, reliqui nihil poterant. Fores eorum etiam nocte patebant. Plutarchus eos negat esse magistratus, quod neque purpuram gestent, neque jus dicant ex sella curuli: & creato Dictatore, potestatem retineant. Sed verius est, magistratus esse.

§. 21. *Itemque ut essent, qui aedibus praeesent, in*
qui-

quibus omnia sua scita plebs deferebat, duos ex plebe constituerunt, qui etiam Aediles appellati sunt.

In quibus] Melius dixisset, *in quas*.

Omnia sua scita plebs deferebat] Hoc de SCTo, non de Plebiscito Livius tradit lib. 3. cap. 55.

Aediles appellati sunt] Aedilium duo genera, Curules & Plebeji: de Curulibus infra agetur. Plebeji eodem anno creati sunt, quo tribuni plebis. Curabant sacras aedes. Judicabant causas permissu tribunorum. Decretorum, Plebiscitorum, SCTorum custodia ad eos pertinebat. Item cura annonae. Frangere poterant, quae in via publica iter impedirent, l. lectos emptos 12. D. de peric. & comm. rei vend. Item mensuras iniquas. Juvenalis Sat. 10. vs. 101.

*Et de mensura jus dicere, vasa minora
Frangere pannosus vacuis aedilis Ulubris.*

Persius Sat. 1. vs. 129.

*Sese aliquem credens Italo quod honore supinus
Frerit heminas Arreti aedilis iniquas.*

& l. Item quaeritur 12. §. si quis mensuras 8. D. Locati, Nota & pervulgata omnia.

§. 22. Deinde cum aerarium populi auctius esse coepisset, ut essent, qui illi praeessent, constituti sunt Quae-stores, qui pecuniae praeessent, dicti ab eo quod inquirendae & conservandae pecuniae causa creati erant.

De quaestoribus aerarii dicetur infra in l. unica. D. de off. quaestoris.

Qui pecuniae praeessent] Delenda.

§. 23. Et quia, ut diximus, de capite civis Romani injussu populi non erat lege permixtum Consulibus jus dicere: propterea Quaestores constituebantur a populo, qui capitalibus rebus praeessent. Hi appellabantur Quaestores parricidii, quorum etiam meminit lex XII. Tabularum.

Admodum improprie posuit jus dicere pro eo, quod est judicare: neque enim jurisdictionis est, rei capitalis damnare aut absolvere, sed imperii meri, ut suo loco magis intelligatur. Etsi autem perdifficile est de hoc magistratu certo quippiam adfirmare, propterea quod

eius in veterum scriptis tenuis modo quaedam memoria relicta est: tamen puto falli eos, qui etiam sumendi supplicium de civibus potestatem ei fuisse credunt. Nam cum id ne Consulibus quidem liceret, & Consulum sine controversia summum esset imperium (de ordinariis magistratibus loquor) vix est, ut alii cuiquam licuisse credamus. Puto igitur eorum munus hoc tantum fuisse, ut quaererent, & re cognita, aut absolverent, aut pronuntiarent videri fecisse: tum referri solitum ad populum. Est autem notandum, parricidam antiquitus dictum non eum modo, qui parentem, sed qui quemcunque liberum hominem sciens necasset. Quod & Plutarchus notat in Romulo, & constat ex lege Numae, quae apud Festum legitur: *Si quis liberum hominem morti sciens duit, parricida esto.* Quod hodie quidam patricidam, non parricidam scribi iubent, faciunt & praeter rationem, & adversus omnium librorum veterum auctoritatem.

§. 24. *Et cum placuisset leges quoque ferri: latum est ad populum, ut omnes magistratus se abdicarent.*

Budaeus legit, ut omnes magistratu se abdicarent. Ego, si quid mutandum sit, legerem, ut omnes magistratus abdicarent. Sed ferri potest vulgata: nam ut abdicare, ita abdicare se, recte dicitur, l. penult. de offic. praefid.

Quo decemviri constituti anno uno, cum magistratum prorogarent sibi, & cum injuriose tractarent, neque velent deinceps sufficere magistratibus, ut ipsi & factio sua perpetuo rempublicam occupatam retineret, nimia atque aspera dominatione eo rem perduxerant, ut exercitus a republica secederet. Initium fuisse secessionis dicitur Verginius quidam, qui cum animadvertisset Ap. Claudium contra jus, quod ipse ex vetere jure in XII. Tabulas transulerat, vindicias filiae suae ab se abdixisse, & secundum eum, qui in servitutem ab eo suppositus petierat, dixisse: captumque amore virginis omne fas ac nefas miscuisse: indignatus quod vetustissima juris observantia in persona filiae suae defecisset, utpote cum Brutus qui primus Romae consul fuit, vindicias secundum libertatem dixisset in persona Vindiciis Vitelliorum servi, qui prodicionis conjurationem indicio suo detexerat, & castitatem filiae vitae quoque ejus praeferebat putaret, arrepto cultro de taberna lanionis filiam interfecit: in hoc scilicet,

ut morte virginis contumeliam stupri arceret; ac protinus recens a caede, madentique adhuc filiae cruore, ad commilitones confugit; qui universi de Algidō, ubi tunc belli gerendi causa legiones erant, relictis ducibus pristinis, signa in Aventinum transtulerunt: omnisque plebs urbana mox eodem se contulit * populique consensu partim in carcere necati. Ita rursus respublica statum suum recepit.

Et cum injuriose tractarent] Quidam veteres libri, & pum. Lego, & populum.

Sufficere magistratibus] Legendum, magistratus.

Secessionis] Liber Vaticanus, secessioni.

Verginius] Scribendum, Virginius.

Ex vetere jure] Id est, ex regibus legibus.

Madentique] Lego, madensque; & sic habet liber Vaticanus. Longa autem haec, & si quis dicat, otiosa narratio. Ad cujus finem multa, ut constat, omisere librarii; vellem etiam plura omisissent. Historia & nobilis & nota est; narrat eam Livius lib. 3. ita dolenter, vix ut sine lacrimis legi possit. In ea explicanda non est consilium impendendum; neque enim id nunc agimus. Tantum de vindiciis quaedam breviter & perspicue dicamus. Vindicare quid sit, notum est: nam qui, quod alius possidet suum esse intendit, vindicare dicitur. Antiquitus autem si res mobilis erat, de qua controvertebatur, ea ipsa vel adferebatur vel ducebatur in jus: atque ibi coram Praetore petitor eam injecta manu vindicabat, id est, suam esse dicebat. Ovidius Amor. lib. 1. el. 4. vs. 40.

Et dicam, mea sunt, injiciamque manus.

Sin res soli, decerpta gleba ex fundo in jus adferebatur, & apprehensione glebae, totus ager, de quo controversia erat, vindicabatur. Deinde eundem contra vindicabat possessor. Cicero pro Murena cap. 12. Fundus, qui est in agro Sabino, meus est. Immo meus. Deinde judicium. Rem autem ipsam, quae in judicium deducebatur, vocabant vindiciam; ut est apud Gellium, & Festum: at vindicias, illam ipsam quasi velitationem & proluisionem judicii. Dabantur autem vindiciae a Praetore secundum possessorem; id est, jubebat Praetor, ut lite pendente, possideret is, qui possidebat. Cuique enim, quamlibet injusto possessori, sua conservanda pos-

sessio est; neque possessoris est docere rem suam esse, sed petitoris: ita ut etiam illa possessio, quae mere facti est, habeat tamen aliquid juris. Cum igitur Virginia esset in possessione libertatis suae, & a patre contra vindicaretur, indubitati juris erat, vindicias dandas esse secundum libertatem. At Appius libidinis suae maiorem rationem habens quam juris, iussis valere legibus, vindicias dedit secundum servitutem; id est, cum M. Claudio, quem ipse supposuerat, peteret, Virginiam ancillam suam esse, nihil moratus, quod ea & semper segesisset pro libera, & a suis contra vindicaretur, duci eam interim a M. Claudio iusserat: quod erat iniquitatis non ferendae. Vindicias erudite exponit Sospater *κατασκευασίας*; ubi intelligendum est *κατασκευασίας*. ut fit, cum quis alium liberali causa asserit manu. Nam *κατασκευασίας* manus injectio, sive asseritio est. *κατασκευασίας* enim *κατασκευασίας*. Nihil est autem necesse mutare *abduxisse* in *abjudicasse*. Et Grammatici, qui negant *observantiam* recte dici pro observatione, ineptiunt. Tale est *negantia* pro negatione, multaue ejusdem modi. Exemplum de Vindicio Vitelliorum servo parum apte huc accommodatum esse a Pomponio, notarunt & Zasius, & Corasius; idque verum est. Eam quoque ipsam historiam petetis ex *lib. 1. Livii*. Quod in extremo dicitur, quosdam ex Decemviris populi consensu in carcere necatos, Livius *lib. 3. c. 58.* ait, Appium sibi in carcere mortem conscivisse, Oppium ibidem mortuum esse: ceteros in exilium actos. Atque haec satis de Decemviris, cum de eis supra quoque dictum sit.

§. 24. Deinde cum post aliquot annos, quam XII. Tabulae latae sunt, & plebs contenderet cum Patribus, & vellet ex suo quoque corpore Consules creare, & Patres recusarent: factum est, ut Tribuni militum crearentur partim ex plebe, partim ex Patribus consulari potestate. Hique constituti sunt vario numero, interdum enim viginti fuerunt, interdum plures, nonnunquam pauciores.

Exponit, quando & quomodo creati sint Tribuni militum consulari potestate, qua de re ita Livius *lib. 4. cap. 7.* Anno trecentesimo decimo quam Urbs Roma condita erat, primum Tribuni militum pro Consulibus magistratum ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. Cloelius. Ait:

Ex

Ex suo quoque corpore] Quoniam usque ad id tempus Consules ex solis patriciis creabantur. Ait:

Partim ex plebe, partim ex Patribus] Omnes principio patricios creavit populus, contentus eo, quod ratio habita plebejorum esset. Ait:

Vario numero] Primum tres, post quatuor, deinde sex, semel etiam octo, ut est apud Livium *principio lib. 5.* Quid ergo est quod ait *interdum viginti*? Recta & vera videtur Budaei conjectura, scriptum initio fuisse 6. ni, id est, seni: ex quo postea factum viginti. Et saepe peccatum est hoc modo, cum in aliis scriptoribus, tum praecipue in libris juris, notarum ignoratione. Locus, qui citatur a Goveano, *lib. 1. cap. 23. variarum lectionum*, nihil ad rem facit: nam ibi non agitur de tribunis militum consulari potestate. Saepe autem in describendis optimorum scriptorum libris e numerorum notis objecta libraris est erroris occasio. Sic in *hac ipsa lege* ex 60. annis facti sunt 20. in *l. T. b. 41. §. libertatem 10. D. de fideicom. libert. ex 14. annis* facti sunt 16. idemque error in *l. ult. D. eodem tit.* Sed in hoc genere nullum est insignius erratum, quam in titulo *pro Sotio*: quod usque huc a nemine animadversum suo loco indicabo, una cum aliis quibusdam, quae nunc recensere non libet.

§. 26. Deinde cum placuisset creari etiam ex plebe Consules: coeperunt ex utroque corpore constitui. Tunc ut aliquo pluris Patres haberent, placuit duos ex numero Patrum constitui. Ita facti sunt Aediles curules.

Primus ex plebe Consul L. Sextius. Primi Aediles curules Cn. Quintius, P. Cornelius. Livius *principio lib. 7.* Ad Aediles curules pertinuit cura aedium sacrum & publicarum: item ludorum omnium praeter plebejos, & Megalesia: item rerum venalium; ut constat ex *tit. De Aedilitio editto.*

Aliquo pluris] Sup. magistratus.

§. 27. Cumque Consules avocarentur bellis finitimis, neque esset qui in civitate jus reddere posset: factum est, ut Praetor quoque crearetur, qui urbanus appellatus est, quod in urbe jus redderet.

Consules olim jus dicebant. Sed cum & rei militari administrandae & juri dicundo non sufficerent, creatus est

est Praetor urbanus. Id factum est eodem illo anno, quo creati sunt Aediles curules; id est, ab U. C. 388.

§. 28. *Post aliquot deinde annos non sufficiente eo Praetore, quod multa turba etiam peregrinorum in civitatem veniret: creatus est & alius Praetor, qui peregrinus appellatus est ab eo quod plerumque inter peregrinos jus dicebat.*

Post aliquod deinde annos] Id est, circa annum U. C. dx.

Qui peregrinus appellatus est.] Hunc & Praetorem inter peregrinos vocabant; & Praetorem inter urbanos & peregrinos, ut saepe in vetustis marmoribus legitur. Ait autem, *plerumque*, quia dicebat jus etiam inter cives & peregrinos. Saepe autem idem Praetor utramque juris lictionem exercebat: & multa ejus rei exempla sunt apud Livium. Hi ambo jurisdictionem habebant, merum imperium, id est, gladii potestatem, non habebant, neque exercebant ullam quaestionem publicam. Nam gladii quidem potestatem in urbe solus populus habebat, isve, cui eam populus, aut in aliquo magno reipublicae discrimine Senatus ad certum tempus dedisset. Itaque in urbe, ut jam diximus, secures magistratibus non praeferebantur.

§. 29. *Deinde cum esset necessarius magistratus qui hastae praeesent, Decemviri in litibus judicandis sunt constituti.*

Hastae praeesent] Legendum, *praeeset*. *Hastae subiciebantur*, ait Festus, *ea, quae publice venundabant*. Fiebant autem hae venditiones in foro ad aedem Saturni, in qua erat aerarium: eisque antiquitus praecerant Quaestores, ad quos cura pecuniae publicae, ut dictum est, pertinebat. Plautus *Captivis*, Act. 1. sc. 2. *Advorte animum sis tu, istos captivos duos, Here quos emi de praeda de quaestoribus, His indito catenas singulares*. Hi annotabant singula quae vendebantur. Tertullianus in *Apologetico* cap. 13. *Sub eadem voce praeconis, sub eadem hasta, sub eadem annotatione quaestoris*. Qui cum, ut opinor, distraherentur aliis occupationibus, praetereaque soli huic muneri non sufficerent, creati sunt centumviri, qui & hastae praeesent, & res judicarent. Idem Festus: *Centumviralia judicia a centumviris sunt dicta*. Nam cum

essent Romae triginta & quinque tribus, terni ex singulis tribubus sunt electi ad judicandum, qui centumviri appellati sunt. Et licet quinque amplius quam centum fuerint, tamen, quo facilius nominarentur, centumviri sunt dicti. Hoc nomen retinuerunt etiam postea, cum multo plures essent. Quo primum tempore coeperint, non reperio. Sed cum res quae ita vendebantur, & pecunia quae ex hujusmodi venditionibus cogeatur ac conficiebatur, esset publica, id est, totius populi, aequum etiam erat, ex toto populo aliquos intervenire. Interveniebant igitur principio ex singulis tribubus terni. Ac verisimile est deligi solitos homines, cum ceterarum rerum cautos ac diligentes, tum juris civilis peritos, si ob nihil aliud, certe ut scirent, quae cuique rei vendundae lex esset: praesertim cum apud eosdem agerentur etiam causae illae, quae in aliqua juris subtilitate positae erant. Nam Praetor in iis, quae erant facti, aut certi indubitatiq[ue] juris, iudices sive recuperatores ex numero selectorum dabat, qui inter litigatores convenissent: sin causa requirebat aliquam subtiliorem cognitionem juris civilis, dabat potestatem experiundi apud centumviros. Itaque Cicero lib. 1. de Oratore cap. 38. ait: *In causis centumviralibus usucapionum, tutelarum, gentilitatum, agnationum, alluvionum, nexorum, mancipiorum, parietum, fluminum, stillicidiorum, testamentorum ruptorum, auctoratorum, ceterarum rerum innumerabilium iura versari.* Itaque hereditatis petitionem centumvirale iudicium vocat Imp. in l. ult. C. de petit. hered. eosdem cognovisse de inofficioso, constat ex l. ult. C. de liber. praeter. l. petitor 30. D. de liberat. l. Titia 13. l. qui repudiantis 17. D. de inoffic. test. Et quod scriptum est sub eodem tit. l. 10. Si pars judicantium &c. judicantium nomine Centumviri intelliguntur. Tales autem causae exiles angustaeque sunt, si comparentur cum quaestionibus criminum publicorum. Itaque cum hae tractarentur magnifico & sublimi orationis genere, ad illas tenue, & subtile, ac limatum adhibebatur dicendi genus. Atque hoc est, quod ait Plinius lib. 2. epistolarum ep. 14. *Centumvirales causas plerasque parvas esse.* At Fabius lib. 4. cap. 1. videtur significare, capitis iudicia apud Centumviros exerceri solita: ita enim scribit: *Quibusdam in iudiciis, maximeque capitalibus, ut apud centum-*
vires,

viros, ipsi iudices exigunt sollicitas & accuratas actiones.

Hoc non ita accipiendum est, quasi ipsi unquam publicis quaestionibus praefuerint. Sed capitales causas vocat, in quibus de libertate agebatur: ut cum quis ex libertate in servitutem aut contra vindicabatur. Caput enim saepe pro libertate dici, omnibus notum est. Ergo plerumque homines adolescentes in agendis centumviralibus causis exercebantur. Et hoc est, quod Plinius eodem loco ait, Attilium indignantem dicere solitum, *sic in foro pueros a centumviralibus causis, ut in scholis ab Homero, auspicari.* Ovidius in eis se aliquando exercitatum fuisse significat his versibus, *lib. 2. Trist. vs. 93.*

*Nec male commissa est nobis fortuna reorum
Usque decem decies inspicienda viris.*

E centumviris decem tantum erant magistratus, qui dicebantur decemviri litibus, aut, ut veteres loquebantur, stlitibus judicandis. Hi cogeant judicia centumviralia. Lucanus in carmine *ad Pisonem vs. 41.*

*Seu trepidos ad jura decem vocat hasta virorum,
Et firmare jubet centeno iudice causas.*

Cicero in Oratore cap. 45. *Plane duumvirorum iudicium, aut triumvirorum capitalium, aut decemvirorum litibus judicandis dico numquam.* Erant Romae ex magistratibus minoribus ordinariis viginti sex, qui a numero vocabantur: Triumviri capitales. Triumviri monetales A. A. A. F. F. Quatuorviri, qui viarum intra urbem curam gerebant. Duumviri, qui viarum extra urbem. Quatuorviri qui in Campaniam mittebantur. Decemviri stlitibus judicandis. Auctor Dio lib. 54. Sed quod in his libris legitur, *Decemviri in litibus judicandis*, est adversus consuetudinem omnium Latine loquentium. Suspicor, duas litteras deletas fuisse, & in eorum locum alias duas substitutas; legendum, ut sit, *Decemviri stlitibus judicandis.* Lites judicare & res judicare, idem. Nam & res & lis idem. Unde illud in veteri formula: *Quam rem sive litem dicere oportet. Indidem res proferri, & ad res redire.*

S. 30. Eodem tempore & quatuorviri qui curam viarum gererent: & Triumviri monetales, aeris, argenti, auri flatores.

Cur

Curam viarum gererent] *Intra Urbem, ut paullo ante dixi ex Dione*

Aeris, argenti, auri flatores] Ita, ut opinor, exposuit Tribonianus notas A. A. A. F. F. Praestitisset hoc modo, auro, aere, argento flando, feriundo. Crebra hujus magistratus in numis veteribus mentio, quales ego aliquot habeo.

Et Triumviri capitales, qui carceris custodiam haberent: ut cum animadverti oporteret, interventu eorum fieret.

Notus jocus Ciceronis lib. 7. ep. 13. ad Trebatium: Treviros vites censeo. audio capitales esse. mallem, auro, argento, aere essent. Plautus *Amphitr. Aët. I. sc. 1. vs. 3.*

Quid faciam nunc, si Tresviri me in carcerem compegerint?

Inde quasi e promptuaria cella depromar ad flagrum?

Idem Asinaria Aët. I. sc. 2. vs. 4.

— — — Jam ex hoc loco

Ibo ego ad Tresviros, vestraque ibi nomina Faxo erunt capitis.

Idem Persa Aët. 3. sc. 2. vs. 20.

Ut aequa parti prodeant ad Tresviros.

Idem Aulularia Aët 3. sc. 2. vs. 2.

— *Ad Tresviros jam ego deferam tuum nomen.*

Horatius Epod. Od. 4. vs. 11.

Sectus flagellis hic triumphalibus.

Praeconis ad fastidium.

Meminit eorum & Livius lib. 39. Sallustius in *Conjuratone* cap. 55. Triumviros quae supplicium postulabat, parare jubet. Cognoscebant de servis tantum & vilibus personis, ad columnam Maeniam, quae in foro erat: ut auctor est Asconius in *Divinationem* c. 16. Non autem ipsi manu sua animadvertabant in damnatos, ut quidam tradiderunt: sed eorum jussu carnifex. Tales apud Athenienses erant Undecim Viri, ut ex Platonis *Phaedone* constat.

§. 31. *Et quia magistratibus vespertinis temporibus in publicum esse inconveniens erat, Quinqueviri constituti sunt cis Tiberim, & ultra Tiberim qui possint pro magistratibus fungi.*

Inconveniens erat] Quod & parum decorum sit & periculosum, propter inimicitias, quas illi sibi necessario conciliant. Et notum est illud, *Multos timeat necesse est, quem multi timent.*

Possint] Legendum, *possent.*

Pro magistratibus fungi] Mentio horum quaedam est apud Livium lib. 39.

§. 32. *Capta deinde Sardinia, mox Sicilia, item Hispania, deinde Narbonensi provincia, totidem Praetores, quot provinciae in ditionem venerant, creati sunt: partim qui urbanis rebus, partim qui provincialibus praesent.*

Docet quomodo paullatim auctus sit Praetorum numerus: in quo non satis ei videtur cum ceteris historicis convenire. Confundit hic quoque ordinem temporum. Nam prima provincia facta est Sicilia; ut cum ex aliis, tum praecipue ex Cicerone in *Verrem* cognoscitur. Potest tamen hac ratione defendi quod Sardinia prius Romanorum fuerit, quam tota Sicilia in provinciae formam redigeretur. Siciliam partim Syracusani reges tenebant; partim Carthaginienses occupant. Primum subacta est a Romanis ea pars, quae Carthaginiensibus parebat viginti trium annorum bello, quod coeptum anno 489. ab Appio Claudio Caudice, perfectum est anno 512. a Q. Lutatio Catulo. Primus ad eam regendam Praetor misus, cum uno Quaestore, C. Flaminius. Auctor Scllinus. Deinde ea, quae Syracusanorum fuerat, cum captis a M. Marcello Syracusis, M. Valerius Laevinus belli reliquias sustulit anno 542. aut 543. Ex eo tota Sicilia in provinciae formam redacta regi coepit ab uno Praetore, duobus Quaestoribus. Siciliam secuta est Sardinia & Corsica. Nam cum anno 515. Sardiniam Carthaginienses Romanis pacis impetrandae causa tradidissent, & Sardi tamen quadriennio post, eorundem Carthaginiensium instinctu, arma cepissent, sub imperium redacti sunt a T. Manlio Torquato Cos. Eodem fere tempore Corsica Romanorum effecta est. Sardiniam autem & Corsicam idem Praetor regebat. Prima provin-

cia.

ciarum continentis jugum accepit Hispania Scipionum virtute anno 547. ut auctor est Livius *lib.* 28. neque tamen plane perdomita usque ad Augustum. Narbonensem Galliam Q. Fabius Maximus Scipionis Aemiliani filius Imperio adjecit, anno 633. Hic quoque negligens est Pomponius: nam amplius centum annis, ante Narbonensem Galliam captam, sex Praetores creati erant. In Hispanias enim mittebantur duo: alter qui citeriorem, alter qui ulteriorem obtineret. Auctor Livius *lib.* 32. Plenior autem harum rerum cognitio petenda est ex Imperio Romano. Onuphrii, & ex libris de Antiquo jure provinciarum eruditissimi mihiq[ue] amicissimi hominis, Caroli Sigonii.

Deinde Cornelius Sulla quaestiones publicas constituit: veluti de falso, de parricidio, de sicariis; & praetores quatuor adjecit.

Ante Sullam quaestiones publicae, id est, criminum publicorum mandabantur a Senatu, modo Consulibus, modo Praetoribus, neque semper eadem, sed prout tempora poscere videbantur: neque ullae erant ordinariae. Sulla Dictator eas constituit, id est, certas quasdam esse & ordinarias voluit, quas quotannis sortirentur, & exercerent Praetores. Cumque antea Praetores solerent statim inito magistratu in provincias ire: tum demum institutum est; ut prius annum unum in Urbe praeturam gererent; deinde cum imperio in provincias profiscerentur. Auctus igitur est numerus Praetorum, qui cum prius seni crearentur, si ad eum numerum additi a Sulla sunt quatuor, decem videlicet effecti sunt. At constat, post id tempus interdum octo tantum Praetores fuisse, ut quo anno Cicero ab exilio revocatus est. Quo fit, ut cogamur eruditissimorum hominum sententiam sequi, qui ajunt interdum plures creatos esse, interdum pauciores; praesertim cum & antea alternis modo senos, modo quaternos creari juberet lex Baebia. Neque hoc quidquam probabilius aut alii usque adhuc attulerunt, aut nos excogitare potuimus. Sed & in sequentibus, quod ad Praetorum numerum attinet, tantus est error, tanta varietas, ut difficile sit verum videre. Illud quidem extra controversiam est, male in aliis libris inter publicas quaestiones numerari quaestionem de injuriis. Atque ea ne in Vaticano quidem libro, hoc loco, nomi-

natur. *Injuriarum enim actio, etsi pro publica utilitate exercetur, tamen privata est l. licet 42 §. 1. D. de procur.* sed qui eam addiderunt, illud videlicet voluerunt efficere, ut numerus quaestionum cum Praetorum quos Sylla addiderat numero conveniret: frustra. neque enim omnes publicas quaestiones enumerat Pomponius, sed quaedam earum exempla ponit. Et alioqui quaestio de sicariis plerumque a binis Praetoribus exercebatur, ut sic quoque potuerint efficere eum numerum, quem volebant, nisi aliud obstaret. Nam quaestio de parricidio continebatur sub quaestione inter sicarios: ut constat ex *Oratione Ciceronis pro Sex. Roscio cap. 14.* Nonnunquam & plures quaestiones ab uno Praetore exercebantur. Traditum est & a quibusdam, Praetorem inter peregrinos solitum etiam quaerere de pecuniis repetundis; quod falsum est. Praetor urbanus & Praetor peregrinus jus dicebant tantum, non de ullo crimine quaerebant, nisi si quando id eis forte extra ordinem mandatum esset.

Deinde Gajus Julius Caesar duos Praetores & duos Aediles qui frumento praeessent & a Cerere Cereales constituit. Ita duodecim Praetores, sex Aediles sunt creati. Divus deinde Augustus sedecim Praetores constituit. Post deinde D. Claudius duos Praetores adjecit, qui de fideicommisso jus dicerent.

Et a Cerere Cereales] Fortasse deest verbum, dicentur.

Ita duodecim Praetores, sex Aediles sunt creati] Causa C. Caesari, oppressa republica, augendi magistratuum numeri haec fuit, ut eos, quorum bona ac forti opera in bellis civilibus usus erat, ornare ac remunerari facilius posset; quod & Augustum secutum puto. De quo statim addit:

Divus deinde Augustus sedecim Praetores constituit] At Tacitus ait duodecim tantum. Utri igitur credimus? Certe quidem auxit Augustus eum numerum, qui sub D. Julio fuerat. Nam id disertè Suetonius tradit, in Aug. cap. 37.

Post deinde D. Claudius duos Praetores adjecit, qui de fideicommisso jus dicerent] Ita locutus est & Justinianus §. 1. Inst. de fideicomm. hered. neque tamen hi Praetores proprie jus dicebant; sed cognoscebant ac judicabant.

Ex

Ex quibus unum D. Titus detraxit, & adjecit D. Nerva qui inter fiscum & privatos jus diceret. Ita decem & octo Praetores in civitate jus dicunt.

Certe qui exercebant quaestiones publicas, jus non dicebant; sed hic improprie loquitur.

§. 33. Et haec omnia, quotiens in republica sunt magistratus, observantur; quotiens autem proficiscuntur, unus relinquitur, qui jus dicat; is vocatur Praefectus urbi: qui Praefectus olim constituebatur; postea fere Latinarum feriarum causa introductus est, & quotannis observatur.

Quotiens in republica] In republica dixit, pro eo, quod est in urbe. Sic Sallustius in *Catil.* cap. 19. Postea Piso in citeriorem Hispaniam pro Praetore missus est, adnitente Crasso, quod eum infestum Cn. Pompeji cognoverat. neque tamen Senatus provinciam invitus dederat, quippe foedum hominum a republica procul esse volebat. Tacitus lib. 16. *Annal.* cap. 33. Montanus patri concessus est, praedicto, ne in republica haberetur.

Qui Praefectus] Legendum, *profectis*. Constituebatur igitur antiquitus Praefectus Urbi tunc tantum, cum magistratus proficiscerentur, & *profectis* (ita enim legendum, non *praefectus*) urbem regebat. Postea coepit quotannis constitui, propter ferias Latinas. Feriae Latinae fiebant ad renovandam memoriam antiquissimi foederis olim inter Romanos & Latinos isti. Conveniebant omnes populi Latini in montem Albanum, & hostias adducebant. Veniebant eodem omnes magistratus Romani, etiam Tribuni, quibus alioquin extra urbem pernoctare fas non erat. Ibi triduum aut quatrimum Jovi Latiari sacrificabant. Ne interea urbs esset sine magistratibus, creabatur Praefectus urbi. Tacitus lib. 6. *Annal.* cap. 11. Antea *profectis* domo regibus; mox magistratibus, ne Urbs sine imperio foret, in tempus deligebatur qui jus redderet ac subitis mederetur: feruntque a Romulo Dentrem Romulium, post a Tullo Hostilio Numam Martium, & a Tarquinio Superbo Sp. Lucretium impositos. Deinde Consules mandabant. Duratque simulacrum, quoties ob ferias Latinas praeficitur qui consulare munus usurpet. Sed hic Praefectus, reversis magistratibus, deponebat potestatem. Alius autem est Praefectus urbi, de cujus officio est titulus infra in hoc ipso libro. Qui magistratus, auctore Suetonio, primum institutus est ab

Augusto. De feriis Latinis consulendus Macrobius: de eo Praefecto, de quo hic agitur, Gellius lib. 14. cap. ult.

Nam Praefectus annonae & vigilium non sunt magistratus: sed extra ordinem utilitatis causa constituti sunt.

Immo vero magistratus eos esse ita certum est, ut nulla sit dubitatio. Sed hoc fortasse significat, eos non esse magistratus ordinarios.

Et tamen hi, quos Cistiberes diximus, postea Aediles Scto creabantur.

Significat, munus illorum Quinquevirorum cis & ults Ti-berim, postea a Senatu mandatum esse Aedilibus.

§. 34. Ergo ex his omnibus decem Tribuni plebis, Con-sules duo, decem & octo Praetores, sex Aediles in civitate jura reddebant.

Iam docuimus, duos solos ex Praetoribus proprie jus dixisse, urbanum & peregrinum. Sed hic ita loquitur, quasi jus reddere aut jus dicere dicatur etiam is, qui exercet quaestionem publicam, aut de aliqua re cognoscit; quod tamen secus est. Tribunorum plebis, vulgo creditur, nullam jurisdictionem fuisse: sed tamen fuisse aliquam, colligitur ex septimo titulo Ulpiani.

§. 35. Juris civilis scientiam plurimi & maximi viri professi sunt, sed qui eorum maximae dignationis apud populum Romanum fuerunt, eorum in praesentia mentio habenda est, ut appareat, a quibus & qualibus haec jura orta & tradita sint. Et quidem ex omnibus qui scientiam nacti sunt, ante Ti. Coruncanium publice professum neminem traditur.

Haec est tertia pars de successione auctorum.

Plurimi & maximi viri professi sunt] Cicero summos viros & principes civitatis, ait, ei studio praefuisse.

Ti. Coruncanium] De eo paulo infra dicetur.

Ceteri autem ad hunc vel in latenti jus civile retinere cogitabant: solumque consultatoribus vacare potius quam discere volentibus se praestabant.

Ceteri autem ad hunc vel in latenti] Veteres ita promuntiabant, etiam in oratione soluta, ut dicerent, multi illi & terris jactatus & alto; ceteraque ad eundem modum; quidam etiam ita scribebant. Cum igitur hic esset, ad hunc vel illi attenti, fecerunt ad hunc vel in latenti: cum tamen, si vulgatam scripturam sequare, illud vel plane redundet. Opponitur autem ad

hunc

hunc vel illum ei, quod paulo supra dixit publice.

Solumque consultatoribus vacare] Illud *vacare* puto plane *vacare*. Et animadverti, veteres librarios cum vocem aliquam sine causa geminaverant, aut aliquid scripserant, quod pro non scripto haberi vellent, saepe id non eradere solitos, sed in margine adscribere *vacat*. Tale aliquid hic contigisse suspicor: ac deinde vocem *vacat* tralatam in ordinem ceterarum: & ex ea factum *vacare*.

§. 36. Fuit autem inprimis peritus P. Papirius, qui leges regias in unum contulit. Ab hoc Appius Claudius unus ex Decemviris, cujus maximum consilium in XII. Tab. scribendis fuit. Post-hunc Appius Claudius ejusdem generis maximam scientiam habuit; hic Centemmanus appellatus est.

P. Papirius] Principio vocavit eum Sextum; fieri potest, ut hic scripsisset tantum Papirius, deinde littera P. geminata sit sine causa a librariis.

Appius Claudius] De ejus libidine multa in superioribus dicta sunt.

Appius Claudius ejusdem generis] Id est, ejusdem gentis, aut ejusdem generis scientiam.

Hic centemmanus appellatus est] Liber Vaticanus, Centimanus. At apud Ciceronem lib. 3. de Officiis cap. 16. Centumalus cognomen gentis Claudiae legitur; nisi forte illic quoque Centimanus legendum est: quod & puto, propter auctoritatem libri Vaticani. Videri potest cognomen initio tributum industrio alicui & diligenter expedienti multa negotia, ut quasi centum manus habere videretur, ut ille poëticus Aegeon *ἑκαπύχης*. Male putat Balduinus, scribendum potius Caecus. Neque enim ita vocatus est suo cognomine: sed cum in senectute oculorum usum amisisset.

Appiam viam stravit, & aquam Claudiam induxit, & de Pyrrho in urbe non recipiendo sententiam tulit.

Ideo eum Cicero in defensione Coeliana ita loquentem facit, cap. 14. Ideone ego pacem Pyrrhi diremi, ut tu amorum turpissimorum quotidie foedera ferires? Ideo aquam adduxi, ut ea tu incestu uterere? ideo viam muni- vi, ut eam tu alienis viris comitata celebrares? Idem pro Milone cap. 7. Perinde quasi Appius ille Caecus viam

munierit, non quo populus uteretur; sed ubi impune sui posterius latrocinarentur. Idem lib. 1. Philippicarum cap. 5. Hannibal, credo, erat ad portas, aut de Pyrrhi pace agebatur, ad quam causam etiam Appium illum & caecum & senem delatum esse, memoriae proditum est. Idem in Catone Majore cap. 6. Ad Appii Claudii sententiam accedebat etiam ut caecus esset; tamen cum sententia Senatus inclinaret ad pacem cum Pyrrho foedusque faciendum, non dubitavit illa dicere, quae versibus persecutus est Ennius:

Quo vobis mentes, rectae quae stare solebant
Antehac, dementes sese flexere viai?

ceteraque gravissime: notum enim vobis carmen est; & tamen ipsius Appii extat oratio. Atque haec ille egit septendecim annis post alterum consulatum, cum inter duos consulatus anni decem interfuisset, censorque ante consulatum superiorem fuisset: ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sane fuisse. Ulpianus l. 1. §. 5. D. de postulando: Appius denique Claudius caecus consiliis publicis intererat: & in Senatu severissimam dixit sententiam de Pyrrhi captivis. Quae autem illa sententia fuerit, tunc dicemus.

Hunc etiam actiones scripsisse traditum est, primum de usurpationibus, qui liber non extat.

Usurpare est usucapionem interrumpere l. 2. D. de usurp. & usucap. Cicero lib. 3. cap. 28. de Orat. Ut ex jure civili furculo defringendo usurpare videantur. Responsum quoddam Q. Mucii, quod refertur a Gellio de muliere, quae usurpatum iit 4. Kal. Jan. recte & vere declaratur a Corasio in hunc locum. Ejus sententiam secutus est Hotomannus in comm. in XII. Tabb.

Idem Appius Claudius qui videtur ab hoc processisse R. litteram invenit: ut pro Valesiis Valerii essent, & pro Fufiis Furii.

Locum corruptum esse, liquido constat: nam si de eodem Appio loquitur, quid est cur dicat, Qui videtur ab hoc processisse; sin de alio, quomodo eundem vocat? Sunt qui pro idem, legant item: sunt qui addant vocem usu, quae si est in vetustis libris (nam in eis, quos ego vidi, non est;) sed si in alijs est, ita fortassis legendum fuerit:

Idem

Idem Appius Claudius usum R. litterae invenit: videturque ab hoc processisse, ut pro Valesiis Valerii essent, & pro Fusiis Furii.] Non enim hic, quisquis est, R. litteram invenit: nisi putamus, ante eam dictam esse Somam pro Roma, & Somulum Semumque pro Romulo ac Remo. Sed fieri potest, ut usum aliquem ejus litterae invenerit, qui prius non erat. Certum quidem illud est, veteres Romanos multis in nominibus usos esse littera S, ubi postea R substituerunt in illius locum. Papirios dicebant, & Valesios, & Fusios. Cicero primum L. Papirium Crassum ait Papirium vocari desitum esse, anno post U. C. 415. Varro lib. 6. de Lingua Latina: *In multis verbis in quo antiqui dicebant S postea dicunt R, ut in carmine Saliorum sunt haec, Cosautillae, dolosi, eso. Ennio vero ac Pacuvio misesia, incusia, mesidia, onese, rudesumque, Venese, quod Venere post, melios, melior, foedesum foederum, plusima plurima, asena arena, janitos janitor.* Ita enim illum Varronis locum emendavit summo ingenio & incredibili doctrinae copia praeditus, & ut omnia, quae de eo honorifice dici possunt, uno verbo complectar, patre dignissimus adolescens, Josephus Scaliger. Fabius lib. 1. cap. 4. *Ut Valesii & Fusii in Valerios Furiosque venerunt, ita arbos, labos, vapos etiam & clamos ac lasēs aetatis fuerunt.* Festus: *Arbosē pro arbore antiqui dicebant, & robose pro robore.* Paulus in epitome Festi: *S pro R littera saepe antiqui posuerunt, ut majosibus, meliosibus, lasibus, fesiis, pro majoribus, melioribus, laribus, feriis.* Ab Aeolibus autem hoc sumpsere Romani, qui pro *ἰσσε* dicebant *ῖσσε*, & pro *ἄδισσις* *ἄδισσις*, aut ab Atticis, qui *ῖσσε* *ῖσσε*, & *ῖσσε* *ῖσσε*. Extant hujus consuetudinis etiamnum quaedam in antiquis marmoribus vestigia. Post illa autem nulli Romae vocati sunt Fusii: & Q. Fufius Calenus qui vulgo dicitur, non Fusius est, sed Fufius. Et lex Fufia Caninia, non, ut vulgo, Fufia. & in oratione in Pisonem cap. 4. lex Aelia & Fufia: quae vulgo male Fufia.

S. 37. Fuit post eos maximae scientiae Sempronius, quem populus Romanus *σοφον* appellavit: nec quisquam ante hunc aut post hunc hoc nomine cognominatus est.

P. Sempronius Sophus vixit eodem tempore, quo is, quem modo dicebamus, Appius Claudius, & tribunus

plebis in eum, censura se abdicare nolentem, acerbissimam habuit concionem. Livius lib. 9. cap. 34. *Hic uxorem repudiavit, nullam aliam ob causam, quam quod se ignorante ludos spectare ausa esset.* Valerius lib. 6. cap. 3. Quod de Sophi cognomine traditur, nullum postea ita cognominatum esse, manifesto falsum est. Mansi: id cognomen aliquandiu in gente Sempronia. & de Laelio Lucilius: *Laelius praeclare & recte Sophos.* Et infra de Acilio dicemus. Sed & qui Cati cognominati sunt, pro eodem erat ac si Sophi dicti essent. Nam sophos Graecis saepe nihil aliud, quam catum & callidum significat. Euripides *Andromachia*: *σφῆ σφῆ σὺ. κατ'ἑμὸν ὄρα* n 25.

Gajus Scipio Nasica, qui optimus a Senatu appellatus est. cui etiam publice domus in Sacra via data est, quo facilius consuli posset.

Qui optimus] Lego, qUir optimus; id est, qui vir optimus: hoc enim ejus cognomen fuit. Sed male Gajum vocat P. vocabatur G. F. Quomodo autem vir optimus a Senatu appellatus sit, narrat Livius lib. 29. cap. 14. Ovidius lib. 4. *Fastorum.* Valerius lib. 8. cap. 15. alii. Cicero de *Haruspicum responsis* cap. 13. *Sacra ista nostri majores adscita ex Phrygia Romae collocarunt: quae vir is accepit, qui est optimus a populo Romano judicatus, P. Scipio: femina autem quae matronarum castissima putabatur, Q. Claudia.* quo in loco notandum, matronas vocari etiam virgines.

[Cui etiam publice domus in Sacra via data est] De hoc singulari honoris genere Nasicae habito nihil me usquam alibi legere memini.

Deinde Q. Mucius, qui ad Carthaginienses missus legatus, cum essent duae teserae positae, una pacis, altera belli, arbitrio sibi dato, utram vellet, referret Romam, utramque sustulit, & ait, Carthaginienses petere debere, utram mallent accipere.

Hac de legatione ita Gellius lib. 10 cap. 27. Q. Fabius, imp. Romanus, dedit ad Carthaginienses epistolam. Ibi scriptum fuit, populum Romanum misisse ad eos hastam, & caduceum, signa duo belli aut pacis: ex iis utrum vellent eligere: quod elegerent, id unum ut esse missum existimarent. Carthaginienses responderunt, neutrum sese eligere: sed posse qui attulissent, utrum mallent

lent relinquere: quod reliquisent, id sibi pro electo futurum. M. Varro autem non hastam ipsam, neque ipsum caduceum misa dicit, sed duas tesferulas, in quarum altera caduceum, in altera simulacra hastae fuerunt incisa. Livius lib. 21. cap. 18. misos in hanc legationem ait Q. Fabium, M. Livium, L. Aemilium, C. Licinium, Q. Baebium, ex quibus Fabium sinu ex toga facto dixisse: *Hic vobis bellum & pacem portamus, utrum placet sumite.* Sub hanc vocem haud minus ferociter succlamatum a Carthaginensibus, daret utrum vellet. & cum is iterum sinu effuso bellum dare dixisset, omnes accipere se, & quibus acciperent animis, iisdem gesturos. Neque aliter Silius lib. 2. vs. 382. nisi quod poëtico quodam jure duas legationes in unum confundit:

*Non ultra patiens Fabius texisse dolorem,
Concilium exposcit propere, patribusque vocatis,
Bellum se gestare sinu pacemque profatus:
Quid sedeat legere, ambiguis neu fallere dictis
Imperat, ac saevo neutrum renuente Senatu,
Ceu clausas acies, gremioque effunderet arma,
Accipite infaustum Libyae, eventusque priori
Par, inquit, bellum: & laxos effudit amictus.*

Ergo & in ipsa re narranda dissentiunt a Pomponio, & illud animosum factum non Q. Mucio, sed Q. Fabio tribuunt. Unde & Zafius hoc quoque loco non Q. Mucius, sed Q. Fabius legendum putavit. A quo dissentit Alciatus lib. 4. cap. 17. *μπίστην*, putatque potius memoria lapsum Pomponium; quod & mihi verius videtur. Sed & recte notat Balduinus, vix natum fuisse Nasicam, quo tempore haec legatio suscepta est. Quare hic quoque temporum ordo turbatus.

§. 38. *Post hos fuit Tiberius Coruncanius, ut dixi, qui primus profiteri coepit. cujus tamen scriptum nullum extat, sed responsa complura & memorabilia ejus fuerunt.*

Post hos fuit Tiberius Coruncanius, ut dixi] Imo vero & ante Nasicam, & amplius sexaginta annis ante eam, de qua modo diximus, legationem.

Memorabilia ejus fuerunt] Quidam veteres libri pro fuerunt, habent ferunt; unde conjicio legendum, *feruntur*. hoc enim significat, non extare scripta, sed extare

responsa, & circumferri. Hunc Tiberium Cicero multis locis commendat, ut in *Bruto* cap. 14. & *de Oratore*, lib. 3. cap. 33. Primus ex plebe Pontifex maximus fuit. Auctores Cicero & Livius. Plinius lib. 34. cap. 6. P. Junium & Tiberium Coruncanium populi Romani legatos a Teuca Illyriorum regina interfectos tradit: eisque ob id statuas positas. Illum qui putant, eundem esse Coruncanium, de quo hic agitur, falluntur: nam Polybius lib. 2. id ipsum narrans ait, eum Coruncanium, qui legatus occisus est, adolescentiorem fuisse. At hic, si tum vivebat, habebat annos amplius octoginta. Ut taceam quod Polybius legatos illos C. & L. Coruncanios vocat: neutrum Tiberium. Ut corruptum Plinii locum non injuria suspicari aliquis possit.

Deinde Sex. Aelius, & frater ejus P. Aelius & P. Atilius maximam scientiam in profitendo habuerunt: ut duo Aelii etiam Consules fuerint. Atilius autem primus a populo sapiens appellatus est. Sextum Aelium etiam Ennius laudavit.

Sex. Aelius propter juris civilis scientiam laudatus est ab Ennio hoc versu:

Egretrie cordatus homo catus Aelius Sextus.

Meminit ejus Cicero multis locis. Pro P. Atilio verius fortasse legeretur L. Acilius, de quo Cicero in *Laelio* cap. 2. Scimus L. Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientem, quia prudens in jure civili putabatur. Hi quoque omnes ante Nasicam fuerunt.

Et extat illius liber, qui inscribitur *Tripertita*: qui liber veluti cunabula juris continet. *Tripertita* autem dicitur, quoniam lege XII. Tabb. praeposita, jungitur interpretatio, dein subtextitur legis actio. Hos sectatus ad aliquid est (Cato) deinde M. Cato princeps Porciae familiae: cujus & libri exstant, sed plurimi filii ejus, ex quibus ceteri oriuntur.

M. Cato, qui a censura severissime gesta Cenforius usurpatur, certatim commendatur ab omnibus veteribus, Cicerone lib. 1. & 3. de *Oratore*; Plinio lib. 7. cap. 27. Praecipua autem laus ipsius apud Livium lib. 39. cap. 40. Optimus Orator, optimus Senator, optimus Imperator, juris civilis peritissimus. Filius ejus, Praetor

tor designatus mortuus, *egregios de juris disciplina libros reliquit*. Auctor Gellius *lib. 13. cap. 18*. Hujus est regula Catoniana.

Cato] Nomen hoc priore loco sine ulla dubitatione delendum est.

Ex quibus ceteri oriuntur] Verba haec puto redundare, & esse glossam alicujus, qui cum putaret hoc dici, plurimos fuisse filios Catonis Censorii, addiderit, ab iis filiis oriri ceteros Catones.

§. 39. *Post hos fuerunt P. Mucius & Brutus & Manilius, qui fundaverunt jus civile. ex his P. Mucius etiam decem libellos reliquit, Brutus septem, Manilius tres. & extant volumina scripta, Manilii monumenta. illi duo consulares fuerunt, Brutus praetorius, P. autem Mucius etiam Pontifex maximus.*

P. Mucius Scaevola Cos. fuit cum L. Calpurnio, & Pontifex maximus eo ipso anno, quo Ti. Gracchus interfectus est. Meminit Cicero multis admodum locis. Mortuus est phthiriasi. Auctor Plutarchus in *Sulla*. M. Junius Brutus tres solos veros de jure civili libros reliquit. Ceteri non habebantur *γρίστοι*. Constat ex Cicerone *lib. 2. de Oratore cap. 55*. De M. Manilio Crassus apud Ciceronem *de Oratore lib. 3. cap. 33*. Nos etiam vidimus M. Manilium transverso ambulantiem foro, quod erat insigne eum qui id faceret facere civibus omnibus consilii sui copiam. Crebra illius mentio apud Varronem *de Re rustica*. Haec omnia & alii notarant.

§. 40. *Ab his profecti sunt P. Rutilius Rufus, qui Romae Consul & Asiae Proconsul fuit.*

Hic Consul fuit cum M. Manilio. In Asia Asconius Quaestorem, Livius *lib. 70*. legatum fuisse scribit. Citatur saepe in jure: ut in *l. si habitatio 13. §. utrum D. de usu & habitat. l. 1. D. de arb. caedend. l. 3. §. ligna 9. D. de penu leg.* Fuit discipulus P. Mucii, scripsit historiam rerum Rom. Auctor Athenaeus *lib. 6.* & Paterculus *lib. 2. cap. 9.* & aliquot libros de vita sua, qui saepe citantur a Carisio, & Orationes complures. Alius est Rutilius Maximus, qui scripsit *μεμνημένων* ad L. Falci- diam, ex quo superest tantum *l. si heres 125. D. de leg. 1.* Notaverat haec omnia summus Jctorum magister, Cujacius.

*Paulus Verginius, & Q. Tubero, ille Stoicus, Pan-
sae*

sae auditor, qui & ipse Consul, etiam Sex. Pompejus, Cnaei Pompeji patruus, fuit eodem tempore: & Coelius Antipater qui historias conscripsit; sed plus eloquentiae, quam scientiae juris operam dedit.

Paulus Verginius] De hoc nihil usquam alibi traditum est; & putô nomen depravatam esse.

Pansae] Legendum, *Panaetii*.

Qui & ipse Consul] *Crasus lib. 1. de Oratore: Dies & noctes virum summa virtute & prudentia videbamus, philosopho cum operam daret. Q. Tuberonom Cicero in Bruto c. 13. Stoicum & doctissimum in disputando fuisse dicit. Cicero de jure civili. Nec vero scientia juris majoribus suis Q. Aelius Tubero defuit, doctrina etiam superfuit. Citat Gellius lib. 1. c. 22. Vide Ciceronem pro Murena ad finem. Consul nunquam fuit.*

Sex. Pompejus] Hic, ut ait in *Bruto c. 47. Cicero, praestantissimum ingenium contulit ad summam juris civilis, & ad perfectam Geometriae & rerum Stoicarum scientiam.*

Coelius Antipater.] L. Coelius Antipater scriptor, ait in Bruto c. 26. Cicero, ut illis temporibus, luculentus, fuit juris valde peritus, multorum etiam, ut L. Crassi, magister. Historiae majorem quam superiores vocis sonum addidit. Cicero de Legib. lib. 1. c. 2. de Oratore lib. 2. c. 12. Majorem operam dedit eloquentiae; quia id tum honoratius habebatur. Cicero pro Murena cap. 13. Quapropter non solum illa gloria militaris, vestris formulis atque actionibus anteponenda est: verum etiam dicendi consuetudo longe & multum isti vestrae exercitationi ad honorem antecellit. Itaque mihi videntur plerique initio multo hoc maluisse: post cum id assequi non potuissent, istuc potissimum sunt delapsi, &, ut ajunt in Graecis artificibus, eos auloedos esse, qui citharoedi fieri non potuerint: sic nonnullos videmus, qui oratores evadere non potuerint, eos ad juris studium devenire. Haec Cicero sibi fortassis blandiens. Hodie longe se aliter res habet.

Etiam Lucius Crassus frater P. Mucii qui Mucianus dictus est. Hunc Cicero ait & Ctorum disertissimum.

Etiam Lucius] Legendum, *Publius*: est autem hic qui cognominatus est *Dives*.

Qui Mucianus dictus est] Usitata consuetudine in iis, quibus

Copyright © 2000 by John Wiley & Sons, Inc.

qui adoptantur: boni maxime, eloquentissimi, maxime.

Citrus aurantium L. (Bitter Orange)
 Citrus aurantium L. (Bitter Orange)
 Citrus aurantium L. (Bitter Orange)
 Citrus aurantium L. (Bitter Orange)
 Citrus aurantium L. (Bitter Orange)

[illegible]

capine: automata: automata: automata:
 Scapine: automata: automata: automata:
 Scapine: automata: automata: automata:
 Scapine: automata: automata: automata:

per se totum scriptum non habet, sed
petam, denique non verum, sed
magis verum, sed verum
magis scriptum.

Ius civile primum consistit in
 Romanorum legibus. Hoc ius in
 proximis temporibus, sed natus, et
 huius memini.

Aquilinus Gallus | Collegi Curia
 tor ipse pro Cicerone a
 formula de dolo

Oratione pro Creeping & ...
liana, de qua in 1. & ...
Rathus Lucianus

libris de Natura et Deo
Sex. Papirius, C.

non conveniunt.

A Servio Sulpicio

Uti et ad omnes

Pro uigis fectis
fcripta, lego

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

munierit, non quo populus uteretur; sed ubi impune sui posterii latrocinarentur. Idem lib. 1. Philippicarum cap. 5. Hannibal, credo, erat ad portas, aut de Pyrrhi pace agebatur, ad quam causam etiam Appium illum & caecum & senem delatum esse, memoriae proditum est. Idem in Catone Majore cap. 6. Ad Appii Claudii senectutem accedebat etiam ut caecus esset; tamen cum sententia Senatus inclinaret ad pacem cum Pyrrho foedusque faciendum, non dubitavit illa dicere, quae verbis persecutus est Ennius:

Quo vobis mentes, rectae quae stare solebant
Antehac, dementes sese flexere viai?

ceteraque gravissime: notum enim vobis carmen est; & tamen ipsius Appii extat oratio. Atque haec ille egit septendecim annis post alterum consulatum, cum inter duos consulatus anni decem interfuisent, censorque ante consulatum superiorem fuisset: ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sane fuisse. Ulpianus l. 1. §. 5. D. de postulando: Appius denique Claudius caecus consiliis publicis intererat: & in Senatu severissimam dixit sententiam de Pyrrhi captivis. Quae autem illa sententia fuerit, tunc dicemus.

Hunc etiam actiones scripsisse traditum est, primum de usurpationibus, qui liber non extat.

Usurpare est usucapionem interrumpere l. 2. D. de usurp. & usucap. Cicero lib. 3. cap. 28. de Orat. Ut ex jure civili furculo defringendo usurpare videantur. Responsum quoddam Q. Mucii, quod refertur a Gellio de muliere, quae usurpatum iit 4. Kal. Jan. recte & vere declaratur a Corasio in hunc locum. Ejus sententiam secutus est Hotomannus in comm. in XII. Tabb.

Idem Appius Claudius qui videtur ab hoc processisse R. Jitteram invenit: ut pro Valesiis Valerii essent, & pro Fusiis Furii.

Locum corruptum esse, liquido constat: nam si de eodem Appio loquitur, quid est cur dicat, Qui videtur ab hac processisse; sin de alio, quomodo eundem vocat? Sunt qui pro idem, legant item: sunt qui addant vocem usu, quae si est in vetustis libris (nam in eis, quos ego vidi, non est;) sed si in alijs est, ita fortassis legendum fuerit:

Idem

Idem Appius Claudius usum R. litterae invenit: videturque ab hoc processisse, ut pro Valesiis Valerii essent, & pro Fusiis Furii] Non enim hic, quisquis est, R. litteram invenit: nisi putamus, ante eam dictam esse Somam pro Roma, & Somulum Semumque pro Romulo ac Remo. Sed fieri potest, ut usum aliquem ejus litterae invenerit, qui prius non erat. Certum quidem illud est, veteres Romanos multis in nominibus usos esse littera S, ubi postea R substituerunt in illius locum. Papirios dicebant, & Valesios, & Fusios. Cicero primum L. Papirium Crasum ait Papirium vocari desitum esse, anno post U. C. 415. Varro lib. 6. de Lingua Latina: *In multis verbis in quo antiqui dicebant S postea dicunt R, ut in carmine Saliorum sunt haec, Cosauillae, dolosi, eso. Ennio vero ac Pacuvio misesia, incusia, mesidia, onese, rudesumque, Venese, quod Venere post, melios, melior, foedesum foederum, plissima plurima, asena arena, janitos janitor.* Ita enim illam Varronis locum emendavit summo ingenio & incredibili doctrinae copia praeditus, & ut omnia, quae de eo honorifice dici possunt, uno verbo complectar, patre dignissimus adolescens, Josephus Scaliger. Fabius lib. 1. cap. 4. *Ut Valesii & Fusii in Valerios Furiosque venerunt, ita arbos, labos, vapos etiam & clamos ac lases aetatis fuerunt.* Festus: *Arbossem pro arbore antiqui dicebant, & robosse pro robore.* Paulus in epitome Festi: *S pro R littera saepe antiqui posuerunt, ut majosibus, meliosibus, lasibus, fesiis, pro majoribus, melioribus, laribus, feriis.* Ab Aeolibus autem hoc sumpsere Romani, qui pro *ἰσσε* dicebant *ῖσσε*, & pro *ἄδισσις* *ἄδισσις*, aut ab Atticis, qui *ῖσσε* *ῖσσε*, & *ῖσσε* *ῖσσε*. Extant hujus consuetudinis etiamnum quaedam in antiquis marmoribus vestigia. Post illa autem nulli Romae vocati sunt Fusii: & Q. Fufius Calenus qui vulgo dicitur, non Fusius est, sed Fufius. Et lex Fufia Caninia, non, ut vulgo, Fufia. & in oratione in Pisonem cap. 4. lex Aelia & Fufia: quae vulgo male Fufia.

§. 37. *Fuit post eos maximae scientiae Sempronius, quem populus Romanus σοφον appellavit: nec quisquam ante hunc aut post hunc hoc nomine cognominatus est.*

P. Sempronius Sophus vixit eodem tempore, quo is, quem modo dicebamus, Appius Claudius, & tribunus

plebis in eum, censura se abdicare nolentem, acerbissimam habuit concionem. Livius lib. 9. cap. 34. *Hic uxorem repudiavit, nullam aliam ob causam, quam quod se ignorante ludos spectare ausa esset.* Valerius lib. 6. cap. 3. Quod de Sophi cognomine traditur, nullum postea ita cognominatum esse, manifesto falsum est. Mansit id cognomen aliquandiu in gente Sempronia. & de Laelio Lucilius: *Laelius praeclare & recte Sophos.* Et infra de Acilio dicemus. Sed & qui Cati cognominati sunt, pro eodem erat ac si Sophi dicti essent. Nam sophos Graecis saepe nihil aliud, quam catum & callidum significat. Euripides *Andromacha*: *σφῆ σφῆ σὺ. κατ'ἄλλους ὄρους ἢ δῖν.*

Gajus Scipio Nasica, qui optimus a Senatu appellatus est. cui etiam publice domus in Sacra via data est, quo facilius consuli posset.

Qui optimus] Lego, qUir optimus; id est, qui vir optimus: hoc enim ejus cognomen fuit. Sed male Gajum vocat P. vocabatur G. F. Quomodo autem vir optimus a Senatu appellatus sit, narrat Livius lib. 29. cap. 14. Ovidius lib. 4. *Fastorum.* Valerius lib. 8. cap. 15. alii. Cicero de *Haruspicum responsis* cap. 13. *Sacra ista nostri majores adscita ex Phrygia Romae collocarunt: quae vir is accepit, qui est optimus a populo Romano judicatus, P. Scipio: femina autem quae matronarum castissima putabatur, Q. Claudia.* quo in loco notandum, matronas vocari etiam virgines.

Cui etiam publice domus in Sacra via data est] De hoc singulari honoris genere Nasicae habito nihil me usquam alibi legere memini.

Deinde Q. Mucius, qui ad Carthaginienses missus legatus, cum essent duae teserae positae, una pacis, altera belli, arbitrio sibi dato, utram vellet, referret Romam, utramque sustulit, & ait, Carthaginienses petere debere, utram mallent accipere.

Hac de legatione ita Gellius lib. 10 cap. 27. Q. Fabius, imp. Romanus, dedit ad Carthaginienses epistolam. Ibi scriptum fuit, populum Romanum misisse ad eos hastam, & caduceum, signa duo belli aut pacis: ex iis utrum vellet eligerent: quod elegerent, id unum ut esse missum existimarent. Carthaginienses responderunt, neutrum sese eligere: sed posse qui attulissent, utrum mallent

lent relinquere: quod reliquisent, id sibi pro electo futurum. M. Varro autem non hastam ipsam, neque ipsum caduceum misa dicit, sed duas tesferulas, in quarum altera caduceum, in altera simulacra hastae fuerunt incisa. Livius lib. 21. cap. 18. missos in hanc legationem ait Q. Fabium, M. Livium, L. Aemilium, C. Licinium, Q. Baebium, ex quibus Fabium sinu ex toga facto dixisse: Hic vobis bellum & pacem portamus, utrum placet sumite. Sub hanc vocem haud minus ferociter succlamatum a Carthaginensibus, daret utrum vellet. & cum is iterum sinu effuso bellum dare dixisset, omnes accipere se, & quibus acciperent animis, iisdem gesturos. Neque aliter Silius lib. 2. vs. 382. nisi quod poëtico quodam jure duas legationes in unum confundit:

*Non ultra patiens Fabius texisse dolorem,
Concilium exposcit propere, patribusque vocatis,
Bellum se gestare sinu pacemque profatus:
Quid sedeat legere, ambiguis neu fallere dictis
Imperat, ac saevo neutrum renuente Senatu,
Ceus clausas acies, gremioque effunderet arma,
Accipite infaustum Libyae, eventusque priori
Par, inquit, bellum: & laxos effudit amictus.*

Ergo & in ipsa re narranda dissentiunt a Pomponio, & illud animosum factum non Q. Mucio, sed Q. Fabio tribuunt. Unde & Zafius hoc quoque loco non Q. Mucius, sed Q. Fabius legendum putavit. A quo dissentit Alciatus lib. 4. cap. 17. *napoleon*, putatque potius memoria lapsum Pomponium; quod & mihi verius videtur. Sed & recte notat Balduinus, vix natum fuisse Nasicam, quo tempore haec legatio suscepta est. Quare hic quoque temporum ordo turbatus.

§. 38. *Post hos fuit Tiberius Coruncanius, ut dixi, qui primus profiteri coepit. cujus tamen scriptum nullum extat, sed responsa complura & memorabilia ejus fuerunt.*

Post hos fuit Tiberius Coruncanius, ut dixi] Imo vero & ante Nasicam, & amplius sexaginta annis ante eam, de qua modo diximus, legationem.

Memorabilia ejus fuerunt] Quidam veteres libri pro fuerunt, habent ferunt; unde conjicio legendum, *feruntur*. hoc enim significat, non extare scripta, sed extare

responsa, & circumferri. Hunc Tiberium Cicero multis locis commendat, ut in *Bruto* cap. 14. & *de Oratore*, lib. 3. cap. 33. Primus ex plebe Pontifex maximus fuit. Auctores Cicero & Livius. Plinius lib. 34. cap. 6. P. Junium & Tiberium Coruncanium populi Romani legatos a Teuca Illyriorum regina interfectos tradit: eisque ob id statuas positas. Illum qui putant, eundem esse Coruncanium, de quo hic agitur, falluntur: nam Polybius lib. 2. id ipsum narrans ait, eum Coruncanium, qui legatus occisus est, adolescentiorem fuisse. At hic, si tum vivebat, habebat annos amplius octoginta. Ut taceam quod Polybius legatos illos C. & L. Coruncanios vocat: neutrum Tiberium. Ut corruptum Plinii locum non injuria suspicari aliquis possit.

Deinde Sex. Aelius, & frater ejus P. Aelius & P. Atilius maximam scientiam in profitendo habuerunt: ut duo Aelii etiam Consules fuerint. Atilius autem primus a populo sapiens appellatus est. Sextum Aelium etiam Ennius laudavit.

Sex. Aelius propter juris civilis scientiam laudatus est ab Ennio hoc versu:

Egretrie cordatus homo catus Aelius Sextus.

Meminit ejus Cicero multis locis. Pro P. Atilio verius fortasse legeretur L. Acilius, de quo Cicero in *Laelio* cap. 2. Scimus L. Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientem, quia prudens in jure civili putabatur. Hi quoque omnes ante Nasicam fuerunt.

Et extat illius liber, qui inscribitur *Tripertita*: qui liber veluti cunabula juris continet. *Tripertita* autem dicitur, quoniam lege XII. Tabb. praeposita, jungitur interpretatio, dein subtextitur legis actio. Hos sectatus ad aliquid est (Cato) deinde M. Cato princeps Porciae familiae: cujus & libri exstant, sed plurimi filii ejus, ex quibus ceteri oriuntur.

M. Cato, qui a censura severissime gesta Censorius usurpatur, certatim commendatur ab omnibus veteribus, Cicerone lib. 1. & 3. de *Oratore*; Plinio lib. 7. cap. 27. Praecipua autem laus ipsius apud Livium lib. 39. cap. 40. Optimus Orator, optimus Senator, optimus Imperator, juris civilis peritissimus. Filius ejus, Praetor

tor designatus mortuus, egregios de juris disciplina libros reliquit. Auctor Gellius lib. 13. cap. 18. Hujus est regula Catoniana.

Cato] Nomen hoc priore loco sine ulla dubitatione delendum est.

Ex quibus ceteri oriuntur] Verba haec puto redundare, & esse glossam alicujus, qui cum putaret hoc dici, plurimos fuisse filios Catonis Censorii, addiderit, ab iis filiis oriri ceteros Catones.

§. 39. Post hos fuerunt P. Mucius & Brutus & Manilius, qui fundaverunt jus civile. ex his P. Mucius etiam decem libellos reliquit, Brutus septem, Manilius tres. & extant volumina scripta, Manilii monumenta. illi duo consulares fuerunt, Brutus praetorius, P. autem Mucius etiam Pontifex maximus.

P. Mucius Scaevola Cos. fuit cum L. Calpurnio, & Pontifex maximus eo ipso anno, quo Ti. Gracchus interfectus est. Meminit Cicero multis admodum locis. Mortuus est phthiriasi. Auctor Plutarchus in Sulla. M. Junius Brutus tres solos veros de jure civili libros reliquit. Ceteri non habebantur *veri*. Constat ex Cicerone lib. 2. de Oratore cap. 55. De M. Manilio Crasus apud Ciceronem de Oratore lib. 3. cap. 33. Nos etiam vidimus M. Manilium transverso ambulanti foro, quod erat insigne eum qui id faceret facere civibus omnibus consilii sui copiam. Crebra illius mentio apud Varronem de Re rustica. Haec omnia & alii notarant.

§. 40. Ab his profecti sunt P. Rutilius Rufus, qui Romae Consul & Asiae Proconsul fuit.

Hic Consul fuit cum M. Manilio. In Asia Asconius Quaestorem, Livius lib. 70. legatum fuisse scribit. Citatur saepe in jure: ut in l. si habitatio 13. §. utrum D. de usu & habitat. l. 1. D. de arb. caedend. l. 3. §. ligna 9. D. de penu leg. Fuit discipulus P. Mucii, scripsit historiam rerum Rom. Auctor Athenaeus lib. 6. & Paterculus lib. 2. cap. 9. & aliquot libros de vita sua, qui saepe citantur a Carisio, & Orationes complures. Alius est Rutilius Maximus, qui scripsit *περί βασιλέων* ad L. Falci- diam, ex quo superest tantum l. si heres 125. D. de leg. 1. Notaverat haec omnia summus Jctorum magister, Cujacius.

Paulus Verginius, & Q. Tubero, ille Stoicus, Pan-
sae

fac auditor, qui & ipse Consul, etiam Sex. Pompejus, Cnaei Pompeji patruus, fuit eodem tempore: & Coelius Antipater qui historias conscripsit; sed plus eloquentiae, quam scientiae juris operam dedit.

Paulus Verginius] De hoc nihil usquam alibi traditum est; & putō nomen depravatum esse.

Pansae] Legendum, *Panaetii*.

Qui & ipse Consul] *Crassus lib. 1. de Oratore: Dies & noctes virum summa virtute & prudentia videbamus, philosopho cum operam daret. Q. Tuberonom Cicero in Bruto c. 13. Stoicum & doctissimum in disputando fuisse dicit. Cicero de jure civili. Nec vero scientia juris majoribus suis Q. Aelius Tubero defuit, doctrina etiam supersuit. Citat Gellius lib. 1. c. 22. Vide Ciceronem pro Murena ad finem. Consul nunquam fuit.*

Sex. Pompejus] Hic, ut ait in *Bruto c. 47. Cicero, praestantissimum ingenium contulit ad summam juris civilis, & ad perfectam Geometriae & rerum Stoicarum scientiam.*

Coelius Antipater.] *L. Coelius Antipater scriptor, ait in Bruto c. 26. Cicero, ut illis temporibus, luculentus, fuit juris valde peritus, multorum etiam, ut L. Crassi, magister. Historiae majorem quam superiores vocis sonum addidit. Cicero de Legib. lib. 1. c. 2. de Oratore lib. 2. c. 12. Majorem operam dedit eloquentiae; quia id tum honoratius habebatur. Cicero pro Murena cap. 13. Quapropter non solum illa gloria militaris, vestris formulis atque actionibus anteponenda est: verum etiam dicendi consuetudo longe & multum isti vestrae exercitationi ad honorem antecellit. Itaque mihi videntur plerique initio multo hoc maluisse: post cum id assequi non potuissent, istuc potissimum sunt delapsi, &, ut ajunt in Graecis artificibus, eos auloedos esse, qui citharoedi fieri non potuerint: sic nonnullos videmus, qui oratores evadere non potuerint, eos ad juris studium devenire. Haec Cicero sibi fortassis blandiens. Hodie longe se aliter res habet.*

Etiam Lucius Crassus frater P. Mucii qui Mucianus dictus est. Hunc Cicero ait & eorum disertissimum.

Etiam Lucius] Legendum, *Publius*: est autem hic qui cognominatus est Dives.

Qui Mucianus dictus est] Usitata consuetudine in iis, quae

qui adoptabantur. Hunc, traditum est, habuisse quinque bona maxima; quod ditissimus, quod nobilissimus, quod eloquentissimus¹, quod jurisconsultissimus, quod Pontifex maximus. Auctor Gellius lib. 1. cap. 13.

Cicero ait Jurisconsultorum disertissimum] Ciceronis verba sunt in Bruto de L. Crasso, qui M. Antonii aequalis fuit, & de Scaevola: Ut eloquentium jurisperitissimus Crassus, jurisperitorum eloquentissimus Scaevola putaretur.

§. 41. Post hos Q. Mucius, Publii filius, Pontifex maximus, Jus civile primus constituit, generatim in libros decem & octo redigendo.

§. 42. Mucii auditores fuerunt complures; sed praeipuae auctoritatis Aquilius Gallus, Balbus Lucilius, Sextus Papirius, Gajus Juventius: ex quibus Gallus maximae auctoritatis apud populum fuisse, Servius dicit. Omnes tamen hi a Serv. Sulpicio nominantur: alioquin per se eorum scripta non talia extant, ut ea ad omnes adpetant. denique nec versantur omnino scripta eorum inter manus hominum, sed Servius libros suos complevit, pro cuius scriptura ipsorum quoque memoria habetur.

Jus civile primus constituit] Id est, ad quandam artis formam redegit. Hic filius fuit P. Licinii Muciani, de quo diximus modo; sed natus, antequam adoptaretur pater. Hujus meminit Cicero lib. 2. de Legibus c. 21. & saepe alias. Cicero se eo praeceptore usum dicit, principio Laelii.

Aquilius Gallus] Collega Ciceronis in praetura. Auctor ipse pro Cluentio c. 53. Ab hoc primum prolata est formula de dolo malo. Cicero lib. 3. de natura Deorum c. 30. & lib. 3. de Officiis c. 14. Summe laudatur in Oratione pro Caecina c. 27. Ejusdem est stipulatio Aquiliana, de qua in l. & uno 18. §. 1. D. de acceptil.

Balbus Lucilius] Hujus meminit Cicero in Bruto c. 42. & lib. 8. ad Atticum ep. 9. Frater ejus, qui disputat in libris de Natura Deorum.

Sext. Papirius, C. Juventius] Corasius T. Juventium esse putat, quem Cicero in Bruto c. 48. magna juris civilis intelligentia praeditum fuisse ait; sed tempora non conveniunt.

A Servio Sulpicio nominantur] Qui eorum auditor fuit.

Ut ea ad omnes adpetant] Liber Vaticanus, ut ea homines adpetant.

Pro cuius scriptura] Libri quidam veteres, pro cuius scripta. lego igitur: per cuius scripta. Contrario errore in-

interdum ex pro factum est per, ut, in pr. l. bonae fidei emptor 48. D. de adquir. rer. dom. pervenerunt pro pro-
venerunt.

§. 43. Servius cum in causis orandis primum locum, aut pro certo post M. Tullium obtineret, traditur ad consulendum Q. Mucium de re amici sui pervenisse, cumque eum sibi respondisse de jure Servius parum intellexisset, iterum Quintum interrogasse, & a Q. Mucio responsum esse, nec tamen percepisse: & ita objurgatum esse a Q. Mucio. Namque cum dixisse, turpe esse patricio & nobili, & causas oranti, jus in quo versaretur ignorare. Ea velut contumelia Servius tractatus operam dedit furi civili, & plurimum eos de quibus locuti sumus audit: institutus a Balbo Lucio, instructus autem maxime à Gallo Aquilio qui fuit Cercinae. Itaque libri complures ejus extant Cercinae confecti. Hic cum in legatione periisset, statuat ei Populus Romanus pro Rostris posuit, hodieque extat pro rostris Augusti.

Cumque eum sibi respondisse] Lego, respondentem.

Ea velut contumelia Servius tractatus] Lego, tactus, ut est in libro Vaticano.

Libri complures ejus extant Cercinae confecti] Cercina insula est prope Africam, in qua delituisse Marium, narrat Plutarchus. Sed neque Gallum, neque Sulpicium ibi versatum accepimus. Quare assentior Corasio, legendum hic Cecinae. Cecina oppidum in Etruria, cujus meminit Plinius lib. 3. c. 5. & Mela lib. 2. c. 4. Vide Ciceronem pro Murena c. 3. & in Bruto c. 49. & lib. 9. Philippicarum. Nihil de hoc Sulpicio amplius requires.

Hujus volumina complura extant: reliquit autem prope centum & octoginta libros.

§. 44. Ab hoc plurimi profecerunt, fere tamen hi libros conscripserunt: Alfenus Varus, Gajus, Aulus Ofilii, Titius Caesius, Aufidius Tucca, Aufidius Namusa, Flavius Priscus, C. Atejus Pacuvius, Labeo Antistius, Labeonis Antistii pater, Cinna, Publicius Gellius.

Ab hoc plurimi profecerunt] Alii libri, ab hoc plurimi profecti profluxerunt.

Alfenus] Alfenus, Cremonensis futor, deinde Jctus. Acro. fuit & consul. Quem Gajum dicat, ignotum est. Ofilii uxor Clodia centum & quindecim annos vixit, quindecies enixa est. Plinius lib. 7. c. 48. De Caesio nihil: neque de Tucca, aut Namusa, Prisco aut Atejo. Labeo-

nem

nem patrem Cicero non contemni solum, sed irrideri solitum narrat: filius infans habitus est. Horatius *lib. 1. Serm. Sat. 3. vs. 82.*

— — Labeone infanior inter
Sanos dicatur. — —

Tacitus *lib. 3. c. 75.* hominem liberum & rectum fuisse dicit. De eodem videndus Gellius *lib. 13. c. 10. & c. 12.* De Publicio nihil reperi: sed constat, depravatam esse scripturam.

Ex his decem libros octo conscripserunt: quorum omnes qui fuerunt, libri digesti sunt ab Aufidio Namusa in centum quadraginta libros. Ex his auditoribus plurimum auctoritatis habuit Alfenus Varus, & Aulus Ofilius, ex quibus Varus & Consul fuit. Ofilius in equestri ordine perseveravit. is fuit Caesari familiarissimus, & libros de Jure civili plurimos, & qui omnem partem operis fundarent, reliquit. Nam de legibus Vicesimae primus conscribit.

Omnes qui fuerunt libri] Significat eos non omnes extare.

Auditoribus] Alii libri, auctoribus.

Consul fuit] Cum P. Vinutio Nepote anno. U. C. DCCLV.

De legibus Vicesimae primus conscribit] Lego, conscripsit. Vicesima hereditatum primum augendi aerarii gratia extraneis heredibus nec inopibus, lege Julia, irrogata est. Dio *lib. 55.* Deinde Nervae, Trajani, Hadriani, Marci, & aliorum constitutionibus vel accisa, vel ex integro reducta, & ad postremum abolita est. Videndus Alciatus *lib. 3. c. 6.* Dispunctionum: qui tamen errore non vacat. Mentio Vicesimae l. ult. C. de edict. div. Hadr. toll.

De jurisdictione idem edictum Praetoris primus diligenter composuit. nam ante eum Servius duos libros ad Brutum perquam brevissimos ad Edictum subscriptos reliquit.

Eorum prior citatur in lege 5. §. 1. D. de instit. actione.

§. 45. Fuit eodem tempore & Trebatius, qui idem Cornelii Maximi auditor.

Trebatius] C. Trebatius Testa.

Qui idem Cornelii Maximi auditor] Q. Cornelii Maximi auditor. Ita legendum. Goveanus.

Fuit

Fuit Aulus Cascelius, Quintus Mucius, Volufii auditor: denique in illius honorem testamento Publium Mucium nepotem ejus reliquit heredem: fuit autem quaestorius: nec ultra proficere voluit: cum illi etiam Augustus consulatum offerret. Ex his Trebatius peritior Cascelio, Cascelius Trebatio eloquentior fuisse dicitur; Ofilius utroque doctior. Cascelii scripta non extant, nisi unus liber *Benedictorum*. Trebatii complures, sed minus frequenter.

§. 46 Post hoc qui Ofilio operam dedit. fuit autem patricius, & transit a causis agendis ad Jus civile, maxime postquam Q. Ligarium accusavit, nec obtinuit apud Gajum Caesarem. Is est Q. Ligarius qui cum Africae oram teneret, infirmum Tiberonem applicare non permisit, nec aquam haurire: quo nomine eum accusavit, & Cicero defendit. Exstat ejus oratio satis pulcherrima, quae inscribitur, pro Quinto Ligario.

Aulus Cascelius] Horatius Art. Poët. vs. 369.

— — Consultus juris & actor
Causarum mediocris abest virtute disert
Messallae: nec scit, quantum Cascellius Aulus;
Sed tamen in pretio est.

Q. Mucius, Volufii auditor] Corasius: Q. Mucii Volufii. At Balduinus: Q. Mucii & Volcatii auditor. Plinius enim ait, A. Cascelium Volcatii auditorem fuisse.

Post hoc] Lego, hos.

Oratio satis pulcherrima] Budaeus, sane, idque melius videtur; etsi illius quoque generis exempla quaedam reperiuntur: ut in l. 4. D. de in integr. rest. Scio illud a quibusdam observatum, ne propter satis minimam rem vel summam, si majori rei vel summae praejudicaretur, audia- tur is, qui in integrum restitui postulat.

Tubero doctissimus quidem habitus est Juris publici & privati: & complures utriusque operis libros reliquit. sermone etiam antiquo usus adfectavit scribere, & ideo parum libri ejus grati habentur.

§. 47. Post hunc maximae auctoritatis fuerunt Attejus Capito, qui Ofilium secutus est, & Antistius Labeo, qui omnes hos audiit: institutus est autem a Trebatio. Ex his Attejus Consul fuit. Labeo noluit cum offerretur ei

Augusto consulatus, quo suffectus fieret, & honorem suscipere; sed plurimum studiis operam dedit: & totum annum ita diviserat, ut Romae sex mensibus cum studiis esset, sex mensibus secederet, & conscribendis libris operam daret. Itaque reliquit quadraginta volumina, ex quibus plurima inter manus versantur. Hi duo primum veluti diversas sectas fecerunt. Nam Attejus Capito in iis, quae ei tradita fuerant, perseverabat: Labeo ingenii qualitate, & fiducia doctrinae, qui & ceteris operis sapientiae operam dederat, plurima innovare instituit.

Antiquo usus] Budaeus, versus. male.

Attejus Capito] Improbum virum fuisse, ait Tacitus lib. 3. cap. 57. Ejus est definitio legis apud Gellium lib. 10. cap. 20.

Antistius Labeo] Superioris filius.

Attejus Consul fuit] Cum Germanico Caesare. In Fastis tamen vocatur Fontejus.

Et honorem] Lego, eum honorem.

Labeo ingenii qualitate] Recte judicavit Budaeus, locum esse corruptum. Legendum, acritate. tale est malitias. Metum accipiendum Labeo dicit non quemlibet timorem, sed majoris malitatis, lib. 5. D. quod met. causa. sceleritatis. Non enim facti sceleritatem esse obnoxiam, sed conscientiae metum, pr. l. ult. D. de bonis eorum qui ant. sent. mort. sib. conf. Apud Nonium deliritas. Attius Neoptolemo: Vis veritatis atque acritas. Horatius lib. 1. Serm. 3. vs. 53. Caldior est: acres inter numeretur.

Qui & ceteris] Lego, quia exceptis. Quasi de libertis: qui ita praestabant operas, ut tamen aliquas sibi exciperent. Nec audiendus est patronus, si poscat operas quas vel aetas recuset, vel infirmitas corporis non patiatur, vel quibus institutum vel propositum vitae minuatur. Sui victu vestituque operas praestare debere libertum Sabinus ad Edictum praetoris urbani lib. 5. scribit. Quodsi alere se non possit, praestanda ei a patrono alimenta. Aut certe ita exigendae sunt ab eo operae, ut iis quoque diebus, quibus operas edat, satis temporis ad quaestum faciendum, unde alii possit, habeat. ll. 17. 18. 19. D. de oper. lib. Sicut. Flac. de Conditionibus agrorum: Inscribuntur quaedam excepta, quae aut sibi reservavit auctor divisionis & assignationis, aut alii concessit. Aggenus de Limitibus agro.

Q

*agrorum: Est ager similis subsecivorum conditioni extrac-
clusus (id est exceptus) & non adsignatus. Idem: De
jure subsecivorum subinde quaestiones moventur. Subseciva
autem ea dicuntur, quae adsignari non potuerunt. Haec
aliquando auctor divisionis aut sibi reservavit, aut aliqu-
tus concessit. Ut subsecivae operae, ita ecce taz. Sa-
pientia hoc loco, non jurisprudentia, sed philoſophia in-
telligitur.*

*Et ita Attejo Capitoni Masfurius Sabinus succesſit, La-
geoni Nerva; qui adhuc eas diſſenſiones auxerunt. (Hic
etiam) Nerva Caesari familiarissimus fuit. Masfurius
Sabinus in equestri ordine fuit; & publice primus scripsit.*

Et ita] Delco.

Masfurius Sabinus] Perſius Sat 5. vs. 90.

Excepto, ſi quid Masfurt rubrica notavit.

*Scripsit] Alii, reſpondit. male. Cicero in Topicis
cap. 1. Etenim cum tu mihi meisque multa ſaepe ſcri-
pſiſſes, veritus ſum, ne, ſi eo gravarer, aut ingratum id,
aut ſuperbum videretur. Idem pro Murena cap. 9. Ser-
vius hic nobiſcum hanc urbanam militiam reſpondendi,
ſcribendi, cavendi, plenam ſollicitudinis ac ſtomachi ſe-
cutus eſt, juſ civile didicit, multum laboravit. Idem ad
Trebatium Famil. lib. 7. ep. 14. Quodſi ſcribere oblitus
eſ, minus multi jam te advocato cauſa cadent.*

*Poſteaue hoc coepit beneficium dari a Tiberio Caesa-
re. Hoc tamen illi conſeſſum erat.*

*Poſteaue] Lego: Poſteaquam hoc coepit beneficium
dari. A Tiberio enim Caesare hoc tum illi conſeſſum erat.*

*Et ut obiter ſciamus, ante tempora Auguſti publice re-
ſpondendi juſ non a Principibus dabatur: ſed qui fidu-
ciam ſtudiorum ſuorum habebant, conſulentibus reſponde-
bant. Neque reſponſa utique ſignata dabant: ſed plerum-
que judicibus ipſi ſcribebant, aut teſtabantur qui illos
conſulebant.*

*Non a principibus dabatur] A quibus enim principibus
datum eſſet?*

*Conſulentibus reſpondebant] Aut ambulantes tranſverſo
foro, aut in folio domi ſedentes*

*Teſtabantur qui illos conſulebant] Id eſt, teſtes fa-
ciebant. Solent teſtari liberi qui neceſſarii exiſtunt, non
animo heredis ſe gerere quae gerunt, l. pro herede 10 §. 1.*

D. de

D. de acquir. hered. idem est testatione completi, l. 2. D. de naut. foen. in testationem redigere, l. 39. §. 1. D. de legat. 3. in testationem referre, l. non solum 8. §. 1. D. de oper. nov. nunciat.

Primus D. Augustus, ut major juris auctoritas haberetur, constituit, ut ex auctoritate ejus responderent. Et ex illo tempore peti hoc pro beneficio coepit. Et ideo optimus princeps Hadrianus, cum ab eo viri praetorii peterent, ut sibi liceret respondere, rescripsit eis, hoc non peti, sed praestari solere; & ideo si quis fiduciam sui haberet, delectari se populo ad respondendum se praepararet.

Viri praetorii] Lego, jurisperiti.

Ergo Sabino concessum est a Tiberio Caesare, ut populo responderet; qui in equestri ordine jam grandis natu, & fere annorum quinquaginta receptus est: huic nec amplae facultates fuerunt, sed plurimum a suis auditoribus sustentatus est. Huic successit Gajus Caspius Longinus, natus ex filia Tiberonis, quae fuit neptis Servii Sulpicii: & ideo probum suum Servium Sulpicium appellat. Hic consul fuit cum Quarto temporibus Tiberii; sed plurimum in civitate auctoritatis habuit, eo usque donec eum Caesar civitate pelleret. expulsus ab eo in Sardiniam, revocatus a Vespasiano, diem suum obit.

Gajus Caspius Longinus] Hujus honorifica mentio est apud Plinium in Epistolis, lib. VII. 24.

Nervae successit Proculus; fuit eodem tempore & Nerva filius; fuit & alius Longinus ex equestri quidem ordine: qui postea ad praeturam usque pervenit; sed Proculi auctoritas major fuit. nam etiam plurimum potuit; appellatique sunt partim Caspiani, partim Proculiani; quod brigo a Capitone, & Labeone coeperat. Cassio Caelius Sabinus successit, qui plurimum temporibus Vespasiani potuit. Proculo Pegasus, qui temporibus Vespasiani praefectus urbi fuit. Caelio Sabino Priscus Favolenus. Pegaso Celsus. Patri Celfo Celsus filius, & Priscus Neraetius, qui utrique consules fuerunt, Celsus quidem & iterum. Favoleno Prisco Aburnus Valens, & Tuscianus; item Salvius Julianus.

M. A. M U R E T I,

I C T I A C C I V I S R O M A N I,

C O M M E N T A R I U S

DE LEGIBUS, SENATUSQUE CONSULTIS,
ET LONGA CONSUETUDINE.

A communibus incipiendum est: ait Aristoteles. Antequam igitur ad singularia veniretur, tradenda erant quaedam in genere de vi Legum ac SCtorum, deque ratione earum interpretandarum: tum etiam de Consuetudine: quae & est legum interpretes, & ipsa vim legis in iis, quae lege comprehensa non sunt, obtinet. Ea hoc titulo continentur. Quae omnia libet in iis ordine digesta sub uno aspectu ponere, ut ad ea facilius intelligenda via rudioribus muniatur. Primo ponitur ordinata quaedam & illustris commendatio legum; quae explicatur, l. 1. & l. 2. Tum quae sit legis virtus, l. 7. Tertio, leges generaliter loqui, l. 8. Quod cum ita sit, non possunt complecti omnia quae accidunt in vita. Id traditur l. 10. & 12. Cum igitur non possint omnia comprehendere, quod proximum est, comprehendunt ea, quae plerumque accidunt, l. 3. 4. 5. 6. & 10. Quid igitur faciendum est, cum quid accidit eorum, quae legibus comprehensa non sunt? Hic traduntur duae viae. Una tutissima, ut consulatur Princeps, l. 11. Altera, ut is ipse, qui jurisdictioni praest, de consilio prudentum aut interpretatione accommodet aliquam legem quae simili ratione nitatur ad id, quod acciderit, aut pro auctoritate sua statuatur id, quod videbitur aequum & bonum, l. 12. 13. & 27. Sed quamquam eodem fere jure utuntur omnes in civitate, est tamen quoddam jus singulare; id definitur l. 16. Et de eo traduntur duo. Non posse nos in eo sequi regulam juris l. 15. & id ad consequentias producendum non esse, l. 14. SCtorum tantum meminit, l. 9. 10. & 12. Et nihil de eis proprie tra-

tradit, sed quae de legibus dicta sunt, de SCtis quoque accipi debent. Traditur inde ratio interpretandarum legum: & quoniam interpretari quae nescit, nemo potest, docemur quid sit scire leges, l. 17. Tum de eis interpretandis traduntur hae regulae. Totas considerandas esse, l. 24. Neque rationem earum semper quaerendam, l. 20. § 21. Interpretandas autem benignius, l. 18. § 25. & ita ut interpretatio vitio careat, l. 19. Neque mutanda quae semper habuerunt certam interpretationem, l. 23. Tum priores ad posteriores trahi, & contra, l. 26. 27. 28. Attendendam in eis interpretandis consuetudinem & res judicatas, l. 37. § 38. Inferitur haec quoque regula, leges quae in praeteritum quid indulgent, ita interpretandas esse, ut idem in futurum vetare intelligantur, l. 22. Illud quoque ad interpretandi rationem pertinet, quod docetur, quid sit facere contra legem, & quid facere fraudem legi, l. 29. § 30. Ac ne quis ita leges interpretaretur, ut principem quoque eis adstringi crederet, monemur, cum legibus solum esse, l. 31. De consuetudine disputatur a l. 32. usque ad 39. *Lex* 40. continet *ἀντισφαλαίους* quandam ante dictorum; *lex ult.* quandam divisionem juris privati. Sed cum jus civile constet ex Legibus, Plebiscitis, SCtis, Edictis magistratum, Responsis Prudentum, Constitutionibus Principum, & diuturna Consuetudine: quid causae est, cur tres modo partes hic proponantur? Respondeo. Plebiscita vocantur leges, ut lex Aquilia, lex Voconia, lex Manilia, leges Semproniae. Edicta ipsa quoque sunt leges annuae. De Responsis Prudentum dictum est *superiore titulo*. De Constitutionibus Principum dicitur *titulo proximo*. Haec visum est non alienum ita principio *ὑποτιπῶσθαι*, quae deinde accuratius *διαγρῶμεν*. Quo autem ordine leges proposuimus, cum fere in interpretando sequemur.

L E X I.

PAPINIANUS LIB. I. DEFINITIONUM.

Lex est commune praeceptum: virorum Prudentium consultum: delictorum, quae sponte vel ignorantia contrahuntur, coercitio: communis reipublicae sponso

Non est haec, si proprie loqui velimus, legis definitio:

tio: neque Demosthenes, ex quo haec conversa sunt, cum ea diceret, hoc sibi proposuerat, ut legem definiret, sed potius ut eam ornaret ac commendaret, ostenderetque, quam diligenter conservanda esset in civitate. Neque Cicero *lib. 2. de Orat. c. 9.* cum vocat historiam testem temporum, lucem veritatis, vitam memoriae, magistram vitae, dicendus est historiam definire, sed laudare. Ne descriptiones quidem vocandae sunt hujusmodi exornationes. Et quod vulgo descriptiones vocant definitiones minus accurate factas, faciunt imperite. Sed philosophi quidem definitionem eam modo orationem vocant, quae ex genere & differentia (ita enim vocant formam, qua unaquaeque species ab aliis omnibus differt) rei propositae naturam explicat. Ceteri scriptores interdum popularius loquentes, omnem orationem, qua quoquo modo quid res aliqua sit exponitur, definitionem appellant. Est autem longe aliud dicere quid sit homo, aliud quid sit *ἄνθρωπος* ipsius hominis, sive, ut Plato dicebat, *ἄνθρωπος*. Sed non est hic locus de talibus disserendi. Hoc agamus. Ait:

Lex est commune praeceptum] Non enim huic aut illi, sed omnibus in commune praecipunt leges; & hoc est, quod dicitur *l. 8. D. hoc tit. jura generaliter constitui*. Est, qui objiciat, esse leges quasdam de singulis civibus conceptas, ut cum lex lata est de imperio Gn. Pompeji, de reditu Ciceronis, de caede P. Clodii. Cui respondendum est, illa privilegia esse, non leges: neque leges, nisi translato nomine, vocari. Nos hic tantum de illis legibus loquimur, quae, ut Imperatores ajunt, *constringunt hominum vitas, quae ab omnibus intelligi debent, ut earum praescripto inhibita declinent, permissa sectentur: l. leges 9. C. de legibus*. Haec autem duo verba, *commune praeceptum*, non leguntur in iis verbis Demosthenis, quae citantur infra *lege proxima*, ex quibus tamen constat haec expressisse Papinianum. Sed Demosthenes paulo supra ea, quae illic citantur, vocat legem *νόμος*, id est, *commune praeceptum*. Ait:

Virorum prudentium consultum] Aristoteles *lib. 1. de arte dicendi* commendat leges tribus nominibus, quod latae sint a viris prudentibus; quod illi, antequam quidquam constituerent, diu ac multum cogitarint: postremo quod neque gratia, neque odio, neque denique ulla ejus-

ejusmodi re deflecti a vero potuerint, cum de futuris statuerent, & in commune, non de hoc aut illo, in quem bene aut male affecti essent. Ideoque lib 3. πολικῶν vocat legem τῷ αἴτιῳ ὀρέζων. Ceterum quod hic viritantum nominantur, ex eo Bartolus & alii colligunt, mulieres in legibus ferendis non habere jus suffragii, neque adhibendas esse in consilium, ubi agitur de republica legibus temperanda. Videlicet periculum erat, nisi hoc monuissent, ne crederemus, olim mulieres in campum Martium ad comitia, aut in curiam ad sententiam dicendam convenire solitas esse. Mihi quidem haec legenti venit in mentem eorum, quae apud Aristophanem urbanissime disputantes inducuntur Atticae mulieres, sibi, cum rem familiarem optime administrarent, etiam rempublicam gubernandam debere committi. Equidem fateor verum esse, quod Bartolus tradit: scio enim feminas ab omnibus officiis civilibus vel publicis remotas esse, l. 2. D. de regulis juris; idque moribus, id est, jure gentium, receptum esse, l. 1. § 1. D. ad SCtum Vellejan. Sed id hac lege probari nego; primum, quod si verborum vim ita subtiliter considerare velimus, ut excludamus feminas, quia hic nominantur viri, poterit id argumentum in nos retorqueri: cum Demosthenes, ex quo versa haec sunt, utatur non ἀνδρῶν nomine, sed ἀνδράπων, quo etiam feminae continentur. Deinde quod eodem modo concludi posset, solos prudentes debere convenire ad suffragia ferenda: quod si fieret, non sane valde premerentur in turba. At hoc quidem cavillari est. Fuisse quidem legimus gentes quasdam, apud quas mulieres & de summa republica consulerentur, & judiciis praeesent. Et Gallos Germanosque plurima maximaque olim de mulierum consilio gessisse ex Caesare, Tacito, & aliis notum est. Sed haec & talia (alieniora enim sunt) omittantur. Ait:

Delictorum, quae sponte vel ignorantia contrahuntur, coercitio] Coërcitionem dicit ἐναντίωσις: unde suspicantur quidam legendum, *correctio*, quod & mihi aliquando videbatur. nunc satius esse duco nihil mutare. nam coërcere est ea, quae aequa non sunt, sed exstant ac turgent, comprimere, & ad aequalitatem redigere: quae significatio huic loco aptissima est. Quod ait: *delicta vel sponte vel ignorantia contrahi*, Plato existimabat, neminem

Q 4

sponte

sponte peccare: neminem enim sibi inimicum esse, aut sponte facere id, ex quo ipse praecipue laedatur. Is autem, qui peccat, neminem aequè laedit ac se ipsum. Laedit enim alterius corpus fortasse aut fortunas; at animum suum laedit ac depravat: quae praestantissima est hominis pars, & nobilissima. Omnes igitur qui peccarent, ignorantie peccare; & notus est versus antiquus: *Ὅστις ἑαυτὸν πονηρῶς, οὐδ' ἄλλον μὴδ' ἄλλοι.* Sed illam opinionem multis locis confutat Aristoteles, ac praecipue in *lib. 3. Ethicorum*. Verius est, omnia quae fiunt ab hominibus, aut sponte fieri, aut ab invitis. Sponte fieri ut dicatur aliquid, duo requiruntur. Primum, ut vis ac necessitas absit, ita ut liberum sit vel non facere: deinde, ut adsit cognitio eorum omnium, in quibus actio consistit: id est, ut sciat qui agit, quid agat, in quem agat, quo quasi instrumento agat, & similia. Horum alterutrum si abfuerit, quod ita factum est, non sponte factum esse dicitur. Sed intelligendum est aliud esse, non sponte facere, aliud invitum facere. Neque enim quisquis non sponte fecit, invitum fecisse dicendus est. Ubi vis adhibetur, is demum plane invitum facit, qui ad vim extrinsecus adhibitam nihil ipse omnino confert, ut si per vim dejectus, aut casu lapsus e tecto ruina mea aliquem obtrivero. Sin ipse quoque aliquid conferat, non agit quidem omnino sponte, sed non agit invitum. Qui merces levandae navis causa in mare projiciunt, non plane sponte agunt: quis enim res suas sanus sponte projiciat? Sed ne prorsus inviti quidem: liberum est enim eis simul cum eis mergi, si velint; at illud malunt: sponte igitur, ut vitam periculo eripiant, mercium jacturam faciunt. Imperat aliquid servo dominus, pater filio in potestate posito? Qui ita obsequitur, non creditur velle, *l. acquiri natura 19. D. de neg. gest. l. 4. D. de divers. reg. jur.* Ejus enim est velle, qui potest & nolle, & contra *l. 3. D. de divers. reg. jur. l. 4. D. de adquir. vel. om. hereditate*. Sed tamen non dicitur plane nolle: imo vero hoc malle. Itaque si filiusfamilias coactus a patre eam duxerit, quam ducturus non erat, si sui juris fuisset, quamquam inter invitos matrimonium non contrahitur, *l. filiofam. 13. D. de sponsal. l. non cogitur 21. D. de ritu nupt. l. nec filium 12. C. de nupt.* hoc tamen casu contractum intelligitur. creditur enim hoc maluisse, *l. si*

l. si patre 22. D. de ritu nupt. In iis autem, quibus poena aliqua lege proposita est, hac distinctione utimur, ut quae atrocia non sunt, neque naturali seu gentium, sed tamen civili aliquo jure prohibita, in iis si servus domino, patri filius, qui in potestate est, pareat, excusetur. Qui duxit eam, quae virum non eluxit, infamis est; at non si id fecerit jussu ejus, cujus potestate continebatur, *l. 1. & l. liberorum 11. D. de iis qui not. infam. Heres qui tacitam fidem contra leges accommodavit, in ea parte, in qua fraudem adhibuit, non utitur Falcidia, l. heres 11. D. de iis quae ut indign. aufer. contra tamen in servo qui domini, aut filiosam. qui patris imperio in eo obtemperarit, l. si tacitum 13. D. ad L. Falc.* Secus in iis, quae habent facinoris atrocitatem, arg. *l. ad ea 157. D. de div. reg. jur.* Servus enim non in omnibus sine poena domino dicto audiens esse solet, *l. servus 20. D. de oblig. & act.* non enim in facinoribus ei obedire debet, *l. si mulier 21. §. 1. D. de act. rer. amot.* Quae plane per vim facta sunt, id est, *ἰδιῶς ὑποβιβάσας & πεισθέντες, & ἑ παύσαντες*, nulla lege puniuntur: in iis ubi & vis quaedam fuit, & tamen aliquid etiam contulit is, cui ea vis adhibita est, varie statuitur pro qualitate facti, & prout aut major, aut minor ea vis fuit. Sed Papinianus de iis, quae per vim fiunt, nihil hoc loco dicit: credo, quod quae simpliciter & absolute coactus fecit aliquis, ea nulla lege, ut & ante diximus, puniantur. Eorum modo meminit, quae per ignorantiam fiunt: & in hoc discessit non nihil a Demosthene, qui, ut mox videbimus, dixerat *ἰgnόρῳντες & ἀγνοῦντες*, id est, eorum quae sponte aut ab invitis contrahuntur. Ignorantia duplex est, juris & facti.

Ignoratio juris in delictis nunquam ad excusat onem valet. neque enim ferendus sit, qui adulterii caedisve convictus neget se scivisse id non licere, nisi sit tale aliquid, quod jure tantum civili prohibitum sit: nam in iis, quae jure gentium prohibentur, haec excusatio nunquam locum habitura est, *l. si adulterium 38. D. ad legem Jul. de adult. l. ult. D. de ritu nupt. l. 2. C. de in jus voc.* Ignorantia facti ita demum excusat, si careat culpa. Quod si negligentiae culpaeve conjuncta sit, puniuntur quae ita facta sunt, pro modo culpa, modo gravius, modo mitius. Et hoc probant ea omnia jura, quae in hunc locum ab interpretibus congeruntur. Sed hanc totam di-

Q 5

spu.

sputationem paucis verbis praeclare complectitur Aristoteles principio lib. 3. *Ethicorum*. Addit Papinianus, *communis reipublicae sponso*. Nam & ferebantur leges communibus suffragiis populi, & fere in eas jurabatur. Sponsonem dicit *συνήκω*: pro quo Hermodorianus *conventionem*, l. sed & ea 35. *infra hoc titulo*.

L E X I I.

MARCIANUS LIB. I. INSTITUTIONUM:

Nam & Demosthenes orator sic definit:

Τὸτ' ἐστὶ νόμος, ὃ πάντας ἀνθρώπους ποιεῖται πείθεσθαι, ἀπὸ πολλῶν, καὶ μεγάλων, ἐπὶ πᾶσι ἐστὶ νόμος εὐρημα μὲν καὶ δῶρον θεῶν, δόγμα δὲ ἀνθρώπων φρονίμων. ἱπαιρέτωμα δὲ τῶν ἐκείνων καὶ αὐτοῦν ἀμφοτεροῦται. πάλαι δὲ συνίδεον κρινεῖν, καὶ δὲ καὶ ἄπασιν ἐρεσθῆναι ζῆν τοῖς ὡς τῇ πόλει.

Demosthenes] In priori adversus Aristogitonem *Oratione*.

Definit] Improperie utitur verbo definiendi.

Ἀνθρώπους] Vox ἀνθρώπους non legitur apud Demosthenem.

οἷς] Apud Demosthenem est *θεῶν*: quod verisimile est a Triboniano mutatum fuisse.

Εὐρημα μὲν καὶ δῶρον θεῶν] Fuit haec perpetua piorum opinio, bona omnia divinitus hominibus dari. Leges referebant ad Themis, aut etiam ad Cererem, quam ob id Virgilius lib. 4. *Aen.* vs. 58. *legiferam* vocat, & cujus sacra vocabantur Thesmophoria. Ovidius lib. 1. *Metam.* vs. 343.

Prima dedit leges, Cereris sunt omnia munus.

Callimachus, πολλίστην ἐαδὸτα πόμια δῶκε. Plato principio *Legum*: Θεὸς, ἢ πε ἀνθρώπων ἐμὴν, ὡς εἶναι, εἰληφὶ τὴν ἀπὸ πάντων νόμων διαθήσας; Θεὸς, ὡς εἶναι, θεός. ὡς δὲ τὸ δικαιοσύνην εἰπεῖν, παρὰ μὲν ὑμῶν Ζεὺς, παρὰ δὲ Λακεδαιμονίοις, ὅτιν ἄνδρα ἐστὶν, οἷμαι φέσθαι τέττες Ἀπόλλωνα.

Συνήκω κρινεῖν] Aristoteles lib. 3. *Politicorum* Lycophronem hujus appellationis auctorem facit.

Τοῖς ἐν τῇ πόλει] Non enim potest una civitas alteri leges ferre.

Sed & philosophus summas sapientiae, Chrysip-

sippus, sic incipit libro, quem fecit ἀδελφόν· Ὁ νόμος πάντων ἐν βασιλείᾳ θεῶν τε καὶ ἀνθρώπων περιγύρεται.

Incipit] Puto legendum tantum *in*: & illud *cipit* delendum.

Ὁ νόμος] Pindari hoc quidem est. Plato *in Gorgia*: Δοκῶ δὲ μοι καὶ Πίνδαρος ἄπειρ' ἔχει λόγῳ, ἰνδείκνυσθαι ἐν τῇ ἀσμάτῃ, ὡς ὁ λόγος, ὅτι νόμος ἐ πάντων βασιλεὺς θεῶν τε καὶ ἀνθρώπων. Citat haec & Plutarchus tum *in Demetrio*, tum ἐν τῇ αὐτῇ ἡγεμόνι ἀπαίδευσιν. Euripides *Hecuba* vs. 798.

Ἡμεῖς μὲν ἐν δέλοισι τε, καὶ ἀσθιναῖς ἴσμεν.

Ἄλλ' οἱ θεοὶ σθένεσι, καὶ ὡς κείνων κρατῶν Νόμος.

Legem autem, errore ducti, vocabant necessitatem quandam fatalem, cui ne Deos quidem posse obsistere putabant. Simonides: ἀνάγκη ἐδὴ θεοὶ μῆχονται.

Itaque *Iliados* π. dolet Jupiter, se non posse eripere Sarpedona morti imminenti: quod ita fataliter constitutum sit. Et *Iliados* κ. prope idem de Hectore dicitur: & apud Virgilium simile quiddam de Turno. Illam igitur necessitatem vocabant legem, id est, θεσμὸν ἢ νόμον Ἀθεσμίας. Quo modo *in Phaedro* & *in Timaeo* loquitur Plato. Eandem vocabant providentiam, & Jovem, & mundi opificem. Plutarchus: παρμηνίδης καὶ ἀμύμονος πάντες κατ' ἀνάγκην. Τὴν αὐτὴν δὲ εἶναι καὶ εἰρημονίαν, καὶ δικλήν, καὶ ἀσθιναίαν, καὶ κοσμοποιόν. Plato eam vocat λόγον ἀίδιον καὶ νόμον τῷ πάντας φύσεως. Chrysippus, νόμον τῷ ἐν τῇ κόσμῳ ἀσθιναίᾳ διοικημένῳ. Hoc igitur sensu dicebant, legem esse dominam divinarum humanarumque rerum. Sed Stoici, quod de illa aeterna lege dicebatur, etiam ad eas leges, quibus civitas regitur, accommodabant.

Δεῖ δὲ αὐτὸν ἀσθιναίαν μὲν εἶναι τῇ ἡρώων καὶ τῇ ἀσθιναῶν, καὶ ἀερίῳ, καὶ ἡγεμόνι, καὶ κατὰ τὴν κινήσιν τε εἶναι δικλήν καὶ ἀδίκην, καὶ τῇ φύσει πολιτικῶν ζώων, ἀσθινατικῇ μὲν ὡς ποιητικῇ, ἀπαγορευτικῇ δὲ ὡς ἐπιτητικῇ.

Τῶν φύσει πολιτικῶν ζώων] Fortasse melius legeretur, τῆς φύσει πολιτικῆς ζωῆς.

Προσκαπὴς] Haec postrema verba citantur & a Stobaeo ἐν τῇ ἀδελφῶν νόμον καὶ ἰσχύ. & multis admodum locis a Cicerone conversa extant. Legis igitur virtus posita est in imperando & in vetando: ut dicitur *infra leg.* 7
hoc

hoc. tit. 'quam, quia cum his verbis mirifice cohaeret, simulque quoniam unaquaeque res definiri debet *ἐν τῷ ἑκαστῷ*. ἵνα δὲ ἀντιπλεῖν ἡ ἀντιθέσις αἰσθῇ, & eatenus est unumquodque, quatenus *διεργῶν*, ut Aristoteles docet, neglecto Triboniani ordine, hoc loco interpretabor.

L E X V I I.

C. MODESTINUS LIB. I. REGULARUM:

Legis virtus haec est, imperare, vetare, permittere, punire.

Imperantur bona: vetantur, & poenis coercentur mala: permittuntur *μία*, sive *ἀδιάφορα*. Quae imperat lex, facere omnes debent: quae vetat, nemo: quae permittit, ea vel facere liberum est, vel omittere: punitur autem, si quis, quod lex imperat, non fecerit; si quod vetat, fecerit; si quod permittit, id facere alium injuriose prohibuerit. Quae omnia exemplis inlustranda sunt. Imperabat lex, ut omnes cives quinto quoque anno censerentur. Id si quis facere neglexerat, publice vendebatur. Terentius in *Phorm. Act. 1. sc. 2. vs. 75.*

*Lex est, ut orbae qui sint genere proximi
his nubant, & illas ducere eadem lex jubet.*

Imperabat lex Athenis, ut pater arte aliqua filium imbuendum curaret. Id qui non fecerat, eum filius senem alere non cogebatur. Vetabat Lex Romuli, ne mulier vinum biberet: quae secus fecisset, impune a viro occidi poterat. Vetat lex, ne quis famosum carmen in alium scribat, ne pecuniam ob rem judicandam accipiat, & talia. Horum qui quid fecerit, poena in eum constituta est. Vetat, ne quis cum pupillo sine tutoris interventu contrahat: si quis secus fecerit, ipse obligatur; pupillus non obligatur. Permitebat lex patribus ter filios vendere. Id ergo & facere, & non facere licebat. Permitebat creditoribus debitoris non satisfacientis corpus dissecare. Permittit patribus familias testamenti factionem: si fecerit quis, si non fecerit testamentum, adversus legem non facit. Sed si quis alium prohibere velit, ne quid eorum faciat, quae legibus permisa sunt, satis constat, judicium in eum dari. At cum legislator bonos ci-

VOC

ves efficere cupiat, non tantum poenarum metu, sed etiam praemiorum exhortatione, ut dictum est, l. i. §. i. D. de just. & jur. non immerito fortasse dicere possit aliquis, omisum hic quiddam esse a Jcto. Nam lex non tantum imperat, vetat, permittit, punit; verum etiam praemium interdum proponit, si quis quid fecerit. Neque sane videtur hoc legis virtutes enumeranti omittendum fuisse. Sive autem imperet lex, sive prohibeat, sive permittat, sive puniat, non de singulis hominibus loquitur, neque de singulis actionibus: sed concipitur generalibus verbis. Atque hoc est, quod statim subjicitur ex Ulpiano.

L E X V I I I.

ULPIANUS LIB. III. AD SABINUM:

Jura non in singulas personas, sed generaliter constituentur.

Non enim vetat lex, ne hic adulterium cum hac muliere faciat: sed omnino, ne quis adulterium faciat: eodemque modo in ceteris: πολλῶς νόμος, ait Plutarchus in libro de fato, ὥς τι ἀρετῆς καὶ ἀνομιᾶς διὰ νόμον, καὶ ὥς τ' ἀλλαν ἀσφάλως, ἀλλ' ὡς ὥς ἐστὶ καὶ τῶν. Idemque est in praeceptis ceterarum artium, quae Plato leges artium esse dicit. Non enim docet Hippocrates aut Galenus, quid huic aut illi aegrotanti dandum sit: sed quid omnibus hoc aut illo morbo laborantibus. Nam quae praecipiantur, finita esse oportet. Singularia autem sunt infinita. Jam cum quaedam sint, ait Aristoteles lib. 5. Ethicorum, de quibus generaliter recte praecipi non potest, ejusque generis sint actiones hominum, fit, ut generalibus legum verbis non possint omnia, quae aliquando eveniunt, comprehendi. Ideoque saepe contingit, ut propter aequitatem a verbis legis recedendum sit. Exempli causa: Lex est, ut qui muros transcenderit, capite puniatur, l. ult. D. de rerum div. Cum urbs obsidione premeretur, aliquot viri fortes, a moenibus magnam rei bene gerendae occasionem conspicati, cum longum esset per portas egredi, veriti, ne eam amitterent, demiserunt se per muros, & multis hostibus caesis, urbem liberarunt. Poscuntur ad supplicium.

cium. Si verba legis inspicias, supplicio afficiendi sunt. Sin æquitatem, quæ prævalere debet, honore ac præmiis prosequendi. Atque hoc si providere potuisset legislator, addidisset sine dubio generali regulæ & hanc & alias exceptiones. Sed non possunt omnia legibus comprehendi. Et hoc est, quod docemur l. 10. & l. 12. his verbis:

L E X X.

JULIANNUS LIB. LIX. DIGESTORUM:

Neque leges, neque SCta ita scribi possunt, ut omnes casus, qui quandoque inciderint, comprehendantur; sed sufficit & ea, quæ plerumque accidunt, contineri.

L E X XII.

IDEM LIB. XV. DIGESTORUM:

Non possunt omnes articuli singillatim aut legibus aut SCtis comprehendi. Sed cum in aliqua causa sententia eorum manifesta est, is, qui jurisdictioni præest, ad similia procedere, atque ita jus dicere debet.

Idcirco autem conjunguntur hic SCta cum legibus, quia ipsa quoque legum vim habent, ut docet Ulpianus his verbis:

L E X IX.

ULPIANUS LIB. XVI. AD EDICTUM:

Non ambigitur, Senatum jus facere posse.

Quod quidem antiquis illis temporibus, quibus florebat respublica, quin verum fuerit, ne dubium quidem est. Itaque Horatius lib. 1. epist. 16. vs. 40. in bono viro describendo SCta conjunxit cum legibus:

— — — *Vir bonus est quis?*

Qui consulta patrum, qui leges juraque servat.

Sed & postea quamvis omnibus ad unius potestatem redactis boni tamen principes nihil fere nisi ex Senatus auctoritate

auctoritate statuebant. Ostendunt hoc & Historicorum libri, & pleraque omnia Scta, quae commemorantur in jure Imperatorum temporibus facta, Silanianum sub Augusto, Vellejanum sub Claudio, Trebellianum sub Nerone, Pegasianum sub Vespasiano, Junianum de collusione detegenda sub Domitiano, & sub aliis alia. Scto rum etiam auctoritas confirmatur *l. humanum* 8. *C. eod. tit.* & *l. unica C. de Sctis*. Hodie autem cum Senatus nullus sit, quaerere, num Senatus jus facere possit, supervacaneum videtur. Legibus igitur, aut Sctis, aut etiam Constitutionibus, ut omnes casus comprehendantur, fieri nullo modo potest: sed, quod proximum est, comprehenduntur ea, quae plerumque eveniunt. Idque satis est. Quid enim attinet leges ferri de iis, quae ita raro eveniunt, ut prope pro eo sit, ac si numquam evenirent? Hoc igitur docemur *l. 3, 4, 5, 6.* & posterioris parte *l. 10.* quas breviter percurremus.

L E X I I I.

POMPONII LIB. XXV. AD SABINUM:

Jura constitui oportet, ut dixit Theophrastus, in his quae ἐν τῇ πόλει, non quae ἐκ παραλίου.

Exstat elegantissimum dictum Agathonis apud Aristotelem *ἐν τῇ πόλει*. Εἰς τὴν πόλιν παρὰ τῇ παραλίῳ. Sed si quis de iis quoque, quae *παρὰ τῇ πόλει* accidunt, leges ferre instituat, & in immensum excrescet legum multitudo, quae sic quoque nimium magna est, & tamen sic quidem res exitum habitura est. Huc autem accommodari potest dictum Solonis, qui interrogatus, cur nullum supplicium constituisset in parricidas, respondit, se nunquam eventurum putasse, ut quisquam a quo vitam acceperet, ei vitam eriperet. Lycurgus quoque nullam poenam statuerat in adulteros; quia sibi videbatur ita instituisse rempublicam suam, ut credibile non esset, quemquam Lacedaemone adulterum fore. Ergo Geradas quidam Spartanus interrogatus, quomodo apud civis suos punirentur adulteri? Ne est quidem apud nos, inquit, adulter ullus. Quid? si quis existeret? Cogere- tur, inquit, bovem exsolvere ita magnum, ut Taygetum montem capite supergressus biberet ex Eurota. At quo.

quomodo ullus tantus bos reperiri posset? Quomodo autem, inquit, o hospes, ullus Lacedaemone adulter existeret? Haec ita Plutarchus in *Lycurgo*.

L E X I V:

CELSUS LIB. V. DIGESTORUM:

Ex his quae forte uno aliquo casu accidere possunt, jura non constituuntur.

Multi exempla confingi possunt. Mulieri, quae pro alio intercesserit, Scto Vellejano subvenitur, l. 1. D. ad Sctum Vellejanum. Quid? si mulier intercesserit, deinde in marem conversa sit, num sic quoque Scti beneficio utetur? Nam posse quidem id evenire, veteres putabant: ut ostendunt haec Plinii lib. 7. cap. 4. *Ex feminis mutari in mares non est fabulosum. Invenimus in annalibus P. Licinio Crasso, C. Cassio Longino Cosf. Cassini puerum factum ex virgine sub parentibus, jussuque haruspicum deportatum in insulam desertam. Licinius Mucianus prodidit visum a se Argis Arescontem, cui nomen Arescufae fuisset: nupsisse etiam: mox barbam & virilitatem provenisse, uxoremque duxisse. Ejusdem sortis & Smyrnae puerum a se visum. Ipse in Africa vidi mutatum in marem nuptiarum die L. Cosfitium, civem Tisdritanum.* Haec Plinius. Neque desunt qui scribant, talia quaedam & nostra & patrum memoria contigisse. Si quis tamen vere ac proprie loqui velit, illa non conversio, neque mutatio dicenda est; sed tantum quarundam corporis partium, quas caloris naturalis imbecillitas absconditas tenuerat, detectio & patefactio. Item pupillaris substitutio evanescit, cum mares ad quartum decimum, feminae ad duodecimum aetatis annum pervenerint, l. 2. D. de vulg. & pupill. substit. Quid? si quae femina habebatur mortis tempore, in marem postea mutata sit, quando substitutionem evanescere dicemus? Haec & talia in jure definita non reperiuntur: quia, quamvis forte uno aliquo casu accidere possunt, tamen ita raro eveniunt, ut prope habeantur pro fabulosis.

LEX V.

L E X V.

IDEM LIB. XVII. DIGESTORUM:

Nam ad ea potius debet aptari jus, quae & frequenter & facile, quam quae perraro eveniunt.

Non dicit de iis, quae raro eveniunt, sed de iis, quae perraro. Nam & de quibusdam, quae raro eveniunt, jure aliquid definitum est, ut de muliere tergeminos pariente; ut de infulis, quae enascuntur in mari, & similibus. Sed de iis, quae perraro eveniunt, nihil jure statuitur. Atque hoc recte notavit Alciatus lib. 2. *Dispunct. cap. 8.*

L E X VI.

PAULUS LIB. XVII. AD PLAUTIUM:

Τὸ δ' ἀνάγκη ἵσθαι, ut ait Theophrastus; *πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις.*

Et hoc, & quod superius ex Theophrasto allatum est, credibile est, sumptum ex libro ipsius *πρὸς ῥήμιν*. Sed haec lex ut plene intelligatur, conferenda tantum est cum l. sed & si restituatur 28. §. ult. D. de jud. & cum l. antiqui 3. D. Si pars hered. pet. Non igitur omnia, quae evenire possunt, comprehenduntur legibus: sed, ut scriptum est ad finem l. 10. *sufficit ea, quae plerumque accidunt, contineri.* Quid igitur faciendum est, cum quid accidit, quod legibus comprehensum non est? Duae viae traduntur, quarum alteram sequi oportet. Earum prior tutissima est, ut consulatur princeps: de quo ita scriptum est l. 11.

L E X XI.

ULPIANUS LIB. XC. DIGESTORUM:

Et ideo de iis, quae primo constituuntur, aut interpretatione, aut constitutione optimi Principis certius statuendum est.

Verbum constituuntur hoc loco mihi suspectum est;
R liben-

libenterque pro eo legerem *contingunt*. Sed ne quid temere mutem, retinebo usitatam scripturam: exponamque cum *Accursio constituuntur*, id est, accidunt de novo. Utrumque autem verbum, & *interpretatione*, & *constitutione* ad Principem refero: ut hoc dicat, cum quid accidit, de quo nihil nominatim lege definitum est, consulendum esse Principem; qui consultus alterum de duobus faciet: aut enim *interpretatione* sua declarabit veterem aliquam legem ad eum quoque casum pertinere, aut nova *constitutione* quid in iudicando sequi debeamus ostendet. Illustremus hoc exemplis. Lege Julia de adulteriis cautum erat, ut patri adulterum in filia deprehensum occidere liceret, dum utrumque occideret. Quod si alteri tantum necem attulisset, ut lege Cornelia teneretur. Quidam occiso adultero filiam ita vulneraverat, ut pro mortua reliquisset. ea tamen evaserat. Dubitabatur, num lege Cornelia teneretur. Consulti Divus Marcus & Commodus rescripserunt, legi Juliae etiam hoc modo satisfactum esse, *l. nihil interest 32. D. ad Leg. Jul. de adult. coerc.* Lex Julia peculatus eos, qui pecuniam publicam intervertisent, puniebat. Erant qui, cum res civitatum diriperent, ea lege se teneri negarent; planeque non tenebantur. Bona enim civitatum non dicuntur publica, nisi abusive; cum civitates habeantur privatorum loco, *l. bona civitatis 15. cum l. seq. D. de verb. sign.* Consulti igitur Divi Trajanus & Hadrianus constitutione sua hos quoque peculatus crimen committere declararunt, *l. 4. §. ult. D. ad L. Jul. pecul.* Praeses provinciae interdici potest ea tantum provincia, quam regit; alia non potest. Quidam cum aliunde oriundi essent, alibi domicilium haberent; cum eis interdictum esset ob delictum aliquod ea provincia, quam incolebant; conferebant se in locum originis suae, atque ita ex delicto suo nullum incommodum sentiebant. Consulti Principes constituerunt, etiam ea provincia interdicti posse, unde quis oriundus est, ab eo, qui regit eam provinciam, ubi quis domicilium habet, *l. relegatorum 7. §. interdici 10. D. de interdict. & releg.* Pleni sunt juris libri exemplorum talium, ubi cum quid acciderat, de quo satis jure cautum non esset, Principes consuluntur. Exstant etiam ejus moris exempla & plurima & pulcherrima *lib. 10. Epistolarum Plinii*, Ait:

Certius statuendum est] Nam etsi potest ipse quoque, qui jurisdictioni praeest, per se, adhibito Prudentum consilio, in ejusmodi casibus aliquid statuere, certius tamen est, quod a Principe, tanquam ab oraculo, manat. Posse autem ipsum quoque a similibus ad similia procedere, ostendit idem Ulpianus *l. seq.* ubi cum dixisset, non posse omnes articulos singillatim aut legibus aut *SCis* comprehendendi, addit:

Sed cum in aliqua causa sententia eorum manifesta est, is, qui jurisdictioni praeest, ad similia procedere atque ita jus dicere debet.

Exemplum sumi potest ex *l. ex facto 30. D. de negot. gest. ex l. ex facto 43. D. de vulg. & pupill. substit. & similibus. Aequitas*, ait Cicero *Topic. cap. 4. paribus in causis paria jura desiderat.*

L E X XIII.

ULPIANUS LIB. I. AD EDICTUM
AEDILII CURULII:

Nam, ut ait Pedius, quotiens lege aliquid unum vel alterum introductum est, bona octasio est, cetera quae tendunt ad eandem utilitatem vel interpretatione, vel certe jurisdictione suppleri.

Utilitatem dicit aequitatem, & sic saepe in jure accipitur, ut *l. jus singulare 16. D. hoc tit. & l. 2. tit. proximo. l. 1. D. de in integr. rest. & saepe alibi: & inde utiles actiones, quae civilibus deficientibus propter eandem utilitatem, id est, propter aequitatem a Praetore dantur: Jurisdictionem autem auctoritatem ipsius jus dicentis, ut Praetoris, aut Praesidis provinciae.*

L E X XIV.

PAULUS LIB. LIV. AD EDICTUM:

Quod vero contra rationem juris receptum est, non est producendum ad consequentias.

Quod jure communi receptum est, interdum ad consequentias producitur, cum eadem aequitas suadet: ut superiori capite dictum est. At non idem est in eo, quod

receptum est contra rationem juris, id est, in jure singulari; neque enim hoc quoque produci debet: *Quae propter necessitatem recepta sunt, non debent in argumentum trahi*, l. 162. D. de reg. jur. Haec autem ipsa Pauli verba repetuntur, l. quod contra 141. D. de reg. jur. Quae cum sint ex libro Pauli 54. ad Edictum, quo toto ille de possessionum generibus deque usucapione disputaverat, exemplum ad ea illustranda accommodatissimum hoc erit: Per servum regulariter nobis ignorantibus non adquiritur possessio. Si tamen ei peculium habere permiserimus, ex peculiari causa quidquid quaesierit, id nobis etiam nescientibus acquireret, l. 1. §. 3. l. 3. §. 12. l. 4. D. de adquir. possesf. l. 2. §. Celsus 11. D. Pro emptore. Atque hoc utilitatis causa jure singulari receptum esse, diserte testatur Papinianus, in l. peregre 44. §. quaesitum est 1. D. de adquir. possesf. Quod cum ita sit, non est producendum ad consequentias, tantumque in peculiari causa valebit. Aliud exemplum: Fideicommissaria libertas relicta est a filio, postquam ad certam aetatem pervenisset. filius ante eam aetatem decessit. Quaeritur, num conditio defecisse videatur, an heres filii, adveniente die, libertatem praestare debeat? Et placet, libertatem sic quoque praestandam esse, l. fideicommissaria 10. C. de fideicommissf. libert. Num in aliis fideicommissis idem respondebimus? Minime vero. est enim jure singulari receptum, ut testatur Papinianus l. fideicommissaria 23. §. etiam 3. D. de fideicommiss. libert. Idem etiam dicendum in scripturis directis, l. si ita scriptum fuerit 16. D. de manum. testam. l. si servus 19. D. de statu lib. Aliud: Qui servum cum libertate heredem instituerat, ejusdem instituti patrem aut matrem aut fratres naturales Titio legavit. Placet, institutum non cogi eos praestare, dummodo paratus sit praestare aestimationem. Numquid igitur in aliis legatis idem valere dicemus? Minime. hoc enim in talibus personis benigna ratione & jure quodam singulari receptum est, l. si domus 71. §. cum alicui 4. D. de legat. 1. Sic singulari jure in mulierem non datur actio furti ob res constante matrimonio amotas, sed actio rerum amotarum, l. 1. & 2. D. de act. rer. amot.

Lex XV.

L E X X V.

JULIANUS LIB. XXVII. DIGESTORUM:

In iis, quae contra rationem juris constituta sunt, non possumus sequi regulam juris.

Ut in testamentis militum, in quibus ex constitutionibus principalibus propria quaedam & singularia jura observantur, l. 1. § 2. D. de testam. milit. De iis autem locutum esse Julianum lib. 27. Digestorum, ostendit l. 20. eodem tit.

L E X X V I.

PAULUS LIBRO SINGULARI DE JURE SINGULARI:

Jus singulare est quod contra tenorem rationis, propter aliquam utilitatem, auctoritate constituentium introductum est.

Jus singulare] De quo superioribus capitibus dictum est.

Propter aliquam utilitatem] Id est, aequitatem, ut supra diximus.

Auctoritate constituentium] Ut Principis, aut Senatus.

L E X X V I I.

CELSUS LIB. XXVI. DIGESTORUM:

Scire leges non hoc est, verba earum tenere, sed vim ac potestatem.

Si omnes qui tenent legum verba, leges scirent, omnes pueri Romae olim fuissent Jcti: ita enim ediscebant legem XII. Tabularum, ut carmen necessarium, ait Cicero lib. 2. de Legibus cap. 23. Sed illud praeterea requiritur, ut vis ac potestas earum intelligatur: quod sine magno & diuturno studio fieri non potest. Et hoc modo soli Jcti dicuntur scire leges. Alio quodam modo dicit Imperator, leges ab omnibus intelligi debere, l. leges sacratissimae 9. C. eod. tit. loquitur enim de illis legibus, quae ad vitam instituendam pertinent: non ut ex eo colligatur, oportere omnes esse Jctos. Ait:

R 3

Scire

Scire leges non hoc est.] Id est, Non hoc tantum est ; ut sit non , pro , non tantum : quomodo saepe admodum in jure ponitur. *Armato*s non utique eos, intelligere debemus , qui tela habuerunt , sed etiam , eos , qui aliud quod nocere potest , l. armato 9. D. ad L. *Ful. de vi publ.* Praedia dicimus aliquorum esse , non utique communiter habentium ea , sed , vel alio aliud habente , l. *littus* 96. §. 1. D. de verb. sign. Sed nihil negotii est talia exempla quamlibet multa colligere. Vidi olim quosdam , qui cum Latinae linguae ita imperiti essent , ut tria verba emendate conjungere vix possent , profitebantur tamen , se Jctos esse , & stultitiam suam defendebant hoc Jctorum dicto , ita videlicet intellecto , ut cetera quoque in jure intelligebant. Fieri potest , ut quis verba legum teneat , qui tamen vim ac potestatem non teneat : illud certe non potest , ut qui ne verba quidem intelligit , intelligat potestatem.

L E X X V I I I.

I D E M L I B. XXIX. D I G E S T O R U M :

Benignius leges interpretandae sunt , quo voluntas earum conservetur.

Vetus dictum est , Summum jus summam esse injuriam : semperque laudati sunt , qui in omni vita aequitatem ac benignitatem retinuerunt.

Hoc cum in aliis rebus observandum est , tum praecipue in judicando , legibusque interpretandis. Laudatur eo nomine Claudius a Suetonio in *ejus vita cap. 14.* his verbis : *Nec semper praescripta legum secutus , duritiam lenitatemque multarum ex bono & aequo , parinde ut afficeretur , moderatus est.* Haec igitur aequitas innumerabilibus in jure nostro locis commendatur. *Interpretatione legum ,* ait Hermogenianus , *poenae molliendae sunt potius , quam asperandae ,* l. penult. D. de poenis. Et hoc nomine M. Antoninum commendat Julius Capitolinus in *ejus vita cap. 24.* his verbis : *Erat mos isti Antonino , ut omnia crimina minore supplicio , quam legibus plecti solent , puniret.* Sic Paulus rapiendam esse , ait , occasionem , quae praebet benignius responsum , l. *rapienda* 178. D. de reg. jur. Idemque in poenalibus , inquit , causis *beni-*

benignius interpretandum est, l. factum 155. §. 2. D. eod. tit. Semper, ait Gajus, in dubiis benigniora praefenda sunt; l. semper 56. D. eodem titulo.

Placuit in omnibus rebus praecipuum esse justitiae aequitatisque quam stricti juris rationem, l. placuit in omnibus 8. C. de judic. Atque hujus rei exempla, quia passim obvia sunt, proponere necesse non puto.

L E X X I X.

IDEM LIB. XXXIII. DIGESTORUM:

In ambigua voce legis ea potius accipienda est significatio, quae vitio caret: praesertim cum etiam voluntas legis ex hoc colligi possit.

Etiam ubi in lege ambigui nihil est, tamen in ea interpretanda benigniores esse debemus, ut dictum est. Ubi autem legis vox ambigua est, potestque in diversas sententias trahi, ea accipienda significatio est, quae vitio caret, id est, quae nihil efficit absurdi. Nam & voluntas legis ex eo colligi potest, cum verissimile non sit legislatorem quidquam absurdi in leges referre voluisse. Exemplum:

Sit lex; Hostem impune occidere liceat. Hostis nomen ambiguum est. Hostes dicuntur, qui publice bellum populo Romano indixerunt, aut ipsis populus, l. hostes 24. D. de capt. & postl. rever. Hostes etiam antiquitus dicebantur peregrini; & ita in lege xii. Tabularum: *Adversus hostem aeterna auctoritas esto. &: Si status conditus cum hoste intercescit dies.* Quaeritur ergo in ea lege, quam dixi, utro modo hostis nomen accipiendum sit? Et cum absurditatis ac vitii plenum sit peregrinos impune interfici, dubitandum non est, quin altera significatio, quae vitio caret, accipienda sit. Aliud exemplum: In interdicto *unde vi* ita scriptum est; *Unde tu illum vi dejecisti, aut familia tua dejecit.* quid? si non familia mea, sed unicus servus meus te dejecerit?

Et verum est, unum servum non facere familiam, ac ne duos quidem, l. detestatio 40. §. ult. D. de verb. sign. Sed tamen, quia absurdum esset, cujus mulier servi dejecissent, eum teneri, cujus unus, non teneri, receptum est in hoc interdicto, familiae nomine.

R 4

etiam

etiam unum servum significari, l. i. §. 17. D. de vi, & de vi armata.

Et hoc elegantissime tractat Cicero in oratione pro Caccina.

L E X X X.

JULIANUS LIB. LV. DIGESTORUM:

Non omnium, quae a majoribus constituta sunt, ratio reddi potest.

L E X X X I.

NERATIUS LIB. VI. MEMBRANARUM:

Et ideo rationes eorum, quae constituuntur, inquire non oportet: alioquin multa ex iis, quae certa sunt, subvertantur.

Legum in civitate summa esse debet auctoritas: neque statim ab earum praescripto recedendum est, etiam si, cur quidque constitutum sit, videre nequeamus: alioqui enim ut quisque plurimum ingenio atque eloquentia valebit, ita causam quoticie reperiet, cur leges mutari ac corrigi debeant; quo nihil perniciosius civitati: sapientibus enim, ait Aristoteles, summam diligentiam adhibendam esse in legibus recte ponendis; sed ubi semel positae sunt, eis standum: οὐδὲ γὰρ ἀσπίς ἐν μὴ κινεῖται, καὶ μὴ ἡρώα. Neque quidquam verius est quam quod ait apud Thucydidem lib. 3. Cleon, civitatem, quae legibus utatur minus bonis, sed immutabilibus, meliorem esse ea, quae bonis quidem legibus temperata sit, sed eas facile mutet. Sic enim aegroto satius est, si obtemperet medico interdum etiam erranti, quam si se asuefaciat ad contemnendam medici auctoritatem. Neque sibi quisquam tantum arrogare debet, ut se legibus sapientiores haberi velit. Ideoque veteres ita populis persuadebant, leges aut a Diis, aut Deorum filiis, aut alicujus Dei consilio latas esse: quibus, ut ait Plato, etiam si nullam rationem adferant cur ita sit, sine ulla dubitatione habenda est fides. Neque immerito a Platone commendatur lex Cretensium, qua cautum erat,

ut

ut juvenum quidem nulli prorsus liceret quaerere, recte leges positae essent, an minus: senum autem si quis aliqua de re dubitaret, nullo juvenum teste adhibito, cum magistratibus id communicaret.

Non omnium] Non deterret nos a quaerendis causis eorum, quae constituta sunt: sed ait, non debere usque eo curiosos esse, ut ea rejiciamus, quae cur constituta sint pervidere non possumus. *Perquam durum est*, ait Ulpianus, *sed lex ita scripta est, l. prospexit 12. §. 1. D. qui & a quibus*. Exemplum accommodatissimum ponit Cujacius ex *l. liberum 9. D. de relig. & sumpt. fun.* quae negat heredi ejus, qui prohibitus est mortuum inferre, actionem in factum competere: quam tamen certum est neque poenae neque vindictae persecutionem habere; & hoc etiam, se mirari Gajus ait, constare inter omnes. Constat tamen: & ita judicandum est: licet ratio reddi non possit. Errat autem ibi Accursius: nam *l. si filiusfamilias 31. D. eod. titul.* quam adfert, non ad hanc in factum, sed ad funerariam actionem pertinet.

Alioquin multa] Exemplum: Transigere de criminibus licet, sed de iis demum, quae poenam mortis continent, *l. 1. D. de bon. eor. qui ant. sent. l. transigere 18. C. de transact.* Adulterium olim non erat capitale. Sed ejus legitima poena erat, ut Bartolus & eum secuti putant, deportatio; ut eruditiores censent, relegatio. Ergo de adulterio pacisci non licebat. Postea factum est capitale, *l. quamvis 30. in fin. C. ad L. Jul. de adulter.* Videretur igitur consequens, ut de eo quoque transigere liceret: neque tamen licet *d. l. transigere 18.* vide Alciatum *lib. 5. Parad. cap. 11.*

L E X X X I I.

ULPIANUS LIB. XXXV. AD EDICTUM:

Cum lex in praeteritum quid indulget, in futurum vetat.

Accursius monet, invertendam esse hanc legem, ut dicat idem quod *l. leges 3. C. eod. tit.* quod merito perfectum esse ait Pseudo-Bartolus: neque enim Bartolus est is, cujus in hanc legem leguntur quaedam in Bartoli

R 5

scri-

scriptis: sed & ipse Accursius sua illa desultoria levitate statim ait legendam esse recte: ejusque exemplum proponit ex l. 2. C. de gener. abol. Non male Paulus Castrensis hoc exemplo eam illustrat, valde, ut mihi quidem videtur, accommodato. Lata est lex, ut quicumque ob perpetratam eandem exulant, facta pace cum propinquis ejus, quem interfecerunt, libero in patriam redire possint. Quidam ex lege perlata hominem occidit: vult postea ejus legis beneficio uti. Negandum est. Lex enim, quae in praeteritum indulget, non est porrigenda ad futura. Sed & haec exempla sumi possunt ex Codice Theodosiano l. 1. de indulgentiis criminum. Propter Chrispi atque Helenae partum omnibus indulgemus praeter veneficos, homicidas, adulteros. & l. ult. eod. tit. Liberata a republica tyrannidis injuria, omnium criminum reos relaxari praecipimus: Sunt qui huc adferant exemplum peti- tum ex lib. 1. accusationis de lege Voconia. quod aptum non videtur. esset aptum, si legis verba inverterentur, ex priore illa Accursii sententia. Aptius multo est exemplum SCti, quod in sententiam Ciceronis factum est, us eorum, qui cum M. Antonio erant, qui ab armis discessissent, itaque ad Pansam aut ad Hirtium Cosf. aut ad D. Brutum imp. Cosf. des. aut ad C. Caesarem Propr. antis idus Martias adiissent, iis fraudi ne esset, quod cum M. Antonio fuissent. lib. 8. Philippicarum cap. ult. Pos- sunt exemplo esse & novae tabulae. Est & exemplum in jure pontificio in cap. aqua 9. de consecr. eccles.

L E X X X I I I.

PAULUS LIB. VI. AD PLAUTIUM:

Minime sunt mutanda, quae interpretationem certam semper habuerunt.

Hinc colligunt, non esse recedendum a communi inter- pretum sententia: quod ita demum verum est, nisi evi- dens eorum error ostendatur, ut recte in hunc locum admonuit V. C. mihiq. amicissimus, Antonius Vacca. Alioqui enim quae stultitia fuerit, nolle veritati cedere, sed, ea repudiata, communem & inveteratum errorem sequi? praesertim cum, ut ait Imperator, *possi unius sensum & deterioris sententia & multos & majores al- qua*

qua in parte superare, l. unica §. 6. C. de veter. jur. enuc. Illud quidem certe vere dicitur, non esse permit- tendum hominibus improbis, aliquo acumine ingenii fre- tis, ut pro libidine sua leges in alium, quam quo semper acceptae sunt, sensum detorqueant, labefactentque mul- torum saeculorum consensu confirmatas interpretationes. Quod enim dictum est in legibus, *ἀπορρῆναι δὲ τὴν πάλαιον ἐρ- ρῆναι*, & in moribus, *τὴν ἀρχαίαν ἔθνη ἀπορρῆναι*, idem & in lo- gum interpretatione verisimum est.

L E X X X I V.

CERLUS LIB. IX. DIGESTORUM:

Incivile est, nisi tota lege perspecta, una aliqua par- ticula ejusproposita judicare, vel respondere.

Civile dicitur, quod juri consentaneum est; ut: Civile est, quod a te adversarius tuus exigit, ut rei, quam apud te fuisse fatearis, exhibeas venditorem; nam a transe- unte & ignoto te emissee, dicere non convenit, volenti evi- tare alienam bono viro suspicionem, l. civile 5. C. de fur- tis: ubi tamen Accursius exposuit civile, id est, urba- num & elegans, inurbane & ineleganter. Sic possessio civilis, quae jure nititur, cum ea, quae mere naturalis est, nullo jure nitatur. Quomodo qui possidet dicitur pro prosessore possidere, l. pro herede 11. cum duab. seqq. D. de hered. petit. Cujus magis gratiam praeSta- re, quam relinquere apud inimicum jus ad se translatum licere ei civile est, l. cum in fundo 78. §. 2. vers. sed & fi. D. de jur. dot. Incivile contra, iniquum & alienum a jure. Inscium procuratorem teneri, satis incivile est, l. 15. D. de proc. Si Medicus, cui curandos suos ocu- los, qui eis laborabat, commiserat, periculum amittendo- rum eorum per adversa medicamenta inferendo, compulit, ut ei possessiones suas contra fidem bonam aeger venderet; incivile factum praeses provinciae coercet, remque resti- tui jubeat, l. 3. D. de extraor. cog. Incivile atque inu- sitatum est, quod postulas, ut unus ex chirographariis &c. l. 4. C. de bonis auct. jud. poss. Incivilem rem deside- ratis, ut agnitas res furtivas non prius reddatis, quam pretium fuerit solutum a dominis, l. 2. C. de furtis. At Corasius, quem quidam putant esse aliquid, exponit hoc loco

loco incivile, indecorum, & hominis levis atque intemperati. Quod mirarer, si usitata mirarer. Iniquum igitur est, nisi tota &c. Ponunt exemplum in *l. si tibi 20. D. de rebus cred.* Ejus similia in jure multa sunt. Sed non satis aptum videtur. Illic disputatio quaedam est; & non est novum in disputando primo loco poni ea, quae postea reprehenduntur. Et idem dici posset de disputationibus Aristotelis de summo bono, de inani, de infinito, de tempore, & similibus. Exempla meliora haec erunt, Edixit Praetor: *Qui magistratum potestatemve habebit, si quid in aliquem novi juris statuerit, ipse quandoque, adversario postulante, eodem jure uti debet. Si quis apud eum, qui magistratum potestatemve habebit, aliquid novi juris obtinuerit, quandoque postea, adversario ejus postulante, eodem jure adversus eum decerneretur, l. 1. D. Quod quisque juris.* Illud eleganter Praetor excepit: *Praeterquam si quis quid eorum contra eum fecerit, qui ipse eorum quid fecisset: & recte; ne scilicet vel magistratus, dum studet hoc edictum defendere, vel litigator, dum vult beneficio Edicti hujus uti, ipse in poenam ipsius edicti committat, l. 4. D. eod.* Aliud: *Qui lege, plebiscito, Scto, edicto, decreto principum, nisi pro certis personis postulare prohibentur, ii pro alio, quam pro quo licebit, in jure apud me ne postulent. Sed addit postea: Qui ex his omnibus, qui supra scripti sunt, in integrum restitutus non erit, l. 1. §. 8. 9. D. de postulando.* Aliud: Infamem jubet esse eum, qui viduam antequam elugeret duxerit; sed addit: *Non jussu ejus, in cujus potestate est, l. 1. D. de his qui not. infam.*

L E X' X X V.

MODESTINUS LIB. VIII. RESPONSORUM:

Nulla juris ratio, aut aequitatis benignitas patitur, ut quae salubriter pro utilitate hominum introducuntur, ea nos duriore interpretatione contra ipsorum commodum producamus ad severitatem.

Idem sensus videtur hujus responsi, & *l. quod favore 6. C. eod. tit.* Quod favore quorundam constitutum est, quibusdam casibus ad laesionem eorum nolumus inventum videri, &c. quod ob gratiam 61. de reg. jur. in 6. Quod

Quod ob gratiam alicujus conceditur, non est in ejus dispendium retorquendum. Itaque eadem exempla huc accommodari possunt, quae illic quoque adferuntur, ex l. non eo minus 14. C. de procurat. ex l. plures 19. C. de fid. instrum. ex l. 3. §. duae 5. D. de Carb. Edicto. & similibus: optimum ex l. 2. D. de lege commissoria, ex l. non solum 6. §. ult. D. de in int. restit.

L E X X X V I.

PAULUS LIB. IV. QUESTIONUM:

Non est novum, ut priores leges ad posteriores trahantur.

Esset quidem optabile, ut leges immutabiles essent, & ut de unaquaque re una lex esset. Sed quoniam actiones humanae ita variae sunt, ut una eademque regula perpetuo regi non queant, imitari cogimur architectos Lesbios, qui, ut ait Aristoteles, cum propter asperitatem ac duriciam lapidum, ferrea regula uti non possent, plumbea utebantur, eamque, ut res poscebat, inflectentes, ad figuram lapidum accommodabant. Quando igitur rerum & temporum varietas adfert etiam necessario legum varietatem, videndum est, cum plures ea de re leges sunt, quid facere debeamus. Et generaliter tenendum est: lex posterior aut plane sancit idem, quod prior; & tunc res expedita est: aut priorem abrogat, aut ei derogat, aut subrogat, aut obrogat. Abrogare est omnino tollere. Derogare, partem aliquam tollere. Subrogare, aliquid adjicere. Obrogare aliquid mutare. Haec ita exponit Ulpianus in titulo de libertis §. 3. Cicero lib. 3. de Republica. Citat Lactantius. *Huic legi (de lege naturae loquitur) nec obrogari fas est, neque derogari ex hac aliquid licet, neque tota abrogari potest.* Cum per posteriorem abrogatur prior, tunc quoque res nullam difficultatem habet. Praevalet enim posterior, ut dicetur infra, l. ult. tit. proximo. Exempli causa: Lex Fusia Caninia certum quemdam modum in servis testamento manumittendis servari volebat. Eam legem abrogavit Justinianus.

Nullam igitur vim habet amplius lex illa vetus: sed Justiniani lege utemur. Lege Papia multis modis hereditates & le-

& legata caduca fiebant. Justinianus eam abrogavit, & *unica pr. C. de caduc. toll.* Constitutionem igitur Justiniani, quae posterior est, sequemur. Denique quoties lex posterior contraria est priori, eamque abrogat, posteriorem sequemur, priori plano neglecta. Sin posterior tantum derogat, aut subroget, aut obroget, tunc trahemus priores ad posteriores, & has quoque ad illas pertinere dicemus. Exemplum: Lege Aelia Sentia, qui in fraudem creditorum manumittit, nihil agit, *l. 3. cum aliquot seqq. D. Qui & a quibus man.* Eadem lege Aelia Sentia domino minori viginti annis non aliter manumittere permittitur, quam si apud consilium iusta causa manumissionis approbata fuerit. Justinianus posteriori horum capitum obrogavit *§. ult. Instit. Quibus ex caus. manum. non lic.* Si ergo posterior lex derogat priori, posterior servabitur in eo tantum casu, in quo derogat, in ceteris prior ad posteriorem trahetur. Idemque, si subrogatum abrogatumve sit.

L E X X X V I I.

TERTULLIANUS LIB. I. QUÆSTIONUM:

Ideo quia antiquiores leges ad posteriores trahi usitatum est; & semper quasi hoc legibus inesse credi oportet, ut ad eas quoque personas & ad eas res pertinerent, quae quandoque similes erunt.

Confirmat quod superiori capite dictum est: *Et semper quasi hoc legibus.* Illud quasi additur, propter jus singulare. De ceteris dictum est *l. non possunt 12. & l. nam ut ait Pedius 13.*

L E X X X V I I I.

PAULUS LIB. V. AD LEGEM JULIAM ET PAPIAM:

Sed & posteriores leges ad priores pertinent, nisi contrariae sint; idque multis argumentis probatur.

Posterioribus leges ad priores pertinent.] Id est, trahendae sunt ad illas, & ita interpretandae, ut vis utrarumque fervetur.

Nisi contrariae sint; idque multis argumentis probatur.]

Si enim contrariae sint, ut dictum est, prior per posteriorem tollitur: Livius lib. 7. cap. 17. Fabius aiebat, in XII. Tabulis legem esse, ut quodcumque populus postremum jussisset, id jus ratumque esset. Idem lib. 9. cap. 34. Ubi duae contrariae leges sunt, semper antiquae abrogat nova. Cicero lib. 2. cap. 49. de Invent. In duabus contrariis legibus utra posterius lata sit, considerare oportet: nam postrema quaeque gravissima est. Tertullianus in exhortatione ad castitatem: Puto autem etiam humanam constitutionem atque decretum postea pristinis praevalere. Idem testatur & Quintilianus cap. 2. lib. 5. ad finem. Lex specialis derogat generali, l. sanctio legum 41. D. de poenis. l. in toto jure 80. D. de reg. jur. Atque hoc indubitate verum est, si generalis antecedit. Quid? si specialis antecedit, generalis sequatur? Et crediderim, specialem tolli. Nam in toto & pars continetur. D. de regul. jur. Praeterquam si verisimile sit, legislatori legem illam specialem ignotam fuisse. Bonifacius VIII. cap. 1. de constit. Licet Roman. Pontifex qui jura omnia in scrinio pectoris sui habere censetur, constitutionem condendo posteriorem, priorem, quamvis de ipsa mentionem non faciat, revocare noscatur: quia tamen locorum & personarum singularem consuetudines & statuta, cum sint facti & in facto consistent, potest probabiliter ignorare, ipsis, dum sint rationabilia, per constitutionem a se noviter editam, nisi expresse caveatur in ipsa, non intelligitur in aliquo derogare. Idem, si tali aliqua ratione nitatur lex illa specialis, ut legislator generali ferenda non videatur illam tollere voluisse. Ulpianus l. 3. §. 5. D. de sepul. viol. Divus Hadrianus rescripto poenam statuit quadraginta aureorum in eos, qui in civitate sepeliunt, quam fisco inferri jussit. Et in magistratus eandem statuit, qui passi sunt, & locum publicari jussit, & corpus transferri. Quid tamen, si lex municipalis permittat in civitate sepeliri? post rescripta principalia, quae ab hoc discesum sit, videbimus; quia generalia sunt rescripta. Et oportet imperialia statuta suam vim obtinere, & in omni loco valent. Horum si neutrum sit, id est, si specialis illa aut ratione careat, aut posteriorem ferenti manifesto nota sit, & ostenderit, se de ea quoque cogitasse, ut per particulam, non obstante, seu generaliter seu particulariter positam, non puto dubitandum, quin abrogetur.

Lex XXIX.

L E X X X I X.

IDEM LIB. SINGULARI AD LEGEM CINCIAM:

Contra legem facit, qui id facit, quod lex prohibet; in fraudem vero, qui, salvis verbis legis, sententiam ejus circumvenit.

L E X X X X.

ULPIANUS LIB. IV. AD EDICTUM:

Fraus enim legi fit, ubi quod fieri noluit, fieri autem non vetuit, id fit. Et quod distat juri dñi diabolus, hoc distat fraus ab eo quod contra legem fit.

Non dubium est in legem committere eum, qui verba legis amplexus, contra legis nititur voluntatem, l. 5. C. de legibus. Idem & prope iisdem verbis cap. ult. de reg. jur. in 6. Annotat autem Accursius, quem communiter omnes sequuntur, quatuor praecipue modis fieri fraudem legi: commutatione rerum, commutatione personarum, commutatione contractuum, & modo contrahendi. Rerum, ut cum SCtum Macedonianum vetet filiisfamilias pecuniam mutuam dari, si quis oleum, vinum, aut quid aliud mutuo det, ut id filiusfamilias vendat & pretio utatur, adhibet fraudem SCto, l. 1. & l. item 7. §. mutui 3. D. ad SCtum Macedon. Item Praefes provinciae dona aut munera accipere prohibetur, xenia non prohibetur. Sed quid? si xenia ad munerum qualitatem producta sint? Dicemus, fraudem factam legi, l. solent 6. §. ult. D. de off. praef. Personarum, hoc modo: Maritus uxori donare non potest. Quid? si donet alicui tertio, per quem res ad uxorem perveniat? fraudulentum est. Itaque ne sic quidem valitura donatio est, l. 3. 4. & 5. D. de don. inter vir. & ux. Cum Stolo Licinius legem tulisset, ne quis plus quingenta jugera agri possideret: & substituta filii sui persona amplius, immo alterum tantum possidere deprehensus esset, ipse primus sua lege a M. Popillio Laenate accusatus & damnatus est. Valerius lib. 8. cap. 6. Plinius lib. 18. cap. 3. Contractuum, ut si quod donare volebat, dicis causa ei vendiderit, d. l. 5. §. circa venditionem 3.

Mo.

do contrahendi: ut si mulier, ne uteretur beneficio SC*i* Vellejani, non intercescit pro alio, sed in se obligationem suscepit, l. *quavis* 8. §. *si cum essem* 14. D. ad SC*tum* Vellejan. Exempla vetera ejusdem rei. Tacitus lib. 2. cap. 30. Negante reo, agnoscentes servos per tormenta interrogari placuit. Et quia vetere SC*to* quaestio in caput domini prohibebatur, callidus & novi juris repertor Tiberius mancipari singulos actori publico jubet: scilicet ut in Libonem, salvo SC*to*, quaereretur. Idem lib. 3. cap. 67. Servos quoque Silani, ut tormentis interrogarentur, actor publicus mancipio acceperat. Idem lib. 5. cap. 9. Tradunt temporis ejus auctores, quia triumvirali supplicio affici virginem inauditum habebatur, a carnifice laqueum juxta compresam. Eadem de re Suetonius in Tiber. cap. 61. Immaturae puellae, quia more tradito nefas esset virgines strangulari, vitia-tae prius a carnifice, dein strangulatae. Idem Tacitus lib. 15. de iis, qui filios adoptabant imminentibus comitiis, quos statim post comitia emanciparent. Duo hujus rei elegantissima exempla sunt apud Ciceronem lib. 2. Accusationis in Verrem; unum etiam lib. 7. Epistolarum, Epistola, cum decimum jam diem, 26.

L E X X X I.

IDEM LIB. XIII. AD LEGEM JULIAM ET PAPIAM:

Princeps legibus solutus est. Augusta autem licet legibus soluta non est, Principes tamen eadem illi privilegia tribuunt, quae ipsi habent.

Tria hic traduntur. I. Principem legibus solutum esse. II. Augustam non esse solutam legibus. III. Sed tamen principes eadem illi privilegia tribuere, quae habent. Quaesitum est ab hominibus eruditis, utrum una aliqua lex lata fuerit, quae omnes, qui deinceps futuri essent, Imperatores legibus solverit, an vero perfectum, tractatis comitiis a populo ad patres, renovari ea lex singulis principibus creatis soleret. Et eandem obtinuit renovari solitam esse: ut & infra l. 1. tit. proximo dicturi sumus.

Solvebantur ne omnino omnibus legibus? Minime. Idem indicat lex lata de Imperio Vespasiani, quae adhuc
S pro-

prope tota extat in aede Lateranensi; in qua ita scriptum est: *Utique quibus legibus plebeique scitis scriptum fuit, ne Divus Aug. Tiberiusve Julius Caesar Aug. Tiberiusque Claudius Caesar Aug. Germanicus tenerentur, iis legibus plebeique scitis, Imper. Caesar Vespasianus solutus sit.* Non igitur omnibus. Non enim legibus naturae: quibus, ut ait Cicero, nemo neque per Senatum, neque per populum solvi potest: sed iis tantum, quae eo valent, quia scripta sunt. Quod Dio lib. 54. expressit his verbis: *ἀλλοιῶν τῶν νόμων, οὗ αὐτῷ τὸ Λατίνου ῥήματι λέγεσθαι, ἰσχυροὶ δὲ πάλιν ἀναγκαστικῶς ἐπιτεταῖ, καὶ οὐδὲν τὸ παρανομῆσαι ἐνέχοντα.* Male igitur regii Persarum iudices, qui Cambysi sororem ducere cupienti, responderunt, legem quidem nullam esse, quae tale matrimonium permitteret: sed esse aliam legem, qua Persarum regi, quicquid collibuisset, facere liceret. Male Anaxarchus, qui Alexandrum Clito interfecto solari volens, dixit, eo Themis & Dices Jovi adstiteret, ut intelligeremus, omnia regum & facta & consilia pro iustis habenda esse. Scelerate Julia, quae privigno Caracallo dicenti, Velle, si liceret; respondit, Si libet, licet. An nescis te Imperatorem esse, & leges dare, non accipere? cui quicquid libet, licet, libere non debet, nisi quod licet. Adulterium, caedem, furtum facere, non magis principi, quam privato licet. Papinianus parricidium Caracalli in fratrem noluit excusare, facillius esse dicens, parricidium facere, quam defendere. Quis initio dedit eam potestatem regibus? Populus. Ergo ea tantum potest princeps, quae populus poterat. Nemo enim plus juris ad alium transferre potest, quam ipse habet, l. 54. D. de reg. jur. Potest efficere, ut inter se & Augustam donationes valeant, l. pen. C. de don. inter. vir. & uxor. l. ult. C. de quadrienn. praesc. Possunt consulatum capere ante aetatem legitimam, & eundem alii conferre. Jure communi eorum, quae donantur filiofamilias, ususfructus est patris.

At secus, si quid ei Imperator donaverit, l. cum multa 7. C. de bon. quae liber. Et in his quoque parce agere debet: nec sine ratione. Et si legibus soluti sumus, legibus vivere volumus, §. ult. Inst. Quibus modis testam. infirm. Ex imperfecto testamento legata vel fidei-commissa Imperatorem vindicare in vererendum est. *deceat enim*

enim tantae majestati eas servare leges, quibus ipse solutus videtur, l. ex imperfecto 23. D. de leg. 3. Ex imperfecto testamento nec Imperatorem hereditatem vindicare posse, saepe constitutum est. Licet enim lex Imperii solemnibus juris Imperatorem solverit: nihil tamen tam proprium imperii est, quam legibus vivere, l. 3. C. de testam. Digna vox est majestate regnantis legibus alligatum se principem profiteri, l. 4. C. de legibus.

L E X X X X I I.

JULIANUS LIB. XCIV. DIGESTORUM:

De quibus causis, scriptis legibus non utimur, id custodiri oportet, quod moribus & consuetudine inductum est. Et si qua in re hoc deficere, tunc quod proximum & consequens ei est, si nec id quidem appareat, tunc jus, quo urbs Roma utitur, servari oportet. §. 1. Inveterata consuetudo pro lege non immerito custoditur, & hoc est jus, quod dicitur moribus constitutum. Nam cum ipsae leges nulla alia ex causa nos teneant, quam quod judicio populi receptae sunt: merito & ea quae sine ullo scripto populus probavit, tenebunt omnes. Nam quid interest, suffragio populus voluntatem suam declaret, an rebus ipsis & factis? Quare rectissime etiam illud receptum est, ut leges non solum suffragio legislatoris, sed etiam tacita consensu omnium per desuetudinem abrogentur.

In indice praeposito Pandectis Florentinis Julianus dicitur scripsisse tantum nonaginta libros Digestorum; quare oportet aut in indice, aut in hujus legis inscriptione vitium esse. Idque perincommode accidit. Nam si sciremus, quoto ex libro deprompta sit, facilius ad veram illius sententiam conjectura pervenire possemus. Agit de consuetudine. Dividetur a me in duas partes: quarum secundam facio ibi, *Inveterata consuetudo*. Prior pars sine dubio non ad cives Romanos, sed ad municipia & ad provincias pertinet. Alioqui enim non distulisset ad ultimum id jus, quo urbs Roma utitur. Dicit autem tria: quorum hoc primum est: *De quibus causis scriptis legibus non utimur*. Ex his verbis colligimus, consuetudinem in iis tantum causis locum habere, in quibus scriptis legibus non utimur: ut & l. 33. *Diutur-*

*na consuetudo pro jure & lege in iis quae non ex scripto
 descendunt observari solet. Tertullianus de Corona mili-
 tis: consuetudo in civilibus rebus pro lege suscipitur, cum
 deficit lex. Ergo quibus de rebus lege municipali aut ju-
 re scripto provinciae aliquid cautum est, id custodiri opor-
 tet, quod lege comprehenditur: at de quibus causis,
 scriptis legibus non utimur, id custodiri oportet, quod
 moribus & consuetudine inductum est. Illud, *scriptis
 legibus non utimur*, dupliciter accipiendum est: sive lex
 scripta nulla sit, sive scripta quidem sit, sed in usu non
 sit: immo vero desuetudine antiquata. Utroque casu
 igitur servanda consuetudo. Sed nonne pugnat quod su-
 pra dictum est, in iis, quae lege comprehensa non sunt,
 procedendum e similibus ad similia? Non pugnat, si re-
 cte consideretur. Ibi dicebat JCtus, non de omnibus le-
 ges ferri, sed de iis, quae plerumque contingerent. Quod si
 quid novum & inusitatum evenisset, aut consulendum
 principem, aut similitudinem sequendam. In illis locus
 esse consuetudini non poterat. Quae enim esse consue-
 tudo potest in iis, quae *in magnis* eveniunt? Cum
 consuetudo frequentiae significationem habeat: illa per-
 rare contingant. Hic loquitur de iis, quae & in quoti-
 diano usu posita sunt, & de iis tamen nihil legibus cau-
 tum est. Accursius exemplum ponit in Feudis, rectissime
 & verissime. Quando igitur de Feudis nihil antiquo jure
 cautum est, quod res ipsa nondum extiterat, ea custo-
 diri oportet, quae usibus Feudorum continentur. Di-
 cat aliquis, consuetudo est jus non scriptum. Feudo-
 rum autem jura scripta sunt. Legum igitur potius, quam
 consuetudinis nomine censeretur. Sed dixi alias,
 consuetudinem, etiam si litteris mandetur, memoriae
 causa, & ut hoc ipsum certius sciatur, quid in consue-
 tudine positum sit, non tamen amittere nomen suum;
 neque desinere vocari jus non scriptum. Non enim eo
 valet, quia scriptum est, sed valebat etiam, antequam
 scriberetur. Est autem jus non scriptum duplex. Aequi-
 tas est jus non scriptum, quod naturae ductu omnes, qui
 bene adfecto sunt animo, probant. Consuetudo est jus
 non scriptum, utendo & introductum & confirmatum.
 Lex nusquam scripta est, quae jubeat pacta servari. Sed
 quia natura ipsa docet id fieri oportere, ea se servaturum
 Praetor naturalem aequitatem secutus edixit l. l. D. de
 pa-*

passis. At consuetudo non a natura ipsa originem habet: sed cum unus aut alter aliquid facere coeperunt, deinde accedunt eorum exemplo alii; ac denique tota civitas idem publice facit, coalescit paulatim, quasque radices agit: tum longo usu confirmata vim legis obtinet consuetudo.

Moribus & consuetudine] *Ἐκ παλαιότητος*, hoc quidem loco. Aliquando enim consuetudo est frequentatio actionum similium. Morum autem nomine significatur qualitas illa ac conformatio animi, quae sic aut sic assuescendo comparatur: ex qua bene moratos aut male moratos dicimus. Et ita intelligendum est illud Aristotelis, *ἵνα ἡ πόλις πειθαρχήσῃ*. quod quidam huc accommodare conati sunt non satis intelligenter.

Et si qua in re] Quibus de causis ne moribus quidem & consuetudine inductum quidquam est: in eis spectare debemus, num quid in aliqua simili causa moribus inductum sit; atque id sequi. Nam ut jus scriptum, ita & non scriptum ad consequentias interdum producitur. Neque tantum servanda consuetudo est, sed & ratio, quae consuetudinem suasit, *l. 1. C. Quae sit longa cons.* Hujus rei Accursius quatuor exempla ponit, quorum ultimum probatur Bartolo. *Deficere tunc*] Legendum, *Defecerit, tunc.*

Proximum & consequens] *Ἐξ ἡμῶν.*

Si nec id quidem] Ubi haec omnia defecerint, decurremus ad jus commune civium Romanorum, id est, ad id quod eo jure in aliis rebus cautum est. Exemplum: Vassallus Feudi partem opposuit pignori: postea feudum domino commissum est. Utrius causam potiore esse dicemus, domini, an creditoris pignoratitii? Hoc neque usibus Feudorum definitum est: neque hujus simile quidquam. Sequemur igitur jus commune, & dicemus, pignus extingui. Ita enim jure communi statutum est in agro emphyteutico, *l. lex vectigali 31. D. de pign.*

Inveterata] Haec non cohaerent cum superioribus; sed generaliter dicuntur de vi consuetudinis, de qua ita Leo & Anthemius Imperatores: *Leges quoque ipsas antiquitus probata & servata tenaciter consuetudo imitatur, l. ult. C. quae sit longa cons.* Sed quando dicatur inveterata, & num certus aliquis numerus actionum consuetudinem inducat, dicam in *l. seq.*

Inveterata] Tripertitum hoc quoque membrum est. Primo enim ponit dictum quoddam de vi consuetudinis. Deinde ejus causam affert, eamque confirmat. Postremo aliud quoddam ex eo colligit. *Nam cum ipsae leges. αἰτιολογία.* Quae consensu contrahuntur, contrario consensu resolvuntur, l. 3. D. de resc. vend. l. prout 80. in fin. D. de solut. *Nihil tam naturale est, quam eo genere quidque dissolvere, quo colligatum est. ideo verborum obligatio verbis tollitur: nudi consensus obligatio contrario consensu dissolvitur, l. nihil 35. D. de reg. jur.*

Nam quid interest] Confirmatio assumptionis.

Quare] Conclusio. Etiam desuetudine, ut lege contraria, leges abrogantur.

Suffragio legislatoris] Legendum, *suffragiis latis.* Consuetudo potestne legem tollere? Gellius lib. 11. cap. 18. ait, *leges Draconis non decreto jussuque, sed tacito illiteratoque Atheniensium consensu obliteratas.* Livius lib. 4. cap. 31. *Usum unum esse legum correctorem.* Sic quod in XII. scriptum erat de talione, aut de debitoribus dissecandis, usu improbatum est. Sic quod in iisdem erat, *sic qui falsum testimonium dixisse convictus esset, de saxo Tarpejo deiceretur, abolevisse ait Gellius lib. 20. cap. 1.* Sed numquid desuetudine, aut, quod idem est, contraria consuetudine legem a principe latam a populo aboleri posse dicemus? Minime. Nam populus omnem suam potestatem in principem contulit. Ergo ut condere, ita & tollere legem solus jam princeps potest.

Ratio Juliani est, quia leges nulla alia ex causa nos tenent, quam quod iudicio populi receptae sunt. At in legibus principis alia causa est.

Nihil interest, suffragio populus voluntatem suam declararet, an factis. At non posset hodie populus legem principalem suffragio tollere. Ergo nec factis. Et hoc est quod dicitur l. 2. C. *Quae sit longa consuetudo.* Dictum autem Juliani referendum est ad illa tempora, quibus condendae legis auctoritas penes populum erat.

Tacito consensu omnium] Quid? si unus dissentiat? *Quod major pars curiae efficit, pro eo habetur ac si omnes egerint, l. quod major. 19. D. ad municip. Referitur ad universos, quod publice fit per maiorem partem, l. aliud est vendere 168. §. 1. D. de reg. jur.* Nequo
pu.

putaverim, scrupulose dinumerandam totam civitatem, ut sciatur, utra pars sit major, consentientium, an dissentientium. Sed hoc totam populari, ut dicitur, trutina examinandum. Nam si res in eo statu est, ut non constet multis partibus plures esse qui ita faciant, quam qui secus, scias licet, consuetudinem non esse.

L E X X X X I I I.

ULPIANUS LIB. I. DE OFFICIO PROCOS.

Diuturna consuetudo pro jure & lege in iis, quae non ex scripto descendunt, observari solet.

Conferenda est cum l. *observare* 4. & cum l. *solent* 6. infra D. de off. procos.

Diuturna] Diuturnum, longum, antiquum, & similia pro ratione rei interpretanda sunt. Diu est non minus decennio, l. *si cum fideicommissa* 16. §. *Aristo.* 3. D. *Qui & a quibus.* Diu, manifesto pro biennio, l. *cum dominii* 56. D. *locati.* Vetustas semper pro lege habetur; & vetustas vocatur tempus, cujus non extat memoria, l. 2. §. 1. D. de aqua & aq. pluv. arc. Facit cap. 1. De consuet. in 6.

L E X X X X I V.

IDEM LIB. VI. DE OFFIC. PROCOS.

Cum de consuetudine civitatis vel provinciae confidere quis videatur, primum quidem illud explorandum arbitror, an etiam contradicito aliquando judicio consuetudo firmata sit.

Primum quidem illud] Particula quidem significat, alia deesse. *an etiam*] ergo & aliter.

Contradicito] Cum contradicatum esset. Accursius admonet, in quibusdam libris legi, *non contradicito.* quod plane ineptum est.

L E X X X X V.

HERMOGENIANUS LIB. I. JURIS EPITOMARUM:

Sed & ea quae longa consuetudine comprobata sunt, ac per annos plurimos observata, velut tacita civium conventio, non minus quam ea, quae scripta sunt jura, servantur.

L E X X X X V I.

PAULUS LIB. VII. AD SABINUM:

Imo magnae auctoritatis hoc jus habetur, quod in tantum probatum est, ut non fuerit necesse scripto id comprehendere.

Τὸ ἀνέκδοτον, ἰσχυρότερον,

L E X X X X V I I.

CALLISTRATUS LIB. I. QUÆSTIONUM:

Si de interpretatione legis quaeratur, inprimis inspicendum est, quo jure civitas retro in hujusmodi casibus usa fuisset: optima enim est legum interpres consuetudo.

Quodsi nova lex sit, de cujus interpretatione dubitatur, ita ut nondum usus inveteraverit, consulendus est princeps, l. penult, C. eod. tit.

L E X X X X V I I I.

IDEM LIB. I. QUÆSTIONUM:

Nam Imperator noster Severus rescripsit, in ambiguitatibus, quae ex legibus proficiuntur, consuetudinem, aut rerum perpetuo similiter judicatarum auctoritatem vim legis obtinere debere.

Severus] Alexander Mammeae filius. At contra l. nemo 13. C. de sent. & interl. om. jud. Sed ibi loquitur de exemplis, quae manifesto sunt contra leges.

LEX XXXIX.

L E X XXXIX.

CÆSUS LIB. XXIII. DIGESTORUM:

Quod non ratione introductum, sed errore primum, deinde consuetudine obtentum est, in aliis similibus non obtinet.

Vide cap. quæ contra 2. & omnes seq. dist. 8. Exemplum, ut cap. ad audientiam 3. cap. 4. & similibus. extra de consuet. & toto prope tit. de consuet. in 6.

L E X XL.

MODESTINUS LIB. I. REGULARUM:

Ergo omne jus aut consensus fecit, aut necessitas constituit, aut firmavit consuetudo.

Aut consensus fecit] Ut legem, plebiscitum, SCtum.

Aut necessitas constituit] Ut Edicta magistratuum, Constitutiones principum.

L E X XLI.

ULPIANUS LIB. II. INSTITUTIONUM:

Totum autem jus consistit aut in acquirendo, aut in conservando, aut in minuendo. Aut enim hoc agitur, quemadmodum quid cujusque fiat, aut quemadmodum quis rem vel jus suum conservet, aut quomodo alienet, aut amittat.

Juris privati hæc divisio est.

M. A. M U R E T I,
 J C T I A C C I V I S R O M A N I,
 C O M M E N T A R I U S
 D E C O N S T I T U T I O N I B U S
 P R I N C I P U M.

T. I. T. IV.

U L P I A M U S L I B. I. I N S T I T U T I O N U M :

Quod Principi placuit, legis habet vigorem. Utpote cum lege regia, quae de Imperio ejus lata est, populus ei & in eum omne suum imperium & potestatem confert. §. 1. Quicumque igitur Imperator per epistolam & subscriptionem statuit, vel cognoscens decrevit, vel de plano interlocutus est, vel Edicto praecepit: legem esse constat. haec sunt quas vulgo Constitutiones appellamus. §. 2. Plane ex his quaedam sunt personales, nec ad exemplum trahuntur: nam quod Princeps alicui ob merita indulgit, vel si quam poenam irrogavit, vel si cui sine exemplo subvenit, personam non egreditur.

[Legis habet vigorem] Olim quod populo placuerat, lex erat. Postea in locum populi succedit princeps: omnisque populi potestas in eum translata est. Sunt igitur haec analogae, Princeps, Populus, Quod placuit principi, Quod placuit populo. quorum ut primum ad secundum, ita tertium ad quartum. Ita si princeps habet potestatem populi, id quod principi placuit, vim habet ejus quod populo placuit, id est, legis. Est autem hoc ita intelligendum, Quod principi placuit habere vim legis, id vim habet legis. Hoc modo facile est dissolvere quod quidam obijciunt de placitis tyrannorum, aut nefariorum principum, quae negant habenda pro legibus. Qua ratione Opilius Macrinus, ut est apud Capitolinum in ejus vita cap. 13. cogitavit de tollendis omnibus principum

cipum rescriptis: quod nefas duceret, Caligulae, Neronis, Commodi, & talium placita pro legibus haberi. haec enim regula tenenda est. Nihilo plus potest princeps, quam olim potuit populus. Quod igitur populus sciscere poterat, id si jubeat princeps, aequae lex erit, atque si olim a populo scitum esset. Quod, ne si populus quidem scivisset, lex fuisset: id, ne si princeps quidem jubeat, legis vim obtinebit. Si populus jusisset aliquid jure naturali aut divino contrarium, id jussum pro lege habendum non fuisset. Ne erit quidem, si tale quid jubeat princeps. Non enim major est auctoritas principis, quam olim populi fuit. Idque constat ex eo, quod subjungitur.

Utpote cum lege regia, quae de Imperio ejus lata est, populus ei & in eum omne suum imperium & potestatem conferat] Lex regia vocatur, quam L. Flaccus interrex tulit de Sulla Dictatore perpetuo, qua ei summam & plane regiam omnium rerum potestatem in civitate permisit. Nam cum C. Marius, Marii septies Cos. F. Consul Praeneste, per Q. Lucretium, Cn. Papirius Carbo, ejus collega, per Cn. Pompejum, Sullanos duces, occisi essent, eoque modo resp. ad interregnum rediisset, L. Flaccus interrex proditus, tulit legem, ut quaecumque Sulla egisset, rata essent: utque ei omnia licerent. De hac lege Cicero lib. 1. cap. 15. de Legibus: *San vero stultissimum illud, existimare, omnia justa esse, quae ita sint in populorum institutis & legibus. Etiamne, si quae sint tyrannorum leges? Si triginta illi Athenienses leges imponere voluissent, aut si omnes Athenienses deleterentur tyrannicis legibus, num ideo hae leges justae haberentur? Nihilo, credo, magis illa, quam interrex noster tulit, ut Dictator quem vellet civium indicta causa impune posset occidere. Idem tertia in Rullum cap. 2. Omnium legum iniquissimam, dissimillimamque legis esse arbitror eam, quam L. Flaccus interrex de Sulla tulit, ut omnia quaecumque ille fecisset, essent rata. Nam cum ceteris in civitatibus, tyrannis institutis, leges omnes extinguantur atque tollantur, hic reipubl. tyrannum lege constituit. Haec autem ipsa lex renovata est in C. Julio Caesare, cum Dictator perpetuus creatus est. Interfecto Caesare, cum lege Antonia dictaturae nomen e reipublica in perpetuum sublatum esset, Augustus & post eum*

cum ceteri non quidem Dictatores perpetui, sed, quod idem re & effectu erat, Imperatores perpetui creati sunt, *l. unica D. de off. praef. praet.* Eis autem singulis, ut primum creati erant, eadem illa lex renovabatur, & ejus fragmentum extat, ut dixi, in aede Lateranensi. Sed id postea fieri desitum est, cum etiam sine eo possent omnia, & omnis Senatus ac Populi auctoritas prorsus extincta esset.

Ei & in eum] Non tantum ei, ita ut eam sibi quoque retinuerit, ut cum Antoninus philosophus Imperium cum L. Vero communicavit: sed plane in eum, ita ut se omni sua veteri potestate spoliaverit: quamvis id Azo & alii quidam negant.

Conferat] Recte: lex enim semper loquitur.

Imperator per epistulam & subscriptionem statuit] Consulebantur principes aut a magistratibus, aut etiam a privatis praesentibus, aut absentibus per libellum, aut per epistolam. Quod autem ita consulentibus rescripserant, legis vim obtinebat. Talium epistolarum plenus est Codex noster. Extat epistola Nervae ad Tullium Justum: Cum rerum omnium ordinatio, quae prioribus temporibus irchoatae consummataeque sunt, observanda est, tum epistolis etiam Domitiani standum est.

Et subscriptionem] Subscribebat epistolis Imperator manu sua, *l. sancimus 3. l. sacri affatus 6. C. de diversis rescriptis.* Subscriptio autem continebat diem & Consulem, *l. si qua beneficia 4. C. ut supra*, quae ita legitur in C. Theod. l. 1. D. de const. princ. & edictis: Si qua post haec edita, sive constitutiones, sine die & consule fuerint deprehensa, auctoritate careant.

Vel cognoscens decrevit] Si Imperialis majestas causam cognitionaliter examinaverit, & partibus cominus constitutis sententiam dixerit: omnes omnino iudices, qui sub nostro imperio sunt, sciant hanc esse legem non solum illi causae, pro qua producta est, sed & omnibus similibus, *l. ult. C. de legibus, & constit. princ. & edictis.*

Vel de plano interlocutus est] De plano, est, ex aequo loco, ut in via, aut domi, non pro tribunali. Itaque haec duo opponuntur, *l. 1. §. abolitio 8. D. ad Turpilianum. l. unius 18. in fin. D. de quaestionibus.* Cum autem magistratus alia etiam de plano, alia tantum pro tribunali expedire possent, Imperator omnia de plano expe-

expedire poterat. Ait igitur, etiam si non servatis solem-
nibus, quibus eum solutum esse diximus, sed etiam de
plano aliquid decreverit, id vim legis obtinere. Sueto-
nius, in *Aug. c. 33. Augustus jus dixit adfide, & in
noctem, nonnunquam, si parum corpore valeret, lectica
pro tribunali collocata, vel etiam demi cubans.* Idem de
Tiberio Tacitus. *Hadrianus, ait Dio, jus dicebat adfi-
due cum primoribus civitatis, aliquando in palatio, non-
nunquam in prandio, interdum & pro tribunali.* Ergo
etiam interlocutoria sententia principis antiquitus obtine-
bat vim legis, & videtur comprehendi nomine constitutio-
nis *l. metum autem praesentem 9. §. 3. in fine D. quod me-
tus causa.* sed hoc postea mutatum videtur *l. 3. C. de
legibus.* Nam quod Bartolus distinguit, utrum relata sit
in corpore juris, an non, ridiculum est.

Vel Edicto praecepit] Edictorum principalium fre-
quens in his libris mentio: & hanc quoque Imperatores
notam esse volunt generalis legis, cum inserto *Edicti vo-
cabulo nuncupatur, l. 3. C. de legib.* Sunt igitur tria
genera constitutionum, Epistola, Decretum, Edictum,
ut & Theophilus in titulo de *Jure natur. gent. & civil.*

Legem esse constat] Id est, legis vim obtinere, ut in-
terpretatur ipse Imp. *l. ult. C. de legib.*

Haec sunt quas vulgo Constitutiones appellamus] Consti-
tutiones, διατάξεις.

*Plane ex his quaedam sunt personales, nec ad exemplum
trahuntur; nam quae princeps alicui ob merita indulsit,
vel si quam poenam irrogavit, vel si cui sine exemplo sub-
venit, personam non egreditur. Personalalia non trahun-
tur ad exemplum, l. quia tale 13 D. soluto matrim.*
Quae a Bartolo adferuntur tanquam contraria, indigna
sunt, quibus respondeatur.

L E X I I.

ULPIANUS FIDEICOMMISSORUM LIB. IV.

*In rebus novis constituendis evidens esse utilitas debet,
ut recedatur ab eo jure, quod diu aequum visum est.*

Omnis in rep. novitas semper suspecta sapientibus fuit.
Nec immerito. Nam si senectuti multum tribuitur (*l.
semper 5. D. de jure immun.*) multo plus antiquitati tri-
bui

bui debet. Difficile est, ut aiebat Simonides, *μὲν γὰρ τὸ πᾶν κινεῖται*: eaque tentare ac movere, quae multorum saeculorum auctoritas comprobavit. Plato quidem ita abhorruit a novitate, ut ne musicorum quidem modos sine gravissimo periculo mutari in rep. censuerit posse. Id quod ab eo cum alibi, tum *lib. 4. de Rep.* copiose disputatur: referturque a Cicerone *lib. 2. c. 15. & lib. 3. c. 14. de Legibus. & Iacedaemoniorum Ephori Terpan drum*, auctore Plutarcho, multarunt, quod in ci-thara praeter necessitatem nervum unum addidisset. Quodsi hoc in illis musicorum νόμοις, qui ad solam prope voluptatem comparantur, tam severe observandum putarunt; quanto magis in his, quibus tota resp. continetur? In quibus semper habendum in animo illud Hesiodium, *νόμος δ' ὁ πᾶσι νόμιμος ἔστιν*. Pertinet huc nobile illud institutum Locrensum, quod refertur a Demosthene in *Oratione κατὰ Τιμοκράτους*. Aristoteles *lib. 2. Politicorum*, cum aliquot argumenta attulisset, cur leges interdum mutari expediret, postremo addit: *Ἄλλοι δὲ πείθονται ἐπισκοπεῖν ἀλλαβὰς αἱ δέουσι εἶναι πρὸς τὸ μὴ βίλποι μικρὸν, τὸ δὲ εἰδέναι ἀχρεῖας λύνει τὰς νόμους φάλλον, φανερὸν ὡς ἐστίαι ἐπὶ τῇ ἀμνηστίας καὶ τῇ νομοθεσίᾳ καὶ τῇ ἀρχαίᾳ. καὶ ὅτι πρὸς τὴν ἀφελίαν καὶ τὴν βλάβην, πῶς ἀρχαίαι ἀπαρτίζονται ἐπὶ τῇ εἰρήνῃ*. Livius *lib. 34. c. 53*. Nihil motum ex antiquo probabile est; veteribus, nisi quae usus evidenter arguit, flari malunt. Sed verum tamen est, quod apud eundem eodem libro *c. 6*. L. Valerius tribunus plebis dicit his verbis: *Ego quemadmodum ex iis legibus quae non in tempus aliquod, sed perpetuo utilitatis causa in aeternum latae sunt, nullam abrogari debere fateor, nisi quam aut usus coarguit, aut status aliquis reip. inutilem fecit: sic quas tempora aliqua desiderarunt leges, mortales, ut ita dicam, & temporibus ipsis mutabiles esse video.*

L E X I I I.

JAVOLENUS EPISTOLARUM LIB. XIII.

Beneficium Imperatoris, quod a divina scilicet ejus indulgentia proficiscitur, quam plenissime interpretari debemus.

Be.

Beneficia principalia interpretari ipsi principes solent, l. ex facto 43. pr. D. de vulg. & pupill. l. Neratius 191. D. de reg. jur. Nos tamen, quod sine cujusquam injuria fiat, & dum ne excedamus modum ipsum beneficii a principe collati, ea quam latissime interpretari debemus. Exemplum ex l. quidam consulebant 57. D. de re jud. ex l. si cui. ex quib. caus. major. ex l. princeps 21. D. de verb. sign. Accursius inepte ponit exemplum ex l. 3. ult. cum l. seq. D. de poen. leg. aequae inepte ex l. 1. D. ad municip. Bartolus ex l. 1. §. cum urbem 4. D. de offic. praef. urb. nihilo melius. Quae a nobis posita sunt, vera & apta sunt.

L X IV.

MODESTINUS LIB. II. EXCUSATIONUM:

Δι μεταγενέστερας διατάξεις ισχυρότερας τῶν αὐτῶν νῦν.

Exemplum habes in l. ult. D. de servis exportandis ubi constitutio D. Marci vincit constitutionem Hadriani. Sed talium exemplorum magna passim in jure copia est.

M A N.

M. A. M U R E T I,

J C T I E T C I V I S R O M A N I.

COM M E N T A R I U S

I N T I T U L O S A D M A T E R I A M J U R I S D I -
C T I O N I S P E R T I N E N T E S.

De Jurisdictione & Imperio hodie disferere institui, vobisque, quantum in me erit, viam munire ad utriusque naturam cognoscendam, & ad intelligenda ea, quae de illis, in iis veterum Jurisperitorum fragmentis, quae more suo, sine ordine ullo, & sine magno judicio Tribonianus in hos libros congesit, continentur. Tota autem haec disputatio mihi altius repetenda est, quam vulgo solet. Nam cum in aliis partibus juris, ab iis Interpretibus, qui vulgo plurimi sunt, antiquitatis ignoratione multa peccata sunt: tum in hac, supra quam cuiquam credibile sit, plurima: ut in ceteris aliquando tamen aliquid vidisse; in hac plane caeci fuisse videantur. Nam cum Accursius, qui certe moderatius insaniit, quam ceteri, pauca quaedam erroris & inscitiae semina sparsisset, ea deinde posteriorum ingeniis, tamquam pingui ac feraci solo, conceptae radices etiam egerunt, ita ut in arborem excreverint, quae longe lateque patulis diffusa ramis, quorum in singulis foliis totidem singularis stultitiae vestigia impressa erant, tantum effecit umbrae & opacitatis, ut qui sub ea jacebant, veritatis lucem aspicere nunquam potuerint. Inde illi gradus jurisdictionis parvae, minoris, minimae; magnae, majoris, maximae; itemque imperii parvi, minoris, minimi; magni, majoris, maximi: inde officium nobile, officium mercenarium, aliaque ejusdem generis somnia, quae qui magno fastu ac supercilio tradiderunt, pro jurisdictione juris ignoracionem, pro mero imperio meram stultitiam, pro misto, mistam cum falsa opinione scientiae prodiderunt. Itaque ut traditum est, antiquis temporibus nobilem quandam musi-

cum

cum duplicem mercedem exigere solitum ab iis, qui se ipsi in disciplinam darent, si prius aliis praeceptoribus uti essent, quod sibi duplicem laborem capiendum esse diceret, dedocendi unum, & alterum docendi: ita qui talibus, ut Plautino verbo utar, deliramentis infatuati sunt, conducere, si fieri posset, aliquem deberent, cuius ope ea, quae didicere, dediscerent. Sed nolo in eis insectandis operam abuti: jam pridem enim ad utiliora properat oratio.

Ut igitur jurisdictionis & imperii tractationem ab ipso fonte repetamus, illud inprimis ponendum est, neque sine legibus rempublicam esse posse, neque sine magistratibus leges. Nam & leges nervos atque artus reipublicae, & magistratus ipsos custodes ac vindices legum, vere ac merito homines sapientissimi nominarunt. Leges autem aut ad cultum divinum, aut ad formam & constitutionem reipublicae pertinent, aut ad negotia, quae inter singulos cives contrahuntur. Illud jus publicum, hoc privatum nostri vocant. De jure publico nihil nobis hoc tempore dicendum est, sed de eo tantum, quod pertinet ad negotia, sive, ut Aristoteles ea vocat, synallagmata. Jam negotiorum omnium, quae inter cives contrahuntur, bipertita divisio est: aut enim civilia sunt, aut criminalia. Quae ne vagentur & incerta sint, sed habeant cives in utroque genere certam aliquam regulam, quam sequantur: leges quoque alias de civilibus negotiis; alias de criminibus esse oportet. Nempe igitur magistratus quoque aut iidem utrisque, aut alii civilibus, alii criminalibus negotiis praesint necesse est. In republica Romana, civilibus controversiis inter cives disceptandis ac dijudicandis, praerat Praetor urbanus; idque munus ipsius jurisdictionem urbanam vocabant. De nullo autem crimine cognoscebat Praetor urbanus, neque quisquam omnino apud eum ullius criminis reus postulabatur: sed tantum, ut ante dixi, de civilibus causis. Quin etiam cum propter multitudinem negotiorum, unus omnibus sufficere non posset, cumque etiam quaedam humilliora essent, quam ut consentaneum videretur, Praetorem populi Romani in eis occupatum, ab aliis gravioribus avocari, iudices dabat in singulas causas, qui cognoscerent, ac sententiam ferrent: quibus tamen ipse prius formulam praescribebat, quam in iudicando sequerentur, a qua eis

T

no

ne latum quidem unguem, ut dicitur, discedere licebat. Erant autem hujusmodi iudices homines privati, qui deligebantur interdum ex ordine Senatorio, interdum ex equestri, interdum ex utroque, prout varietas temporum tulit, quibus iudicia modo penes hunc, modo penes illum ordinem fuerunt. Hi iudices legebantur a Praetore, & eorum nomina in albo proponebantur, ut litigatoribus ex toto illo numero deligendi potestas esset: vocabanturque iudices selecti. Horatius lib. 1. Serm. 4. vs. 123.

Unum ex iudicibus selectis obijciendo.

Seneca lib. 3. de Beneficiis, c. 7. Non potest iudex ad haec sumi ex turba selectorum, quem census in album & equestris hereditas misit. Plin. in praefatione Naturalis Historiae: Quid te iudicem facis? Cum hanc operam condicerem, non eras in hoc albo. A. Gellius lib. 14. c. 2. Quo primum tempore a Praetoribus lectus in iudices sum, ut iudicia, quae appellantur privata, susciperem, libros utriusque linguae de officio iudicis scriptos conquifivi. Ex illis igitur ipsi litigatores communi consensu deligebant, quos de re sua iudicare vellent: tum eos ipsis Praetor iudices dabat. Cicero pro Cluentio c. 43. Neminem voluerunt maiores nostri non modo de existimatione cuiusquam, sed ne pecuniaria quidem de re minima iudicem esse, nisi qui inter adversarios convenisset. Idem etiam significat Papinianus in l. ex consensu 33. D. de appellationibus. Neque dari poterat is, quem altera tantum pars nominatim peteret, nisi speciali permisso principis, l. observandum est 47. D. de iudiciis. Hi, re cognita, sententiam quidem ferebant, sed cogere non poterant litigatores, ut sententiae suae parerent: privati enim erant. Magistratus igitur ipsi, qui eos dedebant, eorum sententias exsequebantur, l. a Divo Pio 15. D. de re iudicata. Ex iis, quae diximus, intelligi potest, quid sit iurisdictio; quam ita definiendam puto, ut dicamus, Iurisditionem esse potestatem iudicandi, iudicesve dandi de civilibus controversiis, & de delictis privatis, omninoque de iis tantum, pro quibus non alia quam pecuniaria poena imponeretur. Ac quam diu stetit respublica, & quam diu etiam pura illa & incorrupta Latine loquendi consuetudo viguit, jus dicendi verbum nunquam

quam ad criminales causas, saltem ad eas, pro quibus poena aliqua corpore subeunda esset, accommodatam est. Posterior aetas nonnunquam *jus dicere*, aut, quod idem est, *jus reddere* etiam eos dixit, qui quaestiones publicas exercebant. Pomponius l. 2 § 23. *D. de orig. jur. De capite civis Rom. non erat permisum Consulibus injussum populi jus dicere.* Idem §. 32. *Decem & octo Praetores in civitate jura reddebant.* Et tamen eorum plerique exercebant quaestiones publicas, ut notum est, & nobis suo loco declaratum. Suetonius in Augusto c. 33. *Dixit autem jus non diligentia modo summa, sed etiam lenitate, si quidem manifesti partitidii rerum, ne culeo infueretur, quod non nisi confessi afficiebantur hac poena, ita fertur interrogasse: Certe patrem tuum non occidisti? Similia exempla & ex Asconio, & ex aliis proferuntur.* Neque tamen propterea quisquam opinetur, jurisdictionem etiam ad crimina pertinere: aut eos sequatur, qui ajunt, ut adoptio dividitur in adrogationem & eam, quae generis nomine vocatur adoptio; sic & jurisdictionem dividi in imperium, & eam, quae proprie vocatur jurisdiction. Omnino enim jurisdiction ad pecuniarias tantum controversias pertinet: neque unquam accipitur pro potestate cognoscendi de facinoribus, aut in eos, qui se eis obstrinxerint, animadvertendi. Id quod vel his argumentis necessario pervinci potest. Maximam & plenissimam jurisdictionem in urbe habebat Praetor urbanus. Ejus autem de nullo prorsus crimine cognitio erat. Cognitio igitur de criminibus in jurisdictione non continetur. Item. Univerſa jurisdiction mandari potest, l. solet praetor 16 cum l. seq. *D. de jurisd.* Cognitio de criminibus mandari non potest, l. solent 6. l. si quid erit 11. *D. de offic. procons.* Cognitio igitur de criminibus non est pars jurisdictionis. Atque haec vera & rata sunt, ideoque, quae natura veri est, quo considerantur attentius, eo magis probabuntur. Nunc persequamur reliqua. Jurisdictionis, nisi ei admistum sit aliud quod imperium, nulla esse utilitas potest. Quid enim agas, si vocatus in jus, venire nolit? Quid? si latitet, neque copiam sui faciat? Quid? si, Praetoris auctoritate contempta, sententiae illius aut judicium ab eo datorum parere abnuat? Nonne his & similibus casibus eam oportet Praetori esse potestatem, ut & cogat eos, qui juris-

dictioni suae subsunt, & superbiam ac contumaciam non parentium poena aliqua plectat? Sed & alia multa sunt civilia negotia, quae expediri sine imperio non queunt: ut cum danda est bonorum possessio; cum cogendus iudex datus, aut is, qui arbitrium recepit, ut sententiam ferat, & similia. Sine illo igitur imperio nunquam est jurisdictio; alioqui enim inanis & frustratoria esset. Ideoque illud imperium vocatur mistum, quia ita adhaeret jurisdictioni, & ita cum ea confusum ac permixtum est, ut unum quodammodo efficiant. Neque unquam haec separantur: quin imo quicumque habet jurisdictionem, sive suo jure, sive mandatam, habet & imperium illud, quod cum ea permixtum est, & contra. Atque haec est natura imperii misti: quod ita definitio, ut dicam, Imperium mistum esse potestatem imperandi in rebus ad civilia negotia pertinentibus, & modice coercendi contumaces. Privatas igitur ac pecuniarias civium inter se controversias disceptabat ac iudicabat Praetor urbanus: cujus erat & jurisdictio & imperium illud, quod ita cohaeret cum jurisdictione, ut plerumque totum id, quod ex utroque conficitur, jurisdictionis nomine intelligatur.

Sequitur, ut dicamus, quomodo criminalia judicia in urbe exercerentur, & quomodo de civibus, qui alicujus facinoris convicti aut confessi essent, poenae sumerentur. Ac diu quidem nullus magistratus ordinarius fuit, qui de criminibus cognosceret: nam primo ipso anno post electos reges lata est lex Valeria, ut ne Consules quidem ipsi, quorum erat summum, &, ut Cicero loquitur, regium imperium, in caput civis Rom. animadvertere injussu populi possent. Sed & eadem lex virgis caedi Romanum civem vetabat, nisi populi permisso. Idemque postea diligentius etiam sancitum est & duabus aliis eadem de re Valeriis legibus, & lege Porcia, legibusque Semproniiis. Cum igitur admissum quid erat, quod publice vindicandum videretur, referebatur de eo aut ad senatum, aut ad populum; & vel SCto, vel lege mandabatur quaestio huic aut illi magistratui (Consuli, puta, aut Praetori) qui, re quaesita, referebat de novo ad populum: tum populus comitiis centuriatis (neque enim aliter fas erat) de civium capite judicabat. In crimine perduellionis creabantur duumviri, a quibus tamen ipsis ad populum provocatio erat. Nominantur quidem a Pomponio in l. 2.

D. de

D. de orig. jur. & a Festo Quaestores parricidii, qui de rebus capitalibus quaerent: sed eorum usum neque frequentem, neque diuturnum fuisse in republ. vel ex eo constat, quod eorum longe rarissima est in scriptis veterum mentio. Nominantur & triumviri capitales, sed eorum in servos tantum & in viles atque abjectas personas potestas erat; quemadmodum etiam de Praefecto vigilum diximus. L. Sulla Dictator primus quaestiones perpetuas constituit, & ad veterem Praeforum numerum adjecit alios, qui quaestiones publicas exercerent, quos ex eo vocabant Quaestitores. Ex eis alii quaerebant de peculatu; alii de repetundis, de ambitu, de veneficiis, interficariis; & denique eas quaestiones exercebant, quas senatus decrevisset; eam scilicet quisque, quae sibi forte obtigerat. Sed ne hi quidem jus ullum habebant animadvertendi in cives, cujuscumque tandem facinoris convicti essent. Dictator poterat de civibus supplicium sumere: sed is magistratus extraordinarius erat, neque fere nisi periculosis temporibus creabatur. Solebat etiam senatus, cum seditio, aut tale aliquid timebatur, mandare Consulibus, interdum etiam Praetoribus, & ceteris magistratibus, ut darent operam, ne quid detrimenti republ. caperet; quemadmodum factum est in seditionibus Gracchanis, in conjuratione Catilinae, in metu Caesaris ad Urbem adventantis, & alias: quo SCto summa eis potestas etiam in capita civium mittebatur. Sed haec ordinaria non erant.

Itaque vere dici potest, potestatem gravioris coercitionis in cives Rom. & adimendi eis vitam, aut libertatem, aut civitatem, antiquitus apud populum solum fuisse. Oppressa, & in unius arbitrium redacta republ. quae potestas penes populum fuerat, penes Imperatores esse coepit: qui etiam dederunt Praefecto urbi jus quaerendi de criminibus, & in fontes pro admisso modo animadvertendi, l. 1. *D. de off. praef. Urbi* Unde in sacris libris, quibus sanctorum martyrum res gestae, & poenae, quas eorum quisque pro Christi nomine excepit, continentur, fere semper reperias sub quo quisque praefecto martyrii coronam acceperit. Plerumque tamen de honestioribus civibus non sumebatur supplicium, nisi jussu ipsius Imperatoris. Atque haec, *de de nra*, in urbe ratio judiciorum fuit. Nunc dicendum est, quomodo haec ipsa ad-

ministrarentur in provinciis. Aristoteles *lib. 1. Polit. eorum* ait (& idem etiam quotidianus usus docet) in magnis & opulentis familiis ministeria esse distincta, ita ut singuli singulis tantum muneribus praepositi sint: ut alii, verbi causa; sint dispensatores, alii cellae penariae, alii culinae, alii rei vestiariae, alii aliis rebus praefecti, quorum cuique sua & a ceteris separata curatio est. At in domibus pauperum necesse est ab uno plura munera sustineri, ut idem saepe sit & coquus, & pistor, & unctor, & tonsor: qualem idem philosophus ait fuisse gladium Delphicum; & qualia erant instrumenta, quae ipse alibi vocat *ἐπιδικαστήρια*, quibus utebantur & pro veribus & pro lucernis. In urbe, tanquam in domo splendida & opulenta, magistratuum munera distincta erant, ita ut alii civilia, alii criminalia judicia exercerent. In provinciis, tanquam in tenuioribus familiis, propraetores, aut proconsules, aut denique praesides, correctores, legati Caesaris, erant quasi gladii Delphici, & quasi illa, quae dixi, *ἐπιδικαστήρια*. Omnium enim urbanorum magistratuum vice & officioungebantur: quaeque Romae varios habebant iudices, ea omnia in provinciis ad officium praesidum pertinebant, *l. si in aliquam 7. D. de offic. procons. l. ex omnibus 10. l. omnia 11. l. sed licet 12. D. de offic. praesidis*. Itaque habebant in provinciis non modo jurisdictionem, & imperium illud, quod semper cum jurisdictione permixtum est, sed etiam imperium merum, id est, potestatem quaerendi de criminibus, & a confessis aut convictis poenas aut legibus constitutas, aut pro admissi modo arbitrarias exigendi. Sic enim definitio imperium merum, de quo plura dicuntur in *l. imperium 3. de jurisdictione*.

Hoc tamen imperium merum non habebant jure magistratus; sed quia, antequam in provincias proficiscerentur, nominatim eis, stante republ. centuriata lege per populum, sub Caesaribus autem ab imperatore ipso, tribuebatur. Quod diligenter animadvertendum est: proderit enim ad ea, quae sequuntur, facilius intelligenda. Cum autem provinciae longe ac late paterent, neque posset idem propraetor aut proconsul eodem tempore omnibus totius provinciae negotiis satisfacere, praesertim eum omnium, ut dixi, magistratuum urbanorum vice fungerebantur, dabantur eis a senatu legati, aut eos etiam interdum ipsi arbi-

arbitratu suo deligebant, quibus mandarent jurisdictionem suam. Solebant autem id facere plerumque, cum jam essent ingressi provinciam: antea enim absurdum fuisset, *l. observare 4. D. de offic. procons.* Interdum tamen, antequam ingrederentur, *l. aliquando 5. D. eod. tit.* Mandata jurisdictione, poterant legati & judicare de civilibus controversiis, & iudices dare, *l. legatus 12. D. de offic. procons. l. cum praetor 12. D. de jud.* de criminibus cognoscere, aut gravius quemquam coercere non poterant. Si quid erit, ait Venulejus in *l. 11. D. de offic. procons.* quod maiorem animadversionem exigit, rejicere legatus ad praefulem debet: neque enim animadvertendi, coercendi, vel atrociter verberandi jus habet. Nam jurisdictionis quidem & cum ea omne illud imperium, sine quo jurisdictionis explicari non potest (quod, ut dixi, vocatur imperium mistum) transferebatur in legatum: merum imperium non transferebatur. Causa autem haec erat, quia specialiter tributum erat Praefidi: & regula juris est, Quaecumque specialiter aut lege, aut Scto, aut constitutione principum tribuuntur, mandata jurisdictione non transferri, *l. 1. D. de offic. ejus, cui mand. est jurisdict.* Quam legem nunc explicare ingredior.

DE OFFICIO EJUS, CUI MANDATA EST JURISDICTIO.

PAPINIANUS LIB. I. Quaestionum:

Quaecumque specialiter lege, vel Scto, vel constitutione principum tribuuntur, mandata jurisdictione non transferuntur.

Eorum, quae magistratibus competunt, duplex ratio est: quaedam enim competunt jure magistratus; quaedam specialiter eis lege, aut Scto, aut principum constitutione tributa sunt. Jure magistratus competere dicuntur ea, propter quae magistratus ipse principio institutus est. Exempli loco: Praetor Urbanus initio institutus est, ut jus diceret. Jurisdictio igitur, itemque imperium illud, sine quo jurisdictionis explicari non potest, ei competunt jure ipsius magistratus. Specialiter tributa sunt, quae ei ut licerent, utque ad ipsius curam pertinerent, aut lege

lata, aut senatus auctoritate, aut constitutione principum, effectum est. Illa mandari possunt; haec non possunt. Adhibita exemplorum luce, facile omnia intelligentur. Merum imperium non competit propraetori aut proconsuli jure magistratus.

Quomodo hoc doceri potest? Quia, si magistratus jure competeret, habuisset tum quoque, cum in Urbe magistratum gerebat. Unde igitur illud habet in provincia? Legis beneficio, quae nominatim de eo ferebatur, antequam in provinciam proficisceretur. Idque aperte significatur ad finem hujus responsi, ubi diserte scriptum est, *merum imperium lege dari*. Merum igitur imperium non poterit mandari, neque mandata jurisdictione transferetur. *Nec enim potest quis gladii potestatem sibi datam, vel cujus alterius coercitionis ad alium transferre*, ait Ulpianus, in *l. solent 6. D. de off. procons.* quae verba frustra, ut pleraque alia, iterum relata sunt a Triphoniano in *l. nemo potest 70. D. de regul. jur.* Si quid erit, ait Venulejus *l. 11. D. de off. procons. quod majorem animadversionem exigat, rejicere legatus ad proconsulem debet; neque enim animadvertendi, coercendi, vel atrociter verberandi jus habet.* Cognitionem tamen custodiarum solebant interdum olim mandare legatis: qui tum audire quidem eos, qui in vinculis habebantur, & rem cognoscere poterant, absolvere autem, aut condemnare non poterant, sed praeauditas custodias ad praesidem remittebant, *d. l. solent 6.* Hoc genus mandati, ut ibi ait Ictus, *extraordinarium erat: sed postea a Constantino factum est ordinarium, l. 1. C. de off. procons. & legati.* Legati, ait Imperator, *non solum civiles causas, sed etiam criminales audiant: ita ut si sententiam in reos ferendam providerint, ad proconsules eos transmittere non morentur.* Nec obstat *l. de qua re 74. D. de judic.* non enim de legatis, sed de iudicibus datis loquitur. Cum hi, quibus alimenta relicta erant, facile transfigerent, contenti modico praesenti, factum est SCtum in sententiam D. Marci, ne super eis sine Praetoris aut Praesidis provinciae auctoritate, & causa ab eo diligenter cognita, transigere liceret, *l. cum hi 8. D. de transact. l. eleganter 23. D. de condict. indeb.* Hanc igitur curam mandare, aut transferre, neque Praetor, neque Praefes provinciae poterit, *d. l. cum hi 8. §. 13. Tutoris.*

ris datio neque imperii est, neque jurisdictionis: sed et soli competit, cui nominatim hoc dedit vel lex, vel SCtum, vel princeps, l. tuto 6. § tutoris datio 2. D. de tutel. Mandare igitur eam is, cui data est, non poterit, l. nec mandante 8. D. de tut. & curat. datis ab his &c. Atqui etiam legati proconsulū tutores dare poterant, l. pen. D. de off. procons. Fateor: sed id ipsis quoque propter pupillorum utilitatem concessum erat; ut alio loco dicitur. Quae vero jure magistratus competunt, mandari possunt.

Nisi talia sint, ut ipsius magistratus personam requirant. Sunt autem ejusmodi. Primum omnia, quae tantum pro tribunali, non etiam de plano expediri queunt: neque enim habet legatus tribunal. Ea enumerare possemus, si exstarent libri Protribunalium Ulpiani. Deinde etiam ex iis, quae de plano expediuntur, certa quaedam sunt, quae per legatum expediri non queunt; ut ecce, manumittit Praetor etiam de plano, l. non est omnino 7. D. de manum. vindict. & tamen apud legatum nemo potest manumittere, l. 2. §. 1. D. de off. procons. Qua tamen in re magnum negotium exhibet l. apud proconsulem 17. D. de manum. vindict. cui propterea Cujacius cap. 1. lib. 1. Observationum negationem addendam censuit. Idem in adoptione, l. 3. D. de offic. procons. Sed his de rebus certi aliquid constituere, amissis omnibus veterum JCrorum libris, perdifficile videtur.

Et ideo videntur errare magistratus, qui cum publici judicii habeant exertitionem lege vel SCto delegatam, veluti legis Juliae de adulteriis, & si quae sunt aliae similes, mandant jurisdictionem suam.

Videri potest hoc loco Papinianus publici judicii exertitionem, jurisdictionem vocare. Idque ita visum est etiam Cujacio. Mihi tamen omnino aliud videtur. Nam Papinianus ipse, cum ex persona sua loquitur; ait eos habere exertitionem publici judicii, non autem jurisdictionem. At ipsos ait mandare jurisdictionem suam, & in eo videri errare. Errant autem, ut ego quidem opinor, dupliciter: primum quia male utuntur jurisdictionis nomine: deinde quia id mandant, quod mandari non potest. Quod ipsum videtur etiam Antonio Vaccae.

Hujus rei fortissimum argumentum, quod lege Julia de vi nominatim cavetur, ut is cui obtigerit exercitio, possit eam, si proficiscatur, mandare. Non aliter itaque

mandare poterit, quam si abesse coeperit: cum alias jurisdictio etiam a praesente mandetur.

Si exercitio publicorum judiciorum mandari posset, frustra nominatim cautum esset lege Julia de vi, ut ejus exercitio mandari posset a proficiente. Non est autem judicandum, quidquam temere lege comprehensum esse. Est igitur hoc argumentum fortissimum, quo probemus, executionem publici judicii regulariter non posse mandari. Hoc loco multae quaestiones agitari solent. Primum de vi argumenti ex contrario, quod hic dicitur esse fortissimum. Ea tractatio propria est dialecticorum. Et traditur haec regula ab Aristotele in *Topicis*, *Contraria de contrariis dicta probabilia esse*. Frequens ejus usus in jure. Ulpianus in *l. si procuratorem* 8. §. 8. *D. Mandati*. Si hi qui pro te fidejusserant in majorem quantitatem damnati, quam debiti ratio exigebat, scientes & prudentes auxilium appellationis omiserunt, poteris, mandati agentibus his, aequitate judicis tueri te. Igitur si ignoraverint, excusata ignorantia est. Idem *l. si cum dotem* 22. *D. solut. matr.* Si, cum dotem daret pater vel extraneus pro muliere, in unum casum pepigit, vel in divorcium, vel in mortem, dicendum est, in eum casum in quem non pepigit esse mulieri actionem. Elicit & ex hoc loco Bartolus regulam sane utilem: quod uno aliquo casu nominatim permisum est, in aliis, quorum similis ratio non est, prohibitum videri. Nam in iis quidem, quorum similis ratio est, itidem permisum videtur. Itaque si propter infirmitatem non possit Praetor exercere judicium de vi, aequè mandare poterit, ac si proficisceretur; argumento sumpto ex *l. unica D. de offic. cons.* ut hic ex Cyni sententia adnotat Bartolus. Contraque, quod una aliqua in re prohibitum est propter certam aliquam causam, in alia, cujus similis ratio non est, permisum esse censetur, *l. milites agrum* 13. *D. de re milit.* Sed numquid, ut infirmitas, ita etiam occupationum multitudo efficiet, ut haec cognitio mandari queat? Et negat Bartolus, cujus sententia recepta est. Sed num, quia exercitio legis Juliae de vi potest mandari a proficiente, idem etiam ad alia publica judicia transferri poterit? Et vulgo putant posse. Ego contra. Quod enim contra rationem juris receptum est, non est producendum ad consequentias, *l. quod vero* 14. *D. de legi-*

legibus. l. quod contra 141. D. de reg. jur. Bis enim eadem verba hic quoque a Triboniano sine causa inculcata sunt.

Et, si a familia dominus occisus esse dicetur, cognitionem Praetor, quam ex SCTo habet, mardare non poterit.

SCTum dicit Silanianum, quod factum est ultioni juxta & securitati, ut si quis domi suae occisus esset, de omnibus & servis & libertis ipsius, qui sub eodem testamento fuissent, & opem ei furere neglexissent, supplicium sumeretur, *toto tit. D. de SCTo Siliano.* Obstat autem videtur *l. excipiuntur 14. D. eod. tit.* in qua ita scriptum est: *Excipiuntur SCTo Siliano impuberes servi. Trebium autem Germanus legatus etiam de impubere sumi iussit supplicium.* Sed Trebium hunc, dicendum est, Caesaris, non Praetoris legatum fuisse. Quae hactenus exposuimus, conjuncta inter se & continuata sunt: quae sequuntur, sunt quidem ex eodem Papiniani libro; sed cum superioribus non cohaerent.

§. 1. Qui mandatam jurisdictionem suscepit, proprium nihil habet, sed ejus qui mandavit jurisdictione utitur.

Hoc verum est, si privatus sit is, cui mandata jurisdictionis est, si magistratu praeditus. Ita enim scriptum est *infra l. 3. D. hoc ipso tit. Et si Praetor sit is qui alienam jurisdictionem exequitur, non tamen pro suo imperio agit, sed pro eo, cujus mandato jus dicit, quotiens partibus ejus fungitur.* Nihil igitur habet proprium, id est, suum: sed quidquid habet, mandantis beneficio habet. Ideoque a legato non appellatur proconsul, ne idem videatur appellari a se ipso, sed is, qui appellaretur ab ipso proconsule, id est, princeps, *l. imperatores 21. D. de appellationibus. l. 1. D. quis & a quo appelletur.* Videtur tamen adversari Pomponius in *l. legati 13. D. de offic. procons.* ita enim scribit: *Legati proconsulis nihil proprium habent, nisi a proconsule eis mandata fuerit jurisdictionis. & l. cognitio 5. D. eod. tit.* Sed ad hanc posteriorem quid respondendum sit, cras dicam, & alioqui res satis per se clara est. Ad Pomponii dictum difficilior responsio est. Itaque Antonius Vacca pro *nisi*, legendum putat, *nec si*. Et certe scio, etiam apud Cicero- nem hoc modo peccatum esse. Cujacius *exp. 21. lib. 7. Observ.* aliud esse putat in legato proconsulis, aliud in eo, cui Praetor mandavit jurisdictionem: hunc enim ne man-

mandata quidem jurisdictione quidquam habere proprium; at illum habere, propterea, quod, ut ipse ait, proconsul legato, qui sibi datus est a senatu, utique jurisdictionem mandare cogatur. Quod mihi probari non potest: cum videam in *l. solent 6. §. D. de offic. procons.* deferre scriptum, *mandare jurisdictionem, vel non mandare esse in arbitrio proconsulis.* Aliorum sententias piget referre. Ita autem existimo, varie accepto proprii nomine, utrumque posse defendi. Nam si proprium cuiusque est, quod quis suo jure habet, quodque ipsi invito eripi non potest: hac sane ratione legatus proconsulis ne mandata quidem jurisdictione, quidquam proprium habet. Sed si quidquid quis singulare ac praeter ceteros habet, id ipsius proprium vocamus: hoc modo nihil prohibet dicere, legatum proconsulis, mandata sibi jurisdictione, habere multa propria, id est, quae praeter ipsum nemo habeat ex iis, qui sunt in comitatu proconsulis. Itaque facile crediderim, veteres Jctos, qui certe saepenumero alii aliorum verba captabant, & reprehendendis aliis ingenii laudem aucupabantur, hac de re aliter alios tradere solitos; quod post etiam magis intellegitur.

Verius est enim, more majorum, jurisdictionem quidem transferri: sed merum imperium quod lege datur, non posse transire, Paulus notat. Et imperium quod jurisdictioni cohaeret, mandata jurisdictione transire, verius est.

Transferri.] Ita tamen, ut maneat etiam apud transferentem: transferri igitur, id est, communicari.

Videntur haec pugnare potius cum iis, quae proxime antecesserunt, quam ex iis apta esse. Nam si jurisdictiono transfertur: videtur propria ejus quoque fieri, in quem transfertur. Vacca pro *enim*, legit tamen: ut Papinianus ipse correctionem quandam adhibeat sententiae suae. Alii aliter: quorum sententias referre non vacat. In quibusdam veteribus audio scriptum esse hoc modo: *Enim verius est more majorum &c.* Quod si est, puto notam esse, & ex illo *enim*, facio *N. M.* id est, notat Marcianus: nam is quoque scripsit notas ad Papinianum, *l. 1. §. sed neque 6. C. de vetere jur. enuct.* Sic autem Pauli nota erit potius adversus notam Marciani, quam adversus ipsum Papinianum. Moveor, &
illo

illo loquendi genere, *verius est*, quod bis positum est; & significare videtur quandam dissensionem.

L E X I I.

[ULPIANUS LIB. III. DE OMNIBUS TRIBUNALIBUS:

Mandata jurisdictione a praefide consilium non potest exercere is cui mandatur. §. 1. Si tutores vel curatores velint praedia vendere, causa cognita, id Praetor vel Praefes permittat: quod si mandaverit jurisdictionem, nequaquam poterit, mandata jurisdictione, eam quaestionem transferre.

Multa sunt, quae leges fieri prohibent, nisi causa, cur fieri debeant, prius coram magistratu populi Rom. apud consilium probata sit. Consilium autem constabat Romae quidem ex quinque senatoribus & totidem equitibus Rom. in provincia autem ex 20. civibus Rom. ut auctor est Ulpianus *in fragmentis tit. 1. §. 13* & Theophilus *in tit. Qui & quibus ex caus. man. non possint*. Exempli causa, minor 20. annis ex lege Aelia Sentia, nisi causa apud consilium probata, manumittere non potest, §. *eadem lege 4. Instit. Quibus ex caus. man. non lic.* Transigi super alimentis relictis, nisi causa probata, non potest, *l. cum hi 2. D. de transact.* Praedia minorum, ut statim dicetur, alienari, nisi probata causa, non queunt. *Post litem contestatam procuratorem mutare reus sine causae cognitione non potest, l. post litem 17. D. de procurat.* Restitutio in integrum causae cognitionem requirit, *l. 3. D. de in integr. restit.* Cum talia examinat Praetor, & numquid permitti debeant, convocato consilio, iisque, quorum interest, praesentibus, considerat, tunc dicitur consilium exercere. Non potest autem haec facere de plano: Cum causae cognitio, ut Constantinus scribit, non interpellatione plenaria, sed confidente magis iudice, legitime colligatur, *l. a procedente 4. C. de dilationibus*. Neque talia per libellum expedire, *l. nec quidquam 9 §. ubi decretum 1. D. de offic. procons. l. omnia 71. D. de reg. jur. ne mandare quidem legato suo, tum quod, ut diximus, legatus tribunal non habeat;*

beat; tum quod haec ipsi magistratui specialiter commendata videantur. Omniaque ubicumque causae cognitio est, ibi Praetor desideratur, l. ubicumque 105. D. de reg. jur. Et hoc ipsum est, quod priore parte hujus capituli ab Ulpiano traditur. Statim autem idem confirmat exemplo:

Si tutores vel curatores &c.] Praedia eorum, qui sub tutela vel cura sunt, sine decreto alienari regulariter non possunt, toto tit. D. De rebus eorum qui sub tut. &c. C. de praediis & aliis reb. min. fin. decr. non alien. vel oblig. Hic igitur, ut in iis, de quibus antea diximus, magistratus ipsius persona desideratur.

L X I I I.

JULIANUS LIB. V. DIGESTORUM:

Et si praetor sit is, qui alienam jurisdictionem exsequitur, non tamen pro suo imperio agit, sed pro eo cujus mandatu jus dicit, quotiens partibus ejus fungitur.

De hac lege satis dictum est in explicatione l. 1. idem traditur in l. solet praetor 16. D. de jurisdic.

L X I V.

MACER LIB. I. DE OFFICIO PRAESIDIS:

Cognitio de suspectis tutoribus mandari potest. imo etiam ex mandata generali jurisdictione, propter utilitatem pupillorum, eam contingere constitutum est in haec verba: Imperatores Severus & Antoninus Braduae proconsuli Africae: Cum propriam jurisdictionem legatis tuis dederis, consequens est, ut etiam de suspectis tutoribus possint cognoscere.

Dubitatum esse hac de re apud antiquos, ostendit Ulpianus l. 1. §. 3. D. de suspectis tutoribus, his verbis: Damus autem jus removendi tutores suspectos Romae Praetoribus, in provinciis Praesidibus earum. An autem apud legatum proconsulis spectus postulari possit, dubium fuit. Sed Imperator Antoninus cum Divo Severo Braduae Maurico, proconsuli Africae, rescripsit posse. Videtur tamen vehementer ob stare id, quod scriptum est l. 1.

l. 1. §. 11. D. ad SCtum Turpilianum, in haec verba: Suspecti tutoris accusatio pro tribunali tantum examinari potest, & nullus alius de hujusmodi quaestione quam praeses pronunciare potest. Qua de re alii aliter. Ego ita sentio. Aliud est postulare, ut tutor tanquam suspectus removeatur; aliud accusare eum tanquam fraudulenter in tutela versatum, ut extra ordinem puniatur. Illud fiebat in urbe apud Praetorem urbis; hoc apud praefectum urbi: qui, ut saepe dictum est, de omnibus criminibus cognoscebat, §. sed si quis 10. Instituit. D. de suspect. tut. vel cur. l. 1. §. ultim. l. tutor 3. §. tutor qui ad alimenta 14. D. eodem l. 1. §. solent 7. D. de offic. praef. urbi. In provincia utrumque fit apud Praesidem. Sed cum alterum, nempe removeere tutorem, sit imperii misti: alterum autem, quod est atrociter eum pro modo delicti punire, imperii meri; ideo illud quidem legatus potest, ut hic dicitur: hoc non potest, ut in d. l. 1. D. ad SCtum Turpilian.

Propter utilitatem pupillorum] Nam si semper expectandus esset ipse Praeses, ea res daret improbis tutoribus in pupilli patrimonio diutius graslandi facultatem: & sic quod favore pupillorum introductum videretur, in detrimentum ipsorum redundaret, contra l. quod favore 6. C. de legibus. & cap. quod ob gratiam 61. de reg. jur. in 6.

Propriam] Non dicit propriam eorum, quibus mandata est, sed propriam ipsius mandantis.

Dederis autem, id est, mandaveris: non enim ita dedit, ut eam sibi abjudicaverit.

Ut possessio bonorum detur, vel si cui damni infecti non caveatur, ut is possidere jubeatur, aut ventris nomine in possessionem mulier, vel is cui legatum est, legatorum servandorum causa in possessionem mittatur, mandari potest.

Ut possessio] Dum ea sit, quae de plano peti potest, l. 2. §. dies 1. D. Quis ord. in bon. possessione fery. nam quae causa cognita datur, non nisi pro tribunali dari potest, l. 3. si causa cognita 8. D. de bon. possession.

Damni] Dies praestituitur, intra quem si non caveatur, actor mittitur in possessionem, l. dies 4. §. 1. D. de damno infect. l. 1. D. Quib. ex caus. in poss. eatur. Ven-

Ventris] L. 1. D. de ventr. in poss. mitt.

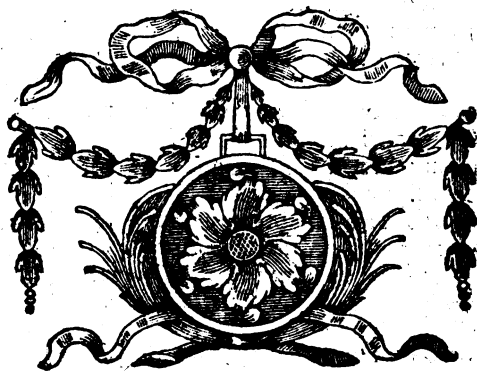
Legatorum] Ad extorquendam heredi cautionem l. 1. §. 1. D. ut in poss. leg. seu fideicommiss. servand. causa esse liceat.

L E X V.

PAULUS LIB. XVIII. AD PLAUTIUM:

Mandatam sibi jurisdictionem mandare alteri non posse manifestum est, §. 1. Mandata jurisdictione privato etiam imperium, quod non est merum, videtur mandari: quia jurisdictio sine modica coercitione nulla est.

Legatus iudices quidem dare potest: mandare jurisdictionem non potest: neque enim ipsius propria est. Id quod statim subjicitur, satis ex iis, quae supra diximus, intelligi potest.

M. A. N.

M. A. MURETI
NOTAE
IN
JUSTINIANI INSTITUTIONES.

M. A. M U R E T I N O T A E

IN JUSTINIANI INSTITUTION. LIB. I

I N P R O O E M I U M.

Gentes] Gentes his libris proprie vocantur, quae a *fatrapis* reguntur, neque redactae sunt in formam provinciae: sic accipitur hoc nomen etiam a Tacito in libro de moribus Germanorum: *Maneat quaeſo duretque gentibus, ſi non amor noſtri, at certe odium ſui.*

Numerosae] Ita legendum ex veteribus libris: sic & l. i. C. in quib. cauſ. in integr. reſt. nec. non eſt.

Post tanta temporum ſpatia] Africa quidem CL. annos a Vandalis poſſeſſa erat.

Promulgatis] Promulgatas dicit ſuas: compoſitas vero alienas: quae ante ipſum confuſae erant, ab ipſo autem ordine digeſtae ſunt.

Conſonantiam] Scilicet primum Codicem, qui hodie non extat; is autem, quo hodie utimur, poſtea compoſitus eſt, vocatuſque Codex repetitae praeleſtionis.

Ad immenſa] Id eſt, ad ſcripta, quibus veteres Jurisconſulti interpretati erant antiquas leges, plebiſcita, edita, conſtitutiones Imp. Ex illorum autem fragmentis conſecti ſunt L. libri Digeſtorum ſeu Pandectarum. Recte autem *immenſa*: erant enim amplius tricenties centena millia verſuum.

Magnifico] Amplior erat illis temporibus *magnifici* appellatio, quam illuſtris, ut recte hic Contius.

Magiſtro] Omnes, quibus munus aliquod in aula Imperatoris mandatum erat, *magiſtri* vocabantur: ut *magiſtri ſcriniorum*; *magiſtri libellorum*, & alii. Tribonianus autem erat *magiſter officiorum*, cujus ampliſſima erat auctoritas.

Et Exquaeflore] Olim qui Conſulatum geſſerant *Conſulares* dicebantur: qui Praeturam, Praetorii: qui Quaefuram, Quaeftorii. Sed cum coepiſſent Impp. juſ Conſula-

fulariatus, Praetoriatus, Quaestoriatus quibusdam dare, qui nunquam illos magistratus gesserant: coeperunt ii, qui vere fuerant in magistratu, non jam amplius Consulares aut Quaestorios se vocare; (ita enim vocabantur etiam quibus hoc principali tantum beneficio tributum erat) sed Exconsules, Exquaestores, & sic in ceteris. *Quaestor* autem temporibus Justiniani erat summus magistratus post Principem. Procop. lib. 1. de Bello Persico.

Antecessoribus] Sic vocabantur, qui leges docebant.

Ab antiquis] Ut ex institutionibus Caji & Ulpiani. Delenda autem vox est *fabulis*, auctoritate quorundam librorum veterum.

I N T I T. P R I M U M.

D E J U S T I T I A E T J U R E.

De Justitia & Jure] Nomine *juris* hoc titulo intelligitur ipsa jurisprudentia.

Justitia] Haec definitio non satis ex arte facta est: nec enim dicere possumus voluntatem esse genus, sub quo *justitia* contineatur, ut species. Continetur enim *justitia* sub virtute. Sed fatendum est, definitiones Iurisconsultorum, si exigantur ad Dialecticae leges, prope omnes corruiere: satis autem est, si aperte ac commode rei propositae naturam explicent, & cum ea reciprocantur, quod haec praestat.

Voluntas] *Voluntatem* dicit virtutem in voluntate positam: nam ex virtutibus moralibus, quaedam positae sunt in ea parte animi, qua concupiscimus, ut temperantia; quaedam in ea, qua irascimur, ut fortitudo: *Justitia* autem in neutra harum sita est, sed in *voluntate*. Sententia autem hujus definitionis haec est. Potest quidem aliquis jus suum cuique tribuere, & tamen injustus esse; ut si id faciat metu infamiae, aut metu poenae per simulationem. Potest contra non tribuere suum cuique, & tamen esse justus: ut si eo animo sit, ut velit recte judicare, sed fallatur in judicando; velut si quis cum multis multa deberet, naufragio aut incendio ad inopiam redactus, non possit ea quae debet exsolvere. hic dum

dum sit eo animo, ut velit suum cuique tribuere, idque constanter & perpetuo velit, quanquam id per impotentiam non facit, justus tamen habendus est. *Iustitia* igitur non tam posita est in eo quod sit, quam in eo quod quisque facere vult. Haec definitio *Iustitiae* convenit cum iis, quae de eadem virtute traduntur ab Arist. lib. 5. *Ethic.*

Jurisprudentia] Haec definitio multis modis vitiosa videri possit: primum quod habet duo genera. Nam & notitia & scientia generis locum obtinent: unicum autem genus in una definitione ponendum est. Deinde quod falsa: convenit enim potius universae Philosophiae, quam veteres dicebant esse cognitionem rerum divinarum & humanarum, & causarum, quibus eae continentur. Et, si *Jurisprudentia* esset rerum divinarum & humanarum notitia, sequeretur, eam notitiam esse omnium rerum; certe enim omnes res sunt aut divinae, aut humanae; quod absurdissimum est. Praeterea, quasi parum esset dixisse eam & divinarum & humanarum rerum esse notitiam, addit esse scientiam *justi & injusti*, perinde ac si *justum & injustum*, nec in divinis, nec in humanis rebus continerentur. Sed, ut ante dixi, accuratio definiendi a Jureconsultis exigenda non est, quibus satis est rei propositae naturam quoquo modo explicare. Vera autem sententia hujus definitionis haec est: Antiqui juris civilis pars quaedam jure Pontificio, jure Augurali, & libris ritualibus continetur: hanc vocabant *notitiam rerum divinarum*, id est, *sacrorum & rerum ad sacra pertinentium*. Altera pars pertinebat ad negotia, quae inter se homines contrahunt, id est, ad ea quae Arist. V. *Ethic.* vocat *οικονομικα*, in quibus illi, quid justum, quid injustum esset, definiebant: propterea igitur ait, *esse notitiam rerum humanarum, & in eis justum atque injustum scientiam*. Sunt qui dicunt, illud *divinarum* poni propter eos titulos, qui sunt in Cod. ad rem divinam pertinentes, aut propter jus Canonicum; sed ridiculi sunt. Certe enim Ulpianus hujus definitionis auctor in l. 10. ff. de just. & jur. nec de illis titulis, nec de jure Canonico quidquam cogitare potuit.

Juris praecepta] Arist. V. *Ethic.* docet, legum praeceptis contineri omnia officia virtutum; leorum autem, quae legibus praecipiuntur, quaedam pertinent ad publi-

eam honestatem, quaedam ad cives prohibendos injuria: quaedam ad poenas & ad praemia, pro cujusque dignitate statuenda, & omnino ad tribuendum unicuique id quod ipsi debetur: quod exemplis facile ostendi potest. Senator si pantoninam, aut libertinam, aut eam quae corpore quaestum fecerit, uxorem ducat: maritus si uxorem in adulterio deprehensam retineat, non propterea dicitur quatenus laedere, aut jus suum cuiquam adimere, sed tamen facit inhoneste, & adversus dignitatem ordinis sui. Itaque haec & talia prohibentur legibus: leges, quibus fures dupli aut quadrupli damnantur, item hae, quae de injuriis, de famosis libellis, aliisque similibus feruntur, eo pertinent, ne quis alterum laedat: leges quae de contractibus, de hereditatibus dividendis, aliisque ejusdem generis feruntur: item quae eae, quibus poenae constituuntur adversus facinorosos, viris autem virtute praestantibus praemia decernuntur, eo pertinent, ut jus suum unicuique tribuatur.

Positiones] Sic vocat partes sive species: quam vocem hoc sensu hic solum legi.

Publicum & privatum] Omne jus civile duas habet partes necesse est: unam quae pertinet ad reipubl. formam: alteram quae ad negotia privatorum. Exempli causa statuatur, qui, quotque magistratus esse debeant in civitate, quomodo creari sorte, aut suffragiis, quae sit cujusque auctoritas, quod ad tempus durare debeant, & similia: & haec pars juris, vocatur *Jus publicum*: quale erat Romae jus Senatorium, leges Annales, lex de eodem magistratu non capiendo intra decennium, ut magistratus annui essent, praeter Dictaturam, quae semestris erat, ut Censores quinto quoque anno crearentur, ut duo Consules sint & summam potestatem obtineant, ut Praetores sexdecim: item jus augurarium, jus pontificium, ut Flamen Dialis ex urbe plus binotium abesse non posset, ut omnia sacra essent in potestate Pontif. maximi, &c. Et ideo dicit Jurisconsultus *Jus publicum* spectare ad statum reipubl. Romanae, & consistere in Sacris, in Magistratibus, in Sacerdotibus l. i. ff. eod. Alteram partem juris esse oportet, in qua statuuntur ea, quae observanda sunt in negotiis, quae singuli cives inter se contrahunt; ut venditor re evicta teneatur in duplum, ut illata in aedes conductas, tacite obligata sint loca-

ocatori pro pensione aedium: ut, quam diu supersint agnati, excludantur ab hereditate ii, qui tantum cognati sunt. Haec & similia non ad formam reip. sed ad singulorum utilitatem pertinent.

De jure privato] Notandum igitur est, in iis libris nihil prorsus tradi de jure publico, id est, de eo quod pertinet ad formam reipublicae: quod, ut ait Ulp. l. 1. *hoc tit* consistit in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus: imo vero nec in Pandectis quidem, praeterquam in *lib. 1.* ubi pauca quaedam traduntur de officio magistratuum

Collectum est enim] Quaeritur, an *jus quoque publicum collectum* sit ex hoc triplici genere praeceptorum? quicquid alii dicant, respondeo, jus publicum esse totum mere civile, cum unaquaeque civitas arbitratu suo sibi instituat certum numerum, & certa munera magistratuum, & certam denique totius reip. formam. Praecepta autem dicuntur hic *προληψεις καὶ ἐννοιαι*; id est, *anticipatae quaedam & informatae in animis notiones.*

I N T I T. I I.

DE JURE NATURALI, GENTIUM, ET CIVILI.

Omnia animalia &c.] Revera quidem nullum jus est in bestiis: ratione enim carent, sine qua jus esse non potest: &, si jus in eas conveniret, posset etiam injuriam facere: quod non possunt l. 1. ff. *si quadrup. paup. sec. dic.* Sed Ulpianus *Jus naturale* sic vocat praecepta quaedam informata in animis hominum ab ipsa natura, quae ita certa & perspicua sunt, ut etiam bestiae ipsae, si loqui posset, dicturae videantur, ea justa esse, & ipsae quoque quodammodo ea observent. Ut ecce justum est liberos ali a parentibus: hoc etiam bestiae faciunt: justum est vim vi repellere: hoc etiam a bestiis fieri videmus: non quod bestiae intelligant id justum esse, sed quod perinde faciunt, ac si ipsae quoque ita jus esse intelligerent. Hoc vocant, *Jus naturale*. Quaedam alia sunt, quae observantur quidem ab hominibus, ipsa natura dace; sed eorum in bestiis nullum, ne tenuissimum quidem, vestigium est. Exempli causa: apud omnes gentes legati sacrosancti sunt: qui emit, cogitur numerare pretium: qui vendit, rem tradere: apud omnes ju-

stum censetur, servare fidem. Hujus etiam generis sunt bellum, pax, induciae, foedera, pactorum observatio, permutatio, venditio, locatio, & similia. Haec referuntur ad *Jus gentium*, quia observantur quidem ab omnibus gentibus; sed eorum nullum exemplum in bestiis cerni potest. Sed & ipsum quoque *Jus gentium* vocatur *Jus naturale*: imo vero paucissimi sunt loci in jure, in quibus *Jus naturale* aliter accipiat, quam pro *Jure gentium*. Vulgati tamen Doctores ita distinguunt, ut aliud vocetur *Jus naturale* secundarium, & aliud *primarium*; sed hoc frustra & inepte. Quaedam alia sunt propria singularum civitatum, ut quod Lacedaemone ingenuis hominibus nullam facitare artem licebat; quod pater filium ter venundare poterat. Haec & eorum similia proprie referuntur ad jus civile.

Censeri] Quinto quoque anno Romae creabantur *Censores*, qui censum agebant, id est, describebant in libris suis nomina & bona omnium civium; & si quis dolo malo census non erat, amittebat & civitatem, & libertatem, & publice vendebatur: eodem quoque modo si quis aliquam partem bonorum suorum subticuisset, nec eam detulisset in censum, eam amittebat. Censebatur ergo unusquisque capite, liberis, praediis, & similibus: pauperes autem, qui nihil habebant quo censerentur, nihil referebant in libros censuales, praeter nomen suum, & vocabantur capite censi. Eleganter igitur Ulpianus ait, *Feras quoque hujus peritia juris censeri*: id est, si earum quasi census ageretur quidam, posse in censum deferre inter cetera, hujus quoque juris peritiam.

Jus autem civile] *Jus civile* proprie significat ea, quae constituuntur ab unaquaque civitate: & illic tantum valent, ubi constituta sunt.

Legibus & moribus] *Leges* vocat omne jus scriptum: *Mores* autem jus non scriptum.

Populus] In Democratia quidem populus; in Aristocratia Optimates: in Monarchia Princeps.

Quod vero] Nota, *Jus gentium* naturali ratione niti: unde fit, ut in libris juris civilis, nomine naturae aut juris naturalis, fere semper *Jus gentium* intelligatur.

Sed quoties non addimus] Cicero in Topicis: ut *Homerus*, propter excellentiam commune Poëtarum nomen esset apud Graecos suum. Seneca 8. *Epistol.* Poëta com-

muniter dicitur: omnibus enim versum facientibus hoc nomen est; sed jam apud Graecos in unius notam cecidit; Homerum intelligas, cum audieris Poëtam. Plutarch. lib. 4. ^{εὐπορίας}. Cum multi sint Poëtae, unum, qui praestantissimus est, eo nomine proprie ac peculiariter vocamus. Galenus: Consueverunt homines quae in quoque genere praestant, ipsis quoque generis nomen proprie tribuere.

Uso exigenti] Non tam vere dicitur, *Jus gentium institutum esse ab hominibus uso exigente*, quam naturali ratione in omnium animis insitum & ingentum. Itaque a Poëtis vocatur aeternum, & Jurisconsultus ait alibi, illud esse cum ipso genere humano ortum.

Bella enim orta sunt] Bella non tam ex jure orta sunt, quam ex injuria: cum autem injuria juri naturali adversetur, bellum justum non videtur esse adversus naturam, sed potius esse quidem naturae consentaneum (naturalis enim est & propulsatio injuriae, & ultio publica) sed ortum ex eo quod naturae adversatur.

Ab initio] Mirum videri potest, quomodo servitus oriatur ex jure gentium, & tamen contraria sit juri naturali. Certe enim quicquid est contrarium juri, injustum est: at quod ex jure oritur, justum sit necesse est: qualem igitur servitutem esse dicemus? Nam & justa est, cum oriatur ex jure, & injusta, cum juri contraria sit. Sed dicendum est, jura inter se naturaliter quidem contraria non esse, sed casu quodam evenire, ut inter se contraria videantur. Exempli causa: justum est neminem alteri injuriam facere, &, si quis fecerit, poenas dare: haec non adversantur. Sed cum populus aliquis alteri populo injuriam fecit, natura aequum est, bellum suscipi adversus eum populum, qui lacesivit injuria, & praecepta ipsius naturae violavit, in quibus hoc praecipuum est, nemini faciendam esse injuriam. In eo bello multos interfici necesse est, multos capi; & eos, qui capiuntur, aequius est servire illis, a quibus capti sunt, quam ab his interfici. Huc convenit illud Horatii: *Vendere cum possis captivum, occidere noti.* Inde natae sunt servitutes, quae, si quis rem accurate consideret, non tam naturali juri repugnant, quam ortae sunt ex culpa eorum, qui naturae jura migrarunt. Nam si omnes homines observassent praecepta naturae, ita ut nemo alte-

ri fecisset injuriam, tunc iustum fuisset, omnes homines liberos vivere: nunc quia aequum est eum, qui injuriam fecit, aliquam poenam pati: aequum est etiam, servire eos, qui iusto in bello capti sunt.

Emptio venditio] *Emptio venditio* est contractus de re tradenda pro pretio: ubi enim pretium non intervenit, venditio non est. Quid? si res aestimata pro pretio aut parte pretii detur? Et haec quoque venditio est. Quid? si certae species numorum emantur alio monetae genere? Et respondeo: aut hoc agitur, ut pecunia tantum pro pecunia permutetur, & tunc non est venditio: aut emuntur certi numi, tanquam species quaedam, & tunc venditio est.

Locatio conductio] *Locare* est pretio interveniente usum rei ad tempus concedere. Sic dicimus *locare* equum, *locare* aedes: ubi qui *locat*, pretium accipit, qui *conducit*, solvit. Sed est quoddam genus locandi, in quo qui *locat*, solvit, qui *conducit*, pecuniam accipit: ut si quis agrum suum fodiendum alteri locet. Sed in hoc genere uterque est locator & conductor: nam is qui *locat* faciendum opus, *conducit* operas artificis; & artifex, qui *conducit* opus faciendum ab aliquo, *locat* illi operas suas.

Societas] Est contractus communis quaestus faciendi gratia.

Depositum] Est cum quid cui servandum datur, sine ulla mercede. In hoc contractu tantum praestatur dolus; negligentia enim nisi tam supina fuerit, ut dolo proxima sit, non imputatur ei, qui depositum suscipit.

Mutuum] Est contractus, in quo dominium rei transfertur in accipientem, cum obligatione restituendi tantundem, & aequae bonum in eadem specie. Inter & mutuum & commodatum hoc interest, quod in mutuo transfertur dominium, in commodato non item. In commodato idem reddendum est, in mutuo nemo cogitur idem reddere. In mutuo casus fortuiti praestantur, in commodato non praestantur. Quod autem dicit, *pene omnes contractus*, illud *pene* additum est propter solam stipulationem, non vero, ut Accursius & eum sequuti putant, propter quatuor contractus.

Senatorio magistratu] *Senatorium magistratum* vocat, quem qui gerit, hoc ipso Senator est: talis erat Consulatus,

latus, Praetura, Aedilitas curulis, Censura. Antiquissimis autem temporibus Tribunatus pleb. non erat *Senatorialis magistratus*, neque licebat Tribunis in curiam ingredi. Sedebant tamen pro foribus curiae, & cum aliquod SCtum factum erat, ad eos adferebatur: ipsi autem, si illud probabant, addebant literam T. & tum demum SCtum in aes incidebatur: dein perferebatur in aerarium. Si quod SCtum Tribuni non probassent, erat irritum. Sed haec antiquitus fuerant. Temporibus quidem Ciceronis Tribuni plebis non tantum veniebant in Senatum, & erant Senatores: sed etiam ipsimet Senatum habere poterant, ut aperte constat ex aliis locis, & ex Philippicis. Haec ergo definitio respicit ad illa tempora antiqua, quibus Tribunatus plebis non erat magistratus Senatorius.

Lege Hortensia] Lege Horatia primum; dein Hortensia: illa lata est cum plebs secessit in Aventinum: haec cum in Janiculum. auctores Plinius & Livius.

Nam cum iunctus] Causa haec commentitia est: nam jam inde a Romuli temporibus valebat, quod Senatus constituerat; & Ciceronis temporibus leges tantum a populo ferebantur.

Sed & quod Principi placuit] Id est, quod Princeps voluit habere vim legis, id habet vim legis.

Quum lege Regia] Est quidem cujusdam *legis Regiae* mentio in l. 2. ff. de mort. infer. Sed longe alia est: illa enim Regia vocatur, quod regis temporibus lata sit. Haec autem est lex, quam tulit L. Valerius Flaccus Interrex, ut quicquid egisset Sylla Dictator, id ratum esset. De qua lege multa Cicero lib. 1. de legibus, ubi eam ut iniquam maximeque tyrannicam accusat. Ea renovata est in Augusto, anno octavo post pugnam Actiacam. Auctor Strabo lib. 17. Dio lib. 53. Et haec vocatur *lex Regia*, quae postea confirmabatur in omnibus Imp. Ejus quae renovata est in Vespasiano, magna pars in aes incisa extat hodie in Capitolio.

Ei & in eum] Non tantum ei tribuit omnem potestatem, sed etiam eam ab se abjudicatam, populus in eum transfudit.

Per epistolam] Princeps etiam praesens *per epistolam* adibatur. Plautus in Milite: *Quasi regem adire soter eum ajunt per epistolam.* Epistolis autem, id est, libellis sup-

supplicibus. Imperator quoque ipse per *epistolam* ~~re-~~
spondebat, & hujusmodi epistola vim legis obtinebat.
Tales multae leguntur hodie in Codice.

Vel cognoscens] Nam Imp. ipsi, cum commodum erat,
privatorum causas dijudicabant: hoc saepe Augustum a
mane ad vesperam fecisse, scribit Suetonius.

Vel edicto praecepit] Tales sunt constitutiones quae-
dam in Codice, quae *Edictales* vocantur.

Praetorum edicta] Continebant vim legis; sed eo tan-
tum anno, quo ille, qui edixerat, Praetor erat. Itaque
qui plurimum *edicto Praetoris* tribuunt, ait Cic. in *Phi-*
lipp. legem annuam esse dicunt: inde fit, ut omnes actio-
nes praetoriae sint tantum annuae. Postea tamen Ha-
driani Imp. jussu Salvius Julianus ex multis veteribus
edictis collegit *edictum perpetuum*, quod plane vim le-
gis habere coepit.

De quibusdam causis] Ut de rebus venalibus: quid in
eis, vide in ff. *Tit. de Aed. edicto*. Hoc edicto ortae
sunt actiones duae, *redhibitoria*, & *quantum minoris*.

Sententiae & opiniones eorum] Magnifico nomine sen-
tentias] Consultorum vocabant *Responso*, quasi oracula
quaedam essent. Sic Cicero domum] *Consulti* ait *ora-*
culum esse totius civitatis. Ambulabant autem transver-
so foro, & qui eos consulturi erant, hac formula ute-
bantur, *licet consulere?* Cic. *pro Muraena*.

Jura condere] In quibusdam veteribus libris legitur,
Jus respondere. Sed tamen recte scribitur *jura condere*; &
dicebantur enim *juris conditores*, ut Eutropius vocat Ul-
pianum, & Justinianus Sextum Caecilium. Hoc a prin-
cipio non permittebatur a quoquam; sed qui studiorum
suorum fiduciam habebant, consultoribus se ad respon-
dendum dabant. Primus Augustus instituit certos, qui
in civitate jus responderent. Vide tertiam partem legis
secundae de Origine juris.

Quorum omnium] Attende diligenter: non enim dicit,
singulorum, sed *omnium*. Quid enim facere potuisset
judex, si] *Consulti* inter se, ut saepe fiebat, dissensis-
sent: & erant sectae Proculianorum & Caspianorum, quae,
quasi dedita opera, fere semper inter se dissentiebant.
Non hoc igitur dicit necesse habuisse judicem, quicquid
unus aut plures etiam] *Consulti* respondissent, in judi-
cando sequi; oportuisset enim saepissime secundum utrum-
que

que litigatorem causam dare. Sed hoc significat, fuisse certas quasdam regulas, seu sententias communes, quas Icti ex multarum legum collatione elicuisent, quasque omnes communi consensu recepissent, a quibus iudici fas non erat recedere, & significatur subobscore l. 1. ff. de div. reg. jur. antiq.

Ex non scripto] Antiquius est jure scripto. Certe enim antequam leges scriptae essent, homines jure aliquo inter se utebantur. Jus autem illud positum erat in consuetudine & moribus. Est enim *jus non scriptum* quodam modo potentius *jure scripto*. Omnis enim lex per diuturnam consuetudinem contrariam tollitur l. 32. de legib. Et sic legem Papiam abolitam esse testatur Imp. in l. unica. C. de cad. toll. in principio: etiamque si ambigatur de interpretatione legis, inspicitur consuetudo, quae est optima legum interpret. l. 37. ff. de legib.

Nam diuturni] Idem traditur in l. 33. & in l. 35. ff. de legib. Sed sciendum est, communiter receptum esse, ut longa sive diuturna consuetudo dicatur x. annorum, ut hic notat Accur. & ad eam confirmandam efficacissimum est, si ostendamus, eam contradictorio iudicio firmatam esse, l. 34. ff. de legib.

Consensu utentium] Cum ergo nihil tam sit contrarium consensui, quam error l. 116. §. ult. in fin. de reg. jur. si aliquid per errorem receptum sit adversus legem, valere non debet, l. 39. ff. de legib.

Sed naturalia] Aristoteles V. Ethicor. duas notas tradit, quibus internosci possint ea quae natura constant, ab iis quae hominum instituto valent. Naturalia & apud omnes valent, & hominum arbitrio mutari non queunt. Quae ab hominibus instituta sunt, neque sunt apud omnes eadem, & saepe mutantur. Recte igitur ait, *jus naturale immutabile, jus civile saepe mutari posse*: idque duobus modis, aut lege contraria, aut tacito populi consensu. Solet objici id, quod supra de servitute dictum est, eam esse juri naturali contrariam. Sed dupliciter responderi potest: aut hanc non intelligi de illo primo jure naturali; imo vero de jure gentium, quod & ipsum naturale dicitur, & ita fere semper in jure: aut servitutum non esse prorsus contrariam juri naturali, sed tantum casu & eventu quodam contrariam videri, ut supra dictum est.

Vel

Vel tacito consensu] Idem traditur in l. 32. in fin. ff. de legib. ut lex de dissecandis debitoribus.

Vel alia postea] Nam in repugnantia legum, posteriores semper derogant prioribus.

I N T I T. I I I.

D E J U R E P E R S O N A R U M.

Omne autem jus] *Iustitia* enim, ut docet *Aristoteles* v. *Ethic.* consistit in iis, in quibus jus redditur, id est, in rebus. Suum autem repetit quisque in iudicio per actionem: itaque recte jus hoc modo dividitur. In his autem libris agitur de *personis* toto lib. 1. de rebus toto 11. & parte tertiæ: nempe usque ad tit. 1. de obligationib. inde usque ad finem de *Actionibus*.

Summa] *Summa*, id est, latissime patens. Omnes enim homines complectitur, etiam statu liberos, qui re vera servi sunt, antequam veniat dies, aut conditio committatur, aut creditor omittat jus suum; etsi pauciora in eos liceant, quam in ceteros servos. Aliae autem divisiones, quae sequuntur, non complectuntur omne hominum genus.

Servitus] Ineptissime facta definitio. Nam quia *servitus* est constitutio; *Servire* !erit constituere, aut constitui, ut, quia percussio est actio, percutere est agere. Deinde, si servus & dominus sunt aliquid, *Servitus* quoque ad eandem categoriam pertinebit. Sed hoc significat, *Servitutem* esse relationem quandam servi ac domini, tanquam rei possessæ ad possidentem, ortam ex jure gentium.

Contra naturam] Id est, contra illud antiquissimum jus naturæ, quo omnes liberi nascebantur. Neque tamen omnis *servitus* contra naturam est: Sunt enim quidam natura liberi, quidam natura servi: etenim qui consilio & prudentia valent, non tantum natura ipsi liberi sunt, sed facti ad alios regendos: Qui autem valido & robusto sunt corpore, sed ingenio hebeti & obtuso, nati sunt ad servandum; & hoc utrisque utile est, ut docet *Aristoteles* lib. 1. πολιτικῶν.

Homo liber] Non tantum liber, sed etiam ingenuus, & juris sui; ne aut patrono, aut patri fiat injuria.

Ma

I N T I T. I V.

D E I N G E N U I S.

Matrimonio] Idem, si extra *matrimonium*. Atqui potest aliquis ingenuus esse, qui tamen natus sit servus, ut is, qui a Principe natalibus restitutus est, l. 2. ff. de natal. restit. Respondeo, eum ingenuum non esse, sed beneficio Principis in toto jure haberi pro ingenuo.

Nascitur libera] Quia partus, qui nati non sunt ex legitimo matrimonio, matrem sequuntur, l. 24. ff. de statu hom.

Incerto patre] Pater is est, quem nuptiae demonstrant, l. 5. ff. de in jus vocan. l. 6. ff. de his qui sunt sui vel alieni jur. idque praesumptione juris. Nam aliter pater probari non potest, l. 83. ff. de cond. & demonstr.

Placuit] Hadriano & D. Pio. l. 18. ff. de statu hom. l. 4. C. de poenis

In servitute friske] Ut si quis, cum re vera servus non esset, pro servo tamen habitus fuerit.

I N T I T. V.

D E L I B E R T I N I S.

Libertini] Antiquitus ita vocabantur qui e *libertis* procreati erant. Suetonius. Hodie idem significat nomen *liberti* & *libertini*, nisi quod hoc conditionis nomen est, illud relationis.

Ex justa] Prima Accursii expositio vera est: at ceterae ridiculae: possumus etiam accipere *justam* pro plena, non qualis est in addictis & nexis: sic & paulo infra, *justam* libertatem, & plenam libertatem pro eodem accipit. Item ex *justa*: nam ex falsa servitute manumissus, manet ingenuus. tot. tit. de ing. & manum.

Sacris] Id est, imperatoris

Ecclesiis] Hoc est institutum a Constantino l. 1. C. de his, qui in Eccl. manumitt.

Aut vindicta] Livius lib. 11.

Inter amicos] Qui fiebant tantum Latini, ex lege Julia. Ulpian. in fragm. titulo prima.

Alii

Aliis multis modis] Quos vide in *tit. Cod. pro quib. causf. servi pro praem. & l. ult. Cod. commun. de manum.*

Semper] Id est, non tantum cum Praetor sedit pro tribunali, sed quocunque loco & tempore illis copia est. *l. 7. ff. de manum. vindict.*

Libertinorum autem] De his tribus generibus *libertinorum*, vide Ulpianum *tit. 1. De Latinis autem eundem tit. 4. & §. ult. infra de succesf. libert.*

Cives Romani] Ut si nomen suum volente domino in censum detulerant: aut vindicta liberati erant: aut testamento, cum essent majores xxx. annis.

Latini] Ut cum manumittebantur inter amicos, aut per epistolam, aut adhibitione in convivium. auctor Ulpian.

Dedititiorum numero] Ii erant, quos dominus poenae causa in vinculis habuerat, quibus stigmata iniusta erant, qui propter noxam torti, & nocentes reperti erant, &c. *Ulp. tit. 1.*

Nec aetatis manumissi] Nam olim minor 30. annis non poterat fieri civis Romanus manumissione. *l. 2. C. de lib. causf. Ulpian. tit. 1.*

I N T I T. V I.

QUI ET QUIB. EX CAUSS. MANUM. NON POSS.

Solvendo] Solvendo non dicitur, nisi qui potest solvendum solvere. *l. 114. ff. de verb. signif.*

Servum] Quid ergo, si plures instituerit? Primo loco institutus solus heres, & liber erit. *l. 55. de hered. instit.*

Necesfarius] Sunt autem illi tres casus: si fideicommissaria libertas ei relicta sit: si ea conditione venditus erat, aut donatus testatori, ut manumitteretur: si propria pecunia sua emptus erat.

Minori] Nota, in favorabilibus diem coeptum haberi, pro completo, in odiosis contra: sed & annus coeptus in favorabilibus pro completo habetur.

Apud consilium] In Consilium autem adhibentur Romae quinque Senatores, & quinque Equites Romani: in provincia xx. cives Rom. auctor Ulpianus in *frag. tit. 1.*

Alumnus] Alumnos magis mulieribus est conveniens manumittere. *l. 14. ff. de manumiss. vind.*

Mur

Matrimonii causa] Exsi spado sit, qui manumicit;
non tamen castratus. d. l. 14. ff. eod.

I N T I T. VII.

DE LEGE FUSIA CANIN. SUBL.

Sive falsa] Vide l. 9. ff. de manum. vind.

Tollenda] Legendum, sublata. Neque enim ait esse tollendam, sed docet jam esse sublatam. Vocanda est autem *Fusia*, non, ut vulgo, *Fasia*, & multis admodum locis nomen hoc depravatum est. Sic saepe apud Ciceronem *lex Asia Fasia* pro *Fusia*: sic apud eundem in *Bruto*, *Lucius Fafius* pro *Fufus*. Sic apud Catullum *Sufenus* pro *Fufeno*. Sic apud Livium *Sufetius* pro *Fufetio*. apud Tacitum lib. 5. *Fasium* pro *Fusio*: saepe hoc nomen, ut rarum inventu, depravatum est. Certè quidem lex haec vocatur *Fasia* in *Ellorentinis*, l. 37. ff. de cond. & demonst. §. l. 215. ff. de verb. signific. Tulere eam *Lucius Fafius* & *Cajus Caninius Coss.* anno ab v. c. dclxii. De sententia autem legis *Fusiac* vide *Ulpian.* in *Fragm.* tit. 1.

Satis fuerat inhumanum] Cui rei suae quisque liberum habere debeat arbitrium. l. 12. C. mandati. & libertatis favorabilis causa sit, ut ei favere nemo impediendus sit. l. 5. §. 9. ff. de libert. hom. exhib. & testamenti stilus liber esse debeat. l. 1. C. de sacros. eccles.

I N T I T. VII.

DE HIS QUI SUI, VEL ALIENI JURIS SONT.

Cogantur] Ordinaria regula juris est, neminem invictum cogi ad vendendam rem suam. l. 110. C. de contrah. empt. nec ad emendum l. 16. C. de jur. deliberandi. Quibusdam tamen in casibus cogitur dominus rem suam vendere, ut hic, ut de iis servus quid fecerit, propter quod libertate publice donari debeat. tot. tit. C. de pro qua. caus. servi pro praemi. 419. Et. sic & in caritate annonae. vide quae notant Doctores ad l. 1. §. 11. ff. de offic. Praef. Urb. l. 12. pr. ff. de religiof. & sum. fun.

Fraudem fecerit] Fraudem facere legi, est quidem ver-

verba illas servare, sed a sententia discedere, l. 30. ff. de legib.

I N T I T. I X.

D E P A T R I A P O T E S T A T E.

De patria potestate] Dictum est de potestate domini in servos. Sequitur, ut dicatur de potestate patrum in liberos.

Liberi] Id est, filii & nepotes ex filiis, & pronepotes, & alii descendentes. l. 20. ff. de verb. sign.

Ex iustis nuptiis] Ergo nati ex injusto concubitu patris potestate non continentur. l. 49. l. 24. ff. de stat. hom.

Conjunctio] Animorum, non corporum. Nuptias enim non concubitus, sed consensus facit. l. 30. ff. de reg. jur. Quare etiam sine concubitu perfectum potest esse matrimonium; non tamen dicitur consummatum. Sic emptio & venditio solo consensu perficitur; non tamen consummatur, nisi rei traditione & numeratione pretii.

Individuum] Quomodo individuum, cum antiquitus multa divortia fierent? Respondéo. Individuum dici voto & proposito, ut l. 1. ff. de jur. det. Neque enim uxor ad tempus trahi potest. Est autem memorabile, quod ab Historicis proditum est, totis quingentis annis nullum divortium Romae factum esse. Duas autem divortii causas Romulus iustas esse voluerat, adulterium & veneficium.

Jus autem] Omittit principem effectum patriae potestatis, nempe quod patres in filios habebant potestatem vitae & necis. l. 11. ff. de lib. & posthum. l. 10. C. de patr. potest.

Nulli enim alii] Non loquitur hic de iis, qui non subsunt imperio Romano: neque enim dubium est, quin illi quoque suis legibus habeant liberos in potestate. De illis ergo tantum loquitur, qui jure civili Romano utebantur: ex quibus qui non erant cives Romani, sed tantum Latini, non habebant talem potestatem in liberos: sed tamen constitutione Antonini Pii omnes liberi, qui subsunt imperio Romano, cives Romani sunt, l. 17. ff. de stat. homin. Quod autem hic a Justiniano dicitur, confirmatur a Philone adversus Cajum his verbis, plenissima potestas in filium legibus Romanis patri permittitur.

多美

I N T I T. X.

D E N U P T I I S.

Cives Romani] Antiquitus enim Latini, peregrini, & denique quicumque cives Romani non erant, jus connubii non habebant, & iustas quidem nuptias contrahebant, jure naturae seu gentium, sed non jure civili Romano. **Hodie** autem, sublato discrimine libertinorum, omnes homines liberi iustas inter se nuptias contrahere possunt: praesertim post constitutionem Imp. Antonini, qua omnes, qui sunt in orbe Romano, effecti sunt cives Rom. l. 17. ff. de stat. hom. ideoque Roma vocatur communis patria. l. 33. ff. ad municip.

Viripotentes] Ubi Accursius citat l. 6. ff. de adult. memoria lapsus est: voluit autem citare l. 36. ff. eod. tit. Quae tamen ipsa quoque nihil facit ad id, quod tradit Accursius: sed tantum ait, minorem 25. annis posse teneri Lege Julia de adulteriis.

Consensum habeant parentum] Vulgo ita creditur, de jure civili matrimonium esse patris consensum, de jure canonico matrimonium non esse, sed requiri tantum ex honestate. Ego vero existimo, etiam jure canonico matrimonium esse patris consensum. can. aliter. can. nostrates. can. qualis. 30. q. 3. can. non omnis. can. honorantur. can. malis. can. hoc sanctum. 32. q. 11. Nec obstat can. sufficiat. 27. q. 11. ubi approbo posteriorem solutionem glossae: nec can. tuae. extra. de spons. salib. & matrim. nec can. cum locum. eod. tit. at vera can. is qui fidem. sequuta carnis copula non solvit.

Jussus parentis] Nota, jussum poni pro consensu, ut in l. 29. §. 3. ff. de inoff. testam. Idem tamen est, si postea ratum habuerit. l. 5. C. hoc. tit. regulariter enim rati habitio aequiparatur mandato, & retrahitur. l. 1. §. 14. ff. de vi & vi armata.

Super filio] Et prima & secunda ratio aequae ineptae sunt. Vera causa autem est, quoniam nepos ex filio, futurus erat avo heres suus, etiam invito, nec nepos ex filia, non item: in toto autem jure iniquissimum, heredes invito dari.

Sive ab eodem patre] Apud barbaras quasdam gentes, ut apud Indos & apud Aegyptios, fratri licebat sororem germanam in matrimonio habere, ut Ptolemaeus, rex Aegy.

Aegypti, Berenicem uxorem habuit, & ejus rei frequentissima in historiis exempla sunt. In Graecia non eodem omnes jure utebantur: nam apud Athenienses licebat fratri sororem eodem patre genitam ducere, dum non ex eadem matre. Apud Lacedaemonios fas putabatur, eadem matre natam ducere, dum ne ex eodem patre. Auctor Philo. Apud Romanos quamcumque sortorem naturalem ducere nefas erat.

Si quis generum] Sic Claudius Imperator, cum vellet Neroni privigno suo Octaviam filiam collocare, eumque & generum & filium habere, prius Octaviam emancipavit.

Fratris vero] Temporibus tamen Claudii factum est SCtum in ipsius gratiam, quo fratrum filias ducere permitteretur. Cupiebat enim ille Germanici fratris sui filiam ducere: quod & fecit. Suetonius.

Quarto gradu] In quo gradu nuptiae legitimae contrahuntur.

Cujus enim filiam] Adversus hanc regulam objici potest id, quod traditur 4. *hoc. tit.* Nam filius meus uxorem ducere potest filiam fratris mei, aut sororis meae: matrem autem illius, id est, amitam aut materteram suam non potest. Argumentabimur igitur hoc modo: Aviae meae filium non possum ducere uxorem, neptem autem illius possum. Ergo falsum est, cujus filiam ducere non licet, ne neptem quidem licere. Sed regula haec in his tantum intelligenda est, quae inter se ascendentium & descendantium locum obtinent. Quid? si matrem adoptavero, qui filiam in potestate habeat? potero ne filio meo uxorem dare? Resp. Non potero. Quae causa discriminis? Quoniam in hoc casu filia quoque ipsa transit in potestatem meam, & mihi & liberis meis agnascitur. At cum mulier adoptatur, liberi ipsius nunquam transeunt in potestatem adoptantis, cum eos nec ipsa in potestate habeat. Itaque ipsa quidem agnascitur, sed liberi ejus non agnascuntur.

Duorum autem fratrum] Hic §. in quibusdam libris affirmative legitur, in aliis negative. Apud Theophilum negative legitur: licet interpres Latinus negationem sustulerit. In Institutionibus Caji negatio est, sed, ut opinor, ab alio addita. Omnino autem nihil certius est, quam tales nuptias olim & permisas & usitatissimas fuisse. Nihil enim prohibebat, fratrum aut sororum liberos

in

inter se matrimonio jungi: cum & quarto gradu distent, neque inter se obtineant locum ascendentium & descendentium. Postea coepit Ecclesia abhorrere quodammodo a talibus conjunctionibus, quod usu ipso compertum, eas & infocundas esse & infastas; neque tamen adhuc prohibebantur. Primus Theodosius eas prohibuit; neque tamen hac de re constitutio ejus extat. Sed illius meminerunt Ambrosius Episcop. *ad Paternum*, August. *lib. 15. cap. 6. de Civit. Dei*, & alii. Hodie extat constitutio eadem de re filiorum ipsius Arcadii & Honorii, postquam non contrahebantur talia matrimonia, nisi permisso Imp. Illis enim temporibus Imp. multa ecclesiastica sibi temere arrogabant. Postremo talia matrimonia multis constitutionibus ecclesiasticis prohibita & damnata sunt.

Affinitas] Affinitas est necessitudo quaedam ex nuptiis orta: quae tamen semper definit in unam personam tantum, aliter tamen jure canonico.

Uxor] Ne sponsus quidem duas; neque unam sponsam & alteram uxorem *l. 18. Cod. ad Leg. Jul. de adulter.*

Recte contrahunt] *L. 34. §. 2. ff. de ritu nupt.*

Locci habeant] Cur hoc addidit? Quia qui sunt fratres hujus tertii, videntur etiam inter se fratres esse, & hoc vulgo verum videtur, qui est frater fratris mei, est frater meus: sed tamen non usquequaque verum est.

Sunt & aliae personae] Ut, quod Praeses provinciae non potest ex provincia sua uxorem ducere. Quod tutor non potest ducere pupillam. Quod Senator non potest ducere libertinam, aut eam, quae corpore quaestum fecerit, &c.

Patrem habere] In jure enim pater is est, quem nuptiae demonstrant.

Aliquando autem] Docet, filios naturales duobus modis legitimos effici posse: si offerantur curiae, & per subsequens matrimonium. Quid sit offerre curiae, Accursiani ad unum omnes ineptissime exponunt. Antiquitus, quod erat Senatus Romae, id erat in singulis municipiis collegium Decurionum, sive Curialium: atque antiquissimis quidem temporibus, magno honori ducebatur ex collegio esse: sed posteriorum Imp. avaritia effectum erat, ut decurionatus seu curialatus onus esset prope intolerabile: quamvis enim speciem quandam honoris obtine-

rent, & fruerentur quibusdam privilegiis, tam multos tamen sumptus facere cogeantur, ut eis ferendis impares essent. Quare ut antiquitus multi honorem illum ambiebant, ita postea omnes fugiebant, & saepe nominati ad Decurionatum aut excusabant se, aut appellabant. Sed Principes admodum in hac re rigidi erant; neque facile admittebant excusationes, neque audiebant querelas eorum, qui cupiebant se a Curiae nexibus liberare. Ut igitur allicerentur aliqui ad illa onera subeunda, constitutum est, ut si quis filium naturalem habens, obtulisset eum Curiae, eumque muneribus curialium obligasset, hoc ipso filius ille legitimus, & in ejus potestate fieret. Vide *tit. de Decur. & de auro coronario lib. 10. Cod.* Decuriones prorsus sublati sunt a Leone Philosopho Imperatore, ut constat ex *Novella Leon. 46.*

Libera] Hodie idem in ancilla.

Quod & aliis liberis] Stultum videtur, Justinianum dicere, se idem jus dedisse liberis, qui postea ex eodem matrimonio nascuntur: sunt enim per se legitimi, utpote ex justis nuptiis nati: neque ad hoc egent Imperatoris beneficio. Non igitur hoc dicit; sed vox *similiter* ponenda est ante illas duas voces *aliis liberis*: & pro *et*, melius legetur *ei*. & est modus loquendi Graecus, quales saepe reperiuntur, non tantum in scriptis Justiniani, seu Triboniani, sed etiam in antiquis JConsultis. Significat igitur Imp. se eos liberos, qui ante nuptias nati essent, voluisse, consecutis nuptiis legitimos esse, similiter aliis, qui postea ex eisdem parentibus nati essent, Tribonianus autem, homo Graecus, etiam Latine loquens, Graeco genere loquendi usus est, *similiter aliis*, pro eo quod est, *ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς ἀνασσ.*

I N T I T. X I.

D E A D O P T I O N I B U S.

Principali rescripto] Florente republica, adoptio fiebat aut per Populum, aut per Magistratum. Per Populum adoptabantur, qui sui juris erant: eaque species vocabatur Adrogatio, quia rogabatur Populus his fere verbis, *Velitis jubeatis Quirites, ut L. Titius, P. Clodii tam lege ac jure filius sit, tamque in ejus potestate sit, quam*

quam si ex eo matrefamilias ipse natus esset. Per Magistratum adoptabantur filiifamilias. Sed omnibus in unius potestatem reductis, & toto jure P. Ro. translati in Principem, quod per Populum fiebat, coeptum est fieri per Rescriptum Principis, ut hic dicitur. De adoptione & arrogatione, vide Gellium *lib. 5. cap. 19.*

Sed hodie] Antiquitus per adoptionem solvebatur agnatio, ita ut qui adoptatus erat, non esset amplius, in patris sui naturalis potestate: sed in ejus, a quo adoptatus fuerat: neque amplius erat agnatus fratribus suis legitimis & naturalibus. Sed his tantum qui erant in familia adoptantis. Hoc a Justiniano mutatum est, & institutum, ut filiifamilias, qui datur in adoptionem extraneo, maneat in potestate patris sui naturalis, neque illis agnatus esse desinat, neque sit agnatus ei, a quo adoptatur: sed tantum ei, a quo adoptatus est, intestato succedit, perinde ac si ei agnatus esset. Testamento autem adoptatus nihil ei relinquere cogitur, sed potest eum impune praeterire.

A nobis tributa] Quae non videbantur ei competere: nam legitimae successiones deferuntur agnatis.

Permittitur] Ex Constitutione D. Pii. Ulpian. in *fragment.*

Caveat] Imo vero satisfactio exigi solet. *l. 17. ff. h. t.*

Personae publicae] Tabelliones antiquitus erant servi publici, sive servi civitatis. Causa autem haec erat.

Oportet, usu exigente, tabellionem seu tabularium posse stipulari unicuique civium, & illi acquirere. Regula autem juris civilis est, non posse nobis per alias personas acquiri, quam per eas, quae in potestate nostra sunt, & per filios, quos habemus in potestate, aut per servos nostros. Oportebat igitur eum, qui omnibus civibus stipulaturus & acquisiturus esset, nullius quidem privatim servum esse, sed publice omnium. Itaque antiquitus erant vere servi, sed cum, ut servilia ingenia fraudulenta sunt, multa ab eis in eo munere dolose fierent, statuerunt, Arcad. & Honor. *l. 3. Cod. de tabul. scribisque.* ne servi in posterum ad id munus admitterentur, & tabellionibus, quanquam liberis, adversus illam veterem juris regulam stipulandi pro quolibet cive, & ei acquirendi potestatem dederunt.

Decesserit] Ideoque testamentum facere non poterat.

Decedens pater] Id est, adoptivus.

Subetur] Ex Constit. D. Antonini. Ulpianus.

Quartam partem] Quanquam interpretes communiter probent, secundam responsionem glosf. hic ut *quartam* intelligamus, scilicet ejus, quod perventurum esset ab intestato, falsa tamen est & commentitia. Prima autem verissima, ut haec *quarta pars* intelligenda sit omnium bonorum adrogatoris. Nec obstat, quod illi objiciunt, fore, ut melior sit conditio adrogati, quam liberorum naturalium, & legitimorum, si forte adrogator plures liberos habeat. Respondendum est enim, non modo ei, qui plures filios, sed nec ei quidem, qui unum habet, aut ea aetate est, ut generare possit, facile permitti adrogationem, l. 15. §. ult. l. 17. §. 2. 3. ff. h. tit. Sed dicet fortasse aliquis. Quid? si is, qui liberis carebat, & jam desperaverat, se generare posse, unum aut duos adrogaverit; deinde autem praeter spem quatuor aut quinque ex legitimo matrimonio susceperit? Respondes. Aut qui adoptare vult, est ejus aetatis, ut adhuc generare possit; & tunc non permittitur ei alienos adoptare: aut ejus aetatis, ut omnis generandi spes plane sublata sit: & tunc periculum non est, ne in illud incommodum incidamus.

Naturam imitatur] Vocatur *naturae imago*, in l. 23. ff. de lib. & postum.

Nepotem in locum filii] Intellige nepotem suum, sed ex filio emancipato.

In plurimis] Non in omnibus: neque enim eadem commoda adferunt patri adoptivi, quae naturales. Nam si cui legatum sit in tempus liberorum, adoptando nihil efficiet, l. 52. de legat. 2. Item si is, cui fideicommissum sit, ut, si sine liberis decedat, hereditatem restituat tertio, non poterit adoptando voluntatem testatoris eludere. Sic in vacatione munerum, quae propter liberos tribuitur, non proficiunt adoptivi, l. 70. ff. de condi. & demonstr. l. 2. ff. de excus. & vac. mun.

Spadones] Spadones sunt, quibus convulsi sunt testiculi, atque ii, quam diu durat illud impedimentum, generare non possunt: sed eo sublato, interdum generant. At *castrati* dicuntur, quibus abscissa sunt virilia, quibus cum omnis generandi spes prorsus adempta sit, sit, ut add.

adoptare non possint. Hodie tamen & castrati & feminae etiam sine speciali principis indulgentia adoptare possunt ex *Const. Leonis* 26. § 27.

I N T I T. XII.

QUIBUS MODIS JUS POTESTATIS SOLVITUR.

Statum] Ultima solutio proxime accedit ad verum; etenim qui liberantur indulgentia Principis sive generali, sive speciali, eximuntur quidem poenae, sed non recipiunt ea, quae prius habuerant, imo vero manet in eis nota quaedam infamiae. *l. 5. C. Theodos. de indulgentiis crim.* At qui restituitur, recipit omnia, *l. ult. C. de sentent. pass. & restitut.*

Liberi relegati in potestate &c.] Relegandi mitius verbum est, quam *deportandi*, Ovidius:

*Quippe relegatus, non exul dicor in illo,
Parcaque fortunae sunt tibi verba meae.*

Nam *relegati* sive *ad tempus*, sive *in perpetuum*, retinent bona, civitatem, liberos in potestate, testamenti factionem, omnia jura uno verbo. *l. 4. ff. de interdictis. & releg. l. 8. ff. qui testam. fac. poss. nisi de statu suo dubitantes, vel errantes testamentum fecerint l. 5. ff. eod. & l. 1. §. 1. ff. de leg. 3.* At *deportati* haec omnia amittunt: iccirco relegare ii, qui provinciis praesunt, possunt, deportare tamen non possunt.

Poenae servus] Ut qui ultimo supplicio damnatus est: statim enim & libertatem perdit & civitatem *l. 29. ff. de poenis.*

In metallum] Romani veteres multa *metalla* habebant, id est, multas fodinas, sive, ut Caesar vocat, secturas, ut in Macedonia, ut in Hispania. Itaque multos facinororum convictos damnabant in metallum, aut in opus metalli. Nam in metallum damnati graviora & laboriosiora: in opus metalli leviora & faciliora munera obibant. Itaque damnati in opus metalli, si fugerant, denuo comprehensi damnabantur in metallum; in metallum damnato, si fugerat, rursus capto poena mors erat. *l. 8. §. 6. ff. de poenis.*

X 5

Qui

Qui bestiis subjiuntur] *Bestiis subiciebantur*, ut cum eis depugnarent; spectante Pop. Rom. Talia autem spectacula vocabant *venationes*. Vide exemplum memorabile de Androdo apud Gellium. Nonnumquam etiam ut ab eis dilaniarentur, ut Sancto Ignatio factum est, qui etiam cum ad id supplicium duceretur, cum animi fiducia dicebat: Frumentum Christi sum, dentibus bestiarum molar. Sed & alii plurimi Martyres eo supplicio affecti sunt. Locus autem subterraneus, in quo aservabantur, vocabatur *catibulum* a *καταβύλλον*, id est, deiecio.

Vel consul] Hoc postea a Justiniano ipso correctum est.

Patriciatus] Dignitas haec quaedam erat, qua qui praediti erant, Patres Principis vocabantur, & iis tantum cedebant, qui actu Consules essent. Ideo autem haec dignitas Consulatu inferior erat, quia Consulatum ipsi Imperatores plerumque gerebant, ut constat ex Casiodoro *lib. 1. Var.* Hottomanus dum de hac re nova quaedam tradere voluit, in sex foedisima errata delapsus est. Primum quod dixit, hunc honorem coepisse temporibus Justiniani; cum constet, sub Constantino & aliis tales *Patricios* fuisse. Secundo quod ait ex Suida, eos ex Senatu in legationes mitti solitos: cum apud Suidam citentur tantum verba historici cujusdam, qui scribit, missos esse ab Imperatore legatos eos, qui principem in Senatu locum obtinerent: fuisse autem illos *Patricios*. Tertio quod scribit, eos nullam unquam jurisdictionem habuisse: cum tamen ex formula, quae est apud Casiodorum, illud tantum intelligatur, eo honore perfunctos, tunc quoque cum vacarent, & nullam jurisdictionem exercerent, cingulo usos esse, quod in eis praecipuum erat. Ceteri enim finito magistratu cingulum deponebant. Quarto quod putat in *l. 3. C. de Consulib.* *Patriciatum* notari Consulatum honorarium; quod longissime abest a vero. Quinto quod tradit hunc honorem Patriarchis Constantinop. tribui solitum: quod ita falsum est, ut nullus unquam Patriarcha honore illo functus legatur. Sexto quod negat, eum fuisse magistratum: cum tamen Sidonius Apollinaris *Epist. 3. lib. 3.* aperte eum magistratum vocet.

IN TIT. XIII.

DE TUTELIS.

Vis ac potestas] Idem plane significat, & idem est *vis*, quod auctoritas, sive facultas. Verum tamen est, quod Accursius ait, tutorem interdum & invito, & invitum dari.

In capite libero] Id est, in *caput liberum*. Servus enim tutorem habere non potest.

Data & permessa] Lex XII. Tabul. pupillis non habentibus tutorem, dat proximum agnatum, aut proximos agnatos, si plures sint eodem gradu. Eadem autem lex permittit parentibus testamento. Jus civile igitur hoc loco vocat legem XII. tab. ut saepe alibi. Quare errat Accursius, qui vocem, *data*, refert ad tutores datos a magistratu. Illi enim ex aliis legibus dantur, ut postea videbimus.

Potestate] Naturali filio, cui nihil est relictum, frustra a patre datur. l. 7. ff. de confir. tut. vel curat.

Confirmandus] Quaerit Accurs. utrum hic tutor, qui emancipato datus est testamento, postquam confirmatus est a Praetore, haberi debeat pro testamentario, an pro dativo. Super hac quaestione Doctores variant. Ego tamen non dubito, quin pro testamentario haberi debeat, & legitimo anteponatur. arg. l. 3. ff. de confir. tut. vel curat. Quid enim opus esset hunc confirmari, si postea etiam confirmato legitimi anteponerentur.

Sine inquisitione] Aliud in eo tutore, qui a matre datus erat; nam hic confirmatur quidem, sed habita inquisitione, causa discriminis propter muliebris sexus imbecillitatem l. 2. ff. de confir. tut. vel cur. l. 4. ff. de testam. tut.

IN TIT. XIV.

QUI TESTAMENTO TUTORES DARI POSSUNT.

Libertatem directam] Antiquitus tantum fideicommissariam accepisse videbatur. Itaque oriebatur saepe magna difficultas. Nam si quidem pupillus exheredatus erat, & alius heres institutus, res facile expediebatur: heres enim

enim manumittebat servum, qui manumissus tutor erat. Idem, si additus erat pupillo coheres. At si pupillus solus institutus erat, res inexplicabilis videbatur. Nam neque pupillus poterat manumittere, cum sine tutore auctore nihil gerere posset; neque servus auctoritatem suam pupillo accommodare; cum adhuc neque liber, neque tutor esset. Huic difficultati subventum erat SCulto Dasumiano, quo dabatur huic servo libertas, perinde ac si ex fideicommisso manumissus esset. Auctor Paulus *lib. 4. Sent. tit. 13.* At Justinianus totam illam difficultatem persecuit, dando eis libertatem directam.

Si per errorem] Errantis enim nulla est voluntas.

Utiliter datur] Et illa conditio, etiam si expressa non sit, habebitur pro adjecta. *l. 9. C. de fideicom. libert.* Ita igitur intelligendum est, eum jure ipso inutiliter datum esse. Sed aequitate & interpretatione voluntatis testatoris utilem dationem fieri, *arg. l. 28. §. 1. 2. ff. de testam. tutel.*

Eo modo] Quod hic ait Accursius, totam stipulationem vitari propter inutilem adjectionem, verum non est: & ea ipsa lex, quae citatur, aperte ait, solam adjectionem inutilem esse, neque vitari utile per inutile, docet *Consultus in l. 1. §. 5. ff. de verb. oblig.*

Furiosus] Interea vero dabitur curator.

XXV. anni] Hodie in urbe quicunque viginti annorum sunt, in eadem sunt causa, atque ii, qui viginti quinque annos habent, *Statutor. urb. lib. 1. cap. 42.*

Ante heredis] Olim enim necesse erat incipere ab institutione heredis; & quicquid antea scriptum erat, non valebat: sed hoc postea mutatum est *§. 34. ff. de legat.*

IN TIT. XVI.

DE CAPITIS DEMINUTIONE.

De capitis deminutione] Homo tribus modis consideratur in jure, ut liber, ut civis Romanus, ut ex hac, aut illa familia. Et haec tria significantur nomine *status* aut *capitis*. Itaque qui horum aliquid amittit, dicitur *capite minut.* Servus horum nihil amittere potest, nihil enim horum habet. At homo liber si amittit libertatem, dicitur *pati maximam capitis minutionem*; perdit enim etiam

etiam cetera. Si civitatem quidem amittat, sed retineat libertatem, dicitur *pati mediam capitis deminutionem*, quae alio nomine dicitur magna. Si horum utrumque retineat, sed familiam mutet, *minimam*. Exemplum primae; cum quis damnatur in metallum. Exemplum secundae, cum quis deportatur. Tertiae, cum emancipatur, aut adoptatur.

Mutatio] Est quidem haec definitio Caji l. 1. ff. *de cap. minut.* Neque tamen, si quis eam severe exigit, vera est. Nam qui morte patris fit juris sui, mutat statum, & tamen capite non minuitur; nihil enim amittit, l. 3. *in fin. ff. de SConsulto Maced.* neque is qui patri- ciatu, aut aliqua dignitate, *Novella. 81.* Si quis tamen Cajum defendere instituat, dicere poterit, hos ne statum quidem mutare, cum familiam quidem mutant.

Jus quoque] Diligenter notandum est, *cognationem* quidem ipsam non perire, sed *jus cognationis* perire, ut puta servitute alicujus cognati.

I N T I T. XVII.

DE LEGITIMA PATRONORUM TUTELA.

Legitima vocatur] Proprie tamen est *fiduciaria*, non *legitima*. Nam sublata agnatione per emancipationem, tollitur *legitima tutela*: omninoque duae tantum sunt *legitimae tutelae*, ea, quae defertur agnatis, & ea, quae patronis; hodie tamen, sublato agnatorum & cognatorum discrimine, omnes *tutelae fiduciariae* vocari possunt *legitimae*.

I N T I T. XIX.

DE FIDUCIARIA TUTELA.

Legitimam] Eodem jure, quo patronus est legitimus tutor liberti: nam hoc est emancipatio in liberis, quod manumissio in servis.

Virilis] *Virilis* sexus, & legitimae aetatis, & qui manserit in potestate.

Atqui] Ipsemet argumentatur adversus id, quod paulo ante docuit; deinde dissolvit argumentationem. Argu-
men-

mentationis vis ac sententia haec est. Nulla causa est, cur illi tutores, de quibus hic agitur, debeant dici fiduciarii, ac non potius legitimi; nam ut patrono mortuo liberi ipsius sunt legitimi tutores eorum, qui ab eo manumissi sunt, ita mortuo patre, aut avo, qui emancipavit, liberi ipsius deberent esse legitimi tutores eorum, qui ab eo emancipati sunt. Respondet Imp. aliam esse rationem in hoc casu, & aliam in superiore. Nam si dominus servum non manumisisset, esset, domino mortuo, servus ille in potestate liberorum ipsius. At fratres minores, etiam si a patre emancipati non fuissent, tamen eo mortuo non cecidissent in potestatem fratrum suorum. Haec ratio discriminis, quam adfert Justin. est quidem acute excogitata, sed non satis firma. Nam in fratribus quidem valet, at in uno manumittente nepotem ex filio, quem habet in potestate, non valet. Nepos enim si emancipatus non esset, morte avi recideret in potestatem patris. Vera autem haec est. Ad quoscunque lex XII. tab. hereditatem ab intestato pertinere vult, ad eosdem defert etiam onus tutelae. Defert autem hereditatem libertorum ab intestato, non tantum patrono, sed etiam liberis patroni. *l. 10. cum l. sequenti. juncta. l. 4. D. de jur. patron. & Ulp. tit. 29. in principio, & §. 4.* Ergo ipsi quoque legitimi tutores erunt. At hereditas ejus, qui ab avis emancipatus est, ex illa lege non defertur patri, qui mansit in potestate. *l. 1. §. 5. ff. si quis a par. fuer. manum.* Nam lex XII. tabul. agnatos tantum ab intestato ad successionem vocat. Hoc autem casu dissoluta est agnatio: pater igitur non erit legitimus, sed fiduciarius. Argumentum est tale in *Baroco*. Cuicunque lege defertur hereditas, eidem datur contra tab. Filio manumissionis lege non datur contra tab. in bonis nepotis emancipatoris *d. §. 5.* Ergo filio manumissionis lege non defertur hereditas nepotis emancipatoris.

I N T I T. X X.

DE ATILIANO TUTORE, ET EO QUI EX LEGE
JULIA ET TITIA DABATUR.

Ex lege Atilia] Id est, ex plebiscito, quod factum est anno ab U. C. ccccxxxiii. a Lucio Atilio, & C. Martio, Tribunis plebis.

Julia & Titia] Haec quoque non est lex, sed plebiscitum.

Exstat] Imo vero dabitur ei alius tutor, ad hereditatem adeundam, qui ea statim adita cedit tutori testamentario. l. 10. ff. de testam. tut. l. 9. ff. de tut. & cur. dat.

Jure postliminii] Quid? si detessisset apud hostes? Respondeo; is, qui datus erat, cedebat agnatis.

Consules] Iubente D. Claudio. Tacitus.

Ex constitutionibus] D. Antoninus unum ex Praetoribus esse voluit, cujus hoc proprium munus esset; qui ex eo vocabatur tutelaris.

Jussu Praesidis] Multa in glosf. ad h. loc. foeda errata sunt. Quod tutelae datio sit mixti imperii, cum in ea ipsa lege, quae citatur ad hoc probandum, aperte dicat] Ctus, eam neque esse imperii, nec jurisdictionis. Quod ea, quae sunt mixti imperii, mandari non queant: cum certissimum sit, omnia, quae sunt mixti imperii, mandata jurisdictione transferri, l. ult. ff. de off. ejus cui mand. est jur. Quod dati tutores possunt mandare tutelam habenti jurisdictionem: cum constet, ne mandante quidem Praeside, tutelae dationem posse transferri l. 2. ff. de tutor. & cur. dat. ab his &c. Nec obstat l. 3. ff. eod. tit. loquitur enim non de magistratibus provincialibus, quibus nihil est necesse mandari tutelae dationem: nam & ipsis data est: verissimum autem est, tutelae dationem non posse mandari: cujus rei causa est, quia nemo illam habet, nisi cui nominatim ac specialiter data est aut lege, aut SCo, aut constitutione l. 6. §. 2. ff. de tut. & talia mandari nequeunt l. 1. ff. de off. ejus cui mand. est jur. Quomodo igitur ait Imperator, Pupillo, cujus facultates magnae non sunt, tutorem a magistratu municipali jussu Praesidis dari posse. Respondeo. Praesedationem tutoris universe mandare nemini potest, Sed

tamen ut illa molestia defungatur, ut huic aut illi pupillo egenti magistratus municipalis tutorem det, jubere interdum potest.

Juridicam Alexandrin.] Huic D. Marcus tutoris datio nem jam concesserat. l. 2. ff. de offic. Jurid. Alexandr.

Quum igitur] Datur eis etiam vicissim actio contraria tutelae, qua repetunt, si quos sumptus in administratione tutelae fecerunt.

I N T I T. X X I.

DE AUCTORITATE TUTORUM.

Si quid dari] Idem, si quid pupillo acceptum feratur, l. 2. ff. de acceptil.

Si aliis pupilli promittant] Adde, idem est in eo, cui bonis interdictum est. l. 6. ff. de verb. obligat.

Namque placuit] Idem traditur in l. 11. ff. de adquir. rer. domin.

Mandatis, depositis] Mandans & deponens obligantur ad indemnitatem mandatarii & depositarii l. 5. D. depos. tot. tit. D. mandati.

Ipsi quidem] Quid? si pupillus cum pupillo contrahat? nihil agitur. l. 3. ff. quod fals. tut. auct.

Pupilli non obligantur] Itaque si quis a pupillo sine tutoris auctoritate emerit, ex una parte claudicat contractus l. si quis ff. de act. emp. Idem in pacto. l. 1. ff. de rescind. vend.

Neque tamen hereditatem] Hereditas interdum damno- sa est l. 33. ff. mand. etiamsi locuples videatur, ut propter negotia, vexationem, aes alienum, invidiam, vel offensam l. 4. ff. ad SC. Trebell. ideoque, ne pupillus in haec incommoda incurrat, non potest, nisi tutore auctore, adire hereditatem.

Nec ullum damnum habeat] Ita legendum est, ut constet ex Cajo, ex Theophilo, & ex libris vetustis. vide Ant. August. lib. 3. cap. 7. Emendat.

Auctor esse non potest] l. 1. & l. 7. D. eod. tit.

Non Praetorius] Antiquitus dabatur tutor ad ea omnia, quae desiderabant solemnitatem juris. l. 19. D. hoc tit. vide & Ulpian. tit. xi.

I N T I T. XXII.

QUIBUS MODIS TUTELA FINITUR.

Puberes] Parum proprie loquitur. *Puberes* enim proprie non dicuntur feminae, sed *viripotentes*. Praeterea nec tum quidem liberantur puellae a tutela, cum viripotentes esse coeperint. Nam antiquitus perpetua tutela continebantur: ac cum in testamento requirantur septem testes puberes; ex eo collegerunt antiqui; feminas ad testamentum faciendum adhiberi non posse.

Pubertatem autem] Hac de re discrepantes veterum Jurisconsultorum sententias reperies apud Ulpian. ad finem tit. xi. *Liberantur*; inquit, *tutela masculi quidem pubertate. Puberem autem* Cassiani quidem eum esse dicunt, qui habitu corporis pubes apparet, id est, qui generare potest: Proculejani autem eum, qui xiv. annos explevit. Verum Priscus eum puberem esse, in quem utrumque concurrerit, & habitus, & numerus annorum. Cassiani sequebantur Platonem lib. xi. *de partibus*; Proculejani Solonem, cujus hac de re judicium exponit Philo in *Cosmo*.

Vel deportati] Nam pubertati proximis in delictis non parcitur; l. 14. ff. de Scito Syllan. § 18. ff. de oblig. quae ex del. nas. nisi quatenus miseratio aetatis judicem ad mitiorem poenam interdum perducit, l. 37. ff. de minorib. Nam fere in omnibus poenalibus judiciis, & aetati & imprudentiae succurritur, l. 108. ff. de reg. jur.

Redigatur] Non puto verum esse, quod ait Accursius de crimine ingrati; quod vix ullo modo de crimine ingrati ita cadere posse judico, ut propterea in servitutem retrahi debeat. Censeo itaque, ubi est, *vel si*, legendum, *ut si*.

Ab hostibus captus] Interea autem curator ejus bonis datur. l. 15. ff. ex quibus causis. major.

I N T I T. XXIII.

DE CURATIONIBUS.

Curatores accipiunt] A magistratu; si modo eos petant. regulariter enim *curator* non datur, nisi petenti.

Ex lege xii. tabul.] Ejus l. verba erant: *si furiosus*
Y
exti-

existet, agnatorum gentiliūque in eo, pecūniaque ejus potestas esto. Cic. lib. 2. de Invent. & lib. 3. Tuscul. ait, 12. tab. vetare, furiosum esse suarum rerum dominum. Hinc ductum est proverbium, quo, cum significare volebant aliquem insanire, dicebant eum ad agnatos & gentiles deducendum: eo utitur Varro lib. 1. de re rustica. Horatius:

*Nec medici credis, nec curatoris egere,
A Praetore dati.*

— & ad sanos abeat tutela propinquos.

ubi *tutela* pro curatione dixit. Formula, qua Praetor administrationem bonorum adimebat prodigo, haec erat: QUANDO TUA BONA PATERNA, AVITAQUE, NEQUITIA TUA DISPERDIS, LIBEROSQUE TUOS AD EGESTATEM PERDUCIS, OB EAM REM TIBI RE COMMERCIO INTERDICO. Paul. lib. 3. Sent. tit. 4.

Surdus & mutus] Id est, utroque vitio simul laborantibus.

Decreto] Cur hic opus est *decreto* & *causae cognitione*? Respond. Quia novum est, ut dare possit actorem, qui procuratorem dare non potest. Tutor autem aut curator procuratorem substituere in locum suum non potest. l. 11. C. de procurator.

I N T I T. X X V.

DE SATISDACTIONE TUTORUM VEL CURATORUM.

Ille gerere debet] Ceteri autem erant honorarii; sed tamen ad eos quoque pertinet. Debent enim esse quasi observatores administrantis, & eum, si male gerat, suspecti postulare l. 3. §. 1. ff. de administr. & peric. tut.

Exigere solent] In provinciis Duumviri, aut Defensores civitatum: in urbe, scriba, aut is, quem Praetor delegaverit, l. 3. ff. rem pup. sal. for. l. ult. C. de magistr. conven.

I N T I T. X X V.

DE EXCUSATIONIBUS TUTORUM VEL CURATORUM.

Placuit] Verbum hoc subindicare videtur, aliquam ea de re controversiam fuisse. Sed tandem placuisse, tutelam numerari inter publica munera.

Publicum munus] Tutelam & curam publicum munus esse probatur ex l. 9. ff. de iis, qui sunt sui vel. al. jur. l. 17. §. 2. & §. 4. ff. de excus. tut. l. 2. §. 2. ff. qui petant tutor. vel. cur. l. 1. & ult. ff. de munerib. & honor. & ex hoc §. Item ex hoc argumento; aedilitas excusat a muneribus privatis. l. 17. §. 2. ff. de excus. tut. non excusat a tutela. d. §. 2. Ergo tutela non est munus privatum, sed publicum. Imo videtur esse privatum munus. l. 6. §. 15. ff. de excus. tut. Tutela, inquit, non est reipub. munus, nec quod ad impensam pertinet, sed civile, nec provinciale videtur tutelam administrare. Item ex hoc argumento, quo & Cujacius usus est. l. 6. §. 1. ff. de excus. Aedilitas excusat a muneribus privatis tantum. d. §. 4. Ergo tutela est munus privatum. Probatur minor per d. §. 4. quem ita intelligit. Is qui aedilitate fungitur, potest tutor dari; sed statim excusatur. nam qui jure non datur, non excusatur, l. 13. §. ult. ff. de excus. At Aedilis excusatur. Ergo jure datur. Item si tutela esset munus civile, vel publicum, excusaret ab aliis muneribus civilibus, seu publicis, l. 12. ff. de muner. & honor. At non excusantur l. 3. C. de excus. muner. lib. 10. Ergo non est munus publicum. Solutio. Recte videtur judicasse Cujac. in notis ad Inst. textum in l. 6. §. 15. ff. de excus. tutor. esse adulterinum: etiam si postea mutavit sententiam in Commentario, quem scripsit ad illum Tir. Pand. Et ille unus §. exhibet molestiam in hac quaestione tractanda, cum cetera omnia facilia sint explicatu. Vere autem dici potest, tutelam vi & natura sua non esse munus publicum; pertinet enim ad utilitatem unius domus privatae, non totius reipublicae: & munera publica, ut legatio, ut sitonia, & similia mandantur a populo, aut a Senatu, seu in municipiis ab ordine Decurionum. Item qui munus aliquod publicum gerit, habet etiam aliquam auctoritatem publicam;

cam; qualis non est ei, qui curam aut tutelam gerit. Et si quis tutelae causa absit, non dicitur abesse Reip. causa: ideoque qui habet immunitatem a muneribus publicis, non propterea excusatur a tutela. l. 15. §. 12. ff. hoc tit. Itaque Imperator non loquitur hoc modo; tutela est munus publicum, sed ita, *placuit tutelam esse munus publicum*. Hoc autem modo utuntur JConsulti, cum significant, favore pupillorum receptum esse, ut tutela & cura numerarentur inter munera publica: nempe ut quemadmodum adiguntur cives aut municipes ad suscipienda munera publica, etiam invitati: ita etiam ad tutelam & ad curam adigantur. Interest enim reipublicae, pupillorum patrimonia conservari & ut datur actio in eos, aut in eorum heredes, si respub. ex eorum administratione ullum damnum patiatur; ita datur, si quid, quod pupillo profuturum esset, praetermiserint. Denique ubi agitur de commodo pupilli, tutela habetur pro munere publico; ubi de commodo tutoris, non habetur: & cum hoc semel placuisset prudentibus, & propter illorum auctoritatem receptum esset, ex illo coeperunt numerare tutelam ac curam inter munera publica, sive civilia personalia. Ita facile conciliari possunt, quae pugnantia videntur.

Qui in acie amittuntur] Hoc novellis constitutionibus derogatum est; quibus constat, & prodesse eos quoque, qui infirmitate in exercitu moriuntur.

In semestribus] Veteres dividebant annum in duas tantum partes: aetatem & hiemem, & attribuebant utrique senos menses. Sex autem mensibus aestivis solebant imp. bella gerere, sex hibernis conventus agere, & jus dicere. D. igitur Marcus libros Semestrium conscripserat, quibus Decreta, Sententiae, Edictaque ipsius continebantur.

Curator loco eorum datur] Immo tutor, l. 12. ff. de tutelis. Sed illic tutor pro curatore accipitur: confunduntur enim interdum haec nomina.

Hoc spatium habent] L. 2. C. si tutor. vel cur. reip. caus.

Potestatem] Id est, magistratum etiam municipalem. Juvenalis: *An Fidenarum Gabiorumque esse potestas.*

Nisi forte] Item is, cujus frater aut soror talem litem habet cum pupillo aut adulto l. 16. C. hoc. tit.

Ona

Onera] Quod hic primum notat Accursius, falsum est: quaelibet enim tutela, quamvis levis, vocatur onus tutelae.

Divi fratres] Male accepit Theophilus *Divos fratres*, Severum & M. Antoninum. Nam Severus M. Antonini Magni pater fuit. *l. 32. ff. de donat. inter vir. & uxor. l. 1. ff. de requir. reis. l. 11. de munerib. & honor.* Sunt autem Divi fratres M. Antoninus philosophus, & Lucius Verus, qui fuerunt filii T. Antonini Pii, nepotes Hadriani, *l. 11. §. 23. ff. de legat. 3. l. 33. ff. de poen. l. 57. §. 1. ff. de ritu nuptiar.*

Literas nesciunt] Adversari videtur, quod tradit Modestinus ex Paulo in *l. 6. §. 19. ff. hoc tit. Solutiones*, quae adferuntur hoc loco a Doctoribus, ridiculae sunt. Cujacius in *tit. de excusat. l. 6. §. 1. in fin.* putat, quod a Modestino ex Paulo traditum erat, a D. Pio correctum esse; quod fieri nequit: cum D. Pius tanto ante Modestinum & Paulum fuerit. Puto dicendum, imperitos literarum duobus modis dici. Primo modo eos, qui eruditi & literis exculsi non sint, & horum excusationem admitti non debere. Altero eos, qui neque scribere, neque legere sciunt, & hos excusari arbitror: neque enim possunt conficere rationes, neque scribere.

Milite] *L. 8. C. de legat. l. 4. C. qui tutor. dar. posf.* Veteranus honeste misus excusatur a tutelis pupillorum paganorum *l. 2. C. de excusat. veter.* Sed unicam tutelam filii commilitonis olim sui non potest recusare.

Grammatici] Qui primas literas docent, non habent immunitatem. *l. 2. §. ult. ff. de vacat. mun. l. 11. D. de mun. & hon.* Musici non habent, *l. 5. C. de excusat. mun.* neque poëtae. *l. 3. §. 11. C. de profesf. & med.* neque calculatores *l. 4. tit. eod.* neque geometrae *l. 22. ff. de excusat. tut.* saltem a tutelis: nam ab aliis muneribus habent vacationem. *l. 2. C. de excusat. artifc.* mercatores frumentarii. *l. 26. ff. de excusat. tutor. & piscatores*, qui sunt in collegio, & Ilienses, & fabri, alique ex corporibus publicis *l. 17. §. 1. & 2. & l. ult. ff. eodem.*

Dati fuerint] Cujacius in *fragment. Ulp. & l. 13. ff. hoc. tit.* negat hoc ad legitimos pertinere, quibus negat excusationem dari.

DE SUSPECTIS TUTORIBUS VEL CURATORIBUS.

Crimen] Id est, accusationem: de removendo suspecto tutore nunquam agitur criminaliter. Itaque nulla est inscriptio, & Praetor, apud quem agitur de suspecto, non cognoscit de criminalibus. Verum quidem est, cum tutor remotus est, tanquam suspectus, si quis velit eum accusare, tanquam dolose versatum in tutela, & aliquid gravius ei objicere, posse id facere apud Praefectum urbi, qui cognoscit de criminibus: & tunc necessaria est inscriptio.

Ex lege XII. Tabul.] Cicero lib. 3. de Officiis scribit, dolum in tutela vindicatum fuisse legibus XII. Tabularum. Idem pro Roscio Comoedo, & pro Caecina.

Praetori] In urbe Praetor jurisdictionem non mandabat, nec ullum habebat legatum. Itaque stulta est hoc loco Accursii additio. Et Accursius ipse id, quod hic dicit, negat sibi placere, in l. 1. ff. ad SConsultum Turpill.

Legato Proconsulis] Aut etiam *Propraetoris*: nam *Propraetores* saepe *Proconsules* vocantur, ut in toto tit. ff. de offic. Proconsulis.

Quasi publicam] Non est plane publica; nam non descendit ex ulla lege publicorum judiciorum. l. 1. de public. judiciis. sed ex l. XII. tabul. ut dixi. principio hujus tituli. Est tamen, *quasi publica*; quia in publicis judiciis, ita etiam in judicio de suspectis tutoribus accusatio prope omnis permessa est.

Et mulieres] Cum tamen eis publica accusatio, nisi ex certis causis, permessa non sit. l. 1. § 2. l. 12. C. qui accus. non poss.

Interdicitur ei] Ita ut, si quis ei sciens solverit, non liberetur, l. 14. §. 1. D. de solut.

Ministeriis] *Ministeria* vocat ministros tutoris, ut Sallustius *servitia* vocat servos ipsos.

IN LIBRUM SECUNDUM.

IN TIT. I.

DE DIVISIONE RERUM, ET QUALITATE.

Profluens] Inepte Accursius aquam pluviam intelligit: intelligitur enim aqua fluminis perpetua perennis. l. 1. *de fluminib.*

Accedere] Non tantum piscandi, sed aedificandi, occupandi, & usurpandi causa. l. 14. & l. 50. ff. *de adquirendo rer. domin.* l. 3. ff. *ne quid in loco publ. fiat.*

Non sunt juris gentium] Sed eorum, qui illa posuerunt. d. l. 14. & l. 2. §. 8. l. 3. ff. *ne quid in loco publ. fiat.*

Quae in civitatibus] Quae sunt P. R. proprie dicuntur publica: quae autem alienarum civitatum, non proprie dicuntur publica, sed universitatis. Civitates enim loco privatorum habentur. l. 15, 16. ff. *de verb. signific.*

Mortuum] Et servum l. 2. ff. *de religios. & sumpt. fun.*

Invito socio] Nam in re communi potior est causa prohibentis, l. 28. ff. *comm. divid.*

Ratum habuerit] Legendum sine negatione. l. 6. §. 4. ff. *de rer. divis.* Causa autem est, quia rati habitio retrahitur, & aequiparatur mandato l. 60. D. *de reg. jur.* l. ult. C. *ad SConsultum Maced.*

Portae] Plutarchus negat: neque tamen dissentit a JConsulto, si recte intelligatur.

Nec interest] Ferae tamen, quas vivariis, & pisces, quos in piscinis inclusos habemus, a nobis possidentur, nec tolli possunt. l. 3. §. 14. ff. *de adquir. posses.*

Sed posteriorum] Bartolus tamen ait, de consuetudine observari opinionem Trebatii. Quid? si fera nobis aliquid eripuerit? Dic, ut in l. 44. D. *de adquir. rer. dom.* & in l. 8. D. *famil. hercisc.*

Agro tuo] Non tantum tuo, sed etiam & in quem habes aliquid juris: ex qua causa si usumfructum habes in agrum, habebis & in id quod adjecit alluvio. l. 9. §. 4. ff. *de usufruct.* si pignus, augebitur hypotheca. l. 16. ff. *de*

de pignor. si venditus, nec dum traditus, accessio tibi iure fit. l. 17. ff. de per. & comm. rei vend.

Adjicit] Quid? si nihil adjecit, sed refedit, ac recessit ipsum flumen; meum erit, quod aquis nudatum est, etiam si publica vis interjecta sit. l. 38. ff. de adquir. rer. dom.

Communis] Non tamen pro indiviso, l. 29. de adquir. rer. dom.

Quod si alteri parti] Quid? si vagetur per flumen? publica est. l. 65. §. 2. ff. de adquir. rerum dominio.

Quod si aliqua parte] Idem tradit Pomponius in l. 30. §. 2. ff. de adquir. rer. domin.

Novus autem alveus] Idem traditur in l. 1. §. 8. ff. de fluminibus.

Sabinianorum & Proculianorum] De his sectis vide Pomp. l. 2. ff. de origin. jur. Fluxerant autem Sabiniani a Capitone, Proculiani a Labeone. Nam Sabiniani favebant ei, cujus esset materia; at Proculiani, qui ex philosophia aliquid hauserant, intelligebant formam esse materia praestantior, ideoque favebant opifici.

Fruementum] Contra tamen Cajus in l. 7. §. 7. ff. de adquirendo rer. domin. cujus sententia verior, & rationi magis consentanea videtur.

Qui dominus fuit] Recte fuit: neque enim amplius dominus est, cum purpura pro extincta sit.

Cum in suo solo] Inanis est hic glossa. Nam non licet proprietario ullo modo commutare speciem rei, cujus est alienus ususfructus, l. ult. ff. de usu & habit.

Ne aedificia] Decora enim civitatis facies diligenter conservanda est, l. 6. C. de operibus publicis.

Nam scienti alienum esse potest obijci culpa] Super hac quaestione videtur non satis convenisse inter veteres: nam Cajus l. 7. §. 12. ff. de adquir. rer. dom. aperte ait, eum, qui sciens in alieno solo sua materia aedificaverit, sua voluntate amisisse proprietatem materiae, ita ut, ne diruto quidem aedificio, possit eam vindicare. At Ulpian. in l. 37. ff. de rei vind. ait, hoc ei concedendum esse, ut sine dispendio domini arcae tollat aedificium, quod posuit. Imperator autem in l. 2. C. de rei vindic. ait, dissoluto tali aedificio, materiam ejus ad primum dominum redire, siue bona fide, siue mala aedificium constructum sit, nisi qui aedificavit, id fecerit donandi

animo. Haec ita sunt concilianda. Si aedificavi in tua bona fide, fit quidem aedificium tuum, sed cogendus es persolvere mihi pretium materiae & operarum; nisi mavis aream quoque mihi vendere, & hoc stante aedificio: eo autem diruto, possum ego, si libuerit, materiam meam vindicare. Sin mala fide aedificavi; stante quidem aedificio, vindicare materiam meam non possum. Sed si tu petas, illud tuum esse, cogeris mihi persolvere pretium materiae & operas fabricorum, aut repelleris per exceptionem doli mali; nisi mavis permittere mihi, ut sine ullo tuo dispendio demoliar aedificium, & materiam auferam: diruto quidem aedificio, dabitur mihi non quidem directa vindicatio, sed utilis in rem actio ad materiam, aut aestimationem illius consequendam. Dicit aliquis; quid amplius igitur habet, qui bona fide aedificavit, quam qui mala? Respondeo, longe plurimum. Nam illi dici non potest; demolire, aedificasti, & aufer tibi materiam: imo vero, persolvendum ei est, quicquid utiliter impendit. At huic dici potest, ut diruat, quod aedificavit, & abradat, si quid potest: quod cum sine gravissimo dispendio facere non possit, constat, eum conventurum esse cum domino areae, quamlibet duris & iniquis conditionibus.

Chartis] Cum charta mea sit, & quod in ea scriptum est, meum est *l. 3. D. ad exhib.*

Tabulam picturae cedere] Ita totidem verbis scribit Cajus in *l. 9. §. 2. ff. de adquir. rer. dom.* Ab eo tamen aperte dissentit Paulus in *l. 23. §. 3. D. de rei vindic.* Nec haec dissenso ulla vera ac solida ratione conciliari potest.

Quem dominum esse] Idem, si sciverit, non esse dominum, sed tamen habere jus alienandi, aut esse procuratorem domini, aut habere ad eam rem speciale mandatum. *l. 109. ff. de verb. significat.*

Fructus] Multis agitata disensionibus quaestio est; num bonae fidei possessor fructus percipiendo, id est, a terra separando faciat suos: & vulgo quidem distinguunt, sintne fructus naturales, id est, sine ulla hominum industria provenientes, ut glandes in sylvis; an industriales: ita enim vocant eos, in quibus aliqua requiritur hominis industria, quales sunt fructus arborum aut vinearum, ut hi quidem ipsius fiant pro cultura, & culturae cura; non autem ii, qui neque curam, neque culturam ullam

requirunt. Mirifice tamen ob stare videtur *l. 48. ff. de adquir. rer. domin.* ubi ait J Ctus, bonae fidei emptorem percipiendo fructus ex aliena re suos facere, non tantum eos, qui diligentia & opera ejus provenerunt, sed omnes. Quod illi communi consensu ita interpretantur, ut dicant, si ipse agrum exempli causa seruerit, serendumve curaverit; si etiam extraneus quisque, fructus illos percipiendo ipsius fieri. A qua sententia, cum omnium consensu probata sit, discedere non ausim. Si quis tamen exercendi ingenii causa defendere voluerit, omnes fructus, cujuscunque generis sint, bonae fidei emptorem percipiendo suos facere, poterit, ut opinor, tueri se adversus ea, quae adversari videntur, hoc modo. Distinguendum erit, quomodo quis bona fide possideat: nam ad bonam fidem interdum sufficit, si quis sine fraude & dolo malo rem alienam esse ignoret, etsi nesciat quomodo ad se pervenerit. *l. 3. ff. de L. Fab. de plag.* Talis autem bonae fidei possessor qui nescit, quo titulo possideat, non facit fructus naturales suos. At bonae fidei emptor, aut qui justo alio titulo bona fide possidet, facit omnes fructus suos, & hoc est, quod dicitur in *l. 45. ff. de usur. & fruct.* non quemlibet bonae fidei possessorem facere fructus suos; sed eum demum, qui justo titulo nititur.

De colono] *Colonus* est, qui mercede alienum agrum colit; merces autem aut est aliqua pars fructuum; unde dicuntur *tertiarii* aut *quartarii coloni*, aut omnes fructus, pro quibus *colonus* quotannis certam pecuniam pendit.

Partus vero ancillae] Hac de re magnam apud veteres disensionem fuisse cognosces ex Cicer. *lib. 1. de Finibus*, & ex *l. 68. de usufr.*

Ex foetu] Aliunde ita submittere cogetur, si, dum id facere moratur, editum foetum amiserit.

Per traditionem] Intellige tamen eam traditionem, quam justa aliqua causa praecesserit. *l. 37. ff. de adquir. rerum dom.*

Cujuscunque generis] Dummodo non sint earum, quae exemptae sunt commercio.

Fidem] *Lex commissoria* est, qua inter emptorem & venditorem convenit, ut, si ad diem pecunia soluta non sit, res inempta sit. *l. 2. ff. de leg. commissoria.*

I N T I T. I V.

D E U S U F R U C T U.

Utendi] Glossa haec inutilis est; verbum enim *utendi* eo tantum ponitur in definitione, quia in usufructu etiam usus continetur: *utendi* igitur per se, fruendi etiam per alios: potest enim locare, donare, vendere.

Salva rerum substantia] Id est, quam diu res, in qua constitutus erat usufructus, manet id, quod fuerat: si enim esse desinat, extinguitur usufructus. Exempli causa: Legatus est mihi usufructus aedium, aedes collapsae sunt vi venti, aut terrae motu, aut vetustate; quaero, an meus sit usufructus saltem areae? & placet, meum non esse.

Vestimenta] Ineptit Accursius, dum somniat, *vestimenta* fuisse, quae perpetuo durarent: sed ut vini, olei, & similibus, sic & *vestimentorum* hodie usufructus legari potest.

Duabus capitis deminutionibus] Hoc a Justiniano constitutum est: nam ante eum etiam minima *capitis deminutione* exinguebatur usufructus. Sed quaeritur, si usufructus relictus sit universitati alicui, aut civitati, quando extinguatur? Respondeo, centum annis: putarunt enim, eum esse humanae vitae longissimum terminum & cursum. l. 56. ff. hoc tit. aut si aratrum in civitate ducatur, ita ut civitas esse desinat, l. 21. ff. quib. mod. ususfr.

Nihil agitur] Quod attinet ad *usumfructum* transferendum. Itaque potest quidem fructuarius permittere alii, ut utatur fruatur, potest vendere, donare, locare; ita tamen ut, si usufructuarius ipse moriatur, vel capite minuatur, statim extinguatur usufructus.

I N T I T. V.

D E U S U E T H A B I T A T I O N E.

Quotidianum] Toto caelo errat Accursius, neque leges, quas adducit ad sententiam suam confirmandam, ullo modo ad rem propositam pertinent: imo vero, si plerumque fundorum usus legatus sit, omnibus

bus uti potero; eodem modo, ut si mihi alimenta a duobus legata sint, ab utroque eorum peram.

Sed si cui habitatio] Interest inter *usum* & *habitationem*: nam *usus* etiam in aliis rebus constitui potest, ut in sylva, in prato, in servo, in equo: at *habitatio* non potest. Sed inter *usum* aedium, & *habitationem* non multum interest, l. 10. ff. *hoc tit.*

I N T I T. V I.

DE USUCAPIONIBUS, ET LONGI TEMPORIS POSSESSIONIBUS.

De usucapionibus] Quomodo cohaeret titulus hic cum superioribus? hoc Imperator docuit ad finem tituli superioris. Etenim cum sub titulo de rerum divisione docuisset, quibus modis res singulorum fierent jure gentium; dein autem propter injectam divisionem rerum in corporales, & in incorporales, ipsa docendi ratio videbatur exigere, ut de rebus incorporalibus diceret. Egit quidem de nonnullis earum, ut de *servitutibus praediorum*, de *usufructu*, de *usu* & *habitatione*; sed distulit tractationem hereditatum & obligationum, quae ipsae quoque incorporales sunt, in alium commodiorem locum; nunc abruptum quodammodo ordinem pertexit: exponitque, quibus modis res jure civili adquirantur; quos duos ponit, *usucapionem* & *donationem*. Sed cur alios modos omittit, ut *manicipationem*, & *in jure cessionem*? quia jam pridem in usu esse desierant. Sed cur *usucapionem* tribuit juri civili: cum Isocrates in Archidamo, eam apud omnes gentes valere testetur? Idem de donatione etiam quaeri posset: nulla enim gens est, apud quam donationes non valent. Ratio est, quia tam multa jure civili specialiter in earum utraque constituta sunt, ut merito tribuantur juri civili. Sic quamvis apud omnes populos testamenta fierent; quia tamen jure civili certa quaedam forma testamentis data est, testamenta jure civili valere dicuntur. Sic quamvis ubique gentium homines & stipulentur & spondeant; stipulatio tamen propter certam formam ei a jure civili traditam, juris civilis dicitur. Quod vulgo legitur de *usucapionibus* & *longi temporis praescriptionibus*, in plerisque omnibus anti-

que

quibus libris legitur, & *longi temporis possessionibus*, eodemque modo interpretatur Theophilus: & hanc scripturam summo consensu eruditissimi interpretes probant: praesertim cum *hoc tot. tit.* ne nominetur quidem praescriptio. At vulgares & sordidi interpretes somniant, *usucapionem* proprie dici in rebus mobilibus; in rebus autem soli pro eodem dici *praescriptionem*: idque jam vulgo ita receptum est, ut ne dubitetur quidem. Certo tamen certius est, in libris juris *praescriptionis* nomine perpetuo significari *exceptionem*, etsi in hac re nutat alicubi Cujacius: sed quoniam domino negligenti, post longum tempus volenti vindicare rem suam, opponitur *praescriptio*, id est, exceptio longi temporis, ideo creditum est *praescriptionem* vocari *usucapionem*. Sunt autem haec tria distincta *possessio*, *usucapio*, & *praescriptio*: longa possessione res *usucapitur*: res *usucapta* vindicatur, domino opponitur *praescriptio*.

In Italico solo] Hoc eo, quoniam qui agros tributarios, aut stipendiarios colebant antiquitus, ut dictum est, non erant illorum domini: ideoque nec agri illi alienari poterant; quare nec *usucapi*: ut & hodie agri, quos quis in feudum obtinet, ab alio *usucapi* non queunt.

In incerto essent] Et ut esset aliquis finis litium *l. ult. ff. pro suo.* unde Cicero pro *Caecina* dicit, *usucapionem esse finem sollicitudinis & litium.*

Per triennium] Verum est, quod in prima parte hujus glossae dicitur, in *usucapione* rerum tam mobilium quam soli, tempus numerari continuum: requiritur etiam illud, ut possessio sit continuata, id est, nulla usurpatione interveniente. Est autem usurpationis interruptio, *l. 2. ff. hoc tit.* Sed falsum est discrimen, quod vulgo constituunt inter *usucapionem* rerum mobilium, & *usucapionem* rerum soli, quam ipsi *praescriptionem* vocant; quod in *usucapione* dies ultimus coeptus habeatur pro expleto, in *praescriptione* autem secus. [Cuius enim aperte dicit, in *usucapionibus* diem ultimum totum numerari, non de momento ad momentum; neque distinguendum, utrum capiatur res mobilis, an res soli. Est autem vulgata talium Doctorum regula; ubi lex non distinguit, neque nos distinguere debemus, ac pro se adducunt *l. 6. ff. de obligat. & action.* ubi ita legitur: *In omnibus temporalibus actionibus, nisi novissimus totus dies*

dies compleatur, non finit obligationem; quod ipsi ita accipiunt, ut dicant, eam actionem, quae datur domino praedii ad vindicandam rem suam, esse temporalem, ideoque requiri, ut totus ultimus dies expleatur. Sed quaerendum est ex ipsis, aum ea quoque, quae datur domino rei mobilis, non sit temporaria. Sed certissimum est, legem illam nihil ad id, de quo agitur, pertinere: loquitur enim tantum de iis actionibus personalibus, quae tempore finiuntur; qualis est actio injuriarum, & similes, de quibus suo loco dicemus, quae non finiuntur; nisi totus novissimus dies compleatur: idque constat ex eo, quod actionis nomen in jure plerumque significat actionem personalem, l. 178. §. 2. ff. de verb. sign. itemque ex eo, quod Ictus ibi ait, non finiri obligationem; nam vindicatio non nascitur ex obligatione, neque datur in personam, sed in rem ipsam, a quocumque teneatur. Neque ille, qui vindicatione agit, intendit rem sibi deberi, sed suam esse. Res autem sua nemini deberi potest. Aequè stultum est, quod adducit, usucapionem favorabilem esse, praescriptionem autem odiosam. Hoc enim ideo vel maxime diceretur, si praedia semper pretiosiora essent rebus mobilibus. At una gemma saepius pluris aestimatur, quam multa praedia. Lex autem ult. C. de Ed. Divi Hadr. toll. & l. 19. ff. de lib. & posthum. probant quidem ea, quae odiosa sunt, coarctari potius deberi, quam amplificari: sed de usucapione & praescriptione non loquuntur.

Dominia rerum] Opinio Martini est vera: & quaecumque vulgares Doctores commenti sunt de *dominio utili*, mera somnia sunt. *Dominus utilis*, aut *dominium utile*, nusquam in jure reperitur. Martini opinio aperte confirmatur per ipsam definitionem usucapionis; quae est, *Usucapio est adeptio domini. l. 3. ff. hoc tit.* Nam definitio illa communis est tam *usucapioni rerum mobilium*, quam *foli*. Nec obstat, si quis dicat, esse adeptionem quidem domini, sed aut directi, aut utilis: utile enim dominium, ut dixi, est somnium. At Bulgarus aliter sentit argumento l. 13. ff. de jurejurand. ubi dicitur, si quis juraverit post longi temporis praescriptionem fundum suum esse, eum etiam utilem actionem habere debere. Sit ergo Syllogismus hoc modo: Qui habet utilem actionem, non est vere dominus; qui longo tempore possedit,

Sit, habet utilem actionem: ergo non est vere dominus. Major nota est: verus enim dominus habet directam vindicationem. Minor probatur per textum in *d. l. 13.* Respond. quamvis eadem res pluribus nominibus mea esse non potest; nihil tamen prohibet, me ad eandem rem consequendam plures actiones habere, ut adversus furem datur vindicatio, datur & condictio.] Cuius autem ibi ait, eum qui post longam possessionem juravit, habere etiam utilem actionem, id est, non tantum habere vindicationem ex longa possessione, sed etiam utilem actionem ex jurejurando. Adducitur etiam pro opinione Bulgari text. in *l. 8. C. de praescription. 30. vel 40. annor.* ubi Imper. vocat eos, qui praescriptione longi temporis repelluntur, *dominos rerum.* Sit itaque syllogismus: Nulla res eodem tempore plures dominos habet. Res longo tempore possessa habet alium dominum. Ergo, qui longo tempore possedit, non est illius dominus. Respondeo, argumentum leve & nugatorium esse. Imperator enim dominos vocat dominos veteres, qui domini erant, antequam usucapio finiretur. Imo illa lex apertissime facit pro opinione Martini; statim enim ait, ei, qui longo tempore possessionem possedit, vindicationem dari. At *lex 1. ff. de pignorib.* nihil prorsus ad hanc rem facit, neque *l. 7. Cod. eod.*

Lex XII. Tabularum] Cujus haec erant verba: *Quod surreptum erit, ejus rei aeterna auctoritas esto.* Gell. cap. 7. lib. 17.

Si quis quum non emerit] Quid? si servus, vel procurator, cui mandarat, ut emeret, emisit se persuaserit? usucapio procedit, *l. 12 ff. pro emptore*

Diutina possessio] Nota, principium hujus §. pertinere tantum ad res immobiles; nam de illis tantum dicitur longa vel diutina possessio.

I N S T I T. V I I.

D E D O N A T I O N I B U S.

Est & aliud genus &c.] Donatio proprie dicitur pura & simplex, quaeque a mera liberalitate proficiscitur; nam qui donat alteri, quia is aliquid fecerit, factururusve sit, non tam donare, quam quasi mercedem aut honorarium ali-

aliquid, vel persolvere videtur, vel in antecessum dare. *Donationes* quoque sub conditione, & *donationes* mortis causa, sunt quidem *donationes*, sed quarum effectus est in pendent. Cur donatio attribuitur juri civili? Respondeo. *Donatio* antiquitus non valebat, nisi aut traditione, aut mancipatione confirmata esset, praeterquam inter parentes & liberos, l. 4. l. 7. C. *Theod. de donat.* Traditio est juris gentium: mancipatio juris civilis. De traditione igitur dixi in tit. *de rer. divis.* Supererat, ut diceretur de donatione, quae confirmatur mancipatione, quae ratione pertinet ad jus civile. Quanquam autem mancipatio sublata est, tamen propter illud jus antiquum, dominium refertur ad jus civile, praesertim cum tam multa ad eam pertinentia jure civili constituta sint.

Acquisitionis] Dominium acquisitio est, si donatarium spectes: alioqui enim donare, est potius perdere, l. 7. ff. *hoc tit.*

Mortis causa] *Mortis causa donatio*, & similes, ut ante dictum est, non sunt verae donationes, sed *donationes* sub conditione. l. 1. ff. *hoc tit.*

Ad legati instar] Nam legatum quoque est *donatio* quaedam mortis causa relicta. l. 36. ff. *de leg. 2.*

Fere legatis] Tertium discrimen, quod Accursius constituit inter *donationem mortis causa* & *legatum*, hanc sententiam habet; in *donatione* ipsum donantem obligari ad praestandum, quod donat; in *legato* autem non obligari ipsum testatorem, sed heredem. Sed hoc discrimen ridiculum est, & nullius momenti. Sic peraeque & in *legato* & in *donatione mortis causa* substitui potest, l. 50. ff. *de leg. 2.*

Si fuerint perfectae] Alioqui enim revocari possunt, l. 10. ff. *hoc tit.* Perficiebantur autem olim quidem aut traditione, aut mancipatione. Sed Justinianus voluit eas perfici, etiam nuda voluntatis declaratione. Itaque hodie non revocantur, nisi propter crimen ingrati, aut alias perpaucas causas, de quibus infra dicetur.

Secundum enumeratos] Sunt & aliae, ut si praeter spem nova soboles suscepta sit, l. 8. C. *de revoc. donat.* Item, si *donatio* facta sit inofficiosa, ad intervertendam inofficiosa querelam, l. 87. §. 3. ff. *de leg. 2.* Item, etsi abfuerit improbum consilium, sed re tamen, & effectus *donatio* inofficiosa sit, l. 5. Cod. *de inoff. donat.*

I N T I T. V I I I.

QUIBUS ALIENARE LICET, VEL NON.

Alienare] Alienatio est omnis actus, per quem dominium transfertur, l. 1. C. de fundo dotali. Is autem, qui possessionem tantum, non etiam dominium transfert, alienare non dicitur, l. 119. ff. de reg. jur.

Ipfus fit] Magna controversia est, dominus dotis sit maritus, an uxor. Dicendum autem puto, eam quodammodo utriusque esse, quod & dicere videtur Tryphoninus } Ctus, in l. 75. de jure dot. ubi ita legitur, *quamvis in bonis mariti dos sit, mulieris est.* Sed cum ejusdem rei constet duos in solidum dominos esse non posse, quomodo eandem rem & mariti & uxoris esse dicemus? Hoc clare dicere videtur Imp. in l. 30 C. de jure dot. ubi ait, dotem in patrimonium mariti transire subtilitate quadam legum, sed naturali jure in uxoris dominio permanere.

I N T I T. I X.

PER QUAS PERSONAS NOBIS ACQUIRITUR.

Exceptis videlicet] Idem in peculio quasi castrensi. Sed sciendum tamen est, antiquo jure quicquid quoquo modo acquireret filius, patri quaesitum fuisse, ut testatur aperte Dionys. Halicarnass. & Sext. Empiricus. Postea Imperatores, ut invitarent juvenes ad militiam, voluerunt eos in peculio castrensi pro patribus familias haberi. l. 2. ff. de SC. Macedon. Idem postea receptum est in quasi castrensi.

Invitis obvenit] Quod obijcit Accursius ex l. 19 §. 2. ff. de donationibus. nullo negotio solvi potest: aliud enim est invito, & aliud nolenti: invitatus dicitur non tantum, qui expresse dissentit, sed etiam qui expresse non consentit. l. 8. §. 1. ff. de procur. l. 5. ff. de servit. urb. praed. & nolens est, qui aperte dissentit, aut certe recognita ratum non habet, quod actum est: & hoc sensu recte dicitur, invito beneficium non dari, & liberalitatem nolenti non acquiri.

Non possidet] Fructuarius naturaliter quidem possidet, sed civiliter non possidet: id est, illa possessio non prodest

dest ei ad usucapionem, ut hic dicitur: ideoque dicitur simpliciter *non possidere*, ut in *l. 1. ff. de acquir. poss.*

I N T I T. X.

DE TESTAMENTIS ORDINANDIS.

Testamentum] est iusta contestatio mentis, seu voluntatis de eo, quod quis post mortem suam fieri velit. *l. 1. ff. hoc tit.* Etymologia autem, quae hic traditur, negati non potest, quin ridicula sit: & tales sunt pleraequae omnes, quae a Consultis ponuntur. Solent autem interpretes verbosissime hoc loco disputare de argumento ab etymologia, valeatne, an minus: de quo non Doctores legum, sed Dialectici consulendi sunt, qui vere tradunt, nullam esse necessitatem argumenti a notione, neque ad ajendum, neque ad negandum: ad jocandum interdu aliquid valet, ut, cum Cicero jocatur in Verrem de servo furaci, cui Tullio nomen erat, dictum est merito vocari Tullium quasi Tollium, quod tolleret omnia.

In usu esse desit] Temporibus Constantini Magni, qui primus fustulit omnia, quorum imaginarius erat usus, *l. 15. C. hoc tit.*

Septem testium] Idem testium numerus requirebatur in divortiis, *l. 9. ff. de divortiis.*

Uno eodemque &c.] Id est, ut paulo post dicitur, uno contextu: ita enim fieri debet testamentum, & vitiatur, si actus aliquis externus interjectus sit.

Septem testibus adhibitis] Leo philosophus Imperator *Novella constitutione* 43. statuit, in omnium testamentis sufficere quinque testes; in eorum, qui ruri & locis infrequentibus habitant, tres.

Constitut.] Falsa haec glossa: nam subscriptiones testium in usu erant multo ante tempora Justiniani, ut constat ex *l. 22. §. 4. & ex l. ult. ff. hoc tit.* Itaque quis Imperator hoc primum instituerit, ignoratur.

Per manum] Hoc postea sublatum est *authent. & non observato. C. hoc tit.*

Cum quibus testamenti factio est] Testamenti factio duobus modis dicitur; active & passive: aut enim qui potest testamentum facere, aut qui ex alieno testamento capere, testamenti factionem habere dicitur: & hoc possibile.

Posteriore modo accipienda hic est testamenti factio. Alio-
qui enim exceptio, ut vulgus loquitur, non esset de re-
gula, quod vitiosissimum est.

Improbos intestabilesque] Verba sunt ex leg. xii tab.
quibus alicubi utitur Horatius in *Satyris*: mentio autem
est eorum apud Gellium *cap. 13. lib. 5. & cap. 7. lib. 6.*

Adhibere] Adde, quod *testes* alterius rei causa rogati
ad testamentum non sunt idonei, *l. 21. §. 2. ff. ho: tit.*

Secundum obtinentem] Nempe ut omnia exempla ae-
que signata & subscripta sint: alioqui non habetur fides
exemplo, sive archetypo, *l. 2. ff. de fide instrum.*

I N T I T. XII.

QUIBUS NON EST PERMISSUM FACERE TESTAMENTUM.

Permiserint] Ratio, quam affert Accursius, falsa est;
communis enim est etiam donationi: verior autem est,
quia *testamenti factio* publici, non privati juris est, *l. 3. ff. de testam.* Jus autem publicum privatorum pactis im-
mutari non potest, *l. 38. ff. de pactis.* Ad pias tamen
causas, filiusfam. patre consentiente, testari potest.

Nullum eorum animi] Antiquis temporibus pupillis
Tribunis militum testamentum facere licebat: sed id Ju-
stinianus sustulit, *l. ult. C. de milit. testam.* Constantinus
etiam pupillis coelibatum profitentibus indulgit testamenti
factionem, ut testatur Sozom. & Niceph. Callist.

Testamento valente] Ita ut, si in illo dilucido intervallo
rite testamentum fecerit, idque postea, superveniente fu-
rore, laceraverit, valeat tamen, *l. ult. ff. de injust. rupt. & irr. fac. testam.*

I N T I T. XIII.

DE EXHEREDATIONE LIBERORUM.

Antiquitati] *Antiquitatem* hic accipere oportet, non
legem xii. tabul. Illa enim nullum discrimen constitue-
bat inter mares & feminas, sed mediam jurisprudentiam,
id est, interpretationem prudentum.

Ad certam portionem] Errat Accursius: accrescebat
Z 2 enim

enim suis quidem heredibus scriptis in partem virilem, extraneis autem in partem dimidiam totius hereditatis, ut constat ex Ulp. tit. 22. & ex Paulo l. 3. *Sentent. tit. 4. Nominatim*] Idem traditur in l. 1. 2. & 3. ff. de li- & posth.

Non extet] Qui plures filios habet, si dixerit *car- tum, filius exheres esto*; neque nominatim expresse- rit, quem velit exheredem esse, nemo exheredatus videtur: nam exheredationes non sunt adjuvandae, l. 19. ff. de lib. & postum.

Totum infirmatur] Ita ut ne legata quidem debeantur: neque quicquam valeat, quod in eo scriptum sit. Vulgo tamen putant, hoc correctum esse a Justiniano per au- then. ex causa. C. de liber. praeter. Sed falluntur: il- lic enim exheredatio quidem refertur ad patrem, aut avum, aut proavum paternum: praeteritio autem ad ma- trem, vel aviam, ceterasque similes personas, quarum praeteritio pro exheredatione habetur.

Provisum] Et inde vocantur *postumi Vellejani*, ut & ii, qui post testamentum vivo testatore nascuntur.

Promittit] Non potest quidem facere Praetor, ut qui heres est, esse desinat: neque ut, qui heres non est, fiat: sed scripto heredi aufert bonorum possessionem, & dat eam praeterito, idque contra tabulas testamenti. Is autem postea heres quidem non est, sed tamen in omni- bus juris articulis heredis loco habetur.

P N T I T. XIV.

DE HEREDIBUS INSTITUENDIS.

De heredibus instituendis] In materiae testamentariae tractatione, primum erat videre, quid esset *testamen- tum*, & quae ejus conficiendi ratio. Id ergo expositum est tit. de testam. ordin. Sed quia ex illa ratione con- dendi testamenti, multa remittuntur militibus; ideo fecutus est tit. de militari testam. His expeditis videan- dum fuit, qui possent testamentum facere, & qui non possent: fecutus est ergo tit. 12. *Quibus non est permis- sac. testam.* Ex quo intelligitur, ceteris omnibus per- missum esse. Jam qui testamentum facit, primo loco debet heredem instituere: nam illa est propria vis testa- menti,

menti, cetera omnia sunt accessiones: necesse est autem, ut testator liberos habeat, aut non habeat, & si habeat, aut instituere eos, aut exheredare debet; si vero sit instituere, nulla est in eo difficultas: satis fuit igitur dicere, quomodo exheredandi essent, idque actum est tit. proximo nunc dicendum est, quomodo is, qui aut liberos non habet, aut eos exheredaverit, alios heredes constituere debeat.

Cum libertate] Id est, facta expressa *libertatis* mentione: sed in alienis servis instituendis illud quoque requiritur, ut eorum servi sint, quos ipsos heredes instituere possimus, l. 31. ff. hoc tit, idque tribus temporibus spectatur, l. 49. ff. eod.

Nudam proprietatem] Nam usufructus non est pars domini, l. 25. ff. de verb. signif.

Alio usufructum habente] Sed nonne fiet injuria illi, qui usufructum habebat? Respondeo, minime: nam etiam libero facto quodammodo utetur fruetur: & quicquid libertus ille ex operis suis, aut ex re fructuarii lucrabitur, ad fructuarium pertinebit, quod autem aliunde acquisiverit, sibi acquirit.

Servus autem alienus] Cum quis servum alienum vult heredem suum esse post mortem domini, duplici ratione dubitari potest, nunquid talis institutio valeat: primum quod heres neque ad certum tempus, neque a certo tempore institutus videtur. Sed dicendum est, hoc certum non esse, cum dies mortis omnibus incertus sit. Altera ratio est, quod incerta persona heres institui non potest: at incertum est, mortuo domino hujus servi, quis hujus dominus futurus sit, Sed hoc casu dicendum est, non vitari institutionem; cum certa sit persona ejus, qui instituitur, quanquam incertum est, qui hereditatem acquisiturus sit.

Cum hereditariis servis] *Hereditarii servi* sunt, qui servi fuerant ejus, cujus hereditas adhuc jacet, neque a quoquam adita est. Est autem etiam cum talibus servis testamenti factio, quamvis incertum est, quis futurus sit eorum dominus: fortasse scripti heredes repudiabunt, aut hic, cui legati sunt, non agnoscat legatum. Est autem eadem illorum ratio, quae servi alieni, quem quis post mortem domini sibi heredem instituit. Idem igitur utrobique jus.

Sescunx] Nomen *sescunx* in hoc §. delendum est, quod de Latinum quidem est. *Sescunciam* enim dicimus unciam semis, non *sescuncem*, l. 8. §. 8. ff. de inoff. testam. hic autem legendum est *uncia*.

Et si plures] Hoc casu fit *dupondius*, id est, hereditas dividitur in 24. uncias. Hujus autem rei sunt quidem & alia, sed maxime exemplum perspicuum in l. 87. ff. hoc tit.

Sine parte] Idem, si institutus in residuo. Sed quid? si ei quoque certa pars scripta fuerit? Dividetur hereditas in tot uncias, quot factae sunt a testatore, ut supra dictum est.

Ex certo tempore] Summa stultitia esset instituere eum heredem, quem constaret, nunquam fore heredem. Ut si quis instituat, *cum morietur*, certo certius est, nunquam eum futurum heredem. At dicat aliquis, poterit hereditatem transmittere ad heredes suos? minime: nam hereditas non adita, transmitti non potest. Falsa est igitur opinio, quae tamen a plerisque Accursium secutis admittitur. Falso autem putant, eam confirmari per l. 9. C. hoc tit. quae & depravate legitur, & depravatus explicatur ab Interpretibus. De vero ejus sensu alibi dicemus.

Impossibilis conditio] Obtinuit, *impossibiles conditiones* testamento adscriptas pro nullis habendas l. 3. ff. de condit. & dem. Multo autem magis idem dicendum est, si positae sint in non faciendum. l. 30 §. 1. ff. hoc tit. & idem confirmatur in l. 1. 6. 9. 14. 15. ff. de condition. instit. Ex quibus illud etiam discimus, turpes & inhonestas conditiones pro impossibilibus haberi. Si tamen ipsa institutio contineat aliquid impossibile, vitiosa est, ut illa, *Si Titius heres erit, Maevius heres esto: Si Maevius heres erit, Titius heres esto*. l. 16. ff. de condition. instit. Hanc vulgo *perplexam conditionem* vocant. Duae tamen difficultates hoc loco objiciuntur; una de §. ult. ff. de leg. Sed aliud est poenae nomine legare, aut heredem adjicere, ut illic dicitur: quo casu neque talis institutio, neque tale legatum valet: aliud institutioni aut legato adjicere conditionem impossibilem, quo casu conditio pro non scripta habetur. Altera difficultas est ex eo, quod dicitur, valere vulgo argumentum a contractibus ad ultimas voluntates, & contra: et in contractibus impossibilis conditio adjecta viciat contractum, l. 7. ff. de verb. oblig.

obligat. Ergo debet vitare institutionem. Sed dicendum est, cum contractus fiant utriusque consensu, eum, qui quid ab alio stipulatur, sibi ipsi imputare debere, quod talem conditionem adicere passus sit; at heredi aut legatario nihil tale imputari potest.

IN TIT. XV.

DE VULGARI SUBSTITUTIONE.

[De *vulgari substitutione*] Quid est *substitutio*? est secundi ordinis institutio, l. 43. ff. *hoc tit.* sed nonne tertio & quarto gradu & deinceps licet substituere? fateor: sed semper is, qui succedit tanquam substitutus, secundus est ab eo, cui succedit. At videtur posse esse *substitutio* secundi heredis, ubi tamen non sit *substitutio*, ut ecce, si quis ita scribat in testamento: *Lucius & Maevius & Titius heredes sunt*; & secundus & tertius heres institutus est, & tamen nulla est *substitutio*. Ad hoc respondéo, hi omnes simul heredes sunt; at in *substitutionibus* gradus numerandi sunt ab ordine successionis. Quotuplex est *substitutio*? Vulgo faciunt sex genera: quamvis autem vere defendi potest, dubium tantum esse *substitutionis* genera, tamen exponenda sunt ea, quae *substitutionum* in genere obtinent. Haec igitur *substitutionum* genera esse dicuntur, *vulgaris*, *pupillaris*, *exemplaris*, *compendiosa* & *breviloqua*, & *fideicommissaria*. *Vulgaris* est, qua quilibet cuilibet potest substituere. Quae est illius formula? *Titius heres esto, si Titus heres non est, Maevius heres esto.* illud autem, *si heres non erit*, ita accipitur, si aut noluerit, aut non potuerit. Haec explicat statim adita hereditate, l. 5. C. de *impub.* & *alior. substit.* Quid est *pupillaris*? qua quis ei, quem in potestate habet, impuberi substituit, *si moriatur impubes*. Nam cum impubes testamentum facere non possit, permittit lex patri aut avo, ut cum testamentum sibi faceret, etiam filio nepotique, quem in potestate haberet, testamentum facere posset. Quae formula est *substitutionis pupillaris*? *Filius heres esto, si filius heres non erit, aut infra pupillarem aetatem decesserit, Maevius heres esto.* Non est necesse utrumque casum exprimere: nam in *substitutione pupillari* expressa intelligitur *tacita vulgaris*;

& qui vulgariter substituit pupillo, tacite videtur etiam pupillariter substituere. Itaque qui substituit pupillo suo, satis est, si in unum casum substituat. l. 4. ff. de vulg. & pupill. subst. Quando expirat substitutio pupillaris? Cum primum pupillus in tutelam suam pervenit. Haec sola sunt vera genera substitutionum. Itaque nullus titulus de aliis, neque in Codice, neque in Digestis reperitur. Sed ut patribus permisum est pupillis suis testamentum facere, quia ipsi, dum impuberes sunt, nullum animi iudicium habent: ita permisum est ei, qui habet filium furiosum, aut mente caprum, ut possit illi testamentum condere: eadem enim ratio subest, l. 9. C. de impub. & alior. subst. Hanc Doctores vocant substitutionem exemplarem, quod ad exemplum pupillaris recepta sit. Sed poterat vocari pupillaris. Sic autem tutela patronorum, quae recepta est ad exemplum legitimae tutelae parentum, ipsa quoque legitima vocatur. Quid est substitutio compendiosa? Multa in testando privilegia militibus concessa sunt, quorum unum est, ut possint substituere liberis suis, non tantum usque ad pubertatem, sed etiam usque ad quodlibet aliud tempus, etiam usque ad mortem: itaque nonnunquam ita testantur: *Filius heres esto, si filius intra 30. annos decedat, Titius heres esto.* Interdum compendio verborum utuntur hoc modo: *Quandocunque filius decederit, Titius heres esto.* Et ex eo vocaverunt hanc substitutionem compendiosam, quae multo rectius vocaretur militaris. Sed haec non deberet poni ut genus diversum a ceteris substitutionibus: nec enim est ex jure civili, sed ex ceteris constitutionibus, ut cetera privilegia militum. Quam vocant breviloquam substitutionem? Cum plures coheredes substituuntur invicem, ut, *Titium, Maevium, Sempronium heredes instituo, eosque invicem substituo.* Sed haec rectius vocatur reciproca, neque tamen facit separatam speciem substitutionis: semper enim aut vulgaris est, aut pupillaris. Quid est substitutio fideicommissaria? Cum quis non verbis civilibus sive directis, sed precariis, petit ab herede, sive illius fidei mandat, ut hereditatem alicui restituat. Haec non est proprie substitutio, sed cum hac additione precaria aut fideicommissaria. Nam ille, cui ex fideicommissio restituitur hereditas, non propterea fit heres, etsi in omnibus articulis juris loco heredis habeatur.

Haec

Haec hodie omnium usitatisima est, nec frustra, cum omnium tutissima sit, neque tantum in testamento, sed in codicillis fieri possit.

Novissima loco] Potestne etiam servo substitui? & vix est, ut possit. Quomodo enim heres non esse potest, qui velit nolit heres esse cogitur? Sed tamen multis modis potest evenire, ut ne sit heres; quid enim? si praemoriatur domino? Quid? si aliqua ratione incapax fiat? Quid? si dominus eum post conditum testamentum alienaverit? Quid? si manumiserit. Itaque verius est, et quoque substitui posse.

I N T I T. X V I.

DE PUPILLARI SUBSTITUTIONE.

Sed eo amplius] Qui pupillo suo etiam in unum casum expresse substituit, tacite etiam in alterum substituere videtur, l. 4. ff. hoc tit. Idem testatur Cic. in Bruto.

Moribus] Substitutio vulgaris est ex l. XII. tabularum; pupillaris moribus recepta est.

Resipuerint] Aut etiam filios susceperint, argum. l. 43. ff. hoc tit.

Periculo insidiarum] Cupiditas enim consequendae hereditatis, saepe inducit ad insidias pupillo struendas: quo nomine quendam a Galba in crucem sublatum esse traditum est. Persius substitutos ait plerumque tale votum facere, pupillumve utinam, quem proximus heres Impello, expungam. Cic. pro Cluentia mulierem quamcā Mileciam, quod accepta a secundis heredibus pecunia, abortum sibi procurasset, rei capitalis damnatam esse narrat; & refertur in l. 39. ff. de poenis.

Et sibi] Merito repudiatur a ceteris Accursiana distinctio: neque enim ullo idoneo testimonio, neque ulla satis firma ratione nititur. Certum autem est, ordinem scripturae nihil ob stare, quo minus valeat substitutio. Ulpianus autem in l. 2. §. 4. hoc tit. plane pugnancia loqui videtur; quod quia credibile non est, non dubito, quin locus corruptus sit. Et Goveanus eum suo modo emendat: ego autem sic emendandum puto: Prius autem sibi quis debet heredem scribere, deinde filio, & non convertere ordinem scripturae: & hoc Julianus putat. Ceterum

et si ante filio, deinde sibi testamentum faciat, valere: quae sententia rescripto Imperatoris nostri ad Virium Lupum Britanniae praesidem comprobata est.

Excesserint] Idem, si ipso die natali suo, aut etiam pridie sibi testamentum fecerint, ut recte hic notat Viglius.

I N T I T. X V I I.

QUIBUS MODIS TESTAMENTA INFIRMANTUR.

Quibus modis testamenta infirmantur] Sub hoc titulo agitur de vitiis testamentorum. Sunt autem tria, *injustum, ruptum, & irritum*. Quid est *injustum testamentum*? quod recte factum non est, sive in quo omisum est aliquid ex sollemnibus juris. Quot modis rumpitur testamentum? Tribus, primo, agnatione sui heredis: secundo, quasi agnatione: tertio, alio testamento rite facto. Quomodo *irritum fit testamentum*? si testator patiatur capitis minutionem: aut si ex eo non adeatur hereditas. Confunduntur interdum haec vocabula.

Manente] In vulgatis libris Theophilij legitur, *non manente*: sed negatio delenda est, etsi aliter Hotomanus.

Testatore] Si testator ipse capite minuatur, testamentum proprie non dicitur rumpi, sed *irritum fieri*, §. 4. *hoc tit.*

Si quis enim] Quid? si arrogetur is ipse, qui institutus fuerat? non rumpitur l. 18. ff. de *injust. rup. & ir. test.* l. 28. ff. de *lib. & postum.*

Filium] Aut alias heredem suum; ut si quis nepotem adoptet ex filio, & praemoriatur filius.

Posteriore quoque] Semper enim novissima voluntas testatoris servanda, l. 17. C. de *testam.* Interdum etiam per testamentum posterius imperfectum, rumpitur prius factum: nempe si in priori testamento instituti erant extranei, in secundo autem venientes ab intestato.

Ex eo autem solo] Quid? si testator testamenti tabulas dilaceret, si cancellet, si signa testium revellat, aut tale quid faciat? Dicendum est non valere: haec enim nuda voluntas non est.

I N T I T. XVIII.

DE INOFFICIOSO TESTAMENTO.

De inofficioso testamento] Superiore titulo dictum est, valere testamentum, dummodo in eo filii in potestate, vel postumi sui, aut instituti, aut nominatim exheredati essent. Sed quia evenire potest, ut injuste exheredentur, licet eis accusare testamenta tanquam inofficiosa, & petere hereditatem. Erant autem haec judicia antiquitus centumvitalia; sed e centumviris eligebantur septem, qui de inofficioso cognoscerent: unde hoc iudicium vocatur interdum septemvirale. Interdum autem hanc actionem vocant querelam, interdum accusationem, nonnumquam petitionem hereditatis.

Parentes] Etiam matres, l. 5. ff. hoc tit.

Si nullo alio jure] Non datur ergo suis praeteritis; nam jure civili testamentum nullum est: non emancipatis praeteritis; nam Praetor dat eis possessionem bonorum contra tabulas.

Alio jure] Ut jure donationis, l. 2. §. 11. l. 10. ff. h. tit.

Quiescente] Quae tamen olim dabatur, l. 6. C. hoc tit.

Legitimae] Legitima debetur ab intestato: quarta legitimae ex testamento.

Si tutor nomine pupilli] Qui agnoscit legatum, non admittitur ad querelam: qui testamentum impugnat, nihil ex eo capit. Sed hoc fallit, cum quis suo nomine agnoscit, alieno impugnat, l. penult. ff. hoc tit.

I N T I T. XIX.

DE HEREDUM QUALITATE ET DIFFERENTIA.

Vivo quoque patre] Idem notatur in l. 11. ff. de liber. & post. Terentius: *Donec salvus redierit meus pater*. Cic. lib. 3. in Verrem: *Quibuscum vivi bona nostra parantur*. Ideoque non dicuntur hereditatem percipere, sed adipisci liberam administrationem. d. l. 11. non heredes fieri, sed existere, l. ult. C. de curat. furios. non repudiare hereditatem, sed abstinere beneficio Praetoris.

toris. Non ex ea furari, surripere, expilare, sed amovere, l. 71. §. 3. ff. de acquir. hered.

Sed five] Vide l. 24. §. 2. ff. de minor. & l. ult. C. de repud. vel abstin. hered.

I N T I T. X X.

D E L E G A T I S.

Donatio] Itaque cum donatio nunquam possit esse damnosa donatario, fit, ut legatum quoque nunquam damnosum esse possit, l. 32. ff. mandat.

A defuncto relicta] Et propterea ea, quae legantur, recta via, ab eo, qui legavit, ad eum, cui legata sunt, transire dicuntur, l. 64. ff. de furt.

Ad herede praestanda] Nisi testator ipse vivus fecerit, ut in l. 22. ff. de leg. 2. & l. 11. C. de legat. Quid ergo, si legatarius id, quod sibi legatum est, suo jure occupaverit? cogitur restituere, l. 1. ff. quod legator. debet enim petere ab herede. Cum autem legata ab herede praestanda sint, si heres institutus hereditatem repudiet, legata evanescent. Quid? si creditor leget debitori id, quod sibi debebatur, quid praestabit heres? liberationem praestabit, ne eo nomine legatario molestus sit.

Genera quatuor] De his quatuor generibus legatorum, vide Ulpianum in *Fragm. titulo 24.*

Defecerit] Tres illi casus, qui ponuntur in fine glossae, quibus ait Accurs. deficere quidem, sed non accrescere collegatario, vere quidem ponuntur de jure Digestorum; sed hodie, quocunque modo deficiat legatum, collegatario accrescit. Vide Duaren. lib. 1. de jure accrescendi cap. 18.

Recte eum agere] Is, qui fundi alieni sibi legati, antequam dies legati cederet, consecutus est quidem proprietatem ex causa onerosa, usumfructum autem ex causa lucrativa; potestne petere fundum, id est, plenam proprietatem (plena autem proprietas vocatur cum usufructu) ab herede ejus, a quo fundus sibi legatus est? Et Julianus ait, jure peti posse. Nam de proprietate quidem nulla dubitatio est, quin possit legatarius petere id, quod sibi abest, id est, pretium, sive aestimationem. In usufructu plus difficultatis est; cum enim cum habeat,

& qui

& quidem ex causa lucrativa; videtur eum petere non posse. Sed Julianus ait, in petitione legatarii usumfructum considerari ut servitutem, & sic legatarius dicere potest, se illum non habere, cum res sua nemini serviat: ideoque rigore juris recte petit plenum dominium sibi dari: sed ex aequitate iudex hoc ita temperabit, ut jubeat ei tantum restitui, quanti nudam proprietatem mercatus est.

Plus valet] Regulariter verum est, minorem esse vim veritatis, quam opinionis: sed *opinio* tamen interdum impedit, ne id, quod agitur, valeat: ut si quis putet se necessarium heredem, cum sit voluntarius: quam diu ita opinatur, non potest repudiare hereditatem. Etenim opinio ipsius jure potentior non esse debet. Jure autem constitutum est, ut necessarii non possint repudiare.

Utile esse] Quod opponitur ex l. 82. ff. de leg. 2. nullo modo solvi potest. Plane enim super ea re Paulus a Papiniano dissentiebat. Sententiam Papiniani habet l. 5. ff. ad. L. Falcidiam.

Idem est, si fundus] Non est idem *legare fundum instructum*, & *fundum cum instrumento*; sed multo amplius *legare fundum instructum*, ut aperte constat ex l. 12. §. 27. ff. de instruct. vel. instrum. legat. Aliud etiam est *legare fundum & instrumentum*. Quanquam Labeo in l. 5. ff. eod. tit. putat inter haec tria nihil interesse. Sed merito in ea re a Paulo reprehenditur, qui ait, legato fundo cum instrumento, si testator ipse fundum alienaverit, nihil legatum esse, ex ceteris scripturis instrumentum peti posse: idemque tradit idem Paulus in l. 1. ff. eod. Sed Paulus ipse sibimet pugnat. Nam in d. l. 1. ait; si cum instrumento fundus legatus sit, si instrumentum, duo legata intelligi: quo posito sequitur, etiam si fundus alienatus sit, instrumentum peti posse. Nam argumentatur ipsemet Paulus in l. 3. ff. de pecul. leg. At in d. l. 5. ait, hoc casu nihil legatum videri. Hos Pauli locos inter se posse conciliari, non puto.

Si peculium legatum fuerit] Cum libertas in testamento relinquitur servo, hic servus liber fieri non potest, nisi adita hereditate; oportet enim eum ab herede manumitti. Ergo si libertas ei relicta sit cum peculio, quicquid ipse ante aditam hereditatem, quacunque ex causa acquisierit, peculio accrescet, & totum illud secum auferet.

feret, una cum libertate. At si quis mihi servi sui peculium legaverit, quia dies illius legati cedit statim mortuo testatore, ideo intelligitur testator illud tantum peculium mihi legasse, quod haberet is servus, cum ipse moritur. Si quid igitur ante aditam hereditatem acquisierit, distinguendum est. Nam aut acquisit ex re peculiari, & tunc meum erit hoc quoque; aut aliunde, ut puta industria sua, aut donatione ipsi facta: & hoc casu quod ita quaesitum est, non meum est, sed heredis, qui est dominus ipsius.

Non transmittabat] Contra in l. 19. ff. de optione legat. sed fatendum est, ex illa lege detractam esse negationem a Triboniano.

Incertis vero personis] Hac de re vide Ulpian. in *Fragm. tit. 21*. Extat & vestigium juris antiqui in l. 24. C. de Episc. & Cler.

Uxor esse non potest] Ut si sit in utero Latinae, aut peregrinae, aut adoptatae. Testamenti enim factio non est, nisi cum civibus. Etenim cum quibus connubium non est, cum eis nec testamenti quidem factio est.

Conditionaliter] Interdum quae demonstratio videri posset, conditio est: ut decem, quae Titio debes, lego Sejo, demonstratio est. At Sejo lego decem, quae mihi Titius debet, conditio est, l. 75. de leg. 1. Idem traditur in l. 33. 34. ff. de conditionibus & dem. l. 27. 28. ff. de auro & arg. leg. & hoc, si addatur rei legatae: si personae, distinguendum est: interdum enim nocet, ut l. 4. C. de heredib. inst. nisi testator falsum esse sciat, l. 58. ff. de hered. instit. interdum non nocet, ut in exemplis hic positis.

Inutiliter] Quia non potest legari heredi a se l. 18. l. 126. D. de leg. 1. At qui legat servo, legare videtur domino, l. 31. ff. de hered. instit.

I N T I T. X X I.

DE ADEMPTIONE ET TRANSLATIONE LEGATORUM.

Sive contrariis] Olim ita erat. Antiquitus enim non valebat *ademptio*, nisi contrariis verbis facta, ut constat ex Ulp. tit. 24. Ratio autem antiqui juris haec erat, quia

quia verba verbis demum resolvuntur, quae inter se congruunt, l. 14. ff. de acceptil.

I N T I T. XXII.

DE LEGE FALCIDIA.

Lex Furia] non permittebat, quemquam ex alieno testamento plus mille asfes legati nomine capere, praeter quasdam personas. Ulpian. tit. 1. & tit. 28.

Lex Voconia] Hujus erant haec praecipua capita, ne quis census virginem, mulieremve heredem faceret. Cic. in Verr. Ascon. Livius lib. 41. Permittebatur autem mulieri capere 25 millia numorum: is erat quadrana censae hereditatis. Dio lib. 56. ne ultra consanguineos feminae ab intestato succederent. Paul. lib. 3. Sentent. ne quis legatarius plus acciperet quam heres. Cic. in Verr. Hujus legis meminit Augustin. lib. 3. de Civit. Dei.

I N T I T. XXIII.

DE FIDEICOMMISSARIIS HEREDITATIBUS.

Consulibus] Hi Consules ordinarii non fuerunt, sed suffecti: ideoque eorum nulla in fastis est mentio: quae res imposuit Aufonio, ita ut in gratiarum actione scripserit, divitem quidem Senecam, sed Consulem non fuisse.

Stipulationes] De his ita Ulpian. tit. 25. Partis autem & pro parte stipulationes proprie dicuntur, quae de lucro & damno communicando solent interponi inter heredem & legatarium partiarium, id est, cum quo partitus est heres.

Non valeant] Quaerit Accursius, quo jure non valeant legata, nisi in testamento legata: & dicendum est, veteri jure, ut constat ex definitione legati. Nec obstat l. 1. ff. de l. 1. Illic enim cum locutus esset Ulpianus de eo discrimine, quod antiquitus fuerat inter legata & fidei commissis in retentione quartae, aut, ut alii, de interdicto, Quod legatorum, ita concluderat disputationem, ut diceret, hac in re per omnia exaequata esse legata fidei commissis. hoc Tribonianus ita mutilam, & decurtatam

excerpsit; & in lib. i. retulit, ut jus verus cum eo, quod postea Justinianus statuerat, concordaret.

I N T I T. X X I V.

DE SINGULIS REBUS PER FIDEICOMMISSUM RELICTIS.

Non possit] Ne hodie quidem potest legari ab alio, quam ab herede, si legandi verbo proprie utamur. Sed tamen verum est, si quid per fideicommissum, sive ab herede, sive a legatario relictum sit, id non minus firmum esse iis; quae proprie legata dicuntur: & haec sententia est l. 2. C. commun. de legat.

Recepit] Nam si recepit, etiam minus cogitur vendere, l. 6. C. de fideicom. libert. l. 36. ff. ad l. Falcid. Legatarius autem rogatus manumittere, si legatum agnovit, omnino cogitur, l. 23. ff. de fideicom. libert.

I N T I T. X X V.

DE CODICILLIS.

Papinianus] Hanc Papiniani sententiam pulchre exposcit Plinius lib. 2. epist. 16.

I N L I B R U M T E R T I U M.

I N T I T. I.

DE HEREDITATIBUS QUAE AB
INTESTATO DEFERUNTUR.

Nuptialia instrumenta] Quaeri solet, an in hoc casu necesse sit adhibere scripturam tabellionis publici, & dotem aliquam constitui, ut filii prius nati legitimi fiant, & ut matrimonium valeat. Et Pileus quidem utrumque necessario requiri putabat. Accursius instrumentum quidem publicum, & dotem, ut liberi legitimi fiant; sed sine eis tamen matrimonium valere: idque putat probari ex novella de triente & semisse. Ego neutrum requiri

arbitror; sed verba illius novellae male intellecta, erroris occasionem dederunt.

Ex Sabiniano SCto] Hujus SCti prope nomen solum relictum est. Quantum tamen ex Theophilo conjici potest, videtur haec illius sententia fuisse. Qui unum tantum aut duos filios habebant, si eos in adoptionem dare, & domo quodammodo ejicere voluissent, non satis humane facere videbantur. At qui tres aut plures habebant, si exonerare se vellent, & in aliquam locupletem familiam unum ex eis dare in animum inducerent, videbantur id facere benevolentia adducti, ut liberos opulentiores relinquerent: praecipue autem cum multa privilegia tribuerentur iis, qui tres liberos habebant. Si quis igitur e tribus filiis masculis unum in adoptionem dedisset, cum se multis commodis privaret, aequum erat aliqua ratione succurri. *Sabiniano* igitur SCto cautum erat, ut ei, qui ex tribus maribus adoptatus esset, is, in cuius potestatem adoptione venisset, non minus quam quartam partem hereditatis suae relinqueret. At Justinianus, qui filiumfam. ab extraneo adoptatum, in patris naturalis potestate nihilominus manere voluit, omnem auctoritatem illi SCto abrogavit.

I N T I T. II.

DE LEGITIMA AGNATORUM SUCCESSIONE.]

Improprie] Omnino *improprie* legendum est. Nam adoptio non affert jus sanguinis, sed agnatio tantum, l. 33. ff. de adoption.

I N T I T. III.

DE SENATUSCONSULTO TERTULLIANO.

Tristi] Vocatur & *luctuosa*, l. ult. C. de instit. & substi.

Trium liberorum jus] Vide Paulum lib. 3. sent. tit. 9.

I N T I T I V.

DE SENATUSCONSULTO ORPHITIANO.

Constitutionibus Principalibus] De quibus dictum est supra, §. ult. de hered. quae ab int. defer. & l. 4. C. Phrod. de legit. hered.

I N T I T. V.

DE SUCCESSIONE COGNATORUM.

Cum aliqua deminutione] Ut singuli, qui manserunt in potestate, duplo plus habeant, singulis emancipatis; sed hoc a Justiniano sublatum est.

I N T I T. VI.

DE GRADIBUS COGNATIONIS.

De gradibus cognationis] In jure civili facilis & expedita est dinumerandorum graduum ratio; ut enim ait Justinianus, *unaquaeque persona generata gradum adjicit*. Sed in jure Canonico paulo difficilior reddita, imo potius obscurata: quae tamen paucissimis verbis ita concludi potest. *In ascendentibus & descendantibus*, utrumque jus concordat. In iis, quae sunt *ad latus*, jure Canonico tenendae sunt hae regulae. Cum de duorum inter ipsos *cognitione* quaeritur, aut aequè distant a communi stipite, aut alter propior est, aut remotior. Si aequè distant, quot gradibus distant ab illo, totidem inter se distare videntur: ob idque fratres & sorores inter se, sunt in primo gradu; quoniam a communi stipite patre & matre, aequè omnes uno gradu distant: fratrum & sororum filii, qui jure civili sunt in quarto gradu, jure Canonico sunt in secundo; duobus enim gradibus distant. Sin alter remotior sit, quot gradibus distat remotior a stipite communi, totidem gradibus eos inter se distare dicimus, ut quoniam ab avo meo disto duobus gradibus, ideo avus meus filius, id est, patruus meus, est mihi in secundo gradu; sed & filius ipsius mecum est in eodem gradu: nam ipse aequè mecum a communi stipite duobus gradibus di-

distat : nepos autem patru mei, erit mihi in tertio gradu, & sic in ceteris citra quintum gradum. Et quidem numeratis gradibus secundum canones, matrimonium, nisi permissu pontificis, contrahi non potest. Quoties potestas contrahendi matrimonii petitur inter eos, qui non aequaliter distant a communi stipite, non satis est, dicere in libello supplicis, eos inter se esse in hoc aut illo gradu; sed etiam exprimendum, quoto gradu uterque distet a communi stipite. Legatus Pontificis habens potestatem dispensandi in III. & IV. non potest dispensare inter duos, qui sunt in III. *Affinitas est conjunctio*, quae ex matrimonio contrahitur inter virum & cognatos uxoris, aut inter uxorem & cognatos viri. Jure civili *affinitas* non contrahitur, nisi per matrimonium; at jure canonico per quamlibet commixtionem maris & feminae. Non contrahitur autem *affinitas* inter ipsos cœnantes: nam si hoc esset, non posset matrimonio conjungi post copulam carnalem; sed inter marcm & cognatos feminae, & contra. *gradus affinitatis* sumuntur ex *gradibus cognationis*. Ex causa, quia frater est mihi in primo gradu, quamcunque mulierem frater meus cognoverit, ea est mihi affinis in primo gradu, quam patruus, in secundo, ut & quam consobrinus: at ea, quam consobrini filius, in III. In quinto gradu *affinitatis* libere contrahitur matrimonium: dum ne inter eos, qui obtinent inter se locum ascendentium & descendantium: ceterius non potest, nisi obtenta venia summi Pontificis.

Illud certum est] Non est titulus per se, neque debet separari, cum pars tantum sit tituli, *de gradibus cognationum*.

I N T I T. I X.

DE BONORUM POSSESSIONIBUS.

De bonorum possessionibus] Dictum est de heredibus tum ex testamento, tum ab intestato. Sequitur, ut dicatur de *bonorum possessionibus*. Quod enim est hereditas jure civili, hoc ipsum est *bonorum possessio* jure praetorio: & in omnibus juris articulis *bonorum possessor* pro *herede* habetur, ita ut prope solo nomine differre videantur.

A alienus postumus] *A alienus postumus* dicitur, quicumque

A 2

que

que suus heres testatori, si natus fuisset, quo tempore factum est testamentum, l. 29. ff. de lib. & postum.

Non poterat] Cur non poterat? an quod id jure civili prohibitum esset? minime. Nam si hoc esset, ne *bonorum possessio* quidem ei daretur, l. 12. ff. eod. sed ideo non poterat, quia lex non dederat ei nominatim jus hereditatis adeundae. Praetores igitur suppleverunt id, quod legi deerat.

Honorario tamen jure] L. 3. ff. de honor. possesf. sec. tab.

Sunt autem bonorum possessiones] Bonorum possessio duplex est; ex testamento, & ab intestato. Ex testamento, quae datur, cum factum est testamentum, & ea quoque duplex; contra tabulas, & secundum tabulas. Contra tabulas, quam Praetor dat emancipatis a testatore praeteritis: & vocatur *contra tabulas*, quia non datur secundum heredem scriptum, sed directe contra ipsas tabulas testamenti: ideoque vocant eam etiam contra lignum, l. 19. ff. hoc tit. Priore autem loco agitur de bonorum possessione contra tabulas: quoniam quam diu est aliquis, qui potest contra tabulas petere, nunquam datur secundum tabulas, quae datur heredibus rite scriptis. Ab intestato autem sunt octo, de quibus ordine hic agitur.

Quinto, tum quem ex familia] Legendum est, tanquam ita ex familia, atque intelligendum, quinto loco vocari eos, qui essent ex familia ipsius liberti: exempli causa, uxorem, quae in manum ejus convenisset, & filium adoptivum: hi enim una cum patrono in semissem succedebant.

Viro & uxori] Hoc intelligendum est de iis tantum uxoribus, quae usu tantum habebantur: nam hae non succedebant ab intestato.

Incuriosum] Id est, neglectum; sic & Tacit. lib. 2. an.

Ut sex tantummodo] Conturbare aliquem potest, quod in l. 1. ff. quis ordo in posf. serv. Enumerantur enim tantum quatuor gradus ab intestato, idem planè & eodem ordine, quo hic ab Imp. enumerantur. Sed sciendum est, legem illam interpolatam fuisse, & ad jus, quod a Justiniano constitutum fuerat, accommodatam.

I N T I T. XII.

DE SUCCESSIONIBUS SUBLATIS, QUAE FIERANT PER
BONORUM VENDITIONEM, ET EX SENATUS-
CONSULTO CLAUDIANO.

Per multas' ambages] Cum enim oporteret unum aliquem bonorum emptorem constitui, si quis reperiebatur, qui idonee caveret de solido creditoribus solvendo, hic anteponebatur & cognatis, & extraneis, eadem bona emere volentibus. Sin creditores parati erant cum emptore decidere de parte ejus, quod sibi debebatur, cognati, affines, clientes, liberti anteponebantur extraneis.

Judicia ordinaria] *Judicia ordinaria* hoc quidem loco vocat judicia, quae exercebantur antiquo ritu, & antiquis formulis, quae postea omnes a Justiniano sublatae sunt: dictumque ex eo, omnia judicia facta extraordinaria.

Ex Scto Claudiano] Hujus Scti sententiam exponit Tacitus lib. 12. cujus verba ex vulg. ita corrigenda sunt: Statuiturque, ut ignaro domino ad id prolapsa, in servitute, si consensisset, pro liberta haberetur.

I N T I T. XIV.

QUIBUS MODIS RE CONTRAHITUR OBLIGATIO.

Condictio] Quamvis conductionis nomen generale est ad omnes actiones in personam: specialiter tamen dicitur de actione, quae oritur ex mutuo, quae vocatur *condictio*.

I N T I T. XV.

DE VERBORUM OBLIGATIONE.

De verborum obligatione] *Verborum obligatio* contrahitur stipulatione. Est autem stipulatio verborum conceptio, quibus is, qui interrogatur, daturum, facturumve se, quod interrogatus est, respondet, l. 5. §. 1. ff. h. t. Stipulationum exempla multa sunt apud Plautum, & Varronem *de rustica re*. Quaeri solet, sitne stipulatio

Aa 3

latio

latio contractus per se, an adhibeatur tantum ad alios contractus confirmandos? & dicendum est, utrumque esse. Nam & per se obligationem parit, & ad alios contractus confirmandos utiliter adhibetur. Cum autem contractuum quidam sint unilateri, quidam bilateri, stipulatio ex prioris genere est; solus enim promisor obligatur. Scribebantur interdum stipulationes, cujus rei exemplum est apud Plaut. in *Milit.* & in *l. 7. §. 12. ff. de pactis.* in *l. 18. ff. de acceptil. l. 40. ff. de reb. cred.* Non est autem idem stipulatio, & verborum obligatio; sed verborum obligatio stipulatione contrahitur. Nonnunquam etiam verborum obligatio sine stipulatione contrahitur, ut datione dotis, de qua Ulpian. in *fragm. tit. 6. de dotibus.*

Condictio] Tam stultum est quaerere, sitne aliqua *condictio certi* generalis separata a specialibus, quam quaerere, sitne quoddam separatum ab animalibus ceteris. Sed quod ait Accursius, *condictionem* triticariam dari, sive certum, sive incertum petatur, falsum est; nunquam enim datur, nisi cum petitur id, cujus aestimatio in du-
bium vocari potest.

Utrum autem Latina, an Graeca] Quae juris civilis sunt, *Latina* tantum lingua fieri possunt. Stipulatio autem est cautio quaedam juris civilis, *l. 1. §. penult. ff. de de contrah. empt. l. 5. ff. locat.* ideoque videbatur *Latina* tantum lingua fieri posse, ut antiquitus, ante constitutionem Theodosii, *Latine* tantum fieri poterat testamentum, saltem jure Romano. Sed quia stipulatio ad confirmandos omnes contractus juris gentium, qui qualibet lingua fieri possunt, ideoque placuit, eam quoque qualibet lingua fieri posse.

Omnis stipulatio] Eadem varietas obligationum exponitur in *l. 10. ff. de verb. signific.*

Confestim] Nam in omnibus obligationibus, in quibus dies non ponitur, praesenti die debetur, *l. 14. ff. de regul. jur.*

In diem] Dies in obligatione duobus modis accipitur; aut enim ex die debetur, aut usque ad diem. Ex die, ut si quis promittat decem Kal. Mart. Et tunc debetur quidem statim, sed nondum peti potest usque ad diem. ut hoc modo, dum vivet Cicero, huic quotidie dare spondes? & tunc quoque illo mortuo durat obliga-

§ 10. Nam juris civilis regula est, neminem posse obligari ad tempus; sed si quis ex ea agat, repellitur exceptione pacti, l. 44. ff. de oblig. & action.,

IN TIT. XVI.

DE DUOBUS REIS STIPULANDI ET PROMITTENDI.

De duobus reis] *Rei*, auctore Cicerone, dicuntur omnes, quorum res agitur. Itaque & stipulandi, & promittendi, & credendi, & debendi, & satisfaciendi & satis accipiendi reos dicimus. Usitatus tamen vocamus reum, qui convenitur conveniri potest. Quod autem hic tit. concipitur de duobus reis, eadem omnino intelligenda sunt de quamlibet multis.

Hodie contra] Falso putat Accursius, quod hic dicitur, jure Authenticarum correctum esse. Nam novellae illae constitutiones loquuntur tantum de iis, quorum uterque pro altero fidejussit, quibus Justinianus tribuit beneficium D. Adriani: contra id quod dixerat Papinianus in l. 11. D. h. t.

IN TIT. XVIII.

DE DIVISIONE STIPULATIONUM.

De divisione stipulationum] Hic titulus totus sumptus est ex l. 5. D. de verb. oblig. & ex l. 5. D. de stipulat. Praetor. Significat autem, stipulationes quasdam esse, quas iudex interponi jubet, etiamsi promissor forte nolit: quasdam, quae ex Praetoris edicto interponuntur: quasdam quae modo Praetoris, modo iudicis jussu, quasdam conventionales, quae ineuntur consensu partium.

De dolo cautio] Quae exigitur interdum in actione in rem, l. 10. ff. de rei vindic. aut in actione ob merum, l. 9. §. 5 7. ff. quod metus causa.

Quae a mero Praetoris] Id est, quae ex edicto Praetoris necessario interponuntur.

Damni infecti] *Damnum infectum* est, quod nondum factum est, sed ne fiat timetur.

Aedilitiae] Ut stipulatio de evictione, ex qua datur actio in duplum; ut actio redhibitoria.

DE INUTILIBUS STIPULATIONIBUS.

Si quis alium] Nemo, alienum factum promittens, obligatur, l. 38. & l. 83. ff. de verb. oblig. l. 65. ff. de fidejussor.

Obligari possunt] Filiusfamilias in sex casibus obligatur. I. Si res, super qua contractum est, reducta sit, aut in peculiam ipsius, aut in patrimonium ejus, cujus in potestate erat, & postea hic exheredatus sit. II. Si se abstinuerit ab ejus hereditate. III. Si emancipatus. IV. Si citra emancipationem sui juris factus est. V. Si eo in alienam familiam dato, pater naturalis deceserit. VI. Si ex minima parte sit institutus: quolibet enim illorum casuum convenitur in id tantum, quod facere potest, non in solidum.

Mutum] Quid? si quis cum antea didicisset literas, postea casu aliquo surdus mutusve factus sit, poteritne scripto stipulari? & dicendum est, posse eum quidem aliis modis & obligare & obligari: stipulari autem non posse. Omnino enim stipulatio verba, auditum, intellectum, praesentiam requirit.

Item verborum] Cum tamen ceteri omnes contractus fieri possint inter absentes, l. 35. §. ult. ff. de verb. obligat.

DE FIDEJUSSORIBUS.

De fidejussoribus] Cum de stipulationibus proxime dixit, subjicit de fidejussoribus; quoniam fidejussor est quaedam stipulatio.

Divi Hadriani] Id est, Antonini Pii, qui & ipse Hadrianus vocatur. Falso autem putant & Cujac. & Hotom. illam epistolam etiam edicto Praetoris comprehensam, ex verbis Pauli l. 1. Sentent. tit. 20. Ibi enim legendum est, ex Epist. De Pii, non ut vulgo, ex edicto Praetoris: scriptum enim erat ex E. D. P.

Obligatur] Mihi prior Accursii opinio magis probatur: nam ut si stipulanti decem, spondeas viginti, valet stipulatio, saltem in decem: ita si pro eo, qui debet centum,

tum, fidei tuae jubeas ducenta, obligaris: saltem in centum. Nec obstat l. 8. Haec enim dicit, *fidejussorem non omnino obligari*, id est, non in omne id, quod promittit: & sic Duar. exponit l. 5. ff. de verb. oblig.

IN TIT. XXI.

DE LITERARUM OBLIGATIONE.

De literarum obligatione] De hoc genere obligationis, quae fiebat nominibus, nihil est in Pandectis, nec in Cod. propterea quod in usu esse desit: hodie tamen in usum revocata videtur, cum quotidie & credi & solvi pecuniam videamus per scripturam argentariorum.

Principalibus constitutionib.] Imo habemus l. unic. C. Theod. si certum pet. chirographis. & l. unic. C. Hermagenian. de cautâ, non numerata pecunia.

IN TIT. XXIV.

DE LOCATIONE ET CONDUCTIONE.

De locatione & conductione] Locare est certa mercede aliquid utendum aut faciendum dare: Conducere aliquid utendum faciendumve accipere.

Actio praescriptis verbis datur] Quoties negotium aliquod ita gestum est, ut aequum sit, ex eo actionem dari; neque tamen ejus actionis nomen jure proditum est, praescribuntur verba ipsius conventionis; & ex eis datur actio, quae vocatur *praescriptis verbis*. Quod autem hic dicitur de *fullone & sarcinatore*, confirmatur etiam in l. 22. ff. de praescr. verbis.

IN TIT. XXV.

DE SOCIETATE.

Aequales scilicet partes] Ita videlicet, si aequales quoque partes contulerint; sin minus, pro rata portione.

Contra sensit] Mucius scripserat talem passionem, ut lucri aliam partem socius ferat, aliam damni, injustam esse, nec ratam habendam. Servius illam Mucii sententiam

illam vidit dupliciter accipi posse: uno modo ita, ut si ex eadem societate & damnum & lucrum proveniret; aliam damni partem, aliam lucri unus ex sociis ferat, & hoc sensu dixit, illam pactiōnem esse impossibilem & inexplicabilem: neque enim potest eadem societas & damnosa & lucrosa esse, cum una summa omnium colligatur, & detracta omni expensa, omnique damno, id, quod superest, lucrum vocetur; contraque si quid deest ex toto illo, quod collatum est a sociis, damnum. Itaque illo sensu ridicula fuerit Mucii contentio, cum id ponat, quod fieri non potest. Sed recipit etiam aliam interpretationem, nempe hanc. Si convenerit inter socios in societate cōiunda, ut si quid lucri fiat, ejus duae tertiae partes ad unum pertineant, alter autem, etiam si tantumdem contulerit, reliqua tertia contentus sit, sin contra fiat aliquid damni, cujus damni is ipse, qui lucri duas partes laturus erat, tertiam tantum ferat: &, si ita intellexit Mucius, falso dixit, *hanc pactiōnem esse iniquam, neque ratam esse debere*. Quae sententia ipsius priore modo accepta ridicula est, posteriore falsa.

IN TIT. XXVII.

DE OBLIGATIONIBUS QUASI EX CONTRACTU.

Quod veteres quidam] Ut Paul. l. 1. *sentent. tit. 19.*

IN TIT. XXIX.

QUIBUS MODIS OBLIGATIO TOLLITUR.

Sed etiam reus] Imo vero solvente *fidejussore*, non omnino liberatur reus; cogendus est enim creditor actiones in debitorem suas fidejussori cedere, & ita reus manet fidejussori obligatus; sed non creditori, l. 28. D. *mandati. l. 95. §. 10. D. de solutionib.*

IN LIBRUM QUARTUM.

IN TIT. I.

DE OBLIGATIONIBUS QUAE EX DELICTO NASCUNTUR.

Contrectatio] Interdum *furtum* fit etiam sine *contrectatione*, saltem ejus rei, quae sit ejus, cui *furtum* fit, ut in l. 52. §. 21. 23. ff. de furt.

Fraudulosa] Scil. lucri faciendi causa; nam si quis alia de causa faciat, non tenetur furti, l. 29. ff. eod.

Vel ipsius rei] Glosa ad hunc locum falsa est; nunquam enim *furto* quisquam dominus fit.

Quod lege naturali] Quomodo igitur permixta erant *furtia* apud Lacedaemonios, cum jus naturale peraeque apud omnes homines valeat? Respondeo, non effici vitiosa alicujus gentis consuetudine, ut ea, quae natura turpia sunt, talia esse desinant; non magis, quam amara sint, quae febricitantibus amara videntur: neque filiorum commixtiones cum matribus, aut fratrum cum sororibus ideo turpes non sunt, quod apud Persas usitatae erant ac permixtae. Qua in re dum nimis ingeniosus videri vult, foede lapsus est Alciatus in l. 42. ff. de verb. signif.

Interdum etiam liberorum] Mater subrepti filii *furti actionem* non habet, l. 38. ff. de furt. vindicatur autem non simpliciter, sed hoc adjecto, ex jure Romano, l. 1. ff. de rei vindic.

Non tenetur furti] Hoc intelligendum est, si hortatio ipsius effectum non habuerit, neque factum sequutum sit, ut constat ex l. 53. ff. de verbor. signif.

Unde constat] Si res pignori data creditori, subrepta est a debitore, quamvis debitor idoneus sit, quia tamen plus cautionis est in rem quam in personam, creditor agat in eam furti: & quamvis poenam consequatur, illa tamen non computabitur in creditum. Si ab extraneo subrepta sit, aut intervenit culpa aliqua creditoris, aut nulla. Si intervenit, quia dominus solvit id, quod debet, potest reposcere pignus suum a creditore, aut ejus aestimatione, aut compensatione uti, aut etiam petere, quanti pluris fuerit pignus: iccirco actio furti datur ipsi creditori; neque enim saepe expediret ipsi domi-

pp.

no, omisso creditore persequi furem: cum fures plerumque fugitivi & egentes esse soleant. Si sine ulla culpa creditoris subreptum est, hoc casu creditoris nihil interest. Sed quid? si, exempli causa, centum aureos tibi mutuo dederim, acceptis a te pignori decem annulis, qui singuli decem aureis aestimati erunt, & unus aut alter culpa mea mihi subtractus est, egoque detecto fure, duplum ab eo consecutus sim, puta xx. aut xl. aureos, debeone id lucrari, an in partem debiti computare? Quis autem dixerit culpam meam mihi lucrosam esse debere? Detractis igitur praemiis iudicii, & sumptibus, si qui necessario facti sunt in fure persequendo, reliquum in partem debiti imputabitur.

Quia expedit] Plus enim cautionis est in rem, quam in personam, l. 25. ff. de reg. jur. Sed si poenam aut dupli aut quadrupli a fure consequatur? poena illa imputabitur in partem crediti, nisi debitor ipse pignus surripuerit, l. 22. ff. de pignor. action. l. 79. ff. de furt.

Item si fullo] Quanquam omnes vulgo putant, aliud juris esse in his, quam illis, de quibus §. seq. dicitur; ego tamen non dubito, quin si statim a principio dominus eos liberare velit actione locati, malitque persequi furem, hoc ei permittendum erit. Sed si cum jam aestimationem rei suae ab ipso perceperit: postea fure detecto, velit praeterea consequi poenam, non audietur: illis enim dabitur actio furti, quorum interest eam recuperare. Et ut, si eam tantum recuperaverint, neque quicquam praeterea ob ejus egestatem extorquere potuerint, non teneantur eam rem domino reddere, cujus jam aestimationem solverunt: ita, si quid poenae nomine consecuti fuerint, nullam ejus partem ei, cui jam satisfactum est, conferre cogentur.

Et si in partem] Nam solvendo esse non dicitur, nisi qui potest solidum solvere, l. 114. ff. de verb. signific.

Quae de fullone] Si res commodata sine culpa commodatarii perit, commodatarius non tenetur: ideoque si fur detectus sit, actio furti adversus eum datur domino: si commodatarius in culpa fuit; aut certum est, quis eam furatus sit, aut incognitum, & si fur notus sit, aut habet unde solvat, aut non habet. Si autem ignotus est, aut talis est, ut ab eo nihil abradi possit, cum ipse commodatarius solvendo sit, quis non videt, magis expedire

do

domino consequi aestimationem rei suae sine sumptu & molestia, quam investigare furem; quem forte cum deprehenderit, nihil ab eo extorquere poterit? Dabitur igitur ei *actio commodati*, qua consequetur suum: ipsi autem *commodatario actio furti*: ex qua si quid consequatur, lucri faciet. At si constet de fure, & ejusmodi sit fur, ut dominus eum persequi malit; hoc casu, dummodo liberet *commodatarium*, & sic efficiat, ut sua tantum, non *commodatarii* intersit, ipsi domino dabitur *actio furti*. Quae de commodatario diximus, eadem omnia ad *depositarium*, qui culpam suscepit, transferenda sunt.

Furti actio sive dupli] Generale est, *actionem furti* dari ei, cujus interest rem subreptam non esse, sive dominus sit, sive non: per eam autem non petitur res, neque aestimatio rei, sed tantum poena, id est, duplum jure civili indistincte; jure autem praetorio pro furto manifesto quadruplum intra annum, post annum vero simplex. Res autem ablata si extat, vindicatur: si non extat, odio tamen furis, & condici, & agi ad exhibendum potest.

I N T I T. II.

DE BONIS VI RAPTIS.

De vi bonorum raptorum] Quaeri potest, cur additum sit *vi*, cum ipsum *rapiendi* verbum vim significare videatur? Sed sciendum est, duplicem esse vim, *publicam*, & *privatam*. *Publica* est cum armis: *privata* sine armis. Qui ergo cum armis vim facit, tenetur lege Julia de vi *publica*, qui sine armis, lege Julia *privata*. Sed illae leges tantum statuunt, quae poena sumenda sit de eo, qui vim adhibuit, suntque illa *judicia publica*. At si per vim alicujus bona rapta sint, statuit Praetor hac parte edicti, quantum solvendum sit ei, cujus bona rapta sunt; estque hoc judicium privatum. I. Sed quomodo potest esse *raptor non manifestus*? II. Quae causa est, cur *fur manifestus* gravius, quam *raptor* puniatur. III. Quomodo conciliandi sunt inter se Paulus & Papinianus? Ille enim l. 1. ff. hoc tit. ait, *raptorem furti non manifesti* teneri: at Papinianus in l. 80. §. 3. ff. de furti ait, *raptorem manifestum furem existimandum*? IV. Quae causa est

sa est, cur actio de *vi bonorum raptorum* in quadruplum annua sit, post annum sit tantum simpli: actio autem furti sit perpetua? Ad primam quaestionem respondeo. Si quis hominibus armatis aut inermibus coactis, aut etiam cum uno, & interpretatiohe legis etiam solus, per vim, ut effractis foribus, convulsis repagulis, in alienas aedes ingressus sit, & aliquid inde rapuerit, neque a quoquam deprehensus sit, sed postea ex rebus apud eum deprehensis, aut indicio alicujus confessorum constiterit eum rapuisse, raptor quidem est, sed non manifestus, l. 52. ff. de furt. quae lex in vulgatis libris est 53. in Florent. autem est §. ultim. l. 53. Sed melior videtur distinctio vulgatorum. Existimo autem l. illam ita legendam: Si quis ex domo, in qua nemo erat, rapuerit, convenietur furti non manifesti, videlicet si nemo deprehenderit tolerantem. Ad quaestionem 2. respondeo. Non est verum mitius agi in raptorem, quam in furem manifestum: nam fur manifestus, ubi quadruplum exsolvit, non amplius tenetur: at raptor, etsi poenae nomine solvit tantum triplum, multo tamen duriori conditione est; tenetur enim etiam post poenam solutam aut lege Julia de vi publica, cujus poena capitalis est. l. 10. §. II. ff. ad l. Jul. de vi pub. aut saltem lege Julia de vi privata, cujus poena est infamia, & amisio tertiae partis bonorum, l. 3. §. ult. ff. ad leg. Jul. de vi privata. Ad tertiam quaestionem respondeo. Papinianus ait, raptorem esse manifestum, id est, ita manifeste furem esse, ut ne ipse quidem inficiari possit. Quod & verum est: non tamen ait eum teneri poena furti manifesti; aliis enim gravioribus, ut dictum est, punietur. Ad quartam quaestionem respondeo. Actio furti descendit ex leg. 12, tabul. saltem in duplum: ideoque perpetua est: at actio furti manifesti in quadruplum, & actio de vi bonorum raptorum praetoriae sunt, ideoque annuae.

Qui res] Adversus raptorem, non tantum agi potest vi bonorum raptorum, sed etiam furti. Sed quaero, utrum manifesti? Respondeo, liberum esse laeso, utro modo velit agere, quod semper intelligitur, dummodo probari possit, rem raptam esse. Dices; quis erit tam fatuus, ut non semper potius agat manifesti, quam nec manifesti. Etenim si manifesti egerit, consumpta est omnis actio, & cum quadruplum erit consecutus, nihil amplius

plius agere poterit. At si égerit nec manifesti, poteris postea agere vi bonorum raptorum, in id quod plus est: & is qui damnatus est tanquam raptor, hoc ipso potest accusari, & condemnari lege Julia de vi: atque ita gravius punitur, quam qui esset fur manifestus.

IN TIT. III.

DE LEGE AQUILIA.

Alienum hominem] Quid? si suum, sed oppigderatum, aut in quo usumfructum quis habebat, aut quem bona fide possidebat? tenetur actione in factum, l. 17. ff. l. t. Quid? si communem? tenetur *Lege Aquilia* pro parte, l. 19. & 20. ff. eod. Quid? si heres occiderit legatum? sufficit actio ex testamento.

IN TIT. IV.

DE INJURIIS.

Generaliter injuria dicitur] Primum docet, quot modis accipiatur nomen *injurias*. Accipitur autem quatuor modis: Primo latissime, & significat quicquid non jure fit: & hoc modo furtum, rapina, adulterium, caedes, & similes *injuriae* nomine continentur. Sed hoc tit. non tam late accipitur. Secundo significat *culpam*: ut cum in lege Aquilia dicitur *damnum injuria datum*. Tertio significat *iniquitatem* seu *injustitiam*: ut cum dicimus, *injuriam* factam a iudice esse ei, adversus quem judicavit: & ne ii quidem modi pertinent ad hunc titulum. Postremo *injuria* significat contumeliam, quae fit aut dicto, aut scripto, aut facto: & ita hic accipitur. Desinitur autem a Cornif. in *lib. ad Heren. Injuria est, quae aut pulsatione corpus, aut convicio aures, aut turpitudine vitam alicujus violat*. A qua definitione non abhorrent Jurisconsulti.

Pronuniat] *Injuriam* quidem facit iudex, cum sciens injuste judicat; sed errat tamen, qui putat hoc nomine cum eo agi posse *injuriarum*: prodita est enim alia actio. Non obstat l. 32. ff. hoc tit. quae hoc tantum dicit, ne magistratibus quidem licere cuiquam contumeliam dicere,

cere, aut facere, & dari in eos quoque *actionem injuriarum*.

Viri illustres] *Illustrium* gradus numerantur in l. 2. C. *ut dignitat. ord. serv. lib.* 12. Supra *illustres* autem sunt *patricii*, id est, *patres Principis*, *Consules*, & *Praefecti urbis*.

I N T I T. V.

DE OBLIGATIONIBUS QUAE QUASI
EX DELICTO NASCUNTUR.

Litem suam fecerit] Ex l. ult. ff. de var. & extraord. cognit. & ex l. 5. §. 4. D. de oblig. & act. Quando autem dicatur *judex litem suam facere*, discere tum ex illis ll. tum ex l. 15. D. de judiciis. Poena autem judicis, qui dolo malo injuste judicat, quae sit, cognosce ex l. ult. C. de poena judicis, qui male judic. In authenticis autem, illa de iudicibus verba, nihil praeter juramentum continentia, quae tantum torquent interpretes, ita erant e Graeco vertenda: *Nihil effecturum esse illud jusjurandum, sed perinde irritam fore sententiam, ac si juratum non esset*. Adde: qui accepta pecunia male judicat, tenetur etiam repetundarum, l. 3. & 4. ff. de leg. Julia repetund.

I N T I T. VI.

DE ACTIONIBUS.

De actionibus] *Actionis* nomine significari quicquid ab hominibus agitur, nemini ignotum est. Sed de illa hujus vocis significatione disserere, hominum est otio abutendum. Constat enim, actionem hic vocari, qua quisque in judicio experitur, ut ex definitione magis intelligitur. Multa hic quaeri solent. Primum, a quo jure ortae sine actiones, gentium, an civili? Secundum, verene dicitur, obligationem esse matrem actionis? Tertium, num idem sit causa & actio? Quartum, idemne sit lis, controversia, judicium, actio? de quibus omnibus breviter est agendum. *Actionum* aequitas naturalis est, & juris gentium. Nulla enim gens est, apud quam non liceat id, quod

quod sibi debetur, aut suum est, per judicem petere. Sed unaquaeque gens habet suas formulas agendi: ita quodammodo dici potest, actiones ortas esse ex jure gentium, & quodammodo ex civili. Nam semper *actio* ex obligatione nascitur. Cum enim sua res nemini obligata esse possit, vindicatio ex obligatione nasci non videtur: nisi quis dicat, eum, qui rem meam possidet, obligatum esse ad cedendum mihi ejus possessionem. Sed certe verius & simplicius est, ex obligatione oriri tantum *actionem personalem*, non etiam esse vindicationem. Aliud constat esse litem, & aliud *actionem*. Causa autem in judicio, & lis, aut idem, aut prope idem sunt. Dico autem, prope idem; quia causam civilem & criminalem dicimus, litem criminalem non dicimus: sed utcumque sit, constat idem non esse causam & actionem. Constat enim aliud esse judicium, & aliud actionem. Sed tamen in quibusdam loquendi generibus haec omnia nomina pro eodem accipiuntur, ut movere litem, aut intendere litem, controversiam, actionem, judicium, pro eodem accipiuntur. Sed & Praetor cum dicit, *judicium dabo*; & cum dicit, *actionem dabo*, idem dicere videtur: non tamen dubium est, quin horum nominum non sit eadem significatio.

Actio autem] *Actionis* nomen aliquando *generaliter* accipitur; ita ut complectatur, *actionem* in rem, in personam, persecutionem, interdictum, praejudicium, l. 37. ff. de oblig. & action. Interdum angustius; ita ut complectatur tantum actionem in rem, & actionem in personam, & distinguatur a ceteris; interdum personalem tantum, ut in l. 138. ff. de verb. signif. l. 28. ff. de oblig. & actionib. interdum accusationem, ut in l. 1. & l. 3. ff. stellionatus. Sic actio inofficiosi, interdum accusatio dicitur; interdum significat formulam, quomodo hic homines eruditissimi accipiunt; a quibus tamen dissentio. Certe enim *actio* significat agendi facultatem jure permissam, ut loquitur Ulp. in l. 1. ff. de eo quod cert. loc. Sed definitio, quae hic traditur, si proprie loqui velimus, complectitur proprie actiones in personam: res enim sua nemini deberi potest.

Judicio] Actiones in jure dantur, in *judicio* exercentur: in jure, id est, apud Praetorem; in *judicio*, id est, apud judices datos. Si quis hanc definitionem velit com-

B b

ma.

munem facere actionis in rem & in personam, ita dicet, *persequendi quod suum est, vel quod sibi debetur.*

Arbitrosve] Arbitrorum duo genera sunt, dati & compromissarii. Dantur a Praetore in judiciis bonae fidei: & eorum sententia est efficax; sunt enim iudices, nisi quod iudices proprie dicuntur in judiciis stricti iuris; *arbitri* autem in judiciis bonae fidei. *Compromissarii* sunt, in quos ab ipsis litigantibus *compromissum* est: eorum enim sententiae nemo stare compellitur, sed tantum poena, si qua compromisso addita est, peti potest: hic autem intelligendi sunt arbitri dati a Praetore.

Vel ex contractu] Et tunc certa species contractus nominatim exprimenda est, l. 1. ff. de edendo. l. 1. C. de litis contest.

Vel ex maleficio] Vel ex quasi contractu, vel ex quasi maleficio. Interdum tamen dantur actiones personales etiam adversus eum, qui neque ex contractu, nec ex maleficio, & quasi obligatus est, ut actio ad exhibendum, & condictio sine causa, l. 3. ff. ad exhibend. l. 3. ff. de cond. sine causf.

Dare] Quid igitur dicemus in actione commodati, aut depositi. *Dare* enim est accipientis facere §. 14. ff. hosit. l. 13. ff. de reg. jur. Sed dicendum est, *dare* interdum nihil esse aliud, quam tradere, ut in l. 44. ff. de cond. & demonstr.

Et aliis quibusdam modis] Interdum enim dantur actiones personales quidem, sed in rem scriptae; quae interdum etiam dantur adversus eum, qui neque ex contractu & quasi, nec ex maleficio & quasi obligatus est. Talis est actio quod metus causa, & actio de doto malo. Ita hunc locum explicat Cujac. ad l. 9. §. 8. ff. quod met. causf.

Nullo jure] Ut si quis emerit rem meam bona fide, aut a fure, aut ab eo, cui fur vendiderat: ipse quidem mihi nullo modo obligatus est: sed tamen licebit mihi, & ab eo, ab alio quolibet possessore rem meam vindicare.

Possideat quis] Recte possideat: nam qui vult petitio agere, inprimis rogare debet adversarium, an possideat, l. 36. ff. de rei vindic. alioqui nullum esset iudicium, l. unic. C. de alien. jud. mut. causf. fac. reus autem si mendacii vincatur, statim amittit possessionem,

nem, etsi actor non probet rem suam esse, *l. ult. ff. de rei vindic.* Idemque de eo, qui dolo desit possidere; ita duntaxat, si prima possessio vitiosa fuerit. *l. 4. ff. de vi & vi arm.*

Dominum se esse dicat] Item, etsi hoc non dicat: neque possessoris est, probare se *dominum* esse, sed ejus, qui rem ab eo vindicat.

Aequè si agat quis] Docuit, pro rebus corporalibus dari vindicationem: nunc docet, eam etiam pro incorporalibus dari, ut pro servitutibus, quae tamen non proprie vindicatio est, sed quasi vindicatio. Servitutes, ut supra dictum est, constituuntur pactionibus, & stipulationibus, aut testamento. Cum igitur ex omnibus istis causis dentur actiones personales, non reales, cur hic dicitur in rem agi ob servitutem? Respondeo, obligatione servitutem nostram non fieri; sed eum, qui illam constituit, ad tradendum vel patiendum obligari, *l. 3. ff. de obligat. & act.* cum traditionibus & usucapionibus, non nudis pactis rerum dominia transferantur, *l. 20. C. de pactis.* Acquiruntur ergo servitutes traditione, vel patientia, *l. 11. §. 1. ff. de Publiciana actione.* Ideoque ob servitutem constitutam quidem, sed nondum acquisitam datur actio personalis: at ob servitutem jam acquisitam datur realis, non in eum modo, qui eam constituit; sed adversus quemlibet possessorem.

Altius aedes suas tollendi] Aedes plane liberas, id est, quae neque serviunt, neque servierunt, potest quis arbitrato suo altius tollere, *l. 9. ff. de servit. urb. praed.* liberae autem praesumuntur, nisi de earum servitute doceatur, *l. 8. C. de servit. & aqua.* Eas autem, quae servierunt, remissa servitute, ita tollere licet, ut antiqua forma servetur, *l. 11. & l. 20. ff. de servit. urban. praed.*

Projiciendi] Quid sint *projecta*, & quid intersit inter *projecta* & *immisla*, nosces ex *l. 222. ff. de verb. signif.*

Nam in his agit, qui non possidet] In rebus corporalibus numquam datur vindicatio possidenti, sed adversus possidentem. Nam possidenti satis est sua possessio; *l. 1. §. 6. ff. uti possidetis.* At in rebus incorporalibus etiam possidenti datur vindicatio, ut statim docetur.

Sane uno casu] Legendum est sine dubitatione, in uno

casu; & intellige eum ipsum casum, qui paulo ante *expositus* est: nempe cum libertatem fundi sui vindicat is ipse, qui est in quasi possessione illius, l. 6. §. 1. ff. *si servitus vind.* ubi pro *eum*, legendum est *eundem*.

Quibusdam & aliis] Ut adversus eos, qui propter magistratum in jus vocari non poterant, aut qui corrupto iudice effecerant, ne secum agi posset, aut ob ferias indictas, l. 26. §. 9. ff. *ex quib. causis. maj.*

Item si quis in fraudem] Notandum est, hunc §. pertinere tantum ad actionem Paulianam, non autem ad Fabianam, neque ad Calvisianam: quo posito, multae difficultates tolluntur. Id autem ex eo constat, quod de creditoribus tantum loquitur, non etiam de patronis. Tam Fabiana, quam Calvisiana dantur soli patrono. Fabiana quidem, si libertus testatus sit; Calvisiana autem, si intestatus deceserit, l. 3. §. 3. ff. *si quid in fraud. patr. & l. 2. C. eod.* Est autem earum utraque in personam, l. 1. §. 26. ff. *eod.* At Pauliana est in rem, ut ex ordine, quem Imperator sequitur, & ex Theophilo constat.

Hypothecaria] *Pignoratitia & hypothecaria actio* usitate dicitur ea, per quam debitor, offerens id quod debet, repetit pignus suum. Quodsi creditor sumptus aliquos necessario fecerit in rem sibi oppigneratam, ipse etiam ad repetendos eos habet contrariam pignoratitiam. Sed hic *hypothecaria*, aut etiam *pignoratitia Serviana* vocatur, qua locator agit adversus locatorem, pro jure pignoris vel hypothecae, quod habet in rebus illatis vel conductis. l. 3. §. 3. ff. *ad exhibendum.*

De rebus coloni] Theophilus ait nominatim in rebus rusticis id fieri; & idem traditur in l. 4. ff. *in quib. causis. pig. vel hypoth.* At in praediis urbanis ipso jure sine ulla conventionione obligantur investa: causa discriminis, quod in rusticis nata tacite obligantur, l. 7. ff. *eod. tit. l. 61. §. 8. ff. de furtis.* Iis satis cavetur domino; at in urbanis, quia nil nascitur, tacite obligantur investa.

Nihil interest] Posterior pars glosae ad *h. loc.* plane falsa est, neque quicquam verius est, quam eum, qui pignoris aut hypothecae aliquid acceperit, nullo unquam tempore id usu posse capere: neque enim potest bona fide possidere pro suo, id quod necessario in usucapione re-

requiritur: leges autem, quae hic citantur, hoc tantum dicunt, eum, qui in re quapiam habet jus pignoris vel hypothecae, si ipso vidente, sciente, tacente, ea res justo titulo in alium translata sit, qui quidem in debitoris locum non succeserit, & ab eo per longum aut longissimum tempus possessa sit, amittere actionem pignoratitiam, sive hypothecariam, & repelli praescriptione, id est, exceptione longi temporis; sed tamen actionem personalem adversus debitorem ejusve heredem illi salvam manere.

In personam quoque actiones] Ingreditur nunc explicare *actiones personales* praetorias, quae hujusmodi sunt: actio de pecunia constituta, actio de peculio, actio ex jurejurando, & aliae.

Cui similes videbantur &c.] *Constituere* se aliquid facturum, & recipere idem sunt. Itaque non immerito inter actionem receptitiam, & actionem de *pecunia constituta* magna dicitur fuisse similitudo. Sed hoc differebant, quia receptitia dabatur adversus solos argentarios, qui se aliquid aliorum nomine soluturos receperant. *Actio de constituta pecunia* dabatur pro quacunque re: receptitia pro iis tantum rebus, in quibus consistit mutuum. At Justinianus, quod erat amplius in receptitia, transtulit in hanc de *pecunia constituta*, & receptitiam sustulit. Constitutio autem, qua receptitia sublata est, non extat, sed mentio ejus fit in l. 2. C. de *constit. pec.*

Nulla stipulatione] Nominatim expressum est a Praetore, ut hoc casu detur actio ex nudo etiam pacto. Regula enim, quae dicit, ex nudo pacto nunquam dari actionem, semper vera est, nisi in iis casibus, in quibus, ut ex nudo pacto detur actio, specialiter aut lege, aut edicto, aut constitutione aliqua comprehensum est.

Accommodat] Hoc verbo significatur actio non directa, sed utilis, l. 29. ff. de *jurejur.*

Poenales quoque actiones] Ex actionibus personalibus praetoriis, quaedam sunt poenales, quarum hic exempla ponuntur. *Poenalis* autem actio est, per quam actor potest consequi id, quod sibi non adest, aut reus damnari in id, quod sibi non adest.

Ex albo] *Album Praetoris* duplicis generis erat: unum, in quo scribebatur id, quod ad perpetuam jurisdictionem pertinebat: alterum, in quo quoad singulas causas: il-

Iud qui corruperat, damnabatur poena 50 aureorum; & si plures erant, a singulis solida poena exigebatur. Editum rei privatae qui corrumpebat, puniebatur poena arbitraria.

In ius vocasset] Hoc vero constitutum erat, quoniam in *vocatione in ius* vis quaedam adhibebatur; & qui neque sequebantur, neque vades dabant, obtorto collo trahabantur, ut ex Horatio, Plauto, Terentio constat.

In rem esse videntur] *Praejudiciales actiones* sunt tres; una, qua quaeritur, libertus sit, an non sit. Altera, qua liber sit, an servus? Tertia, qua filius sit, an non? Quamquam autem sunt personales, tamen videntur esse in rem, propter formulam verborum, qua concipiuntur. Ceteroqui distinguuntur ab actionibus in rem l. 1. §. 2. ff. de rei vindic. Sed, ut dixi, formula proxime accedit ad formulam vindicationis. Nam qui vindicat, dicit, *Ego te filium, aut servum, aut liberum meum esse ajo*. In iis autem causis, quis sit actor, aut quis sit reus, cognoscas ex l. 14. ff. de probation. & ex l. 12. ff. de exception. & l. 7. §. ult. ff. de liber. causa.

Fere una illa] Haec enim sola descendit ex leg. XII. tab. Sed cur additum est *fere*? ita saepe ponitur tantum ornatus causa. Cicero: *Aetates vestrae nihil, aut non fere multum differunt*. Terentius: *Fere in diebus paucis, in quibus haec acta sunt, Chrysis vicina moritur*. Sic etiam nonnunquam ponitur, *admodum*. Cicero: *Curio enim nihil admodum literarum sciebat*.

Quaedam actiones mixtae] Tres actiones, quae hic proponuntur, mixtae quodammodo videntur esse, id est, & in rem, & in personam. Actiones enim in rem dantur domino adversus possidentem. In iis autem judiciis omnes pro parte possident, omnes pro parte domini sunt. Itaque par videtur omnium causa, l. 13. ff. de jud. re vera tamen sunt in personam, licet pro vindicatione rei sint, l. 1. ff. fin. regund.

Actionum autem] In actionibus bonae fidei non petitur certum praecise, sed quantum ex bona fide praestari oporteret. Itaque totum iudicis arbitrio permittitur. Quare Q. Scaevola dicebat, magni iudicis esse de iis cognoscere: & Cicero, *magnum in iis esse usum*. *Furiusconsulto*: veniunt enim non tantum ea, quae lingua nuncupata sunt; sed & quae postulat aequitas ex causa.

la.

fa. Quamvis in deposito nihil convenerit nominatim de usuris; si tamen depositarius pecuniam suae fidei creditam, suo tempore non reddiderit, & dolo malo diutius eam retinuerit, quam convenerat, a tempore morae current etiam usurae, l. 24. ff. *depositi*. Sic & in actione negotiorum gestorum, l. 6. § *ult. ff. de neg. gest.* Cum in contractibus stricti juris non debeantur, nisi a tempore litis contestatae; & in contractibus bonae fidei spectatur potius quid actum sit, quam quid dictum. l. 6. §. 1. ff. *de contrah. empt. & vendit.* Cum in contractibus stricti juris ea tantum spectentur, quae lingua nuncupata sunt; at in contractibus bonae fidei veniunt ea, quae sunt moris, quamvis expressa non sint. l. 31. §. 20. ff. *de Aedil. edic.* at in stipulatione secus, l. 99 ff. *de verbor. oblig.* Judicis itaque potestas in judiciis bonae fidei multo major est, quam in aliis, l. 7. ff. *de dolo malo*.

Communi dividundo] Cur omittit actionem finium regundorum? quia constat non esse bonae fidei; cum in ea non veniant fructus, nisi post litem contestatam. l. 4. §. 2 ff. *fin. regund.*

Praeferri autem] Regulariter creditor, qui prior est tempore, praefertur, l. 2. l. 7. l. 8. C. *qui potior. in pig. habeant*. Sed haec regula fallit in tribus casibus: in muliere agente de dote: in eo qui mutuam dedit pecuniam, expresse ad eam rem faciendam aut reficiendam, l. 5. 6. ff. *eod. tit.* In eo cujus numis empti militia est, dummodo hoc expressum sit, d. l. 5. l. 7. ff. *eod.* Mulier ergo anteponitur omnibus creditoribus non privilegiatis indistincte, siue tacitam hypothecam habeant, siue expressam. Cum privilegiato autem si agat, si quidem de donatione propter nuptias, cedit ei, ut utatur jure communi. Sin de dote, habebitur inter eos ratio prioritatis, l. 2. C. *de privil. fisci*. l. 9. C. *de jur. dot.* & *Novell. constit.* 97. Fiscus non habet hoc privilegium, ut anteponatur anterioribus creditoribus; sed hoc tantum, quod mulier cum ceteris etiam anterioribus anteponatur adversus fiscum: si fiscus anterior sit, non utitur hoc privilegio. Unde si fingamus, tres esse creditores. Maevii, Titium, qui duobus ceteris anterior sit, & fiscum, & uxorem agentem de dote repetenda, ita ut Titius sit anterior fisco, fiscus autem anterior uxore: uxor, quae, si cum solo fisco contenderet, vince-

Bb 4

re.

c.

retur, hoc casu superior futura est; nam Titius antepo-
nitur fisco ut anterior, mulier autem, cui privilegium
suum adversus fiscum non prodesset, uteretur eo adver-
sus Titium, & sic utrique illorum anteponeretur.

M. A. M U R E T I N O T A E

AD TIT. D. DE MILITAR. TESTAMENT.

A D L E G. I.

Liberam] Solutam ab iis solemnibus, quae in pagano-
rum testamentis requiruntur.

Temporalis] Quam diu in hac vel illa expeditione mo-
rarentur.

Mandatis] Mandata & constitutiones hoc differunt.
Constitutiones ad omnes pertinent, & publice propo-
nuntur: mandata specialiter dantur ituris in provincias.

Militia] Quidam ex Festo hic legunt *mollitia*, ut di-
ctum sit per antiphrasin pro duritia, quod ridiculum vide-
tur: legendum autem, *malitia*. ita enim vocabant vexa-
tionem & durum rerum statum, Graecorum more, qui
αἰσχροῦ dicunt vexare; & *αἰσχροῦ*, durum & miserum vi-
tae statum.

Ductum] Haec omnia usque ad vocem *quasi* puto re-
dundare & delenda esse: nam neque ullam idoneam sen-
tentiam continent; & nomini *militis* communi nihil faciunt.

A D L E G. II.

Singularia] Contra rationem juris: ideoque non pro-
ducuntur ad consequentias, l. 14. ff. de leg. & SConsult.

A D L E G. III.

Pomponius dubitat] Videbatur enim miles privilegio
militari uti noluisse.

Quisquam] Lego, *quisnam*.

A D L E G. I V.

Multum] Ineptit Accursius, cum putat accipiendam de eo, qui naturalis sit: nam ne admitteretur quidem ad militandum; &, si tales essent idonei ad militiam, non acciperent causariam missionem.

Causariam] Secus, si post missionem testamentum faceret.

In numeris] Id est, in ordinibus.

A D L E G. V.

Etiam his qui heredes] Quod pagani non licet; nam illi non possunt dare heredem heredibus suis, eisque testamentum condere, praeterquam filiis impuberibus, quos in potestate habent: idque ea conditione, si impuberes decesserint, quae *pupillaris substitutio* vocatur. At *militibus*, ut alia, sic hoc quoque contra regulas juris permisum est.

In his duntaxat] Neque enim substituere possunt in his, quae heres aliunde habet.

A D L E G. V I.

Intestatus] Itaque residuum ad proximos agnatos pertinebit: at ita institutus a pagano, haberetur pro instituto ex asse,

Miles enim] Aliud in pagano, quem jus nostrum non patitur & testatum & intestatum decesisse, l. 7. ff. de reg. jur. in hoc tamen privilegium militare ad veteranos non porrigitur, l. 13. ff. hoc. tit.

A D L E G. V I I.

Vel non fuit praegnans] Eo scilicet tempore, quo testamentum condebatur, sed tamen postea praegnans facta est, & vir ipsius vel in expeditione decessit, vel intra annum missionis.

Non rumpitur] Aliud in pagano, a quo nisi venter vel institutus, vel nominatim exheredatus fuerit, rumpitur testamentum.

A D L E G. V I I I.

Adrogaverit] Secus in pagano: etenim adrogatione, quasi agnatione sui heredis testamentum rumpitur.

In locum filii] Puta filium, qui in potestate erat,

Bb 5

mo.

mortuum esse, quo casu nepos ex illo succedit in locum patris, & efficitur avo heres suus.

A D L E G. I X.

Si hoc maluit miles] Dummodo constet, eum hoc maluisse: quomodo autem constet, habes in l. 20. in *fin.* ff. h. tit. alioqui enim ad jus commune pertinet, l. 25. ff. eod. tit.

A D L E G. X.

Hostium potitus] Id est, ab hostibus captus. Plaut. Captivis: *Nam postquam meus gnatus est potitus hostium.*

A D L E G. X I.

Ex militari delicto] Quae sint *militaria delicta*, discere ex l. 2. § l. ff. de re militar.

Si non sacramenti fides rupta sit] Id est, si non fuerit proditor, aut transfuga; tales enim pro hostibus, non pro milicibus habentur: idem, si secreta hostibus nunciaverint, l. 7. 7. ff. de re mil.

Sed sola castrensis] Nam de illis solis cogitabat, cum testamentum conderet: & sic decederet pro parte testatus, pro parte intestatus.

A D L E G. X I I.

Haerent] In aliis habent; ita enim legit Accurs. Ego autem legendum puto, *apparent*: id est, quorum ipsi manifeste sciant, se dominos esse.

Scriptis] Supple heredibus.

A D L E G. X I I I.

Sed si jam veteranus decesserit] Veterani enim, cum amplius non militent, non possunt pro parte testari, & pro parte intestati decedere.

Testamenti factionem] Passive accipiendum est.

Conveniatur] Ut si forte a Principe, ei indultum fuerit.

Convalescere] Quia regula Catoniana cessat in testamento militis; de qua regula vide lib. 34 Digest. tit. 7. Sed dicet aliquis, nihil hic praecipuum tribui militi; cum regula Catoniana ad legata tantum pertineat, non etiam ad hereditates, l. 3. ff. de reg. Caton. Respondet, Catonianam regulam non pertinere quidem ad

institutiones conditionales, sed ad puras pertinere, ut ex *l. 4. eod. tit.* In illa autem *l. 3.* assentior Cujacio, qui legit non ad hereditates, sed ad libertates.

Quem liberum esse credidisset] Aliud, si scivisset, eum suum servum esse: tunc enim etiam jure communi videretur, eum ut liberum & heredem esse noluisse.

Voluisse] Aliud est in pagano: sed miles inter cetera hoc quoque praecipuum habet, quod nuda voluntate pot. est hereditatem dare & adimere, *l. 15. §. 1. ff. hoc tit.*

AD LEG. XIV.

Nihil novi statuendum] Id est, communi jure utendum, ita ut res redeat ad causam intestati. Nam si voluisset testator, poterat aliud testamentum condere, cum sciret ex eo, quod ante fecerat, nullum fore.

Nova voluntate] Sic & infra in *l. 34. & l. 35. hoc tit.*

AD LEG. XV.

Si militis voluntas] Id est, nisi constet contrariam illius voluntatem fuisse. Sola enim voluntate contraria potest adimere hereditatem: oportet tamen aliquid subsecutum esse, quo ejus voluntas indicetur, ut dictum est in *lib. 9.*

Si quis se scribat] Lex Cornelia, quae vocatur de falsis, alio nomine dicitur testamentaria; pertinet enim proprie ad testamenta: in eam autem mittebant etiam, qui sibi adscribebant in testamento, & in eosdem constituta erat poena SConsulto Liboniano. Vide *tit. C. de iis qui sibi adscrib. in testam.*

Tametsi sibi non fecerit] Cum tamen paganus non possit filio, quem in potestate habet, testamentum facere; nisi faciat etiam sibi.

Bonorum possessione] Tempora quaedam definita sunt iis, quibus Praetor defert bonorum possessionem: intra quae si eam non agnoverint, non possunt eam amplius postulare. Est autem usitatum centum dierum: quod tamen ex causa a Praetore prorogari potest. Quaeritur ergo, num in testamento militum, aliquid in hac re praecipuum sit? & ait JConsultus, hac quidem in parte nihil praeter jus commune tribui.

A D L E G. X V I I.

Per praeceptionem] Quid sit *per praeceptionem legare*, cognosces ex Ulpiano in *fragm. tit. 24.*

Aut defendere] De sententia convenit mihi cum ceteris, de genere verborum ambigo: nam solvere totam hereditatem creditoribus, pro eo quod est deferere illam, & permittere, ut ipsi eam inter se pro portione dividant, neque Latine, neque ex Jctorum consuetudine dictum videtur. Quare lego: *Aut deferere totam hereditatem, aut totum creditoribus solvere*: & hoc est quod dicitur in *l. 2. ff. de acquir. vel omitt. hered.*

Juris civilis regulam] Ita ut codicilli valeant tantum communi jure.

Confirmati sunt] Codicilli per se non valent jure civili, nisi robur ac firmitatem accipiant a testamento. *Confirmari* autem dicuntur testamento, sive ante testamentum, sive post facti fuerint. Erat igitur hoc argumentum. Accessio sequitur naturam principalis: codicillus est accessio testamenti: ergo debet sequi testamenti naturam. Sed negat Jctus, hac ratione quicquam effici: privilegium enim, quod militantibus adversus juris rationem concessum est, non debet extendi ad eos, qui non militant.

Legi Falcidiae] Lex Falcidia vult, quadrantem saltem hereditatis remanere penes heredem: ideoque si testator ultra dodrantem legaverit, tantum pro rata parte detrahi de legatis oportet, ut quadrans apud heredem maneat. Sed illa lex locum non habet in testamentis militaribus.

A D L E G. X V I I I.

Pro dodrante & quadrante] Id est, ut ejus, quod supererit, dodrans pro rata dividatur inter legatarios; quadrans autem maneat penes heredem. Exempli causa, sit hereditas Mcc. legata in testamento Dccc. legata in codicillis ccclx. solventur illa Dccc. integra, e quadringentis reliquis heres habebit c. legatarii ccc.

Quid ergo] Sit totus as Mcc. legata testamento Mcc. codicillis item Mcc. si haec omnia testamento legata essent, necesse esset contribui omnia, & unicuique pro rata parte decedere: quare nunc quoque ita fiet; & testa-

stamentariis quidem solventur sexcenta sine ulla deductione, codicillariis ccccl. penes heredem manebunt cl.

Qui si post utraque] Sint legata testamento dc. codicillis c. computatis solidis legatis deprehenditur manere apud heredem centum: detrahentur igitur pro ratis partibus 25. iis, quibus ex codicillo debetur.

AD LEG. XIX.

Directam institutionem] *Directa institutio* fit verbis civilibus, five imperativis: precaria per fideicommissum.

Quaerebatur] Multa ex hac l. colligi possunt: sunt autem haec. Miles potest testamenta facere, & si voluerit, omnia valebunt. Miles potest ex parte testato, & ex parte intestato decedere, ut dictum est in l. 6. potest efficere, ut institutio directa, fiat precaria, & contra: ut ex quaestione hujus l. hoc manifesto videtur. Nam & institutio heredis, & legata, & libertatum dationes, & denique somnia, quae priore testamento continebantur, per posterius rediguntur ad causam fideicommissi.

Ad §. ult. Heres ad tempus] Quod pagano non licet, l. 34. ff. de hered. instit.

AD LEG. XX.

Milites] Duobus modis militare desinunt, missione, & per successionem: missione, ut gregarii milites: per successionem, ut tribuni militum, centuriones, praefecti castrorum, & similes: hi enim non mittuntur, sed iis successor ab Imperatore aut a Senatu mittitur: illi simul atque missionem acceperunt, militare desinunt: hi, simulatque successor eorum in castra venit. Itaque statim desinunt testari posse jure militari.

AD LEG. XXI.

Quantum ad verba] Existimo tamen, Tribunos, & Praefectos, & ceteros, ex sententia constitutionis idem privilegium habituros, quamvis eisdem verbis non comprehendantur. Iniquum enim esset, eos, qui majores honores in militia consecuti sunt, minus juris habere quam ceteros, ac pro illo idem subjecisse Africanum; aliter enim nihil opus erat dicere, *Quantum ad verba*.

AD LEG. XXIX. §. I.

Aliqua] Lege, *alia qua*: sic apud Tacitum *lib. I. annal.* vulgo legitur; *aliquid*, pro, *aliud quid*.

Edictum Praetoris] De hoc *edicto* vide *l. 8. ff. de condition. institut.*

AD LEG. XXXI.

Deliberante Sejo] Agnosceretne legatum, an repudiaret *Omississet*] Quid? si Sejus legatum agnoverit? Antiquo quidem jure pars Titii adcrefcebat Sejo: hodie autem fervatur, quod habes in *l. 1. §. 5. C. de commun. serv. man.*

Interim] Deliberante legatario. Hac autem *l.* nihil proprie militibus tribui videtur.

AD LEG. XXXIII.

Praenoscenda sunt haec: primum, agnatione sui heredis rumpitur testamentum tam militis, quam pagani. Secundum, suus heres est, qui in potestate est, quemque nemo antecedit. Tertium, miles, quam diu militet, testamentum jam factum sola voluntate & infirmare potest, & rursus confirmare. Quartum, praeteritio filii aut nepotis in milite habetur pro exheredatione.

AD LEG. XXXIV.

D. Hadrianus] Qui idem vocatur D. Antoninus in *l. ult. ff. de bonis eor. qui ante &c.* aliquot similes locos congescit Cujac. in *Instit. ad tit. SCt. Tertull.*

Rescriptit] Hoc quoque commune militibus cum paganis.

AD LEG. II. §. 3.

Exceptione doli mali] Quod dolo faciant, qui petunt ea, quae sciunt testatorem solvi noluisse.

Ex persona petentis aestimantur] Significat, hanc exceptionem dari possidenti adversus petentes: ut ecce si legatarii petant, hac exceptione repelluntur: si heres solverit, & postea velit repetere ipsemet, hac exceptione repellitur.

A D L E G. XXXIX.

Corneliam] Ejus legis quae sententia fuerit, cognosce ex l. 22. ff. de capt. & postl. revers.

A D L E G. XL.

Notario suo] *Notarii* dicebantur, qui per *notas* scribebant admirabili celeritate: hanc rationem a Cicerone primum excogitatam fuisse, tradit Plutarch. in *Caton. Uticens.* Communi autem jure testamentum, per *notas* scriptum, non valet, jure militari valet.

Idem respondit] Si tale legatum pagano relinqueretur, plane inutile esset; perinde enim foret, ac si heres sibimet ipsi legatum aliquod praestare jussus esset.

Ignorasce] Ignorantia enim juris in milite, & in rustico excusatur: at in aliis non item.

A D L E G. XLI.

Si miles] Hic §. male distinguitur in omnibus vulgaris libris, in quibus ultima vox illius est *reliquerit*, & principium §. sequentis *exheredato*. debet autem continenter legi *reliquerit exheredato*; ut principium §. sequentis sit *miles*: hoc recte notavit Viglius Zuichemus.

M. A. M U R E T I
N O T A E

AD TIT. D. DE INJUSTO, RUPTO, ET IRRITO
FACTO TESTAMENTO.

A D L E G. I.

Nullius esse momenti] Hoc etiam injustum vocatur in l. sequenti.

Poterit] Accursius legit, *potuit*, quod & verius videtur: rumpitur autem prius testamentum, etiamsi ex secundo nullus heres extiterit, dummodo aliquo casu extiteri potuerit.

A D

A D L E G. I I.

Rite] Id est, observatis omnibus solemnibus juris.

Superius rumpitur] Posterius tamen valet, non tantumquam testamentum, sed tanquam ultima voluntas. Recte autem suspicatur Accurs. hanc postremam partem, non esse Ulpiani, sed additam ab iis, qui iussu Justiniani concinnarint libros Digestorum. Certe enim hoc a Theodosio primum est institutum, l. 8. C. de testam.

A D L E G. I I I. §. I.

Dicimus] Antiquo jure, quo hi soli postumi vocabantur: alii sunt Vellejani, de quibus statim.

Ad §. 2. Inter gradus] Id est, inter substitutiones. *Posteriorum, Accurs. postumorum.*

Faciunt] Statim a principio.

A D L E G. I V.

Heredibus] Omnino hic aut addendae, aut supplendae voces duae, *defuncto postumo.*

A D L E G. V.

Exheredibus] Non est legendum *exheredatus est*, ut notat Cujac.

Quia nullus est] Itaque tunc testamentum incipiet a secundo gradu, & ille, qui substitutus erat, heres erit, eum ab eo postumus exheredatus sit.

Quo aliquis ex institutis vixit] Sed si omnes instituti moriantur, antequam adeant, & post eorum mortem nascatur postumus, non rumpet testamentum. Nam primo gradu sublato, qui secundus fuerat, factus est primus, & ab eo postumus exheredatus erat.

A D L E G. V I. §. 5.

Ad actum gerendum] Ego potius intelligo eum, qui ita se vendi patitur, velle actorem civitatis fieri, quam ejus, cui venditur. Erant autem *actores civitatum* servi publici, qui privatim quidem nullum dominum habebant, sed tantum ipsum commune civitatis: multa autem privilegia habebant, quae non habebant servi privatorum.

Ad §. 6. Ad bestias] Ut pugnet cum bestiis.

Ad

Ad gladium] Ut pugnet in arena.

Ad §. 7.] Qui damnantur deportationē, si damnantur ab iis, qui *deportandi jus habent*, ut a Praefecto urbis, eorum testamenta irrita fiebant; simulatque sententiam passi essent: at si ab iis, qui non habent, non prius capite minuuntur, quam Praeses provinciae, qui eos damnavit, scripserit ad Principem, & Princeps rescripserit, *deportetur*.

Legioni] Legioni, aut vexillationi: illa peditum est, haec equitum: vocabantur haec, *caduca legionis*.

A D L E G. V I I I. §. i.

Filia una mancipatione] Ex antiqua lege Romuli pater filium ter vendere poterat. Nam a primo aut secundo emptore manumissus recidebat in potestatem patris sui, at a tertio manumissus fiebat juris sui. ex eo receptum erat, ut in emancipandis filiis, *trinae venditiones & totidem emancipationes* requirerentur: at in filiabus & in nepotibus sufficiebat unica Filius igitur, qui primo aut secundo manumittitur, quia recidit in potestatem patris, rumpit testamentum prius factum, in quo ipse praeteritus est. At in filia nepoteve aliud dicendum est. Totum hoc plane inutile est.

A D L E G. I X.

Non rumpitur testamentum] In quo scilicet filius & institutus & exheredatus est. Quae autem causa dubitandi fuit? Quoniam qui ut in potestate esse desierat, rursus fit in potestate. Quid? si in testamento hic filius praeteritus fuerat? ne sic quidem rumpitur; a principio enim nullum est.

A D L E G. X I I.

Injustum & irritum] Recte exponit Accursius *injustum* propter praeteritionem filii in potestate: *irritum* autem, ut si testator postea capite minutus sit, etsi aliter Alciatus:

A D L E G. X V I.

Quae est impossibilis] Et ideo rumpitur prius testamentum, quia *impossibilis* conditio pro non scripta habetur, neque vitiat institutionem, l. 1. ff. de condit. instis.

Ge

M. A N.

M. A. MURETI NOTAE

AD TIT. D. DE INOFFIC. TESTAM.

Post tractatum de judiciis sequebatur, ut de actionibus diceret, quae in judiciis exereeri solent. Cum autem actiones aliae sint in rem, aliae in personam, de actionibus in rem priore loco dicendum fuit. Earum autem quibusdam res universas, aliis res singulas petimus: universas, ut petitione hereditatis: singulas, ut rei vindicatione. Natura autem ipsa postulat, ut de iis prius dicatur, quibus res universae petuntur. At petitio hereditatis variis ex causis datur, ut *ex causa inofficiosi, injusti, rupti, irriti facti testamenti*: itemque *ab intestato*: sed illa, quae datur ex causa *inofficiosi*, habet multa praecipua & singularia; quae causa fuit, ut primus ei locus tributus sit. Quaerunt autem, quo jure prodita sit *Querela de inofficioso testamento*. Constat enim, neque ex civili, neque ex Praetorio ortam esse. Etsi Cujac. ait eam proditam esse lege Glia; sed illa levis & infirma suspicio est. Verisimilius est, quod Graeci interpretes eradunt, eos, qui contra pietatis officium exheredati essent, solitos ea de re apud populum queri, & causa cognita solium talia testamenta rescindere: quae res magistratibus committi solita, postremoque constitutionibus Principum firmata fuit.

AD LEG. I.

Frequentes esse] Hodie infrequentes sunt: propterea quod Justiniani constitutione effectum est, ut non tam liberum ac solutum sit patribus exheredare filios, quam ut olim fuerat.

Fratrem] Hoc eo dicit, quia fratres emancipati non sunt amplius agnati inter se, sed tantum cognati.

AD LEG. V.

Docere] Ex veteri jure loquitur, quo necessitas imponebatur *querenti* probandi, se immerito exheredatum fuisse.

fuisse. At hodie onus probandi cum merito exheredatum, incumbit heredi scripto.

AD LEG. VI.

Si in utero fuerit] Nam si post mortem conceptus fuerit, conquiri non potest.

AD LEG. VIII.

Bonorum possessionem] Qui de *inofficioso* acturi erant, cum ut exheredati nihil petere posse viderentur, petebant a Praetore certam quamdam *bonorum possessionem*; quae nullum aliud jus adferebat, quam ut ipsorum petitio aliquo fundamento niti videretur: itaque dabatur eis *dicis causa*, ut vocabatur, *bonorum possessio*; litis ordinandae gratia.

Finitam esse] At quomodo videbatur transmitti ad heredem, cum jam praeterita esset. Sed dicendum est, patrem non dici proprie heredem filii, quem habet in potestate, sed retinere ejus bona jure peculii.

Ad §. 8. Partem faciat] *Partem facere* dicitur is, cujus persona numeratur in hereditate dividenda, etsi non capit partem.

Ad §. 9. Si non fuit in potestate] Hoc dicit; quia *filius in potestate* heres institutus, velit nolit, est heres, l. 30. §. 9. ff. de fideicom. libert. Quomodo ergo ei subvenietur? Respondeo: Praetor dabit ei beneficium *absentionis*, & sic idem erit, quod in emancipato.

C O M M E N T A I R E S

D E

M. A. D E M U R E T

S U R L E S

A M O U R S

D E P. D E R O N S A R D.

P R E F A C E

DE MARC ANTOINE DE MURET

S U R S E S

C O M M E N T A I R E S

A MONSEIGNEUR ADAM FUMEE, CONSEIL-
LER DU ROI EN PARLEMENT A PARIS.

La perversité de nôtre siecle est si grande, Monseigneur, que ceus, qui pour le jour d'hui emploient leurs esprits à porter au public quelque-plaisir ou quelque utilité, ne reçoivent communément pour toute recompense de leurs labeurs, que le mépris des uns, & l'envie des autres. Ce qui me venant en pensée, lors que premierement je me mis à écrire ces Commentaires, a peu près me detourna de poursuivre mon entreprise. Car outre les autres exemples, qui me venoient au devant, singulierement m'emouvoit celui de l'auteur mesme, que j'entreprendois à commenter, lequel pour avoir premier enrichi nôtre langue des Grecques & Latines dépouilles, quel autre grand loier en a il encores raporté? N'avons nous veu l'indocte arrogance de quelques acrostés mignons, s'emouvoir tellement au premier son de ses écrits, qu'il sembloit, que sa gloire encores naissante, deust estre étainte par leurs efforts? L'un le reprenoit de se trop louer, l'autre d'écrire trop obscuro-

C c 4

ment,

ment, l'autre d'estre trop audacieus a faire nouveaux mots: ne sachans pas, que cette coutume de se loïer lui est commune aveques tous les plus excellans poëtes qui jamais furent: que l'obscurité qu'il pretendent, n'est qu'une confession de leur ignorance: Et que sans l'invention des nouveaux mots, les autres langues sentissent encores une toute telle pauvreté, que nous la sentons en la nôtre. Mais le tans est venu, que presque tous les bons esprits conoisissent la source de ces complaints: Et d'un commun accord se rangent a soutenir le parti de ceus, qui tachent a desfiller les yeus du peuple François, ia par trop long tans bandés du voilè d'ignorance. Parquoi il ne m'eut pas été mal aisé de mépriser les abbois de l'ignorance populaire, si autres empêchemens ne se fusient d'abondant présentés. Mais étant journellement sollicité de me retirer de cette vile, par le commandement de ceus, ausquels, apres dieu, je doi le plus d'obeissance, Et tellement pressé qu'il me faloit presque à toute heure penser de mon depart, je ne pouvoi rien entreprendre, que d'un esprit troublé, Et mal apte à produire fruits, qui fusient dignes de venir en lumiere. Si est-ce qu'à la fin, je me suis hazardé, esperant que mon labour trouvera quelque excuse envers ceus, qui sauront que j'en ay esté réduit a tel point, qu'il me faloit autant composer par chacun jour, comme les imprimeurs en pouvoient mettre en oeuvre. Je pense qu'il ne m'est ia besoin de repondre a ceus, qui pourroient trouver étrange que je me suis mis a commenter un livre François, Et composé par un homme, qui est encores en vie. Car s'il n'i avoit dans

ce livre aucune erudition qui ne se peust prendre dans les livres écrits en nôtre langue, j'estimerai bien ma peine assez maigrement employée. Mais veu qu'il i a beaucoup de choses non jamais traitées mesmes des Latins, qui me pourra reprendre de les avoir communiqués aus François? Lise hardiment mes Commentaires, qui voudra: j'ose bien sans arrogance asseurer, que peu de gens les liront sans i apprendre. Et tel de ces Messieurs, avec un branlement de teste, fera semblant de n'en tenir pas grand compte, lequel toutefois en soi mesmes sentira bien, que sans l'aide d'iceus, qui lui eut demandé le sens de quelque Sonet, il n'en fut pas sorti fort a son aise. Et pleust a Dieu, que du tans d'Homere, de Vergile, & autres anciens, quelqu'un de leurs plus familiers eut employé quelque heures a nous eclarcir leurs conceptions. Nous ne serions pas aus troubles ausquels nous sommes, pour les entendre. Car il n'i a point de doute, qu'un chacun auteur ne mette quelques choses en ses écrits, lesquelles lui seul entend parfaitement. Comme je puis bien dire, quil i avoit quelque Sonets dans ce livre qui d'homme n'eussent jamais esté bien entendus, si l'auteur ne les eut, ou a moi, ou a quelques autre familièrement declairés. Et comme en ceus la je confesse avoir usé de son aide, aussi veus-je bien qu'on sache, qu'aus choses qui pouvoient se tirer des auteurs Grecs, du Latins, j'i ai usé de ma seule diligence. Ce que j'ai bien voulu dire, parce que jenesaisquels flageorneurs en ont desia autrement devisé: me conoissans tresmal, & mesurans les autres a l'imbecilité de leur force. J'ai montré parci devant,

Je montrerai plus amplement quelque jour, si Dieu favorise a mes desseins, que j'ai dequoi tenir quelque rang entre les lettrés. Or quoi que j'aie fait en cet endroit, Monseigneur, je l'ai bien voulu dedier a l'amitié qu'il vous a pleu me porter, depuis que je suis en cette ville: afin que la France entende par mon moien, que vous estes un des principaus, qui dans Paris favorisent aus esprits aians quelque marque de gentillesse,

C O M.

COMMENTAIRES DE MARC ANTOINE DE MURET

SUR LES AMOURS

DE P. DE RONSARD.

V O E V.

Divin troupeau , qui sur les rives moles.

Divin troupeau] Par ce premier Sonet, le Poëte dedie son livre aus Muses, les priant de le rendre immortel, & dedie aussi son coeur a sa dame. *Divin troupeau*] Muses. *Eurote*. Fleuve de Thesalie dedie aus Muses. *Sur le mont natal*] Olympe, ou Hesiodé dit les Muses avoir esté nées. Voi l'Ode a Michel de l'Hospital. Pliné dit qu'elles naquirent en Helicon. *Du chevalin crystal*] De l'eau de la fontaine nommée Pirene, qui naquit d'une pierre frappée du pié par le cheval volant, Pegase. Crystal a la maniere des Poëtes est prins pour eau. Le mot, chevalin, est fait pour exprimer le Latin *caballinus*. *Caroles*] Danfes. Mot François ancien. *Idole*] Portrait de sa dame.

Qui voudra voir comme un Dieu me surmonte.

Qui voudra voir] Le Poëte tache a rendre les lecteurs attentifs, disant, que qui voudra bien entendre la nature d'Amour, viene voir les effets qu'Amour produit en lui. *Un Dieu*] Amour. *l'Archer*] Amour, Cupidon. *Il conoitra*] C'est a dire: Il conoitra, que quand Amour se veut emparer de l'esprit d'un homme, la raison est tellement captivée par les affections, qu'elle n'i peut aucunement resister. *Esclave*] Serf. *Au flanc.*] Combien que le flanc, le coeur, le foie, les poumons, les moelles, sont parties, comme chacun fait, bien differentes: si estce que les Poëtes usant presque indifferemment de ces mots la, pour dire, l'ame, ou l'esprit.

Na-

Nature ornant la dame qui devoit.

Nature ornant] Il fainc, pour amplifier la beauté de sa dame, que Nature épargna par l'espace de mille ans un nombre infini de singulieres beautés, desquelles apres tout a un coup elle l'orna. Dit d'avantage, qu'Amour lui mist dans l'oeil, tout ce qu'il avoit de beau, de chaste, d'honeste: tellement qu'elle estant encores au ciel émouvoit a son amour les dieux. Apres descendue du ciel en terre, ravist tellement l'esprit du Poëte, qu'il est impossible, que jamais il mette sa pensée en un autre. *Quand je la vi*] C'est une allusion a la devise du Poëte prinse de Theoprite, qui est, *ὁ ἄνθρωπος ὁ ἰμάνω*: C'est a dire, que des la premiere fois, qu'il vit Casandre, il devint insensé de son amour.

Dans le serain de sa jumelle flame.

Dans le serain] Il poursuit a raconter comment il fut surpris: disant qu'il vit Amour dans les yeus de Casandre, desbendant son arc contre luy, épandant ces brandons sus son coeur, & lui tاندant un ret d'or, pour enlasser son ame, sans qu'il i peust oncques resister. *Un ret d'or*] Il entend les cheveux de la dame, dorés, crespelus, & mollement descendans sur les joües.

Je ne suis point, ma guerriere Casandre.

Je ne suis point] Casandre, autrement nommée Alexandre, fut fille a Priam Roy des Troïens. Or par ce que le Poëte a nommé sa dame de ce mesme nom, il parle a elle tout ainsi que s'il parloit a cette autre qui, comme j'ai dit, fut fille a Priam. Ainsi souvent Petrarque parle a madame Laure, comme si elle estoit celle qui poursuivie par Apollon fut changée en Laurier.

Ma guerriere] Qui meines ordinairement guerre contre mon coeur. Ainsi Petrarque, *Mille fiate, o mia dolce guerriera. Ne Myrmidon*] Myrmidons & Dolopes, sont peuples de Thesalie, qui sous la conduite d'Achille & de Phoenix furent a la guerre contre les Troïens.

Ne cet archer] Il entend Philoctete, qui a tous traits tua Paris, comme amplement raconte Quinte le Cala.

Calabrois au dixième livre. *Et mit ta vile en cendre*] Par ce qu'il i aporta les fagettes d'Hercule, sans lesquelles il étoit arrêté par destin que Troie ne pouvoit estre prise. Voy Sophocle en la Tragedie nommée Philoctete. *En ma faveur*] C'est une imitation de ce que Didon dit a Enée au quatrième de l'Eneide :

*Non ego cum Danaïs Trojanam excindere gentem
Aulide juravi, classemve ad Pergama misi.*

d'Aulide] Aulide est un port auquel les Grecs jurèrent ensemble de ne revenir jamais en leur pais, que premierement ils n'eussent saccagé Troie. *Mille barques*] Avec autant de barques disent Homere & Virgile, que les Grecs vindrent se camper devant Troie. *Ce Corébe*] Corébe fut un jeune homme fils d'un Phrygien nommé Mygdon, lequel Corébe feru de l'amour de Casandre, estoit venu au secours des Troïens. Mais la nuit du sac de Troie, voulant secourir sa Casandre, que quelques Grecs trainoient par le poil hors du Temple de Minerve, il fut tué par un Grec nommé Penelée. Voi le second de l'Eneide. *Un Archerot*] Un petit archer, Cupidon. *En mes yeus*] L'amour coule par les yeus, dans le coeur: d'où est que les Grecs l'appellent ἔρως du verbe, ἔρπειν, ἐπὶ δὲ τῷ ὁμωμένῳ ἰστέει. Properce, *Si nescis, oculi sunt in amore duces.* Musaeus, ὁφθαλμοὶ δὲ ὁδὸς ἐστὶν, ἀπ' ὁφθαλμοῦ βολαίῳ Ἑλλας ἐλωθῆναι, καὶ ἐπὶ φρεσὶ ἀνδρὸς ἐδύει.

Pareil j'egale au soleil que j'adore.

Pareil j'egale] Il compare sa dame au Soleil: & dit quil seroit heureux, ou si sa dame n'estoit point du tout si chaste, ou si jamais il n'eust esté espris de l'amour d'elle. *L'autre Soleil*] Casandre *Prodigué*] Prodigue-ment respandu. *D'un fort*] D'un rempart. *Diaman-
lin*] Aussi fort que diamant.

Ces liens d'or, cette bouche vermeille.

Ces liens d'or] La fiction de ce Sonet, comme l'auteur mesme m'a dit, est prinse d'une Ode d'Ancreon encores non imprimée. Elle est assés aisée de foi, & ne finisse
autre

autre chose, si non qu'il est tout plein d'affections amoureuses. *Amoureux*] Petits Cupidons, ou, comme Baif les nomme, Cupidoneaus. Tous les deus sont faits pour exprimer le Grec *ἔρως*.

Bien qu'a grand tort il te plaist d'allumer.

Bien qu'a grand tort] Il dit premierement, que tous les tourmens qu'il reçoit par la cruauté de sa dame, ne lui sauroient estre qu'agréables. Après il lui remontre, qu'il est a elle trop meilleur, & trop mieus seant, le prendre a merci, que par sa durté l'occire.

Lors que mon oeil pour t'oeillader s'amuse.

Lors que mon oeil] Il dit que quand il s'amuse a *Oeillader*, c'est a dire, a regarder sa dame, l'ocil d'icelle, *L'empierre*] C'est a dire l'enduerit, & le tourne en un rocher. Et parainssi que si lui estant mué en rocher, ne l'otie dignement sa dame, elle s'en doit prendre a soimême, qui le transforme ainsi. Puis tout acoup se reprend d'avoir si audacieusement parlé: & dit que combien qu'il soit ainsi endurci, toutefois il ne se tient pas asfueré, par ce que le foudre des yeus de Casandre est asfés fort pour penetrer mesme les rochers. *Meduse*] Phorque fils de Neptune entre autres enfans eust six filles, desquelles trois furent nommées les Vieilles, par ce qu'elles nasquirent avec le poil tout blanc: les autres trois furent nommées Gorgones, pour la hideuse forme qu'elles eurent: car Gorgon en Grec est a dire terrible & hideus a voir. Les trois Vieilles se nommoient Memphe-de, Ennion, & Dinon: & dit on que toutes trois n'avoient qu'un oeil, & qu'une dent, qui se pouvoient oster & remettre, quand bon sembloit: tellement que toutes en ussoient par ranc. Les Gorgones se nommoient Euryale, Sthenon, & Meduse: desquelles Meduse seule estoit mortelle: les autres deus immortelles. Celles ci eurent le chef couvert d'escailles de Dragon: les dens longues comme celles d'un Sanglier, & des aeles, a tout lesquelles elles voloient par l'aer. Avoient davantage cette propriété, que tous ceus qui les regardoient, soudain estoient changés en pierres. C'est ainsi qu'en devisent plu.

Plusieurs Poëtes & Grammariens, tant Grecs que Latins, qui toutesfois ne s'accordent pas entierement: mais ceus qui en parlent plus selon la verité, comme un nommé Serein & autres, disent que les Gorgones furent au vrai dotées d'excellente beauté: tant que ceus qui les voioient, en devenoient tous étourdis, & hors de sentiment: d'ou lon a pris occasion de feindre, qu'ils se convertissoient en pierres. *L'outil des Seurs*] *L'outil des Muses*, le carme. *Ebaucher*] Tellement quellement décrire. *Un seul Tuscan.*] Un Petrarque, ou un semblable a lui. *Les monts d'Epire*] Qui se nomment Ceraunes, ou Acroce-raunes, parce qu'ils sont souvent frappés de tempeste. Ceraunos en Grec signifie la foudre.

Le plus toffu d'un solitaire bois.

Le plus toffu] Il dit ne pouvoir soulager ses maux, sinon se retirant de toutes compagnies, & hantant les lieux solitaires, afin d'illec contempler a son aise un portrait de sa Dame fait de la main de Nicolas Denisot Comte d'Alinois, homme, entre les autres singulieres graces, excellant en l'art de peinture. Voi la dernière Ode du cinquiesme livre. *Toffu*] Espais, herissé de feuilles. *Metamorfoses*] Changemens. Mot Grec.

Je pai mon coeur d'une telle ambrosie.

Je pai mon coeur] Il dit, qu'il reçoit tant de plaisir en aimant que s'il n'i avoit quelque peu de desplaisir entremeslé, il ne voudroit pas changer sa condition a celle des dieus. Le commencement semble estre pris d'un de Petrarque, qui commence ainsi:

*Pasco la mente d'un si nobil cibo,
Ch'ambrosia e nettar non invidio a Jove.*

Ambrosie] C'est la viande des dieus, & Nectar le bruvage. Tous les dieus signifient immortalité. *Chés l'Ocean*] Qui est dieu de la mer. La disent les Poëtes, que les dieus vont souvent banqueter. Voi l'Ode a Michel de l'Hôpital.

Amour,

Amour, Amour, donne moi pais ou trêve,

Amour, Amour] Tourmenté de desir, & n'osant esperer de parvenir au bien qu'il pretendoit, il souhète d'avoir pais, ou trêve pour le moins avec Amour. Et si Amour ne lui veut acorder ne l'un ne l'autre, pour mettre fin a la douleur, il souhète la mort.

J'espere & crain: je me tais & supplie.

J'espere & crain] Il demontre les contraires effets qu'Amour produit en lui: lesquels nul ne peut au vrai entendre, qui ne les ait experimentés en soymesme. Tel presque est un Sonet de Petrarque, qui se commence:

*Amor mi sprena in un tempo & affrena,
Assicura, espaventa, arde & azghiaccia.*

Un Promethée] C'est a dire, Mes passions renaissent perpetuellement, comme celles de Promethée: duquel les Poëtes disent, que pour avoir derobé le feu du ciel, il fust attaché a une montaigne de Scythie nommée Caucaïse, la ou un aigle lui rongeoit continuellement le foie: & affin que son torment fust perpetuel, il lui renaissoit de nuit autant de foie comme l'aigle pinsetant lui en avoit devoré par jour. Ainsi le raconte Pherécide.

Pour estre en vain, tes beaux soleils aimant.

Pour estre en vain] Il continue encores a se comparer a Promethée, & se dit estre tormenté, non pour avoir ravi le feu du Soleil, comme lui: mais pour avoir trop aimé les beaux Soleils, c'est à dire les yeus de sa dame. *Contre le roc de ta rigueur*] Comme contre un Caucaïse. *Si j'espérois*] Apres que Promethée eust longtans demeuré en la misere que j'ai ditte, Hercule allant avec Jason & les autres a la conquête de la toison d'or, & passant par Scythie, par le commandement de Jupiter, le délia, ayant premierement tué l'aigle a coups de fleches. La fable est dans le Commentateur d'Apollonius sur le second livre, & dans Valere Flaque au quatrième, & cinquième des Argonautiques.

Je vi

Je vi tes yeus desfous telle planette.

Je vi tes yeus] Il regrette sa liberté, se plaignant d'estre enclos en une prison amoureuse, delaquelle il ne voit moien aucun de sortir que par mort. Ce commencement est de Petrarque:

In tale stella duo begli occhi vidi.

Allege moi] C'est une vieille, & vulgaire chanson, depuis renouvellée par Clement Marot. Et ne doit sembler étrange, si l'Auteur en a mis ici le premier verset, veu que ce tant estimé Petrarque n'a pas dédaigné de mesler parmi ses vers, non seulement des chansons Italiennes de Cino, de Dante, de Calvacante, mais encores une de je ne sçai quel Limosin. Le lieu de Petrarque est:

*Non gravi al mio Signor; perch' io'l ripreghi;
Da dir libero un di tra l'herba ei fiori
Drèt è rason ès que cantant io mori.*

Ce que si quelqu'un oïoit faire en François, Dieu sçait, comment il seroit receu par nos venerables Quintils. *Ou les Amours me pleurent*] Ou je suis si mal-traitté, que même les Amours aians pitié de moi, en larmoient.

He qu'a bon droit les Charites d'Homere.

Hé qu'a bon droit] Homere quand il veut dire quelque chose estre faite soudainement, use souvent de ces mots, *αἶψά τινος*, c'est a dire, aussi tôt que le penser: laquelle comparaison est fort louée de l'Auteur en ce lieu, ou il assemble encor' beaucoup d'autres choses, pour montrer combien le penser est soudain. Il vient apres a parler du sien particulierement, duquel pour signifier la grande vitesse, il le dit avoir esté conçu du vent Borée. Dit d'avantage que son penser court perpetuellement apres sa dame, pour delivrer son cœur, qu'elle devore. *Les Charites d'Homere*] Les Graces d'Homere, c'est a dire, Homere mesmes. *Le chevalier qui tua la Chimere*] Bellerophon qui domta le cheval volant, l'égale, par la bride que Pallas lui apporta du ciel; com-

D d

me

me raconte Pindare aux Olympies, & l'Auteur au premier des Odes. La fable est telle. Bellerophon fils de Neptune (bien qu'on l'estimast fils de Glaucque roi de d'Ephire) jeune prince, accompli de tous pions, estant en la court de Proete roi d'Arges, la femme du roi nommée Antie s'enamoura de lui, si fort que laissant la honte en tels cas requise, elle lui offrit la jouissance de son cors. Mais estant refusée par lui, & craignant, qu'il ne la diffamast, va la premiere se plaindre a son mari, disant que Bellerophon l'avoit voulue forcer. Proetus fort courroucé ne le voulut toutesfois tuer, ne mesme permettre qu'il fut tué dans sa maison: ains écrivit des lettres a son beupere le roi de Lycie, lui exposant le fait, & le priant d'en prendre vengeance. Bellerophon mesme les porta: lequel fut reçu par le roi de Lycie trescourtoisement, & bien fêtoié par l'espace de douze jours. Iceus accomplis, Jobate (ainsi se nommoit le beau pere de Proetus) s'enquist a lui du portement de son gendre, & de sa fille, & s'il lui en aporloit point de lettres. Si fai, dit il, & ce disant les lui presenta. Les lettres lues, Jobate rongéant son frein, va penser a par soi, qu'il faisoit brasser a Bellerophon quelque trahison pour le faire mourir. Et ne voyant moien plus propice, toujours dissimulant son coeur, lui tint propos de l'aventure de la Chimere, lui remontrant, que vraiment grand los acquerroit celui, qui pourroit une telle beste desconfire. Or étoit la Chimere en ce pais la, un monstre aiant le devant d'un lion, le derriere d'un dragon, & le meillieu du cors en façon d'une chevre: & gettoit ordinairement le feu ardent par la gueulle. Bellerophon fut de si gentil coeur, qu'il l'entreprint, & pour faire court, en vint a bout a son grand honneur: avec l'aide du cheval volant Pegase, que son pere Neptune lui avoit donné. Il fit encor' beaucoup d'autres vaillances, desquelles Jobate, s'emerveillant, non seulement ne voulut pas le meurdrir, ains luy donna une sienne fille nommée Cassandre en mariage, avecques bonne partie de son royaume. Ainsi l'ai je recueilli d'Homere au sistème de l'Iliade, d'Hesiodé en la Theogonie, & de leurs commentaires.

Du faus & vrai la prompte mesagere] La Renommée ainsi appellée par Vergile. *Le vent Borée*] Aquilon, la Bise.

Bife. Ignorant le repos] Qui ne peut reposer. Ainsi
Horace:

Pelidae stomachum cedere nescii.

Et Valère Flacque, *Ignaras Cereris terras. Fait aelt belliqueur*] Changé en un guerrier volant. Comme un *Zethes*] Il compare son penser a Zethes, & sa dame a une Harpye. Pour entendre ceci, il faut savoir qu'il fut un roi es parties de Bithynie & Paphlagonie, nommé Phinée, homme tresexpert en maniere de predire les choses a venir. Icelui pour avoir trop apertement revelé aus hommes les secrets des dieux, fut premierement aveuglé par Jupiter, & d'avantage fort estrangement tormenté par les Harpyes. Or étoient les Harpyes oiseaux monstrueux, aians visage de pucelles, les mains crochues, un ventre grand a merveilles, & une perpetuelle faim. Ces monstres; incontinent que Phinée vouloit prendre sa refection, venoient soudain se ruer sur la viande, & la lui ravissoient quelque fois toute, quelque fois lui en laissans une bien petite partie, mais tellement empuantie par leur atouchement, que nul n'en pouvoit souffrir l'odeur. Lui étant ainsi miserable, avint que Jason, & les autres Argonautes allans a la conquête de la toison d'or, vindrent surgir en un port de Bithynie, ou le pauvre Phinée faisoit sa demourance. Parmi leur bande étoient deus enfans du vent Borée, nommés Zethes, & Calais, qui voloient par l'aer, tout ainsi qu'oiseaux. Par ceus la, avoit de long tans preveu Phinée, quil devoit estre delivré des Harpyes. Parquoy, prenant un petit baston en main pour sa guide, a leur débarquer, vint trêshumblement les recueillir, leur exposant son infortune, & les suppliant de lui donner secours. Leur remontrant, qu'il estoit leur prochain allié, aiant autresfois eü a femme une leur seur nommée Cleopatre: & qu'il avoit de long tans preveu, qu'en leur seule vertu, & gentilesse gisoit l'esperoir de delivrance. Eus émeus de pitié s'en vindrent avecques lui, l'asseyant de le secourir a leur pouvoir. L'heure du diner venue, & Phinée s'étant mis a table parmi les autres, a grand peine avoit on couvert, quand voici les Harpyes, qui a leur coutume vindrent envahir les viandes, remplissans au reste tout le lieu d'une puanteur insupportable. Incon-

D d 2

tinent

tinent les enfans de Borée prenans leur vol se prirent à courir vers elles, & fendans l'aer, les poursuivirent si vertement, qu'ils les talonoient de bien pres, deliberées de les tailler en pieces, quand une voix fut entendue du ciel, leur defendant de passer plus outre, & les asseurant que les Harpyes ne retourneroient plus tormenter Phinée. Ainsi le racontent Apolloine, & Valere Flaque.

Je veux darder par l'univers ma peine.

Je veux darder] Il dit qu'il veut faire entendre a tout le monde les maus qu'il endure pour aimer: & apres se changer en telle sorte qu'il n'ait aucun sentiment, afin de ne retourner plus vers celle qui le tormente. *De miel*] De cire. *Sereine*] Les Sereines furent filles du fleuve Achelois, & d'une des Muses (les uns disent de Calliope, les autres de Terpsichore) qui avoient le haut du cors en façon d'oiseaus & le bas en forme de pucelles: ou comme les autres disent, le haut en forme de pucelles, & le bas en forme de poisons. Elles se tenoient en une ile de la mer Sicilienne, qui se nommoit l'île Fleurie, & chantoient merveilleusement bien, tellement qu'elles allechoient les nautonniers par la douceur de leur chants, & les tiroient en des destroits de mer, ou ilz perissoient. Mais Vlyse, qui avoit été averti de cela par la Nymphé Calypson, lors qu'il i voulut passer, etoupa de cire les oreilles de tous ses compagnons, & se fit lier étroitement au mast de la navire: & par ainsi evita le danger. Homere le raconte au douzième de l'Odisée. Je parlerai quelque fois des Sereines plus amplement sur le cinquième des Odes, en l'Ode aus trois princesses Angloises. *Qui de mon nom*] C'est une allusion a la fable d'Ajax, lequel apres qu'il se fut tué, pour n'avoir peu obtenir les armes d'Achille: de son sang sortit une fleur, aus fueilles de laquelle étoient écrites ces lettres AI, qui sont les premieres lettres de son nom: & outre ce ont signifiante de douleur: car AI en Grec est a dire, Helas. Voi Ovide au troisième de la Metamor.

Par

Par un destin dedans mon coeur demeure.

Par un destin] Il dit, que trois choses sont enfermées dans son coeur, lesquelles l'ont fait mourir : c'est a savoir, l'oeil, la main, & le crin, c'est a dire la chevelure de sa dame. Et que s'il avoit aussi bon esprit qu'Ovide, il changeroit l'oeil en un autre, la main en un lis, & le poil en un ret de soie. Ce Sonnet est de ceus, qu'on appelle aujourd' hui rapportés. Les anciens appeloient cette figure: *Paria paribus reddita*. *La serre*] Mot de fauconnerie *Occise aus piés*] L'ordre des paroles est un peu trouble: & les faut ainsi ordonner, l'oeil, la main, & le crin, font ma vie, qui est occise aus piés de ma fiere moitié, c'est a dire, de ma trop-rigoureuse dame, estre meilleure par sa mort. Il veut dire que son esprit l'a laissé pour suivre sa dame, & par ainsi qu'il est iamort (car la mort n'est autre chose que separation du cors & de l'esprit) mais qu'une telle mort rend sa vie meilleure & plus heureuse. Les Platoniques disent, que l'amant ne vit pas en soi, mais en la personne qu'il aime. *De ma fiere moitié*] Cela aussi est pris de Platon, dans un dialogue duquel, qui se nomme Le banquet, ou de l'Amour, Aristophane raconte que les hommes estoient au commencement doubles, mais que Juppiter apres les partist par le millieu: & que depuis un chacun cherche sa moitié. De la dit il que l'Amour procede. *Au labyrint*] Ainsi se nommoient anciennement lieux faits de tel artifice, qu'a grand peine en pouvoit on sortir, i estant une fois entré. Plinè dit qu'il i en eut quatre principalement renommés.

Un chaste feu qui les coeurs illumine.

Un chaste feu] Il raconte les beautés & bonnes graces de sa dame, & dit que ce sont les forciers, par lesquels son entendement fut charmé. Je ne craindrai point, pour le contentement des lecteurs, de mettre ici un Sonnet de Petrarque, duquel celui-ci est presque tout traduit :

*Gratie ch'a pochi 'l ciel largo destina,
Rara virtu, non gia d'humana gente,
Sotto biondi capei canuta mente,*

Dd 3

En

*E'n humil donna alta belta divina:
 Leg giadria singulare e pellegrina,
 E'l cantar, che ne l'anima si sente,
 L'ander celeste, e'l vago spirto ardente,
 Ch'ogni dur rompe, & ogni altezza inchina,
 E que begli occhi, ch'i cor fanno smalti,
 Possenti a rischiarar abisso e notti,
 E torre l'alme a corpi, e darle altrui,
 Col dir pien d'intelletti dolci & alti,
 Con i sospir soavemente rotti,
 Da questi magi trasformato fui.*

Un or] Une cheveleure. *Un ris qui l'ame*] Les gentils esprits, par la beauté des choses inferieures, sont émeus a contempler & imaginer la beauté des choses celestes & divines. Ainsi dit il, que le ris de sa dame, achemine aus astres l'ame de ceus qui la regardent. De mesme a dit Petrarque:

*Gentil mia donna veggio
 Nel muover de vostr' occhi un dolce lume,
 Che mi mostra la via qu' al ciel conduce.*

Avec un chant offensé] Interrömpu. Il veut dire que Casandre en chantant, par fois rioit, par fois gémissoit, ce qui ajoutoit encore plus de grace a son chant.

Avant le tans tes temples fleuriront.

Avant le tans] Casandre fille a Priam fut prophete. Il dit que sa Casandre l'est aussi, & qu'elle lui a desia predict tout ses malheurs. *Fleuriront*] Deviendront blanches & chenues. Ainsi lisons souvent aus vieux Romans, la barbe fleurie, pour la barbe blanche. *Avant ton soir*] Tu mourrans, devant que le cours naturel de vie soit acompli. *En ton desastre*] En ton malheur. *Ira ma destinte*] Il semblera, que je ne sois née, que pour te rendre malheureux. *Tes neveux*] Ceus qui viendront apres toi. Il prend neveux pour ce que les Latins appellent, nepotes. *Tu bastiras*] C'est a dire, tu prendras ton tans. *La Nympe qui m'affolle*] Qui me rend fol. *Pour sceller*] Pour confermer. *D'un doctre esclair*] On

PCA-

pensoit anciennement, que les foudres & les esclairs du côté gauche fussent signes & presages de bonheur, & ceus du côté droit, de malheur. Telle étoit l'opinion des Latins, car les Grecs au rebours pensoient ceus du côté droit estre heureux, & les autres malheureus.

Je voudroi bien richement jaunissant.

Je voudroi bien] Le sens est, qu'il voudroit bien obtenir jouissance de sa dame, en quelque façon que ce fut. Mais il enrichit cela de fables poëtiques, comme nous dirons par le menu. *Richement jaunissant*] Acri- sie fut jadis roi d'Arges, auquel il avoit esté predict, que d'une sienne fille nommée Danés, sortiroit un fils qui le mettroit a mort. Craignant cela, il fit faire une grosse tour d'aerain, & la dedans enferma sa fille, lui aiant pourveu de quelques femmes pour son service, descendant tresexpressément, qu'homme quel qu'il fut n'eut leans entrée: esperant par ce moien éviter son des- faste. Mais ainsi que le recelement d'une excellente be- auté ne fait que plus fort eguillonner ceus, qui en sont desirous: Juppiter qui long auparavant avoit esté feru de l'Amour de cette princesse, la voiant ainsi enfermée, plus fort embrasé que jamais, pour plus aisément parve- nir a son attente, se convertist en pluie d'or, & tout bel- lement se laissa couler par le toit, jusque au giron del'In- fante, avec laquelle il executa lors le point auquel prin- cipalement tous amoureux pretendent. La fable est en la Metamor, d'Ovide. Ainsi dit le poëte, qu'il vou- droit bien parvenir à sa dame. *Lors qu'en ses yeux*] Lors qu'elle s'endort le plus doucement, comme sur le point du jour. Ce sommeil est proprement appellé par les Grecs *piquure*. *Je voudroi bien en toreau*] Ainsi que fit Juppiter pour ravir Europe. Je me deporté de reciter cette fable, par ce que Baif l'a divinement de- crité au livret appellé, -Le ravissement d'Europe. On la pourra prendre de la. *Je voudroi bien affin d'aiser*] De soulager, *Ma peine. Estre un Narcisse*] Nar- cisse fut un jeune enfant beau par excellence, le quel apres avoir dedaigné beaucoup de jeunes filles, qui etoient amoureuses de lui, un jour se baignant dans une fontaine, fut tellement épris de l'amour de

soi-mesme, qu'il en mourut. Voi le troisieme de la Metamor.

Qu'Amour mon coeur, Qu'Amour mon ame sonde.

Qu'Amour mon coeur] Il se dit estre si plein d'affection amoureuse, qu'il craint, que sa raison en soit a la fin renversée. *Veuve d'espoir*] Sans aucun espoir. Ainsi a dit Horace, *Viduus pharetra Risit Apollo*] Et en un autre lieu, *Et foliis viduantur orni*. *Le cheval noir*] Par sa Roine il entend sa raison. Par le cheval noir, un appetit sensuel & desordonné, guidant l'ame aus voluptés charnelles. Par le cheval blanc, un appetit honeste, & moderé, tendant toujours au souverain bien. Cette allegorie est extraitte du Dialogue de Platon, nommé Phædre, ou, de la beauté.

Cent; & cent fois penser un penser mesme.

Cent & cent fois] Il voit en soi beaucoup de choses procedantes de l'Amour, qui toutes lui signifient sa mort prochaine. *Se desfoiver*] Se desalterer, etaindre sa soif. *S'aviander*] Se repaître. *Un court despit*] Il se despitè quelque fois contre la durté de sa dame; mais le despit est bien court. *Une aimantine foi*] Aussi forte comme l'aimant, qui atire le fer. *Augures*] Signes, presages.

Ce beau coral, ce marbre qui soupire.

Ce beau coral] Ne dormant, ne veillant, il ne peut penser en autre chose, qu'aus singulieres beautés de sa dame. *Ce beau coral*] Ces levres aussi vermeilles que franc coral. *Ce marbre qui soupire*] Cet estomac blanc comme marbre, par fois agité d'un tremblotement dous. *Et cet ebene*] Ce sourci noir. Ebene est un bois odorant, qu'on aporte des Indes, aiant par le de hors couleur comme de buis; mais fort noir par le dedans. *Et cet albatre*] Ce front blanc comme albâtre. *Et ces zaphirs*] Ces yeus etincelans. *Ce jaspe, & ce porphyre*] Il signifie la delicate-peau de sa dame, au travers de laquelle apparoissent les veines, comme sur un jaspe, ou sur un porphyre pien poli. *Qu'un zephyre*] Une su-

effairante haleine. *Et ces oeillelets*] Cette vermeille couleur. *Et ce fin or*] Cette perruque dorée.

Tes yeus divins me promettent le don.

Tes yeus divins] Il dit que les yeus de sa dame doucement sourrians, luy promettent quelque faveur : mais que, quand ce vient au parler, elle l'epouvante, disant tout au contraire de ce que ses yeux promettent. *Qui d'un espoir me renflame, & renglace*] Car mon esperance est melée de quelque crainte : parainſi l'une m'enflame, l'autre me refroidit. *Las mais j'ai peur*] C'est a dire, mais j'ai peur qu'ils ne me tiennent pas promeſſe. *De ton aieul*] Il parle a sa Casandre, tout ainſi que ſi elle étoit fille au Roi Priam. *Le roi Laomedon*] Laomedon fut pere a Priam : duquel les poëtes diſent qu'il fut homme fort parjure & de mauvaſe foi. Lors qu'il batiſſoit ſa ville de Troie, deus dieus, c'eſt a ſavoir, Neptune & Apollon, qui pour lors étoient privés de leur divinité, convinrent aveque lui a certain pris pour chacun an, pour lui aider a la bâtir. Apres que l'œuvre fut parachevée, & que ces pauvres dieus ſ'en vindrent demander leur ſalaire, non ſeulement il le leur refuſa, ainſi les menaſſa, ſi plus ils le venoient importuner, qu'il leur feroit a tous deus couper les oreilles, & les enveroient liés, & garrotés de piés & de mains en quelques iſles lointaines. Ainſi le raconte Homere au vintunième de l'Iliade. Ces dieus furent tellement courrouſés, que Apollon lui envoia la peſte : Neptune fit déborder la mer juſque dans la ville. Et fut reſpondu par l'oracle, que cela ne pouvoit eſtre appaiſé, ſi non que les citoyens donnafſent, chacun an, une pucele, pour eſtre devorée par un monſtre marin. Ce qu'ils firent, ſe voians réduits a extremité : & choiſiſſoient les pucelles par fort. Avint que le fort tomba ſur une fille a Laomedon nommée Heſione. Parquoy ils la prindrent, & l'atacherent toute nue a un rocher près du rivage, auquel ils avoient coutume de lier les autres. Ainſi qu'elle étoit la, n'attendant ſinon que le monſtre vint pour la devorer, Hercule paſſant la aupres, & entendant comme elle ſe lamentoit, émeu a pitié, non ſeulement la delivra, mais auſſi mit a mort le monſtre. Laomedon lui offrit pour

Dd 5

recom-

recompense trente chevaux , que Jupiter lui avoit donnés. Hercule , qui alloit au voiage de la toison dor , le remercia pour l'heure , & lui dist , qu'il les prendroit a son retour. Quand il revint pour les reprendre , Laomedon les lui refusa ; dequoi Hercule étant courroucé , mist a sac la ville de Troie. La fable est en partie dans Valere Flacque au second de Argonautiques , en partie dans Homere au cinquième de l'Iliade. Le Poëte dit , qu'il a peur que les yeus de sa dame tiennent de la race de Laomedon , c'est a dire , qu'ils soient trompeurs.

Ces deux yeus bruns , deux flambeaus de ma vie.

Ces deux yeus bruns] Il dit que les yeus de sa dame l'ont tellement asservi , qu'il n'aime a voir autre qu'elle , & ne peut penser , ni écrire d'autre que d'elle. *Esclavé*] Captivé , asservi. *Mon tyran*]. Amour. *Esmaillé*] Orné.

Plus tôt le bal de tant d'astres divers.

Plus tôt le bal] Il dit que toutes choses impossibles aviendront plus tôt qu'il soit amoureux de femme , qui ait le visage blond , ou l'oeil verd. Car l'oeil & le teint brun de sa dame l'ont tellement asfugetti , que mesme apres sa mort , il en aimera l'idée , qui est empreinte en son coeur. Il a dit cela mesme en l'Ode a Jaques Polesnier , des beautés qu'il voudroit en l'amie , la ou il écrit ainsi :

*L'age non meur , mais verdelot encore ,
C'est l'age seul qui me devora
Le coeur d'impudence ataint.
Noir je veus l'oeil , & brun la teint ,
Bien que l'oeil verd toute la France adore.*

Et est a noter , que les anciens estimoient l'oeil noir estre un des points le plus requis a la perfection de beauté. D'ou est que Venus est nommée par Pindare *ἰσχυρά* , c'est a dire , aus yeus noirs , en l'Ode sisième des Pythies , & par Hesiodé en la Theogonie , *ἰσχυρά*. Ainsi mesmes est appelée Chryseï sau premier de l'Iliade :

De

Ποιῦ γ' ἀπὸ πατρὸς φίλων δῶκεν ἑλικώπιδος κούρη.

Et Homère a baillé mesme epithète aux muses : Ἀμφὶ Διὸς κούρου ἑλικώπιδος ἴσπτι μῦσας. Et l'auteur au second des Odes, *Muses aus yeus noirs mes pucelles*] Les Latins ne l'ont pas ignoré, entre lesquels Horace écrit aus Odes,

*Et Lycum nigris oculis, nigroque
Crine decorum.*

Et en l'art Poétique:

Spectandum nigris oculis, nigroque capillo,

L'oeil verd est par les Poètes attribué a Minerve, par eus souvent nommée γλαυκῶπις. Et le grand oeil a Junon, laquelle ils nomment φοῖβης. *Le bal de tant d'astres divers*] Le mouvement. Ainsi disent souvent les Poètes Grecs, γρηὶς ἀστῶν. *Plus tot la terre & l'onde*] Seront aussi lasées. *Et du grand Tout*] Selon les Platoniques, qui constituent une ame de l'Univers epandue par toutes les parties du monde: de laquelle Virgile parle ainsi au système de l'Eneide:

*Principio caelum, ac terram, camposque liquentes,
Lucentemque globum Lunae, Titanidumque astra
Spiritus intus alit, totamque insusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.*

Les abymes ouvers] Il entend ce vuide qu'Empedocle, Lucrece, & autres disent estre outre le ciel. *L'Idée*] Idées sont iniages des choses, qui s'impriment en notre ame. Mot Grec.

Bien mile fois & mile j'ai tenté.

Bien mile fois] Les Prestressesanciennes, lors qu'Apolon entroit dans elles, pour leur faire chanter les oracles, estoient tellement emeües par la vehemente agitation du Dieu, qu'elles perdoient sens & parole, & étoient seulement ne pouvans parler. Ainsi dit il, que la grande beauté, & divinité de sa dame l'empesche de parler,

ler, qu'd'ecrire, lors qu'il en a le plus grand desir. *Pantoiment*] Tellement qu'il ne peut haleter, ni avoir son haleine. Mot propre en fauconnerie. *Je suis semblable a la prestresse*] Cette affection est ainsi decrite en Virgile;

*Ventum erat ad limen, cum virgo, poscere fata
Tempus, ait: Deus ecce, Deus. cui talia fânti
Ante fores, subito non vultus, non color unus:
Non comptas mansere comae: sed pectus anhelum,
Et rabie fera corda tument: majorque videri,
Nec mortale sonans.*

La vois fraude ma bouche] Ainsi Virgile: *Coeptus clamor frustratur hiantes. Beant*] Ouvrant en vain la bouche sans pouvoir parler, a cause de trop grande affection.

Injuste Amour, fusit de toute rage.

Injuste Amour] Au premier quatrein il dit, que l'homme ne peut resister a la force d'amour. Au second, que quelque part qu'il regarde, il a toujours la beauté de sa dame devant les yeus. Aus si derniers vers, qu'il la void de nuit en diverses formes: mais que quand il la pense embrasser, elle s'enfuit. *Nostre raison qui preside*] De la est que Platon l'appelle *παρανοια*. *Je ne voi pré*] C'est une chose naturelle, que ceus quenousaimons fort, il nous semble toujours que nous les voions. D'ou est, que les Latins disent, porter quelcun dans l'oeil, pour dire l'aimer bien fort. Les Grecs disent pour le mesme, porter quelcun en la teste, *ἐπὶ τῇ κεφαλῇ μεσφίρειν*. *Ou d'un foudre*] Par ce qu'elle me brûle. *Ou d'une nef*] Par ce qu'elle me fuit. *Ou d'un Tigre affamé*] Pour ce qu'elle me devore.

Si mile oeillels, si mile lis j'embrasfe.

Si mile oeillels] Il remercie le Songe, disant, qu'il ne reçoit du bien que par lui: & que par son moien il vouldroit jusques au ciel, si n'étoit, que ce plaisir se passe trop tôt, & s'évanoïit en rien. *Impatient*] Ce que les Latins disent, *impatens*. Semblable invention est dans les Rimes du Seigneur Bembo.

Ange

Ange divin, qui mes plaïes embâme,

Ange divin] Il parle encor a ce songe, & le prie de permettre que sa joïe soit un peu de plus longue durée. Il l'appelle Ange, c'est a dire mesfager divin, par ce que les dieus revelent souvent aus hommes leur volonté, par songes. A mesme raison il le nomme heraut, & truchement des dieus. *ἄγγελος ἑρμῆος* en Grec: dit Homere au premier livre de l'Iliade.

Aelés Démons qui tenés de la terre.

Aelés Démons] Les anciens, & principalement les Platoniques ont pensé entre le globe de la Lune, & la terre, estre la demeure des esprits, qu'ils appelloient Demons, tenans en partie de l'humanité, en partie de la divinité: de cetté oi' entant qu'ils sont immortels, comme les dieus; de cetté la, entant qu'ils sont subiets a passions & affections comme les hommes. Disent d'avantage, que par le moien d'iceus, les choses humaines sont portées aus dieus, & les divines sont communiquées aus hommes. Voi Platon au banquet, & Ficin au commentaire. Le poëte parle a ces Demons, & leur demande, si montant au ciel, ou en descendant, ils ont point apperceu sa dame. Dit d'avantage, que si quelcun d'eus la voit, il ne pourra pas s'en refuir au ciel, car ou elle le rendra esclave de sa beauté, ou mesme le changera en pierre, c'est a dire, le rendra du tout insensible. *Grand erre*] Grand trein. *Ainsi ne vous enferme* [Quelque sorcier] Il parle selon l'opinion du vulgaire, qui croit, que les sorciers ont pouvoir d'enfermer les esprits. *Avous*] Comme les Latins disent, *Sis*, pour *Si vis*, ainsi les François, *avous*, pour *avés vous*. *Ainsi qu'une Meduse*] J'ai parlé de Meduse en un autre lieu.

Quand au premier la Dame que j'adore.

Quand au premier] Il dit, que quand sa dame vint au monde, tous les dieus, d'un commun accord, lui donnerent tout ce qu'un chacun d'eus avoit de singulier. *Le fils de Rhée*] Juppiter fils de Saturne, & de Rhée, autrement nommée Cybele. *Pour faire encore d'elle une*
autre

autre Pandore] Après que Prométhée, comme j'ai déjà dit, eut dérobé le feu du ciel, Jupiter, pour se venger des hommes, donna charge à Vulcan, qu'il fît de terre une statue de femme la plus belle qu'il pourroit, & qu'il l'animast : ce qui fut fait. Après qu'elle fut animée par commandement de Jupiter, un chacun des dieux lui donna ce qu'il avoit de plus excellent. Comme Venus la beauté, Pallas la sagesse, Mercure l'éloquence : & les autres dieux de même. Or en ce temps là les hommes vivoient sans peine, & sans souci : d'autant que la terre, sans estre labourée, leur produisoit toutes choses nécessaires à vivre. Jamais n'estoient malades : jamais n'envieillissoient. Mais Jupiter mit à Pandore (ainsi se nommoit cette femme, pour la cause que je dirai après) un vase en main, dans lequel étoient encloses les maladies, la vieillesse, les soucis, & telles autres malheures : puis l'envoia vers un frere à Prométhée, qui se nommoit Epiméthée, homme de peu sens : lequel (combien que son frere l'avoit bien averti de ne recevoir aucun present, que vint de Jupiter) toutesfois se laissa par elle abuser & la receut. Étant receüe, elle ouvrit son vase, & remplit tout le monde des drogues, que j'ai ci dessus nommées. Hésiode le raconte au livre nommé, Les euvres & les jours. La raison de son nom est telle. Pan en Grec signifie, tout : & don est à dire, un don, ou present. Elle fut donc nommée Pandore, par ce que chacun des dieux lui fit un present. Hésiode :

ὁ νόμος δὲ πάντες γυναῖκες
Πανδῶρον, ὅτι πάντες ἀνέμματα δώματα' ἔχουσιν
Δῶρον ἰδύμενοι, πῆμ' ἀνδράσιν ἀλφειστῆσιν.

Lors Apollin] Ainsi disoient les vieux François, non pas, comme nous disons aujourd'hui, Apollon. *Or son oracle*] La puissance de prédire les choses futures. Il regarde à cette ancienne Casandre, qui comme j'ai dit, fut prophète. *Venus son ris*] Venus est appelée par Horace, la riante :

Sive

Sive tu mavis Erycina ridens.

Hésiode l'appelle *φιλαιμένη*, c'est à dire aime-ris: combien qu'aucuns baillent une autre exposition a ce nom, laquelle est moins honeste que vraisemblable. *Dione sa beauté*] Dione, selon Homere au cinquième de l'Iliade, est mere a Venus. Hésiode en la Theogonie, la nomme entre les Nymphes de l'Océan. *Pithon sa vois*] Pithon est deesse d'éloquence, ou de persuasion, nommée par les Latins *Suada*, ou *Suadela*. *Ceres son abondance*] Ses richesses. Hésiode sur la fin de la Theogonie raconte, que Plutus dieu des richesses fut engendré de Ceres, & d'un nommé Iasion. *L'Aube ses dois, & ses crins déliés*] l'Aube, qu'on nomme autrement Aurore, est louée d'avoir beaux dois, & beaux crins par les Poëtes, qui la nomment ore *ῥοδοδάκτυλος*, ores *Ἑλένη*. *Thetis donna ses piés*] Elle est appelée en Homere, la deesse aus piés d'argent. *Θεία Θέτις ἀργυρόπεζα*. *Clion sa gloire*] Clion est une des Muses, de laquelle le nom est derivé de la gloire, qui se nomme en Grec *κλέος*. *Et Pallas sa prudence*] Pallas autrement nommée Minerve, deesse de sagesse.

D'un abusé je ne seroi la fable.

D'un abusé] Il dit qu'au tans avenir, quand on voudra parler d'un homme qui ait esté bien abusé par amour, ou parlera de lui, tellement qu'il sera la fable du peuple: ce qui ne lui aviendrait, s'il pouvoit ajouter foi aus oracles de sa dame, qui souvent l'amonestoit, quil se deportât, l'asfessant qu'il n'i gagneroit que la perte de son tans, & l'avancement de ces jours. Mais il dit, que, bien que ce qu'elle lui predict, soit vrai, il est toutefois forcé par un destin a ne la croire pas. *Mais le malheur ne te rend point croiable*] Cela depend une ancienne fable, qui est telle. Phoebus étoit fort amoureux de Cassandre fille a Priam. Elle apres l'avoir long tans entretenu de parolles, lui promist un jour de se soumettre a son plaisir, s'il lui vouloit donner la puissance de predire les choses futures: ce qu'il fit. Aiant obtenu ce qu'elle vouloit, elle se moqua de lui, le refusant plus que jamais. Parquoi émeu a indignation, il ne

il ne lui ôta pas ce qu'il lui avoit donné, car les dieux ne peuvent revoquer leurs presens : mais il lui ajouta ce malheur, qu'encores qu'elle dit vrai, jamais personne ne la croiroit : tellement que combien qu'elle predist long tans devant, les calamités que les Troiens encourroient, s'ilz recevoient Helene, & encores apres, s'ilz recevoient le cheval de bois, dans lequel les Grecs estoient enclos, toutefois on ne luy ajouta jamais foi. Virgile :

*Tunc etiam satis aperit Cassandra futuris
Oru, dei jussu, non unquam credita Teucris.*

Las je me plain de mile & mile & mile.

Las je me plain] Il se plaint des soupirs qu'il gette, & des pleurs qu'il repand, sans qu'ils lui servent de rien. Il se plaint d'un portrait de sa dame, fait par Nicolas Denisot, duquel j'ai parlé ci dessus, lequel portrait ne peut donner suffisante allegeance a ses maus. Il se plaint des yeus, qui lui devorent, & enflament le coeur : d'un penser, qui perpetuellement lui represente sa dame : & d'un regret qu'il a de se voir ainsi captif, lequel regret le fait vieillir devant ses jours, lui aiant ia consumé principaus soutenemens de sa vie.

Puisse avenir ; qu'une fois je me vange.

Puisse avenir] Il continue encor a se complaindre de ce penser, souhaitant de se pouvoir un jour venger de lui : & s'emerveillant, veu que toutes autres choses se changent avecques le tans, comment ce seul penser ne change point de lieu, ains se renforce de jour en jour. Dit d'avantage, que ce penser ne le tormente pas si fort par jour, comme par nuit : parce que de jour, il survient d'autres occupations, ou compaignies, qui soulagent quelque peu sa peine. Mais la nuit, se voyant seul il se tormente tellement, qu'il lui semble que ce penser est un lion affamé, qui de mile dens lui ronge le coeur. Il n'a point de doute, que les amants forclos de jouissance, lors qu'ils sont retirés de nuit a leur privé, ne sentent sans comparaifon plus grande fascherie, que durant le jour.

Pour

Pour la douleur, qu'Amour veut que je sente.

Pour la douleur] Il compare son amour a celle de Phoebus, lors qu'il amoit Casandre fille de Priam, comme j'ai dit cy desfus. *Près d'Ilion*] Près de Troie. *Xanthe*] Fleuve pres de Troie. Homere dit, que les dieus l'appellent Xanthe, & les hommes Scamandre.

Les petits cors, culbutans de travers.

Les petits cors] Empedocle, Epicure, & leurs sectateurs constituoient deus principes de toutes choses, c'est a sçavoir le vuide, & les petits cors, qu'ils nommoient Atomes. Et disoient, que ces petits cors tomboient naturellement par le vuide, tout droit en bas : excepté qu'ils alloient quelque fois un peu de travers, affin de l'entracrocher. Et que par l'assemblément fortuit d'iceux, & le monde, & toutes choses en icellui contenues avoient esté composées : comme on peut voir dans Lucrece : & dans Ciceron en plusieurs lieux. Le Poëte dit, qu'en telle sorte, se sont assembles dans lui comme de petits cors d'affections, lesquels, *croisans le vain*, c'est a dire, tombans de travers par le vuide de son amour, ont bâti, & façonné dans son coeur, un univers, c'est a dire, un monde amoureux. Or les philosophes disent que quand une chose composée vient à se refondre, les parties qui tenoient de feu, retournent en feu : celles qui tenoient de l'aer, retournent en aer, & ainsi des autres : Il demande donc, s'il avient, que les beautés de sa dame le fassent mourir, en quoi retournera ce petit univers amoureux, qu'il a dans le coeur. Et respond, qu'il ne retournera en aer, en terre, en eau, ni en feu, mais seulement en une vois, qui eternellement publiera les loanges de sa dame par tout le monde. *Parmi leur cheute*] Par leur cheute. Parmi, en lieu de, par, est un mot Vandomois, non toutefois a rejeter : car comme les Poëtes Grecs ont librement usé des Dialectes, c'est a dire, des differences de la langue Greque, ainsi faut il permettre aus François, qu'ils usent, avec modestie, de celles de la langue Françoisse, si nous voulons la tirer hors d'enfance. *Ces treses origines*] Ces cheveux d'or. Orin, rosin, ivoirin, & tels autres

E e

autres

autres mots font de l'invention de Jan Antoine G. Balf.

Dous fut le trait, qu'Amour hors de sa trousse.

Dous fut le trait] Il amplifie la douceur de son amour, & de sa dame. Ici peut on noter l'inconstance perpétuelle compaignie des amoureux, qui fait, qu'en un mesme moment, ils jugent l'amour plus douce que miel, & plus amere qu'aluine. *Sa vois qui me pousse L'Ame du cors*] Qui fait que mon ame me laisse poursuivre son chant. *Marié gentement Avec mes vers animés de son pouce*] Il veut dire, que Casandre jouant du Luth, chantoit des vers, qu'il avoit faits, & le faisoit d'une si bonne grace, mignardement pinsetant les cordes, qu'elle sembloit leur donner l'ame. *Telle douceur*] C'est une imitation de Petrarque:

*Non sa com' Amor sana, & com' ancide,
Chi non sa, come dolce ella sospira.
E come dolce parla, e dolce ride.*

Pleut il a Dieu, n'avoir jamais tâté.

Pleut il a dieu] Il se repent d'avoir touché le tetin de sa dame, par ce que de là s'est échauffé dans son cœur un si grand desir de plus grand bien, que pour ne le pouvoir executer, il souffre un torment égal a mille mors.

Contre mon gré l'atrait de tes beaux yeux.

Contre mon gré] Il se plaint de la cruauté de sa dame, laquelle non seulement n'a point pitié des maus qu'il souffre, ains encor se moque de ses plaintes. *Moquer non mal*] La sentence est de Properce:

*Mentiri noctem, promissis ducere amantem,
Hoc erit infectas sanguine habere manus.*

Manquer] Faillir. Mot prins de l'Italien.

Ha, seigneur dieu, que de graces écloses.

Ha, seigneur dieu] L'argument est assés aisé de soi.
De

De se sein verdelet] Non encor meur. Les Italiens disent *Acerbe poppe*, tetins verdelets, & qui peu a peu commencent a s'enfler. Ainsi ai-je leu dans quelque Epigramme Grec, ὀφθαλμοί μοι. Les Latins disent pour cela, *Papillas sororiantes*. ou autrement, *papillas gemipomas*. Les Grecs expriment le mesme par le verbe, κοιλιαὶ Deu gasons] Deu tetins. *Ains du printans*] Il se reprend de l'avoir apelé, mont, & dit, qu'il le fault plus tôt apeler, un rosier. *Bienveigne*] Bienveigner est recueillir quelcun a sa venue, & le caresser. *De t'estre fait, Juppiter, un toreau, je te pardonne*] Prins de Pro-perce,

Juppiter, ignosco pristina furta tua.

Quand au matin ma Déesse s'abille.

Quand au matin] Quand il void sa dame s'abillant au matin, il la compare a Venus, lors qu'elle sortoit de la mer: & ce, parce que tout ce qui est en elle est divin, & ne tient rien d'humanité. *D'un riche or cresse*] De ses cheveux. *A l'escumiere fil e*] A Venus. Hesioderacounte en la Theogonie, que Saturne fils du Ciel & de la Terre, par la suasion de sa mere, coupa les genitoires a son pere, & les geta dans la mer: & que de l'escume qui fortit d'eux, meslée avec l'eau de la mer, Venus fut engendrée: d'ou est qu'on l'apele Ἀφροδίτη, c'est a dire escumiere: car ἀφρός signifie l'escume. Elle est nommée aussi φιλομαθής, qui est a dire, aimant les genitoires, parce que de l'escume d'eux elle fut faite. Le premier lieu, ou elle aborda fut Cytheres, & de la en Cypre: d'ou elle est nommée Cytherée, & Cyprienne. A cette cause les anciens avoient souvent coutume de la peindre, comme fraîchement née de la mer, & nageante a bord dans une coquille: & nommoient cette peinture, ἑλίας αναδομήση. On dit qu'Alexandre le grand en fit faire un tableau par Apelle prince de tous les peintres qui jamais furent: & que pour l'inciter a mieus faire, il lui en fit prendre le portrait sur une sienne garse belle a merveilles: laquelle il lui fit voir toute nue: & depuis s'apercevant que le peintre contemplant cette garse a son plaisir, en estoit devenu amoureux, lui en fit un present. Ainsi le raconte Plin. Sur cette peinture ont

E e 2

esté

esté faits beaucoup d'Epigrammes Grecs: desquelz j'en ai mis ici un de Leonide, qui m'a semblé merveilleusement gentil.

Τὰν ἐκφυγούσῃ μητρὶς οὐ κέλευται ἔπαι,
 Ἄφρον' τι μερμήρυσται Ὀλοχῇ Κύπριν
 Εἰδὼς Ἀπειλῆς καὶ ὁ ἡμιρῶτατον
 Οὐ γνοῦται, ἀλλ' ἑμψυχοὶ ἐξικέτατο.
 Εὐ μὲν γὰρ ἀκροῖς χροσὶν ἐκθάλλει κόμην,
 Εὐ δ' ἐμμέπτει γαλήνῃς ἐκλάμπει πέδιλα,
 Καὶ μετὰς ἀμυῆς ἀγγαλῇ κούδωνιαι.
 Αὐτὰ δ' Ἀθάνα, καὶ Διὸς συνουσίης
 Φάσκειν, ὃ Ζεὺς, λαπίμωτα τῇ κρείσσει.

Baif aussi a la fin de ses Amours a touché cette fable, disant,

O de l'ecume la fille,
 Qui dessus une coquille
 Abord a Citheres vins
 Presfurer ta tresse blonde
 Encores moite de l'onde,
 L'oignans de parfums divins.

Et Tibulle, *Et faveas concha Cypria vesta tua. De femme humaine*] Telle est la fin d'un Sonet Italien fait par Mesfer Lelio Capilupi,

Di mortal donna non son l'auree e bionde
 Chiome di lei, ne'l parlar dolce'l riso,
 L'habito, i pasfi, e le serene ciglia.
 Selve umbrose, alti monti, e limpida ondo
 Non celan Nympha di sì chiaro viso,
 Ne de guancia bianca, e sì vermiglia.

Avec les lis, les oeillels mesliés.

Avec les lis] Il raconte les merveilleux effets de la divine beauté de sa dame. *Mesliés*] Meslés. Mot Vandomois *N'i l'or filé*] Ainsi dit un Italien nommé Antonio Francesco Rinieri,

Polito or puro al Sol fiammeggia in vano
 Al par de be capegli, hor cinti, hor sciolti.

Un

Un pré de fleurs] Semblable est la fiction d'Hésiode parlant de Venus:

Ἐκ δὲ ἔσθ' ἐν πύλῳ καλῷ θῆς, ἀμφὶ δὲ πόλιν
Ποσειδῶν καὶ μαινοῖσιν αἰετῶν.

Fa ia courbé] Ce geste de Juppiter se courbant pour plus roide lancer la foudre, est divinement décrit au cinquième des Odes,

Adonc le Pere puissant,
Qui d'os & de nerfs s'esforce,
Ne mit en oubli la force
De son foudre punissant.
Mi courbant son sein en bas,
Et aressant bien haut le bras
Contre eus guigna sa tempeste,
Laquelle en les foudroiant,
Sifloit aigu, tournoiant
Comme un fuseau, sus leur teste.

Ores l'effroi & ores l'esperance.

Ores l'effroi] Il dit que la peur, & l'esperance se combattent perpetuellement dans son esprit. Apres il souhaite de jouir un jour de sa dame, & de mourir entre ses bras. *Que je tondrai la fleur de son printans*] Que je jouirai d'elle. La locution est prise de Pindare aus Pythies: ὅσια κλυτὰν χάριν οἱ ποσειδάων, ἢ ῥα καὶ ἐν λείαν κείρου μελαινά πόνων. *Honnêtement entre ses bras je meure*] Selon ce que dit Petrarque, *Un bel morir tutta la vita honora*. Et Virgile: *Pulchrūque mori succurret in armis*] Et Tyrtæe:

Τὴν ἀμείναι δὲ καλὸν ἐν ποσειδάωνι πόνῳ
Ἄνδρ' ἀγαθόν.

Telle mort se souhaittoit Ovide disant,
At mihi contingat Veneris languescere motu,
Cum moriar, medium solvar & inter opus.
Atque aliquis, nostro lachrymans in funere, dicat,
Conveniēns vitae mors fuit ista tuæ.
Et en un autre lieu,
Di faciant, lethi causa sit ista mei.

Je voudrois estre Ixion & Tantale.

Je voudrois estre] Il dit quil seroit content d'endurer les plus grieves peines, que les poëtes disent estre aus enfers, a telle condition, qu'il peult quelque fois jouir de sa dame. Parce que le seul atouchement du tetin, le seroit aussi heureux qu'un prince: le baiser, le seroit demidieu: & le dernier point, le seroit aussi heureux que les dieux mesmes. *Ixion*] Ixion, comme raconte Didy-me sur le vintunième de l'Odyssée, fut fils a Juppiter. Les interpretes de Pindare disent, qu'il épousa une nommée Die, de laquelle le pere eut a nom Deïonée. Or la coutume étoit anciennement, que les nouveaux mariés faisoient de beaux presens, a ceus desquels ils epouloient les filles. Ixion, qui étoit de mechante nature, pria son beau pere de venir banqueter en sa maison, & la, suivant la coutume, recevoir les presens. Cependant il fit un grand creus a l'entrée du lieu ou se devoit faire le festin, & l'ayant rempli de charbons ardans, & couvert quelque peu par le dessus, fit malicieusement tomber ce pauvre homme la dedans, & i mourir miserablement. L'horreur de ce crime mit Ixion en si grande haine & des dieus & des hommes, que par un long tans il erroit ça & la vagabond, ne trouvant personne, qui le voulût recevoir. En fin Juppiter aiant pitié de lui, le purgea de ce forfait, & le fit venir au ciel: mesmes lui porta bien tant de faveur, qu'il le faisoit ordinairement boire & menger a sa table. Pour cela toutefois sa malice ne fut aucunement corrigée. Ains un jour entre autres, s'étant bien enyvré de Nectar, & soulé d'Ambrosie, il fut bien si presumtueux que de s'adreser a Junon, & lui tenir propos deshonestes: voire jusqu'a la presser de son honneur. Elle grandement courroucée, en fit le rapport a Juppiter: qui pour le commencement eut soupçon, que sa femme eut controuvé cela, a cause de la heine qu'elle portoit a tous ceus qu'il avoit engendrés d'autre que d'elle. Parquoi voulut par certaine experience en savoir la verité. Si print une nuée, de laquelle il fit une image moult ressemblante a Junon, & la mit en la chambre ou Ixion souloit se retirer. Lequel pensant au vrai de cette image, que ce fut Junon, acomplit son desordonné vouloir avec elle: & dit on que de la

naquirent les Centaures, qui furent a demi hommes, a demi chevaux. A cette cause Juppiter, ne le pouvant faire mourir (parce qu'il avoit mangé de l'Ambrosie) l'envoia tout vif aus enfers, & le fit par les mains, & par les piés atacher a une roüe, qui tourne perpetuellement : ou il est encor, criant aus hommes, qu'ilz apprenent par son exemple, a ne rendre pas mal pour bien, ains a rendre la pareille a ceus qui leur auront fait plaisir. Voi Didyme tout a la fin du vintunième de l'Odyssee, & Pindare en l'Ode seconde des Pythies. *Et Tantalale*] On raconte diverses choses de Tantale. Les uns disent, qu'il fut admis au banquet des dieux, & qu'il déroba du Nectar, & de l'Ambrosie, pour en donner aus hommes qui avoient coutume de banqueter avecques lui. Cela raconte Pindare aus Olympies. Les autres, comme Euripide, qu'il revela les secrets des dieus aus hommes. D'autres encor, comme un des interpretes de Pindare, qu'on lui avoit donné en garde un chien, qui étoit commis a la garde du temple de Juppiter en Candie, & en avoit esté derobé, & que quand Juppiter l'envoia querir par Mercure, il lui dit, qu'il ne l'avoit pas. On dit aussi, que voulant fétoier les dieus, il detrencha par pieces un sien fils nommé Pelops, & l'ayant fait cuire leur en voulut faire menger. Aussi grande est la varieté des sentences, quant a la peine qu'il souffre. Les uns disent, que Juppiter l'acabla d'une montaigne nommée Sipyle. Les autres, qu'il est aus enfers pendu en l'aer, aiant une grosse pierre sur sa teste, toujours comme preste a choir ; & que par ainsi il est tourmenté par une continuelle crainte. Les autres, desquels l'opinion est fondée sur l'autorité d'Homere dans l'unsième de l'Odyssee, & de tous plus communement recetie, disent qu'il est dans l'eau jusqu' au menton, & des qu'il se veut bésfer, pour étancher sa soif, l'eau s'enfuit si bien, qu'il n'en sauroit prendre une goutte. Disent davantage, qu'il est entourné de beaux arbres, comme pommiers, poiriers, grenadiers, & tels autres, qui lui aportent le fruit tout aupres des mains, & quand il en cuide prendre, les arbres se haussent soudain, tellement qu'il n'i peut ataindre. *S'ainsin étoit*] Si ainsi estoit, Ainsin pour ainsi, a cause de la voïelle qui s'enfuit : a la maniere des Grecs, qui disent *ἐν* pour *ἐν*. & *ἐν* pour *ἐν*. *Βεβαιωμένον*, pour *βεβαιωμένον*.

énée, & ainsi des autres. *Non d'un vautour fusai je le repas*] Non, quand bien un vautour se devoit repaître de moi, comme on dit, qu'il fait de Titye; duquel les Poètes disent, que pour avoir voulu forcer Latone, il fut tué a coups de sagettes par Apollon & Diane, & après, aus enfers étendu de son long: & dit on, qu'il couvre de son cors quatre arpens & demi de terre: la ou deus vautours (les autres n'i en mettent qu'un) lui rongent perpetuellement le foie. Homere en fait mention dans l'unsième de l'Odysée. Pindare aus Pythies, Vergile au sisième, & plusieurs autres. *Non, qui le roc remonte & redevale*] C'est a dire, non, fusai je celui, qui remonte & redevale le roc. Cette maniere de parler, n'est pas encor usitée entre les François: mais elle & divinement bonne toutefois, & poétique autant qu'il est possible. *Non, qui le roc*] Il entend Sisyphé, lequel Homere dit avoir esté le plus fin homme de tous ceus qui jamais furent. Estant pres de sa mort, il donna charge a sa femme, q'elle ne le fit point ensevelir. Apres estré arrivé aus enfers, il se vint plaindre a Pluton, disant que sa femme ne tenoit conte de mettre son cors en terre: & fit tant par ses parolles que Pluton lui donna congé de sortir & revenir encor' au monde, pour tencer & punir sa femme, de cette negligence. Depuis qu'il fut une fois sorti, il n'i vouloit plus retourner, jusqu'a ce que Mercure vint qui l'i ramena par force. Pour punition de cette tromperie, il fut condanné a porter une grosse pierre au plus haut d'une montaigne. Mais lors qu'il est presque parvenu au sommet, la pierre retombe en bas; tellement que par ce moien la peine est infinie. Ainsi le recire Demetrie sur les Olympies de Pindare. Le commentaire sur le sisième de l'Iliade le recite encor autrement: mais je n'auroi jamais fait, si je vouloi' tout poursuivre. *L'oscur de mon destin*] Ma condition, qui pour cette heure est basse & obscure. *Au sort meilleur des princes de l'Asie*] Qui est le plus fertile, & le plus riche pais du monde. Ainsi Horace voulant dire, qu'il avoit esté quelque fois fort heureux, dit, qu'il a esté plus heureux que le roi des Perses,

Perfarum vigui rege beatior.

Un

Un demi-dieu me feroit son baiser] Cette fin est prise d'un epigramme Grec de Rufin:

Ὅμματ' ἔχεις Ἥρη, Νιλίη, τὰς χεῖρας Ἀθήνη,
 τοὺς μαστοὺς Παφίη, καὶ σφυρὰ τῆς Θέτιδος.
 Εὐδαίμων ὁ βλέπων σε, τραυλίσσει ὥςπερ ἀνέμοι,
 Ἡμίχλη δ' ὁ φίλων, ἀγνάτα δ' ὁ συνών.

L'epigramme entier a esté tourné par Baif au premier livre des Amours.

Amour me tue, & si je ne veus dire.

Amour me tue] Il recoit tans de mal en aimant, qu'il en meurt: & prend toutefois tant de plaisir en son torment qu'il ne veut point demander secours, ains attendre, qu'a la fin sa dame, de son bon gre, le recompense. *Ira paiant*, paiera. Cette maniere de parler est commune aux Grecs & aux François, comme enseigne Budé aus Commentaires de la langue Greque.

Je veus mourir tes beautés, mais/tes/se.

Je veus mourir] Il dit, qu'il est content de mourir pour les beautés & bonnes graces de sa dame, lesquelles il poursuit particulièrement. Mais que sur tout il souhëte de mourir, combattant per a per, en camp clos, avec elle. *Qui tout d'un coup me guerit & me blesse*] Cette figure s'appelle en Grec ὑπὸν αἰσχροῦ. Il y a une allusion a une fable d'Achile, laquelle je raconterai ailleurs plus commodement. *Pour le brun de ce teint*] Pour ce teint brun. Location Greque.

Dame, depuis que la premiere flèche.

Dame, depuis] Tout ce Sonet est asfés facile de soi.

Ni de son chef le tresor crépelu.

Ni de son chef] Il dit qu'il n'a point esté asservi par les beautés corporelles de sa dame, ains seulement par le bon esprit, & par l'eloquence qui est en elle. *Le tresor*
 E e 5 cré.

crêpelu] Le poil mignonement frisé. *Une & l'autre fossette*] C'est une chose bien seante aus damoiselles, lors qu'elles mignardent leurs ris, de faire de deus petites fossettes aus deus côtés de la bouche. Ovide, homme bien entendu en telles affaires, le commande,

*Sint modici rictus, parvaeque utrinque lacunae,
Et summos dentes ima labella tegant.*

l'Archerot] Amour. *De Charites*, de graces. *Esclavé*, asservi.

Mon dieu, mon dieu, que ma maistresse est belle !

Mon dieu, mon dieu] Il s'emerveille de deus choses en sa dame: c'est a favoir, de la beauté, & de la cruauté: disant que cette la le fait vivre, cette ci le fait mourir, *Dous-graves*] Doucement gravés. Mot composé a la maniere des Grecs. *Où l'Orient*] La couleur aussi vermeille, qu'est celle de l'Aurore. On pourroit aussi entendre par l'Orient, la bonne odeur, par ce que les plus exquises senteurs sont aportées du pays d'Orient. *Parannise*] Rende perpetuels. Paranniser est ce que les Latins disent, *Perennare*. Mot nouveau. *D'aluine*] C'est une herbe fort amere. Quelques uns tienent, que c'est celle, que les Latins apellent, *Absynthium*. *Enamere ma vie*] La rend amere. Enamerer, est ce que les Grecs disent, *παραποιῶν*. *Egal au sort des freres d'Oebalie*] Estant egal a Castor & a Pollux, qui vivent par ranc. Ces deus furent fils a Lede: mais Pollux fut conceu de la semence de Juppiter: Castor, de celle de Tyndarée. Parainçi Pollux étoit immortel: Castor, mortel. Avint que Castor fut tué par Meleagre, ou, comme les autres disent, par Polynice. Pollux fut de telle amour vers son frere, qu'il pria Juppiter lui permettre, de partir son immortalité aveques lui. Ce qui lui fut accordé: tellement qu'ils vivent & sont au ciel par ranc l'un apres l'autre. Homere:

Καὶ Λίδην εἶδεν τὴν Τυοδαρίαν περὶ κρητὸν ,
 ἥ ῥ' ὑπὸ Τυοδαρίῳ κρατερὸν ἰγείατο παῖδ',
 Κάτρεα δ' ἐπὶ πόδαυσι , καὶ πύξ ἀγασθὶ Πολυδάκτιον .
 Τοὺς ἄμφω ζῶντας κατὰ χεῖρας φυσίζοντο αἶσα ,
 οἱ καὶ νύχθι γῆς πρὸς Ζηνὸς ἔχοντες
 Ἄλλοι μὲν ζῶντο ὑπερήμιοι , ἄλλοι δ' αὖτ' αὐτῇ
 Τιβηϊῶσι , πρὸς δὲ λελόγγασιν ἴσαν θοοῖσι .

Oebalie est un país de Grece, autrement dit Laconie.

Cent fois le jour, a par moi je repense,

Cent fois le jour] Il dit, qu'il ne peut aucunement-comprendre la nature & l'essence d'Amour : mais que quant a la puissance d'icelui, il l'experimente assés en soi.

Mile, vraiment, & mile voudroient bien.

Mile vraiment] Il n'i a rien en ce Sonet, qui ne soit assés aisé de soi.

Avant qu'Amour, du Chaos ocieux.

Avant qu'Amour] Les Poètes, comme Orphée, Hesiodé, Ovide, & autres, disent, que devant que le ciel, le feu, l'aer, l'eau, & la terre fussent faits, les semences & les formes de toutes ces choses la étoient meslées, & confundues, en une lourde, obscure, pesante, & immobile masse, qu'ils nomment Chaos De cette masse, ainsi que dit Orphée, Amour sortit le premier, lequel par apres sépara les parties du Chaos, assignant a chacune d'icelles son lieu propre, & donnant a chacune chose sa forme. Ainsi dit nôtre auteur, que son esprit étoit morne & assoupi dans son cors, sans forme, & sans mouvement aucun, auparavant qu'il fut amoureux. Et que ce fut Amour, qui premier desmesla cette confusion, & qui lui donna vie, & mouvement. Ce qu'il dit ici de l'Amour, quant a la separation des Parties du Chaos, il le dit en un autre lieu, de la Pais, parce qu'Amour, Pais, & Amitié, se prennent quelque fois l'un pour l'autre D'ou est que Cyre Teodore en un Dialogue Grec nommé l'Amitié bannie, dit de l'Amitié, cela
me;

mesme que nous disons ici de l'Amour. *Du chaos*] Chaos en Grec signifie confusion. *Ocieus*] Il prend ocieus pour ce que les Latins disent, *Iners*. Ovide,

*Nec quicquam, nisi pondus iners, congelâtque eodem
Non bene junctarum discordia semina rerum.*

Qui couvoit la lumiere] Qui tenoit la lumiere enclose. *Ainsi mon Tout*] C'est à dire, toutes les parties de mon esprit étoient mêlées & confondues. *Dans le giron de ma lourde matiere*] Dans mon cors *Il arrondit*. Il parle des affections tout ainsi que si elles étoient corporelles. Et de fait, quelque anciens ont pensé nos âmes estre composées de petits cors ronds. La dispute en est dans Lucrece au troisieme livre. *Et de son brante il pu d'ordre mouvoir Les pas suivis du globe de mon ame*] C'est à dire: & donne le premier mouvement à mon ame. On pourroit ici disputer, si l'ame a mouvement, ou non: & si elle en a, quel il est. Car Platon tient, que l'ame est principe de mouvement, & qu'elle mesmes est en un mouvement perpetuel. Aristote confesse bien qu'aus choses animées elle est principe de mouvement, mais que toutefois elle ne se meut aucunement de soi mesmes, ains seulement par accident, & avecques le cors, comme le nautonnier avecques la navire. Quelques hommes de sçavoir, s'efforcent les accorder, disans le mot de mouvement se prendre autrement en l'un & autrement en l'autre. Mais nous remettons ces disputes au tans, que nous aurons suffisant loisir pour parachever le livre des Discours Philosophiques en langue vulgaire, ja par nous commencé. Maintenant revenons à notre auteur. Il dit, *Le globe de mon ame*] Parce que combien que l'ame étant incorporelle, ne peut avoir figure ne ronde, ne quarrée, ni autre: si est-ce toutefois, qu'elle a quelque affinité avecques le rond. Car le mouvement du rond se retourne en soi mesmes: & si fait aussi le mouvement de l'ame, si mouvement le faut apeler. Pour entendre ceci, consideron, que l'oeil void bien toutes autres choses, mais il ne peut pas voir soi mesme. Par ainsi son mouvement, c'est adire, son action, ne retourne pas en soi, ains s'estend seulement aus autres choses. Mais l'ame non seulement peut entendre la nature des autres

tres choses, ains aussi sa nature mesme: qui est un grand argument pour l'immortalité. Delà est, que saint Denis au premier livre des noms divins, dit le mouvement de l'ame estre circulier. Nôtre auteur dit. *Les pas suivis*] Pource qu'au mouvement d'un rond, toutes les parties s'entresuivent, comme tresbien demontre Aristote au livre des questions Mechaniques, qui a cette cause dit le cercle estre principe des merveilles.

Par ne sai quelle estrange inimitié.

Par ne sai quelle] Il se plaint, que pour un faus rapport, sa dame étoit courroucée contre lui, l'asseyant toutefois que, quelque torment qu'elle lui fache donner, il n'aimera jamais autre qu'elle. Le commencement est pris de la fin d'un Sonet de Petrarque, qui est telle,

*L'asfo, non di diamante, ma d'un vetro
Veggio di man cadermi ogni speranza
E tutt' i miei pensier romper nel mezzo.*

Desnerve, & desueine] Mos faits a l'imitation de Petrarque.

O dous parler, dont l'apât doucereus.

O dous parler] Le Poëte absent de sa dame, rememore particulièrement aucunes de ses beautés, & souhète les revoir. *L'apât doucereus*] Il dit nourrir la faim de sa memoire par l'apât doucereus du sons parler de sa dame: C'est a dire, qu'il paist son esprit de la souvenance du parler d'icelle. *Trofée*] Ainsi disoit on anciennement, quand on avoit revestu quelque arbre ébranché des depouilles de l'ennemi, pour monument de victoire. Et se dit en Grec *τρόφαιον*, parce qu'on avoit coutume de le dreser pour avoir tourné l'ennemi, lors qu'il se mettoit en fuite, qu'ils apeloient *τρόφην*. *Coutaus plantureus*] Le sein abondant en ces couleurs, qu'il represente par les lis, oeillels, porphyre, & ivoire. *Feus jumeaus*] Les yeus par lesquels il dit a lons traits avoir beu le venin amoureux: ce qui se fait, parce que les rayons des yeus de la dame sont comme voituriers de son esprit, & par la rencontre qu'ils font avecques les rayons de l'aimant,

inant, se meslant parmi eus, se conduisent a son coeur,
& de leur esprit étrange empoisonnent l'esprit de celui,
qui est outré. Apulée fait tresbien a ce propos, disant,
Isti oculi tui per meos oculos ad intima delapsi praecor-
dia, acerrimum meis medullis commovent incendium Le
ciel] Selon les Astrologues, qui disent les cors infe-
rieurs estre gouvernés par les celestes. Boire] Telle
maniere de parler est en l'Epigramme en Grec,

Ὀφθαλμοὶ τὸ μέγας ἀφύσσον ἵκτωρ ἰσχύων,
καὶ δὲ αἰσίου ζωοποιῶν θεοῖς;

Vermeillons] Les levres Perlettes, Diamans] Les
dens. Lis pourpres de roses] Blanches & vermeilles
joles. Dea, Tel est le Deh des Italiens. Reviendra
jamais l'heure] Ainsi commence un Sonet de Pétrarque,

O dolci sguardi, o parolette accorte;
Hor fia mai'l di, ch'io vi riveggia, & oda?

Verrai-je point le dous jour, qui m'apporte.

Verrai-je point] Ce Sonet tend au mesme argument
que le precedent, quant a l'absence de sa dame: mais il
le diversifie d'une passion plus grande, acompagnée de
la comparaïson de soi a Ulysse, de sa dame a Leucothée,
de qui nous dirons la fable. Edenter] ôter la dent au
fouci. Naiade] Il appelle Casandre Naiade, la compa-
rant a Leucothée, Nymfe de mer, ditte autrement
Inon, fille de Cadme, laquelle par Junon pousée en fu-
reur, parce qu'elle tenoit la main aus honneurs divins,
qu'on donnoit a Bacchus, tenant entres ses bras un sien
petit fis, qui avoit nom Melicerte, s'élanca de la pointe
d'une roche en la mer: & la tous deus furent, a la re-
queste de leur aëulle Venus, receus par Neptune entre
les dieus marins, le nom de Melicerte changé en Pale-
mon, & celui d'Inon en Leucothée. Ovide au quatriè-
me des Metamorfoses. Cette déesse, comme une tour-
mente eut surpris Ulysse, au partir de l'Isle de Calyp-
son, dans le vaisseau, qu'il avoit lui mesme charpenté
de sa main, s'aparut a lui: & lui donnant un couvrechef,
l'avertit, qu'il s'en couvrît l'estomac, & couvert en la
forte

forte se gettât dans les flots, & qu'ayant pris terre, il le lui regettât dans la mer. Ce qu'Ulysse pressé des vagues fit finalement, & par le moyen du linge, vint a bord. Le conte en est au cinquième de l'Odyssee. *Escorte*] Guide, conduite. *Astres jumeaux*] Les yeus. Il continue la metafore de la mer. *Carène*] La panse du navire. Partie pour le tout. *Calmement*] Paisiblement. Mot de marine. *Hayre*] Port.

Quel dieu malin, quel astre me fit estre.

Quel dieu malin] Il se plaint de sa condition, laquelle il dit estre si miserable, que les mors sont heureux au pris de lui. *Quel dieu malin*] Selon l'opinion des anciens, qui disoient des dieus les uns estre bons, les autres mauvais. *Quel astre*] Selon l'opinion des Mathématiciens, qui disent l'heur & le malheur des hommes dependre de l'influence des astres. *Quel destin*] Selon les Stoïques, qui disent toutes choses estre gouvernées par le destin. *D'un trop rigoreus maistre*] D'Amour. *Quelle des Soeurs*] Des trois Parques filles de la nuit, par lesquelles la vie des hommes est filée, selon les Poëtes. *Et quel Démon*] Démons, en nôtre religion, sont appellés bons ou mauvais anges. *La nuit de Chaos*] L'obscurité. *Au giron de sa masse brutale*] Dans la terre. *Qu'un Sisyse ou Tantale*] J'en ai desja parlé ailleurs.

Divin Bellai, dont les nombreuses lois.

Divin Bellai] Il écrit ce Sonet a Joachim du Bellai Angevin, excellent Poëte François, comme ses oeuvres de long tans semées par toute la France contreignent les envieux mesmes a confesser: & le prie d'oïr les complaints qu'il fait, pour estre absent de sa dame, sans grande esperance de la revoir. Un presque semblable Sonet lui avoit écrit du Bellai, dans son Olive: lequel m'a semblé bon de mettre ici:

*Divin Ronsard qui de l'arc a ses cordes
Tiras premier au but de la memoire
Les traits aelés de la Francoise gloire,
Que sur ton Lut hautement tu accordes:*

Fa.

*Fameus harpeur, & prince de nos Odes,
 Laisse ton Loir hautain de ta victoire,
 Et vien sonner au rivage de Loire
 De tes chansons les plus nouvelles modes.
 Enfonce l'arc du vieil Thebain archer,
 Ou nul que toi ne seut encocher
 Des doctes Soeurs les sagettes divines,
 Porte pour moi, parmi le ciel des Gaules
 Le saint honneur des Nymphes Angevines,
 Trop pesant fais pour mes foibles épaules.*

*Dont, duquel. Ainsi quelque fois prenent les Latins
 Unde. Virg. Genus unde Latinum. Les nombreuses
 lois, Les carmes. νόμοι, s'apeloient anciennement chan-
 sons: comme en Aristophane,*

Εὐσεβίας καλύπτειν, Οὐλύμπου νόμον.

Depuis les lois furent apelées, νόμοι, parce qu'on les faisoit en vers, afin que le peuple les chantât, & par tel moien les retint plus aisément en memoire. *L'enfant de Cytherée, Amour. Croissant en vain.* Il exprime le geste de ceux qui sont reduits a desespoir. *Du Fares.* Fares fut jadis une isle en Egypte. Et parce qu'en une haute tour, qui la étoit, on fouloit de nuit metre des flambeaux pour guider les mariniers: de la est, que toutes telles tours depuis sont nommées Fares. φάρος est donner lumiere.

Quand le Soleil a chef renversé plonge.

Quand le Soleil] Il veut représenter les discours qu'il fait la nuit, pensant a sa dame. Pour ce faire avec plus de grace, il fait comme deux capitaines, Amour & Raison. Le camp d'Amour est armé des tenebres de la nuit, & du songe. Raison a pour sa deffense, le coeur, & les penfers. Il dit donc que par nuit, Amour vient donner des écarouches a Raison; & qu'ils se combattent long tans ensemble. Mais que son coeur, & ses penfers qui lui sont traitres, ouvrent les portes a l'Amour, qui par ce moien, en fin demeure vainqueur sur la Raison. *Quand le Soleil]* Description de la nuit. *Plonge son char]* Les poë-

poètes disent que le Soleil se plonge au soir dans l'Océan, & en sort au matin. *Dans le sein du vieillard*] Dans le sein de Neptune, dans la mer. Il appelle Neptune vieillard, a cause de l'écume de la mer, qui est semblable a poil blanc. Ou plus tôt, parce que beaucoup d'anciens, comme Thales le Milesien, ont dit l'eau estre principe de toutes choses. Pour laquelle cause Pindare a dit, rien n'estre meilleur que l'eau, ἄριστον μὲν ὕδωρ. Homere semble avoir touché cette opinion, disant, Ὀκεανὸς τὸ πρῶτον γένος, καὶ πάντες θεοὶ γένοντο. & en un autre lieu, Ὀκεανὸς δ' ὅρασε γένος πάντων τεύχεσσι. *Et que la Nuit*] Il fainct que la Nuit étend un bandeau, duquel elle clôt les yeus aus hommes, & les endort. *De l'orison*] En quelque lieu que nous soions au decouvert, il semble que nous voions comme un cercle, qui de tous côtes arreste & acheve nôtre veüe. Tels cercles sont nommés en Grec Horizons. Ciceron: *Orbes qui caelum quasi medium dividunt, & aspectum nostrum, definiunt, qui a Graecis ὀρίζοντες nominantur: a nobis finientes rectissime vocari possunt.* Procle en la Sfere: Ὀρίζων τὰ κινῶν ἢ διὰ τὴν ἡμῶν τὴν φανερὰν, καὶ τὴν ἀφανὲς μέρει πῶς ὁρίζεται. *Sape, mine*] Saper & miner est presque tout un. *A l'heure, a l'heure*] Locution Italienne. *Par la traison*] Traison, ici n'a que deus syllabes. Cette figure se nomme en Grec ἀπειρία, ou ἀπειρησις.

Comme un Chevreuil, quand le printans destruit.

Comme un Chevreuil.] Ce Sonet est aisé de soi. Il est prins de Bembo, qui écrit ainsi.

*Si come suol; poi che'l verno aspro e rio
Parte, e da loco a le stagion migliori;
Uscir col giorno la cervetta fuori
Del suo dolce boschetto almo natio:*

*Et hor super un colle; hor longo un rio;
Lontana da le case, e da pastori
Gir sicura pascendo herbeta e fiort;
Ovunque piu la porta il suo desio.*

*Ne teme di faetta, o d'altro inganno;
Se non quand'ella è colta in mezzo il fianco
Da buon arcier, che di na scosto scochi:*

Am. IV.

Ff

Coff

*Così senza temer futuro affianno
 Moss' io Donna quel dì, che bei vostri occhi
 M'empiaigar lasse tutto 'l lato manco.*

Ni voir flamber au point du jour les roses.

Ne voir flamber] Il dit, qu'il n'i a chose en ce monde, qui lui donne tant de plaisir, qu'un Pré. Je me douteroi fort qué sous ce Pré, quelque meilleure chose fut entendue. Mais passons outre. *Les gemmes*] Les pierres precieuses. *Des Zephirs*] Des petis ventelets, qui soufflent au printans. *Au gazouilles*] Au bruit. *Les Sylvains*] Dieux des forests. *Les Dryades*] Les Nymphes des bois se nomment Dryades, ou Hamadryades : celles des montaignes, Oreades: celles des eues, Naiades.

Dedans les Prés je vis une Naiade.

Dedans les Prés] Il poursuit comme il fut surpris dedans un Pré par les beautés d'une Naiade.

Quand ces beaux yeus jugeront que je meure.

Quand ces beaux yeus] Sa vie & sa mort dependent des yeus de sa dame : parainsti dit il, que quand ces yeus l'auront condanné a mourir, il veut estre enterré en quelque lieu champestre, umbrageus, & a l'escart, avéque l'epitaphe tel comme il le décrit. Voi la cinquième Ode du quatrième livre. *A l'autre flanc*] Aus chams Elyfées. *Dans un cyprés*] Parce que c'est un arbre triste, & apte aus mors. Les anciens le disoient estre sacré a Pluton, & quand quelcun étoit mort dans la maison, ils metoient des branches de cypres au devant, pour enseigne. Quand ils bruloient le cors du mort, ils entournoient tout le feu, de cyprés : ce qui se faisoit, dit Varron, de peur, que la puanteur n'offensât les asistans. A cette cause Virgile appelle, *Ferales cupressos* : Horace, *invisas*. *Cet epigramme*] Epigramme en Greco finie toute inscription.

Qui

Qui voudra voir dedans une jeunesse.

Qui voudra voir] Il dit le comble de toutes bonnes graces estre en sa dame. *Que le vulgaire appelle ma maistresse*] Il veut dire qu'elle est bien digne d'un plus magnifique nom. Ce carme est, mot par mot, tourné de Petrarque.

Tant de couleurs le grand arc ne varie.

Tant de couleurs] Pour montrer qu'elle étoit la beauté de sa dame le jour qu'elle le ravit, il use de trois comparaisons: disant, qu'en l'arc en ciel ne se montre point une si grande, ne si belle variété de couleurs, comme elle étoit lors en sa face: qu'il ne sort point tant d'éclairs du ciel, quand il tonne, comme lors il en sortoit de ses yeux: que le Soleil au matin n'apparoit point si clair, comme sa face étoit claire. *Contre le front du Soleil radieux*] L'arc en ciel se fait par une reverberation des rayons du Soleil. Voi Aristote au troisième des Météores. *Lors que Junon*] Par Junon les poëtes n'entendent autre chose que l'aer. *Renverse*] Il dit proprement, renverse, car les vapeurs desquelles la pluie se fait, sont premièrement attirées de la terre. *Sa mere*] La terre, que les poëtes nomment mere des dieux & des hommes. *Lors qu'il punit*] Le foudre tombe souvent sur les montagnes, ou sur les edifices haut élevés. Et semble, que Juppiter les vueille punir, parce qu'ils approchent trop pres du ciel. *Les monts d'Epire*] Acroceraunes, desquels j'ai parlé devant. *L'orgueil de Carie*] Le Mausolée, c'est à dire le sepulchre du Roi Mausole, lequel fut si sumptueusement bâti, qu'on le nombre entre les fet merveilles du monde. Voi Plin au 36. livre.

Quant j'aperçois ton beau chef jaunissant.

Quant j'aperçois] Quand il considere les excellentes beautés de sa dame, il dit, qu'il a honte & regret de ne les pouvoir dignement décrire: connoissant bien, qu'il faudroit se taire, ou en parler mieux. Mais la force de son Amour est si grande, qu'elle le contraint d'entreprendre plus qu'il ne peut. Parainsi dit il, que si en cette part il ne s'aquite entierrement de son devoir, il ne s'en

F f 2

fauf

faut pas prendre a lui, ains a son destin, qui l'a voulu adreſſer en ſi hault lieu, que la force de ſes écrits n'i peut aucunement atendre. *L'or filé des Charites*] Le poil lequel reſemble a l'or filé par les Graces. *Faute digne de grace*] Il confeſſe bien, qu'il i a de la faute en lui: mais que toutefois telle faute eſt digne de grace, d'autant qu'elle ne procede pas de mauvais vouloir. *Des ſes beautés les honneurs trahiſſant*] Car j'entreprend de les décrire: & apres n'en puis venir a bout.

Ciel, aer, & vens, plains, & mons decouvers.

Ciel, aer, & vens] Contraint quelque fois de prendre congé de ſa dame, & n'aïant pas le pouvoir de lui dire Adieu, il prie toutes les choſes qu'il voit, de le lui dire en ſon nom. *Herbes rouſſoïantes*] Les Latins diſent, *roſcidae*, ou *rorulenta*. *Plages blondoïantes*] Convertes de blés deſia meurs.

Voïant les yeus de toi, Maitreſſe elüe.

Voïant les yeus] Il prend ſi grand plaifir a voir les yeus de ſa dame, qu'il trouve douce toute la peine, qu'il ſouffre en aimant: & dit meſmes, qu'il ſe tiendra trop heureux, ſi Amour eſt cauſe de ſa mort. *A qui j'ai dit, Seule a mon cœur tu plaiſ*] Prins d'Ovide,

Elige, cui dicas, tu mihi ſola places.

Ainſi Petrarque,

*Col dolce honor, que d'amar quelle hai preſo,
A cu'io diſſi, tu ſola me piaci.*

Et ſon feu dous-amer] C'eſt ce que les Grecs diſent, *γλυκύπυρ*. *Avec Tibulle*] Poète Latin, qui a divinement traité l'amour. *Sous le bois amoureux*] Auquel on dit, que ceus qui ſont mors en aimant, demenent leurs amours encore apres leur mort.

L'œil

L'oeil qui rendroit le plus barbare après.

L'oeil qui rendroit] Il dit, que l'oeil de sa dame l'a tellement ravi, que sa vie dépend entièrement la lumière de cet oeil. *De ne sai quelle trame*] Metaphore prise des armuriers. *Ne rampe*] Ramper est ce que les Latins disent, *reperere*. *La lampe*] La lumière. *O lumière enrichie*] Il adresse maintenant sa parole à l'oeil qu'il avoit tant loué. *Ma seule Entelechie*] Ma seule perfection, ma seule ame, qui cause en moi tout mouvement tant naturel, que volontaire. Entelechie en Grec signifie perfection. Aristote dit, & enseigne, que chaque chose naturelle a deux parties essentielles, c'est à savoir, la matiere, qu'il nomme *ύλη*, ou *πρωτόγονον*, & la forme, qu'il nomme *μορφή*, ou *enteλέχεια*. Dit ensuite que cette forme, ou entelechie donne essence & mouvement à toutes choses. Tellement que ce qui fait les choses pesantes tendre en bas, & les legeres en haut, n'est autre chose, que leur entelechie. Ce qui fait, que les herbes, arbres, plantes, prennent nourrissement, & accroissement, est aussi cette forme essentielle qui est en eux. Ce qui fait que les bestes sentent, qu'elles engendrent, qu'elles se mouvent de lieu en autre, n'est aussi que leur entelechie, c'est à dire leur ame. Par ainsi ce divin Philosophe (car ainsi me contraint sa grandeur de l'appeler) ce grand Aristote (duquel l'erudition a toujours esté célébrée par les doctes, & de notre tans, en l'université de Paris, comme à l'envi, clabaudée par les ignorans) voulant définir l'ame, l'a dit estre *εντελεχεια σινετο φωνον ζωνον* : en laquelle definition le mot, Entelechie, signifie une forme essentielle, non pas un perpetuel mouvement, comme l'a exposé Cicéron, qui & en cet endroit, & en beaucoup d'autres s'est montré assez mal versé en la Philosophie d'Aristote.

De quelle plante, ou de quelle racine.

De quelle plante] Il prie sa dame, de lui donner guérison, tant pource qu'elle est cause de son mal, que pource que son seul regard lui peut donner alegeance. *Dans la barque voisine*] Dans la barque en laquelle Charon passe les
ames,

ames, & les simulacrés des morts: de laquelle il se sent desia voisin.

la desia Mars ma trompe avoit choisie.

la desia Mars] Il dit, qu'il avoit délibéré d'écrire la Franciade, en laquelle il proposoit montrer, comment Francus, autrement apelé Francion, fils de Hector, avec une grande multitude de Troïens, apres que Troie fut par les Grécs mise a feu & a sang, s'en vint en France, edifia Paris, & donna commencement au peuple François: mais que s'étant desia mis a décrire toutes ces choses-la, d'un stile grave, & convenant a la matiere, il fut navré d'Amour, & par ce moyen contraint a laisser ce tant brave fuget, pour décrire les passions amoureuses. *la desia Mars*] Tel est un lieu d'Ovide, au premier des Amours;

Arma gravi numero, violentaque bella parabam

Dicere, materia conveniente modis:

Par erat inferior versus: risisse Cupido

Dicitur, atque unum surripuisse pedem.

Et ia Francus] Pour entendre ceci, voi la premiere Ode du cinquième livre. *L'archerot*] Amour. *Me plaïant*] Me blesant. *Le myrte Pafien* Ne cede point au laurier *Delsien*] C'est a dire, Il n'i a pas moins de gloire a bien chanter l'amour, qu'a décrire choses plus graves. Le Myrte, ou Meurte, est arbrisseau sacré a Venus. *Pafien*] Venerien: parce que Venus est déesse de l'Isle de Pafos. *Au laurier Delsien*] C'est a dire, sacré au dieu Apollon, duquel le principal temple étoit en l'Isle nommée Delfi, que les anciens apeloient le nombril du monde.

Petit nombril, que mon penser adore.

Petit nombril] Il l'ôte le nombril de sa dame, disant que toutes les autres graces ne sauroient assourvir son ardeur, s'il n'espéroit de pouvoir quelque fois tâter ce nombril a bon esleiant. *Qu'une grand' vile on lui bâtitse*
ence.

encore] Que pour l'honorer on face une ville, qui reçoive nom de lui: ainsi comme Callimach raconte, qu'une plaine de Candie fut nommée Omfalion, a cause que le nombril de Juppiter nouvellement né, i tomba. Le nombril se nomme en Grec, omfalos. Callimach.

Ταῦτί κ' ἐστὶ πῶς δαίμων ἐπ' ὀμφαλός. ὅστις ἱεσθὲς
Ὀμφάλιον μάλιστα πῶς καλεῖται Κόδωνος.

Signe divin] Il apelle le nombril signe de l'ancienne liaison des hommes. Aristofane au banquet de Platon dit qu'au commencement, i avoit une espee d'hommes Androgynes, c'est a dire, mâles, & femelles tout ensemble: lesquels, parce que se confians en leur force, ils conspirerent contre les dieux, furent par Apollon, auquel Juppiter l'avoit ainsi commandé, partis par le milieu: & que la cicatrice en est encoré demeurée en la partie, que nous apelons le nombril. Voi l'Androgyné de Platon traduit par Heroët. *Ton paradis*] On peut entendre aisément, quil veut dire.

Que n'ai-je, Dame, & la plume, & la grace.

Que n'ai-je Dame] Il se deut, dequoi il n'a la grace d'écrire pareille a son vouloir: car lors, dit il, qu'il outrepaseroit tous les meilleurs poëtes, tant anciens, que nouveaux. *Vieil enchanteur*] Il entend Orfée fis d'Apollon, & de Calliope: ou, comme disent les autres, d'Oeagre, qui est une montaigne en Thrace, & de Calliope, ou de Polymnie. D'icellui dit on, que par la douceur de sa vois, & par le son de sa harpe, il émouvoit les oiseaus, les bestes sauvages: voire mesme les bois, & les pierres, apaisoit les vens, arrestoit le cours des rivières, & brief faisoit mille autres choses incroyables. Parainsi Pindare aus Pythies, le nomme pere de tous les Musiciens. Il raconte ces merveilles de soi, aus Argonautiques (au moins c'est lui, qui les a faites) disant ainsi,

Ἦεν δ' ἄγερ κλέων, καὶ ἄγχια διδρῆνται
Παλίν, ὑψηλὰς τε μετὰ δρύας ἤλυθε γῆρας.
Καὶ ἴ' αἰ μὲν πείρηται ἐπ' αὐλοῖσι ἰδρῆνται,
Πίττει τ' ἰσχυρόν, ἦρε δάϊοντι αἰδοῖς

F f 4

Ση.

Σπύγγον ἀσπάρθου ἀλυσκίζοντι ἱμάριον.
Οἶοναί τ' ἐνυκλεύοντο βασιλῆα Κερταύροιο,
Ταρσσίς κικρυῖσσι, ἱὴς ὕλας ἔστιν ἀγλήϊα.

Apolloine le tesmoigne aussi sur le commencement des Argonautiques : & mesmes dit, qu'on voit en Thrace quelques arbres arrangés en rond, qui le suivirent là, des le país de Pierie. Les femmes de Thrace, parce que depuis la perte de sa femme Eurydice, il avoit tout le sexe féminin en haine & horreur, se mutinerent contre lui, & un jour, ainsi qu'il chantoit, lui coururent sus, & le déchirerent en pieces. Voi Ovide en l'unsième de la Metamorphose. *Pindare*] Prince des neuf lyriques Grecs, lequel Horace dit estre si excellent, que qui voudroit entreprendre de l'imiter, entreprendroit une chose du tout impossible. Thomas surnommé le Maître, grammarien Grec, raconte, qu'Apollon l'aimoit tant, qu'il lui envoioit toujours partie des choses, qui lui étoient offertes : & mesmes aus sacrifices publiques, le Prestre l'appelloit a haulte voix, a venir disner avecques le Dieu. On dit, qu'il fit un hymne en la louange du dieu Pan, auquel le dieu print si grand plaisir, qu'il le chantoit lui-même par les montaignes. Quand les Lacedemoniens mirent a sac la ville de Thebes, il lui porterent tel honneur, que jamais personne ne voulut toucher a sa maison, devant laquelle il avoit mis ce vers,

Ποδάρη πῦ Μερμερίδ' ἔστιν ἄλκιμα καὶ ἡρώδεια.

J'appenderois] Pour j'appendrois. La lettre, s, i est ajoutée a cause de la voyelle qui s'ensuit. Le mot est propre aus choses, qu'on dedie aus dieux, lesquelles on a coutûme de pendre en cette partie du temple, qui est nommée & par les Latins, & par les Grecs, *Tholus*. *Laure*] La dame de Petrarque. *Thusques*] Toscans.

Du tout changé ma Circe enchanteresse.

Du tout changé ma Circe enchanteresse.] Comparant la dame a Circe, il dit, qu'elle l'a tellement fascé de ses enchanteremens, que la bague de Rogér ne seroit pas suffisante pour le décharmer. Circe fille de Soleil, demeurante

rante sur la coste d'Italie, fut grandement renommée pour ses enchantemens, & croioit on, que par le moyen de certain gasteau, qu'elle bailloit a manger, & d'un vin, qu'elle mistionnoit, elle muât les hommes, les frappant de sa housine, en tels animaux, que bon lui sembloit. Ulysse, apres la deffaitte de Troie, errant sur la mer, print terre, pres la demeure de ladicte Circe: & decouvrant une fumée en l'aer, s'aperceut, que le pais étoit habité. Parquoi voulant conoitre, quelles gens i faisoient demeure, choisit par sort quelques uns de ses compagnons & les i envoia. Lesquels arrivés a la maison de la Nymfe, furent par elle receus, & fétoyés a la mode acoustumée, si bien qu'ils furent tous changés en porcs, fors leur conducteur Euryloch, qui fuyant, vint raconter a Ulysse, l'estrange mesaventure de ses compagnons. Ulysse fâché pour la perte de ses Soldats, delibere chaudement d'i aller lui-mesme: & trouve en son chemin Mercure en la forme d'un jouvenceau; qui lui donnant la contrepoison, l'enseigna, comme il pourroit se garentir des enchantemens, & ravoit ses hommes. Voi Homere au disième de l'Odyssee, & Ovide au quatorzième de la Metamorphose. *Herbe pécheresse*, nuisante. *Du fin Gregeois*] d'Ulysse renommé pour sa finesse, & a cette cause nommé par Homere *πρότερος*, *L'espée vangeresse*, Par ce que abordant Circe, comme Mercure l'avoit conseillé, il lui rendit l'espée nue, saignant la vouloir tuer. *Moly*, racine d'herbe, qu'Homere décrit en ces vers:

ῥίζη μὲν μέλας ἔσσι, γάλακτι δὲ σίτελον ἄρι,
Μολὸν δὲ μὴν κελύσει θεός.

Et Ovide:

Pacifer huic dederat florem Cyllenius album:
Moly vocant superi: nigra radice tenetur.

Voi Pline, au quatrième chapitre du vintcinqüième livre. *Le Duliche troupeau*] Les Soldats d'Ulysse, qui étoient changés en porcs. Duliche étoit une Isle, de laquelle Ulysse étoit seigneur. *La bague de Roger*, Qui valoit contre tous enchantemens. Arioste au settième chant,

F f 5

L'a-

*L'anello ha teo,
Che val contr' ogni magica fattura.*

Les Elemens, & les Astres, à preuve.

Les Elemens] Il dit que les Elemens, & les astres d'un commun accord, ont rendu la dame belle à perfection. *A preuve*] A qui mieux. La metafore semble prise des harnois. *Les rais de mon Soleil*] Les beautés de ma dame. *Le cinabre vermeil*] La couleur vermeille. Le cinabre, duquel on use aujourd' hui, se fait de soufre, & d'argent vif brûlés ensemble. *Dés l'onde Ibere*] Des la mer occidentale. Iberes sont peuples d'Espagne. *Jusques au lit de son premier réveil*] Jusques au levant. *Pleuve*] Abondamment répande. *Jusqu'au giron des plus belles Idées*] Jusqu'à la divinité. Les Platoniques disoient en l'esprit de Dieu estre certains eternels patrons, & portraits de toutes choses, lesquels ils nommoient Idées.

Je parangonne à vos yeus ce crystal.

Je parangonne] Il compare les yeus de sa dame à un miroer, duquel elle s'alloit mirer. Après il parle à ce miroer, & dit, qu'il l'estime trop heureux d'aler mirer une si belle face: & craint toutefois, que comme il a esté enflamé par le regard de sa dame, le miroer aussi ne le soit. *Le meurtrier de mon ame*] Ce visage qui me tue. *Qui m'est saint & fatal*] Que le destin me contraint d'adorer. *Le miroer ou se mire Tout l'univers*] Il dit la beauté de sa dame estre si grande, que tout le ciel se mire dans elle.

J'ai cent fois éprouvé les remedes d'Ovide.

J'ai cent fois éprouvé] Ovide a écrit les livres du remede d'amour, ausquels il enseigne beaucoup de moïens propres à ceus, qui sont enlassés d'amour, & s'en veulent defaire. Le Poëte dit, qu'il les a tous essayés: mais que quand il est quasi prest à sortir de la prison d'Amour, Amour, qui le tient, comme par la bride, disipe toutes ses entreprises, & le retire plus fort que devant. Par-aincy donc il dit pour conclusion, que les remedes d'O-
vide

vide sont aptes a ceus qui sont amoureux de quelque courtisane: mais du tout inutiles a ceus, qui ont mis leur coeur en bon & honeste lieu, comme il a fait. *Amadoleur*] Abuseur. Amadoüer est tenir quelcun sous vaine esperance. Les Latins disent, *inescare*. Les Italiens, *lusinghar*. *Kanoier*] Se perdre, devenir en rien. *D'une courtisane*] D'une femme abandonnée. Mot Italien.

Ni les combats des amoureuses nuits.

Ni les combats] Il dit que l'ennui qu'il a en aimant vaut plus, & lui est plus plaïsant, que tous les biens, que les autres i reçoivent.

A ton frere Paris tu sembles en beauté,

A ton frere Paris] Il exprime les graces, & les conditions de sa dame, par comparaisons prinſes de l'ancienne Troie. *A ton frere Paris*] Paris, autrement nommé Alexandre ſis de Priam, fut merueilleusement beau, comme témoigne Homere, Virgile, Ovide, Lucian, & autres. *A ta ſœur Polyxene*] Achille étant amoureux de Polyxene fille a Priam, trouva moiën de parlementer avecques les Troiens, leur promettant de moiëner la pais, & faire lever le ſiege des Grecs, ſi on vouloit la lui donner en mariage. Ce que les Troiens faignirent lui acorder. Parainſi ſe fiant en leur foi, il vint a Troie, la ou il fut tué par Paris, dans le temple d'Apollon Thymbrean, d'un coup de fleche, laquelle Apollon meſme guida droit au talon, par ce qu'en cette ſeule partie de ſon cors il pouvoit eſtre endommagé. Apres que Troie fut detruite, l'ombre d'Achille aparut aus Grecs, commandant, que Polyxene fut decolée ſur ſon tombeau, afin qu'il la peut épouſer apres ſa mort: ce qui fut fait. Mais elle donna témoignage de ſa chaſteté, meſme en mourant, prenant ſoigneusement garde a tomber tellement, que les parties, que nature a voulu cacher, ne fuſſent aucunement decouvertes. Euripide;

• • •

Ἡ δὲ δὲ Σίσυφος ἴμεν
 Πόλιν ἀνέστην ἔχον ἀσκήσαντες ποταῖς,
 Κεῖνται δ' ἂν κρύπτον ἡμῶν ἀγρίων χελόν.

Et Ovide :

*Tunc quoque cura fuit partes velare tegendas,
 Cum caderet, castique decus servare pudoris.*

Voi Euripide en la Tragedie, Hecuba, Ovide au troisieme des Metamorphoses, & Seneque en la Tragedie nommée Troas. *A ton frere Helenin*] Helenin fils de Priam fut excellent profete; d'ou est, qu'Enée parle ainsi a lui, dans le troisieme de l'Eneide:

*Trojigena interpres divum, qui numina Phoebi,
 Qui tripodas, Clarii lauros, qui fidero sentis,
 Et volucrum linguas, & praepectis omina pennae.*

A ton perjure aïeul] A Laomedon, duquel j'ai asés parlé ailleurs. *Au vieillart Antenor*] Qui fut entre les Troiens fort estimé pour son conseil, & pour son eloquence. *A ta tante Antigone*] Soeur de Priam, si glorieuse qu'elle osa bien en beauté se comparer a Junon: dequoi Junon courroucée la convertit en eigoigne. Voi le cinquieme de la Metamorphose. *Neptune*] j'ai dessus dit, que Neptune & Apollon bastirent les murailles de Troie. *Ilion*] Troie.

Si je trépasfe entre tes bras, Madame.

Si je trépasfe] A la maniere des Poëtes, il dit, que les autres tâchent a s'aquerir gloire par hautes entreprises, & faits de guerre: car quant a soi, il aime mieus n'avoir point de renom, & mourir entre les bras de sa dame. Ainsi Tibulle:

*Nunc levis est tractanda Venus: dum frangere postes
 Non pudet, & rixas inferuisse juvat.
 Hic ego dux, milesque bonus: vos signa tubaeque
 Ite procul: cupidis vulnera ferte viris.*

Et

Et Propérée :

*Multi longinquo periere in amore libenter :
In quorum numero me quoque terra tegat.
Non ego sum laudi, non natus idoneus armis.
Hanc me militiam fata subire volunt.*

Que d'avoir tout l'honneur] Contre l'opinion d'Achille, qui aime mieux étandre sa renommée que sa vie : comme il dit lui-mesme au premier de l'Iliade. Mais toutefois après sa mort il s'en repentit, confessant a Ulysse, qu'il aimeroit mieux vivre, & estre serviteur de quelque pauvre laboureur, que d'estre la bas, aiant empire sur tous les mors. Voi l'unsième de l'Odysée. C'est ce que dit Ifigenie en Euripide, que celui est insensé qui desire mourir : & que la plus malheureuse vie vaut mieux, que la plus belle mors :

*Μαίνε' δ' ἐς ὄχλῳ
Θαῖναι. κρεῖττον ζῆν κροῖσται ἢ θανάτῳ κροῖσται.*

Pour voir ensemble & les champs & le bert.

Pour voir ensemble] Se delibérant d'aller le lendemain voir sa dame, il prie le Soleil de se lever plus tot que de coutume. Telle invention est en un Sonet de Bembo,

*Sorgi da l'onde avanti a l'usat' hora
Dimans, o Sole, & ratto a noi ritorna :
Ch'io possa il Sol, che le mie notti aggiorna,
Veder piu teslo, & tu medesmo anchora.*

Pour voir ensemble] Affin que nous deus allions voir ensemble. *Alme Soleil]* Les Latins donnent a certains dieus cet epithète, *Almus*, comme a Veste qui est la terre, a Venus, a Ceres, au Soleil : parce que d'iceus dépend la nourriture des hommes. Les Italiens n'aians autre mot propre a exprimer la force du Latin, ont en leur langue dit, *almo*. Parquoi, veu que les François n'en ont non plus, il ne doit sembler étrange, si le Poète a l'exemple des Italiens, a dit, *Alme*. *Aincois]* Ains plus tôt pour aller veoir. *Trop avare]* Trop convoiteus.

Par

Pardonne moi, Platon, si je ne cuide.

Pardonne moi] Les anciens ont esté en grand doute s'il i a du vuide ou non. Leucippe, Democrite, Epicure, disoient qu'oui, & que si tout étoit plein, il n'i auroit point de mouvement. Leurs raisons sont amplement deduittes par Lucrece au premier livre. Les autres, comme les Stoiques, disoient bien, sous le ciel n'estre rien de vuide: mais que pardela le ciel étoit un vuide infini. Toutefois la plus receüe, & comme je croi, la plus vraie opinion est celle de Platon, d'Aristote, d'Empedocle, affirmans ne sous le ciel, ne dela le ciel, rien n'estre vuide, & que ce qui nous pourroit sembler vuide, est plein d'un aer, lequel, se pressant, cede, & donne lieu aus cors fermes & solides. Voi Aristote au quatrième de Fysique, & Gerôme Cardan au premier livre de Subtilité. L'auteur toutefois usant du privilege des poëtes, auxquels il a toujours esté libre d'affirmer choses fausces, impugner choses vraies, ainsi que bon leur a semblé, pour mieus adapter le tout a leurs conceptions, fainct ici ne pouvoir aprouver cette dernière opinion, disant, qu'il gette tant de soupirs, & de pleurs, qu'il faut necessairement qu'il i ait quelque vuide pour les recevoir. A la fin il dit, que si tout est plein, ce n'est pas de l'aer, ains plustôt des pleurs, qu'il gette, & des carmes, qu'il compose. *Styx*] Un des cinq fleuves d'Enfer. *Du vague*] Du vuide.

L'onde & le feu, ce sont de la machine.

L'onde & le feu] Nulle chose ne peut estre engendrée sans chaleur, & sans humeur: parquoi l'auteur dit le feu & l'eau estre principes de toutes choses: & adiouste, qu'il les sent perpetuellement en soi, aiant toujours l'eau aus yeus, & le feu dans le coeur. *L'onde & le feu*] Ainsi Ovide au premier des Metamorfoses:

*Quippe ubi temperiem sumpserè humôrque, calôrque,
Concipiunt, & ab his oriuntur cuncta duobus:
Cùmque sit ignis aquae pugnax; vapor humidus omnes
Res creat: & discors concordia fortibus apta est.*

Si

Si l'écrivain de la mutine armée.

Si l'écrivain] Il dit, que si Homere eut veu sa Dame, il n'eut jamais écrit d'autre chose que d'elle. Si Paris l'eut veüe, il lui eut adiugé la pomme d'or, plustôt qu'à Venus. Et que s'il peut chanter ses beautés, comme il l'a entrepris, il obtiendra une gloire incomparable. *Le duc Grec*] Achille. *La Tane*] Fleuve de Scythie, qui divise l'Asie d'avecques l'Europe. *Iö, Iö*] Ce mot en Latin & en Grec est signé d'alegresse. *Bastant*] Suffisant. Mot Italien.

Pour celebrer des astres deveſtus.

Pour celebrer] Il dit, que pour louer sa dame, il lui faudroit l'esprit de quelques Poëtes de nôtre tans, lesquels il nomme. *Des astres deveſtus*] Il dit que les astres se sont dépouillés de tout ce qu'ils avoient de beau, le laisſans eſcouler dans Casſandre. *Ains la fureur du Masconnois Pontus*] Pontus Thyard Masconnois, poëte excellent, auteur des erreurs amoureuses. *L'olive palle*] Il entend Joachim du Bellai. *Saingelais*] Mellin de Saingelais, qui & en douceur, & en majesté de vers, & en grandeur de ſavoir, a de bien loin outrepasſé tous ceus qui devant lui avoient écrit en langue Françoisse. *Le biendisant Baïf*] J'ai desia parlé souvent de Jan Antoine de Baïf, mon frere d'aliance: mais toutefois non tant l'amitié qu'il lui porte, comme la gentillesse de son esprit me contraint encor un coup a témoigner, qu'en la conoissance des langues Latine, Grèque & Françoisse, en bonté d'esprit, en honnesteté de meurs, nôtre France en a bien peu qui l'égalent. Desquelles choses donnent suffisant argument les fruits de son esprit, lequel ils produit journellement, n'ayant encor ataint le vintedeusième an de son age.

Eſtre indigent, & donner tout le sien.

Eſtre indigent] Il raconte les maus qu'il souffre pour aimer. *Trame*] Metafore prinſe des tisserans.

Oeil,

Oeil, qui portrait dedans les miens reposes.

Oeil qui portrait] Quelque fois sa dame lui avoit fait tant de faveur, que de le regarder avec un doux souris, & lui tendre amoureusement la main. Parquoi il print la hardiesse de lui decouvrir une partie des passions qu'il enduroit pour elle: ce qu'il fit avecques tant de grace, qu'elle mesmes émeüe a pitié se print a larmoyer. Cette privauté lui donna tant de plaisir, qu'il dit, que le tans ne la mort ne sauroient faire, qu'il n'ait toujours en memoire l'oeil, le ris, la larme, & la main de sa dame.

Si seulement l'image de la chose.

Si seulement] Quelques anciens ont pensé que d'un chacun cors sortoient perpetuellement images, lesquelles se rendans dans notre oeil, étoient cause de la veüe. Les raisons en sont au quatrième livre de Lucrece. Le Poëte donc se plaint que dieu ne lui a fait les yeus plus grans, afin qu'il peut mieus recevoir en icëus la grandeur du simulachre de sa dame. A la fin il dit, que le ciel, qui l'avoir faite belle a perfection, voulut lui seul en avoir la veüe, & parainssi aveugla les hommes en l'endroit d'elle, comme indignes de la fruïtion d'un si grand bien. *Stilla le monde*] Lui ferma les yeus. Le mot, siller, est propre en fauconnerie.

Sous le crystal d'une argenteuse rivè.

Sous le crystal] Par une nouvelle allegorie, il decouvre le commencement de son amour: disant, qu'au mois d'Avril au bord d'une fontaine (ainsi decouvrant le lieu, & le tans, auquel il fut surpris) il vit une perle belle & merveilles. Par cette perle il entend sa dame. Dit donc, que ravi par la beauté de cette perle, il s'efforçoit a la prendre, & desia par opinion la tenoit, quand amour ne voulant pas, qu'il eut si bon marché de tant precieuse marchandise, d'un coup de trait le fit cheoir dans un lac, tellement que sa prole lui échapa des mains. Une presque pareille fiction est en Petrarque au CLVIII. Sonnet de la premiere partie.

Sott

Soit que son or se crespente lentement.

Soit que son or] Il dit, qu'en quelque sorte que sa dame se puisse acôûtrer, toutes parures lui sont fort bien seantes. *Quand d'un bonnet son chefelle Adonise*] Quand prenant un bonnet, elle se rend semblable a un Adonis. Adon, ou Adonis fut le mignon de Venus, duquel je parlerai en un autre lieu plus a plain. *Son chef douteux*] Qui met en doute ceus qui la voient. Ainsi prennent quelque fois les Latins, *ambiguus*. Virgile:

Transcat elapsus prior, ambiguūque relinquat.

S'elle est fille, ou garson] Ainsi dit Horace d'un, jeune garson nommé Gyges:

*Quem si puellarum infereres choro,
Mire sagaces falleret hospites
Discrimen obscurum, solutis
Crinibus, ambiguoque vultu.*

De ses cheueus la rousoiante Aurore.

De ses cheueus] Quelque fois, sur le point du jour, la dame s'étoit mise a la fenestre, étant encore toute échevelée. Avint que le rans, qui au paravant étoit cler & serain, soudainement se change: tellement qu'il se prit a venter, a éclairer, a pleuvoir. Le Poëte dit, que ce fut l'Aurore, qui voiant les cheueus de Cassandre estre plus beaux que les siens, en eut honte, & dépit. Tellement, que de sa rougeur furent engendrés les éclairs: des soupirs, qu'elle en getta, naquirent les vens: & les pleurs qu'elle en répandit, furent cause de la pluie.

Avéques moi pleurer vous devriés bien.

Avéques moi] Il se plaint pour le departement de sa dame, assurant toutefois, que quelque part qu'elle soit, son coeur sera toujours avec elle.

Tout me déplaît, mais rien ne m'est si gref.

Tout me déplaît] Ce Sonet est presque pareil au précédent.

Tom. IV.

Gg

cedent.

cedent. *Drillante*] Etincellante. *Fere*] C'est ce que les Latins, & les Italiens disent, *fera*.

Quand je vous voi, ou quand je pense en vous.

Quand je vous voi] L'argument est assez aisé. *Je tremble tout de nerfs & de genoux*] Pris d'Horace: *Et corde, & genibus tremit*.

Morne de cors, & plus morne d'esprit.

Morne de cors] Devant qu'être amoureux, il étoit tout morne & de cors & d'esprit: & ne tenoit compte des lettres, jusques a ce, qu'Amour l'i excita. Parquoi s'il fait quelque chose de bon, tout l'honneur en appartient a sa dame.

Las! sans la voir, a toute heure je voi.

Las! sans la voir] L'argument est facile. *Pour mille fois en mille cors renaitre*] Selon l'opinion des Pythagoriciens, qui disoient les ames passer d'un cors en autre. *Voi* Ovide au dernier de la *Metamorphose*,

Dans un sablon la semence s'épan.

Dans un sablon] Il dit qu'amour rend sa condition si miserable, que qui bien l'entendrait, n'auroit jamais envie d'être amoureux. *M'oufre*] Pour m'offre. Ainsi disent les Grecs *τροπή* pour *longue*: *αἴμα* pour *sang*. *Quelle trampe a ma vie*] Metaphore prise des armuriers. *Petrarque* en a aussi usé disant,

*Si ch'io mi credo hamai, che monti, e piagge,
E fumi, e selve sappian di che tempore
Sia la mia vita, ch'è celata altrui.*

Devant les yeux, nuit & jour me revient.

Devant les yeux] Il montre par son exemple, que quand Amour a une fois engravé la beauté d'une dame dans le coeur d'un amant, il est impossible après, qu'elle s'en efface.

D'un

D'un gosier machelaurier.

D'un gosier machelaurier] Il parle en cette chanson à sa dame, comme si elle étoit cette Casandre, qui fut fille à Priam: ce que j'ai déjà noté en d'autres lieux. Il dit donc, que comme les Troïens se trouverent tresmal, pour n'avoir voulu croire les prédictions de leur Casandre, ainsi s'est il affolé, par faute d'avoir creu ce la sienne lui prédisoit. Pour mieux entendre ceci, voy ce que j'ai déjà dit sur deux Sonets, desquels l'un se commence, *Avant le tans*. L'autre, *D'un abusé*. *D'un gosier machelaurier*] D'un gosier profetique. Les prestres, & prestresses anciennement, lors qu'ils vouloient prophetiser, & chanter les oracles, mangeoient du laurier & s'en couronnoient aussi: afin qu'Apollon, qui aime cet arbre, prenant plaisir à leur haleine & à leur regard, envoiat plus aysement l'esprit profetique. Lycosron parlant de Casandre:

Ἄλ' ἄετι γὰρ καὶ παρήμεν' ὄντι,
 Δαφνηδαίῳ φάσκαζεν ἐκ λαμπρῆ ἑσπέρης.

Tibulle:

*Vera cano: sic usque sacras innoxia lauros
 Vestar; & ætærum sit mihi virginitas.*

Dans Lycosron] Lycosron natif de Chalcide fut un des set poëtes, qui florirent du tans de Ptolemaee Filadelfe, roi d'Egypte, & furent nommés la Pleiade: Ce Lycosron, entre autres oeuvres, a fait un poëme intitulé Casandre, qui seul nous est demeuré: auquel il la feint prédire les maus, qui devoient arriver à la ville de Troie. *Tapiront*] Abaisseront. Je penseroi' bien, que ce verbe, tapir, viñt du Grec, *ταπεινός*, qui signifie abaisser. *Ama Sibylle*] Sibylles se nommoient femmes, qui prédisoient les choses à venir. *zito*, dieu: *βαλῶ*, vouloir, ou conseil. *Plomboient*] Meurdrisoient: parce que la cher meurdrie devient de couleur plombée.

Après ton cours je ne haste mes pas.

Après ton cours] Poursuivant sa dame, & la voyant fuir, il tâche à la retenir: disant qu'il ne la poursuit pas pour la violer: ains seulement pour lui sacrifier son cœur, si son plaisir est de le recevoir. *Le Locrois*] Il entend Ajax fils d'Oilée, lequel pour avoir voulu violer Casandre, qui fûlant la fureur des Grecs, s'étoit retirée dans le temple de Minerve, ainsi qu'il s'en retournoit en Grece, fut par la déesse foudroïé: comme raconte Virgile au premier de l'Eneide. Il eut toutefois esté préservé de ce danger, s'il ne se fut pris à maugréer, disant qu'en dépit des dieux il eschaperoit. Car lors Neptune courroussé print un quartier de quelques rochers, qui se nommoient les rochers Gyrés, & le lui lança dans la mer: à cause dequoi, bien tôt après il se noia. Voi Homère au quatrième de l'Odysée. *Les piés vangeurs*] Les piés de Minerve, qui vengea bien l'outrage, qu'on s'avoit voulu faire dans son temple.

Piqué du nom qui me glace en ardeur.

Piqué du nom] Quiconque soit celle, pour qui ce Sonnet, & un autre encor, qui est dans ce livre, ont esté faits, elle a nom Marguerite. D'où je collige, que les poëtes ne sont pas toujours si passionnés, ne si constans en amour, comme ils se font. Et combien qu'ils disent à la première, qu'ils peuvent aborder, que plutôt ciel & terre périroient, qu'ils en aimassent une autre: si est ce toutefois, que quand il rencontrent chausure à leur pié, leur naturel n'est pas d'en faire grand conscience. Aussi ne faut il. Une bonne souris doit toujours avoir plus d'un trou à se retirer. Il dit donc, qu'en honneur de cette Marguerite, il plante une fleur du même nom: à laquelle il souhaite, qu'elle verdoie perpétuellement, sans que chose quelconque approche d'elle, qui la puisse aucunement offenser. *Charite*] Grace. *Qui l'esmeraude efface de verdeur*] Ainsi Petrarque,

*Un lauro verde, fi che di colore.
Ogni smeraldo hauria ben vinto estanco.*

Tout

Tout ornement] Petrarque au même Sonet,

*Fama, honor, e virtute, e leggiadria,
Casta bellezza in habito celeste
Son le radici de la nobil pianta.*

La pucelle] Pour te cueillir a faire un bouquet. *Les ergots*] Le bout de près des chevreaux. Partie pour le tout.

Depuis le jour que le trait octeus.

Depuis le jour] Il dit, que dès le jour, qu'il devint amoureur, son cœur le laissant, s'en fuit vers sa dame : & depuis n'est voulu revenir vers lui. *L'abri*] La couverture. Ce mot, abri, semble venir du Latin, *aprius*, combien qu'il finisse tout le contraire. Ainsi cède-je, que le mot, lier, vient du Grec, *λύω*, qui a toute-fois contraire signification. *De ton flambeau*] De ton oeil. Comme un esprit qui fuit de son tombeau] C'est une allusion a ce que dit Platon, que le corps n'est autre chose, qu'un tombeau de l'ame. Parquoi les Grecs le nomment *σῆμα*, comme s'il vouloit dire *mon*.

Le mal est grand, le remede est si bref.

Le mal est grand] Il raconte la misère, & le desespoir ou amour l'a réduit. *Une étoille drillante*] Etincellante. *Ma nef*] Mon esperance.

Amour, si plus ma fièvre se renforce.

Amour, si plus] Tout ce Sonet n'a rien, qui ne puisse aisément estre entendu.

Si doucement le souvenir me tente.

Si doucement] Le souvenir de sa prise, sa captivité, & son torment le delectent si fort, qu'il seroit marri de se voir en liberté. Car il estime que le seul espoir d'obtenir quelque fois un baiser de sa dame est suffisant pour alléger toutes ses peines.

Gg 3

Amour

Amour archer d'une tirade rent.

Amour archer] L'argument est facile. *D'un Soleil*] Il entend sa dame. *D'une flamme acorte*] Gentile. Mot Italien.

Je vi ma Nymse entre cent damoiselles,

Je vi ma Nymse] Il décrit l'excellente beauté de sa dame, qui au milieu de l'iver, fit revenir un printemps. *Comme un Croissant*] Ainsi Horace:

— micat inter omnes
Julum fidus, velut inter ignes
Luna minores.

La gaillardise] Que les Italiens appellent *leggiadria* Les Latins, *lascivia*. les freres jumeaux.] Les Amours. *Chirlandes.*] Chapeaux de fleurs. Mot Italiens. *S'eclouit.*] sortit.

Plus mile fais, qui nul or terrien,

Plus mile fais] Il loue le front, la joue, le sein de sa dame: & la bonne grace qu'elle a, lors qu'elle joue du luth. *Mon Tyran*] Amour. *Tyrien*] De Tyros ville de Poenie le meilleur pourpre étoit anciennement apporté. *Le branle egal*] Il entend un petit tremblement de tetins doucement repousans le gorgerin. *Cytherien*] Venerien. *Ne plus ne moins que Jupiter est aise.*] Hesiodé dit que les Muses en chantant, & jouant du luth, recreent l'esprit de Jupiter:

Τὸν, Μυσῶν ἀρχομένη, καὶ Διὶ πατρὶ
Ἰμνῶντι, κερταύει μέγαν ἰδὼν αἶν' Ὀδύσσει,

Celle qui est de mes yeux adorée,

Celle qui est] Il raconte, comment ainsi qu'il aloit chasser un cerf, sa dame, qui le suivoit, fut piquée d'une ronce: & que du sang qui sortit de son bras, fut soudainement engendrée une fleur, qui eut nom. *Cassandrete.* Com'] Comme. Tout ainsi que Venus suivoit Adon allant a la chasle. *Cyprine, Venus.* *La derée, La belle,*

belle. Ainsi l'appellent les Grecs χρυσή, ou καλύχματα.
Mimnerme,

Ὡς ἴδ' ἔμοι περὶ τὸν ἄνδρα χρυσὴ Ἀφροδίτη.

Homere,

Μυῖνέ μοι ἔστιν ἔργα πολυχρύσα Ἀφροδίτης.

Vergile,

*Juppiter haec paucis: at Venus aurea contrâ
Pauca refert.*

Quand une ronce en vain enamorée] Ainsi dit Theocrite que le sanglier, par qui Adonis fut mortellement blessé, étoit amoureux de la beauté d'icelui. *Une liqueur*] Il ne veut pas dire bonnement, que ce fut sang, mais une liqueur ressemblante a sang: ou a tout le moins un sang celeste & divin, tel qu'Homere le dit couler des dieux, lors qu'ils sont blessés. Comme parlant de Venus blessée par Diomedes:

— τίς δ' ἄμβροτον αἶμα θεοῖς
ἔχουρ, δίδε τίς π' ἰνὶ κορυφίσσῃ θεοῖσι.
Οὐ γὰρ εἶπεν Ἰδνεύς, ὃ πίυεσ' ἀνθρώπων οἶνον.
Τ' οὐκ ἀναιμότης εἴσ', εἴς' ἀθάνατοι καλέονται.

Et tout ainsi que d'Helene] Pline dit que la fleur nommée par les Latins *inula*, naquit des larmes d'Helene: d'ou est que les Grecs l'appellent, *Helenium*. Ainsi dit on, que le lis naquit du lait de Junon.

Sur mes vint ans, pur d'offence, & de vice.

Sur mes vint ans] Il est assés aisé de soi.

Franc de travail, une heure je n'ai peu.

Franc de travail] Depuis qu'il fut amoureux, il n'a peu avoir une seule heure de repos. Parainsi prie il la dame d'avoir quelque égart a la peine qu'il souffre: confessant bien, qu'il est trop heureux de languir pour elle: mais la priant toutefois de penser, qu'il est mal aisé qu'u-

ne amour croisse, ou dure toujours, si elle n'est réciproque, & mutuelle. *Miellement*] Doucement. *Le dous venin*] Ainsi mêmes est nommé l'amour par Vergile,

Occultum inspires ignem, fallâsque veneno.

Ma chere neige] Ce quatrain est prins d'un Sonet de Bembo :

*Viva mia neve, e carro e dolce foco,
Vedete com' io agghiaccio, & com' io avampo,
Mentre, qual cera, adhor adhor mi stampo
Al vostro segno, e voi di cio cal poco.*

Que l'amitié d'amitié se compense] Selon Martial qui dit, *Paule, ut ameris, ama.* Et Bion en quelque fragmens, qui nous sont restés de ses Bucoliques,

Σπείρατι πὺς φίλοινας, ἢ ᾗ φίλητι, φίλησθαι.

Et qu'un Amour sans frere ne croit point] Voi ce qu'en dit Heroët en un petit discours, quil en fait apres sa parfaite amie.

D'amour ministre, & de perseverance.

D'Amour ministre] L'esperance en la vie humaine produit de grans biens, & de grans maus. Par elle tel est quelque fois retenu en vie, qui autrement par la force des calamités seroit induit a occire soi-mesme: selon le dit d'Ovide,

Vivere spe vidi, qui moriturus erat.

Parainfi disoit Menandre,

Ἀνθρώπου ἀπὸν οὐκ ἔστιν ἡ ἐλπίς.

Mais au rebours elle est quelque fois dommageable a merveilles, repaisant les hommes d'un vain objet, & leur faisant entreprendre choses desquelles ils ne scauroient venir a fin, par tel moyen les acheminant a une infinité des malheurs. Et c'est ce que dit Euripide:

Ἐλπίς

Ἐλπίς βροτῆς κακίστη· ἡ πολλὰς πάλαι
 Σωτὴρ ἄγεσθαι θυμὸν εἰς ὑπερβολάς.

Mais aus amoureux elle est le plus souvent nuisible, les entretenant toujours en leur follie, & empeschant qu'ils ne se dessempestrent du lien d'Amour. Et combien qu'elle semble aucunement soulager leur martyre, si est ce au vrai, qu'elle ne sert sinon a plus fort les tourmenter, faisant qu'ils sont jour & nuit béans apres ce qu'il ne peuvent obtenir la ou s'ils n'étoient ainsi allechés par elle, le premier refus leur serviroit de guerison. Le poëte donc conoissant l'esperance estre nourrice de ses afflictions, la rejette & deteste, disant que Juppiter ne l'a laissée entre les hommes, sinon pour troubler leur aise, & empeschier leur felicité. Ce Sonet est prins en partie d'un de Bembo, qui commence,

Speme, che gli occhi nostri vele, e fasci.

Et qui les yeus] Qui voiles, & bandes les yeus, & les coeurs d'une ignorance, les asseurant de ce qui est incertain, leur presuadant de sçavoir ce qu'ils ignorent. *Quand Juppiter*] Il suit pour cette heure l'opinion de ceux qui disent que Juppiter couppa les parties honteuses a son pere Saturne, entre lesquels est Fulgentius. *Derrobant l'or*] Mettant fin au siecle d'or, lequel les poëtes disent avoir esté sous Saturne. *Voï Ovide au premier des Metamorfoses. Croyr au fond du Pandorin vaisseau*] J'ai ailleurs raconté la fable de Pandore. Hesiodé dit, que tout sortit du vaisseau, fors l'esperance, qui fut enfermée dedans:

Μίση δ' αὐτίκ' ἔλπις, εἰς ἀρήκτουσι θυμῳ
 Ἐνδὸν ἔμμεν πόνυ καὶ χάλας, εἰδὲ θάλασσαν
 Ἐξίπτη.

Pour ensieller] Pour rendre fiel le miel des hommes. C'est a dire, pour mesler quelque amertume parmi les choses qui leur sont les plus agreables.

Franc de raison, esclave de fureur.

Franc de raison] Il veut dire que les affections amoureuses qui lui rongent perpétuellement le cœur, le conduisent à la mort. Mais il traite cela par une fort gentille allegorie, comparant son amour à une chasse, & dit, que s'estant osté hors du jou de raison, pour s'assujettir à fureur, il poursuit une Fere sauvage, c'est à dire sa dame: ayant pour limier, l'ardeur de son courage, & les affections en lieu d'autres chiens. Mais que les chiens voyans que la Fere ne veut aucunement fuir devant eux: ains leur fait teste, si bien, qu'ils ne la peuvent acrocher: de dépit se ruent contre leur maître, & le devorent. C'est une allusion à la fable d'Actæon, qui est récitée au troisième des Metamorphoses. *Un lon trait*] Un trait est la corde, avec laquelle on mène les limiers à la chasse. Mot de venerie,

Le Ciel ne veut, Dame, que je jouisse.

Le ciel ne veut] Il n'a rien qui requiere grande expolition.

Bien que sis ans soient ia coulés derriere.

Bien que sis ans] Combien que par l'espace de sis ans il ait esté en perpetuel martyre, pour l'amour de sa dame: si est ce, qu'il se sent bienheureux, d'avoir eu la veüe d'une si excellante beauté, seul ornement de nôtre âge. Il dit d'avantage, qu'il est seul, qui l'a parfaitement veüe, ce qui lui a causé la mort: & que c'est le plus grand heur, qu'il receut jamais. *Humblefiere*] Humble en port, & en maintien, mais fiere contre mes prieres. *D'avoir veu la lumiere*] D'estre né. *En ces ans tards*] En ce dernier âge. *Qui les graces attrait par une grace aus graces coutumiere*] Le mot, grace, se prend ici en trois sortes, Au premier lieu il signifie, les amitiés: au second, ce que les Latins appellent, *decor*: au tiers, c'est un nom propre des trois déesses, que les Grecs nomment Charites. *Le seul Avril de son jeune printemps*] La seule beauté de sa jeunesse. *Endore, emporte, enfrange*] Orne. Mots faits à l'imitation de Petrarque. *Seul je m'i veüe*] Il a dit devant, au Sonet qui se commence, Si
seu-

seulement, que ne lui, ne les autres ne l'avoient veüe: maintenant il dit, qu'il l'a veüe, & que les autres n'ont scëu la voir. Mais cette inconstance, & telles petites contradictions sont familières aux amoureux.

Si ce grand Dieu le pere de la lyre.

Si ce grand Dieu] J'ai dit devant qu'Apollon fut amoureux de Casandre. L'auteur dit, qu'il s'estime heureux, d'avoir un si grand dieu pour compagnon d'amours: & que sa peine lui en semble beaucoup plus legere. *Si ce grand dieu*] Apollon, le Soleil. *Le pere de la lyre*] Horace baille cet epithete a Mercure:

*Te canam, magni Jovis, & deorum
Nuncium, curvasque lyrae parentem,*

Toutes choses remire] Voit. Ainsi Orphée:

Κλῆς μέγας, πάντας ἔχει αἰνίας ἄνθρωπων

Ce petit chien, qui ma maistrresse suit.

Ce petit chien] Il nombre beaucoup de choses, desquelles ou le regard, ou l'ouïe, lui remettant en memoire le commencement de ses amours, le contraint a pleurer. *Moissonne Tous le tresors*] Amasse les fleurs. *Zephyre*] Qui est un vent fort apte a la generation, a cause qu'il est chaut & humide. Justin dit, que quand ce vent souffle, les jumains en Espagne conçoivent au seul hanissement des chevaux étans a l'autre rive,

Entre tes bras, impatient Roger,

Entre tes bras] Il se plaint que sa fortune ne lui est aussi favorable en amours, comme elle fut a Roger, lequel dès le premier soir qu'il arriva au château de la belle magicienne Aleine, obtint d'icelle ce que les amans souhaitent le plus. Pour entendre ceci, voi l'Arioste au septième chant. *Empoupant ton navire*] Te conduisant a ton gre. Les vens qui empoupent le navire, c'est a dire, qui le frappent par le derriere (que les marins nom-

nomment la poupe] aident merveilleusement son cours, & sont apellées par les Latins, *venti secundi*; *quod navem sequantur*. Delà est que le vulgaire François dit celui avoir vent en poupe, a qui ses affaires succèdent bien. *Surgir*] C'est ce que Latins disent, *appellere*. *La fingle*] La pousse. Mot de marine.

Je te hai peuple, & m'en sert de tesmoin.

Je te hai peuple] Il dit, que les lieux fréquentés lui sont en haine, & qu'il n'aime que les lieux solitaires, pour mieux a son aise penser aus beautés de sa dame, & pour librement se plaindre; & soupirer. *Je te hai peuple*. Ainsi Horace,

Odi profanum vulgus, & arceo.

Et Petrarque,

*Cercato ho sempre solitaria vita,
(Lorive il sunno, e la campagne, e i boschi)
Per fuggir questi ingegni sordi, e laschi,
Que la strada del ciel hanno smarrita.*

Le Loir] Riviere qui passe près de Vendôme. *Gastine*] Nom de forest. *Braie*] Autre petite riviere. *La Neuf-faute*] Forest. *Sabut*] Colline fertile en bons vins.

Non la chaleur de la terre qui fume.

Non la chaleur] Il dit, que la chaleur, qu'il sent en foi, ne procede d'autre part, que des beaux yeux de sa dame. *l'Avantchien*] C'est le nom d'un astre nommé par les Grecs *canon*, par Ciceron en la traduction d'Arat, *antecanis*, mais en prose, *canicula*: D'ou sont dits les jours Caniculiers, qui sont les plus chaus, & les plus dangereux de toute l'année. *Ce flambeau*] Le Soleil. *D'un bluetter*] Bluettes sont petites étincelles qu'on voit quasi se fondre par l'aer, aus plus chaus jours de l'esté. *Phoebus*] Le Soleil. *Attelé*] Parce que les poëtes lui donnent un chariot. *Devers le Cancre*] Auquel le Soleil entre, selon Prolemace, le xvii. de Juin. *Ou bien devers l'archer*] Auquel il entre, le xviii. de Novembre.

Ni

Ni ce corail, qui double se compasse.

Ni ce corail] Toutes les autres beautés de sa dame ne l'emeuvent point, au pris des yeus *Ni ce corail*] Les levres. *Sur mainte perle*] Il entend les dents. *Le Liban*] Montaigne de Syrie copieuse en arbres odoriferans. *Ni ce bel or*] Le poil. *Ni ces oeillets*] Cette vermeille blancheur de la face. *Le certain archer*] Amour. *Devant le soir finissent ma journée*] Avancent ma mort. Imitation de Petrarque.

De toi, Paschal, il me plat que j'écrive.

De toi, Paschal] Il adresse ce Sonet a Pierre Paschal, gentilhomme natif du bas pais de Languedoc, homme, outre la conoissânce des sciences dignes d'un bon esprit (ausquelles il a peu d'égaus) garni d'une telle eloquence Latine, que mesme le Senat de Venise s'en est quelque fois émerveillé. Les huit premiers vers appartiennent a la louange dudit Paschal. L'argument des sis derniers est aisé de soi. *Vas de l'Arpin les tresors moissonnant*] Vas soigneusement recueillant les richesses de l'eloquence de Ciceron. Il dit cela, parce que Paschal est un des hommes les mieux versés en Ciceron, qui vivent pour le jourd'hui. *Garonne*] Fleuve passant a Tolose, la ou Paschal fait sa plus ordinaire residence. *Si ton Durban*] Michel Pierre de Mauleon, Protonotere de Durban, conseiller en parlement a Tolose, homme tant excellent qu'il semble, que comme l'on dit, Fortune, & Nature, & les Dieus se soient efforcés a le combler de toutes choses souhaitables. Entre luy & Paschal est une si grande amitié, qu'elle est suffisante pour effacer toutes celles, qui sont par les anciens auteurs recommandées. Mais je n'e sauroi mieus les louer, que par les parolles de l'auteur, lequel écrivant une Ode a Durban, dit ainsi:

*Le Ciel ne t'a pas seulement
Elargi prodigalement
Mille presans : mais d'avantage
Il veut, pour te favoriser,
Te faire vanter, & priser,
Par les plus doctes de nôtre âge.*

Lan.

*Languedoc me sert de témoin,
Voire Venise, qui plus loin
S'émerveilla de voir la grâce
De ton Paschal, qui louangeant
Les Mauleons, alla vangeant
L'outrage fait contre sa race.*

*Lors qu'au milieu des pères vîus,
Degorgeant le présent des dieux,
Par les torrens de sa harangue,
Il embla l'esprit des osans,
Comme épics sa & la pléiade
Des sous le dous vent de sa langue.*

Di l'un des deus, sans tant me déguiser.

Di l'un des deus] Il prie quelqu'un (je ne puis penser que ce soit Casandre: car il ne parleroit pas si audacieusement à elle) de lui accorder rondement ce qu'il demanda, ou de lui refuser tout à plat. Petrarque] Faire de amoureux transi, comme Petrarque. Or un Pollux, & ores un Castor] J'en ai raconté la fable ailleurs.

L'an mil cinq cens cent quarante & fis.

L'an mil cinq cens] L'argument est facile. Une telle description du tan est dans Petrarque,

*Mille trecento ventisette, a punto
Su l'hora prima, il di sesto d'Aprile;
Nel Labrinto intrai: ne veggio, ond' esca.*

A toi chaque an j'ordonne un sacrifice.

*A toi chaque an] Il avoit trouvé sa dame en quelque coin à l'écart, ou s'enhardissant de lui découvrir le torment auquel il étoit, pour l'amour d'elle, fit tant, que pour cette fois, elle fut assés gracieuse envers lui. Parquoi il rend grâces à ce coin, disant, qu'il lui sacrifiera tous les ans, & que s'il étoit suffisamment riche, il l'édifieroit un tresmagnifique temple en l'honneur de sa dame. Cypre] Isis sacrée à Venus. Gnide. And-
ibon*

honte] Vilés aussi dédiées à Venus. *Eryce*] Montaigne
le Sicile, ou étoit un beau temple de Venus.

Le pensément, qui me fait devenir.

Le pensément] Quelque bonne dame (à ce que j'en
suis penser) avoit fait promesse de lui faire quelque bon
traitement. Parquoi prévoyant le plaisir, qu'il devoit
recevoir, il prie Venus, si de fortune il meurt en si hon-
neste combat, qu'elle l'emporte en son paradis. Telles
choses échappent quelque fois à ceus qui sont passionnés
d'amour, plus selon leur aveuglée affection, que selon la
vérité de ce qu'ils en pensent.

Quand en songeant ma soldate j'acole.

Quand en songeant] La pratique de ce Sonet (si je ne
me trompe) seroit plus plaisante, que l'exposition.
Pactole] Fleuve de Lydie, parmi les arènes duquel se
trouve beaucoup d'or.

Ode Nepenthe & de liesse pleine.

Ode Nepenthe] Il loue une chambrette, en laquelle,
celle mesme pour laquelle sont faits les deux Sonets pre-
cedens, & d'autres encore semés en ce livre, apres quel-
que assez longue passion, lui fit si bon recueil, qu'il l'en
tenoit pour content. *Nepenthe*] Nepenthe est appellé
en Homere un bruvage aiant telle vertu, que quicon-
que en buvoit, pour ce jour la ne pouvoit sentir en son
esprit aucune facherie. Les vers d'Homere sont tels :

Αὐτὰρ ἄρ' οἷς οἶνον βάλει φάρμακον, ἔησεν ἔκταν,
Νηπυθὲς τ' ἄχλός τε χαυῶν τ' ἐπίληθον αἰπύνων,
ὅς τ' ἠρωταδρόευσεν, ἔπειτα κρητὴρ μέγας,
οὐκ αἶν' ἐφημέριός γε βάλουσι πρὸς δάκρυ πικρὸν αἶν',
οὐδ' αἶν' οἱ ἠρωταδριανὴ μήτηρ τε πικρὴ τε,
οὐδ' αἶν' οἱ ὠκυπέρουσι ἀδελφεὶν, ἣ φίλον οἶον
Χαυῶν δαΐσαν, ἐπ' ὀρθακρυαῖσιν ὀρέσσω.

Nepenthe est dit de *νη* qui signifie privation, & *πενθος* dou-
leur. *Me sont escorte*] Me guident. *Aieus du petit dieu*
Pan

Par ce que des flots de la mer naquit Venus, qui est mère à Cupidon. *Ores ancré*] Imitation d'Horace,

— *Me tabula sacer
Votiva paries indicat uvida
Suspendisse potenti
Vestimenta maris deo.*

Aux dieux marins] Selon la coutume des anciens, les quels échappés de tormente, pendoient leurs habillemens au rivage, en l'honneur des dieux marins.

Je parangonne à ta jeune beauté.

Je parangonne] C'est une comparaison du mois d'Avril à sa dame. Parangonner est égaler. Mot Italien. *Rousséant*] Plein de rosée.

Ce ne sont qu'haims, qu'amôrces & qu'apas.

Ce ne sont qu'haims] Il dit, quoi que sa dame face, qu'il se sent perpétuellement attirer par la beauté de son oeil. Dit d'avantage, que les infinies beautés d'icelle lui font souffrir un torment égal à mille morts. Mais que ce torment lui est si doux, qu'il desire en avoir le sentiment encor après sa mort. *Tant de flambeaux*] D'étoiles. *En Euripe*] Euripe est un détroit de mer, entre Aulide & l'Isle Euboeë flotant & reflotant ordinairement par set fois en vint & quatre heures.

Oeil qui mes pleurs de tes raisons esfuie.

Oeil qui mes pleurs] Il se dit estre tellement apâté des beautés de sa dame, qu'il ne peut estre nuit ne jour sans les voir. *Le greigneur*] Le plus grand. *Troste*] Voie ce que j'ai dit sur le Sonet, qui se commence, O doux parler. *Comme un-oiseau*] Comparaison prinse de Bembo.

Hausse ton aile, & d'un voler plus ample.

Hausse ton aile] Il écrit à Nicolas Denisot, duquel j'ai parlé ailleurs, & le prie, que pour peindre divinement la

la parfaite beauté de Casandre, il vole jusques au ciel, & là, soigneusement contemplant la beauté des dieux, il fantastique, c'est à dire, il imagine en son esprit, un exemple de parfaite beauté. Apres, qu'il brasse ensemble le teint de toutes les plus belles fleurs qui soient : & puis les détrampe avec les argentines larmes, qui coulent de ses yeus perpetuellement. Et que, aiant ainsi apresté son patron, & ses couleurs, il se mette à peindre, avecques toute la plus grande diligence, qu'il lui sera possible. *D'oeil d'Argus*] On dit qu'Argus avoit cent yeus, desquels il i en avoit toujours quatre vint & dshuit qui veilloient. Voi le premier des Metamorfoses.

Vile de Blois le séjour de Madame.

Ville de Blois] On peut conjecturer par ce Sonet, que sa dame est de Blois, a occasion dequoi il louë la vile, & souhète, qu'Amour i face perpetuellement sa résidence. *Le ni des Rois*] Par ce que les Rois de France, en leur petit âge i font communement nourris, & pour la bonne & plaissante situation du lieu i demeurent volontiers. *Loire*] Riviere passant par Blois.

Heureuse fut l'étoile fortunée.

Heureuse fut] L'argument est bien aisé. *La mammelle emmanée*] Remplie de manne. *L'Inde & l'Egypte*] Qui sont pais merveilleusement riches, & plantureus. *Mais plus heureux*] Semblable deduction de propos est en ce que dit Salmacis à Hermaphrodite, à quatrième des Metamorfoses:

— *Puer ô dignissime credi*

*Esse deus, seu tu deus es (potes esse Cupido)
Sivè es mortalis, qui te genuere beati,
Et mater felix, & fortunata profectò,
Si qua tibi soror est, & quae dedit ubera nutrix.
Sed longè cunctis, longèque beator illa est,
Si qua tibi sponsa est, sè quam dignabere taeda.*

L'astre ascendant, sous qui je pris naissance.

L'astre ascendant] Les astrologues, & judiciaires prennent soigneusement garde à l'astre ascendant d'un chacun, c'est à dire, à l'astre, qui du côté de l'orient, monte sur l'horizon, lors que celui, duquel ils enquierent le destin, vient à naître. Car ils tiennent, que de cet astre depend principalement l'heur ou le malheur de la personne: tellement qu'ils le nomment seigneur de la nativité. Notre auteur dit, que son astre ascendant, lors qu'il naquit, étoit dans les yeus de Casandre: & que tout ce qui est en lui depend des yeus, & non de l'astre. On pourroit demander, comment l'astre pouvoit estre dans l'oeil de Casandre, lors qu'il naquit, veu qu'elle n'étoit pas encores née. Mais il faut entendre, que selon la fiction du poëte, elle avoit esté lon tans aus cieus, plutôt qu'elle naquit: comme j'ai touché sur le Sonet, qui se commence, *Nature ornant. Son feu presagieus*] Presagir est sentir les choses futures, devant qu'elles avienent. De ce verbe est derivé le nom, *presagieus. La pyralide*] Pyralides sont petites bestes volantes, qui ont quatre piés, & se trouvent en l'Isle de Cypre, sans telle nature, qu'elles vivent dans le feu, & meurent, des qu'elles s'en éloignent un peu trop. Auteur Plin en l'unsième livre. *Et le Daupin son onde*] Les Daupins meurent, dès qu'ils touchent la terre. Plin au neuvième livre.

De ton poil d'or en tresses blondissant.

De ton poil d'or] Il dit, qu'Amour le voulant navrer, encorda son arc du poil de sa dame, & des yeus d'icelle lui getta deus sagettes, desquelles la premiere le blessa, la seconde le reguerist. A occasion dequoi, il compare l'oeil de sa dame à la hache d'Achille, de laquelle nous parlerons après. *Ainsi jadis sur la poudre Troienne*] Les Grecs alans vers Troie, apres qu'ils furent partis du port d'Aulide, duquel j'ai parlé ailleurs, ou par erreur, ou par la force des vens, furent conduis vers le país de Mysie, ou regnoit pour lors Telephe fils d'Hercule. Ainsi comme ils vouloient prendre terre, les gens du país se presenterent à eux, & les repousserent moult rudement,

si bien

si bien qu'il i eut grande tuerie d'une part & d'autre. Si firent tant les Grecs toutefois, qu'en fin ils gagnèrent le port: & lors commencerent a s'entrechamailler encorres plus fort que devant. Le Roi mesmes i vint en personne acompagné d'un sien frere, qui apres plusieurs beaus faits d'armes, fut tué par Ajax. Le Roi voulant vanger la mort de son frere sur quelcun des ennemis (ne lui chaloit lequel: pourveu que ce fut quelcun des principaus de l'oit) se print a poursuivre Ulysse: & le mit en fuite: mais ainsi qu'il couroit apres, Bacchus voulant rendre la pareille a Agamemnon qui lui avoit peu de jours devant, fait un trébeau sacrifice, fit soudain naître un sep de vigne devant les piés de Telephe, qui le fit choir. Etant cheu, Achille lui donna un grand coup de hache en la cuisse gauche. Ce que nôtre auteur mesmes a touché dans les Bacchanales, disant ainsi,

*Teleph' sentit en la sorte
La main forte
Du Grec, qui le combatit,
Quand au milieu de la guerre,
Contre terre
Un sep tortu l'abatit.*

Le conflit dura jusqu'a ce que la nuit contreignit chacun de se retirer. Le lendemain furent envoyés ambassades de tous côtés, pour obtenir quelques trêves, durant lesquelles, on peut ensevelir les mors: ce qui fut acordé. Ce tans pendant, quelques capitaines Grecs parans prochains de Telephe, s'en vindrent vers lui, & s'estans faits conostre, lui remontrèrent, que ses gens avoient eu tort de si durement recevoir les Grecs, qui ne venoient la en intention de les offenser, ains seulement pour aller vers Troie, vanger le ravissement d'Helene. Telephe répond qu'eus mesmes en étoient a reprendre, & que s'ils lui eussent envoyé ambassades pour l'advertir qui ils étoient, & quelle étoit l'occasion de leur entreprise, il fut venu audavant d'eus, amiablement les recueillir. Apres plusieurs propos, Telephe fit crier a ses gens, que nul ne fut plus si hardi d'empêcher les Grecs, ains qu'on les laissât prendre terre a leur plaisir. Parquoi la plus part des capitaines Grecs sortis de leurs naus, vindrent

drent trouver le Roi en son palais, & lui amenerent deux excellans mires, Machaon, & Podalyrie fis de Aesculape pour donner ordre a sa plaie. Le Roi leur fit de tres-beaus presans, & les fêtoia tresbien par l'espace de quelques jours, apres lesquels, voians la mer bonasse, & le tans propice a naviguer, prenans congé de lui, reprindrent leur route. Huit ans après, Telephe ne pouvant trouver aucun remede a sa plaie, receut un oracle, qu'il falloit que celui mesme qui l'avoit blesé, le reguerist. Parquoi venant vers Achille, en peu de jours, par le moyen d'icellui receut entiere guerison. Ainsi le racontent en partie Dictys dans le second livre de la guerre de Troie, en partie le Commentaire de Lycofron. Ovide,

*Vulnus Achilleo quae quondam fecerat hosti,
Vulneris auxilium Pelias hasta tulit.*

Les uns disent, que pour le reguerir, il ne fit que le refrapper de la mesme hache au mesme endroit. Pline dit, qu'il i appliqua de la rouille de sa hache, laquelle a vertu de lier, secher, & restraindre. Claudian dit, qu'il i appliqua quelques herbes :

Sanus Achilleis remeavit Telephus herbis.

La hache Pelienne] Thesfalienne. Pelion, montaigne de Thesfalie.

Ce ris plus dous que l'oeuvre d'une abeille.

Ce ris plus dous] Il raconte les merveilleus effets de la beauté de sa dame. *Que l'oeuvre d'une abeille*] Que miel. Ainsi Nicandre,

ἄλλ' ὅτ' ἐξ ἑστέρας διὰ τὴν ἑστέραν μάστιγι

& en un autre lieu,

ἄλλ' ὅτ' ἐξ ἑστέρας διὰ τὴν ἑστέραν μάστιγι

Ces doubles lis] Les dans. *Ces diamans*] Il entend encore les dans. *Et ces dieux cieus*] Deus sourcis. *Sur deux estres*] Sur deux yeux. *Mesme l'orient*] D'où viennent

lient les meilleures odeurs. *Le charme d'un vois*] Une vois si douce, qu'elle émeut mesmes les choses insensibles. *Planer*] Se convertir en plaines. C'est ice que les Latins disent, *subfidere*. *Montaigner*] S'élever comme montaignes. Mot nouveau.

Dieus, si la haut s'enthroné la pitié

Dieus si la haut] Il maudit un qui lui faisant le guet l'empéchoit d'aler de nuit vers sa dame. *Detraquant*] Desuoiant. *Phinte*] J'en ai desia raconté la fable.

J'irai toujours & rêvant & songeant.

J'irai toujours] Il est aisé de foi. *L'angelette*] Ainsi est souvent nommée Madame Laure par Petrarque.

Epouanté je cherche une fontaine.

Epouante] Il raconte un songe sien, qui le mit en merveilleuse fraieur. *Une fontaine*] Les anciens, quand ils avoient veu, par nuit, quelque mauvais songe, souloient au matin s'en exier, c'est a dire purger, & nétoier, se lavans dans quelque fontaine, ou dans la mer: comme fait Circé au quatrième d'Apolloine,

— Ἰσθὶ ὃ Κίρκη
 Εὖρον ἀλλ' ἐπέδρασε κατὰ ἐπιφαιδρίαν
 Τέλει δ' εὐχρίσται ἀνέγκουσι ἐκτοίχῳ.

Je brosfai] Brosfer est courir a travers le bois, sans regarder a rien qui puisse empescher le cours du cheval. Mot de venerie.

Las! je n'eusse jamais pensé.

Las! je n'eusse jamais pensé] Il se plaint de la cruauté de sa damé, & des yeux qui furent cause de sa prise: asseurant toutefois, quoi qu'elle face, qu'il fera constant jusqu'a la mort. Grande partie de cette chanson est tirée d'une lettre de Brandamant, qui est au quarantequatrième chant de l'Arioste.

Hh 3

Un

Un voile obscur par l'horizon espars.

Un voile obscur] Sa dame étant alée, par pascetaris, cueillir des fleurs, le tans se changea tellement qu'il se print a venter, gresser, pleuvoir, tonner, éclairer tout ensemble. Elle voyant cela, ne fit que simplement donner une gracieuse oeillade vers le ciel, par la vertu de laquelle le tout fut incontinent apaisé. *Frapoit a bonds*] Bondissoit sur la terre. Vergile,

— Crepitans salit horrida grando.

Defia Vulcan] Le fevre des dieus. *De ses soudars*] Des Cyclopes, qui forgent les foudres a Juppiter. *Voilà l'Ode des peintures contenues en un tableau, qui est au second livre. Et Juppiter*] Ainsi Vergile,

*Ipse pater media nimborum in nocte, corusca
Fulgmina molitur dextra.*

Des vens sortis remprisonna les tropes] Les fit rentrer dans les cavernes d'Æolus. *Et ralenta*] Arresta. *Et de Juppin*] De Juppiter. Mot François ancien.

En autre part les deus flambeaus de celle.

En autre part] Absent de sa dame, il souhète pouvoir devenir Cyne, disant qu'il s'en voleroit vers elle, & se presenteroit droit devant ses yeus, affin que les sagettes qui en sortent, lui perçassent le flanc, & qu'estant ainsi percé, il teindroit dans son sang tout son plumage, pour lui faire entendre la peine qu'il souffre, si bien qu'il espereroit l'énouvoir a pitié, ores qu'elle fut aussi dure qu'un rocher.

Si tu ne veus les astres dépiter.

Si tu ne veus] Ce Sonet est presque pris d'une oraison de Fœnix qui est en Homere au neuvième de l'Iliade, la ou il dit, que les prieres sont filles de Juppiter, & que qui les reçoit amiablement, elles lui rendent le plaisir apres, quand l'occasion s'i offre: mais quand que
qu'un

qu'un les regrette orgueilleusement, elles s'en vont complandre a leur pere, & font tant qu'il leur donne pour compagne, Ate, qui est déesse de dommage, affin de punir celui qui les a regrettée. *Toujours le ciel*] Tel est le commencement d'une Ode a Singelais, qui est vers la fin de ce livre.

Entre mes bras qu'ores ores n'arrive.

Entre mes bras] L'argument est facile. *Nouveau Sylvain*] C'est a dire, je me ferois un nouveau Sylvain, affin d'alenter & apaiser avec elle l'ardeur de mon amour. *Sylvains* sont les dieux des forets. *Un de ces Paladins*] Un de ces vieux chevaliers errans de la table ronde.

Que tout par tout dorenavant se muë.

Que tout par tout] Il desire, que toutes choses impossibles, & contre nature se fassent: parce que quel qu'une lui a rompu la foi, ce qu'au paravant, il eut estimé du tout impossible. Il est certain, que ce Sonet n'appartient en rien a Casandre. *Soit désormais Amour soule de pleurs*] Ce que Vergile dit estre impossible.

*Nec lacrymis crudelis Amor, nec gramina rivis,
Nec cythiso saturantur apes, nec fronde capellae*

Une sentence semblable a celle de ce Sonet est dans Vergile, en l'Eglogue huitième.

*Nunc & oves ultrò fugiat lupus, aurea duræ
Mala ferant quercus, Narcisso floreat alnus.*

& ce qui suit après.

Lune à l'œil brun, la dame des noirs chevaux.

Lune à l'œil brun] Il dit que ses souhaits sont contraires a ceus de la Lune: car elle tenant entre ses bras son Endymion voudroit bien que la nuit durât fort long tans. Mais parce qu'il ne peut de nuit jouir du bien, que lui apporte la veüe de sa dame, des le commencement de la nuit, il souhaite le jour. *A tes desseins*] A tes pensées.

H 4

Ton

Ton dormeur de Latmie] Endymion fut un fort beau jeune homme, duquel la Lune étant amoureuse, l'endormit d'un sommeil perpétuel en une Montaigne de Carie nommée Latmie, afin de le pouvoir baiser mieux à son aise. Auteur Cicéron au premier des Tusculanes. Les autres le racontent autrement. Mais ce ne seroit jamais fait. *Qu'une course endormie Emblât le trein de ton char*] Que ton char courust plus lentement, afin que la nuit fut plus longue. *Pour voir le jour*] La beauté de ma dame.

Une diverse amoureuse langueur.

Une diverse] Il se dit estre fort étrangement tourmenté, ayant toujours les yeus en eau, & le coeur en feu: & desire n'avoir que l'un ou l'autre, afin de pouvoir mourir. *Sans se meurir*] Metafore prinse des fruits. *Un Montgibel*] Montaigne de Sicile nommée par les vieux Latins *Aetna*. Vei le livret, que Vergile en a fait. *Mais deus venins*] Et cette fin, & presque tout ce Sonet est semblable à un d'un Italien nommé Antonio Francesco Rinieri, qui est tel,

*Amore, ond' éch' entron' l'mio petto i senta
La fiamme e'l ghielo in un medesimo loco?
Ne però si consuma il ghiaccio al foco,
Ne la fiamma dal giel pur ancho è spenta.
Fero duol certo, ch'al mio cuor s'auventa
Fra duo contrari, oue non cede un poco
A l'altro l'uno, anzi con aspro givoco
L'un con l'altro piu rio sempre diventa.
O pra altero Signor sola il tuo ghiaccio,
O nel mio cuor sol con le fiamme vieni,
Se de la morte mia tanto ti cale.
Che trar non mi pos' jo di quest' impaccio,
Et non puot' huom perir di duo veleni,
Mentre contende l'un con l'altro male.*

Puis que cet oeil qui fidelement baille.

Puis que cet oeil] Il dit, que tout lui déplait pour l'absence de sa dame, tellement qu'il fut ia mort de dueil, si quelque dieu, lors qu'il est prest de mourir, ne lui

lui faisoit tourner l'œil vers le pais ou est la demeure de sa dame. Semblable presque est le cxor. Sonet de la premiere partie de Petrarque.

Comme le chaut ou dedans Erymanthe.

Comme le chaut] Il dit, que comme la neige se fond au soleil, ainsi ses yeus se sont fondus en deus ruisseaus par la force des rayons qui procedent des yeus de sa dame. *Erymanthe*] Montaigne d'Arcadie. *Rhodope*] Montaigne de Thrace. *Herbes ne fleurs*] Les ruisseaus sont delectables a voir, pour la varieté des fleurs, desquelles ils sont communément entourés: mais il dit, qu'aupres des ruisseaus, ausquels ses yeus sont convertis, il n'i croît autres herbes ni plantes, que celles qui finissent tristesle. *Ils*] Arbres malheureux, nommés en Latin, *taxi*.

De soins mordans & de soucis divers.

De soins mordans] Ce Sonet a esté fait contre quelques petits secretaires, muguets, & mignons de court, lesquels aians le cerveau trop foible pour entendre les écrits de l'auteur, & voians bien que ce n'étoit pas leur gibier, a la coutûme des ignorans, faignoient reprendre, & mépriser ce qu'ils n'entendoient pas. Le Poète donc, s'adressant a un, qui étoit leur principal capitaine (auquel il ne veut faire cet honneur que de le nommer) lui dit, qu'il dégorge le venin de son envie, tant qu'il voudra, & que, avec tout les siens il s'efforce de tout son pouvoir a lui nuire: car il se sent suffisant, pour foudroier tout leurs efforts, par la vehemence de ses écrits. *Alcides*] Hercule vainqueur des monstres, a cette cause nommé par les Grecs *Ἀλκίμαν*, c'est a dire, chassermal. Il fut nommé Alcide, ou a cause de son aïeul Alcée, ou du mot *ἄλκις*, qui signifie force.

De cette douce & fielleuse pasture.

De cette douce] L'argument n'a point de difficulté, *fielleuse*] Amere, comme fiel. *Riagas*] C'est une espece de poison. *D'une veine peinture*] D'un portrait, duquel

quel j'ai parlé devant. *Un vat Narcisse*] Car je me consume au regard d'une peinture, comme il se consuma voyant son image dans la fontaine. J'ai raconté la fable de Narcisse, au Sonet qui se commence, *Je voudrois bien. Epâmer*] Rendu maigre & debile.

Que lâchement vous me trompés mes yeus.

Que lâchement] Parce qu'au Sonet precedant, il se-
toit comparé a Narcisse, il décrit en cettui-ci les com-
plaintes que Narcisse faisoit, se sentant peu a peu consu-
mer. *L'amoureux Cephiside*] Narcisse fis de Cephise
fleuve de Boeotie. *Une belle fleur*] Qui fut nommée
de mesme nom, comme lui.

En ma douleur, las chetif, je-me plais.

En ma douleur] Il dit, que pour aimer, il reçoit main-
tenant peine, maintenant plaisir, & que tous deus lui
sont également plaisans. *Les feus*] Les étoiles. *Ama-
ranthe*] Fleur, que le vulgaire nomme, Pasfevelous.

Or que Juppín époint de sa semence.

Or que Juppín] Il décrit le printans, disant qu'en la
saison, en laquelle toutes choses se resjouissent, il de-
meure solitaire & pensif en perpetuelle tristesse. *Or*]
Ores. Que Juppín] Prins de Vergile au second des Geo-
orgiques,

*Vere tument terrae, & genitalia semina poscunt.
Tum pater omnipotens foecundis imbribus aether
Conjugis in gremium laetae descendit, & omnes
Magnus alit magno commixtus corpore foetus.*

La ou Serve dit, que Jupiter se prend pour l'aer, & Ju-
non pour la terre. Le sens est donc, que l'aer, comme
épris d'une ardante amour de la terre, lui verse dans le
sein une pluse, qui est apte a la generation. *Epoint*] Pi-
qué, chatouillé. *De sa semence*] Metafore prinse des
animaus, ausquels la semence, lors quelle est copieuse,
excite le desir d'engendrer. *Hume a lons vrais les feus*
acou-

accoutûmes] Devient amoureux de la terre, selon sa coutume. *Aus grans vaisseaus*] Aus navires. Ainsi Horace décrivant le printans,

Trahuntque fideas machinae carinas.

Et Virgile,

*Inde ubi prima fides pelago, placataque venti
Dant maria, & lenis crepitans vocat Auster in altum,
Deducunt socii naves, & littora complent.*

Et que l'oiseau] Le rossignol. *Du Thracien*] De Terée. Pandion roi d'Athènes eu deux filles, desquelles l'une eut a nom, Progné, l'autre, Philomele. Progné fut mariée a Terée roi de Thrace, avec lequel aiant demeuré par l'espace de cinq ans, un jour entre autres, elle dit a son mari, qu'elle avoit grand' envie de voir sa soeur: parainfi, Monsieur, dit elle, je vous prie, ou de permettre, que je l'aïlle voir, ou de faire tant envers mon pere, qu'il la laisse venir en ce pais, se recréer avecques moi, pour quelque tans. Terée lui aiant fait responce, qu'il aimoit mieus l'aller querir, pour la fêter mieus a son aise, commanda qu'on aprestât des navires: & peu apres montant sur mer, fit voile vers Athenes, ou il obtint aisément du bon homme Pandion, qu'il lui fut permis mener Philomele pour quelque tans voir sa soeur. Parquoi prenans congé de lui, remonterent sur mer. Or est a noter, que Terée, dès qu'il vit Philomele, en devint tresamoureux, & delibera bien en loimesme, si on la lui bailloit, qu'il ne la remenerois pas pucelle. Etant donc de retour en Thrace, aussi tôt, qu'il fut débarqué, il la print par la main, & la mena dans des étables, ou par force il executa sa meschante deliberation. Puis voyant qu'elle criioit, & s'arrachoit les cheveux, il eut peur, que sa méchanceté fut descouverte. Si lui coupa la langue, & l'aïant enfermée, la donna en garde a quelques serviteurs, leur defendant sur peine de la vie de la laisser sortir, & d'en parler aucunement. Ce pendant, il faignit qu'elle étoit morte en chemin. Aiant par l'espace d'un an demeuré en telle misère, elle se va aviser, de tirer a l'éguille, en une toile, tout le tort, que lui avoit esté fait: ce qu'elle fit, & apres pria par signes une pauvre

vre femme de porter cette toile a la roine. Laquelle apres avoir par ce moien entendu le fait, fut merveilleusement courroucée, & delibera de s'en vanger. La nuit qu'on sacrifioit a Bacchus, Progné trouva moien d'aller querir sa soeur, la ou elle étoit, & de la conduire secrettement jusqu'en sa chambre. La ou toutes deus se prirent a pleurer a chaudes larmes, & l'une par paroles, l'autre par signes, a deliberer de la vengeance. Sur ces entrefaittes, voici arriver un petit fis, que Progné avoit eu de son mari, qui se nommoit Itys, ou Ityle, lequel se print a lui tandre les bras, lui voulant sauter au col. Mais elle meüe de courroux, lui passa une épée au travers du cors: & l'ayant detranché par pieces, en fit une partie bouillir, l'autre rôtir: puis quand Terée se voulut mettre a table, elle lui servit de ce mets, tellement que le pere se soula de la cher du fis. Sur le millieu du dîner, il se prend a demander, ou étoit Itys, ne sachant pas, qu'il en avoit desia grande partie dans son cors. Et lors se presenta Philomele, qui jusqu'a ce point la, s'étoit tenue cachée, & tenant entre ses mains la teste de l'enfant encores toute sanglante, la rua contre la face du pere. Lequel alors conoisant ce qui étoit venu, plus effrayé qu'on ne pourroit penser, dégainant son épée, se print a poursuivre les deus soeurs. Mais ainsi qu'elles fuioient, par le vouloir des dieux, Progné fut changée en hirondelle, & Philomele en rossignol. D'où est que les poëtes disent, que l'hirondelle en son chant deplore la mort de son fis: & le rossignol l'outrage que Terée lui fit. Voi Ovide au sisième des Metamorfoses. *Du Thracien* } De Terée. *Les tangons* } Les querelles, les complaints.

Atant par mort mon coeut desalié.

Atant par mort] Il avoit aimé quelque autre plustôt que Casfandre, laquelle venant a mourir, il pensoit desia estre hors des liens d'Amour. Mais incontinent qu'il vit Casfandre, il en devint encor' beaucoup plus amoureux qu'il navoit esté de la premiere. *Idaliens*] Veneriens. Idalie est une vile de Cypre.

Puis

Puisfai - je avoir cette Fère ausfi vive.

Puisfai - je avoir] Il fouhète tenir ausfi bien fa dame vive entre les bras, comme il a vivement empreinte dans le coeur. Ce commencement est de Bembo ;

*La fera, che scolpita nel cor tengo,
Così l'havesf'io viva entro le braccia.*

Contre le ciel mon coeur estoit rebelle.

Contre le ciel] Il dit, que devant qu'estre né, il avoit desia veu sa dame au ciel, & avoit esté fatalement épris de l'amour d'icelle. *Contre le ciel*] Contre l'amour à laquelle j'étois éternellement prédestiné par un arrest celeste. *Ains que vestir cette escorse nouvelle*] Devant que mon ame descendit du ciel, pour entrer dans le cors. Tout ceci est dit selon l'opinion des Platoniques. *Que j'en refu blessé*] Il veut dire, qu'il en avoit ja esté une fois blessé, lors que premièrement il la vit au ciel.

Voici le bois, que ma sainte Angelette.

Voici le bois] Il rememore les lieux, ausquels il avoit veu sa dame, & dit, qu'Amour ne lui permet de penser en autre chose. *Il chanter*] Imitation de Petrarque,

*Qui canta dolosamente, e qui s'asfisse:
Qui si rivolse, e qui ratenne il passo:
Qui co begli occhi mi traffisse il core.
Qui disse una parola, & qui sorrise:
Qui cangio'l viso Inquesti pensier, lasso,
Notte, ed i tiemmi il signo nostro Amore.*

Sus le mestier] Mestier, ourdir, trame, sont mots prins des tisserans.

Sainte Gâtine heureuse secretaire.

Sainte Gâtine] S'étant aperceu à la contenance de sa dame, que les vers, qu'il avoit falts pour l'amour d'elle, lui étoient agreables, il dit, qu'il se prevoit desia poë-
te,

te, & qu'il veut, que la forest de Gâtine lui serve de laurier pour le couronner, & que le fleuve du Loir lui soit en lieu de Castalie. *De ma douce Thalie*] Il entend sa dame. Thalie est le nom propre d'une des Muses. *Castalie*] Castalie est une fontaine sacrée aux Muses, qui est au pié du mont Parnasse.

Encependant que tu frappes au but.

Encependant] Tandis que Balf entendif a l'étude, tâche d'acquérir la perfection de vertu & de sçavoir: nôtre auteur étant au pais de Vandomois, se dit hanter les lieux solitaires, pour se desennuier, & ne pouvoir toutefois tant faire, qu'Amour perpetuellement ne l'accompagne. *Que l'Ascrean*] Hesiodé, lequel, combien qu'il fut de Cumes, si est ce que parce qu'il fut nourri en une ville de Boeotie, nommée Ascre, il est communément nommé Ascrean. *Mais quelque horreur*] Prins de Petrarque,

*Ma pur si aspre vie, ne si selvagge
Cerca non se, ch' amor non venga sempre
Ragionando con meco, & io con lui.*

Quel bien aurai-je apres avoir esté.

Quel bien aurai-je] Il se réjouît, prevoyant l'aïse qu'il recevra, mais qu'il revoie sa dame, de laquelle il avoit esté long tans absent. *Qui le Soleil*] Prins de Petrarque. *Comme du Grec*] d'Ulysse. *De la lote*] La lote est un arbre en Afrique, portant un si dous fruit, que les gens du pais ne vivent d'autre chose, & sont a cette raison nommés Lotofages, c'est à dire; mengours de lote. Ainsi qu'Ulysse passoit par la, quelques uns de ses gens ayant goûté de ce fruit, i étoient tellement affriandés, qu'ils ne vouloient plus retourner en leur pais. Mais Ulysse les fit mener par force jusques dans les navires, & les i fit tresbien lier, & par ce moyen les ramena. Voi le neuvième de l'Odysée.

P. M.

Puis que je n'ai pour faire ma retraite.

Puis que je n'ai] Il dit, que veu, qu'il ne peut se retirer des prisons d'Amour, il voudroit avoir la poitrine de verre, ou de crystal, afin que sa dame peut voir, qu'elle affection il lui porte: & que lors ce lui seroit un plaisir que de mourir, esperant d'estre regretté par elle. *Comme Thesée*] Thesée par le conseil d'Ariadne, défit le Minotaure, & sortit du Labirynth, ayant reçu d'elle un filet pour guider ses pas. Serve raconte amplement cette fable, sur le commencement du sisième de l'Aeneide. Catulle l'a divinement décrite aus Argonautiques. *Dans les erreurs de Crete*] Dans les erreurs d'Amour, qui sont semblables a celles du Labirynth, qui estoit en Crete. *Eusse - je au moins*] Ainsi Bembo,

*Havesf' io al men d'un bel crystalle il core:
Ce quel ch'io taccio, e madonna non vede
De l'interno mio mal, senz' altra fede,
A suoi begli occhi tralucesse fore.*

Sur ma dépouille éteinte] Sur mon cors desia mort.

Ha, Belacueil, que ta douce parole.

Ha, Belacueil] Ce Sonet est tiré du Romant de la rose, la ou Belacueil meine l'amant dans le verger d'Amour. Par cette fiction on peut entendre, comment Amour abuse les siens.

En escrimant un Démon m'élança.

En escrimant] Quelque fois escrimant d'une épée rabatuë, il se blesä bien fort au bras: dont il fainc que quelque Demon, c'est a dire quelque mauvais Ange lui lança ce coup. Incontinent sa dame acourut vers lui pour le panser. Mais il dit, que si elle avoit envie de lui donner guerison, elle devroit plutôt se foucier de guerir la plaie qu'il a dans le parfond du coeur. *Mousse*] Non tranchant. Mousse, est ce que les Latins disent, *hebes*. *D'une arme*] D'une épée.

Tou.

Toujours des bois la fime n'est chargée.

Toujours des bois] Il dit, que toutes choses ont quelque intermission, fors son tourment, qui ne le laisse jamais en repos. *Sous les toisons d'un hyver*] Sous les neiges. *La mer Egée*] Qui est toutefois la plus tempestueuse mer, qu'on sache; comme témoinne Denys en sa cosmographie:

Οὐ γὰρ τις αἰὼν ἐναλίγκια πόρτ' ὀφείλει
ῥ' ἴσθαι μεριμνῶν ἵπρ' ὅ· πέρ' Ἀμφιτείης.

De feconder une guerre en moimesme] De faire qu'une guerre naisse perpetuellement dedans moi. *O fort Thebain*] Il s'adresse a Hercule, qui purgea la terre de monstres: & dit, que s'il pouvoit combattre la force du soïn, qui lui ronge l'esprit, on pourroit bien conter cela pour le troisieme de ses beaux faits. *Ta serve vertu*] Parce que tout ce que fit Hercule, fut en obeissant a Eurysthée. *Le troisieme*] Parce qu'on nombre douze principaus labours d'Hercule, combien qu'il i en a beaucoup d'autres.

Je veux brûler pour m'en voler au cieus.

Je veux brûler] Il dit, qu'il est contant de se brûler aus raisons qui sortent des yeus de sa dame: afin que son esprit separé du cors s'en vole jusques au ciel, pour contempler, & adorer la beauté divine, de laquelle est venue celle qui reluit en sa dame. *Comme le fis d'Alcmene*] Comme Hercule, qui se brûla sur une montaigne de Thesalie, nommée Oete. Voi le neuvieme des Metamorfoses d'Ovide, & la derniere Tragedie de Seneque. *Chatouille de son mieus*] Point d'un desir du bien qu'il espere avoir après qu'il sera separé du cors. *Rebelle*] Se fâchant d'i demeurer. *Se promeine*] Comme desirans de sortir.

Ce fol penser pour s'en voler plus haut.

Ce fol penser] Il veut dire par ce Sonet, qu'il se devroit retirer de penser en sa dame, veu qu'en i pensant il excite un feu dedans soi, que non seulement ses pleurs, mais

mais toute l'eau de la mer ne sauroit éteindre. Mais il déguise cela par une allegorie, & faisant une allusion a la fable de Daedale, qui pour soi, & pour son fis Icare fit des aeles jointes de cire, avec lesquelles ils s'en volerent hors de Crete, ou ils étoient detenus prisonniers, il dit, que son Penfer s'est aussi emplumé d'aeles cirées (par ces aeles entendant une vaine & foible esperance) afin de parvenir a la hauteur de sa dame. Dit davantage, que Raison qui le devoit retirer de telle entreprise, le voit bien, & si n'en tient conte. A la fin il admoneste ce Penfer, qu'il ne s'adresse plus en si haut lieu, de peur qu'a la fin il se voie déplumer en brûlant. C'est a dire, qu'il se voie embraser d'amour, & dénuër d'esperance. Une telle invention est dans un Sonet de l'Arioste, qui se commence, *Nel mio pensiero*:

Or que le ciel, or que la terre est pleine.

Or que le ciel] Il est assés aisé de foi.

Je ne suis point, Muses, acoutumé.

Je ne suis point] Il dit, que s'il est poëte, ce n'est point pour avoir veu les Muses, comme Hesiodé, ne pour avoir beu de l'eau d'Hippocrene, ains que cela provient du bel oeil de sa dame. *Sous la tarde serte]* Hesiodé dit que les Muses vont de nuit :

Ἐννύχαι τρυγὸν μελαγχλίου ὄσσαν ἰστέον.

Fille du pié] Voi ce que j'ai dit en l'exposition du veu, qui est tout au commencement du livre. *Et si ma vois recrée]* Prlns d'Horace,

Quod monstror digito praetereuntium

Romanae fidicen lyrae :

Quod spiro, & placeo, si placeo, tuum est.

Le ciel te devoit] Les dieus te devoient faire naître. *Quand le Thuscan]* Petrarque. *Sorgue.* Riviere passant pres d'Avignon. *Et sa Florence]* Ville d'Italie, de laquelle il étoit natif. *Et son Laurier]* Sa dame Laure.

Tom. IV.

Ii

Ni

Ni les dédains d'une Nymfe si belle.

Ni les dédains] Il dit, qu'il n'i a rien, qui le feroit empêcher d'être amoureux jusqu'à la mort.

Dedans le lit ou mal fain je repose.

Dedans le lit] Se reposant dans un lit, ou sa dame avoit esté tormentée, par quelque tans d'une fièvre tierce: il dit que dans ce mesme lit il endure un autre fièvre, c'est à savoir une fièvre amoureuse. Mais il i a difference entre la sienne, & celle de sa dame. Car celle de sa dame faisoit, qu'elle avoit maintenant froid, maintenant chaud: mais le sienne fait, qu'il a froid & chaud tout ensemble. Sa dame n'étoit tourmentée, que de deux jours l'un: mais il est tourmenté perpetuellement.

O trais fichés dans le but de mon ame.

O trais fichés] Il invoque toutes les choses qu'il peut ou voir, ou penser: & les prie de contempler la grandeur de la peine, qu'il souffre. Un sonet tout semblable est dans Petrarque, qui se commence, *O passi sparsi. D'esperance casés*] Vuides d'esperance. Il prend, *casé*, ainsi que les Latins prennent, *casus*. Vergile,

Demisere nect: nunc casum lumine lugent.

Manes] *Manes* se nomment en Latin les ames sorties des cors. Il fault naturaliser, & faire François ce mot là, veu que nous n'en avons point d'autre.

Las! force m'est qu'en brûlant je me taisse.

Las! force m'est] Combien qu'il sente une douleur insupportable, si fault il, qu'il la souffre en se taisant: Car en se plaignant, il ne fait que plus fort alumer son feu: Si est il toutefois heureux d'estre en tel point martyré, veu que la beauté de sa Dame lui a esté premièrement occasion de se dessempestrer de l'ignorance, & de peu a peu élever son esprit à la contemplation de la beauté des choses celestes & divines. *Je me tais? non.*] Cette

Cette figure est nommée par les Grecs *Amour Mars*: Les François la peuvent nommer, Correction.

Amour & Mars sont presque d'une sorte.

Amour & Mars] C'est une comparaison des amoureux, & des gendarmes, prise entièrement d'une Éloge d'Ovide, qui se commence,

Militat omnis amans: & habet sua castra Cupido.

Rivaus] Compagnons d'amour.

Jamais au cœur ne sera que je n'aie.

Jamais au cœur] Il se réjouit d'un salut que sa dame lui avoit donné, avec un gracieux sourris: prévoyant par là, combien de joie lui apportera le don de jouissance.

Au cœur d'un tal, émaillé tout du rond.

Au cœur d'un val] Il dit, que se promenant quelque fois en un lieu solitaire il aperceut sa dame, & incontinent acourut vers elle, pour pensant desia la manière qu'il devoit tenir à lui déclarer la grandeur de sa peine. Mais celui qui la menoit en croupe, donna des espérans au cheval, & l'en emmena. *Avant-pensoit*] Avantpenser est ce que les Grecs disent, *προνοέω*. *Quand un Centaure*] Ainsi appelle il celui, qui menoit Casandre en croupe. Les Poètes faignent, comme j'ai dit devant, que les Centaures étoient à demi hommes, à demi chevaux. Mais au vrai, ce furent peuples de Thessalie, qui premiers monterent à cheval: & le simple peuple les apercevant de loin, par derrière, jugeoit qu'ils étoient mi chevaux, & mi hommes. *Kivars* en Grec, est à dire, piquer.

Veuve maison des beaux yeux de Madame.

Veuve maison] Il parle à une maison, en laquelle sa dame avoit quelque fois coutume de résider: & dit que comme le Soleil est l'ornement du ciel, ainsi l'oeil d'i-

celle étoit l'ornement de la maison : qui fait qu'elle étant absente , il ne sçauroit aucunement prendre plaisir.

Puis qu'aujourd'hui pour me donner confort.

Puis qu'aujourd'hui] Il louë des cheveux de sa dame , qu'elles lui avoit donnés pour en faire des brascelers. *Mes ennemis*] Amour & ses suppoits. Voi ce que j'ai dit sur le Sonet, *Quand le Soleil. D'un si beau crin.*] Il dit que les cheveux d'Apollon , ne ceus de la roine Berenice ne furent jamais si beaux , comme ceus que sa Dame lui a donnés. *Le Dieu que Dèle honore*] Apollon , qui est toutefois louë d'avoir belle perruque. Orphée ,

Χρυσόν μου , καὶ παρὰ φήμεις , χρυσμός τ' ἀπαφαίωσι.

Ni les flambeaus du chef Egyptien] Berenice roine d'Egypte , a cause d'un vœu qu'elle avoit fait pour son mari Ptolémée surnommé Euergete (lequel étoit aussi son frere) appendit ses cheveux , qu'elle avoit merveilleusement beaux , au temple de Venus. Le lendemain ils n'i furent point trouvés. Lors un grand Mathématicien nommé Conon , pour apaiser le roi , qui en étoit fâché , lui fit croire , que les dieus les avoient faits venir au ciel , & les avoient changés en un astre de set étoiles , lequel est encores aujourd'hui nommé la perruque de Berenice. Callimach en fit une elegie , qui a esté tournée en Latin par Catulle , & se commence ,

Omnia qui magni dispexit sidera mundi.

Je m'asseuroi qu'au changement des cieus.

Je m'asseuroi] Il dit , qu'il esperoit , qu'au changement de l'année , son destin se changeroit aussi , & qu'il ne feroit plus si âprement tormenté. Mais voiant le dernier jour de Decembre , & le premier de Janvier estre plus vieux , il prend de la un presage , qu'il pleuvra sa vie par les yeus , c'est à dire , qu'il se consumera de pleurs , tout le long de l'année. A la fin il prie sa dame , ou qu'elle apaise ses pleurs , ou qu'elle lui en face tant getter , que le ruisseau qui en sortira soit suffisant pour i étou-

étouffer sa flamme. *Et que sa trace en serpent retournée*] Il semble que l'an se retourne en soi mesmes, comme un serpent; d'ou mesme il a prins le nom: car, *An*, en composition de mots Latins signifie quelque rondeur. De la sont, *Annus*, *annulus*, *ambio*, *ambustus*, *ambesus*, & tels autres. Vergile,

Atque in se sua per vestigia volvitur annus.

A cette occasion les Egyptiens, comme tesmoigne Orus Apollo, voulans peindre l'an, peignoient un serpent mordant sa queue. *La quinte essence*] La meilleure & plus pure partie. Si tu veus entendre plus amplement que c'est a dire, quinte essence, voi un livre apelé, le Ciel des Philosophes. *Atambique*] Fai distiler.

Seconde Aglaure, avienne que l'Envie.

Seconde Aglaure] Il maudit une, qui avoit revelé quelque sien secret. *Seconde Aglaure*] Aglaure fille de Cécrops, parce qu'ayant promis a Mercure de lui aider, moyennant quelque somme d'argent, a jouir d'une sœur qu'elle avoit, nommée Herse, parapres étant meüe d'envie, le voulut empescher, fut par lui convertie en pierre. Voi le second des Metamorfoses. *L'envie*] Qui est le plus grand torment qui soit. Horace,

*Invidia Siculi non invenere tyranni
Majus tormentum.*

Tisiphone] Une des Furies. *En ma faveur*] Les vers d'Archiloch furent cause, que Lycambe se pendit. Il souhète que ces vers en fassent autant a celle qui l'a offensé. Lycambe avoit promis de bailler sa fille Neobole en mariage au poëte Archiloch: & apres la lui refusa. Le poëte courroussé fit des carmes Jambiques contre lui, par lesquels il le diffama si bien, que le pauvre Lycambe de honte & de regret se pendit par le col. *Son Jambe*] Son vers Jambique.

En nul endroit, comme a chanté Virgile.

En nul endroit] Ce Sonet & le précédent appartiennent à une même. *Comme a chanté Vergile*] Au quatrième de l'Eneide,

'Nusquam tuta fides.

Son chef est d'or, son front est un tableau.

Son chef est d'or] Les beautés de sa dame sont grandes: mais la foi qui est en lui, les surpasse d'autant, comme le Soleil les étoiles. *Ore d'un cyne*] Comme pour Lede, de laquelle la fable est décrite amplement dans le troisième des Odes. *Ore le poil d'un tureau*] Comme pour Europe, de laquelle voit le livret de Baïf. *Meduse*] Voi ce que j'ai dit sur le Sonet, *Lors que mon oeil.*

Toujours l'erreur, qui séduit les Maenades.

Toujours l'erreur] Les ministres de Bacchus, & de Cybele, lors qu'ils sacrifioient, étoient épris d'une fureur, qui les faisoit courir, crier, sauteler, comme hors du sens: mais cette fureur ne les tenoit pas toujours. Mais le poëte dit, que la fureur que sa dame lui livre, ne la laisse pas une heure en repos. *Maenades*] Prestresses de Bacchus, ainsi dites du verbe *μαινωμαι*, qui signifie estre hors du sens. *Des cornets*] Aus sacrifices de Bacchus, on jouoit de cornets, de trompettes, de flutes, de tabourins, tout l'un parmi l'autre. Catulle,

*Plangebant alii proceris tympana palmis,
Aut tereti tenues tinnitibus aere cibant,
Multi raucifonis efflabant cornua bambis,
Barbaraque horribili stridebat tibia cantu.*

Thyades] Ainsi se nomment aussi les prestresses de Bacchus, lequel entre ses autres noms est appelé Thyonée: ou a cause de sa mere Thyone, ou parce qu'il institua premier les sacrifices, ou parce que le verbe *θυω*, en Grec signifie quelque fois avoir l'esprit hors de soi. *Le Corybante*] Corybantes étoient nommés les prestres de Cybele,

Cybele, du verbe κρύβω, qui signifioit cacher, parce qu'elle cachèrent Juppiter nouvellement né, comme je dirai apres. *Le Curete*] Rhée, autrement nommée Cybele, mere de Juppiter, apres qu'il fut né, le porta en Crete, & le bailla en charge aus Curetes, peuples de ce pais la, de peur que Saturne, selon sa coutume, ne le mangeât. Les Curetes le cachèrent dans un antre, autour duquel ils dansoient tout armés, crians, & faisant entrehurter leurs bouclers, de peur que Saturne ne l'enten- dist crier. Callimach,

Οὐλα ἢ Κυρήτις γε πρὸς πρύλιν ἀρχίσσασιν,
Τόχα πεπλήγμεναι, ἵνα Κρόνον ἔσσω ἄλγος
Ἄσπίδ' αἰσάμεναι, καὶ μὴ στο κρυεῖσθαι.

Arat aussi le raconte. Dela les prestres de Cybele furent nommés Curetes, & retindrent cette maniere de danser en armes. Voi Ovide au quatrième des Fastes. *Le tan*] La fureur, Ainsi prennent souvent les Grecs le mot, ἰσχυρῶς,

Bien que les chams, les fleuves, & les lissus.

Bien que les chams] Combien qu'il soit loin de sa dame, si est ce quelque bon ange la lui fait voir toutes les nuits en songeant. Il ne se plaint que d'une chose: c'est que ses songes sont trop cours, & qu'ils finissent lors, qu'il i prend plus grand plaisir. *Astre fatal*] Laquelle est un astre fatal. *Son ondoiant en cent formes trompeur*] Son simulacre, qui me trompe, ondoiant devant moi en cent formes.

Il faisoit chaut, & le somme coulant.

Il faisoit chaut] Il décrit le plaisir qu'il print en songeant, s'étant endormi, quelque apresdinée d'esté. Le sens n'est pas fort difficile à comprendre.

Ces flots jumeaus de lait bien épaissi.

Ces flots jumeaus] Il décrit la beauté des tetins de sa dame, disant que le sein d'icelle est un paradis de beauté,
I i 4

té, auquel s'en volent toutes les autres beautés qui sont
au monde. *Vent & revont.*] Ainsi Arioste,

*Due pome acerbe, e pur d'avorio fatte
Vengono, e van come onda al primo margo,
Quando piacevole aura il mar combate.]*

Une distance] l'Arioste mesmes en un autre lieu,

*Spatio fra lor tal discendea, qual fatte
Esfer veggiam fra piccolini colli
L'ombrose valli in sua stagione amene,
Ch'el verna habbia di nieve allhora piene.*

Quelle langueur ce beau front deshonore?

Quelle langueur] Sa dame étant malade d'une fièvre, il prie Apollon, & Esculape de la guérir, disant, que si elle meurt, il est impossible qu'il vive. *Dieu medecin*] Il entend Apollon, qui premier inventa la medecine. *Du Thesfale arbrisseau*] De Daphné pucelle Thesfaliennne, qui fut changée en laurier. Voi le premier des Metamorphoses. *Et ton Barbu*] Il entend Esculape fils d'Apollon, lequel les anciens souloient peindre avecques longue barbe. *Des Rhagufins, peuple Epidaurien*] Marulle au quatrième livre des Epigrammes témoigne, que les Rhagufins, peuple d'Italie, sont venus d'Epidaurie vile dédiée a Esculape. *Destame aussi le tison de ma vie*] Oste l'ardeur de la fièvre a celle, de laquelle depend ma vie, comme celle de Meleagre dependoit d'un tison. Voi Ovide au huitième des Metamorphoses. *Que ses destins*] Sa mort. Ainsi disent souvent les Latins, *fata,* & les Grecs, *moira.*

D'un Ocean qui nôtre jour limite.

D'un Ocean] Il loüe celle-là, de laquelle j'ai parlé au Sonet, qui se commence, *Piqué du nom. Si riche gemme*] C'est à dire. En la coquille, dans laquelle Venus nouvellement née vint à bord, n'i avoit point une si belle perle, comme est cette Marguerite. *Le pourpre étlos du sang Adonien*] La fleur qui naquit du sang d'Adonis, apres

après qu'il fut tué par le sanglier. Voi la fin du dixième des Metamorphoses. *Le triste Ai Ai du Telamonien.* La fleur en laquelle sont ecrites ces deux lettres Ai, qui nâquit du sang d'Aïax fils de Telamon. Voi ce que j'ai dit sur le Sonet qui se commence, *Je veus darder. Ni des Indois*] Le país d'Indie est abondant en pierres precieuses. *De sa double richesse*] Il dit, double, par ce que le nom Marguerite, est le nom & d'une fleur, & d'une perle.

Au plus profond de ma poitrine morte,

Au plus profond] Ainsi qu'il étoit à deviser avecques sa dame, un qui avoit autorité sur elle, la vint prendre, & l'emmena, dequoi il se plaint, disant qu'en s'en allant elle lui avoit arraché le coeur. *A ce Vulcan*] Ainsi nomme il celui, qui emmenoit sa dame, par ce qu'il étoit ainsi laid, & de mauvaise grace, comme les Poëtes disent estre Vulcan. *Eclipser*] Evanoüir, disparoître.

Ren moi mon coeur, ren moi mon coeur pillarde.

Ren moi mon coeur] Il dit a sa dame, ou qu'elle lui rende son coeur, ou qu'elle use envers lui de quelque humanité pour retarder sa mort: l'asseurant, qu'elle sera maudite de la posterité, si par sa rigueur elle le contraint à mourir.

Quand le grand oeil dans les fumeaux arrive,

Quand le grand oeil] Il fait une comparaison de l'oeil de sa dame au Soleil. *Le grand oeil*] Le Soleil. *Dans les fumeaux*] Ce qui se fait le dishuitième de Mai, selon Ptolemaëe. *Par le sentier qui roule de travers*] Par le cercle apelé Zodiaque. *Atteint l'Archer*] Le XVIII. de Novembre. *Il avorte*] Il fait avorter.

Fauche, Garçon, d'une main pilleresse.

Fauche, Garçon] Il parle a son serviteur, lui disant qu'il aille cueillir force fleurs a getter parmi sa chambre, & qu'il lui donne sa lyre, afin d'adoucir un peu

son torment. Dit d'avantage, que puis qu'il ne peut faire autre chose, pour le moins fera il tant, que sa peine sera entendue de toute la posterité. *En cent papiers plus durs que diamant*] C'est à dire, auquel j'écrirai choses, qui seront de plus longue durée, que le diamant.

Les vers d'Homere entreleus d'aventure.

Les vers d'Homere] Il dit que toutes les choses par lesquelles on peut prévoir ce qui est à venir, lui predisent qu'à la fin il obtiendra de sa dame, ce qu'il desire. *Les vers d'Homere*] C'étoit une chose usitée aux anciens d'ouvrir un Homere, ou un Vergile, ou autre tel poëte à l'aventure, & des vers qu'ils rencontroient à cette fortuite ouverture, colliger les choses qui leur devoient avenir. Les exemples en sont assez frequens aux histoires. *Ces vieux barbus*] Il entend ceux, qui vulgairement sont apelés Bohemiens. *Vous seule, oracle de l'amour.*] Vous qui estes seule, de laquelle la vois peut servir de certain oracle à mon amour.

Un sot Vulcan ma Cyprine fâchoit.

Un sot Vulcan] Il décrit la contenance de sa dame étant fâchée pour l'occasion que j'ai touchée au Sonet, qui secommence, *Au plus profond. Ainsi voit on*] Comme paraison prinse de l'Arioste, parlant d'Olympie,

*Era il bel viso, qual esser funle
Da primavera alcuna volta il cielo,
Quando la pioggia cade: e a un tempo il Sale
Si sgombra intorno il nubiloso velo.*

Mon dieu, quel deuil, & quelles larmes saintes.

Mon dieu quel deuil] L'argument de ce Sonet dépend du precedent. *Les cieus fermés*] Arrestés. Mot Italien. *Par sympathie*] Par une similitude, & comme conjunction de nature, qui est entre elle & les cieus. Sympathie est un mot Grecs: mais il est force d'en user, veu que nous n'en avons point d'autre.

La

Le feu jumeau de Madame brûloit.

Le feu jumeau] Il continuë encor a décrire le contentance de sa dame étant ainsi fâche. *Un bel argent*] Il entend les larmes. *Emouloit*] Aiguisoit. *De neige tie-de*] Ces sis carmes sont presque traduits de Petrarque.

*La testa or fino, e calda neve il volto,
Hebeno i cigli, e gli occhi eran due stelle,
Onè' Amor lacro non tendeva in fallo;*

*Perle e rose vermiglie, oue l'accolto
Dolor formava ardenti voci e belle,
Fiamma i sospir, le lagrime crystallo.*

Celui qui fit le monde façonnè.

Celui qui fit] Ce Sonet est presque traduit d'un de Bembo, qui se commence, *L'alta cagian. De son temple*] Du ciel. *De son parfait exemple*] De l'Idée qu'il en avoit éternellement conceüe. *Comme un Souci*] Le Souci est une fleur nommée par les Grecs, *heliotropium*, a cause qu'elle se tourne toujours vers le Soleil,

Que Gávine ait tout le chef jaunissant.

Que Gávine ait] Ce Sonet est fait sur la naissance de Monseigneur le duc de Beaumont sis aîné de Monseigneur le duc de Vandôme: alaquelle il souhaite, qu'il n'ait chose au país de Vandômois, qui ne demontre signe de réjoüissance. *De mon maître*] De mon prince.

Jeune Herculin, qui des le ventre saint.

Jeune Herculin] Il dit, que ce prince est né pour deffaire la troupe des vices, comme Hercule jadis fut predestiné pour deffaire les monstres. *Par ton beau nom*] Par le nom de Henri, que tu portes: qui t'est commun avéques le treschrestien Roi HENRI, & avéques ton aïeul le Roi de Navarre, tes parrains. *Tu courras*] Tu iras brusquement avec une ardente affection. *Les chans Navarrois*] Le Rojaume de Navarre injustement usurpé par l'Empereur.

Cam.

Comme on fouloit si plus on ne me blâme.

Comme on fouloit] Il dit, que si maintenant on ne le blâme d'estre paresseux, comme il fouloit, l'honneur en est deu aus beaux yeus de sa dame. *Pour voir le tout*] Pour contempler la beauté divine, source de toutes autres beautés. *Manie*] Fureur. Platon au Faedre témoigne, que les anciens estimoient ce nom la tres honette. *Actif*] Diligent.

Brave Aquilon, horreur de la Scythie.

Brave Aquilon] Voyant quelque fois sa dame tourmentée des vens, sur la riviere du Loir, il fait ce veu au vent Borée, le priant de s'apaiser tant qu'elle vienne a bort. *Horreur de la Scythie*] Ovide,

— *Scythiam, septemque triones*
Horrisse, invasit Boreas.

Le chasfenue] Parce qu'il a vertu de chasser & dissiper les nûes, comme témoigne le commentaire d'Arat, sur ce lieu,

— *μῆλα βοῶν ἀνασείωντο ἰθύαι.*

Ces trois mots, chasfenue, enbranlerocher, & irriter, sont heureusement composés a la maniere Greque: pour finifier les effets du vent Borée, desquels il se vante lui mesmes en Ovide, disant ainsi,

Apta mihi vis est: hac tristia nubila pello,
Hac freta concutio, nodosque rotas verto.

Orithye] C'est le nom d'une fille du roi Erechthée, de laquelle le vent Borée fut amoureux, & la ravit. Voi la fin du sisième des Metamorfofes. *Mugle*] Mugler se dit proprement du cri des beufs, *mugire*.

Soeur de Paris la fille au roi d'Asie.

Soeur de Paris] Il se rejouit, dequoi sa dame vient pour demeurer au pays de Vandomois, esperant par la,
plus

plus aisément amollir la rigueur d'icelle. *Au Roi d'Asie*]
A Priam. A qui Phoebus] Voi ce que j'ai dit sur le
 Sonet , qui se commence, *D'un abusé.*

L'or crépélu, que d'autant plus i' honore.

L'or crépélu] La fiction de ce Sonet est prinse de
 Bembo , au Sonet , qui se commence , *Da que' bei*
erin. Il dit que sa dame avoit un jour delié ses cheveux ,
 & que son coeur vola dedans comme un oiseau , si bien
 qu'a la fin il i fut empestre. *S'esfere*] Mot de fauconnerie.

L'homme est vraiment ou de plomb, ou de bois.

L'homme est vraiment] Il est aisé de foi.

Avec les fleurs & les boutons éclos.

Avec les fleurs] Il dit que le printans lui renouvelle
 sa douleur : & qu'il sent un si grand nombre de maus ,
 que cent fois le jour il lui prendroit envie de se tuer , si
 n'étoit qu'il craint , que la mort mesme ne puisse mettre
 fin a sa peine. *Printaner*] Reverdir. *Horrible*] Horri-
 bler , est rendre horrible. Mot inventé par l'auteur. Il
 en a usé aussi en l'Ode de la pais. *L'Afrique*] Laquelle
 est toutesfois merveilleusement sablonneuse. Catulle ,

*Quàm magnus numerus Libysfæ arénæ
 Laserpíciferis jacet Cyrenis.*

Si blond, si beau, comme est une toison.

Si blond, si beau] Aïant receu des cheveux de sa da-
 me , il loüe la beauté d'iceus. Sur la fin il dit , que comme
 quand les citoiens d'une vile assiegée se divisent entre
 eux , tellement que l'une partie se rend , c'est un tresbon
 signe pour ceus qui tiennent le siege : ainsi , veu que les
 cheveux de sa dame se divisent , & que l'une partie se
 vient rendre a lui , cela lui est un presage certain de vi-
 ctoire. *Au champ de Mars*] Voi le septième des Meta-
 morfofes. *De ceus qui Tyr*] La soie de l'Isle de Tyr
 étoit anciennement fort estimée.

D'une

D'une vapeur enclose sous la terre.

D'une vapeur] Sa dame étant departie d'avecques lui, avint que tresgrans vens s'emeurent, & la riviere du Loir s'enfla plus que de coutume. Il dit, que les vens ont esté engendrés de ses soupirs, & la riviere augmentée de ses pleurs. *L'esclave orgueil des vens tumultueux*] Les vens orgueilleux & tumultueux, lesquels il tient esclaves, & enfermés dans ses cavernes.

Je suis, Je suis plus aise que les Dieux.

Je suis, Je suis] Il décrit le plaisir, qu'il prend à baiser sa dame. *La douceur larronnesse*] Qui me, déro- be le cœur. *M'envole*] Me ravit.

Telle qu'elle est, dedans ma souvenirance.

Telle qu'elle est] Paintre du monde ne sauroit si bien pourtraire sa dame, comme il se dit l'avoir pourtraité dans le cœur. *Un seul Janet*] Janet paintre du Roi, homme, sans controverse, premier en son art.

Petite Nymfe folastre.

Petite Nymphe] Cette chançon est assés aisée de soi.

Des Grecs marris l'industriense Helene.

Des Grecs marris] Voiant quelque fois sa dame s'eba- tant à ouvrer à l'eguille, il dit, que cet ouvrage mes- mes ne lui finisse que desespoir. *Des Grecs marris*] Homere au troisieme de l'Iliade raconte, que Iris, en- trant en la chambre d'Helene, la trouva faisant un ou- vrage, auquel elle trassoit une partie des combats qui avoient desia esté donnés entre les Grecs & les Troiens.

Τὴν δ' ὅς ἐα μεγάρη, ἣ δ' μέγαν ἰὼν ὕφανε
Διπλαρὴν μενεκμήν, παλίας δ' ἐτίπνευσεν δίβλους
Τρώϊον δ' ἱπποδάμην, καὶ Ἀχαιῶν χαλκωχέτας.

Desus ta gaze] Gaze est une maniere de toile de la- quelle les Damoiselles usent à faire leurs ouvrages.

Mon

Mon dieu que j'aime à baiser les beaux yeux.

Mon dieu que j'aime] L'argument est bien aisé. *D'un Scythe*] Les Scythes sont peuples Septentrionaux, barbares au possible. *Vergoigner*] Avoir honte. *Crineuse*] Abondante en cheveux. Mot nouveau.

L'arc, contre qui des plus braves gendarmes.

L'arc contre qui] Il se plaint d'avoir si tôt esté veincu par Amour. En fin il se console, considerant, que par Amour il n'i a si grand, qui ne soit surmonté. *Comme apostat*] Apostats en Grec sont proprement apeles gendarmes, qui laissent leur ranc, fausfais la foi promise à leur capitaine. *Combat le ciel, les enfers, & la terre*] Au ciel il a veincu Juppiter, aus enfers Pluton, en la terre les hommes.

Cet oeil besfon dont, goulü, je me pais.

Cet oeil besfon] Quand l'oeil de sa dame est prest à le faire mourir, la bouche le fait revivre, afin que son tourment soit perpetuel.

Depuis le jour que mal sain, je souptre.

Depuis le jour] L'argument est facile. *L'an dedans soi s'est roué par set fois*] C'est à dire, set ans sont passés. C'est une allusion au carme que j'ai desia alleguée:

Atque in se sua per vestigia volvitur annus.

Du Florentin] De Petrarque.

Mets en obli, Dieu des herbes paisant.

Mets en obli] Il prie Apollon de donner guerison à sa dame, qui étoit malade. *Dieu des herbes puisans*] Apollon, qui parle ainsi de soi en Ovide:

Adde, quod herbarum est subiecta potentia nostri.

Le mauvais tour] Lequel j'ai raconté sur le Sonet, qui se commence, *D'un abusé. D'Helleponte*] Bras de mer, passant assés près de Frygie. *Ce se fera, Phebus, une grand honte*] Ainsi Properce,

Tam

Tam formosa tuum mortua erimen erit.

L'errante Dele] L'Isle de Dele étoit errante & vagabonde par la mer, jusqu'à ce qu'Apollon nâquit, lequel la rendit stable. *Voi Vergile* sur le commencement du 11. de l'Eneide. *Python sentit*] Apollon, dès qu'il fut né, tua le serpent Python. *Voi le premier des Metamorfoses.* *Dafne*] Laquelle, comme j'ai dit devant, fut changée en laurier.

Bien que ton trait, Amour, soit rigoureux.

Bien que ton trait] Par ce Sonet, voit-on, que les amoureux font souvent grand cas de bien peu de chose.

Si hors du cep ou je suis arrêté.

Si hors du cep.] S'il peut échaper de la servitude en laquelle il est, il voit un temple, & des sacrifices à la déesse Liberté. *Du cep.*] Du lien. *Desreté*] Délié. *Au coeur*] Au milieu. *Fourchument*] Tellement, qu'elle en fait comme une Isle. *Gazons*] Les Latins diroient, *vivo de cespite.* *Cent beufs*] Tels sacrifices étoient anciennement apelés, Hecatombes.

Veux la douleur qui doucement me lîme.

Veux la douleur] Il est assez aisé.

J'alois roulant ces larmes de mes yeux.

J'alois roulant] Il décrit le tans auquel ce livre fut composé, entremeslant une louange du treschrestien, & tresvictorieux Roi Henri. A la fin il prie les Muses quelles lui fassent ce bien d'immortaliser son livre. Un semblable lieu est à la fin des Georgiques de Vergile,

*Haec super arborum cultu, pecorumque canebam,
Et super arboribus: Caesar dum magnus ad altum
Fulminat Euphraten bello, victorque volentes
Per populos dat jura: viamque affectat Olympo.*

Du Rhin] Fleuve separant la Gaule de l'Allemagne. *Vous saint troupeau*] Il parle aux Muses. *Pinde*] Montagne de Thessalie sacrée aux Muses.

A N.

ANNOTATIONS SUR LES IV. ODES.

SUR L'ODE A M. DE S. G.

Sourcilleuses] Elevées en haut. *Pirrhé*] Femme de Deucalion, lesquels par le get de leurs pierres restaurèrent la première race des hommes. Voi le premier de la métamorphose. *Ide gazouillante en ruisseaux*] Ide est une montaigne pres de Troie fort abondante en eaux, & a raison de ce, elle est appelée d'Homère *πολυιδυγέ*. *Prométhée*] Qui premièrement faignit les images des dieux & des hommes d'argille ou terre de potier, retacée & remollie par plusieurs fois entre ses doigts. *Pallas la sage guerrière*] Ici Pallas ce prend pour la raison. *L'héritier d'Atrée*] Agamemnon roi de Mycenes. *Xanthe*] Fleuve qui passe par la plene de Troie, autrement nommé Scamandre. *Pharsalie*] Est une plene ainsi nommée en Thessalie, ou Jules César desit Pompée. *Curetes*] Muret en a parlé devant, aus annotations des amours. *Artisan de faus visages*] Vestant maintenant un visage, maintenant l'autre, pour plus facilement decevoir quelque pauvre sot. *Le fils d'Yocaste*] Polynice. *Tidde Adraste*] Voi le premier livre de la Thebaïde de Stace. *Le prophete*] Amphiaras, qui tout vif, & tout armé dans son char descendit aus enfers. Voi le commencement du huitième livre de Stace.

SUR LES ISLES FORTUNEES.

Enyon] La déesse furieuse de la guerre. *Demarer*] Departir hors du port, mot de marine. *Fidelles a nos yeux*] Constans & fermes sans se changer. *Nostre ayeule*] La terre. *Les presens de Ceres*] Les blés. *La rouge pluie*] Les pluies sanglantes sont signes de quelque meschef advenir. *Phedre*] Fut seconde femme de Thésée, laquelle accusa a tort son fillastre Ippolite, envers son pere, de lui avoir voulu forcer son honneur: a la fin Ippolite fuyant l'ire de son pere Thésée: deschiré par les chevaux mesmes mourut sur le bort de la mer. Voi Opian au livre qu'il a fait des poisons. *Biblis*] Fille de Menandre, fut tellement amoureuse de son frere Cauas, que laissant toute vergongne requise, & a une seur, Tom. IV. Kk & a

& a une pucelle, osa bien solliciter son frere Caurus de son deshonneur, lequel la refusant, de dépit elle quitta le pais & s'enfuit en Phrygie, ou elle fut muée en fontaine, qui porte encores aujourd'hui son nom. Voi le neufliesme livre de la Metamorfose d'Ovide. *Leandre*] Pour jostir de s'amie Eron, pasloit toutes les nuits le destroit d'Ellesponte nommé aujourd'hui le bras saint George. & advint comme il pasloit l'yver par la, presté des vens & de la tempeste il fut noté. Voi ce qu'en a écrit Musée.

SUR L'ODE D'AMBROISE DE LA PORTE.

La race des hommes] Les hommes ressemblent aux feuilles des arbres. Voi Homere au sixiesme de l'Iliade & au vint & unième. *Jouvence*] Jeunesse, viel mot François. *L'anesse*] Voi la fable dans les Theriaques de Nicandre, de L'anesse qui portoit la déesse Jeunesse sur son dos, & comme a la fin elle la donna a un serpent nommé *Aspis*, pour lui enseigner quelque ruisseau pour boire. *Le mauvais tonneau*] Voi le dernier livre de l'Iliade d'Homere, & Pindare en ses Pythies.

SUR LA IV. ODE.

Les plis de sa robe pourprés] Ses feuilles vermeilles repliées l'une pres de l'autre, comme les plis d'un beau vestement.

AUCTA.

AUCTARIUM

OPERUM

M. ANTONII MURETI,

P E T R I   L A Z E R I

D I A T R I B A *

DE VITA ET SCRIPTIS

M. ANTONII MURETI.

I. ervenimus ad Muretum, cujus unius gratia de aliis omnibus dictum est. Itaque accuratiores in eo esse debemus, atque etiam, in summa brevitate, quam longitudo orationis huc usque protracta efflagitat, conabimur; mirabili adjumento usi, sive novo quodam genere monumentorum, quod, nisi attentiores fuissimus, negligi a nobis fortasse, & contemni facile potuisset. Est vero id, quod Muretus, veluti in adversariis quibusdam, in primis & postremis paginis librorum puris scriptitare, homo minime obliviosus, nec multum copiosus solebat. Si dicam, nihil nobis ad ejus vitae & rerum gestarum annos rite consignandos, magis profuisse; non mentiar. Igitur a. 1526. natus est M. Antonius Muretus pridie Id. Aprilis; ita enim ipse epistolam quamdam (1) subscripsit; *Romae prid. Id. April. die ipso natali meo, quem tu mihi faustum ac felicem precare*: de anno Bencius & ceteri consentiunt. Lemovicem praeterea

* Hanc Diatribam sumimus ex *Lazari Praefatione*, praemisfa Tomo secundo. *Miscellaneorum ex MSS. libris Bibliothecae C. N. gii Romani Societatis Jesu. D. R.*

(1) *Lib. 2. ep. 34.*

terea eum fuisse constat; nec solum ita eum appellant, qui laudant, atque inter testimonia operibus ejus praefixa recensentur, sed & Lambinus eidem scribens (1); *Amabo te, non tu etiam Gallus es? Quid respondebis Lemovicibus civibus tuis ex Italia te revocantibus, ac vendicantibus?* Imo Lemovicem se ipse appellat in epitaphio, quod sibi vivens conscripsit. Sed utrum Lemovici, ipsa in Urbe, quae est tractus Lemovicensis caput, natus sit, an in alio ejus regionis oppido; de eo sane non constat. Primum asseverat Thuanus (2) cum *Ratiasti Lemovicum* ortum scribit: est enim, ut in Latinarum vocum explicatione ibidem legitur, *Ratiastum*, Lemovici oppidum ipsum, populari nomine *Limoges*. At in Scaligerianis alteris legitur; natum eum Mureti, qui est ejusdem regionis pagus; idemque in funebri oratione Bencius, addens de majoribus & generis nobilitate; *Natus est . . . . in pago suburbano Lemovici, cui Mureto nomen, loco honestissimo, patre Jurisconsulto, genere perantiquo & nobili; quippe quod & pagum illum antiquitus possederit, unde & familiae nomen; & quadringentis ab hinc annis tulerit Stephanum, Grandimontensium Ordinis auctorem.* Hanc pariter Mureto patriam assignant Baillet (3), Niceronius (4), & recentiorum multi (5), Bencium credo secuti. Verum illud (multo vero magis de Mureti genere & nobilitate) num certo aliquo auctore Bencius affirmaverit, an suspitione quadam & conjectura sua; uti eundem alia nonnulla protulisse eodem modo de Mureto volunt; mihi non constat. Nam quod hujusce rei argumentum olim habebam, ut Lemovicensi urbi Muretum asse-

(1) *Epistol. elar. vir. Bruti pag. 384.*

(2) *Lib. 82. num. 15.*

(3) *Num. 333.*

(4) *Tam. 27. pag. 143.*

(5) *A. Vita in Veson. édit. &c.*

asfererem, a Joannis Aurati, poëtae illa aetate nobilis, natali solo; cum quo se junctum communione sanguinis & patriae, Muretus affirmat (1); video mihi esse ereptum ab iis (2), qui de ea ipsa Aurati patria valde dubitant. Fatebor tamen, me Bencio de patria, de qua doceri a Mureto ipso potuit, non illubentem assentiri; praesertim cum id & in Scalligerianis Puteanorum legatur (3).

2. De puerili institutione Mureti nihil memoriae proditum est, praeter illud, quod ipse de se, cum Graecas sententias fratris filio mitteret, narravit: quod ipsius verbis (non enim commodioribus possumus uti) referemus (4); *At mihi puero cum alia multa, tum praeceptores defuerunt. Vere enim hoc affirmare possum, post annum aetatis meae duodecimum, nullo me ad ullam artem, neque privatim, neque publice, praeceptore usum esse. Quamquam enim Pictavii, quo me parentes ad excolendum ingenium miserant, ibam interdum ad eos, qui Jus civile profiterantur, perraro tamen id faciebam, neque tam, ut quidquam ex eis discerem, quam ut meis animum explerem, qui me ei studio addixerant. Eveniebat id mihi indomita quadam perversitate, ac pervicacia ingenii, ut nullum Doctorem triduum ferre possem: cujus improbitatis valde me postea, ac diu poenituit, poenitetque. Hinc ergo novimus, Pictavium ad Jus civile discendum*

(1) In postrema Ode ipsi inscripta sub fin. *Juvenil. & carm. xi. lib. 2.* tom. 3, pag. 67. edit. Cornin.

Nil daturum me auribus hic tuis
Velim arbitreris; si licet & si de
Pridem tibi, & communitate
Sanguinis, & patriae alligatus,

(2) *P. Niceron. tom. 26. pag. 109.*

(3) *Pag. 225. edit. Hagae Comit. a. 1669.*

(4) *Tom. 3. oper. Mur. pag. 154. edit. Cornin.*

dum a parentibus missum fuisse. Bencius in ea, quam diximus, funebri oratione, multa habet; ut scilicet imbutus est Muretus litteris, quibus informari ad humanitatem aetas puerilis solet, in patria sua Lemovici primum, deinde vero Aginni, eas docere coepisse, *cum esset adolescentulus, aut potius puer*. Verum Bencius antiquiora Mureti narrans, fidem apud eruditiores homines non invenit; ac de eo Scaliger (1); Bencius, vir doctus, & amoeni ingenii . . . . . multa per conjecturam de Mureto dixit, tam incredibilia, quam a vero remota. Scaligero vero subscribit etiam Menagius (2). Nolim equidem hoc de Bencio diffiteri; amorem in Muretum, sive pietatem potius ei quaedam extorsisse, quorum non admodum erat probabilis conjectura; ex quibus fortasse illud est, quod de generis nobilitate, & Mureto pago, quem illius olim familia possederit, narravit. Sed quis non animadvertat, longe esse facilius, in istis peccare, in quibus, cum sint tenebris obsita, & vetustate poene oblitterata, liberior est aliquanto, nemine certo revincente, augurandi locus; quam quae de recentibus factis alicujus dicuntur, quorum testes multi esse possunt; & Bencius rescire ex Mureto ipso potuit, atque interrogando ex eo quaesivisse, pro mirabili in eum amore, omnino existimo? Sit exemplum in eo ipso, quod hic Bencius affirmat, Aginni litteras docuisse Muretum, & Scaliger pernegat. Nam idem Scaliger verum id esse aliquando dixit, atque in Scaligerianis alteris affirmatur. Novi Menagium, Scaligero in *confutatione fabulae Burdonianae* assentire malle, fidem vero Scaligerianis his alteris denegare, quae non Scaliger scripsit, sed Jo. de Vassan a Scaligero accepit; suspicatur etiam in excipiendis Scaligeri effatis verbum aliquod praeteritum: & cum ille *Villanovanum Aginii* dixit-

(1) In *confut. fabul. Burdon.* pag. 404.

(2) *Antibail.* tom. I, p. 326.

dixisset; *Aginium* hunc audivisse. Verum nec multum valere debet haec viri licet eruditi conjectura, & a Scaligerianis primis refutatur, *exceptis*, ut in his dicitur, *ex ore Josephi Scaligeri per FF. PP.* id est, fratres Puteanos; nam ibidem hoc ipsum affirmatur.

3. A. MDXLIV., si Scaligero fidem habemus, ad Aufscios, ut litteras doceret, se contulit annos octodecim natus: *M. Antonius Muretus*, ait Scaliger, *annos natus XVIII. Aginum venit Julii salutandi causa, unde digressus ad Aufscios Novempopulaniae sese contulit, ubi in Collegio Archiepiscopali Ciceronem & Terentium docere coepit; quo tempore eclogas in laudem Cardinalis Armeniaci, & tragoediam suam Julium Caesarem in illa Urbe edidit. Atque addit: Hinc profectus in oppidum Nitiobrigum, cui nomen Villanova, ditissimi mercatoris de Brevant liberis praefectus, in schola publica illius oppidi auctores Latinos interpretabatur. Hoc tamen de publico docendi munere ab eo suscepto, puto ad sequentem annum pertinere. Nam Muretus ipse in oratione, quam de laudibus litterarum habuit Venetiis mense Octobri A. MDLIV. novem prope jam annos in hac dicendi ac docendi exercitatione consumpsisse, ait. Sive etiam novennium illud a Burdigalensi schola, quam circa A. MDXLVII. regebat, auspicatur. Nam de Mureto pergit narrare Scaliger: Anno autem aetatis suae vigesimo (anno nimirum MDXLVI.) cum illis pueris discipulis suis Aginum secundo venit Julium salutandi causa, semel antea visum, sed satis notum litterarum commercio, eosque pueros cum Mureto, Josephus (Scaliger) meminuit domi vidisse se, annos natum VI. Bis aut ter postea exceptus hospitio a Julio, idque diem unum, aut biduum tantum, ingenii sui praestantiam, cujus specimen per litteras dumtaxat dederat, colloquio familiari comprobavit. Ex illo, quia illum nosse propius*

contigerat, Julius amare eum coepit, & ejus *dotes* animi Senatoribus Burdegalenſis Curiae per litteras commendare, ut non aliter eum, quam filii nomine, appellaret; quam Burdegalam, relicta Schola Villanova, profectus, ibi in una claſſum gymnafii Aquitanici doceret circiter A. Chriſti MDXLVII. neque ex eo unquam aut Aginnum repetivit, aut Julium poſtea vidit. Quod ſcribit de paterna in Muretum charitate Julii Scaligeri, aut de Mureti in eum pietate, id & Bencius tradit, & ab ipſo Mureto confirmatur, qui epigrammati I. Juveniliū (I) hunc fecit titulum: *Divo Julio Caefari Scaligero patri meo; & primis continuo verſibus:*

*In tenues numeros, primi monumenta furoris,
Quo mea non ſimplex corda ſubegit amor,
Dirige ſidereſ radiantia lumina vultus;
Caefar, & haec nati ludicra noſce tui.*

In Scaligerianis Puteanorum, Muretus me vocabat fratrem, quia Pater illum vocabat filium.

4. Sequitur apud Scaligerum eodem in loco; *Burdigala Lutetiam, Lutetia Tolofam petiit, ubi Juris Inſtitutiones cum exponeret exercendi cauſa; ut tironibus Juris mos eſt, inde abire coactus, Venetias ſe contulit.* Toti huic narrationi fidem haberi vult Menagius: ſunt tamen nonnulla, quae eam aliquanto impediunt; imo Pariſienſem hanc Mureti ſcholam non facile eſt reddere anno ſuo. Sunt qui Pariſiis fuiſſe Muretum, atque in Collegio Cardinalis le Moine Claſſem III. rexiffe putant eodem tempore, quo primae Turnebus praeerat, alteri vero Buchananus; quod ſe quoque audiviſſe de P. Bourbon
Mena-

(1) Pag. 63. edit. Pariſ. 1553. Eſt citato carmen XI, lib. 2. tota. 31
p. 67, edit. Gemina.

Menagius affirmat. Niceronius falsum id censet, quod Buchananus e Gallia excesserit A. MDXXXIV. Falsum ego quoque censeo; sed Niceronium rationes temporum suae fefellerunt. Nam hoc ipso tempore Parisiis fuisse Buchananum e Lusitania reducem, anno scilicet MDLII. ipse testis est in *vita sua*, ac Lutetiae mansisse videtur ad A. MDLIV., quo in Italiam evocatus est a Carolo Cosaeo. Atque hoc tempore nimirum, id est, A. MDLIII. cum Juvenilia sua ederet Muretus, Buchananus epigramma scripsit in eorum laudem (1). Thuanus (2) refert, Muretum primo Parisiis docuisse, deinde Burdegalae, tum apud Auscios. Menagius Scaligero fidem adhibet, ita ut e Villanovana schola Parisios se contulerit Muretus annos natus circiter xx. Erit ergo annus MDXLVI. Quod quidem si esset, labasceret ex parte Scaligeri narratio. Ita enim narrationem ille suam instituit, quasi e Villanovana schola ad Burdegalensem translatus sit Muretus; nec vero videtur rem utique insignem, Parisiis id aetatis Magistrum fuisse Muretum, tacere ullo pacto debuisse. Mihi, si quid conjectando licet affirmare, Parisiensis illa hoc tempore Mureti schola suspecta est; nec vero aliud voluisse Scaligerum credo, quam summa vitae ejus capita percurrentem, ceteris omisis, Parisiensem Mureti commorationem significare, quae anno MDLII. & sequenti Tolosanam proximam antecessit. Certior multo est opera a Mureto posita in adolescentibus instituendis, Limini Pictonum; idque antequam Burdegalam veniret. Nam A. MDLVI. cum Venetiis commentarios scriberet in Catilinarias, haec habet explicans vocem *maestari* (3); *Usum quemdam hujus verbi, paucis, ut arbitror, notum,*

(1) *Exstat init. Juven.*

(2) *Hist. lib. 82. ad a. 1585.*

(3) *Pag. 35. edit. Paris. 1581. Veneta a. 1557. pag. 37.*

nam, quem ante hos decem annos annotavi, & publice docui, cum etiam tum adolescentulus Limini, quod Pictonum oppidum est, humaniorum litterarum, & juris civilis studiis florentissimum, Amphitruonem Plautinum enarrarem, tradere hoc loco institui. Atque huc, opinor, etiam spectat, cum alibi (1): Mihi, inquit, displicere nondum potest ea conjectura, quam cum adolescentulus in Gallia Plautinas fabulas explicarem, jamdudum de hoc loco feceram. Limino autem postea venisse Burdegalam, indicare idem videtur in Elegia quadam (2) Margaritae;

*Nam te Pictonicae retinent felicia terrae
Oppida, qua Clanus pingua culta secat:
Me vero, invidiae procul a te dentibus actum,
Fortia lunatae moenia Burdegalae.*

5. A. MDLII. Parisiis fuisse Muretum, testis & ipsius oratio habita Nonis Februarii *De dignitate & praestantia studii Theologici*, quae est in editis prima. Hanc se habuisse orationem, Muretus cum homo esset adolescens, id est, natus annos xxv. idem initio affirmat: itemque, ut de eo argumento diceret, demandatum sibi esse ab iis, quorum & apud se plurimum valebat, & apud omnes peraeque valere debebat auctoritas. Praefectos nimirum intelligit Parisiensis Athenaei, ubi summo concursu, plausuque omnium docebat. Atque huc nimirum pertinent, quae Andreas Schottus in *Vita*, & in *funebri oratione* Bencius narrarunt: Novus, ait Schottus, videbatur exortus Demosthenes Christianis Athenis; ita docente Mureto, & quidem adhuc peradolescente, concursus audiendi causa ex tota Urbe fiebant; magna hominum frequentia gymnasium celebrabatur, loci ipsi

(1) lib. 3. *variar. lect.* cap. 9.

(2) *Juvenil. eleg.* 6.

In gymnasio occupabantur; ne pes quidem relinquebatur, prae maxima auditorum multitudine, ubi pedena Doctor ipse ponere posset; ita per illorum humeros quasi per undas gradiebatur ad suggestum; quae, si vera sunt, annumerari Muretus poterat, & debebat iis, quos Menckenius (1) magna auditorum frequentia docentes recensuit. Addit Bencius, Regem Reginamque ipsos ad Muretum audiendum venisse aliquando. Irridet hoc Scaliger (2): quod numquam, inquit, in Athenaeo Regio, sed in gymnasiis docuit. Auctor vitae Mureti in editione operum Veronensi, ut id ipse quoque rejiciat, utitur auctoritate atque argumento Hofmanni, qui de Mureto scripsit: *Parisiis in Collegio Cardinalis Monachi tertiam classem rexit, cum Buchananus secundae, Turnebus vero primae praeesset.* Rem ita esse, uti Bencius narravit, praestare non audeo; Scaligerum tamen non recte argumentari, adnotavit Menagius; quasi Rex & Regina in Collegiis docentem audire eum non potuissent. Illud vero Hofmanni argumentum cujusmodi sit, antea vidimus: auctoritas certe ejus nulla hic esse potest, primum recentioris hominis, & ab his temporibus locisque remoti, deinde in eo opere, *Lexici* nimirum, ut vocant, *Universalis*, quo cum omnia comprehendantur, nec ad unguem exacta, nec diligenter investigata esse possunt. Eodem anno MDLII. carmina quaedam sua titulo *Juveniliū* dedicavit Jano Brinoni litteris datis *Lutetiae VIII. Cal. Decemb.* etsi annum sequentem editio, quam vidimus, praefert. In his litteris, haec ille de se: *Subsecivis horis aliquod mihi tempusculum a Philosophiae, & Juris civilis praelectionibus, quibus assidue occupatus distineor, ad haec exscribenda,* & in

(1) Jo. Burghardi Menckonii Dissert. De his, quibus singularis quidam ac insolitus Auditorum applausus contigit.

(2) Confut. fabul. Burdon. pag. 400.

Et in ordinem utcumque redigenda sumpsi. Docebat ergo Philosophiam, & Jus civile. Atque has praelectiones prosecutum arbitror anno sequenti. Nam cum librum v. Ethicorum Aristotelis ad Nicomachum rursus ederet, dedicaretque Romae auditoribus suis Cal. Martii A. MDLXV. haec habuit, quae diceret: Jam duodecim anni sunt, cum hujus libri interpretatio mea primum edita est. Editam atque elaboratam juvenibus, quos Philosophiam docebat, autumo. Non Aristotelem modo, sed & Ciceronis libros de Divinatione Parisiis hoc tempore explicasse videtur: ita enim Muretus ipse de Turnebo queritur (1): Sic „impetratum“, Ciceroni & Valerio restituisse primus videri voluit: quod tamen cui acceptum ferendum sit, scient; qui legerint Scholia Pauli Manutii in libros de Divinatione, edita ab hinc annos xx. Atque ego, quae tum Manutio indicavi, eadem publice docueram Lutetiae quinquennio ante, & cum ipso Turnebo communicaveram. Ideo hoc dicit, quod in hujusmodi scholiis (2) ea animadversio habetur, additurque: Atque hoc ejusdem ingenio Mureti debetur. Edita vero sunt illa scholia ad Ciceronis Philosophiam a Paulo Manutio A. MDLX., cum Turnebus Adversariorum primum tomum, quo eadem animadversio habetur, ediderit A. MDLXIV. Sed paullo antequam ederentur & scriberentur illa scholia, Manutio indicaverit hoc Muretus, necesse est, imo ante annum, opinor, MDLIX. quo Ferrariae, ut dicemus, in Cardinalis Estensis familia receptus, a Manutii sui congressu abstractus est. Itaque ab anno MDLVIII. computantes quinquennium, in annum incidimus MDLIII., quo Parisiis docebat.

6. A. MDLIV. Tolosae fuisse, ex ejus urbis ephemeris

(1) Lib. 10. var. lect. cap. 18.

(2) pag. 90.

meridibus collegit Menagius; & ex Gabriele Lur-
bio in libro *De viris illustribus Aquitaniae*, jus civile
profesum esse. Atque ad hoc nimirum tempus
spectat, quod refert Christophorus a Capite fon-
tium (1); *Audivi quemdam Antonium Muretum omni-
um liberalium disciplinarum nostra memoria peritis-
simum, cum ad jurisprudentiae studium se Tholosam con-
tulisset, paucis post diebus eam facultatem, cui ope-
ram dare coeperat, publice profesum esse. Magna
omnium expectatio. Sed quorsum evasit? Imperitus
Magister ab omnibus scholaribus auditoribus suis irri-
deri coepit. Quod cum ille sensisset, ac intra paucos
dies suarum virium imbecillitatem probasset, sese minus
idoneum, qui jurisprudentiam, quam nondum satis di-
dicerat, doceret, esse profesus est. Mirum videri
potest, qui Jus civile docuerat Parisiis, Tholosae
postea tradentem irrideri, faterique se illud ignora-
re; nisi meminerimus, quod Scaliger antea adnota-
verat, & cognitum est ex moribus nostris, tironi-
bus ipsis exercendi sui causa, folere id concedi, ut
praelegant eas facultates, quas nondum plenius in-
telligere potuerunt; praesertim si Doctoris titulum
atque insignia sumpserunt. Atque eodem loco Scali-
ger *Tholosae juris institutiones* exposuisse Muretum
testatus est. Tholosa rediisse Parisios docent Ver-
derius, & Menagius: quod quidem ego mihi per-
suaseram ex epistola quadam Mureto scripta ab An-
drea Dudithio; cujus autographum nos habemus,
atque in eo legitur: *Superioribus annis cum Tholosam
primum, deinde Lutetiae Parisiorum, magna tua cum
laude, & omnium admiratione, Philosophiam ita doce-
res, ut non minus sententiarum gravitatem, quam
verborum elegantiam, dicendique artificium homines ad-
mirarentur, audio, te quiddam ad ἑθικὴν Νινυαρχίαν
librum scripsisse. Haec, ut dixi, in autographo;*
licet*

(1) *Fidei majorum nostrorum. defens. pag. 165. edit. Plenum. 1572.*

licet in editis legatur *superioribus annis cum Lutetiae Parisiorum &c.* omisso *Tholosae* nomine. Postea tamen sententiam mutavi, atque existimavi, Duditum illa cum scriberet, vel temporum rationem non secutum, vel etiam deceptum. Animadverti enim, verba illa praeterita fuisse non in posterioribus modo editionibus ab his, qui epistolas Mureti recensuerunt, sed a Mureto ipso cum primum epistolas suas aliquot ipse vulgavit (1): nec vero aliter dicere possumus, si observamus, tribui tunc Mureto *aliquid ad ἡθικὰν Νικομαχείαν* librum; qui quidem alius esse non potest, quam libri v. Interpretatio, quam adornasse diximus Muretum, cum Parisiis fuit, antequam veniret Tholosam. Addas, cum certo constet Tholosae fuisse a. MDLIV. eodemque in Italia Venetiis diversatum, Parisiensi huic tertiae commorationi vix videri esse locum.

7. Anno ergo eodem MDLIV. in Italiam commigrans Venetias venit; ubi etiam orationem habuit mense Octobri, (ut in titulo ejus orationis dicitur) *de laude litterarum*. Coepit etiam Italis hominibus fructus ingenii atque industriae suae in emendandis veteribus Scriptoribus impartiri, initio facto a Catullo: itaque exiit hoc anno *Catullus*, & in eum *Commentarius M. Antonii Mureti. Venetiis apud Paulum Manutium Aldi filium MDLIV.* Antea Venetiis cum esset, ut ex subscriptione epistolae nuncupatoriae L. Memmio Fremioto, data *Venetiis Cal. Julii a. 1554.* apparet, *Commentarium Alexandri Aphrodisiensis* in librum vti. Topicorum Aristotelis, a se Latine factum vulgavit. Quo tempore huc appulerit, in iis, qui de Mureto scripserunt, frustra quaeras. Confugimus ergo ad monumenta nostra,
& ad

(1) M. Antonii Mureti J. C. ac civis Romani epistolae. Parisiis apud Michaëlem Clopeian 1580. pag. 71. 2. praeter *Coloniensem* 1600. pag. 119.

& ad Mureti librorum anticas vacuas paginas, de quibus initio diximus. In iis haec invenimus: in Callimacho Basileae edito a. 1532. *M. Antonii Mureti. Emptus Venetiis mense Augusto MDLIV.* quod pariter adnotatum est in Terentiano Mauro, & Clemente Alexandrino Graeco edito a Victorio: atque in antiquis lectionibus Rhodigini: *Muretus emi Venetiis ad III. Idus Sextiles anno MDLIV.* In Antonio Augustino de Emendatione Gratiani: *Marcus Antonius Muretus emi Venetiis Nonis Juliis MDLIV.* Ita hunc annum, mensemque Julium adscripsit Hesiodo, & Apollonio Rhodio. In variis lectionibus Petri Victorii: *Mureti. Venetiis mense Junio MDLIV.* Praetereo similium adnotationum multas, atque hoc tantummodo dicam, nullam me reperire potuisse, qua antiquius tempus memoretur mente Majo; quem quidem mensem ita adnotavit in Theocrito edito *Venetiis ex officina Farrea a. 1543. In Vinegia soldi 26. ligado al di ult. de Maggio a 1554. Mureto.* Quamobrem hoc primum mense existimo illum advectum Venetias. Et sane convenit, quod in dedicatione Catulli Bernardino Lauredano litteris datis Venetiis Idibus Octobris hoc eodem anno scribit; se haud ita pridem venisse in Italiam, & ut eam regionem aspiceret, *qua, inquit, qui aequo animo carent, mihi quidem antiquitatis memoriam satis colere non videntur*, & quo eruditos homines cognosceret, in primis vero Paulum Manutium, quod in ejus scriptis videbatur sibi animadvertisse expressas quasdam excellentis doctrinae, eximiaeque probitatis notas; sibi vero poene divinitus contigisse, ut non pedem pene prius Venetiis poneret, quam in amicitiam ipsius, familiaritatemque intimam admitteretur: ipsum vero Manutium cum aliquot diebus post de Mureti sermonibus collegisset, quanto opere Catulli poetae scripta caperet, coepisse impellere,

Tom. IV.

L I

lere,

lere, ac persuasisse tandem, ut quae in eum nota erat proferret in publicum: se recepissee, primo id quoque tempore esse facturum; nec diu fidem distulisse, sed totum hoc negotium trium mensium, aliquanto etiam minore spatio, absolvisse. Mihi haec tota narratio, non multum sane maturiorem aut ferio rem Mureti adventum indicare videtur, quam qui in Majum mensẽ, ut dixi, cadat. Sed quae de causis, quibus adductus in Italiam venerit, Muretus attulit, fidem fortasse non invenient apud eos, qui Scaligerum, quaeque ex illo, aliisque Menagius congescit, aliquando legerunt. Nihil attinet hic ea refricare, nec longa oratione Muretum defendere; quem gaudeo satis diligenter defendisse auctorem vitae ejusdem in Veronenſi editione. Non possum tamen quin addam; non modo reliquam Mureti vitam, & cum Manutio, virisque aliis probis & integris, statim ac in Italiam venit; in tam consuetudinem, ceteram denique quam postea obtinuit innocentiae famam luculentum pro illo testimonium dicere; sed criminationem eandem ipsam Parisiis, & Venetiis, sive Patavii intentatam. Cum enim ex litteris his nostris praesertim Morini & Hippolyti Estensis, falsam fuisse constet, atque a malevolorum hominum odio invidiaque profectam, nonne idem de Tolosana illa par est judicare? de qua pro Mureto satis firmum argumentum, ut mihi quidem videtur, peti potest ex ejusdem Mureti dedicatione Commentariorum Alexandri Aphrodisiensis in VII. Topicorum Aristotelis L. Memmio Fremio, id est, illi, cum quo patrati ab eo sceleris suspicio commota est. Nam ibi Muretus illum se admirabili quodam amore praesentem esse complexum affirmat; nunc vero, ex quo, inquit, flagitiosa illa nos quorundam conjuratio distraxit, ita
eum

etiam in dies augeri sentio &c. (1) Non dico probum; non pudentem virum, sanumne liceret arbitrari esse Muretum, si veri aliquid praeter calumniam accusatio illa habuisset, hujusce rei mentionem injicere, praesertim adeo suavibus, & amanti-
bus verbis? sed ista omittamus. Venetiis Muretus cum sibi publicum docendi munus depoposceisset, accepit: ita enim ipse in oratione (2), quam ibidem habuit, quod etiam in altera postea rursus testatus est (3). Docuit autem publice in coenobio S. Francisci. Hoc, quod Ghilinus tradidit (4), subindicavit idem Muretus in oratione, quam Venetiis pariter habuit anno sequenti: *Quin etiam, inquit (5), ut plus mihi animorum adderetis, ex eo me loco docere voluistis, ubi homines ita Divino cultui addictos; ut cum summa integritate, & sanctimonia vitae, summam rerum maximarum cognitionem scientiamque conjunxerint, quotidianos industriae meae testes habiturus essem.*

8. A. MDLV. Venetiis erat Muretus apud Paulum Manutium, ut ex litteris Achillis Statii, quas vulgamus, apparet. Atque hunc eundem annum multi Bibliothecae Mureti libri adscriptum habent. *Anthologia editionis Frobenianae: M. Antonii Mureti. Venetiis 1555.; Aristotelis Politici libri Graece. recogniti a P. Victorio, & editi Florentiae a. 1552. M. Antonii Mureti, Venetiis MDLV. mense Aprili.*
Plau-

(1) T. 2. oper. edit. Comin. pag. 498. & oper. Lugdun. edit. 1602. pag. 570.

(2) Orat. 4. pag. 35. edit. Comin. „ Ergo simul atque mihi publice munus illud assignatum est, ut iter vobis ad ea studia praerem &c. ”

(3) Orat. 2. pag. 15. Non enim derectans, sed ultro nobis deprecantes hanc dicendi provinciam, ad eam non alienis precibus impulsus, sed vestra incredibili benignitate admisit sumus.

(4) Theatr. litterat. pag. 165.

(5) Orat. quae exstat tom. 3. pag. 263. edit. Comin.

Plautus: *Venetis Non. Julii 1555. &c.* Praeterea hoc anno Nonis Octobris orationem habuit, quae adjunctis aliis duabus edita est a Manutio hoc titulo: *M. Antonii Mureti orationes tres de studiis litterarum Venetiis habitae. Venetiis MDLV.* Eas Muretus Hieronymo Ferro, Patricio Veneto, Patavini gymnasii Trismviro dedicavit, literis datis Venetiis ad ix. Kal. Novembr. MDLV. ex quibus litteris sane intelligimus; non ita prospere omnia evenisse Mureto, ut non etiam ei invideretur a nonnullis, & peregrinitas objiceretur (1), non sane novo, nec insueto in viros doctos calumniae genere, a quibus indigenae, utpote doctioribus, aut laudem, aut mercedem percipi, & sibi eripi dolent (2); idque ipse Muretus in altera oratione significat, & diligenter sibi sive excusandum, sive refutandum proponit, cum Galliae regni, ubi natus erat, prudenti elegantique commendatione. Ceterum ex tribus illis orationibus, quae, ut diximus, sunt hoc anno editae, nil propius fuit, quam una ut disperiret; nisi eam, nescio quo fato, in ceteris editionibus praeteritam Cominiana repraesentasset. Hoc item anno Horatium & Terentium a Mureto emendatos atque illustratos edidit Venetiis Manutius. Primi titulus est: *Horatius. M. Antonii Mureti in eundem annotationes. Aldi Manutii de metris Horatianis. Ejusdem Annotationes in Horatium. Venetiis MDLV. apud Paulum Manutium Aldi F.* cumque Muretus dedicavit Johanni Avansonio, Henrici Galliae Regis ad Romanum Pontificem Oratori, literis datis Kal. Octobr. MDLV. Alterius hic est titulus: *Terentius a M. Antonio Mureto locis prope innumerabilibus emendatus.*

(1) Nam cum & novitati a nonnullis, & peregrinitati invideretur mae, tu unus exististi, qui causam meam acerrime suscipere, qui eam collegis tuis, viris omni laudum genere dignissimis, studiosissime commendares &c.

(2) V. quae scripsimus ad orat. xii. Perpiniani diatrib. pag. 439.

datus. Ejusdem Mureti argumenta in singulas comoedias, & annotationes, quibus tum correctionum magna ex parte ratio redditur, tum loci obscuriores explicantur. Venetiis a. MDLV. apud Paulum Manutium Aldi F. Haec tamen argumenta, & annotationes novo titulo, pagina partem aliam pura, proponuntur sic: M. Antonii Mureti argumentorum, & annotationum in Terentium liber. Ad Jacobum Surianum, Patricium Venetum. Venetiis &c. qui quidem titulus, & libri pars, in Horatio quem habemus cum inscriptione manu Mureti: Ex libris M. Antonii Mureti praepositur alteri. Sed hoc leve est. Illud est animadvertendum, quod magni nostra interest; in epistola illa ad Surianum, egregiam Italarum hominum atque ingeniorum inesse laudem: in qua, ubi rationem illorum damnavit, qui, omisso antiquiorum linguarum Graecae & Latinae studio, totos se ad eam, qua vulgo utimur, linguam excolendam convertunt; admonet, periculum esse, ne, si hoc malum radices agat, quae semper, inquit, propria Italarum laus fuit, ut soli ex omnibus Latina oratione perite ac scienter uterentur, eam qui sustineant, non multi in Italia reperiantur. Atque ibidem transalpinorum hominum vitium notat, qui ad Latini sermonis elegantiam consequendam non rectam ineant viam; quod pauciores sane illorum se ad Ciceronis, Terentii, Caesaris imitationem componant, sed pervolvantes sine ullo discrimine omnes omnium Scriptorum libros, ex omnium commixtione varium quoddam & multiforme pro suo quisque ingenio dicendi genus effingant; pulchrique sibi ac beati videantur, si eam consequantur facultatem, ut de rebus propositis verba fundere, animique sui sensus qualicumque orationis genere ad alios perferre possint.

9. Proximus huic annus 1556. Commentarios a Mureto extulit in Ciceronis Catilinaras, quos ille

inscripsit Leonardo Mocenigo, litteris datis Vene-
tiis a. d. vi. Id. Octob. quae litterae nunc aliis
ejusdem Mureti familiaribus additae reperiuntur:
neque hae solae, sed prooemia praeterea omnia,
quae singulas orationes iv. cum explicare aggredere-
retur, praeposuit vir ille doctus, & eloquens. Di-
ligentiores ita fuisse, qui opera Mureti ediderunt,
facile patior; sed quod ceteras aliorum operum nun-
cupatorias epistolas vel omiserint, vel alium in lo-
cum rejecerint (1), hoc moleste fero: fieri enim
facile poterit, ut intereant tractu temporis: interire
vero, quae cura ille & diligentia elaboravit, ne-
mo, opinor, velit; itaque nonnullas earum putavi-
mus hic iterum vulgandas; quas nimirum epistolas
neque Cominiana editio, aut Veronensis (uno verbo
dici poterat Thomassiana) neque collectio praefatio-
num Parisiis a. 1579. adornata repraesentat; sunt
autem Hieronymo Octobono nuncupatoria libri de
Providentia; orationum trium editarum a. 1564.
Alexio Paganuccio; purioris ac politioris Philoso-
phiae studiosis in versionem Lambini Ethicorum Ari-
stotelis. Quo loco non praeteribo illud adnotare,
epistolam Georgio Gozzio, Patricio Ragusino, habere
nos praepositam versionem Aristotelis libri secundi de
Arte dicendi, editae Romae 1567.; in ea vero dici;
do dicoque tibi secundum librum Aristotelis de Arte di-
cendi nuper a me, ut commodis Auditorum meorum con-
fulerem, Latino sermone, ut potui; expressum, non ut
in

(1) In edit. Comin. pag. 184. tom. 2. epist. Bencio nuncup. versionis
Rhetoric. Arist., multas habemus a pag. 204. ad 246. alias rejectas ad
p. 408. tom. 3. pag. 205. dedicatariam trium orationum Ferro pag. 281.
dedicator. Juvenil. Brimii: epistolas nuncupatorias Terentii Suriano, Ho-
ratii Fo. Arvensio non reperio, quae extant pag. 65. & 71. Praefat.
edit. Paris. hoc titulo: Trium disertissimorum virorum Praefationes,
ac epistolae familiares aliquot Mureti, Lambini, & Regii. Multas
tamen Mureti desunt, in Castilmar. in librum de orig. jur. lib. v. Ethico-
rum &c.

In epistolis (1), do dicoque tibi commentarium in libros Aristotelis de Arte dicendi. Tunc enim solum librum illum Latinum fecit, postea a. 1585. etiam primum, ambósque excusos Bencio suo sine ullis commentariis dedicavit. Commentariorum, sive, ut Muretus vocat, explicationis in Catilinarías duo nos exempla in Bibliotheca Mureti reperimus; primum prioris editionis Venetae ap. Jo. Gryphium a. 1557. in cuius titulo Muretus scripsit manu sua, post Venetam editionem multis locis ab auctore ipso aucta & emendata; & sunt revera emendata quaedam, plura etiam addita, quae alterum exemplum Parisiis apud Robertum Coulombel a. 1581. repraesentat (2); mirorque haec non apparere in ea ejusdem explicationis editione, quae inserta est selectis commentariis in orationes Ciceronis, quos vidi cufos Coloniae a. 1621. (3). Idem annus 1556. artissimo amicitiae vinculo, ut diximus, conjunxit viros duos eruditissimos, Lambinum & Muretum, atque hujus veluti societatis tabulas, id est, a Lambino scriptas litteras, nos, ut opinor, primi vulgamus. Quid deinde acciderit, & quae causa animorum conjunctionem diremerit, superius exposui. Damus etiam Manutii epistolam Mureto, ex qua cognoscimus, prid. Cal. Septembris Patavii hunc fuisse, atque in Euripide describendo utrumque occupatum. Anno sequenti 1557. Muretus Commentarios scripsit in 1. Tusculanam Ciceronis. Apographum nos habemus hoc titulo; *Marci Antonii Mureti Commentationum in primam Ciceronis*.

(1) Tom. 2. pag. 409. Edit. Comin.

(2) In exemplo hujus editionis adscriptum est: Murerus ipse dono mihi discipulo suo F. Bencio librum hunc dedit 11. Id. Maji a. 1581.

(3) H. 2. In omnes M. Tullii Ciceronis orationes selecta Commentaria, notae, scholia, & annot. doctissimorum virorum.

ceronis Tusculanam liber singularis. MDLVII. (1) Editata est haec Commentatio cum aliis Mureti Philologicis (2) Ingolstadii a. 1602. Nimirum hoc anno Muretus eum Ciceronis librum sibi explicandum fumpserat, ut docet oratione IV. (3), quam tunc pariter habuit mense Octobri; in qua etiam, anno superiore narrat explicasse libros de Finibus: coeperat enim consilium, ut alternis annis, modo Ciceronis orationes, modo ejusdem Philosophicos libros interpretaretur: Itaque, inquit in ea oratione Muretus, primus, ut meministis, annus in aliquot Verriinae accusationis librorum explicatione consumptus est; secundo dissidentes veterum de summo bono sententias quinque libris expositas accurate persecuti sumus; tertium Catilinariae sibi orationes vindicarunt; hoc autem quarto, quem nunc felicibus ingredimur auspiciis . . . . . decrevi animos vestros ipsa sui cognitione pascere &c. Haec mense agebat Octobri anno 1557. qui erat ex quo Venetias adierat quartus. Quare Mahutius (4), quae ad Tibullum, & Propertium ille scripserat, admiratus; Gratulor, inquit, tibi de ista facultate, & eo magis, quod si locis impertitur gloria, novum decus accedet ad Italiam nostram, in qua sedem auctore atque auspice me uno, ita locasti, ut cogitare nihil prorsus de migratione videaris; nec vero secus debes; valde enim ad litterarum elegantiam, pleneque ad omnem humanitatem tibi profuit hoc coelum, & quo jam per quadriennium spiritus hauris. Lambinus vero in litteris, quibus versionem Ethicorum ad Nicomachum Turnonio dedicat a. d. XVII, Cal. Maji a. 1558.

(1) Est etiam in prima vacua pagina manu Mureti adnotatum VII. Cal. Novembr. anno 1577. ad tertiam horam noctis tonare coepit. & quidem vehementer.

(2) Id est. *Commentarii in 1. & 2. Rhetor. Arist. in libros 1. & 2. Finib. in oration. pra Dejotar. offic. &c.*

(3) Edit. Comm. pag. 345 tom. 1.

(4) Lib. 3. ep. 20.

2. 1558. de Mureto scribit; *Cujus eloquentiam ac doctrinam quadriennium jam admirantur Venetiae.*

10. Verum eo tempore non Venetiis, sed Patavii erat Muretus; ut quadriennium illud nec exactum omnino sit, nec ad illud usque tempus pertigerit, Patavio enim Muretus eum Lambini laborem *purioris ac politioris Philosophiae studiosis* commendat litteris datis Nonis Martii, Patavio quoque eodem anno Nonis Maji scholia in Tibullum sua inscribit Torquato Bembo Petri F., quibus alia scholia in Propertium adnectuntur, quae Francisco Gonzagae dedicavit Kal. Sextil. item Commentarius in Catullum recognitus iterumque vulgatus. De his scholiis & Commentario Manutii epistolae (1) saepe loquuntur; volebatque ab ipso impetrare, ut longior aliquanto esset; pervincere tamen non potuit (2), ut quartum Propertii librum attingeret; quod quasi excusans Muretus haec addidit in extremo; *Atque haec in praesentia sint satis; nam ut neque ultimum librum attingerem, & in ceteris essem restrictior, id mihi causae fuit, quod, & in hunc poetam, & in Tibullum, si quando aliquis mihi Deus otium fecerit, justos commentarios paro: quod nunquam executus est.* De iisdem scholiis Muretus ipse in libris variarum lectionum, Cum Patavii esset Muretus, Manutius Veneriis, plurimae inter utrumque litterae commearunt, quibus ex *αὐτογενέῳ* nostro diem omnissam restituimus, cum de Manutio loqueremur. Post discesum Venetiis, incidisse in morbum & febri laborasse Muretum, Alexander Justinianus litteris ad eum datis significat. Sed jam morbo levabatur,

& con-

(1) *Vid. epist. Manut. lib. 3. epist. 9. 10. 11. 12. 14. 15. 16. 17. 18. 20. 21. & 22.*

(2) *Epist. 10. Totusne quartus liber ita mendosus aut obscurus est, nihil ut assequare, nihil descriptione dignum, & cognoscere mihi non probabis &c.*

& convaluisse cito videtur. Patavii ergo Muretus, non, ut Venetiis publice docebat, sed privatim nobiles aliquot adolescentes erudiebat, quibuscum vivebat. Occasio haec fuit, ut nescio, quid rumoris adversus Mureti famam dissemigaretur; quod Mureto Lambinus indicavit; eique respondens Muretus, auctoribus valde succenset, indicatque se, ea calumnia, quae Venetias etiam pervaserat, valde conturbari; itaque parum aberat, quin aut in Graeciam, aut in aliquas solas terras cogitaret. Atque haec nimirum erat, aut accerserat alia causa, cur Manutius scriberet, quasi cum eo deliberans; *De rebus tuis, quae mihi mehercule magnae curae sunt, consilium dies afferet; animus certe meus fluctuat; ita multa in utramque partem occurrunt; placet constantia, ita, sed si cum utilitate conjungatur: utilitatem porro non lucro magis, quam dignitate metiamur: quod tu quoque videris significare in illo loco. „ Vellem hic paullo ἐπιμύριον vivere liceret.”* Sunt haec Mureti postrema verba, sive de fortuna, sive de occupatione sua conquerentis. Finem tamen fecit, accepta Cardinalis Hippolyti Estensis conditione, quem Muretum, in familiam suam se ut cooptaret, expetivisse, discimus ex litteris Cardinalis ipsius, & Petri Morini. Consilium hoc Mureti non omnino probasse Manutium, testis est ejus epistola (1), qua suadet, ut Muretus non modo tranquillitatis, sed habeat etiam rationem constantiae suae, velitque Patavinam commorationem esse quam longissimam. Interea vero propositam Mureto fuisse aliam condicionem optimam, atque admodum honorificam, avide a multis, & ambitiose petitam, quam, quia tuebatur officium, & Cardinali Estensi promiserat, rejecerit; ex eodem Manutio (2) habemus; item (3) neces-

(1) Lib. 3. ep. 24. Manut.

(2) Ibid. ep. 25.

(3) Ibid. ep. 26.

se fuisse Mureto, veluti repentine discedere, & Ferrariam se conferre; in quo discesu iacturam fecit rei familiaris. Causam ex litteris ipsis quas nos vulgamus perspicere possumus; quod Cardinalis Estensis vellet Muretum quam primum esse apud se, suspicatus fortasse, diem ducere, morasque necesse minus necessarias. Antea vero id percupivisset Muretum, & ad facilius impetrandum, monitu amici sui Petri Morini, litteras commendatitias impetrasse a Cardinali Turnonio, litterae jam editae (1) declarant. Sed in conditionibus fortasse erat quod Mureto non placeret, aut expositum disertius vellet. Idem autem Muretus (2) narrat, iussum a Turnonio *praecise & sine ulla exceptione* se Estensi dedere. Nescio vero ad quem pertineat Lambini illud scribentis (3) Mureto; Turnonii familiares omnes comitesque laetari, illum tendiculis, & plagis, quibus captabatur, extricatum esse; Turnonium ipsum probasse litteras ad eum scriptas; gaudere libertatem ei homini non commisisse, qui illum cupide primum & honorifice accersivisset, deinde fastidiose exclusisset, post mutato iterum consilio, revocasset. Et bene quidem Mureto cessit, quando Estensis sui liberalitate ac benignitate in ejus familia ac domo ocium nactus est, & *plurimum, & honestissimum*, quod nulla alia re quam litterarum, & bonarum artium tractatione consumeret; ut Muretus ipse, cum libros suos variarum lectionum ei dedicaret, publice professus est; addens eam praecipue causam Cardinalem ipsum commovisse, ut aditum sibi ad familiaritatem illius ultro patefaceret, quod ea studia a puero excoluerat; atque eundem etiam affirmasse

saepe,

(1) Edit. Brut. pag. 380. lib. 1. ep. 2. Mur.

(2) Edit. Brut. pag. 391. lib. 1. ep. 6. Muret. Quando vir clariss. Card. Turnonius praecise, & sine ulla exceptione jubet, ut dedam me Hippolyto Estensi Card. Ferrariensi, geram ei morem in Oig.

(3) Edit. Brut. pag. 382.

saepe, nullum sibi a Mureto genus obsequii praestari posse jucundius, quam si omne tempus poneret in litteris, & litterarum fructum aliquem cum aliis communicaret, quod & ei ornamento, & alius usui, & sibi oblectationi esse posset. Ita ergo cum viveret Muretus, ut se tanto beneficio gratum exhiberet, opus hoc variarum lectionum ipsi dedicavit. Opus tamen quod emissum tunc est continet tantum libros viii. editum *Venetis ex officina Jordani Zileii a. m. p. l. x.* Hoc discedentem Venetiis reliquisse se apud Sixtum Medicem, scribit Manutius Muretus (1); idque ibi Manutius se reperisse dicit, mirifice illud extollens (2). Litteris quibus opus dedicat Cardinali Estensi dies adscriptus non est in editis; adscripsit tamen exemplo suo, quod nos habemus, Muretus *Kal. Maji 1559. Ferrariae*; itaque Ferrariae jam erat apud Estensem eo die; imo ibidem jam fuisse Idib. Februarii, Manutii litterae nostrae demonstrant. His octo lectionum libris accessere alii postea, nimirum a. 1580. a Plantino libri editi sunt universim xv. totidemque rursus ab eodem Plantino anno 1586. atque eodem anno Parisiis apud Thomam Brumennium, Andreas Schottus libros alios reliquos iv. edendos curavit, editique sunt anno 1606. (3); ita ut omnes sint xix. quot in *lampade Gruteriana* (4) repraesentantur, & nos in codd. Mureti ipsius mss. habemus; & in Veronensi editione (ubi tamen postremi iv. separatim positi inveniuntur) impressi sunt. Quid autem sibi curatores hujus editionis velint, cum ajunt eos libros expressos ad Parisiensem editionem anni 1531. nemo, opinor, intelligit; nec dici potuisse jam Niceronus (5), & Frey-

(1) Lib. 2. ep. 10.

(2) Lib. 3. ep. 27. Manut.

(3) *Augustae Vindelicorum.*

(4) *Tom. 2, pag. 807.*

(5) *Memoir. tom. 27. pag. 168.*

& Freytag (1) monuerunt. Nos his tantummodo animadvertimus, omisam in 4. postremis libris interpretationem Graecorum locorum, & in antiquiore editione factam esse VIII. librorum a Nicolao Nathanaëlo Cretenfi, praemisfa lectoribus epistola data Venetiis ix. Cal. Quinct. 1559. quae quidem epistola in reliquis editionibus eum Latine redditi sunt alii loci praetermissa est. Atque hic ille est Nathanaël, ejus Graecam epistolam ad Muretum in antiquiore editione epistolarum hujus habemus (2), quae pariter, cur in reliquis praeterita sit, equidem ignoro; & digna est, quae vel ob Mureti laudes in hominem doctum effusas, vel ob Nathanaëlis memoriam, vel etiam ob ejusdem elegantiam quamdam legatur.

II. Cum in Hippolyti Cardinalis familiam cooptatus esset Muretus, Romam eum assectatus est, ibique fuisse anno 1560. ex epistolarum inscriptione liquet. Extant etiam inter Mureti orationes, duae ad Pium IV. Pont. Max. habitae eodem anno; prima, ut ei collatum Pontificatum gratularetur, nomine Francisci II. Galliae Regis, cum ob id etiam extra ordinem oratorem misisset Franciscus Joannem Cabonem a Burdaesia, Episcopi Engolismensis, qui consueto oratoris munere pro eoungebatur, fratrem; altera eadem de causa dicta postridie Id. Decembr. nomine Antonii Regis Navarrae: Sunt autem antiquioris editionis (3), & Aldinae (4) iv. & v., recentioris Veronensis, & Cominianae v. & vi. Primam etiam vidimus separatim editam hoc titulo; *M. Antonii Mureti ad Pium IV. Pont. Max. oratio*

(1) Appar. litter. tom. 3. pag. 613.

(2) Paris. 1580. pag. 61.

(3) Venetiis apud Marcum Amadorum Bibliopelam Romanum a. 1571.

(4) Venetiis a. 1575. apud Aldum.

oratio Francisci II. Galliae & Scotiae Regis nominatim habita Romae postridie Kalend. Maj. anno MDLX. (1). Scripsit praeterea Muretus orationem pro Alfonso II. Ferrariae Duce; etsi, ut in titulo ipso adnotatum reperio, non est ab eo habita (2). Atque his nimirum annis, & Ferrariensis Cardinalis sui causa, consecutus tandem est Muretus, quod vehementissime exoptaverat, in Galliam aditus ut pateret. Fatendum est enim, & testes sunt Lambini litterae (3), momordisse ejus animum hanc curam, quam auferre Lambinus curabat, etsi aliquantum negare Muretus videtur (4). Cum ergo Pontificis Legatus in Gallias se conferret Cardinalis Estensis, eum in Gallias sectatus est Muretus. De anno mihi non convenit cum Menagio (5), & Niceronio (6). Nam hi ad annum rejiciunt 1562. Liquere autem puto, accidisse anno superiore. Et de Estensi quidem Cardinali, vel conventus ille Poissiacus rem certam facit: aut enim eidem interfuit (7), aut in Galliam saltem pervenerat (8). De Mureto vero testantur monumenta nostra. Itaque ad Ciceronis Tusculanas editas cum Turnebi commentario anno 1553. idem scripsit: *M. Antonius Muretus mihi emi Lutetiae mense Octobri MDLXI.* Mansisse ibidem consequenti anno, eadem significant: nam in libro Taciti

(1) Romae apud Antonium Bladum Impressorem Cameralem a. 1560.

(2) Est vol. I. XVII. antiq. edit. recent. XI.

(3) In collect. Brut. pag. 385.

(4) Ibid. pag. 388. in particula Graece scripta.

(5) Tom. I. pag. 344.

(6) L. all. pag. 150.

(7) Non adfuisse initio Hippolytum, narrat Spondanius ad a. 1561. n. 16. Eo intervallo, quod inter publicos, & privatos aliquos conventus interfuit, pervenisse Hippolytum in Regis aulam Daniel ad b. a. Vide Reynaldum ad a. 1561. n. 93. Pallavicinum hist. Conc. Trident. lib. 15. cap. 14 quosque hi testes producant.

(8) V. tom. 3. Delle lettere di Principi Venet. edit. a. 1581 pag. 238.

citi edito a Gryphio a. 1542. legitur: *Emtus Lutetiae a. 1562. mense Jan. asibus 12.* In Asconio Pediano edito Lugduni apud Joannem Tornesium a. 1551. *Emtus Lutetiae postridie Id. Martii anno 1562.* In Nicolai Leonici Thomaei libro de varia historia: *Muretus emi Lutetiae Idibus Maji a. 1562.* In Gallicis vero Annalibus Gildes adnotatum est; *Donné à Marc Antoine de Muret par Gabriel Buon à Paris 1562.* Sed de hoc anno luculentum testimonium extat in Philippicis Ciceronis, quas ex vetustissimo fibro emendatas ex Italia Muretus attulit in Gallias, & Adriano Turnebo dedicavit litteris datis *Lutetiae Idib. Mart. anno MDLXII. (1)*, quas sic exorditur; *Cum ex Italia octavo post anno in Galliam mihi esse redeundum viderem &c.* Atque hic fortasse locus in errorem induxit Menagium, ut ad hunc annum rejiceret Mureti reditum in Galliam; sive alius in Guilielmi Canteri epistola (2) scripta *Francofurti nundinis autumnalibus anni MDLXIV.* in qua revocat Mureto in mentem consuetudinem suam, & convictum cum Aurato; *Cujus ego, inquit, convictu, cum tu annos duos in Galliam venisses, fruebar.* Sed contra illa testimonia, exigui haec momenti sunt; quae etiam facile explicantur, si, quod saepe fit in rationibus ineundis, extrema includantur, aut excludantur: atque ita ab a. 1554. ad 1561. octo anni sunt; ab anno 1562. ad 1564. biennium; nisi mavis Canterum, *venisse* Muretum in Gallias dicere totum id tempus, quo in Gallia fuit. Hoc Gallicae commemorationis tempore epistolas iv. (3) habemus scriptas Jacobo Canano, Medico; ex quarum prima, afflictum eum novimus octiduum febris tertiana duplici, & sanguinis missione curatum; secum habuisse

prae-

(1) *Estant lib. 3. ep. 28. Muret.*

(2) *Ibid. ep. 42.*

(3) *Ibid. 26. 27. 28. & 29.*

praeter alios, qui eum juvarent, Hieronymum Lipomanum; aliquid illi negotii fuisse in Gallia, in votis tamen habere Italiam: itaque illa scripsit; *Equidem negare non possum, quin tanto desiderio mihi sit Italia, quanto fortasse nemini nostrum: quod desiderium pariter altera epistola declarat; O mi Canone, qui tandem finis hujus tam molestae peregrinationis futurus est? Quando erit, ut ad Eridani, aut, quod malim, ad Tiberis ripam inambulantes concinere possimus illud Euripidis, Suavis est laborum praeteritorum, memoria!* Romanum domicilium tunc desiderasse, & amasse, postea multis in locis significavit: atque in *Synonymia Geographica* Ortelii scripsit manu sua, Catullianos versus aemulatus:

*Me grato complexa sinu tenet aurēa Roma,
Roma virum & virtutum omnium amica domus.*

Hujus Gallicae commorationis tempore dedisse operam Bartholomaeo Ferro, ut Theologiam disceret, insequenti epistola narrat; *Unum me male habet, ait, Theologi absentia, quem desidero & ut discipulum magister, & ut magistrum discipulus; operas enim permutare inter nos coeperamus, ut ego eum Graecas literas, ipse me Theologiam doceret.* Multa in his epistolis de rebus gestis eorum temporum narrat, quae nil attinet hic afferre.

12. Dicemus nunc de annis 1563. 1564. 1565. & 1566. quos quidem annos ideo conjungimus, quod Romam rediens Muretus omnes eos posuit in uno eodemque munere tradendae Moralis, ut vocant, Philosophiae. Quamquam horum primi, id est, 1563. partem aliquam vixisse Lutetiae, testem dabo ipsum Muretum, qui in Synesio Graece edito a Turnebo scripsit: *Emitus Lutetiae mense Januario a. 1563. & in libro Historiae Aethiopicae Heliodori; Muretus*
mih

mihî emi Lutetiae anno MDLXIII. Sed eodem anno repetivisse Romam, & coepisse publice explicare Ethicos Aristotelis libros, ejusdem libri nostri clamant: Extat enim in collegii hujus Romani Bibliotheca Aristotelis *Ethica ad Nicomachum* ex recensione Petri Victorii edita Florentiae apud Junctas a. 1560. Huic libro puris insertis foliis explicationem suam Muretus adscripsit, praemisâ hujusmodi adnotatiuncula; *Incoepi explicare hos libros Romae XVI. die mensis Novembr. a. MDLXIII, Pii IV. Pontificis Maximi jussu.* Atque eodem die orationem habuisse, eam quae nunc ordine VII. numeratur, olim III., ex ejus titulo constat, qui nunc ei praepositus est. Haec trium illarum, quas diximus Alexio Paganuccio dedicatas, postrema, impressa est anno 1564., subjectumque habet in fine *habita XVI. Kal. Decembr. 1563.* in fronte vero libri, ubi hae tres orationes indicantur; *Tertia, cum ejusdem Pontificis (Pii IV.) jussu Aristotelis libros de moribus publice interpretaturus esset:* quod ipse etiam sub extremum orationis ejus profitetur; uti etiam in sequenti oratione, quam altero muneris sui anno habuit. Qui de *Gymnasio Romano* non multis ab hinc annis scripsit, P. Joseph Carafa, inter Philosophiae Moralis Doctores numerans Muretum, narrat (1), eum docuisse stipendio aureorum centum. Consequentibus annis alias habuit orationes, anno 1564. VII. Id. Novembr. cum venisset ad eam partem, in qua de temperantia agitur; anno 1565. postrid. Non. Mart. cum interpretaturus esset v. librum; demum anno eodem XVI. Id. Nov. cum ad VI. librum pervenisset. Hoc pariter anno librum v. versum a se Latine dedicavit Auditoribus suis praefixa epistola data Kal. Martii: Liber hic, ita uti dixi, Latinus ab eo factus

(1) pag. 336.

ctus, editus est ad calcem voluminis primi orationum in antiquioribus editionibus, id est a. 1571. & 1575. Verum seorsum etiam editum habeo Romae apud Antonium Bladum Impresforem Cameralem a. MDLXV, qui quidem liber, cum manu Mureti ipsius adnotationes emendationesque aliquas contineat, non erit, credo, injucundum, unam aliquam earum videre, ut, quantum accuratus esset in verbis Muretus, posimus aestimare. In epistola Auditoribus suis, cum legeretur de Aristotele & Cicerone: *neque quicquam tam disctum sit, quam eorum inter se discendi genus*; Muretus, inducto verbo *disctum*, substituit *diversum*; in editis nunc ab anno 1571. repositum est *dis simile*. Sed brevis hic Mureti labor (iis praesertim, qui interpretationis alicujus experimentum nullum fecerunt) videri possit, si cum ceteris conferatur; iis dico, quos illustrandis explicandisque illis omnibus decem Ethicorum libris vir doctus impendit. Editi sunt postea hi commentarii Ingolstadii anno 1602. (1) cum aliis quibusdam Mureti Philologicis; narratque is, qui illos edidit, perituros eos fuisse, nisi illa *Andreas Schottus Soc. Jesu, Mureti admirator, ex sparsis schediasmatis, quorum multa ipsius Mureti manu exarata erant, collegisset, thesaurique loco conservasset*. Latuere videlicet virum diligentem thesauri nostri. Nam illa (exceptis dumtaxat pauculis aliquot lacunis) Mureti manu descripta habemus omnia, & Graeco Aristoteleo textui, quem explicabat, inserta, ex quibus multa etiam correctius exhiberi possent, sicut haec iterum vulgare placeret. Atque hinc nimirum intelligimus, verum id esse, quod postrema harum orationum, quas modo appellavimus, affirmat Muretus Auditoribus suis: *At nos quidem scitis, vix ullum*.

(1) Apud Adamum Sartorium.

illum praeceptum tradere solitos esse, quin ei illustrando repetitam ex Graeca Romanaque historia exemplorum lucem adhibeamus; rursusque: Nos vero ex optimis utriusque linguae Poëtis pulcherrima quaeque libantes, perpetuo disputationes nostras ejus quasi salis aspersione condimus. Postremo horum annorum, id est, 1566. nova laborum accessio facta est Mureto, cum VII. Id. Januar. Pontifex Romanus factus esset Pius V., scribendarum scilicet orationum nomine Principum, qui novo Pontifici legationem destinabant. Habuit autem earum unam (1) pro Alfonso II. Duce Ferrariæ, alteram (2) pro Carolo IX. Rege Galliae, tertiam (quae tamen pertinet ad sequentem annum) pro Sigismundo Rege Poloniae: denique in adversariis Mureti invenimus nos orationem aliam, sive orationis potius fragmentum manu Mureti ipsius scriptum, nomine Pauli Foxii: eratque adscripta nota temporis 13. Aug. hora XI., opinor, quo scribere eam incoeperat: pertinere autem puto ad annum, de quo diximus, 1566. De altera harum orationum, haec Muretus Sacrato (3); *Habui eam nudius tertius* (scribebat vero IV. Id. Octobr. 1566.) *tanta omnium approbatione, quanta mihi nunquam contigerat.* His, quos diximus, annis Romae versabatur Muretus: itaque falsa est inscriptio in litteris Errico Memmio (4) Lutetiae A. d. XVIII. Cal. Novembr. a. 1564. nec tamen ita fuit Romae assiduus, ut pedem nunquam extra Urbis pomoeria efferret. Tibur

(1) *Est in antiq. edit. XIX. in recens. XII. Vidi & separatim editam hoc titulo: M. Antonii Mureti ad Pium V. Pont. Max. oratio Illustrissimi, & excellentissimi Principis Alfonso II. Ferrariæ Ducis nomine habita Romae v. Cal. Quintiles anno MDLXVI. Romæ apud Julium Bolanum de Accoltis in banchis in via Paulina a. 1566.*

(2) *In antiq. edit. XVI. in recens. XX.*

(3) *Lib. 4 ep. 15.*

(4) *Edit. Paris. pag. 98.*

Tibur enim subinde divertebat, ubi Ferrariensis Cardinalis magnificentissimam villam extruxerat. Itaque in Terentii Comoediis a Faerno recognitis adscripsit: *Hunc librum Vincentius Laureus M. Antonio Mureto dono dedit Tibure MDLXV. mense Sept.* Tibure etiam scribit Petro Perpiniano (1) XVI. Cal. Septembr. 1564. de profectioibus duabus suis Romam intra paucos dies.

19. Anno 1567. munus docendi Philosophiae genus illud fructuosissimum, quod ad mores pertinet, Muretus commutavit, tractatione suscepta Juris civilis. Miror, inter ejus Profesores Romanos praeteritum eum fuisse a Cl. Carafa: etsi alicubi Pandectas illum explicasse narravit. Numerant vero Muretum inter egregios Jurisconsultos facultatis hujus peritissimi, laudantque ejus consilium, conatusque in Jurisprudencia cum politioribus artibus, & antiquitatis cognitione concilianda. Unum hic eorum producam Everardum Ottonem, qui producturus Mureti opuscula quaedam Juridica post alia quaedam Henrici a Suerint, scribit (2): *Proximum locum tenent M. Antonii Mureti hilarioris nominis scripta quotquot edidit Juridica, ut Observationum liber singularis, tum commentarius ad Pomponium de Origine juris, nec non ad titulos Pandectarum, de legibus, de jurisdictione, & de officio ejus, cui mandata est jurisdictio. Muretus quidem in Philosophis, Historicis, Oratoribus, & Poëtis, qua Graecis, qua Latinis enarrandis vel emendandis totus fuit, ac tum Venetiis, tum Romae juventutem ad dicendum instituit, nec quisquam nisi hospes in litteris, quam singularis illius viri in fucatis deprehendendis, & genuinis eruendis fuerit sagacitas, ignorat. Non vulgarem tamen operam simul impendit studio Juris civilis, ac Pandectas e superiore*

loci

(1) Lib. 2. ep. 39.

(2) In Praefat. tom. IV. *Thesauri Juris Romani*.

*loco in Gymnasio Romano, magna Auditorum frequentia, per quadriennium interpretatus est. Neque enim cum ceteris e trivio Magistellis in Glossatorum sterquiliniis habitare pulchrum ducebat, sed novo prorsus, atque ad eam diem ibi inaudito more, ad ipsos naturae, & civilis prudentiae fontes adiit, unde omnia juris principia ducuntur; tum quoque omnem veteris Reip. cognitionem, & antiquitatis monumenta cum Latini sermonis elegantia conjunxit: satis certus, ejus civitatis quis neque linguam teneat, neque formam, leges, mores, instituta cognoverit, ejus jus civile non posse ab eo, quamlibet ingeniosus sit, commode explicari. Subjicit deinde in eandem sententiam locum ex ejus epistola ad Odiscalcum (1), & quaedam in his ipsis Juridicis operibus notat. Cogitabat vero Muretus edere multo plura. Nam cum aestivis mensibus Tibur secederet, in eo secessu novi semper aliquid edolabat, ut idem scribit Odiscalco: coeperat vero consilium, ea quae e superiore loco dixerat, id est, in Gymnasio Romano explicarat, in publicum emitte-
re, quoniam multos id cupere videbat, ut ipse pariter in dedicatione commentarii ad iv. titulos digestorum significat Idib. Sept. a. 1580. Nihil vero emissum est, quod sciam, praeter ea, quae Otto numeravit, & notas quasdam ad libros iv. Institutionum Justiniani (2). Cum vero hoc anno Muretus Pandectas interpretari inciperet, habuit orationem (3), qua eloquentiam ceterasque disciplinas, nequaquam esse ab Jurisprudentiae studio sejungendas, contendit. Habitam arbitror (nam diem appositam non invenio) sub finem anni hujus; & Muretum annum sequentem 1568. totum in Pandectis expli-*

(1) Lib. 2. ep. 85.

(2) Memores hunc librum Augustinus Fontana P. I. Bibl. Legal. pag. 793. editum Lugduni a. 1602.

(3) Antiqu. edit. VIII. recens. xv.

explicandis exegisse. Poenituisse tamen hominem suscepti muneris postea, videtur; voluit enim se illo abdicare. Atque ita consilium suum consiliique causam explicat initio orationis (1) habitae prid. Cal. Martii anno 1569.: *Nam in hoc publice docendi munere quinquennium jam cum aliqua hominum approbatione versatus, eo me, ut scitis, superioribus mensibus sponte abdicaveram . . . jamque totus in eo eram, ut me non languori quidem ac desidia dederem, qui semper ignavorum vitam mortemque juxta aestimassem, sed ad eas artes mecum recolendas ac celebrandas referrem, quibus usque a puero deditus fui, & ad mandandas literis cogitationes quasdam meas, quibus efficerem, conarer, quidem certe, ut quod mihi otium Hippolyti Cardinalis Ferrariensis, studiorum ac fortunarum mearum patroni, summa liberalitate conceditur, ejus aliquis fructus non ad praesentes modo, & eos qui nunc sunt, sed & nunc ad externos, & olim ad posteros perveniret.* Addit postea, admirari se Cardinalium beneficentiam; qui, cum alii ultro publicum illud docendi munus deposcerent, conferre sibi illud voluerint, libueritque ipsis, se alia jam omnia cogitantem, etiam cum aliqua ad vetus honorarium accessione revocare, quam in locum suum aliquem ex iis sufficere, ac substituere, qui id in beneficii loco petebant. Quinquennium, quo publice se docuisse affirmat, repetendum est a xvi. Kal. Decembris a. 1563. quo die coepit Ethicorum libros explicare. Itaque videtur muneri se abdicasse mense Novembri a. 1568. Praeter vero eam causam, quam indicavit, celebrandarum recolendarumque earum artium, quibus a puero insueverat, aliam puto fuisse, malevolorum quorundam atque invidorum hominum obrectationes. Etenim in epistola illa Odiscalco haec habet: *Nondum audissem te puto, me hic Pandectas publice interpretari,*

(1) *Antiqu. edit. ix. regem. xvi.*

non sine aliqua molestia eorum, qui nolent configi oculos cornicibus, & Quae juvenes didicere, senes perdenda fateri, & postea in dedicatione commentarii ad titulos digestorum, ubi restitutam Juris civilis scientiam narravit a doctissimis eruditissimisque viris: Quorum, inquit, ego vestigia pro virium mearum modulo persequens, totum illud quadriennium, quo libros digestorum in hac urbe interpretatus sum, dedi equidem operam, ut quotidie plurima istorum, qui tanti in vulgus fierent, ac foedissima errata detegerem, & ingeniosorum adolescentium animos ad meliora converterem; effecissemque omnino aliquid, nisi hominum nudari subsellia sua, & cornicum oculos configi dolentium conquestiones obstitisent. Ex quo quidem postremo loco habemus (quod alibi etiam idem prodit) quadriennium totum in Jure civili tradendo, explicandisque Pandectis posuisse: quamobrem ab extremo anno 1567. ad extremum 1571. eo munere perfunctus est. Atque hoc intervallo a. 1569. prid. Non. Novembr. Orationem habuit, cum inciperet interpretari titulum *De Pactis*; explicans rationem ac viam, qua tradenda esset Jurisprudentia: item anno 1571. postrid. Non. Novembr. cum ad titulum *De Judiciis* pervenisset, de Judicum auctoritate atque officio, Cum vero celebre illud praelium commissum esset, quod nobilissima victoria de Turcarum gente ad Naupactum secuta est, pro qua solemniter modo ritumque gratiae Deo Romae actae sunt; illo pariter anno Idib. Decembr. dixit de hoc argumento Muretus in aede sacra B. Mariae Capitolina, sive, ut vulgo nuncupant, *de Ara coeli*, tanto concursu hominum, quantum ipse non facile credidisset; ut idem scribit Paulo Sacrato (1). De editione vero ejus orationis, addit in eadem epistola; *Quamvis autem res erat*

(1) Lib. 2. ep. 22.

erat nihili, tamen ita multi quotidie petebant, describendi sibi potestatem fieri, ut satius visum sit, semel quicquid esset librariis permittere: praesertim cum Magistratus Populi Romani judicarent, id ad ipsius Populi dignitatem pertinere. Eadem est Italice versa, & sic etiam typis Romanis (1) commissa. Non praeteribo hoc loco, quod ad Mureti nominis celebritatem pertinet; amicitia junctum eum fuisse cum Martino Navarro, celeberrimo horum temporum Theologiae, Jurisque Pontificij doctore; Itaque in exemplo edito ejus Apologiae de Reditibus Ecclesiasticis scriptum invenio Mureti manu; *M. Antonii Mureti, dono Auctoris Romae mense Novembri a. 1571.*

14. Anno 1572. Muretum Jus civile non vulgari via, id est, barbaro impolitoque genere dicendi, quodque a Philosophis, sive Poëtis, sive aliis, praeter Jurisconsultos, ornamenta respueret, tradere ingressum, & in opere institutoque pulcherrimo quartum jam annum (ut ejus verbis utar) magna auditorum frequentia, magna animi contentione versantem, Cardinales in medio cursu insistere, aliudque munus suscipere coegerunt. Ita ipse initio orationis, quam Nonis Novembr. habuit; qui & continuo ista subdit: *Nam cum homo eruditissimus, qui tradendis eloquentiae praeceptis in hac urbe consenuerat, & afflicta valetudine, & ipsa jam aetate otium ac quietem postulante, missionem a vobis honestissimam postulasset, nec ei facile succesor idoneus reperiri posse videretur, mihi potissimum mandandam esse ab eo dere-*

Etam

(1) *Hoc titub:* Oratione di M. Antonio Mureto dottore e cittadino Romano recitata per ordine del Popolo Romano dopo 'l ritorno in Roma de l' Illustrissimo, & Excellentissimo Sig. Marc' Antonio Colonna da la felicissima vittoria di mare contra Turchi, tradotta di Latino in volgare, *versaque pagina additur;* Fu recitata nella Chiesa di S. Maria in Araceli in Campidoglio a li 13. di Dicembre 1571. *Edita & separatim Latine eodem titulo Latino.*

etiam provinciam, censuistis. Quis ille fuerit homo eruditissimus, cui nunc Muretus successerit, fateor me nescire: atque haec dumtaxat legi in Cl. Carafa scribente de Mureto (1): *M. Antonius Muretus, Lemovicensis, insignis Jurisconsultus, Philosophus, Orator, Poëta, primum docuit in patria, Venetiisque, mox a Card. Hippolyto Estensi Romam vocatus, docuit in scholis Urbis Philosophiam Moralem, tum Pandectas, denique anno 1576. sub Gregorio XIII. Rhetoricam hora vespertina, stipendio aureorum quingentorum, simulcum Camotio, & Correa, Professoribus matutinis, & a. D. 1582. stipendio aureorum septingentorum.* Non credo, haec omnia convenire posse cum iis, quae sunt a nobis antea constituta: nec tamen dictorum poenitet. Illud de 700. scutorum atque amplius stipendio confirmat in funebri oratione Ben- cius. Nam ubi narravit, Muretum a Polonorum Rege Bathoreo cupidissime expetitur, accersitumque amplissimis praemiis in Poloniam; retentum vero a Gregorio XIII. tum sua sponte, tum Romanorum Magistratuum admonitu: qui Mureto, inquit, ipsi aliquot ante annis ultro detulerant jus Romanae civitatis; subdit: *Qua etiam ratione effectum est, ut tantum stipendium decerneretur homini amplissimo, quantum haud scio, an unquam antea nemini.* Sed rem magis expresse, magis etiam luculenter Muretus ipse respondens Zamoscio, qui in Poloniam Regis sui nomine eum invitaverat, declarat; praeter opinionem scilicet suam accidisse, ut cum ad iter se accingeret, subito ostenderit Gregorius Pontifex, ejus professionem sibi non placere, monendumque curasse, ex Urbe ne discederet, sibi curae fore, ut ne in Urbe deteriore conditione esset, quam quae illi in Polonia deferretur: *Quin etiam (ait Muretus)*

ad

(1) Pag. 318.

ad quingentorum aureorum stipendium, quod mihi jam prius constitutum erat, statim ducentos adjici jussit, mandavitque Datario suo; primo quoque tempore quoquomodo efficeret, ut aliunde mihi trecenti aurei nummi quotannis penderentur. De civitate Romana, quam Mureto collatam aliquot ante annos Bencius dicebat, hoc unum habeo, non solum eo anno, quocum Zamoscio de itinere suo egit (id. anno 1577.) sed anno 1572. quo orationem habuit in funere Pii V, civem Romanum in ejus titulo dici; imo anno superiori 1571. cum S. P. Q. R. mandatu in reditu ad Urbem M. Antonii Columnae dixit: quae fortasse collatae civitatis occasio fuit. Hoc credo dicere voluisse eos, qui in litteris, quas vulgamus, *Equitem Romanum* appellavere; nisi illud sit, quod in rationibus suis adnotavit de S. Pauli, ut dicitur, *Cavalierato* ab eo empto. Quod de Cardinalibus etiam agebat Muretus, qui aliud ei munus, aliamque interpretationem tradiderunt; eos nimirum significat, qui Romanae Academiae praeerant; quosque alibi (1) *summos viros* appellat, quorum auctoritate atque imperio omnium studia diriguntur: atque ibidem (annus erat 1573.) significat, eos fuisse Cardinales iv. Jo. Moronum, sacri Collegii Decanum, Aloysium Cornelium, Camerarium, Gulielmum Sirletum, & Franciscum Alciatum; quibus eo anno Gregorius Pontifex, Philippum Boncompagnum adjunxerat. Amisit vero columnen praesidiumque studiorum suorum Muretus anno quem dicebamus 1572. Hippolytum Estensem. In illo variarum suarum lectionum exemplo impresso, quo utebatur, multa addidit manu sua, post epistolam eorum librorum nuncupatoriam eidem Cardinali, haec habet: *Hippolytus Cardinalis Ferrariensis die Martis 2. mensis Decembris anno Domini MDLXXII. excessit a vita paullo ante horam vicesimam,*

(1) *Orat. antiq. c. 13. recens. 23.*

nam. Requiescat in pace. Natus erat, ut saepe ex ipso audiui, die 25. mensis Augusti anno MDIX. Ego domi ipsius vixi annos quatuordecim ipsos, ab eoque semper acceptus sum lautissime, & liberalissime: ἐλπίδες ἀνθρώπων ἰλασθαι διαί. Eundem alias saepius laudaverat; atque idem fere in postremis variarum lectionum libris dixerat (1). Cum ergo apud illum Muretus, & in Gallia, & Ferrariae, & Romae esset, hinc solemnes illae litterarum ad Muretum inscriptiones, quales Manutii, Giphanii, aliorumque vulgamus; *nella Corte dell' Illustrissimo Cardinal di Ferrara. Roma.* Parentavit vero Patrono suo Muretus oratione habita in ejus funere 111. Non. Decembr. Tibure, ut ex ipsa oratione liquet: quae nescio, qua de causa a Bencio in editione aliarum orationum praeterita, illis accessit in editione Ingolstadtensi. (2).

15. Non pergam hic singulas ab eo scriptas habitasque orationes recensere: nam longum id foret, easque in editis Mureti operibus, & habendarum causam, nec non tempus earundem, videre quilibet

(1) *Lib. 16. cap. 4.* Saepe mihi obversatur ante oculos Hippolytus Card. Ferrariensis; saepe etiam dormiens cogito; & magna causa est, cur id facere debeam. Primus ille fortunarum mearum, quantulae illae tandem cumque sunt, auctor atque inceptor fuit. Quindecim annos, & eo amplius, cum eo familiarissime vixi; cum optimus, & humanissimus Princeps sua mecum gravissimis de rebus consilia saepenumero communicaret; nonnunquam etiam eodem plane modo, quo magistri discipulorum ingenia interrogando experiri solent, meam super eis sententiam exquireret; a se interdum dissentientem aequo animo ferret, errantem amantissime redargueret, multarumque rerum ad vitam pertinentium, pro singulari prudentia, qua praeditus erat, admoneret. Praecipue autem cum Tibur secesseramus, ubi ille quotannis aestivos menses transigere solebar, nullus fere abibat dies, quin per studiorum speciem, aliis omnibus exclusis, horas aliquot una jucundissimis sermonibus consumeremus. *Vide & Mureti carmen inscriptum Tibur.*

(2) *Anno 1600. pag. 193. rejecta vero est in vol. 2. orat. 25. 1a. edit.*

libet per se facile potest. Dicam id universim: singulis ferme annis, binas eum, aut etiam plures habuisse, vel novis in dies ad illum delatis argumentis, vel exigente id munere praelectionum suarum, interpretandorumque veterum Scriptorum; quo munere, ut Bencius etiam adnotavit, ad annum usque 1584. perfunctus est. Ad primum genus orationum pertinet funebris pro Pio V. quam eo ipso anno editam vidi (1), in cujus averfa primae paginae facie praeter Jo. Francisci epigramma in Muretum, legitur; *Habita est in aede D. Petri in Vaticano v. Id. Maj. 1572.* & in fine orationis; *Pius V. Pont. Max. obiit Kal. Maj. 1572.* Cum vero novus Pontifex factus esset Gregorius XIII. ad eundem habuit orationem pro Rege Galliae, cum ad novum Pontificem salutandum propriam legationem destinasset, misissetque Nicolaum Rambolleti, Caroli Cardinalis fratrem, Praefectum custodiarum suarum. Editam est haec oratio una cum aliis Oratorum aliorum anno 1573 (2). Alterius generis Muretus habuit multas, easque ad bonarum artium institutiones, & veteres Scriptores intelligendos utilissimas. Atque animadvertendum hoc loco esse duco, bina quotannis fuisse initia praelectionum, Martio mense, ac mense Novembri: atque has postremas auspiciatum post *quadrimestre tempus*, ut idem significat oratione, qua in Sallustium praefatus est (3); & ad III. Taciti librum (4) *solemnem quatuor mensium vacationem* appellat. Reliquos ergo menses praelectio-

(1) Patavii apud Robertum Mejatam Pauli F. a 1572. nunc est vol. 1. xx. item in antiquior.

(2) *Hec* scilicet. Orationes pro Regibus & Principibus obedientiam, praestantibus ad Gregorium XIII. Pontificem Maximum. Romae apud Haerdes Antonii Bladii 1573.

(3) Vol. 2. *antiquior. editio* 9. *recepta*, 13.

(4) Orat. 18. *vol.* 2.

lectionibus assignatos in partes duas dispescere solebat, & singulis spatiis suum Auctorem explicandum assignare, ad quem praefandi aliquid institutum suum servabat. Ita anno 1574. IV. Cal. Martii Platonis librum alterum de Rep. explicare aggressus est (1), habita oratione: iterum vero dixit III. Non. Novembris, cum Ciceronis libros de Officiis explanaturus esset (2). Aliquando tamen in ejusdem Scriptoris explicatione pergebat; nec omittebat tamen in eundem publice praefari. Ita anno 1576. libros Rhetoricorum Aristotelis habuit in manibus, proposuitque auditoribus suis, atque orationes duas habuit, alteram postridie Non. Mart. (3); alteram (4) Non. Novemb. atque his anno sequenti addidit tertiam, (5) cum librum II. auspicaturus esset. Quamquam, si vere loqui volumus; nescio, an haec postrema, quam dixi, orationum numero haberi debeat, & merito recensita cum illis sit in novis editionibus; item ceterae eodem modo e Mureti commentariis abscisae, atque divulgatae. Non enim aut id voluisse Muretus ipse videtur, cum a. 1571. orationes primum ederet suas (6), aut cum reliquas Bencius Mureto mortuo vulgaret. Sed qui Mureti opera postea ediderunt, cum plusquam ceteri, fecisse videri vellent, eaque reddere copiosiora, prooemiola quaedam, aut partes commentariorum magis eleganter & copiose scriptas, orationum nomine ornarunt. Ita orationem VII. vol. 2. e commentariis Mureti (7) expresserunt; orationem X.

ex

(1) Vol. 2. orat. 1. antiq. edit. recent. 5.

(2) lb. 5 vel 6.

(3) Vol. 2. orat. 6. antiq. ed. recent. 8.

(4) Ibid. sequ.

(5) Vol. 2. orat. 11. recent. edit.

(6) Hanc esse editionem primam colliges ex lib. 4. ep. 20.

(7) Comment. ad Rhet. Arist. edit. Ingolstadt. pag. 252.

ex iis, quae ibidem in fine eorum commentariorum habentur: XI. indidem pariter hauserunt (1); XXI. & XXII. ex commentario in *Ethicam Aristotelis* (2). Atque hoc plane modo quantumlibet augere orationum numerum possemus. Quaero enim; quid deest prooemio illi; quo explicans caput 6 libri III. *Ethicorum* de fortitudine disserit, ut in orationum harum numerum veniat? Quid? cum in *explicatione* capitis II. libri II. multa de ratione philosophandi, ac de voluptatum illecebra eloquentè elegantissimeque interserit: nonne ex his quoque existere una, aut altera oratio possit? Jam vero in variis ipsis lectionibus prooemiola ista, & quasi diverticula sunt tam multa, ut tertium quoddam orationum volumen, si quis ea ex illis abscindat, repente sit extitutum. Sed non ferret aequo animo id, opinor; si viveret, qui ea distincta ab orationibus suis esse voluit, & cum reliquo corpore partes licet venustiores, & quasi coloratiores remanere. Itaque illa si quis orationum loco haberi velit, quod sint politissime atque elegantissime scripta, & numerosior quam in sermone quotidiano, & liquidior fluat oratio: habeat per me licet; a ceteris tamen orationibus, quae ad coronam dictae sunt, sejuncta atque distincta esse patiat. Est praeterea aliud, quod in hanc rem moneam; doctus a Mureti libris; orationes quasdam ita proponi; quasi pars earum aliqua a Mureto scripta, vel etiam dicendo omissa desideretur; ut, quam Muretus dixit anno 1573. cum Platonis libros de optimo Reip. statu; & libros Ciceronis de Finibus suscepit explicandos (3): repraesentatur enim hac nota in fine adjecta; *Reliqua desiderantur*. Thomasius, quem

ceteri

(1) *Ib.* pag. 110.

(2) *Pag.* 35. & 36. *alt. tom. ibidem edit.*

(3) *Vol.* 2, *orat.* 4. *in antiqu. edit. i.*

ceteri secuti sunt, hoc de oratione illa iudicium tulit; *Desiderantur hic argumenta reliqua pro sententia eorum, qui quaestionem Platonis in his libris praecipuam esse de Rep. censent; neque ultra dicendo progressus ipse videtur Muretus. Cetera enim, quae proposuerat, rejecit in sequens prooemium. Nolim contendere de eo cum erudito illo viro. Hoc tamen affirmare possum; in adversariis Mureti orationem istam ita ut edita est inveniri; atque haec subjungi: Sequitur ergo, ut vera sit. Alterum argumentum ex principio Timaei, ubi Socrates ipse summam &c. Tertium ex quinto de Legibus, ubi de tribus πολιτείαις. Itaque illam primam quaestionem περὶ δίκαις esse tantum ἐμβασιν εἰς τὴν περὶ τῆς αἰείτης πολιτείας. Audistis utrorumque argumenta. Nunc quid vere de hac quaestione dici possit, cognoscite: utrique recte dicunt. Nam σκοπὸς ἐστὶ &c. Reliqua, ut in illo prooemio. Sub litura tamen post ea verba; Audistis utrorumque argumenta, haec sunt; Quid autem hac de re statuendum sit, tradam die Sabbati; nam cras quidem, &c. Itaque in hanc adducor opinionem, ut existimem (quod ex collatione aliarum orationum mihi quidem planum est,) Muretum promptissimo hominem ingenio atque eloquentia admirabili, ita tunc dixisse, ut ad temporis atque auditorum, qui interessent, adjuncta sibi reservaret statuere; utrum longius ad ea explicanda procederet, an tunc abrumperet orationem, & scholae insequentis diei cetera relinqueret. Sunt ejusdem generis aliae multae orationes; ut quam a. 1576. praemisit explicationi Aristotelis de arte dicendi. Eam enim, non quod mutila sit, sed quod eam producere, aut abrumpere ad auditorum coronam Muretus reservaret, habemus manu ipsius una cum commentario in eos Aristotelis libros.*

16. De his, aliisque Commentariis, sive Philologicis

logicis Mureti operibus uberior hic campus dicendi pateret, nisi longius provecti essemus: multa enim elucubravit his annis; nec ullum fere vetorem Scriptorem induxit in scholam, quem a librariorum mendis non liberaret, vel luculento etiam commentario non ornaret, vel non interpretaretur Latine, si Graece loqueretur. Interpretatus autem est, (si complecti velimus omnes superioribus etiam annis explicatos) praeter librum v. Ethicorum ad Nicomachum, & septimum Topicorum cum Alexandri Aphrodisiensis commentario, de quibus diximus; secundum Rhetoricorum, quem anno 1577. Georgio Gozzio dedicavit (1); post primum etiam, ambosque impressos nuncupavit Id. Februar. a. 1585. Francisco Bencio (2) epistola, quae inter familiares Mureti ipsius relata est (3): Suscepisse vero se alibi (4) scribit hunc laborem *in gratiam piorum quorundam & eruditorum hominum e Sedalitate Jesu; qui, inquit, pro auctoritate, qua plurimum apud me valent, egerunt mecum, ut id munus susciperem, quod interpretationem, qua in scholis suis uterentur, reperire se ullam negarent.* Quis vero in hoc aequae fastidioso ac perdifficili interpretandi opere (quod quale sit nemo, qui experiendo non didicerit, intelligere unquam potest) fuerit Muretus, si quis aveat cognoscere; peritissimum dabo harum rerum aestimatorem, Petrum Huetium, qui in libro altero *de Interpretatione*, qui est de claris Interpretibus, his annumerat Muretum, ac de eo haec, postquam nominavit Lambinum:

(1) *Hoc tit.* Aristotelis de Arte dicendi liber secundus M. Antonio Mureto interprete. Romae apud Haeredes Antonii Bladii Impressores Camerales. Anno MDLXXVII. in 4.

(2) Aristotelis Rhetoricorum libri duo M. Antonio Mureto interprete. Romae apud Bartholomaeum Grassum MDLXXXV.

(3) *Lib. 2. ep. 98.*

(4) *Lib. 4. ep. 73.*

binum: Non minus quidem ornatus *M. Antonius Muretus*, sed religiosus magis, neq. castitati minus, quam elegantiae asseruit; nec sententiam modo exprimit, sed genus ipsum dicendi, quoad licet, imitatur. Quod si plura in eo genere elaborasset, inter multos Interpretes prope singularis extitisset: sed tantum detraxit ex gloria, quantum ex eo studio decerpisset. Editos emendatosque ab eo diximus veteres Scriptores, Terentium, Catullum, Tibullum, Propertium, Horatium; idem fecit in Philippicis Ciceronis, in Tacito, & Seneca. Taciti tamen librum dumtaxat secundum ab eo vivo emisum vidi hoc titulo; *C. Cornelii Taciti Annalium ab excessu D. Augusti usque ad imperium Galbae liber secundus a M. Antonio Mureto emendatus, Romae ex typographia Vincentii Accoltii 1581*. Habemus vero editi libri hujus in Mureti bibliotheca exempla duo, in quorum uno, in vacuis paginis multis huic libro asfutus, adnotationes suas ille conscripsit: imo in Taciti primis libris quinque (quot in Germania eruditi homines inventos Leoni X. attulerunt, & Leo Beroaldo, *Academiae Romanae praeposito*, (1) recognoscendos edendosque dedit) idem fecit Muretus, ut hujus Scriptoris emendationes adscriberet margini libri, & in sepositis paginis adnotata multa, quae perpetui commentarii loco esse possunt. Edidit hos, Mureto mortuo, Schottus (2). Meminit commen-

tarii

(1) Ita se ipse vocat, cum Leoni hos libros dedeat; Philippus Beroaldus Junior, *Academiae Romanae Praepositus*; & modum, quo inventa sunt, narrat. Vide Fabricium *Bibl. Lat. tom. 1. lib. 2. cap. 21. Functionibus* de immen. *Senecl. L. L. pag. 593.*

(2) Marci Antonii Mureti, Presbyteri & Civis Romani, commentarii in quinque libros *Annalium Cornelii Taciti*, Ejusdem in *Sallustium* notae. Accessit Anonymi facula *Georgio Codino Curopalatae* accensa. Omnia nunc primum in lucem prolata A. 1604. Ingolstadtii ex *Typographia Adami Sartorii*. In ep. ded. *Andreas Schottus Antuerpianus Soc. Jesu Sac.* qui pleraque opera Mureti necdum in lucem edita post excessum Auctoris ex ipsius adversariis eruit, & ut conservarentur, effecit.

Tom. IV:

N n

tarii hujus Fabricius (1), & Funccius (2). In Senecae singulari libro *De Providentia* emendando primum laboravit Muretus, eumque emisit anno 1575. hac Inscriptione; *L. Annaei Senecae De Providentia liber singularis emendatus a M. Antonio Mureto J. C. ad veteris libri fidem* (3). Exemplum ipsum habemus, quo in explicando usus est, quod praeter scholia in eum librum edita, habet adnotationes multas scriptas Mureti manu, & praelectionem quam dixit publice int. Non. Jun. 1575. (ut idem Muretus adnotavit) primae vacuae paginae adscriptam: quod item in ceteris ejus libris, quibus ad explicandum utebatur, videmus. Postremis vitae suae annis ad Senecam totum emendandum & explicandum adjecit animum; cui labori est immortuus. Non omit- tam hoc loco, quo de emendatis restitutisque a Mureto veteribus Scriptoribus agitur; nos illi debere lacunam satis grandem in Athenaeo suppletam. Locus Athenaei non integer, sed mutilus, adjecta nota *ἀέτις* reperitur in editione Aldina anni 1514. (4); in Basileënsi Valderi (5) &c. Atque in hac postrema, in exemplo quod fuit Mureti, deleta nota illa, scripsit in margine Muretus: *Post vocem ἀέτις δε- siderantur multo plurima, quae descripsi ex . . . in chartis, quae sunt ante varias lectiones meas.* Et in exemplo quidem lectionum suarum omnia illa, quae in Athenaeo deērant, descripta habemus. Illa vero edidit in lectionibus suis Canterus (6); itaque ibi- dem praefatur: *Postremo hoc libelli hujus loco doctissi- mum pariter & amoenissimum Athenaei Dipsosophilistae ἀποστροφαιῶν quoddam collocabimus, eoque lacunam* in-

(1) *L. all. pag. 471. edit. Hamb. 1721.*

(2) *L. all.*

(3) Romae apud Josephum de Angelis 1575;

(4) *Pag. 291.*

(5) *Pag. 334.*

(6) *Lib. 3. cap. 11.*

Insignem, quae in hoc Scriptore fol. 334. editionis Germanicae (Valderi scil.) magno cum omnium dolore haecenus inhaesit, supplebimus: istud autem fragmentum a M. Antonio Mureto, cum nuper ex Italia rediisset in Galliam, primum ad nos devenit, ut erat ab eo ex Vaticana Bibliotheca descriptum. Haec, quae leguntur in editione prima atque altera Basileensi *novarum lectionum* Canteri (1), nescio cur sint praeterita in tertia Antwerpiana (2), ubi dumtaxat invenitur: *Istud autem fragmentum ex Italiae bibliothecis primum ad nos delatum* &c. Hoc tamen non reticuit (3) de Anaxandride in Lectionibus suis loquens Muretus; *cujus hi versus citantur apud Athenaeum in illa pulcherrima parte libri xv. quam a me Lutetiae acceptam Gulielmus Canterus publicavit*: professus idem est Canterus in epistola Mureto (4) scripta anno 1564. qua & librum lectionum suarum se illi misisse significat, quod nos habemus cum inscriptione manu, ut opinor, Canteri ipsius *doctissimo viro, M. Antonio Mureto Gul. Canterus d. d.* In quam rem addam, verum non videri, quod ex Vaticana bibliotheca illud fragmentum descriptum dixit Canterus. Nam in hoc exemplo dono misso a Cantero *Vaticanae* nomen Muretus induxit, substituitque in margine *Cardinalis*

(1) Per Joannem Oporinum *pag. 127. pag. 243.*

(2) Ex officina Christophori Plantini *a. 1571. pag. 201.*

(3) *Lib. 19. cap. 9.*

(4) *Lib. 2. ep. 42. Mur.* Eri satis audacter facere videor, vir doctissime, cum te litteris meis interpello; quoniam tamen hunc libellum proximis his mensibus edidi, putavi, me non satis ex officio facturum, nisi cum eundem ad te mitterem, tum veniam a te rerum tuarum peterem. Etenim cum id, quo libellus noster est exornatus maxime (Athenaei fragmentum dico) a te primum in manus nostras detenerit, postquam tu cum Aurato nostro communicaras, nemini hoc totum quidquid est, mitti debuic, quam tibi. *Fragmentum hoc suo loco restitutum legitur in ed. Lugdunensi 1612, pag. 674. ad 696. &c. Murus ubi Canterus e Vaticanae descriptum Vatic. libella.*

lis Farnesii. Alii libri sunt, in quibus non Veteres modo auctores a librariorum mendis purgavit, atque integritati suae restituit, sed commentario in eos scripto explanavit. Nihil necesse est enumerare singulos, cum illos Ingolstadiensis editio repraesentet (1), (et si dolendum videatur, nullam ex Italicis exhibere nobis omnes voluisse (2):) Si quem vero omisit, eum cum ceteris Mureti operibus diligenter Nicéronus recensuit. Addimus his, quae nondum lucem vidisse credo, & in codicibus nostris extant, Adnotationes ad I. & II. Politicorum Aristotelis, ad nonnullas epistolarum ad Atticum, ad II. Tusculanam. Has, ceterasque non solum emendatissime scriptas habemus Mureti manu, sed diem etiam, quo eas elucubravimus, aut auditoribus legit, praesignatam. Atque ita initio commentarii in Tusculanam alteram *postridie Nonas*: orationem, sive prooemium quoddam habuerat (ut in editis etiam legitur) *Non. Nov. 1572.* Commentario libri III. de Officiis praefigitur dies III. *Id. April. 1575.* Initio vero commentarii in Aristotelem de Arte dicendi, hunc praeposuit titulum: EN ONOMATI IHCOY KA THS AΓIAC ΠΑΡΘΕΝΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ *coepi haec scribere Kal. Martiis MDLXXVI. Romae.* Initio commentarii in Sallustium III. *Non. Mart. 1579. Felicitate!*

(*) M. Ant. Mureti Presbyteri Commentarii in Arist. x. libros Ethicorum ad Nicomachum, & in Oeconomica. Arist. Topic. libri VII. & in eundem Alexandri Aphrodisiensis interpretario. Comment. in I. & II. Platonis de Rep. Notae in Cyropaediam, & alibi Xenophontis. An. 1602. Ingolstadii excudebat Adam Sartorius. *Alio tomo* Versio & Comment. in I. & II. Rhetor. Arist. in I. Quaest. Tust. Notae in tres libros de Offic. in quinque de Finibus, & in Orat. pro Dejotaro. Commentar. in Catilin. Cicero. *Not.* 1602. De Tactis, Sallustio &c. *Superius. Alibi alia.* Annotationes in Petronii Arbitri Satyricon Helenopoli 1610.

(1) Editionis Peronenfis non vidi nisi tomos 3. quinque autem parva in his continentur.

citer: orationem habuerat III. Nonas: itaque diem hic atque alibi, non quo scripserit, sed quo illa dicenda erant in Schola, consignatum puto. Sic initio commentarii epistolarum ad Atticum Non. Novemb. praefatus publice fuerat prid. Non. Nov. 1582: Hoc etiam modo saepius ibi dies adscribitur, ubi non initium est novi commentarii, sed praelectionem, credo, suam abrumpere coactus est. Nam ad partem Commentarii in librum alterum Platonis de Rep. τὸ ἐν ἡ παιδεία, in edit. Ingolstadiensi pag. 717. adscripsit XXII. die Maji 1573. Βρυξῆς. In Commentario vero Taciti identidem Non. Nov. 1581. Januarii 1581. II. Id. Febr. Cal. Martii 1582. Feliciter liber IV. Valerent haec ad cognoscendos praelectionum singularum dies. Utiliora esse arbitror adnotata alia quaedam ad libros, sive codd. suos. In Platone Graece edito a Valdero, & adnotationibus suis insperso scripsit: *Paulus Manutius amicorum meorum in Italia antiquissimus & optimus ad mellorem, ut spero, vitam a Deo vocatus est postridie Nonas Apriles 1574. Romae.* In libris Aristot. de Rep. a Sepulveda versis, Anno 1574. Cosmus Medices Magnus Dux Etruriae obiit Florentiae XI. Cal. Martii anno aetatis suae LV. In lectionibus Canteri: *Gulielmus Canterus obiit XVIIII. die mensis Maji MDLXXV. in Aurora.* In libris Rhetoricorum Arist. Graecis editis a Victorio: Anno 1577. VIII. die mensis Novembris visus est Romae a me & ab aliis innumerabilibus ingens Cometes, qui ferebatur a meridie in occasum; dicebatur constitutus inter Capricornum & Aquarium, elatus a terra cum maxime 15. gradibus, postea ternos gradus singulis noctibus attollebatur: oriebatur incipiente nocte, ocelldebat ante horam noctis secundam; coepit postea multo tardius occidere, sed magis ac magis attollebatur. In Luciano Graece edito ab Aldo: *Nicolaus Majoranus, Episcopus Melfitanus,*

narravit mihi, Theodorum Gazam interrogatum, qui Scriptor legendus esset Graecam linguam discere incipientibus, respondisse, Lucianum: quis ubi mediocres in ea progressus fecissent, Lucianum: quis ubi jam eam perfecte didicissent, Lucianum. Romae III. Cal. Febr. MDLXX. Ibidem hi sunt adscripti versus, quibus, credo, rem quae sibi contigerit narrat:

*Si verbis morbi possent expelli foras,
Nemo me hodie unus viveret salubrior:
Ita in medicum loquacem atque argutum incidi;
Sed, qui ubi loquendo totum contrivit diem,
Hoc lucrifacio, quae prius dolebant, dolent,
Quae non dolebant, aures & caput dolent.
Tu, & quaere mihi medicum mutum, Phania,
Qui nutu aut scripto quid agere debeam imperet,
Non qui loquacitate me enicet sua.
Medicus loquax aegroti morbus alter est.*

17. Sed si omnia quaecumque adscripsit referre hic voluero, ero infinitus. Itaque pauca tantum, quae ad Muretum ipsum pertinent, hic referre duco. Et primo cum rationes etiam dati & accepti hic aliquando consignet; videmus, si non copiosus fuit, nequaquam fuisse egentem (1); deinde Geometri-

CIS

(1) Ita ab eo ante commentarium ad Iulium de scriptis scriptum invenio: Fui fatto Cavaliero di S. Paolo al fin d'Ottoobre del 1572: mi costò in tutto 1120. A. Ha fruttato il primo anno compresa ogni cosa 1574½. Alli 9. di Decembre 1574. vendei il mio cavalierato di S. Paolo a Mr Girolamo Pier Martei de' . . . per mille dugento novanta cinque d. in oro, & comperai un cubiculariato alla Dataria. che mi costò fra la prima compera e la compositione due mila & cento scudi d'oro in oro. Vendei il cubiculariato alli 12. di Dec. 1582. per il prezzo di A 2240. d'oro in oro, e di più dieci di moneta: & questo feci per comprar la casa, dalli frati di S. Eusebia Scudierato &c. Hinc in ep. Melisso. Io in cubicularia Apostolica. A militibus SS. Petri & Pauli esse signatur.

cis & Arithmeticis delectatum, ex Schematibus colligimus, & Problematibus quibusdam *Dati numeri partes aliquotas invenire* &c. Id ad intelligendum Platonem retulisse videtur. Nam eodem loco: *numerus Platonicus 6. de Legibus 5040. & inventis divisoribus, dispositisque in columna quadam, adnotat: Est autem jucundum scire, quod hi omnes numeri, si multiplicentur assidue praecedens per subsequentem, producant propositum numerum. . . . Remoto igitur primo numero postremae lineae tertii ordinis, propterea quod est idem cum eo de quo quaeritur; constat, verissimum esse quod ait Plato, hunc numerum habere 58. διακρίας.* Hanc regulam docuit me eruditissimus & humanissimus P. Christophorus Clavius, Pabergensis, & Sodalitate Jesu Romae IV. Id. Mart. 1578. Πολλὴ αὐτῶ τῆς αὐτῆς ἀρετῆς χάρις ἵνα αὐτῷ πρὸς ἡμᾶς ἀντιπροσέδδῃ. Sed prae ceteris referri hic debet, quod in fine commentarii ad libros Cic. de Finibus Muretus adnotavit: V. Cal. Junii MDLXXVI. *vovi Deo, me nunquam posthac interfuturum ulli profano spectaculo.* Atque hinc nimirum sanctioris illius vitae repetendum intervallum videtur, quam aliquot ante obitum suum annis capessivisse, Bencius docet: *Novem jam sunt anni (ait in funebri oratione anno 1585.) cum sacris est initiatus M. Antonius Muretus, ac Sacerdos factus: ex quo tempore tam saepe, tam religiose, tam sancte facit rem divinam, ut inter sacrificandum nec lacrymas teneret ipse, & easdem etiam audientibus excuteret.* Necesse vero fuit tacere Bencio, quod ad ipsius laudem pertinebat, eum Mureto ad hoc vitae genus capessendum adiutorem impulsoremque fuisse. Itaque patris nomine donatur a Mureto, licet esset aetate multo inferior, & sub eo annis VII. (1) litteris operam

(1) In Epicedio . . . te quando hyemes certo ordine septem
Studii inexpleto discens.

ram dedisset. In libris Variarum lectionum suis editionis Plantinianaë 1580. scripsit Muretus: *M. Antonius Muretus Francisco Bencio, quem patrem mihi an filium iustius vocem, constituere non possum, dono dedi.* Expressius vero in epistola, qua illi versionem suam Rhetoricorum Aristotelis dedicavit. Nam ubi quid a se in illum profectum sit, exposuit; id est, quod multos ab hinc annos efflorescentem (ait) ingenii tui vim admiratus, ducem me tibi ad eas artes prae bui, in quibus postea Dei ope & industria tua fretus, eos progressus fecisti, ut in te jam pridem & eximia dicendi vis, & minime vulgaris eruditio uno omnium ore celebretur: addit de meritis in se Bencii: *At ego, nisi prorsus ingratum haberi me velim, quae quantaque tibi a me deberi agnoscam necesse est? Tu me primus tanto adolescentior tanto seniore humanam contemnere, & pleno gradu ad Divina properare docuisti; cum in ipso vernantis aetatis flore, posthabitis voluptatibus, ambitione deposita, rejectis aliis omnibus curis, in istam te sanctissimam, & orbi terrarum fructuosissimam hominum Cultui divino mancipatorum Sodalitatem contulisti, cum in suscepto semel consilio tam constanter persististi, neque cessisti illorum vocibus, qui cum in Collegiis vestris educati essent, & illic didicissent istud nescio quid quod jactant litterarum, a quo ipsi Ordine flagitiose disciverant, in eum ne nomen daves absterrere conabantur: in quem tu semel admisisti ita vitam instituisti, ut facile declaraveris, non illum caecum quemdam, ut ipsi mentiebantur, ac temerarium impetum, sed divini Numinis instinctum atque afflatum fuisse secutum; & ut ad ea redeam, quae ad me proprie pertinent, nunquam ex illo consiliis, praeceptis, cohortationibus juvare me, & faces ac stimulos animo meo ad pietatem subdere destitisti; merito igitur ita te amo, & ut patrem filius, & ut filium pater; his enim nos, quae maxima sunt, caritatis vinculis bonitas divina copulavit.*

Addo

Addit J. Nicius Erythraeus, ab eo tempore relictis profanis Scriptoribus consuevisse tempus omne impendere in divinarum Litterarum, earumque interpretum lectione. Id facere omnino vetabat publicum docendi munus, & Senecae opera ab eo postea emendata falsum docent. Id tamen interpretor de iis Scriptoribus, ex quibus delectatio potius quaedam, quam ad animum bonis moribus informandum, utilitas peti solet. Itaque de se ipse prodit in postremis variarum lectionum libris (1), quos his annis scripsisse puto (2): *Repuerascere me cogit amor in meos. Itaque qui jampridem & Comaedias, & cetera ludicra posueram, ut graviora, & huic aetati convenientiora curarem, nunc ut consulam studiis M. Antonii, qui natura fratris mei filius est, caritate & benevolentiam eius, Terentium, amores olim ac delicias meas, sumo interdum in manus, ejusque fabulas cum optimae spei puerulo, magna cum animi mei voluptate percurro.*

18. Locus hic admonet, ut de Mureto hoc juniore aliquid dicam. Nec tamen de ejus anno natali sollicitè quaerendum mihi esse duco: fateor enim constituere me illum non posse, cum patruus ei scribens Idibus Novembr. a. 1580. dicat: *Cum igitur pridie Kal. Januarii, qui dies tibi natalis est, congressurus sis cum Deo propitio ac benevolente in annum aetatis duae decimum (3), quae verba annum designant 1571. diemque prid. Cal. Jan. idemque in titulo Graecarum sententiarum, quas illi scripserat eo anno, novennem puerum appellat. At in epitaphio: Vixit ann. xvi. men. v. obiit prid. Non. Oct.*
1586.

(1) Lib. 16. cap. 3.

(2) Lib. 13. cap. 12. Nuper librum Senecae de Providentia interpretatum se esse dixit: illa ergo scribebat post annum 1575. nec a. 1580. cum edita sunt, hos postremos libros consecerat.

(3) Ita in edit. Romana 1581. apud Vincenzium Accoltum, Ingolstadiensi a. 1600. Cornipiana &c.

1586. (1), quae nos ad annum alium superiorem mensēque alium ducunt. Cum vero adhuc puer patrem amisisset, statim post ejus obitum a M. Antonio patruo vocatus est Romam, ut in sinu & complexu suo, quemadmodum ad eum postea scripsit (2), educaretur. Ut vero moribus informaretur optimis, elucubravit a. 1578. illi librum Muretus hoc titulo: *Institutio puerilis ad M. Antonium fratris F.* quae edita deinde est; adjectis adnotationibus Antonii Constantini (3). Biennio post, id. a. 1580. sententias quasdam Graece scriptas eidem misit, ut quod in Latina lingua fecerat, id est, ut illa imbueretur, idem experiretur in Graeca. Primum bene cessisse, iisdem litteris, quibus Graecas has sententias mittit, Muretus testatur: sed dubium esse non potest, idem in altero evenisse, patruus ejusdem testimonio haec scribentis (4): *Non fradabo gloriola sua scito & eleganti praeditum ingenio puerum, M. Antonium fratris mei filium, qui hodie iussus a me Xenophantis primum anabaseos conferre cum interpretatione Romuli, cum alia satis multa notavit ab interprete partim omisa, partim negligentius reddita, tum, quod animadversione mihi dignum visum est, cum & insigne sit, neque ab optimo typographo, qui tamen in notandis Romuli erratis satis alioqui diligens fuit, animadversionem &c.* Quamobrem verum vaticinium fuit cum patruus, tum Innocentii Giscaferri in epistola Mureto huic juniori, cum ei sententias Graece a patruo scriptas, & a se Latine factas mitteret: *Utinam, inquit, veniat aliquando tempus illud, cum & videamus, quae patruum de indole tua saepe vaticinantem audio . . . , nam te majoribus ire per alium*
„ Auspi-

(1) Ita in editione orationum Ingolstadt. 1602., *Cominiana* &c.

(2) Ep. ante *Instit. pueril.*

(3) Vid. edit. 1584. apud Accoltum, Ingolstadtensem 1600. &c.

(4) Lib. xviii. var. lect. cap. 20.

„*Auspiciis manifesta fides.*” Brevi tamen hae spes de optimo adolescente merito conceptae exaruerunt, vix enim annum, & menses paucos patruus superstes fuit, mortuus a. 1586. *immatura morte prae-reptus summa spe, & animi, & ingenii adolescens*, ut ait de eo Bencius (1), cui eum patruus moriens commendaverat (2). Decessisse in *Seminario Romano* nostro, cum ibidem vixisset menses xvi. ab obitu, opinor, M. Antonii, monumenta, quae mss. habemus (3), testantur, quae etiam de ejus probitate atque innocentia testimonium dicunt. Et quoniam de versibus fratris filio scriptis diximus, breviter hic de aliis carminibus ab eo elaboratis, & poetica Mureti facultate. Multa versu scripsit Muretus, eaque multiplicis variique argumenti. Nam praeter ea, quae juvenis cum edidisset *Juvenilia* appellavit, aetate grandior librum vulgavit Hymnorum sacrorum, quos in ipso libri titulo testatur, se elucubrasse jussu Ducis Mantuae (1): addit quaedam amicis scripta, Amatoria etiam nonnulla. Facta est altera Carminum editio a. 1581. (2) (priorem enim Aldus curavit anno 1575.) in qua Carminum ordo immutatus, additi etiam Hymni nonnulli, ut

com.

(1) In *epist. dedic. vol. 2. orat.*

(2) In *epist. dedic. Senecae.*

(3) In *his haec scripta invenimus*: Mort in quest' anno (1586. li 6, Ottobre M. Antonio Mureto. Questo giovane venni di Francia in Roma, e stette in casa di suo Zio, che mando il Nipote alle nostre scuole, e volle, che nel Collegio frequentasse le Congregationi. Morì il Zio, il Nipote per tenerli più custodito volle entrare nel Seminario Romano per Convittore. Vi visse 16. mesi, e vi si porto con somma lode di pietà e di prudenza. Sorpreso da grave malattia morì avendo prima fatto testamento. Lasciava molte migliaia di scudi, accio si ponessero a censo; e i frutti in perpetuo servissero a Zitelle povere Francesi esistenti in Roma, che volessero monacarsi nel Monastero di S. Sufanna.

(4) *Edis. Aldinae a. 1575.*

(5) *Romae in officina Georgii Ferrarii.*

commune unius Confessoris Pontificis, commune unius Virginis, in festo ss. Angelorum &c. Praeterea alia quaedam Carmina ad Bencium, & Bencii ad Muretum; Psalmi aliqui versu redditi &c. Cum in his liberiora quaedam Mureto aetate maturiori displicerent, ea sunt in exemplo nostro obelo confixa. Itaque in editione Carminum Colonienſi anno 1600., ut Mureti, credo, voluntati (etsi aetatem is suam obierat) fieret satis, omiſſa sunt. Eodem anno cum Ingolſtadii volumen alterum orationum vulgaretur, novusque epistolarum liber, de vulgandis etiam novis Mureti Carminibus cogitatum est, quae alteram voluminis illius partem occupant. Atque hinc nimirum in posterioribus editionibus carmina Mureti in libros tribui coepta, factusque est liber secundus, additis his, quae haec editio repraesentabat. Fatendum est tamen, si psalmos duos Latino carmine expressos excipias, & carmina *de Cruce, ad B. Virginem templi ad Nives, & de Ecclesia gentium*, nihil inibi inesse, quod prius lucem non viderit; cetera enim omnia ex *Juvenilibus* deprompta sunt; nisi forte distichon in insignia Lucae Sempronii. Itaque miror, aut adeo tunc in titulo ipso commendata fuisse, aut in Cominiana editione, cum alia quaedam ex *Juvenilibus* exciperentur, non esse cum his conjuncta. De ceteris editionibus Cominiana ipsa, Veronensi, Thomasiſiana nihil necesse est dicere, cum priores illae Thomasiſianam exprimant, adeo ut Veronensis paucula quaedam in Cominiana addita (1) (praeter excerpta ex *Juvenilibus*) neglexisse videatur. Recentiores hujusmodi editiones Carminibus Mureti addunt etiam ejus Tragoediam, quae Julius Caesar inscribitur. Eandem in *Juvenilibus*

(1) Tom. 2. pag. 305. Thomasiſianam etiam ordinem adhiberi observandum. V. pag. 53.

libris olim excusam, reddidit etiam editio Ingolstadtensis. Itaque verum non est, quod Auct. dissertationis de operibus, & editionibus Mureti putavit, Thomasio eam nos debere. Quod vero iidem Mureti versibus, & Institutioni puerili, Graecisque sententiis Publii Syri Mimos adjunxerunt, secuti sunt Ingolstadiensem editionem, quae alia aliorum solet operibus Mureti admiscere: admisit enim ejus Philologicis, alterius adnotationes in libellum Curopalatae de *Officialibus Palatii Constantinopolitani* &c. quod nemo, opinor, probabit. Ceterum Muretus plurima alia versu scripsit: atque aliqua quidem ipse indicavit, ut (1) Hexametros Cardinali Turnonio, quos tamen non vidi; alios nos psalmos, hymnos, & varii argumenti carmina ejus habemus; quae, ne proferamus omnia, impedit summi viri nomen, & existimatio, quam vix sustinere posse videntur. Et de Mureti quidem poetica facultate, mire inter se discrepare video judicia hominum doctorum. Sunt, qui eam ita extollunt, ut regent quiequam fieri posse aut epigrammatis ejus elegantius, & Catullianis propius, ut Scaevola Sammarthanus (2); aut Elegiis in Tibullo exprimendo felicius, ut Petrus Petrus (3): denique Erythraeus de eo affirmat, & elegos, & odas, & epigrammata, & hymnos ad veterum poetarum elegantiam scripsisse; quod & de Mureto judicium esse videtur Hadriani Bailleti (4). Contra alii relictum eum ab ardore illo, aestuque animi putant, qui est poetarum proprius, utque Latine scriberet, angustius, & magis anxie, quam poetae debent, scrips-

(1) Lib. 8. var. lect. cap. 1.

(2) Elog. lib. 3.

(3) Observat. epistol.

(4) Jugem. tom. 4. pag. 3. num. 1933.

psisse. (1). Haec judiciorum discrepantia, non tam ab hominum, qui de eo judicarunt, quam a carminum ipsorum diversitate orta videtur; quae, ut ingenue loquar, vix ex eadem vena videntur manare potuisse. De Gallicis ejus carminibus nihil attinet dicere: nonnihil enim in eo quoque genere laboravit; non admodum felici successu, ut Bailletio videtur. Ea Niceronius recensuit. Poene praeteritam *Carmen votivum ad Beatiss. Virginem, Dei Matrem, quae religiosissime colitur in Aede Lauretana* (quod inter ejusdem carmina in editionibus omnibus recensetur) a. 1572. scripsisse, atque edidisse Muretum (2): ex quo intelligimus, sacram illam peregrinationem ab eo fuisse susceptam; ait enim:

*O coelo dilecta domus, postesque beati,
Quos ego jam pridem tota mihi mente cupitos,
Nunc primum veteris voti reus advena viso.*

Cetera carmina si quis legat, pietatem videbit spirare omnia; ut etiam ante illud tempus, quo sanctius vivendi genus complexum eum fuisse diximus, de ipsius vita honeste atque integre transacta dubitare non possumus.

20. Cum ita ergo Muretus senectuti fieret propior annos natus 59. anno 1584. Quod jam sibi vivere diceret velle, & perpolire, quae habebat informata, ut Bencius (3) ait, affecta valetudine, & publice docendo fessus, missionem impetravit. Docuerat vero
Romae,

(1) *Rapin reflex. sur la Poétique num.* 30. Muret & Vide ont l'imagination trop bornée, & leur idée paroît contrainte par l'attachement trop scrupuleux qu'ils ont à la Latinité. V. & Petit, item *Thomasium, & Jo. Checotium in Praefatione ad Muretum.*

(2) Romae apud haeredes Antonii Bladii Impressores Cameracenses a. 1572. In fine carminis 11 l. Kal. Apr. MDLXXII. Est etiam epigramma Jo. Francisci Ferrarii Muretum.

(3) In epist. dedict. Seneca.

Romae, eodem Bencio teste, annos XXI. (1) ab a. 1563. quò, Gallico itinere absoluto, cum Cardinali Estensi Urbem repetiverat; universim vero annos docuisse ferme XL. idem anno 1581. (2) publice testatus est; quem numerum etsi tunc aliquanto fuisse arbitror majorem vero (quod *rotundo*, ut ajunt, uti mallet), superasse tamen postea, omnino videtur. Nec tamen publico illo onere solutus languori se totum aut otio dedit. Eo ipso anno 1584. duas orationes habuit; alteram Kal. Januarii de mysterio Circumcisionis (3); alteram IV. Cal. Junii in funere Pauli Foxii, Archiepiscopi Tolosani, & Regii Gallorum apud Pontificem Legati (4); cui se multum debere Muretus, quod ejus ingenio atque eloquentia plurimum delectaretur, velletque orationibus ipsius interessere, saepius testatus est (5). Anno sequenti, qui fuit Mureti vitae postremus, dixit publice Muretus in aede S. Petri (6), cum mortuo Gregorio XIII. Cardinales, novum Pontificem creaturi, conclave ingrederentur XI. Cal. Maji. Sed majus opus moliebatur Muretus, atque habebat in manibus; ut Senecam totum emendaret ex antiquis codicibus, uno praesertim multae aetatis, & fidei, Bibliothecae Vaticanae, quem ut deferret domum, eoque

(1) *Ibid.* Muretus ipse a. 1583. orat. vol. 11. 20. annos ait esse, ex quo publice Romae docet.

(2) *Vol. 2. orat. 18.*

(3) *Vol. 2. orat. 1.*

(4) *Vol. 2. orat. 26.* Editam vidi scorsum: M. Antonii Mureti PR. R. oratio in funere Pauli Foxii Archiepiscopi Tolosani Oratoris ad Gregorium XIII. Pont. Max., & ad Sedem Apostolicam regii, habita Romae in aede S. Ludovici IV. Cal. Junii MDLXXXIV. Romae apud Franciscum Zanettum 1584.

(5) *Vol. 2. orat. 18. & 19.*

(6) *Habeo hujus orationis exempla duo diversorum typorum, primum M. Antonii oratio habita ad Illustrissimos, & Reverendissimos S. R. E. Cardinales ipso die Paschae, cum subrogandi Pontificis causa Conclave ingressuri essent anno 1585. Romae apud Franciscum Zanettum 1585. Alterum eodem titulo Patavii apud Mejetum 1587.*

eoque commode uteretur, interprete Cardinali Sirleto, jam a Gregorio Pontifice impetraverat: *Vix dum* tamen, ut Bencius testatur (1), *absolverat Naturales Quaestiones, cum a Deo, inquit Bencius, ut speramus, evocatus ad divina contemplanda, humana deseruit.* Fidem facit, cum antea cta vita laudabiliter ducta, tum mors pie obita. Idem Bencius narrat (2), adeo non extimuisse mortem, ut secum saepe de ea, tamquam de migratione ex uno in alium locum, loqueretur; & cum laboraret molesto morbo, ac difficili pedum, jamjam sibi esse cendum domo, cujus jam laborent fundamenta, quasi ludibundum dicere consuevisse. Addit effodere sibi pectus memoriam illius diei, antequam obiret tertii, quo, ait, *cum esset sacrosanctum Christi corpus Christiano more suscepturus, omnibus qui eo convenerant praesentibus atque audientibus, longo exordio supplex veniam a familiaribus petiit, atque ut sibi ignoscerent postulavit; quod eo fecit animi sensu ac dolore, ut ex illo numero, qui a lacrimis temperaret, invenires neminem.* Post quem diem toto eo tempore, quo potuit loqui, in magnis totius corporis doloribus illas modo voces interruptis suspiriis, o Jesu, o Deus, moribundus iterabat. Vita functus est Muretus prid. Non. Jun. Altero die, id est, ipsis Nonis, elatus est, laudatusque funebri oratione a Francisco Bencio coram Cardinalibus Nicolao de Pelleve, Senonensi, qui testamenti curator a Mureto fuerat nominatus, & Carolo a Lotharingia de Vaudemont. Idem in aede S. Trinitatis, quam vulgo nunc *de Montibus* appellamus, ad aram maximam est sepultus, posita inscriptione, quam sibi vivens scripserat, quae, ut ait Erythraeus, *nihil veterum superstitionum, ut sit plerumque, oleat, sed quas pium, & Christianum ejus*

(1) In epist. dedec. Senec.

(2) In orat. funeb.

ultimum in primis ostendat. (1). Effigies etiam oris ejus afficta atque aere incisa, unde chartis exprimeretur. Unam habeo, ubi praeter distichon, quod vulgo effigies ejus habent, est etiam epigramma; quod alii Bencio, alii Roscio tribuunt. Verum, ut ibi dicitur, vetior imago est ejus, quam scripti libri operaque viri docti nobis exhibuerunt; in quibus nemo non elegantiam, non sponte fluentem orationem, blandeque & sine fuco accinentem auribus admiratur. Quod quidem eo est etiam mirandum magis, quod, ut Bencius, qui septem eum annos audiit, & familiarissime cum illo vixit, testatur: *Nihil unquam bis scribebat Muretus, cum tam multa scribebat, vix adeo bis legebat id ipsum quod scripserat; raro interpolabat; non saepe mutabat aliquid; aut emendabat, rarius demebat; delebat: ita cum uno quasi tenore fluere omnia, nihil nisi aptum & accommodatum ad manum mentemque veniebat.* Faciunt hujusce rei fidem codices nostri. Cum enim pleraque ejus contineant, orationes, praelectiones, in Latinos Graecosque Auctores commentarios; ea ferme nullas figuras habent; etsi adversariis scripta & dispersa huc illuc, & in librorum editorum primis puris paginis adnotata, ut appareat, tunc primum de iis scriben-

(1) M. Antonius Muretus, Lemovix, ad Dei misericordiam obtinendam. piorum precibus adjuvari cupiens; corpus suum post mortem hoc loco sepeliri jussit: adtributis mille scutatis hujus Monasterii sodalibus, impositoque onere perpetui anniversarii. Nicolaus de Pelleye, Card. Senonen. Testam. execut. poni mand. Vixit ann. Lxx. mens. ii. obiit prid. Non. Jun. c1515Lxxxv. *Postremam hanc notationem temporis adjectam postea, nemo non intelligit. Subjungitur ibidem epigramma fratris filio: M. A. Mureto, magni hujus Mureti fratris filio, aetate quidem & nominis celebrit. minori, spe autem & expectatione prope pari, immatura morte praerepto. Ludovicus Rualdus, Lemovix, & M. Ant. Lanfrancus, Veron. ejus testamento ad pias causas facto scripti executores post. Vixit ann. xvi. men. v, obiit prid. Oct. Non. c1515Lxxxvi.*

Tem. IV.

bendis cogitasse. Verum optimorum auctorum diligenti lectione, & tractatione assidua totum ingenium erat, ut non peruestigare tunc cum scriberet, atque unde unde extrudere res ac sententias deberet. Non ergo mirandum, tam multa aut tam varia scribere potuisse. Senecae opera ex schedis ejus Bencius edidit, dedicavitque Cardinali Matthaeo Contarello, ex mortui voluntate. Favebat enim Contarellus cum maxime Mureto; eique vicissim addictissimus erat Muretus, positis etiam *domi suae*, ait idem Bencius, *quam emerat honestissimam, geminis Cardinalis illius insignibus.*

21. Distulimus ad hunc locum de epistolis dicere, vel quas Muretus scripsit, vel quae ad eum ab aliis missae sunt, quod in his recensendis praecipua pars operis hujus nostri versaretur. Epistolas Mureti aliquas, Lambino nimirum scriptas, ediderat inter epistolas clarorum virorum Jo. Michaël Brutus a. 1561. Deinde has ipsas cum Lambini, & Regii Epistolis editas vidimus Parisiis a. 1579. additis epistolis nuncupatoriis sive praefationibus Mureti in Juvenilia, in primum volumen orationum, in varias sectiones, Terentium, Horatium, Catullum, Tibullum, Propertium, Philippicas Ciceronis. Anno insequenti 1580. ibidem editae sunt seorsum Mureti epistolae hoc titulo: *M. Antonii Mureti, J. C. ac civis Romani, epistolae. Parisiis apud Michaëlem Clopejau a. 1580.* Sunt autem illae, quae in recentioribus editionibus operum Mureti (Veronensem dico, & Patavinam Cominii) conjectae sunt in librum II. A. 1600. Coloniae Agrippinae cum Mureti hymnis sunt quoque ejusdem epistolae editae, primumque distributae in libros duos, quorum primus ferme continet easdem, quas Parisiensis editio, adjectis tantummodo quatuor: Alter praefationes sive nuncupatorias epistolas jam simul collectas in Parisiensi edi-

Editione complectitur: itaque illudere voluisse videntur lectoribus, sive allicere bonos emptores, cum in libri fronte posuerunt; *editio ultima ab Auctore emendata, & integro epistolarum, praefationumque libro jam recens adaucta*. Fatendum tamen est, nonnullas accessisse epistolas, quae in Parisiensi non erant, & praefationes in v. Ethicorum Aristotelis, in Catiliniarum omnes, & in titulos primos Pandectarum: licet contra omisae sint praefationes in Terentium, & Horatium. Eodem anno 1600. Ingolstadii apud Adamum Sartorium editum est orationum volumen alterum, adjecto, ut in fronte libri dicitur, *novo epistolarum libro, M. Velfero magnam partem eas suppeditante*. Sunt autem epistolae illae, quae deinde in edit. Veronensi & Cominiana librum iv. composuerunt. Solum in his additur ultima Gozzio, quae est nuncupatoria libri alterius Aristotelis de Rhetorica. Sunt tamen in recentioribus his editionibus libri hujus quarti, atque in libro Ingolstadiensi epistolae numero xcii. nam in Ingolstadiensi turpiter erratum est bis posita epistola eadem Bencio num. 90. & 91. Hos libros epistolarum tres complexus est Thomasius in editione sua, omisa tamen ultima Plantino, quod ea jam erat num. 79. posita, additisque duabus Fremioto, & Gozzio, quae erant nuncupatoriae quorundam librorum, atque alia insuper appendice ex litteris Saecrati. Atque haecenus belle ordo procedere videbatur; cum prima etiam omnium esset epistola Nicotio, atque hujus responsio, quibus epistolis de ipsis Mureti litteris agebatur. In Veronensi & Comin. editione, ut auctor haec epistolarum collectio prodiret, visum est ex Bruti collectione excerpere, quae ultro citroque misitaverant inter se Muretus & Lambinus; non profecto incommode, nisi ordinem conturbassent. Nam cum has ceteris praemi-

O o 2

serint,

serint, quasi commendare operam suam nova hac adjectione vellent, siue temporum rationem habentes; & librum ex his primum effecerint; incogitantes postea, quasi vetus ordo retentus librorum esset, sic epistolas, sicubi opus erat, nominarunt. Sic ad *ep. 10. libri III. epistola 8. libri I. allegatur*, quae est II., ad *ep. 98. libri II. citatur epist. 73. libri II. quae est IV.*, ad *epist. 45. libri II. epistola 3. libri II. quae est III. &c.* uti etiam *tcmo I. ad orationem pro Carolo IX. Rege Galliae liber III. epistolarum* ponitur, qui nominandus erat IV. Nos hic Mureti aliquas, quas lucem plerasque primo videre arbitramur, edituri sumus, multas vero, ut diximus, ad Muretum eorum, qui vel Mureti ipsius praeconio, vel nominis sui celebritate commendati sunt. Extulimus vero ex Mureti Bibliotheca, quam toties diximus ad nos pervenisse. Ne integra tamen pervenerit, multum vereor. Instructissimam enim habuisse constat, quam laudatam a viris eruditissimis invenimus, atque in indice ante Gratiani Decretum in *Jure Canonico* Romae Gregorio XIII. Pontifice emendato. Ceterum harum epistolarum, quae unius Auctoris sunt, eas conjungimus; ut cum de iisdem rebus ferme agant, facilius intelligi possint; in aliis temporis, quo scriptae sunt, rationem habendam, & ordinem retinendum nobis esse arbitramur. Nil attinet de earum pretio, & elegantia disseramus, proferamusque de illis hominum eruditissimorum judicia. Temperare tamen mihi non possum, quin externi hominis, atque alieni proflus a nobis, id est, Danielis Georgii Morhofii de his verba recitem (1). Is ubi de Manutii, & Bunelli epistolis dixit, subjungit: *Mureti epistolae plus vigoris, & spiritus habere videntur: neque enim sollicita adeo imitatione scriptae appa-*
rent,

(1) In *Polyhist. lib. I. cap. 27.*

rent, ut Manutianae, quae deicere quodammodo, & suppressere animum videntur. Cum enim in formulas, & phrasas intenti sumus (in his scilicet mire fecundus Manutius est, atque ex earum variatione continua, prima, ut ipse fatetur, eloquentiae fundamenta jecit) minor cura est, unde efflorescere sua sponte nativa quaedam, & argumento magis conveniens facundia solet. Multa in Mureti epistolis occurrunt ad rem litterariam pertinentia. De Mureto Erythraeus, ut ipse peritissimus artifex, vere judicat. „ Quis nostra aetate sermonis genere usus est adeo gravitatis, doctrinae, prudentiaeque referto, & in quo praeterea omnes verborum, omnes sententiarum illigentur lepores, praeter hunc? Quis magis Latine, pure, dilucide, suaviterque locutus est unquam; & quod refert, qui oris pressu, & suavitate appellandarum litterarum se magis hujus civem urbis, non peregrinum significaret? ” Scaliger in excerptis laudat, ut numeri ac periodorum singularem artificem. Haec Morhofius; quem ideo etiam afferre placuit, quod inter testes eloquentiae Mureti, qui ante ejus opera producti sunt, locum non invenit. Hisdem vero addi possunt Beyerlink in *Chron.* Capacius in *Elog.* &c. & ex recens editis Pogianus vol. 2. epist. pag. 188.

EPISTOLAE

MURETI.

I.

M. Ant. Muretus Alexandro Ripario suo S. D. (1)

PERGE, ut facis, mi Alexander, amare litteras, eis te oblectare, in eis omnia & seria & joca tua collocare: non magnus labor magno tibi olim honori futurus est. Ista via, quam tu nunc ingrederis, multi humili & obscuro loco orti ad amplissimas dignitates pervenerunt. Atque etiam si nulla ejusmodi praemia litteris proposita essent, ipsa tamen doctrina amanda est per se; neque quidquam in homine ingenuo turpius est ignoracione earum rerum, quarum scientia sine litteris comparari non potest. Voluptas, quae e rebus turpibus capitur, celeriter transit, dolorem autem in animo diuturnum relinquit: at labor in rebus honestis collocatus ipse quidem effugit, memoriam autem sui in animo relinquit plenam honestissimae & solidissimae voluptatis. Hoc cogita, & yale. Postridie Id. Jul. Tibure. MDLXX.

Saluta

(1) Juvenem hunc eloquentiae studiosum, praeceptore Mureto, ex his litteris constat. In editis libro II. (editione Cominiana utimur) epistolae ad Riparium exhibentur octo a 38. ad 65. Illae omnes, postrema excepta, inerant in libello nostro descriptae: quod mirum solae illae septem Tibure erant missae. Atque has Tibure scriptas jubet *epist. 4. nostra* Riparium Muretus in libellum conferre, quem esse ipsum hunc nostrum, ex eo conjicio, quod alicubi emendatio appareat Mureti ipsius manu. Sunt vero praeter illas septem, & ex hac indidem missae, quae sequuntur in eo libello, & nunc primum, ut arbitror, proferuntur in lucem. Poteramus etiam, quae editae sunt, ex mss. eodem emendare, & mutare aliquibus in locis: sed quod parvi momenti res esse viderentur, id facere omisimus, praeterquam in hac prima, quod satis magna ejus pars abscissa videbatur. In his, exceptis duabus, inscriptio nulla erat. Noli eam ponere de meo: malo enim in istis plus quam oporteat, religiosus, quam nimium sapiens & parum prudens videri: quod & plerumque, id est, nisi tibi manifesta erant errata, in *orthographia* mihi meo imperavi.

177

800

Saluta mihi diligenter parentes tuos, tum etiam alterum patrem tuum: ita enim praeceptorem merito vocaverim; qui quod in te formando praeceptuam quamdam curam adhibet, idque, ut arbitror, mea commendatione adductus, adfirmato ei, nihil ipsum mihi facere posse gratius; neque, si se ulla unquam obtulerit occasio, non commissurum, ut in hominem ingratum hoc suum beneficium contulisse videatur.

I I.

Muretus Alexandro Ripario suo S. D.

Noli afflictere te, mi Alexander; ego te non deseram. Si alii & te & commendationes meas negligent, efficiam, ut eorum opera nihil indigeas. Tu modo habe animum bonum, morem gere parentibus tuis, & cave diligenter, ne quid admittas, cur illi tibi merito irasci possint. Hoc si tu praestabis, noli dubitare, ego tibi praestabo cetera. Spes est nos brevi istuc fore. Conservato mihi illam pristinam hilaritatem tuam, & alacriter incumbe in studia. *Nil formidandum Teucro duc.* & *auspice Teucro.* Vale. Tibure. v. Id. Oct. MDLXX.

I I I.

Litterae tuae posteriores quaeque meliores. De ratione autem studiorum tuorum velim aliquid ad me scribas; quantum legas quotidie; num quid excerpas ex iis scriptoribus, quos legis; num quid e Latino sermone in vulgarem convertas, aut contra: Terentium, & Cyri praediam noli intermittere: Caesaris commentarios velim etiam legere incipias, ne pecunia illa tibi perierit. Confide, mi Alexander, & quemadmodum te mihi facturum polliceris, effice, ut re ipsa ostendas ac patefacias, te locum esse amore litterarum. Omnia tibi assatim suppetant, si diligentia non deerit: in ea sunt omnia. Isocratis Junioris (1) dictum est, *ἡν ἴς φιλομαθῆς, ἰσὺ πολυμαθῆς.* Hoc tu tibi quasi ex oraculo dictum puta. Vale. Tibure. iii. Id. Jul. MDLXX.

IV.

(1) V. ejusdem Mureti var. lect. lib. 1. cap. 2.

I V.

Binas litteras tuas una cum his accipies, alteras Latino, alteras eo quo vulgo utimur sermone scriptas. In Latinis nihil habui quod emendarem; quae res mihi summae voluptati fuit. Quare & tuas & meas omnes eodem in libro describito. Erit tibi olim jucundum considerare progressus tuos. Alexander mi, vale, & perge ea quae coepisti diligentia in studiis versari. Nihil facere aut mihi jucundius, aut tibi utilius potes. Tibure. Idibus Julii MDLXX.

V.

Remitto ad te omnes propemodum litteras, quas a te accepi, leviter a me emendatas. Vide, obsecro te, ut posthac & saepius & diligentius scribas. Vix enim credas, quanta mihi molestiae sint pueriles quidam errores, in quos incidere te frequenter video. Sicubi in generibus loquendi paullo minus usitatis, paulove obscurioribus laboris, non offendor. At cum ita erras, ut adhuc prima Grammaticorum praecepta ignorare videaris, indignor. Ac seis ipse, quam saepe tibi ob eam causam iratus fuerim: quare te maiorem in scribendo diligentiam adhibere par esset. Neque vero raritatem litterarum tuarum excusare ullo modo potes. Nam quae tandem esse possunt tua ista negotia? Magis vereor, ne te voluptates abstrahant & a scribendo, & a legendo: quibus tu si te dederis, actum est. Non equidem interdico tibi omni genere voluptatum; non sum usque eo inhumanus. Sed illae & honestae sint, & adhibeatur modus. Crede hoc mihi: verae & solidae voluptates nulla re magis quam contemptu inanum comparantur. Saluta parentes tuos verbis meis. Vale. Tibure. XVI. Kal. Sept. MDLXX.

Nihil adhuc audio de litteris Graecis, num eis imbui coeperis. Ea res mihi maximae curae est. Da operam modis omnibus, ne diutius trahatur (1). Mora omnis mihi molestissima futura est.

V I.

(1) Paucula verba quae sequuntur scripta sunt Mureti manu. & delicta ista; *Hic mihi gratus, tibi nullius facere nihil potes.* Quamobrem emendatio esse videtur Mureti ipsius recognoscentis litteras suas,

V I.

Nunc demum videris mihi rediisse ad veterem illam in scribendo diligentiam tuam, de qua superioribus diebus tantum detractum esse, non satis aequo, ne quid te celem, animo ferebam. Perge igitur, ut coepisti, quam potes & saepissime & accuratissime scribere. Nam ea res & mihi voluptati, & tibi utilitati summae futura est. Versus vero tui satis bonam spem mihi adferunt: insunt omnino errores quidam; sed, eos emendabimus, cum una erimus,

V I I.

M. Antonius Muretus Herculi Ciofano sua (1).

Et litterae tuae sero admodum ad me perferuntur; & ex meis ad te quasdam intercipi video. Egi jam tibi gratias de libris, quos ad me misisti, e quibus maximo usui erit Priscianus. Ceteri tamen ipsi quoque usum aliquem praebebunt, praecipue Statius. Obsecro te, si quid de Gellio confici poterit, ut curae habeas. Etiam cum Jo. Baptista Stampa agito, si quid mihi opus adferre possit. Nam & ipsius instituto consentaneum est beneficiis adficere quam plurimis; & ego, si nihil aliud, certe eos omnes, a quibus aliquid accepero, ornabo. Dolet mihi, quod eum, qui mihi postremas a te litteras attulit, quem tu ut disertum doctrinae nobis a Deo traditae explicatorem, & praeclara apud vos eo munere functum mihi magno opere commendaras, videre nondum potui. Id eo accidit, quod cum ille a te mihi litteras & librum attulit, domi non eram: mei autem ita stupidi fuerunt, ut ne nomen quidem ipsius quaesierint; operam tamen dabo,

(1) Harum quoque Epistolarum Ciofano, quae in codd. nostris erant, quinque jam erant prolatae in lucem. Sex nos adjungimus, in quibus eundem ad eloquentiam & eruditionem informat. In his cum plurima sunt notabilia, tum illa occurrit praeclarissima, & in juvenum animos alius demittenda sententia: *Quam potes plurima atque optima attentissime lege: haec una est ad eruditionem via.* De Ciofano Leonhardus Nicodemus in *addit. ad Biblioth. Neapol. Topp.* (erat enim Sulmonensis.) Baillet to. 2. p. 2. *Jugens.* n. 404.

dabo, ut eum conveniam. De tuo nomine quod me confulis, fieri vix potest, ut ejus altera pars Graeca, altera Latina sit. Et certe cum illud verum est, omnia nomina *Sine sine, q. i. q. u. i.*, tum praecipue in familiarum nominibus vere hoc dici potest. Graecam litteram nullam ei censeo admisceas. De origine, si quid mihi in mentem veniet, faciam te certiore. Mi Ciofane optime & suavissime, etiam atque etiam vale. Romae. iv, Id Mai. MDLXIX.

VIII.

M. Antonius Muretus Herculi Ciofano suo S. D.

Velim mihi credas, quod tam diu meis litteris carueris, tibi non molestius esse, quam mihi. Sed & multas a tuis ad me perlatas non esse, ex iis quae perlatae sunt intelligo; & qui paucas illas attulerunt, orati a me, ut ne sine meis ad te redirent, cum se id facturos polliciti essent, omnes praeter hunc adolescentem, qui postremas hasce attulit, neglectui habuerunt fidem. Tum quod mihi longe molestissimum est, Virgilium illum, de quo jam pridem ad me scripsisti, nunquam vidi, neque quaedam in Tibullum, quae te misisse significas. Quare vide, cui commiseris: nollem enim periisse illa. Quod de adventu huc tuo scribis, per jucundum mihi est: & ego tibi omnia quae in me erunt cumulatissime praestabo. De *meliore natura* apud Ovidium, jam viginti anni sunt (1), cum locus ille ita prorsus a me explicatus est, ut amico illi tuo, homini erudito, explicandum videri scribis. Neque sane nunc aliter sentio, quam tum sentiebam. Artem memoriae, quam tenere me putas, non teneo; &, ut verum tibi fatear, cum ex eo, de quo scripsi in libris variarum lectionum, discere eam possem, neglexi. Tibi tamen homini adolescenti non propterea negligendum puto. Si quid tecum huc adferes librorum veterum, facies rem mihi gratam, neque ipsi tibi inutilem. Certe enim, si nihil aliud, conferemus eos una, & aliquid in commune discemus. Noli a me petere, ut te amem: ferreus enim sum, nisi id sponte faciam, tam multis a te, & tam jucundis officiis provocatus. Vale. Romae. vii. Id. Novembr. MDLXIX.

IX.

(1) Anno ergo 1549. Ovidii hunc locum explanavi

I X.

Muretus Ciofano S. D.

Binas a te litteras accepi, ad quas cum non prius responde-
rim, nihil necesse est dicere, tibi praesertim, qui &
pigritiam in hoc uno officii genere meam nosti, & occu-
pationes meas. Oratio (1) mea neque edita est, neque
edetur in Urbe saltem. Quod enim necesse habueram
multa verba facere de ea pace, quae superioribus diebus
in Galliis facta est, ea Pontifex etsi publice dici permi-
sit, divulganda tamen non iudicavit. Lutetiae tamen &
Lugduni sine ulla dubitatione excudetur. Exemplar unum,
si ad me plura mittentur, statim tibi curabitur. Interea
fervi valetudini, & urge studia tua, & facito, cum ad
nos redibis, ut tibi fructus istius & otii & solitudinis con-
stet. Vale. Romae. IV. Non. Quinctiles MDLXXVI.

X.

Muretus Ciofano S.

Qui litteras ad me tuas adferunt, redituros se, ut a me
responsum auferant, pollicentur, neque unquam
redeunt. Eo fit, ut & minus frequenter, & sero
respondeam. Plantini litterae, ne quid tibi dissimulem,
interpretatione non egent. Ille enim, etsi verecunde ac
imodeste, satis aperte tamen significat, se tibi operam
dare non posse. Aliud igitur agamus censeo. Locus Ho-
ratii ita a me emendatus est, ut tu tibi emendandum vi-
deri scribis, ante hos viginti annos, id est, cum primum
scholia in eum poetam edidi. Error autem ille librario-
rum in litteris aut frustra geminandis, aut cum geminan-
dae essent, omittendis, ita vulgatus est, & a tam multis
notatus, ut nihil necesse sit plura conquirere. Litteras ad
Plantinum tuas locis aliquot a me meliores factas ad te
remitto. Urge studia, & ne latum quidem unguem a ve-
tarum scriptorum lectione abduci te patitor. Viro qui
utun-

(1) Ad Gregorium XIII. nomen Henrici III.

utuntur vetere Plautus sapientes putat (1); ego eos qui veteribus scriptis. Nam quae quotidie ab istis scribendi cupidis prodeunt, multo sunt nequiora, quam numi novi. Cole igitur omni studio antiquitatem, & omnes partes illius diligenter accurateque perlustra. Inutilium ciborum esu corpora, inutilium librorum lectione ingenia corrumpuntur. Vale. viii. Kal. Nov. MDLXXVI. Romae.

X I.

Muretus Ciofano S.

De Plantini voluntate maneo in sententia. Jussus est, inquis, ab Aria Montano. An putas Montano eam esse vim, ut jubeat? Suadebit, hortabitur, credo; jussurum non puto: est enim alienum a modestia ipsius. At significat Plantinus, se veterum Auctorum opera notis eruditorum hominum illustrata libenter editurum; credo. Itaque ipsam Ovidii Metamorphosim, ac notulas etiam quasdam e libro tuo sumptas non invitus, ut ego quidem arbitror, recudet: librum ipsum tuum non puto ab eo excusum iri. Falli tamen me velim, neque impedio, quo minus eum, si videbitur, urgeas. Cydonitem accepi; deque eo te amo. Sed eum qui litteras cum eo tuas attulit, non vidi. Ovidii locos aliquos in variis lectionibus illustrabo, neque te praeteribo. Quae ad me misisti, una cum his litteris accipies. Vale, & quam potes plurima atque optima attentissime lege. Haec una est ad eruditionem via. Ex Urbe, A. d. vii. Decemb. MDLXXVI.

X I I.

M. Antonius Muretus Herculi Ciofano suo S. D.

Utut est, a discesu tuo unas tantum a te litteras accepi; ad quas ipsas quid respondeam non reperio; nihil enim continent, nisi commemorationem quandam minime necessariam jam pridem institutae inter nos amicitiae,

(1) Et Pindarus Olymp. 9. Αἶψα δὲ πολλοὶς μὲν εἶεν, ὧν δὲ ἑμῶν πατέρων.

citiae, & levem quamdam conquestionem, quod ad eas litteras non responderim, quas omnino non accepi. Ego te, Ciofane mi, amo ex animo; idque tibi, quoties se offeret occasio, re ipsa declaraturus sum, non in tuis tantum, sed in omnium qui mihi a te commendabuntur negotiis. Hoc amplius praestare nihil possum. Te, quidquid mihi gratum fore intelliges, curaturum, & quod in te erit, perfecturum esse, sat scio. Fac sciam, quoad te hic expectare debeamus. Vale. Romae. Postridie Non. Sextil. MDLXVIII.

X I I I.

M. Antonius Muretus Herculi Ciofano

Sulmonensi suo S. D.

Acepi volumen orationum, de quo amo te ut debeo plurimum: eo simul atque usus ero, remittam. *Demere partem de solido die* apud Horatium sine ulla dubitatione est meridiari, id est, ipso meridie horam unam aut alteram dormire: quod qui faciunt, diem quodammodo frangunt ac dividunt, neque eum unum ac solidum & ὁλόκληρον esse patiuntur. Itaque is qui demit partem de solido die, dicitur id facere; nunc *viridi membra sub arbute stratus*, nunc *ad aquae lenae caput sacrae*. Et hoc ipsum Varro alicubi vocat *diem dividere*. De verbo *deducendi*, cur eo vim ullam significari putes, non sane video. Cleopatra quidem neque volens, neque invita in triumpho ducta est. Ac non est tamen dubium, neminem volentem *δεξιμβόλησαι*. Nemo enim volens vincitur, aut poenas dat ei, adversum quem bellum *gesit*. Versus tui non insuaves sunt: & erit mihi gratum, si te, cum licebit, in hoc quoque genere exerceas. Ama me, & vale. Romae. iv. Id. Martias MDLXIX.

X I V.

XIV.

Muretus Melisso S. D. (1)

Negotium tuum mihi curae fuit, ut decebat. Sed cum omnes vias tentassem, quibus id quod cupiebas, adsequi posses, cumque super ea re multorum sententias exquisivissem; reperi te, id quod tibi gratis concedi postulas, ne magna quidem vi pecuniae numerata obtinere posse. Omnino, Melisse, ἀδυνατῶν ἵππῃ. Fuit olim aliquod tempus, cum ista quibusdam tribuebantur; post Concilium Tridentinum nemini concessa sunt, neque spes est concessum iri. Hoc ad te eo ferius scribo, quod, nisi re diligenter explorata, scribere nolui; & clarissimus quoque vir Orator regius mihi, ut diligenter quaererem, mandaverat: cupiebat enim cum Pontifice agere, si spes ulla ostensa esset aliquid effectum iri. Nobis ipsis, hoc est, Cubiculariis Apostolicis, militibus SS. Petri & Pauli, ea prope omnia quae tu petis a superioribus Pontificibus concessa erant: sed, ut dixi, post Tridentinum Concilium sublata sunt. Itaque aliud quippiam tibi videndum est, in quo & Oratoris regii, & meam erga te voluntatem liquido perspicere possis. Nunquam enim patiemur quidquam, quod in potestate nostra situm sit, frustra a te desiderari. Manutius hic est. Cum eo aliquoties de re tua locutus sum. Ais se cupere omnia facere: sed ἀνὰ κράτος, ita ut sumptu suo facere id quod volumus, non queat. Non puto eum fingere: plane enim male a re domestica instructus est. Mi Melisse, vale, & ama me. Romae. v. Kal. Julias MDLXXIX.

XV.

M. Antonius Muretus Augustino Angelello S. D. (2)

Et antea te amabam ex amicorum communium sermonibus, & acceptis iis litteris, quas ad me superioribus

(1) Melisum hunc puto alias Schedium dictum, poetam hoc saeculo non incelebrem; ut laurea etiam poetarum corona donatus sit annos natus xxv. De eo Teisfier tom. 4. pag. 410. Borrichius diss. 4. de Poet. Latin. &c.

(2) *Fabrianum* inscriptum alia manu. Huic scribit & Manutius ep. 20. lib. 8.

bus diebus dedisti, mirifica quaedam facta ad pristinam meam erga te voluntatem accessio est. Continebant enim & multas minime obscuras significationes, neque vulgaris doctrinae & amoris erga me prope singularis. Quare qui libentissime soleam amore complecti eos omnes, quibus in ipsis aliquid est cur amentur, & eos multo etiam libentius, quibus me carum esse sentio; te, in quem horum utrumque concurrit, nisi mei dissimilis esse velim, vehementer amem necesse est. Accedit illa quoque amoris causa, quod magnam tibi & arctam familiaritatem cum Paulo Manutio fuisse video: quem ego & vivum amavi unice, & mortui memoriam sanctissime, ut debeo, colo. Si quid igitur tibi in mentem veniet, in quo me tua causa aliquid efficere posse arbitreris, facito, ut de eo me amice & familiariter admoneas. Nihil enim erit, quod non in gratiam tuam coner, neque ulla in re patiar a te aut operam, aut fidem, aut gratiam meam quantula ea cumque est desiderari. Adolescenti, quem mihi commendasti, mea omnia prolixè detuli: si qua se ejus adjuvandi offeret occasio, perficiam, ut sentiat, tuam commendationem sibi apud me non mediocriter profuisse. Vale. Josephus Castalio, cum quo saepe de te colloquor, quique mihi & propter mores suavissimos, & propter ingenium omnibus disciplinis excultum carissimus est, te etiam atque etiam salutatur. Romae. Idibus Aprilis. MDLXXVII.

XVI.

*M. Antonius Muretus Philippo
Poelario, Brugenfi.*

Si quid tua causa feci, mi Philippo, minus omnino feci, quam aut ego cupiebam, aut tu merebaris. Tu quod mihi vel de discessu ex aedibus Marii gratias agas, vel ulla alia de re, nihil causae est. Ego te amare coepi ad ductus iudicio quod feceram de eruditione, deque moribus tuis. Neque tu opinioni de te meae defuisti. Non soleo autem facile deferere quos semel complexus sum. Quare cave putes, me unquam tibi ulla in re, quae quidem a me praestari queat, defuturum. De numismatis, quae ad me misisti, gratiam habeo, & spero fore, ut brevi tem-

tempore te remunerer; idque eo genere, quod tui simili-
bus gratissimum esse consuevit. Cuperem ad te plura
scribere: sed nosti occupationes meas. Tu si ad me de
toto rerum tuarum statu, quod commodo tuo fiat, quam
saepissime scripseris, rem mihi gratissimam feceris. Valde
Romae. 11. Id. Novemb. MDLXXXIII.

X V I I.

Andr. Austr. (1)

Illustriss. ac Reverendis. Domine.

Visum est nuper Serenissimo D. N. Collegium Cardina-
lium, quod his proximis annis multorum obitu valde
imminutum erat, augere atque amplificare cooptandis in
illud multis claris ac praestantibus viris; inter quos mihi
quoque, non tam ullis meritis meis, quam humanitate
sua & vetere erga me benevolentia adductus, locum esse
voluit. Gavissus sum optimi ac sapientissimi Principis
tam honorifico de me iudicio: etsi praeclare intelligo;
quam tenuia & exigua sunt in me omnia, quae ad tantum
munus pro dignitate sustinendum requiruntur. Sed pa-
rendum est consilio Dei, qui ut sapiens architectus,
etiam vulgaribus lapidibus interdum utitur ad Ecclesiae
suae substructionem. Nunc cum illustrissimae ac reverendis-
simae Dominationi tuae semper deditissimus fuerim, sem-
perque optaverim dari mihi aliquod tempus, cum ei studium
atque observantiam meam probare possem, iudicavi mihi
faciendum esse, ut primo quoque tempore ad eam de hac
honoris mei amplificatione scriberem, meque ac mea
omnia semper in ejus potestate fore profiterer. Peto au-
tem ab ipsa, ut me in suis numeret: ac potentia quidem
& auctoritate permultis, voluntate & studio erga se ne-
mini unquam concessurum esse sibi plane persuadeat. Be-
ne ac feliciter eam perpetuo valere eupio. Romae . . .
Dec. MDLXXXIII.

XVIII.

(1) Quae sequitur epistola in schedis pariter Mureti inventa est,
ipsum etiam manu scripta, liturisque alicubi emendata. Scripta vide-
tur nomine Cardinalis alicujus creati a. 1583. Cardinali Andreae
Austriaci.

XVIII.

*M. Antonius Muretus purioris ac politioris
Philosophiae Studioris S. D. (1)*

Quanta gratia, quantaque laus Dionysio Lambino homini omnium bonarum artium scientia instructissimo debeat, cupio a vobis omnibus mea opera intelligi; qui cum decem Aristotelis de Moribus libros & reconditoris cujusdam doctrinae, & ejusmodi praeceptionum, quarum singularis utilitas ad omnes vitae partes pertineret ac permaneret, refertos esse cognosceret, quicquid ob stare atque officere illorum, qui eos pervolutare cuperent, intelligentiae videretur, id omne ut removeret ac tolleretur, nullum sibi laborem detestandum putavit: cumque eorum, qui se ad Philosophiae studia conferunt, alii Graecae linguae gnari, Graece scriptos Aristotelis libros manibus terant; alii, quibus ad eam linguam perdiscendam vel tempus, vel magister, vel animus defuit, interpretum operam necessario desiderarent; utrisque opem haudquaquam exigua tulit. Quippe cum Graecorum exemplarium scriptura multis admodum locis, seu librariorum oscitans incuria, seu quaevis alia fatalis calamitas depravasset; conquisitis undique quam potuit plurimis perbonis, perque veteribus libris; non paucos, eorum auxilio, locos emendavit; nonnullos etiam acumine ingenii, & naturali quadam *doctrina* felicissime restituit; postremo quoscumque amicorum in his libris insignioris operae aliquid aliquando posuisse acceperat, eos sibi adjutores ad tam praeclari operis perfectionem comparavit. Hoc labore perfunctus animum adjecit ad eosdem libros, omni adhibita diligentia, Latinae interpretandos. Videbat enim, qui hactenus (2)

inter-

(1) Quae sequuntur epistolae tres editae olim fuerant, ut superius diximus, sed in epistolis Mureti colligendis praeteritae. Hanc primam nos ex libri editi exemplo, quod Lambinus Mureto dono dederat, & erat manu sive Lambini, sive ejus librarii, ut magis mihi videtur, correctus, emendatiorum aliquanto damus.

(2) Rectius *adhuc*. *Hactenus* de loco, *adhuc* de tempore dicitur. D. R.

interpretes extitissent, eorum partim omni orationis ornatu, omni flore neglecto, id modo studentes, ut cujusmodi verbis Philosophi sententiam exprimerent, horridum quoddam & agreste dicendi sectatos genus: alios satis alioqui concinnos, non inelegantium vocularum structores, dum id agunt unum, ne quod verbum ponant quod non a Cicerone decerpserint, saepenumero longissime ab Aristotelis sententia aberrasse: itaque alteros a multis propter orationis asperitatem non attingi; alteros a doctis & intelligentibus, propter sententiarum depravationem repudiari. Harum ipse reprehensionum ut in neutram incideret, magno studio enifus est: ac quantum ego quidem judicare possum, vel omnino, vel ex maxima parte id quod voluit consecutus. Erit autem hic labor utilis & fructuosus non modo rudibus Graecarum litterarum, (quamquam iis quidem plurimum) verum etiam eruditis. Non enim parum saepe contingit, ut quod Graece dictum vel optime intelligimus, id tamen Latine exprimere nequeamus: cui difficultati vix ulla res melius quam accurata & diligens hujus generis librorum lectio medeatur. Jam, cum haec scriberem, facile perspiciebam animo, tam laudabilibus amicissimi hominis vigiliis duo parata genera reprehensorum fore: unum eorum, quibus Philosophiam polite eleganterque tractari non placet, quique hac comendae orationis cura detrahi aliquid de illius dignitate opinantur. In quibus illud primum est quod admiror; si ad rerum pulchritudinem verborum quoque splendor accedat, cui tandem id incommodo arbitrentur fore? aut in sordibus & illuvie orationis quam tandem ipsi reperiant dignitatem? Nam Aristoteles profecto ipse, & illius magister Plato, & qui ei successit in schola Theophrastus, & ceteri deinceps, cum plurimum operae ac studii in rerum per investigatione possissent; illud quoque studuerunt, ut quae scientia comprehendissent, ea optimo & ornatissimo dicendi genere explicarent. Quin hoc liquido affirmare posse videor, multo eos magis sollicitos de retinenda vocabulorum proprietate, quam ullos alios scriptores fuisse. Id si in Graeca lingua factum est, cur in Latina fieri, quantum quidem ipsius inopia fert, non debeat, equidem non video. Nam illud quidem nihil ad hanc rem pertinet, quod ipsi mihi saepenumero obiectum est, cum adversus istos

dispu.

disputarem; multos superiore aetate egregios, ad praestantes Philosophos sine ullis orationis pigmentis fuisse, multos etiam hodie vivere; multos contra nostris temporibus exortos esse, qui Philosophiam se exornaturos professi, summam suam rerum philosophicarum inscientiam prodiderunt. Equidem, si alterutrum deferendum sit, multo malum sine orationis nitore cognitionem rerum, quam sine rerum intelligentia volubilitatem linguae; neque unquam ita amens sum, ut non aut divini hominis, Thomae Aquinatis, aut Alberti Magni indiserctam sapientiam, inruditae multorum loquacitati infinitis partibus antepo-
nam. Sed si quis haec utraque conjungere conetur, & iis ipsis, quae sanctissimi illi & eruditissimi homines horride & inculte, temporum magis quam suo vitio tradiderunt, ornatum aliquem adhibere studeat, quis usque eo iniquus futurus est, ut ejus industriam contemnendam potius, quam commendandam putet? Alterum fortasse genus erit eorum, qui causam nullam fuisse dicent, cur, post Isachium Perionium, quisquam praeterea his libris in Latinum sermonem convertendis admo-
veret manus. His ego respondere nolo. Scholia, quae tum aliis, tum hac quoque de causa hisce libris Lambinus adjecit, ea pro auctore suo respondeant, volo: quibus quidem in scholiis, si summo ipse jure cum Perionio agere voluisset, verendum erat, ne suspiciosi hominibus, & omnia ad deteriorem partem accipientibus, non tam probandae industriae suae, quam alienae vituperandae studio ad ea conscribenda adductus videretur. Modum igitur tenuit, aut potius intra modum consistit; & propositis paucis, de ceteris Lectores voluit suspicari; neque sibi majorem eruditionis & diligentiae, quam pudoris & modestiae rationem habendam esse duxit. Quare cum Lambinus ipse omni laude, atque omni praedicatione dignus est, tum Franciscus Tarnovius, Sacrosanctae Romanae Ecclesiae Cardinalis amplissimus, cujus benignitate Lambini studia foveantur, longe dignissimus, pro cuius salute & incolumitate, quicumque haec studia colimus, assidue vota faciamus. Quod utinam & ceteri temporibus nostris principes viri exemplum illius in laudabilibus honestarum artium hominibus imitarentur; & qui eorum opibus foveantur, ocium suum hujus exemplo ad studia laudandarum artium; pro sua quisque parte adjuvanda conferrent. Valete. xx. Martii, MDCLVIII. Patavio.

X I X.

*M. Antonius Muretus S. D.**Alexio Paganuccio (1).*

Ego vero ad eos versus, quos tu ad me amantissime & elegantissime scriptos miseras, statim respondi; neque satis mirari possum, qui factum sit, ut mei ad te perlati non sint. Sed eos quisquis interceptit, nae ille in re haud magni pretii utrique nostrum insignem injuriam fecit; mihi, quod nulla culpa mea, agrestis tibi quidam & inhumanus videri potui, qui ab homine amicissimo tam officiose provocatus nihil respondissem; tibi, quod carui sti ea voluptate, quam percepisses ex collatione tuorum cum meis. Etenim, mihi crede, tum tu denique tibi placuisses, si legisses mea; ut propemodum gratiam habiturus fuërim illi, qui ea intervertit, nisi multo me mallet malum poetam, quam in conservanda hominum tui similitum amicitia parum diligentem videri. Nunc a te peto quaesoque, ut, si mihi forte antehac nonnihil ob eam rem succensusisti, non minus te facilem ad deponendam, quam ad accipiendam offensionem praebeas; tibiue persuadeas, tanti a me tuam, & Lucii fratris tui, hominis singulari quadam humanitate praediti, amicitiam fieri, quanti & vestra utriusque dignitas, & tua erga me merita postulant. Id etsi sperabam me a te non difficulter impetraturum, tamen quia ex Homero didiceram, offensos animos tum verbis, tum muneribus mitigari, judicavi non alienum fore, si ad te munusculum aliquod mitterem. Mitto igitur tres orationes meas (2), duas duorum regum nomine ad Pium IV. P. M. superioribus annis habitas; tertiam haud ita pridem, cum ejusdem optimi ac sanctissimi Pontificis jussu Aristotelis libros de Moribus ad Nicomachum inciperem publice interpretari. Eas tu postquam legeris, cum Vincentio Modio, & cum Jo. Baptista Pigna, non ut dignas quae ab ipsis legantur, sed ut

(1) Praeposita est orationibus tribus Mureti editis a. 1564.

(2) I. habita fuerat nomine Francisci II. Galliae & Scotiae Regis. II. ad eundem Pontificem nomine regis Navarrae. III. cum ejusdem Pontificis jussu Aristotelis libros de Moribus publice interpretatus esset.

ut a me, qui eorum utrumque observo, & ab utroque amor, profectas communicabis. Vale. x. Kal. Aprilis, Anno MDLXIII. ex Urbe.

. X X.

M. Antonius Muretus

Hieronymo Ottobono, Veneto, S. D. (1)

Semper maximi feci Senecam, semperque de eo, ut de scriptore non tantum, quod omnes fatentur, sapientissimo, sed etiam, quod fatui negant, disertissimo, judicavi. Itaque multum operae in libris illius posui, eosque saepe cum cura pervolutavi; neque me quantum eis legendis profecerim, poenitet. Te quoque, ut scis, praedicatione mea primus impulsi, ut eum cognoscere cuperes; in quo cum mihi paruissem, sensisti, eum tibi & ad orationis cultum ac copiam, & multo magis ad tranquillitatem animi, & ad despicienda quaecumque inmerentibus acerba eveniunt, mirabiliter profuisse. Cum igitur explicare statuissem librum ipsius de Providentia, eumque a me diligenter emendatum seorsum a ceteris edidicis placuisset, ut commode in manibus haberi posset ab iis, qui me audire tanti putabunt, volui in ipso ejus quasi limine exstare testimonium amoris erga te mei, orti ex tuo erga optimas disciplinas admirabili studio, placidis moribus, integritate vitae etiam optimis temporibus praedicanda. Nunc a te peto, mea quidem causa, ut hoc munusculum libenter accipias: tua vero, ut institutam vivendi rationem constanter persequare; ne, si secus evenierit, aut ego, qui nemini adulari soleo, mei dissimilis fuisset, aut tu a te ipso descivisse videaris. Vale. Romae. xv. Kal. Jun. MDLXXV.

(1) Mittit ad eum Senecae librum de Providentia.

X X I.

*M. Antonii Mureti pro Joanne Episcopo, militiæ
Melitenfis magno Magistro, Oratio (1) ad
Gregorium XIII: P. O. M.*

Sapienter a veteribus institutum est, ut cum primum Pontifex Maximus amplissimi Ordinis suffragiis declaratus esset, Oratores ad eum ex omnibus Orbis Christiani partibus, non tantum officii & gratulationis, sed honoris & venerationis causa, publice mitterentur. Simul enim & potestati Deo in terris proximæ debitus honor exhibetur, & eorum, a quibus illi mltuntur, animus ad imperata facienda promptus ac paratus ostenditur: &, sive ipsi insigne aliquod beneficium ab hac sancta Sede acceperunt, seu vicissim aliquid memorabile pro illius defensione atque amplificatione gesserunt, eorum omnium memoria opportuna commemoratione renovatur. Quarum omnium rerum causa, cum ad te, Beatissime Pater, hic vir illustris, Scipio Ajaccia, miles Hierosolymitanus, ab Johanne Episcopo, magno ejus ordinis Magistro, universæ illius nobilissimorum ac fortissimorum hominum soliditatis nomine, legatus sit; isque me potissimum delegerit, cujus opera hodierno die ad hoc munus obeundum uteretur: quaeso te, Beatissime Pater, tribue hoc, non mihi, a quo nihil hujus loci auctoritate dignum expectari potest, sed illi spectatissimæ virtutis virorum coetui, ut, quando ipsi toties nostra omnium causa tubarum ac lituorum sonitum alacres audierunt, ejus quoque qui causam illorum acturus est, oratio non invitis animis audiatur.

Spero

(1) *Triumphum ipsi factum, ut quid vel esset, conditionibus videtur: idem in frequenti prædicatione. Notandum hæc in editione nostris, nam Mureti ipsius scriptas reperimus; etsi pagina impleta, vix esset; ut nihil dubitare possumus, a scribendo cessasse Muretam, non vero cum scripsisset aliorum negligentia interiisse. Videt foras se postea usui non futura, atque ideo opus suum dimisse. Quibus hæc prior scripta sit, conjectura assequi possumus. Nam ex oratione Mureti ejusdem vol. 2. orat. 26. in funere ipsius dicta, habemus a 1572. prid. Cal. Feb. magnum magistrum dictum; non ergo (si mortis etiam tempus spectemus) alii quam Gregorio XIII. orationem hanc debi velle perire: quoniam eodem anno 1572. quo Gregorius Pontifex est renunciatus, prid. Id. Maji scripta videtur. Elegantissimam eam esse, ac hujusmodi, ut Mureti manum agnoscere faciat possit, quicumque eam leget judicabit.*

Spero autem, neque tibi, neque huic amplissimorum Patrum consensui injucundum fore, si breviter exposuero, & quibus de causis haec sancta Sedes praecipua quadam caritate milites Hierosolymitanos complecti debeat; & quas item ob causas illi praecipuam quamdam spem commodorum atque ornamentorum suorum in tua bonitate ac justitia collocare. Atque utinam ea in me dicendis vis ac copia esset, ut eorum merita, resque praeclare gestas oratione exornare possem: quod quando sperare non datur (1); una mihi spes reliqua est, quod dicturus sum de rebus & pulcherrimis & toto orbe celebratissimis: ut oratio mea quamvis obscura per se, ex earum tamen rerum, de quibus agam, dignitate ac luce multum splendoris collectura videatur. Equidem ita prorsus existimo, quicumque priscis temporibus homines sapientissimi de optima & perfectissima rep. tradiderunt, quaeque super ea re litteris prodiderunt; ea omnia in militum Hierosolymitanorum collegio multo perfectius, quam in illorum libris, expressa reperiri. Naturam illi atque ortum multum valere, ut in ceteris animantibus, ita & in hominibus judicarent: quod fere quisque majorum suorum similis esse soleat. Itaque qui ex eis praecipuam habuerunt opinionem sapientiae, ignavorum atque inertium civium liberos, & aliorum mancos aut mutilos ac debiles fetus abjiciendos potius & exponendos, quam in civitate alendos esse duxerunt. Hi rationem sine ulla inhumanitate repererunt, qua consequerentur id quod veteres illi ne fieri quidem posse crediderant, ut resp. esset ulla, in qua neque ignobilis quisquam, neque corpore parum ad virtutem exercendam idoneo cerneretur. Nam cum legibus ante omnia sanxissent, ne quem in Ordinem suum reciperent, qui non & bono ac nobili genere prognatus esset, & ita corpore atque artibus compactus, ut militares labores facile toleraturus videretur, in quo non praeterea ita luceret virtutis indoles, ut nulla eum macula antea contracta ac suscepta contaminaret; ex omnibus Christianis provinciis florem ipsum juventutis colligentes, progressu temporis, quasi civitatem quamdam spectatae nobilitatis ac virtutis hominum congregarent, Edu-

(1) Sic poetae loquuntur, non Cicero, aut ejus aequales: nisi forte sic accipias in Cicero de Orat. II. 25. D. R.

Educationi secundum a natura locum summo consensu veteres illi dederunt; cuius etiam tantam tradiderunt esse vim, ut &, si recta esset, pravitatem naturae corrigere, & si mala, quamlibet generosa ingenia depravare posset. Itaque nobilissimi Philosophorum, Plato & Aristoteles non tantum eam curam in civitate praecipuam esse oportere monuerunt, verum etiam graviter peccare docuerunt eos legum latores, qui propositis suppliciis cives a peccando abstertere conarentur, potius quam eis a principio recte educandis efficere, ut suapte sponte & turpia fugerent, & honesta sequerentur. Age igitur videamus, num qui in habendo juvenum delectu tantam diligentiam semper adhibuerunt, minorem curam in eis instituendis collocarent. Immo vero, Beatissime Pater, ita eos assuefaciunt, ut averso atque abalienato ab omnibus corporearum voluptatum blandimentis animo, segnitiam ac socordiam mortis instar existiment: ut quae dura, ardua, perpessu difficilia sunt, ea sola viris digna esse statuunt: ut laboriosissimas corporis exercitationes pro ludo atque oblectamento habeant: ut famem, sitim, frigus, aestum, vigiliam, vulnera, non qui ferre possit, fortem, sed qui non possit, mollem & effeminatum esse ducant: ut ad hostis aspectum expavescere, ad vulnus acceptum ingemiscere, fuga potius quam manu salutis suae consulere, fas non esse ei qui candida illa crucis imagine pectus ornaverit, arbitrentur. Ita tibi, Beatissime Pater, ita nobis universis educat illos quasi magnanimorum leonum catulos, huius vitae contemptores, Religionis propugnatores, Turcarum oppugnatores, Insula Melita, parva quidem & aspera, ut Ulysses patriam suam esse ait, sed egregia juvenum educatrix, Melita, nobilitatis domicilium, Melita, schola fortitudinis, praestantium virorum officina, firmamentum publicae securitatis, murus, arx, propugnaculum reip. Christianae. O rem praeclaram, & in hac praesertim morum ac temporum corruptela admiratione dignissimam! Reperiri etiamnum adolescentes domi nobiles, eosdemque abundantes ac copiosos, qui relicta domo, fortunis, parentibus, consanguineis, amicis, patria, quasi voluntario exilio suscepto, in parvam se ac sterilem insulam, eandemque in ipsis prope immanissimorum hostium faucibus positam conferant, ut pro aliena quiete perpetuo labores, pro aliena securitate perpetuo

par-

pericula subeant, ut ad depellendum ac propulsandum ab aliis bellum ipsi in perpetuis excubiis, atque in perpetua expeditione versentur. At quam considerate, quamque sapienter exiguam illam remp. suam legibus & institutis, cum eo fine quem sibi proposuerunt congruentibus, temperarunt? . . . .

Ejusdem Mureti alterius Orationis fragmentum (1).

Est quidem ut tota hominis aetas, ita quaelibet anni tempestas ad discendum idonea: sed tamen & ex omnibus vitae partibus adolescentia, quae quasi ver quoddam aetatis est, & ex anni partibus ver ad promovenda studia, & ad animos multipli cirerum cognitione faginandos praecipue accommodatum videtur. Quamvis enim hieme cum maxime saeviente, bacchantibus ac proelia inter se miscentibus ventis, frementibus ac mugientibus silvis, ipso in imbres ruente coelo, grandine crepitantibus tectis, juvat, non e lecto, ut ait impurus poeta, sed ex cubiculo aliquo bene undiquaque concluso, & adversus coeli injurias munito ventos audire furentes, & libris affixum, ac praeclara illa veteris sapientiae monumenta tractantem, excutientem illos thesauros, indulgere illi nunquam immoderatae cupiditati assidue plura discendi; nescio tamen quomodo, & ipsum illud vastum atque horrificum murmur terrorem quemdam incutit animis, nec eos totos sibi vacare patitur; & ipsa frigoris asperitas subinde, quasi admotis quibusdam stimulis, fodicans, aut strata repetere, aut ad focum adsidere compellit: omninoque hiems ut cursus fluminum fraenat, ut animalium corpora adstringit, ita ingenia quoque torpore quodam vincere atque alligare interdum solet. Accedit huc, quod corpora nostra hieme potissimum frigidis, & crastis, & in moribus visci, lentis ac tenacibus humoribus redundant. Quod.

¶

(1) Fragmentum vocamus, quod longioris orationis, quam Muretus meditabatur, pars sit exigua. De tempestate agit maxime studiis accommodata, fuitque in adversariis suis inscriptionem hanc Muretus; Pro principio Quadragesimae anni 1584. si vivam, & si Deus volet. Christe ades, & coeptum coelesti numine firma. Nequaquam fuisse habitam, neque absolutam ideo puto, quod missionem impetravit, solutusque erat eo anno iniquis docendi, ut dicitur in vita.

si qui natura ita temperati sunt, tardi plerumque & hebetes esse consueverunt: quod significabat *Heraclerus*, cum diceret, siccam animam ad sapientiam requiri: certe consequens est, quae tempestas anni tales efficit, ea ingenii acumen obtundi, vim torpescere, celeritatem retardari. Haec igitur & his adfinia sunt hiemis incommoda; cui contraria aestas immodicis caloribus & corpora, & animos solvit ac laxat, somnolentos ac languidos efficit; ita ut totos interdum dies, non modo nullam graviolem cogitationem suspicere possimus, sed, quamquam nullo labore anegresso, fracti, defessi, defatigatique jaceamus. Autumno autem, vulgo praeclare secum agi putant, qui, aliis omnibus omisiss, cavere morbos, & fartam rectam valetudinem tueri queunt. At ubi, soluto hiemis rigore, verni temporis tepor coelum, terras, maria aperuit, cum & sereniores sunt dies, & tellus nocturno rore madefacta, laxato sinu, opes suas explicat, & quasi coelum ipsum ad certamen pulchritudinis provocans, ut illud stellarum, sic ipsa florum gemmea varietate distinguitur, cum pellucetes rivuli grato strepitu per virentia prata decurrunt; cum liquidis avicularum cantibus nemora novis frondibus comantia resonant; quis ita torpidus ac fegnis est, ut otiari velit? quis ita ignavus, cui non ipsi quoque florescere quodam modo libeat, cui non aliquid, quo se vivere ac vigere testetur, ex ingenio suo fundere, animus gestiat? Ut enim tument terrae, ut turgent vites, ut animalia ad gignendi cupiditatem incitantur; sic gliscere videntur ingenia, & ad exercitationes naturae suae maxime congruentes ac consentaneas excitari; cum ab eis libere obeundis, neque amplius frigore, neque adhuc calore arceantur . . . . .

M. Ant. Muretus (1) S. D. Paulo Sacrato suo.

Respondebo tandem ad suavissimas litteras, quas ab te accepi, datas VIII. Id. Martii, quibus quod eum sermonem dilaudas, qui a me habitus est in Sacello Pontifici.

(1) Has tres ad *Paulum Sacratum* epistolas, a *Thomasio*, aliisque Editoribus praetermissas, de admonitione viri humanissimi, *Jacobi Morellii*, sumimus ex volumine tertio *Epistolarum P. Sacrati*, Bononiae 1586. edito. D. R.

tificis de laudibus sancti Joannis Evangelistae, facis tuo more, ut etiam ea laudes, quibus satis erat ignosci. Ego quoque meo more facio, ut multo serius respondeam, quam par erat. Quamquam tu quoque, amice magne, satis belle amicorum vicia imitaris, satisque te docilem praebes ad hanc sero respondendi disciplinam. Nam qui misissem ad te *λογισμοις* illud *ἰνυμενος ἀργυρίου*, non prius a te responsum tuli, quam *Μαγνὸς ποικίλον*. Sit igitur haec inter nos aut libertas, qualis inter certos ac veteres amicos esse debet, ut cum res celeritatem non exigit, suo uterque commodo respondeat; aut, si quid in hac re me deliquisse vis, delictorum, quae a Jurisconsultis quoque admittitur, mutua compensatio. Et haec quidem a me causa purgandae morae dicta sint. Nunc quidem duo esse ais in ea Oratione, quae tibi scrupulum injecerint. Unum de aetate Joannis, quod eum centum viginti annos vixisse dixi: alterum de morte, cum eum multi ac probati scriptores adhuc in carne vivere arbitrentur. Respondebo tibi ad utrumque *ὑπερὸν ἀντίπερον*. Primum igitur S. Hieronymus, (quo enim potius utar antesignano?) in Caput xx. Matthaei, aperte dicit, eum propria morte vitam finivisse. Augustinus autem narrat quidem, in quibusdam scripturis apocryphis legi eum dormire sub terra, & se vivum scaturigine illius mirifici pulveris indicare: quod etsi non aperte repudiat, non obscure tamen ostendit, sibi alteram illam sententiam magis probari. Caesarius autem, magni Gregorii frater, cujus verba apud Cedrenum leguntur, delirare ait illos, qui eum putant in carne vivere, & multis verbis stultitiam illorum coarguit. Et quoniam haec, non tam certo ordine scribo, quam ut quidque in mentem venit, ad Hieronymum redeo, qui rursus in libro de illustribus viris eum senio confectum, mortuum esse Ephesi, & juxta eam urbem sepultum tradit. Quid Caesariensis Eusebius? Eo tempore, inquit, Joannes Evangelista Ephesi Asiae urbe moritur. Adde huc Chrysostomum, qui in Epistol. ad Ephesios ait eum Ephesi & exulasse & mortuum esse. Idem apud Sophronium legimus eum obiisse valde senem. Sed & Eusebius Emisenus interpretans verba Christi, quae aliter ab aliis accepta hanc opinionum discrepantiam effecerunt. Hunc autem, inquit, sic volo manere, non cruce, non persecutoris gladio, non ulla

vio.

violentia volo cum vitam finire, sed in pace & quiete diem ultimum terminare. Beda quoque eadem illa verba explicans: Non ergo, inquit, putandum est, quod discipulus ille non sit mortuus in carne, quia nec Dominus hoc de illo futurum praedixit. Putidum videtur, cum tot primae classis auctores laudaverim, alios quoque minorum gentium & secundae, ut ita dicam, notae adjicere, Ottonem Frisingensem, Gottifredum Viterbiensem, Aimonem, & hujusmodi alios, quos quamlibet multos coacervare nihil negotii fuerit. Aut hoc testium satis est, aut non video, quid sit satis. Ambrosius scit quosdam de illius morte dubitare, ipse tamen se dubitare non ostendit. Euthymius quoque exponit sententiam eorum, qui illum mortuum negant. Sed eos ait in errore versari. Nicephori Callisti peculiaris quaedam opinio est, mortuum quidem esse eum, sed statim revixisse. Qui autem putant, eum cum Enoch & Helia vivere, & tam multa de illo admirabili pulvere loquuntur, nullos, ut opinor, meliores auctores habent, quam Simonem Metaphrastem, Isidorum Hispalensem, & si forte, ejusdem ordinis alios, quos ut non contemno, ita quos sequor, eos multo pluris facio. Sed aut de hac re abunde dictum est, aut in alterius quaestionis tractatione haec quoque certius intelliguntur. Quam diu igitur vixerit, & quando ad eum, cui tantopere carus erat, migraverit hic divini verbi sanctissimus praeco, magna inter scriptores controversia est. Quidam de ipsius aetate nihil definiunt, sed tantum vixisse eum dicunt usque ad imperium Trajani. In his est Eusebius Caesariensis, Otto Frisingensis, Regino, Nicephorus Callistus, Gottifredus Viterbiensis, Freculphus Lexoviensis, qui tamen hoc addit, eum obiisse anno post Christi mortem sexagesimo septimo: & certe a Christi morte, usque ad secundum annum, quo Trajanus rerum potitus est, toridem anni numerantur: & hoc convenit cum ea, quae a plurimis recepta est, opinione, eum a Nerva relegatum esse in Pathmum, sub Trajano autem rediisse in Ephesum. Hieronymus autem in libro de illustribus viris paullo longiorem ei vitam tribuit; ait enim eum mortuum anno post Christi mortem sexagesimo octavo; quod ipsum a Sophronio traditum est. Aymo autem ait eum mortuum esse ante imperium Trajani, sed natum annos nonaginta octo. Genebrardus noster, magnus plane

plane vir, & cum eruditione, tum diligentia singulari, ait eum mortuum esse anno aetatis suae nonagesimo nono, centesimo post Christum natum, sexagesimo octavo post Christum passum. Ex quo colligit, eum anno tantum minorem natu fuisse, quam Christum. Sed hoc mihi quidem Hieronymi auctoritate refelli videtur, qui ait, quo tempore Christus curam universae Ecclesiae Petro potissimum mandavit, Joannem adhuc adolescentem ac pene puerum fuisse. Vix autem est, ut pene puerum esse dicamus, qui triginta duos expleverit annos. Hippolytus Papa centum sex annos eum vixisse tradit. Isidorus Hispalensis ait eum mortuum anno post Christi obitum septuagesimo septimo. Cum quo si Genebrardi opinionem de illius aetate conjungas, oportebit eum vixisse annos centum novem. Quaeso te, viden, quanta haec varietas sit? Et hi tamen omnes non de morte, sed de mortis tempore, & de vitae longitudine dissentiunt. Ego autem ab eis omnibus dissentiens, vixisse illum centum viginti annos, & sub Hadriano, non sub Trajano, mortuum esse arbitror. In quo quos sequar, vide. Apud Marianum Scotum ita scriptum reperio: Irenaeus Episcopus scribit, Joannem Evangelistam usque ad Hadriani tempora permanxisse. Quanta sit Irenaei auctoritas, vides, qui & sanctitate & tempore Apostolis proximus fuit. At hodie apud Irenaeum Trajani, non Hadriani, nomen legitur. Primum fieri potest, ut ita mutaverit quisquam, qui Irenaeum cum vulgata opinione concordare ac concinere vellet. At Marianum verisimile est meliore aliquo, & vetustiore codice usum esse, nondum reperta consuetudine hac, quae nunc invaluit, ingeniose corrumpendi libros. Possum etiam respondere, Trajani nomine Hadrianum quoque usum esse, ut & Trajanum Nervae, propter adoptionem. Sic aliquoties in libris Juris Civilis nomine Hadriani constat intelligendum esse Antoninum. Confirmor in sententia, quod apud Oecumenium reperio Joannem non a Trajano revocatum, a Nerva cum relegatus esset, ut vulgo traditur, sed a Trajano ipso in Perthum relegatum esse. Apud Suidam quoque lego scriptum esse ab eo Evangelium, cum centum annos natus esset, postea vixisse annos viginti: Dorotheus quoque, Episcopus Tyri, eum rediisse in Ephesum ait post mortem Trajani, & ibi vixisse usque ad annos centum.

centum viginti. Vides Irenaeum, Dorotheum, Oecumenium, vetustum scriptorem, ex quo Suidas hausit, mirifice inter se concinere. Accedat is, qui mihi quidem instar est omnium, sanctissimus, eruditissimus, eloquentissimus Chrysostomus, cuius cum alia multa, tum orationem de Sancti Joannis Evangelistae laudibus ornatissime scriptam, sed nondum editam, summus illius & admirator, & imitator, Gulielmus Sirlecius Cardinalis ostendit, in qua disorte agitur id ipsum, quod ego in mea Oratione posui, scriptum esse ab eo Evangelium, cum esset annorum centum, vixisse eum postea annos viginti. Habes verbosam epistolam, quam cum legeris, suspicor, non minus te, quam ego nunc sum, lasum fore. Ama me, & quod facis, quotidianis me precibus adjuva: idque te mutuo facere scito. Vale. Romae. xv. Cal. Jun. MDLXXIII.

M. Ant. Muretus S. D. Paulo Sacrato suo.

Magno mihi dolori fuit mors fratris tui, tum quia ipsum amabam, ut tuos omnes debeo, tum quia facile intellexi, pro tua humanitate & eximia caritate erga tuos, quam ea tibi gravis & molesta futura esset. Quanquam autem serà jam consolatio videri potest; facere tamen non possum, quin te moneam, id quod tibi notissimum esse scio: sed interdum evenit, ut doloris acerbitas etiam ea, quae notissima sunt, ex animo excutiat; ut memineris aequissimo animo ferendam esse hanc Dei quidem voluntatem, humanae autem naturae necessitatem. Si ars aliqua reperiri posset, qua fieret, ut in hac vita perpetuo maneremus, tamen eam repudiare & averfari oporteret, quae nobis aditum ad meliorem vitam intercluderet. Nunc ea nobis Dei voluntate imposita est necessitas, ut hinc aliquando exeamus: neque quicquam magis inter stultos & sapientes interest, quam quod illi indignantur, nunc suis evenire, quod sibi quoque eventurum est, nunc se eo pervenisse, quo perveniendum est omnibus: hi communem sortem & in suis placide ferunt, & in semetipsis placide expectant. Miramur, Sacrate, mori eos, quos amamus? Ipsi nos quotidie morimur. Quota pars superest in nobis ejus, quod in adolescentibus fuit? Mei quidam jam mortui sunt dentes; prope enim omnes deciderunt: paulatim moriuntur oculi, quos quotidie mi-

nas

nus ac minus perspicaces fieri sentio: moritur memoria: mortua sunt alia, quae utinam multis abhinc annis mortua fuissent. Mihi crede, Sacrate, senectus mea vix alio nomine mihi gratior est, quam quod mihi placidiorem ad moriendum viam sternere videtur. Itaque mortuis amicis bene precemur: ipsi nos ad bene moriendum quotidie praeparemus. De silentio tuo, neque cur te purges, causa ulla est; neque ullus metus, ne mihi propterea minus carus sis. Partem aliquam scriptorum meorum jam ad te misissem, nisi de omnibus simul edendis cogitarem. Si tamen longum tibi videtur expectare, dum id fiat, non recuso, quin interea mittam ad te aliquid proprie tuum, quod tu Venetiis excudendum cures. Id si te velle significaveris, in me mora non erit ulla. Pro fratre tuo semel jam rem divinam feci, utinamque licaverim. Quod sperare me & Dei clementia, & perspecta ipsius probitas jubet. Vale, prid. Id. Febr. MLXXXIV. ex Urbe. Pensionem, quando id tu largitati tuae nomen imponis, ad diem a te dictam expectabo.

M. Ant. Muretus Paulo Sacrato suo S. D.

Expecto, quid ad eam, quam ad te proxime misi, epistolam respondeas, ut de eo, quod tibi recepi, ex tua voluntate statuatur. Simul velim ad me exemplum mittas illius, quam ad te pridem scripsi de aetate & obitu S. Joannis Evangelistae. Quod ut facias, etiam atque etiam peto. Hercules Ciofagus dies aliquot hic fuit. Hodie discessit. Discedens reliquit apud me litteras ad te suas, quas una cum his accipies, & librum, quem ad te mitterem. De te mira praedicat: nihil te uno vivere in terris comius, nihil humanius. Sed haec aliis mira sunt, non mihi, quia ea jam pridem perspecta habeo. In sermone injecit, se duodecim aureos numos a te mutuo accepisse. Rogavi, cur non reddidisset. Causatus est multas & magnas difficultates suas. Et constabat eum vera dicere. Omnino tamen, ut longissime, mense Septembri proximo, ait se, quod accepit, redditurum. Facturum puto. Quod ad te scribam, nihil aliud habeo, dum a te litteras accepero. Vale. Romae. v. Non. Mart.

MDLXXXIV.

M. Ant.

M. Ant. Muretus (1)
Jo. Baptistae Dionysio sal. Perusiam.

Et fratris tui, quem jam pridem non videram, adspetus ipse per se mihi gratus ac jucundus fuit, & eum litterae tuae multo jucundiores reddiderunt: ex quibus plane perspexi & mirificam elegantiam ingenii tui, & singularem quendam amorem erga te meum. Ego vero te non tantum, ut petis, libenter adscribam ad numerum eorum, quos amo, & quorum causa omnia cupio; verum etiam moleste feram, nisi tu quoque, si quos fructus ex amicitia mea posse percipi putas, eos a me omnes tuo jure libere & familiariter exegeris. Neque nunc quidem aliud ullum scribendi argumentum habeo, neque temporis satis: & tu a me hoc tempore nihil aliud visus es, quam amicitiae nostrae quandam quasi cautionem ac chirographum postulare. Habes itaque, quod petebas, Muretum plane tuum. Tu quoque persta in ea voluntate, quam erga me suscepisti, & ad me, cum commodum erit, scribe. Ego ad te propediem scriptorum meorum aliquid mittam. Saluta mihi Gibertum Oddum, veterem amicum meum, sed cui effluxisse me jam puto: ita mutus factus est, qui me amicissime scriptis litteris crebro reficere solebat. Vale. Romae. MDXXC.

Amo M. Antonium, auditorem aptea meum, praeceptorem nunc tuum: ejus epigrammata, quae accepi, bona sunt, libenter legi, leviter castigavi, eidem reddidi qui attulerat.

M. Antonius Muretus
M. Ant. Bonciario sal. Perusiam.

Accepi a Parisiolo crusta saccharea Perusina longe suavisima, & cum illis una tuum de Fabis carmen, palato quidem meo longe suavius. Itaque Dionysio de illis ago gratias maximas: tibi de hoc, ut Plautus noster loquitur, magis majores. *Ligurio* primam syllabam correptam habet, item secundam, ut *esurio*, *parturio*, & cete.

(1) Has duas epistolas sumimus ex *M. Antonii Bonciarii*, qui Mureti discipulus fuit, Epistolis, Perusiae, 1613. 8. D. R.

cetera generis ejusdem. Flaccus tamen producit Lib. 2.
Sermionum Sat. 2.

puer unctis

Traxavit calicem manibus, dum furta ligurit.

Quod viri eruditi scribendum putant per geminum *r. r.*, ut olim docui in meis ad Terentium Scholiis. In sententia quid reprehendam, non habeo: quæ laudem, multa, & illud maxime, quod non solum jucunde, sed etiam argute concluditur. Nam ea demum ejusce carminis venus est, si cauda feriat, & relinquat aculeum. Vale. Romæ.

M. Antonius Muretus (1) Hugoni Blozio, Bibliothecæ Imperatoriæ præfecto, V. C. S. D.

Rinas tantum a te litteras accepi, Blozi, vir eruditissime, quas utrasque attulit Matthæus Stufius. Ceteras ad me perlatas non esse scito. Earum quas accepi priores nihil fere continebant præter accuratam commendationem ipsius Stufi, & quæstionem quamdam de pede Romano. Ad Stufium quod attinet, nihil prætermisi, quod in me situm esset: & declaravi, quanti facerem commendationem tuam, quibuscumque rebus potui, pluribus idem perfecturus, si ita res ipsius tulissent. Sed patres, quibus istinc commendatus fuerat, diutius eum mecum esse noluerunt: neque ego eorum voluntati, atque auctoritati pro mea perpetua erga universum illum ordinem observantia, adversari aut potui, aut debui. Si quid eveniet, in quo ei auctoritate, gratia, opera, pecunia, omni denique auxilii genere prodesse possim, faciam causa tua, ne quid ei amplius desit, quam si inter suos esset. Atque hoc cupio te quoque ad ipsum scribere, ut plane sciat, se mihi curæ & esse, & dum hic erit, fore. Quod de pede Romano quaerebas, ne ad id tam cito, quam par erat, responderim, causa hæc fuit. Ibam ad Lucam Pætum, ut ex eo certius aliquid exploratusque cognos-

(1) Hanc epistolam ex MS. prodidit Jo. Christoph. Anadutius in Anecdosis literariis, quæ Romæ eduntur, T. IV. p. 344. D. R.

cognoscerem. Cum eo venissem, & cum illo sermonem conferre coepissem, litterae tuae, quas ipsi ostendere cupiebam, in via mihi e sinu exciderant. Haesi attonitus, cum satis certo constituere non possem, numquid eas mecum extulissem, an reliquissem domi. Itaque ut domum redii, omnes capsas, omnes forulos, omnes angulos bibliothecae meae excussi, donec magna sane cum animi molestia sensi, verum esse illud vetus dictum, neque sinui, neque mulieri credendum esse. Distuli tamen, sicubi eas forte reperirem: qua spe fretus, dum diem ex die duco, factus sum *καταπραΐναι*. Hodie denique ad Paetum redii: & quia meminisse videbar, *ζήτησθαι* tuum fuisse de discrimine, quod Paetus dixisset esse inter pedem Colotianum, quo Agricola usus est, & suum, hoc ex ipso quaesivi. Ostendit autem mihi cum alia vetustatis munimenta sane insignia, tum pedes duos aeneos e terra erutos mirae antiquitatis. Eorum utrumque cum Colotiano contulimus. Est omnino aliquid discriminis; pauxillo enim longior est Colotianus. Sed discrepantia ita tenuis est, ut oculorum acies intendenda sit, scrupuli si forte unius est. Ego tamen non dubito, quin Paeti pes verior sit, quam Colotii. Sed, ut dixi, discrimen est *ἀπὸ τοῦ παλαιῦ*. Si quid a me aliud praestari voles; (1) non enim tibi concedam, ut tu mea causa plus velis, quam ego tua. Nunc ad summa capita posterioris epistolae tuae respondebo. Noli, obsecro, excusare te, quod ad me minus accurate scribas. Ego enim, qui vix umquam epistolas meas relegere soleo, nedum emendare ac describere (2), concidam animo, si cogitem, mihi quoque cogitandum esse, cum ad te scribam. Utamur potius illa veteri consuetudine scribendi amice, ac familiariter quicquid in solum. Tu quidem minus crebras a me litteras accipies, si eam mihi necessitatem imponas, ut quae ad te scribam limare ac polire cogar. Quod mihi ultro defers, indicem librorum qui sunt in bibliotheca Caesaris, adeoque si quid describi velim, ut id fiat, curaturum polliceris, amice magne, quis tibi genius id quo ego uno maxime ac facillime capi possem, indicavit?

Certe

(1) *Praestant voles*] Amadusius supplet. *fac scribas*. D. R.

(2) *Describere*] A Mureti manu hand dubie est *rescribere*. D. R.

Certe enim, si cum Ulysse fuisset, & Sirenes mihi tale aliquid ostendissent; in mare me, opinor, quamquam non valde bonus natator, coniecissem, ut ad eas pervenirem. Indicem igitur illum avidissime exspecto. Quem honorem habuit Caesar, ~~in~~ Paullo Manutio, idem, ut mihi quoque habeatur (1), quod ostendis facile per te, & per Matthaei Stufii patrem impetrari, si velim, posse: respondebo tibi aperte, & breviter. Ego quidem per me id mihi petere non auderem, ne ambitiosus viderer, neve irridendi mei occasionem cuiquam darem, si forte id peterem, neque obtinere possem. Sed si per amicos negotium confici posset, longe plurimum debere & Caesareae Majestati, & iis, qui mihi tantum honorem ab illa conciliassent, & agnoscerem, & praedicarem. Exspectabo igitur, dum super ea re aliquid ad me exploratius scribas: ac tum demum, si voles, mittam ad te familiae meae ~~scribam~~. Sed quia ego, cum jam pridem sacerdos sim, filios ex me relinquere non possum, si quid mihi vestra opera concedetur, cuperem id & ad M. Antonium Muretum, fratris mei filium, magnae spei puerum, quoniam ego e Gallia arcescitam hic mecum educo, & ad posteros ipsius pertinere. De profectione tua, quod in fine epistolae adscripsisti, ita mihi gratum ac jucundum fuit, ut nihil supra. Ama me, Bloti optime, & eruditissime, & scito, me tibi in amore perpetuo responsurum esse. Vale. Roma, Nonis Martii, MDLXXIX.

(1) *Habeatur*] Post hoc verbum Antadutius supplet *gaudes*, quod est contra Latinitatem. Nobis nihil deesse videtur, si ita interpungatur, ut fecimus. D. R.

M. A. MURETI CARMINA,
EX EDITIONE ALDINA, 1575.

Quamvis quae medio me fixa in pectore torques,
Vibrata est oculis certa sagitta tuis;
Ne tamen, o ne, vita; auctores vulneris istos,
Altioresque alio vertere perge mei.
Sed fige usque in me, ut tanto impensius urar;
Nam mihi tam dulci est vulnere dulce mori.

Formosa es, fateor, formosa, & digna rogari,
Sed nemo tamen hic te, Telephilla, rogat.
Cur tu igitur nobis longo sermone pudorem,
Tam crebro jactas, duritiamque tuam?
Et te velle prius dicis tormenta subire
Omnia, quam quisquam te potius amans.
Vis tibi vera loquar? modus est hic ipse rogandi:
Ipsa rogat, nullo si qua rogante negat.

FRANCISCO DUARENO, JURISCONSULTO.

Qui te Romani, Duarene, aenigmata juris
Solventem vidit, nec tamen obstupuit,
Illum ego crediderim sensuque animoque carere;
Qualis in Aegaei stat metuenda mari
Edita flaminibus Caecurum obnoxia rupes,
Quam neque Bacchantis concita vis pelagi,
Nec vis ventorum propria de sede revellat.
Nam siue eloquii flumina suspicimus,
Ipse tibi Adrastus, tibi se summittat Ulixes,
Summittat Pylii lingua beata senis.
Seu magis ingenii praestans miramur acumen,
Haec quoque laus uni danda dicenda tibi est.
Quis veterem historiam cura majore revolvit?
Quis veteres quicquid perdocuere sopsi?
Atque utinam nobis una, Duarene, liceret
Hoc quicquid vitae est quod datur exigere.
Quam me saepe tuo pendente ex ore videres
Sermones avida combibere aure tuos.

For

Fors etiam tua me vestigia pone sequentem
 Proveheret sensim, perficeretque labos.
 Mi siquidem non ingenii vis vivida desit,
 Quo minus esse aliquid, te praeëunte, queam;
 Verum me una Venus, Venus heu me conficit una,
 Una hominum & divorum omnium acerba lues,
 Una Venus misero sensus exforbuit omnes,
 Una Venus misero mentem animi eripuit.
 Me me illa innumeros adigit pallere colores,
 Me me illa invito molliter ore queri,
 Illa die noctem, lucemque requirere noctu,
 Et dare non sani mille notas animi.
 Nec mihi vel caelum prodest implere querellis,
 Vel facere ad magicos impia sacra focos.
 Saepe ego me puro lustravi sulfure, saepe
 Muscavi ignoto barbara verba sono,
 Saepe caput vivo jejuniis flumine mergi
 Ipsa sub indicti primula tela die:
 Et mihi tentata est quaecumque expellere amoram
 Lecta in sepositis creditur herba jugis.
 Sed neque me sulfur, nec verba, nec unda, nec herbas,
 Ah miserum! ex ulla parte juvare queunt.
 Quod mihi nascenti sidus praeluxit, ut in me
 Irrita sint, quae aliis auxilio esse solent?
 At quondam obscenas Zethes, Zethaeque gemellus
 A Phinei mensis depulit acer aves:
 Illa etiam Alcidae periit confixa sagittis
 Iapetoniadae (1) tundere sueta jecur.
 Et tamen ille Deum vulgaverat ore fufurro
 Arcana obscuris involuenda noxis.
 Hic Jovis e solio subreptum venerat ignem,
 Fallacique ipsum luserat arte Jovem.
 Verum ego si studui verbo temerarius ullo
 Sive hominum quemquam laedere, sive Deum;
 Ista meo nunquam decedat pectore pestis,
 Sed populet sensus irrequieta meos.
 An miserorum hominum cuique est suus additus error,
 Ne se caelicolis autemet esse parem?

Hunc

(1) Errat cum aliis in hujus nominis forma. *Iapetoniadae* scribendum esse, docet *J. Schrader* Emend. cap. 12. p. 224. D. R.

Hunc igitur numi, sitis illum exurit honorum:
 At me aetas florens, & bona forma rapit.
 His ego si jubeat penetrare Acherunta duobus,
 Ipsum Acherunta levius sit penetrare labos.
 Possum ego per gladios, possum transire per ignes,
 Et bibere Aeaea trita aconita manu:
 Infanum Veneris nequeo cohibere funorem,
 Sit licet immerito semper acerba mihi.

Cum omnia in amore misera fiat, tum id omnium
 Miserrimum est, potiri amica cum velis.
 Repulsa amor conditur, ut cibus sale,
 Sine spe metuque insipidus atque insulsus est.

AD NEAERAM PUELLAM. (1)

Quae te causa mihi potuit mutare, Neaera,
 Ut mea jam non sis, quae modo dicta mea es?
 Quonam amor ille abiit, quo te jactare solebas,
 Cum tibi magna fatis gloria amator eram?
 Certe etenim & memini ipse, & te meminisse necesse est,
 Quam saepe excideriat talia verba tibi:
 Dona juvent alias. Dum me Muretus amabit,
 Cetera mi ut desint omnia, dives ero.
 Aurum aliae gemmasque, ego nil, nisi carmina, poscam:
 Plus mihi divitiis omnibus illa placent.
 Nec minus ipse tibi parili conjunctus amore,
 Talia reddebam dicta, sed ex animo.
 Ure Cupido alios. Ignis mihi sola Neaera est.
 Odi alias omnes. Quin etiam obtulerit
 Si mihi se Venus ipsa, Venus feret ipsa repulsam.
 Solus ero illius, sola ut & ipsa mea est.
 Hei mihi, vix menses absum a te quattuor: & te
 Alterius factam nuncia fama refert.
 Quid, si Taprobanae petiissem aut litora Thules?
 Tam longe distat Tiberis ab Eridano?

At

(1) AD NEAERAM] Hanc Elegiam, nescio ex qua Editione Charminum Mureti ductam, Editor Veronensis prodidit Operum Mureti T. IV. p. 238. D. R.

At cum me flentem flens ipsa amplexu teneres,
 Inque tuo stratus limine statet equis,
 Complexuque tuo vix me subducere possem:
 Jam discedenti qualia dicta dābas.
 Dum vivam, res nulla tuo me avelleret amore.
 Quodsi post vitae tempora durat amor,
 Tunc quoque, te Murete, etiam tūpra & pulvis amabo.
 Haec mihi tum multis non sine lacrimis
 Te meminisse dixisse, o nuper cara Neera,
 Et, quamquam odisti, nunc quoque cara tamen,
 Cara, fatebor enim, quamquam te absentia mutar;
 Factura est levitas nec me aliena levem.
 Iupiter, ut certi nihil est in amore puellae,
 Saepe uno decies odit amatque virum.
 Quam melius foret a vanis avertere mentem,
 Et solida ac nunquam deperitura sequi.
 O si me meliorque Venus, meliorque Cupido
 Vindicet, inesta corripiatque manu.
 Tunc flebis, cum me ereptum novus ignis habebit:
 Et te culpabis, duritiamque tuam.
 Ast ego, subducta vinclis cervice molestis,
 Ridebo, inque vicem, perfida, durus ero;
 Ut servus dominae imperium perpesus iniquae,
 Quem praetor juris jussit abire sui.

*Ex Carminibus Mureti, Romae, an. 1531.
 & Venetiis, 1583. & 1586. impr.*

BASIIUM JULIAE. (1)

Cum roseam inflectens cervicem, ad basia torques,
 Et tibi jam paeti molle natant oculi,
 Prae desiderio propè tum mi anima ipsa liquefcit,
 Vixque potest tanti vim tolerare boni.

Post,

[1] BASIUM JULIAE.] Hanc Elegiam, acceptam a Petro Catarino Zenone, sub titulo, *Ad Fulviam puellam*, pro inedita protulit Editor Veronensis Operum Mureti. T. IV, p. 239. In exemplō MS. est varietas quaedam notanda. vs. 6. *carpere* pro *sugere*. Post eundem versum hoc distichon sequitur: *Udoque errantes colludunt tra-*
mis igneas, Dulcis & ardore ventilat aura meos. Versu ult. exemplum
 MS. est: *Caeli mi vice semper eris.* D. R.

Post, ubi jam licet, admotis utrinque labellis,
 Ambrosium suavis fugere florem animae;
 Tum mihi, tum videor Divorum accumbere mensis,
 Atque haurire avide nectareos latices.
 Julia, flos aevi, cum quae sunt proxima summis
 Tam facilis dones, cur modo summa negas?
 An metuis, Deus efficiar ne forte fruendo,
 Et sine te sedes evolem ad aetherias?
 Pone metum, formosa: tuos quaecumque tenebit
 Ora oculos, semper caelum erit illa mihi.

*Ex Poëmatibus recentioribus Hieronymi Arconati Leorini
 Silesti, Viennae Austriae impressis, añ. 1591.
 in 8º. p. 230.*

„ Hieronymo Arconato Roma Neapolim militiae ex-
 „ ercendae gratia proficiscenti M. A. Muretus, ¶ Citus &
 „ Civis Romanus.

Aspice, ut egregius juvenis praestantibus ausis
 Sumat in adversos arma decora Scythas!
 Castalios quis eum credat gustasse liquores,
 Phoebeaeque fides excoluisse lyrae?
 Tegmina circumdant humeros Vulcania latos,
 Et tremit in valida tortilis hasta manu.
 Maeste animo, imbelles qui hastam versare Camoenas,
 Et Martem amplecti numina docta doces.
 Non poteras aliter geminas meruisse coronas;
 Non alia virtus surgit ad astra via.

Mureti Carmen de Laurentii Frizolii Sacella Gregoriano, ante ejusdem Frizolii Poëma de Sacella a Gregorio XIII. P. M. constructo, impressum Romae, an. 1582, in 4to.

Gregorio quam Pontifici construxerat aedem
 Altera Pontificum gloria Gregorius,
 Illa quidem attonitae mentes defixerat Urbis,
 Et veteres longe vicerat historias:
 Sed tamen ut toto magis innotesceret orbe,
 Qua Crucis augustae nomen honosque patet;
 Musarum auxilio, doctique ope vatis egebat,
 Singula qui cultis versibus exprimeret,
 Taliæque altiloquo rerum miracula cantu
 Ferret ad Eoos, ferret ad Hesperios.
 Ecce meus Laurens laudem impiger occupat illam:
 Cedite, quot vates Ausonis ora tenet.
 Non illi satis est cithara contendere Flacco,
 Pindaricisque pares fundere ab ore modos,
 Provocet heroo nisi te quoque Mantua versu:
 Sic illum indomitus laudis adurget amor.
 Macte age, macte animo, ante alios mihi care sodales,
 Per tua sic duplex tempora laurus eat.
 At tu, sancte senex, hominum cui summa potestas,
 Claudere cui caelum, cui referare licet;
 Sume libens quae devoto tibi pectore vates
 Dona tuos stratus porrigit ante pedes.
 Cujus enim est virtus leges omnibus ampla poetis,
 Hunc quoque Pieridem munera amare decet.

In Luciano Græce ab Aldo edito Muretus hos versus manu sua scripsit, quos Petrus Lazerius, an. 1757. edidit in volumine secundo Miscellaneorum ex Colleg. Romano, p. 349. rem quæ sibi contigerat, a Mureto narratam existimans.

Si verbis morbi possent expelli foras,
Nemo me hodie unus viveret salubrior:
Ita in medicum loquacem atque argutum incidi;
Sed, qui ubi loquendo totum contrivit diem,
Hoc lucrificatio, quæ prius dolebant, dolent,
Quæ non dolebant, aures & caput dolent.
I tu, & quære mihi medicum mutum, Phania,
Qui nudi aut scripto quid agere debeam imperet,
Non qui loquacitate me enicet sua.
Medicus loquax aegrotis morbus alter est.

INDEX

AUCTORUM EMENDATORUM

ATQUE EXPLICATORUM.

A.

- A**elianus II, 910.
Aemilius Probus II, 350, 352.
Aeschylus II, 705, 706, 828, 829. III, 561.
Andocides II, 143.
Antiphon II, 420.
Apollonius Rhodius II, 788. hujus Scholiaſtes, 903.
Appulejus II, 102.
Aristophanes II, 282. III, 794.
Aristoteles II, 23, 31, 44, 80, 87, 121, 127, 129, 140, 150, 151, 152, 173, 181, 182, 186, 187, 203, 269, 285, 312, 329, 331, 359, 365, 367, 446, 952. In hujus *Ethica* Commentar. III, 137, 161, ſeqq. *Oeconomiconum* Interpretatio 469, & ſeqq. in eam Annot. 475, & ſeqq. in *Topica* Commentar. 487; & ſeqq. 536, 554, 556, 558; in libros *Rhetoricæ* Scholia 735. & ſeqq. 784, 815, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.
Athenaeus II, 259, 443, 444, 475, 486, 948, 953, 955.
Ausonius II, 442.

C.

- C**aesar (J.) II, 227, 241, 247.
Callimachus II, 450, 769, 835, 840, 847. III, 846.
Cato III, 850.
Catullus II, 19, 188. In hunc Commentar. 715, & ſeqq. 877, 908, 946.
Cicero II, 10, 12, 15, 28, 29, 36, 39, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 62, 64, 75, 77, 81, 90, 96, 104, 107, 109, 110, 112, 132, 137, 140, 143, 154, 156, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 166, 167, 168, 174, 183, 184, 185, 189, 190, 193, 194, 210, 212, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

232, 233, 234, 237, 241, 253, 259, 263, 264, 283,
287, 296, 306, 319, 325, 326, 327, 328, 338, 349,
351, 353, 355, 365, 387, 404, 405, 406, 408, 410,
415, 416, 424, 425, 449, 459, 460, 479, 486, 489,
490, 498. in *Catilinarias Commentar.* 592. & seqq.
657, 660, 723, 733, 751, 759, 857, 913. in *Phi-
lippicas Scholia* 979. & seqq. III, 150, 262, 263,
264, 352, 441, 453, 542, 549, 550, 740, 759.
In *primam Tusculan. Scholia* 779. & seqq. In *Of-
ficia Scholia*, 800. & seqq. in *quinque libros de di-
nibus Scholia*, 824. & seqq. in *Orationem pro De-
jotaro Scholia*, 858.

Clemens (Alexandrinus) II, 774.

Codex Justiniani II, 509.

D.

Demetrius II, 25.

Demosthenes III, 311, 388.

Dio Cassius II, 629.

Diogenes Laërtius II, 221, 262. III, 442.

Digesta II, 503, 504, 506, 507, 511, 512, 513, 515.

E.

Ennius II, 435, 812, 851.

Euripides II, 67, 68, 82, 107, 132, 144, 159, 189,
190, 191, 192, 195, 237, 430, 442, 733, 827, 946,
966. III, 301, 302, 378, 425, 558, 559, 567, 593,
791.

G.

Gellius (A.) II, 112, 146, 256, 267, 307, 324, 656.

Gregorius Nazianzenus II, 465.

H.

Herodotus II, 446.

Hesiodus II, 828. III, 478, 531, 563, 579, 785.

Hippocrates II, 856.

Hom.

Homerus II, 226, 257, 260, 446, 469, 787, 757,
840, III, 399, 531, 542, 558, 561, 379, 380,
584, 785.

Horatius II, 13, 14, 16, 17, 18, 35, 44, 60, 76, 86,
93, 98, 115, 134, 170, 200, 203, 206, 217,
218, 246, 272, 282, 301, 302, 370, 405, 412,
445, 483, 582, 599, 610, 613, 678, 724, 728,
733, 734, 737, 750, 758, 759, 762, 777, 779,
825, 841, 850, 877, 899, Scholia 943 & Seqq.
986, III, 44, 48, 64, 73, 313, 350, 355,
542, 848.

I.

Isochrates II, 9, 88.
Juvenalis II, 195, 229, 461, 741, 762, 952.
Justinianus Instit. II, 511, 513, 514.

L.

Livius II, 194, 363, 365, 377, 386, 491, 492, 493,
494. III, 350.
Lucianus II, 665. III, 565.
Lucilius II, 75, 721.
Lucretius II, 461, 851.
Lycurgus Orator II, 419.
Lyfias II, 425.

M.

Macrobius II, 208.
Manilius II, 609.
Martialis II, 385, 473, 717, 727, 736, 737, 789, 852,
853, 987. III, 8, 26, 31, 52, 64.

N.

Nonius II, 84, 315, 363, 456, 685.

1775 1776 1777 1778 1779 1780 1781 1782 1783 1784 1785 1786 1787 1788 1789 1790 1791 1792 1793 1794 1795 1796 1797 1798 1799 1800 1801 1802 1803 1804 1805 1806 1807 1808 1809 1810 1811 1812 1813 1814 1815 1816 1817 1818 1819 1820 1821 1822 1823 1824 1825 1826 1827 1828 1829 1830 1831 1832 1833 1834 1835 1836 1837 1838 1839 1840 1841 1842 1843 1844 1845 1846 1847 1848 1849 1850 1851 1852 1853 1854 1855 1856 1857 1858 1859 1860 1861 1862 1863 1864 1865 1866 1867 1868 1869 1870 1871 1872 1873 1874 1875 1876 1877 1878 1879 1880 1881 1882 1883 1884 1885 1886 1887 1888 1889 1890 1891 1892 1893 1894 1895 1896 1897 1898 1899 1900 1901 1902 1903 1904 1905 1906 1907 1908 1909 1910 1911 1912 1913 1914 1915 1916 1917 1918 1919 1920 1921 1922 1923 1924 1925 1926 1927 1928 1929 1930 1931 1932 1933 1934 1935 1936 1937 1938 1939 1940 1941 1942 1943 1944 1945 1946 1947 1948 1949 1950 1951 1952 1953 1954 1955 1956 1957 1958 1959 1960 1961 1962 1963 1964 1965 1966 1967 1968 1969 1970 1971 1972 1973 1974 1975 1976 1977 1978 1979 1980 1981 1982 1983 1984 1985 1986 1987 1988 1989 1990 1991 1992 1993 1994 1995 1996 1997 1998 1999 2000 2001 2002 2003 2004 2005 2006 2007 2008 2009 2010 2011 2012 2013 2014 2015 2016 2017 2018 2019 2020 2021 2022 2023 2024 2025 2026 2027 2028 2029 2030 2031 2032 2033 2034 2035 2036 2037 2038 2039 2040 2041 2042 2043 2044 2045 2046 2047 2048 2049 2050 2051 2052 2053 2054 2055 2056 2057 2058 2059 2060 2061 2062 2063 2064 2065 2066 2067 2068 2069 2070 2071 2072 2073 2074 2075 2076 2077 2078 2079 2080 2081 2082 2083 2084 2085 2086 2087 2088 2089 2090 2091 2092 2093 2094 2095 2096 2097 2098 2099 2100 2101 2102 2103 2104 2105 2106 2107 2108 2109 2110 2111 2112 2113 2114 2115 2116 2117 2118 2119 2120 2121 2122 2123 2124 2125 2126 2127 2128 2129 2130 2131 2132 2133 2134 2135 2136 2137 2138 2139 2140 2141 2142 2143 2144 2145 2146 2147 2148 2149 2150 2151 2152 2153 2154 2155 2156 2157 2158 2159 2160 2161 2162 2163 2164 2165 2166 2167 2168 2169 2170 2171 2172 2173 2174 2175 2176 2177 2178 2179 2180 2181 2182 2183 2184 2185 2186 2187 2188 2189 2190 2191 2192 2193 2194 2195 2196 2197 2198 2199 2200 2201 2202 2203 2204 2205 2206 2207 2208 2209 2210 2211 2212 2213 2214 2215 2216 2217 2218 2219 2220 2221 2222 2223 2224 2225 2226 2227 2228 2229 2230 2231 2232 2233 2234 2235 2236 2237 2238 2239 2240 2241 2242 2243 2244 2245 2246 2247 2248 2249 2250 2251 2252 2253 2254 2255 2256 2257 2258 2259 2260 2261 2262 2263 2264 2265 2266 2267 2268 2269 2270 2271 2272 2273 2274 2275 2276 2277 2278 2279 2280 2281 2282 2283 2284 2285 2286 2287 2288 2289 2290 2291 2292 2293 2294 2295 2296 2297 2298 2299 2300 2301 2302 2303 2304 2305 2306 2307 2308 2309 2310 2311 2312 2313 2314 2315 2316 2317 2318 2319 2320 2321 2322 2323 2324 2325 2326 2327 2328 2329 2330 2331 2332 2333 2334 2335 2336 2337 2338 2339 2340 2341 2342 2343 2344 2345 2346 2347 2348 2349 2350 2351 2352 2353 2354 2355 2356 2357 2358 2359 2360 2361 2362 2363 2364 2365 2366 2367 2368 2369 2370 2371 2372 2373 2374 2375 2376 2377 2378 2379 2380 2381 2382 2383 2384 2385 2386 2387 2388 2389 2390 2391 2392 2393 2394 2395 2396 2397 2398 2399 2400 2401 2402 2403 2404 2405 2406 2407 2408 2409 2410 2411 2412 2413 2414 2415 2416 2417 2418 2419 2420 2421 2422 2423 2424 2425 2426 2427 2428 2429 2430 2431 2432 2433 2434 2435 2436 2437 2438 2439 2440 2441 2442 2443 2444 2445 2446 2447 2448 2449 2450 2451 2452 2453 2454 2455 2456 2457 2458 2459 2460 2461 2462 2463 2464 2465 2466 2467 2468 2469 2470 2471 2472 2473 2474 2475 2476 2477 2478 2479 2480 2481 2482 2483 2484 2485 2486 2487 2488 2489 2490 2491 2492 2493 2494 2495 2496 2497 2498 2499 2500 2501 2502 2503 2504 2505 2506 2507 2508 2509 2510 2511 2512 2513 2514 2515 2516 2517 2518 2519 2520 2521 2522 2523 2524 2525 2526 2527 2528 2529 2530 2531 2532 2533 2534 2535 2536 2537 2538 2539 2540 2541 2542 2543 2544 2545 2546 2547 2548 2549 2550 2551 2552 2553 2554 2555 2556 2557 2558 2559 2560 2561 2562 2563 2564 2565 2566 2567 2568 2569 2570 2571 2572 2573 2574 2575 2576 2577 2578 2579 2580 2581 2582 2583 2584 2585 2586 2587 2588 2589 2590 2591 2592 2593

Orpheus H. 726, 813.
Ovidius II. 87, 224, 225, 227, 243, 462, 716, 766,
767, 781, 827, 881. III. 450.

077-100-100 P.

Panfanias II., 789.
 Perſius II., 762, 840, 850.

Phocylides III, 53r.
Pindarus II, 875. III, 558.

Plato II, 46, 73, 103, 118, 174, 177, 192, 196, 442,
451, 458, 981. III, 358, 371, 425. In Aunc de Re-
publica Commentar. 517. & seq.

Plautus II, 26, 65, 69, 74, 105, 108, 125, 130, 132,
201, 204, 211, 213, 216, 229, 235, 238, 259,
270, 296, 313, 322, 334, 335, 336, 337, 361,
370, 393, 396, 430, 432, 433, 434, 437, 452, 485,
496, 567, 574, 581, 593, 619, 663, 674, 728, 734,
746, 740, 749, 753, 754, 758, 767, 783, 799, 801,
802, 824, 850, 851, 858, 877, 914, 985. III, 818.

Plinius Secundus II, 12, 83, 133, 310, 321, 366, 378,
597, 895. III, 20, 134, 442.
Minor II, 392.

Plutarchus II, II, 22, 42, 219, 290, 318, 366. III, 49, 81, 82, 277, 281, 291, 292, 742.

Porphyrius II, 58.

Priapeja II, 729, 740, 754, 760.

Propertius II, 728, 851, in hunc Scholia 907, & seqq.

Q. Quintilianus II, 451, 471, 474, 481, 704. III, 742.

S.

- S**allustius II, 493, 413, 499, 500, 642.
 Sappho II, 785.
 Seneca II, 207, 211, 274, 275, 276, 277, 278, 280, 365,
 371, 385, 399, 438, 495, in hunc Scholia IH, 3,
 & seqq. 656, 797.
 Sophocles III, 384, 747, 759, 761.
 Statius II, 947.
 Stephanus Byzantinus II, 921.
 Strabo II, 921.
 Suetonius II, 264, 358, 388, 390, 438.

T.

- T**acitus II, 249, 251, 252, 254, 255, 347, 348, 366,
 979.
 Terentius II, 18, 26, 38, 59, 89, 143, 256, 244, 282,
 366, 379, 468, 483, 484, 511, 583, 584, in hunc
 Scholia 655 & seqq. 706, 733, 747, 791, 864, 865,
 981. III, 350, 597, 818, 829.
 Theocritus II, 52, 780, 781, 827, 840.
 Theognis II, 828.
 Thucydides II, 318.
 Tibullus II, 63, 102, 303, 821, 822, 827, in hunc
 Scholia 875 & seqq.

V.

- V**arro II, 41, 83, 84, 85, 91, 148, 363, 764, 807,
 876. III, 847.
 Virgilius II, 27, 94, 103, 111, 117, 169, 179, 257, 286,
 299, 312, 319, 463, 467, 723, 724, 739, 744, 775,
 776, 779, 799, 915, 817, 818, 852, 908, 909, 922,
 949. III, 22, 542.

X.

- X**enophon II, 70, 71, 357, 365, 439, 464, 479, 481,
 486. III, 361, 523. Notae in Cyrop. 589 & seqq.
 785.

A D.

ADDENDA ET CORRIGENDA.

AD TOM. I.

- P. 13. *Frustra desideraveris*] *Elegantius frustra abesce*,
P. 20. *Chrysippus*] *Memoriae lapsu Chrysippum pro Carneade nominat. Quam errorem notavit Bailius Lex. Hist. & Crit. v. Carneade.*
P. 38. in Nota, *Veneto*. scribe *Veronensi*.
P. 42. l. 19. *bacca*. scr. *buccae*.
P. 60. l. 30. *illis*, scr. *illius*.
P. 79. *concursum*] *Muretus occursum scripserat.*
P. 112. *terram illam, quae vagitus*] *Expeditionem Caroli M. in Terram Sanctam commerciam & fabulosam esse, nunc satis constat.*
P. 174. l. 13. *prepetuo*. scr. *perpetuo*.
P. 221. Notae adde: *Est tamen apud Plautum Amphit. prolog. 102. & Ciceron. Verr. III. 1.*
P. 245. *reum recipere*] *Mirum, si Muretus scripserit, reum eripere: quod a Cicerone exquisitè dicitur pro arte quadam liberare.*
P. 301. l. *penult. qaando*. scr. *quando*.
P. 302. l. 36. *nullum*. scr. *nullam*.
P. 304. In fine Notae adde: *inprimisque Bailius Lex. Hist. & Crit. v. Suetone.*
P. 542. l. 28. *et*. scr. *et*.
P. 591. l. 24. *laudare*. scr. *laudari*.
P. 596. l. 9. *ipse*. scr. *ipsa*.
P. 631. *Literarum gravitate*] *Perpicuum est, corrigendum esse, literarum raritate.*
P. 646. *Non a domino*] *Checcotius in Indice v. Quantum, bene transponit, a non domino.*

F I N I S.

